Vytautas Sinkevičius

DIDŽIŲJŲ ŠEŠĖLYJE



Vytautas Sinkevičius

DIDŽIŲJŲ ŠEŠĖLYJE

Naujausios Lietuvos istorijos fragmentai liudininko akimis

Mykolo Romerio universitetas
Vilnius, 2025

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be autoriaus ir leidėjo sutikimo.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-488-119-0 (elektroninis leidinys)
ISBN 978-609-488-120-6 (spausdintas leidinys)
DOI 10.13165/9786094881190

© Vytautas Sinkevičius, 2025
© Mykolo Romerio universitetas, 2025

Skiriu Reginai

I

Sėdėjau prie darbo stalo, iki rytdienos turėjau parengti magistro baigiamųjų darbų temas.

Suskambo telefonas.

– Profesoriau, čia Birutė Valionytė iš signatarų klubo, prezidentė. Ar turite laiko? Noriu pakalbinti.

– Taip, Birute, klausau, galime kalbėtis.

– Žinau, kad buvote komisijoje, kuri rengė Kovo 11-osios Aktą. Nerandame, kas iš ankstesnės valdžios ir kada nutarė, kad naujos Aukščiausiosios Tarybos pirmasis posėdis turi vykti kovo 10 dieną. Gal žinote? Tada dirbote Prezidiume.

– Turėtų būti tuo metu veikusio LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas, nauja Aukščiausioji Taryba turėjo būti sušaukta, jeigu gerai prisimenu, ne vėliau kaip per du mėnesius po rinkimų.

– Ieškojome, niekur nerandame. „Žiniose“ taip pat nėra. Ar galėjo būti, kad Prezidiumo įsakas galėtų būti nepaskelbtas „Žiniose“?

– Visi įsakai turėjo būti skelbiami, bet šis galėjo būti nepaskelbtas. Prisimenu, kad jis buvo priimtas likus vos kelioms dienoms iki kovo 10-osios. Sąjūdis labai spaudė, deputatai parašė Algirdui Brazauskui laišką reikalaudami, kad Prezidiumas sušauktų sesiją kovo dešimtą. Tada „Žinios“ buvo spausdinamos periodiškai, atrodo, vieną kartą per mėnesį. Gal tiesiog nespėta įdėti į eilinį numerį? O gal nerandate dėl to, kad tai buvo ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas, o kovo 11-ąją atsirado Lietuvos Respublika, ankstesnės „Žinios“ tapo Lietuvos Respublikos „Žiniomis“, gal į jas tiesiog nenorėta dėti buvusio sovietinio Prezidiumo įsako? Paieškokite Centriniame valstybės archyve, tikrai rasite, negali būti, kad įsakas neišliko.

– Ieškojome, archyvarai sako, kad peržiūrėjo viską, nerado.

– Taip negali būti, nemoka ieškoti, jis tikrai yra. Paprašykite, kad paieškotų dar kartą, tegul raštu atsako, kad tokio įsako archyve nėra. Tingi ieškoti. Jeigu neras, peržiūrėkite to laikotarpio laikraščius, pirmiausia „Tiesą“ ir „Komjaunimo tiesą“, jie tikrai turėjo paskelbti. Išrinkti deputatai patys negalėjo sušaukti naujos Aukščiausiosios Tarybos posėdžio, jie dar neturėjo įgaliojimų. Tai galėjo padaryti tik ankstesnis Prezidiumas, jis turėjo išleisti įsaką.

– Turėjau panašią mintį, paprašysiu Mažvydo bibliotekos, tegul peržiūri laikraščius. Jums turiu dar vieną klausimą. Pastebėjome, kad spaudoje ir žiniasklaidoje skirtingai aiškinama, kas rengė Akto projektą, kaip jis keitėsi, kas ką pasiūlė, kas kokį žodį įrašė ir pan. Net komisijos nariai apie tai kalba skirtingai. Iš vieno žmogaus girdėjau, kad Aktas – tai svarbiausias darbas, kurį jis parašė per visą savo gyvenimą. Ar tai reiškia, kad jis vienas parašė Aktą? Kol dar esame gyvi, norime viską užfiksuoti tiksliai, remdamiesi dokumentais ir dalyvių prisiminimais, nes ateityje bus prirašyta dar daugiau įvairių keistų dalykų, gal dar

keistesnių negu tie, kuriuos matome jau dabar. Jeigu neskaitėte, paskaitykite Lietuvos istorijos tomą, skirtą Sąjūdžiui, ten tiek daug išsigalvojimų ir netikslumų, kad net baisu. O juk rengė Istorijos institutas. Prašiau Česlovo Stankevičiaus, kad parašytų, kaip iš tiesų buvo ruošiamas Aktas, girdėjau, kad daug prisidėjo Stasys Lozoraitis. Ar jis prisidėjo? Po to planuojame visus, kurie dalyvavo, susodinti prie bendro stalo, tegul, žiūrėdami vieni kitiems į akis, išsiaiškina ir susitaria. Pasikviesime televiziją, viską įrašysime. Istorijai turime palikti tiesą, kitaip liks daug įvairių versijų.

– Lozoraičio įnašas tikrai labai reikšmingas, jis teikė daug gerų idėjų, kuriomis naudojomės. Tada kai ką užsirašinėjau, gaila, kad ne viską, bet kai ką tikrai turiu, prisimenu, buvo kelios užrašų knygelės. Nežinau, kur jas padėjau. Gal kažkur rūsyje, gal knygų spintose, paieškosiu. Apsivertęs įvairiais popieriais, vis sunkiau randu tai, ko ieškau. Vienu metu man buvo kilusi mintis apie tai parašyti plačiau, ne tik komentarą „Delfi“. Gal knygą, net pavadinimą buvau sugalvojęs: „Kovo 11-oji: to laikotarpio užrašų fragmentai“. Man atrodo, kad skamba neblogai. Bet paskui pagalvojau: o ką naujo pasakysiu, viskas ir taip gerai žinoma. Tegul rašo deputatai, tai jie sprendė. Aš jiems tik padėjau kaip teisininkas, tada buvau Prezidiumo Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas. Dabar vis dažniau girdžiu, kad ne viskas aišku. Nustebinote, kad net signatarai nesutaria, kas ir kaip tada vyko. Paieškosiu užrašų, jeigu rasiu – paskambinsiu.

Užrašų knygeles suradau po kelių dienų. Rūsyje, nuo laiko parudavusiame aplanke, ant kurio buvo užrašyta „Kovo 11-oji: rengimo medžiaga“.

II

1990 metų kovo 13 dienos ankstų rytą, apie pusę šeštos, iš to meto Aukščiausiosios Tarybos rūmų ūkinio kiemo dideliu greičiu išvažiavo lengvasis automobilis „Volga“. Ant galinės sėdinės sėdėjo vyras, tai buvo vienintelis keleivis. Šalia keleivis turėjo nedidelį lagaminėlį, vadinamąjį diplomatą, kurį laikė tvirtai prispaudęs. Nors jis iš pažiūros atrodė visiškai ramus, tačiau tai, kad jis vis žvilgteldavo į laikrodį, išdavė jo vidinį nerimą. Vairuotojas buvo gavęs nurodymą kuo skubiau nuvežti šį vyrą į oro uostą, tad lėkė viršydamas greitį, nepaisydamas kitų kelio ženklų. Jie turėjo būti oro uoste ne vėliau kaip po 15 minučių, kitaip nespėtų į lėktuvą, kuris nelauktų. Gerai, kad mašinų ir žmonių gatvėse buvo nedaug, miestas tik pradėjo busti. Jie suspėjo...

Kai automobilio keleivis dingo už terminalo durų, vairuotojas lengviau atsikvėpė. Norėdamas įsitikinti, kad jis tikrai išskrido, palaukė, kol lėktuvas pakilo. Dabar galėjo ramiai grįžti į Aukščiausiąją Tarybą. Važiavo neskubėdamas, tvarkingai, paisydamas visų kelio ženklų, nes žinojo, kad jeigu pažeis eismo taisykles, automobilyje jau nėra to, kuris lieptų jį sustabdžiusiems kelių inspektoriams palikti juos ramybėje ir inspektoriai tam nurodymui neprieštaraudami

tuojau pat paklustų. Dar atiduotų pagarbą. Vairuotojui dabar rūpėjo kitkas. Jam nedavė ramybės žodžiai, kuriuos jis visiškai atsitiktinai išgirdo Aukščiausiosios Tarybos rūmų kieme iš deputatų, atlydėjusių iki automobilio keleivį, kurį jis ką tik nuvežė į oro uostą. „Jeigu atsilaikysime bent tris dienas, tikrai būsime ne veltui paskelbę nepriklausomybę. Turime būti pasiruošę viskam, taip pat ir pačiam blogiausiam." Nuo nepriklausomybės paskelbimo jau buvo praėję pusantros paros...

III

Kai 1990 metų kovo 13 dienos rytą Egidijus Bičkauskas įėjo į Kremliaus suvažiavimų rūmų fojė, joje jau šurmuliavo šimtai Sovietų Sąjungos liaudies deputatų. Pagal naują rinkimų sistemą iš viso jų buvo išrinkta net 2250. Kiekvienai sąjunginei respublikai buvo nustatytos atitinkamos deputatų kvotos, Lietuvai buvo skirtos penkiasdešimt šešios vietos. Suvažiavimas pasidėjo kovo 12 dieną, turėjo tęstis keturias dienas. Deputatu Bičkauskas buvo išrinktas prieš metus, praėjusių metų pavasarį. Nors jis jau kelis kartus dalyvavo anksčiau vykusiuose suvažiavimuose, buvo tvirtai apsisprendęs, kad šį kartą į jį tikrai nevyks, nes prieš kelias dienas Lietuva atkūrė nepriklausomybę. Vykti į užsienio valstybės deputatų suvažiavimą nėra jokio reikalo. Dauguma Sovietų Sąjungos liaudies deputatų iš Lietuvos taip pat nusprendė nedalyvauti suvažiavime, nes po to, kai Lietuva atkūrė nepriklausomybę, Sovietų Sąjunga tapo užsienio valstybe. Bet penkiolika deputatų vis dėlto nutarė važiuoti. Vytautas Landsbergis neprieštaravo, svarstė, kad jų dalyvavimas suvažiavime gali būti naudingas Lietuvai, jie turės galimybę suvažiavime teikti deputatams tikrą, o ne iškreiptą informaciją apie tai, kas vyksta Lietuvoje, stebės Maskvos reakciją, sieks, kad prieš Lietuvą nebūtų panaudota prievarta. Nors Sovietų Sąjungoje visa reali valdžia priklausė komunistų partijai, tiksliau, jos generaliniam sekretoriui, Centro komitetui ir jo politiniam biurui, formaliai aukščiausia valdžios institucija buvo Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas. Jo išvakarėse Bičkauskas pats primygtinai ragino savo kolegas deputatus nevykti į Maskvą, nes dalyvavimas suvažiavime būtų itin dviprasmiškas: Maskva jį aiškintų, kad esą patys pripažįstame, jog atkurta nepriklausomybė dar yra kažkokia netikra, vis dar esame Sovietų Sąjungos dalis, nes, matote, jūs patys ir toliau dalyvaujate Sovietų Sąjungos aukščiausios valdžios institucijos darbe. Bičkausko sprendimą nevykti į suvažiavimą staiga apvertė vėlai po vidurnakčio, apie trečią valandą nakties, jo bute suskambėjęs telefono skambutis. Iš Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos skambino Angonita Rupšytė, ji perdavė Vytauto Landsbergio prašymą kuo skubiau atvykti į rūmus, paimti iš jo laišką Michailui Gorbačiovui, Kovo 11-osios Aktą ir kitus su nepriklausomybės atkūrimu susijusius dokumentus ir anksti ryte išskristi į Maskvą, į Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimą. Sakė, kad ką tik

paaiškėjo, jog dokumentus paštu siųsti rizikinga, neaišku, kur jie atsidurs, todėl Landsbergio pavedimu jis turės visus dokumentus įteikti į rankas asmeniškai Michailui Gorbačiovui.

Skubiai apsirengė, į kelioninį krepšį įsimetė būtiniausius daiktus, kurių galėjo prireikti, ir apie pusę penkių ryto jau buvo Aukščiausiojoje Taryboje. Su gautais dokumentais – jų buvo net aštuoni – laiptais nulėkė į ūkinį kiemą, kur jo jau laukė automobilis. Oro uoste buvo po penkiolikos minučių, nors paprastai važiuodavo beveik valandą. Į lėktuvą spėjo, nes vairuotojas lėkė smarkiai viršydamas greitį, kartais net degant raudonai šviesoforo šviesai. Gerai, kad gatvėse buvo mažai mašinų ir žmonių, nieko neužkliudė. Po kelių valandų nusileido Maskvoje. Neabejojo, kad KGB jau žinojo, jog naktį buvo skubiai iškviestas į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą ir išskrido į Maskvą. Jeigu į miestą važiuotų taksi, galėjo būti sustabdytas, turėtų aiškintis, kas toks yra, kur važiuoja, o svarbiausia, galėjo būti paprašytas parodyti, ką veža lagaminėlyje. Jokie aiškinimai, kad yra Sovietų Sąjungos liaudies deputatas, kad turi neliečiamybę, nepadėtų. Vien mintis, kad milicijos gali būti sustabdytas ir iškratytas, kad iš jo gali būti atimtas Kovo 11-osios Aktas, kėlė šiurpą. Nenorėdamas rizikuoti išsikvietė tarnybinį automobilį iš Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos garažo. Jam priklausantys automobiliai turėjo specialius numerius, kelių patruliai juos žinojo, tokių automobilių nestabdydavo. Viešbutį prie Kremliaus suvažiavimų rūmų pasiekė laimingai. Nors iš paskos pasikeisdami lydėjo keli į akis nekrentantys automobiliai, stabdyti nedrįso. Gal todėl, kad nežinojo, ką jis veža. Jeigu būtų žinoję, ko gero, viešbučio pasiekęs nebūtų, o jeigu ir būtų pavykę iki jo nusigauti, tai be Kovo 11-osios Akto.

Bičkauskas neskubėdamas užsiregistravo, kad dalyvauja suvažiavime. Keliais sakiniais persimetė su pažįstamais Rusijos deputatais, priklausančiais Tarpregioninei deputatų grupei, demokratiniam Boriso Jelcino blokui. Į klausimą, ar tiesa, kad Lietuva paskelbė nepriklausomybę, atsakė:

– Taip, tai tiesa, užvakar mūsų Aukščiausioji Taryba tikrai priėmė aktą dėl nepriklausomybės atkūrimo.

Kažkas paklausė:

– Ar reikėjo taip skubėti, ar nepagalvojote, kad pakenksite Gorbačiovui? Argi nesuprantate, kad jeigu jį nuvers, perestroika žlugs, viešumas ir demokratizavimas pasibaigs. Blogai bus ne tik jums, cypsime visi. Nebūkite naivūs, niekas jūsų lengvai nepaleis, suvažiavimas to neleis.

– Niekas negali pasakyti, kas bus rytoj, laikas parodys. Nepriklausomybę atkūrėme, nes prieš penkiasdešimt metų buvome Sovietų Sąjungos okupuoti ir aneksuoti, tapome 1939 metų Molotovo–Ribentropo pakto ir jo slaptųjų protokolų auka. Kaip ir Latvija, Estija. Dabar atstatėme istorinį teisingumą, mes tik įvykdėme tai, ko per rinkimus norėjo tauta. Deputatu tapau tik dėl to, kad žadėjau – jeigu būsiu išrinktas, balsuosiu už Lietuvos nepriklausomybę. Tų, kurie

sakė, kad reikia likti vieningoje Sovietų Sąjungoje, tauta neišrinko. Tiesa, kelis vis dėlto išrinko. Anicetą Brodavskį, Janą Ciechanovičių. Bet už juos balsavo ne lietuviai, o lenkiškų rajonų gyventojai, svajoję apie lenkų krašto autonomiją.

Nors iki posėdžio pradžios dar buvo likęs geras pusvalandis, salė buvo beveik pilna. Deputatai garsiai šnekučiavosi ir aptarinėjo ne tik žinią, kad prieš kelias dienas Lietuva paskelbė nepriklausomybę, bet ir tai, kaip rinks pirmą Sovietų Sąjungos prezidentą. Nebuvo jokia paslaptis, kad juo turėjo tapti Gorbačiovas, kuris tuo metu buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto generalinis sekretorius ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas. Dauguma deputatų neslėpė, kad tikisi, jog tapęs prezidentu Gorbačiovas veiks ryžtingai ir susitvarkys ne tik su Lietuva, bet ir su Latvija bei Estija. Jeigu reikės, įves nepaprastąją padėtį, tiesioginį prezidentinį valdymą. Sovietų Sąjungos sugriauti neleis.

Bičkauskas šiek tiek jaudinosi. Nujautė, kad šis suvažiavimas bus „juodas", reakcionieriai stengsis atsigriebti, iš Gorbačiovo reikalaus imtis griežtų ir ryžtingų veiksmų, kad Lietuva negalėtų atsiskirti. Gal net pasiūlys Lietuvoje įvesti nepaprastąją padėtį. Pagrasins ir latviams, ir estams, kurie jau pradėjo pirmą perėjimo į nepriklausomybę etapą ir neslepia, kad greitai skelbs nepriklausomybę. Prieš balsavimą dėl Gorbačiovo išrinkimo prezidentu iš jo gali būti pareikalauta įsipareigoti, kad jis išsaugos vieningą Sovietų Sąjungą, neleis jai subyrėti. Gorbačiovas turės laviruoti, gal net pasižadėti, jog padarys viską, kad išsaugotų Sovietų Sąjungą. O sąjunginėms respublikoms, kad jos nebandytų išeiti, vėl pagrasins, jog be Sovietų Sąjungos jos prapuls, kad reikia tik šiek tiek palaukti ir joms bus suteikta daugiau teisių, jos turės didesnį ekonominį savarankiškumą ir pan. Žinoma, Sovietų Sąjungos sudėtyje, ir su sąlyga, kad respublikų savarankiškumo didinimui pritars liaudies deputatų suvažiavimas.

Bičkauskas galvojo ir apie tai, kaip Gorbačiovas sureaguos į Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimą atkurti nepriklausomybę, ko gali paklausti, kaip reikėtų atsakyti. Kad Lietuva siekia nepriklausomybės ir gali ją paskelbti, Gorbačiovui nebuvo staigmena. Deputatai iš Lietuvos apie tai su juo pradėjo kalbėtis beveik prieš metus. Bičkauskui ne kartą teko dalyvauti tokiuose pokalbiuose, jis įsitikino, kad Gorbačiovas moka laviruoti kebliose ir sudėtingose situacijose, todėl nujautė, kad, norėdamas būti išrinktas Sovietų Sąjungos prezidentu, jis vengs akcentuoti, jog Lietuva atkūrė nepriklausomybę, mėgins tai pateikti kaip nereikšmingą dalyką, kurį galima sutvarkyti. Gal pasiūlys sudaryti komisiją situacijai išsiaiškinti ir pan. Netikėtai šmėstelėjusią mintį, kad kai tik praneš Gorbačiovui apie Lietuvos nepriklausomybę ir įteiks jam atsivežtus dokumentus, tuojau pat gali būti suimtas ir su antrankiais išgabentas į kalėjimą, Bičkauskas nuvijo šalin. Kad ir kaip būtų buvę, bet formaliai jis vis dar Sovietų Sąjungos liaudies deputatas, vadinasi, dar turi deputato neliečiamybę, kol kas niekas jos neatėmė. Tad šioje salėje jo tikrai nesuims. O jeigu norės suimti, joks

deputato mandatas ir imunitetas neapsaugos. Pagalvojo, kokia kvaila mintis. Kokia prasmė iš anksto jaudintis dėl to, kas gali įvykti, jeigu nieko negali pakeisti. Dabar svarbiausia rasti progą prieiti prie Gorbačiovo ir jam tiesiai į rankas perduoti Kovo 11-osios Aktą ir Landsbergio laišką. Prieiti ir įteikti taip, kad visa tai matytų ne tik liaudies deputatai, bet ir žiniasklaida, ypač Vakarų. Tik dėl to jis dabar yra čia. Žinojo, kad Vilniuje nekantriai laukia, ar jam tai pavyks padaryti ir kokia bus Gorbačiovo reakcija.

IV

Bičkauskas prisiminė, kokia milžiniška įtampa šioje suvažiavimo salėje tvyrojo praėjusių metų gruodžio 23 ir 24 dienomis, kai deputatai atidžiai, bet pasimetę ir net suglumę klausėsi Aleksandro Jakovlevo pranešimo apie Molotovo–Ribentropo pakto komisijos atliktą darbą ir jos parengtą suvažiavimo nutarimo projektą. Tai, ką išgirdo, daugelį tiesiog pribloškė. Nuo pat mokyklos suolo visiems jiems buvo kalama į galvą, kad dėl Antrojo pasaulinio karo kalta tik hitlerinė Vokietija, kad 1939 metų rugpjūčio 23 dieną Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutartis buvo sudaryta siekiant užtikrinti taiką Europoje ir visiškai nelietė kitų valstybių, kad Sovietų Sąjunga niekada nesikėsino į kitų valstybių nepriklausomybę ir teritorijas, pagaliau, kad Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1940 metais įvyko socialistinės revoliucijos, per kurias tautos esą pačios nuvertė nekenčiamus išnaudotojų režimus ir pasirinko socialistinę santvarką ir tarybų valdžią, pačios pasiprašė būti priimamos į Sovietų Sąjungą. Iki Jakovlevo pranešimo kitokia to laikotarpio istorijos samprata Sovietų Sąjungoje tiesiog neegzistavo, ji buvo tvirtai įdiegta į visuomenės sąmonę. Kitaip buvo kalbama tik negausiose disidentų grupelėse. O Vakarų valstybių istorikų mokslinius tyrimus, kurie liudijo, kad tuometinė politinė ir karinė situacija buvo daug sudėtingesnė, kad dėl Antrojo pasaulinio karo kalta ne tik hitlerinė Vokietija, bet ir Sovietų Sąjunga, kad Stalinas su Hitleriu prieš tai pasidalijo Europą, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga okupavo ir aneksavo Lietuvą, Latviją, Estiją, buvo priimami kaip Sovietų Sąjungai priešiškų imperialistinių jėgų bandymai klastoti istoriją, sumenkinti socialistinės santvarkos ir tarybų valdžios pasiekimus, Sovietų Sąjungos pergalę kare. Tai, ką dabar deputatai girdi iš suvažiavimo tribūnos, tiesiog netelpa jų galvose. Pasirodo, prie sutarties buvo pridėti slaptieji protokolai, pagal kuriuos Sovietų Sąjunga ir Vokietija pasidalijo įtakos sferomis. Pagal protokolus Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija pateko į Sovietų Sąjungos įtakos sferą ir neteko nepriklausomybės, prarado valstybingumą. Sovietų Sąjunga sulaužė su Lietuva, Latvija ir Estija 1920 metais sudarytas taikos sutartis, taip pat 1926–1933 metais sudarytas nepuolimo sutartis, kuriomis buvo įsipareigojusi bet kokiomis aplinkybėmis gerbti jų nepriklausomybę, teritorijos vientisumą ir neliečiamybę. Sovietų Sąjunga 1939 metų rugsėjo 17 dieną užpuolė Lenkiją, su

kuria taip pat turėjo nepuolimo sutartį, ir sustojo būtent ties slaptuosiuose protokoluose nubrėžta linija, ten draugiškai susitiko su hitlerinės Vokietijos kariuomene, kuri jau buvo užėmusi didelę Lenkijos dalį. Pergalės prieš Lenkiją proga ten net surengė bendrą karinį pradą su Vokietijos kariuomene. Nustebę klausėsi, kad jokių socialistinių revoliucijų 1940 metais Baltijos valstybėse nebuvo, kad įsileisti Raudonosios Armijos dalinius į savo valstybių teritorijas jos sutiko tik dėl to, kad Sovietų Sąjunga to ultimatyviai pareikalavo ir atvirai pagrasino, kad jeigu ultimatumai nebus priimti, prieš valstybes bus panaudota karinė jėga ir sovietų kariuomenė vis tiek į jas įžengs. 1940 metais Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje socialistinę santvarką sukūrė ir sovietų valdžią įvedė ne tų valstybių tautos, kurios neturėjo jokios galimybės laisvai išreikšti savo valią, o Sovietų Sąjunga. Ir daug kitų faktų apie Stalino ir Hitlerio 1939 metais ir vėliau sudarytus slaptuosius protokolus, kruvinus suokalbius, lėmusius mažų kaimyninių valstybių ir jų tautų likimą. Deputatus pritrenkė ir tai, kad šiuos faktus pateikė ne bet kas, o ankstesnio liaudies deputatų suvažiavimo sudarytos komisijos vadovas Aleksandras Jakovlevas, Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK sekretorius, politinio biuro narys, artimas Gorbačiovo bendražygis, vienas iš perestroikos architektų. Kai kurie deputatai neišlaikė: pasigirdo pasipiktinimo šūksniai, kad tai melas, netiesa, gana, baikit kalbėti. Perkreiptais iš pykčio veidais jie šaukė Jakovlevui:

– Parodykite mums tuos slaptuosius protokolus. Ką, neturite? Ir negalite turėti, nes jų tiesiog nebuvo. Kaip nesuprantate, kad tai, kuo remiatės, yra mums priešiškų Vakarų valstybių žvalgybų klastotės? Negalite remtis vien tik prielaidomis, kad tokie protokolai buvo, išvadas darysime tik tada, kai rasite originalus. Argi nesuvokiate, kad Pabaltijo respublikos nori atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos, kodėl pasidavėte jų spaudimui?

Buvo girdėti ir dar piktesnių bei aršesnių šūksnių. Nors deputatai klausėsi sustingę iš netikėtumo, salėje atmosfera kaito. Daugelis, ko gero, pradėjo suvokti, kad tai, apie ką jiems nuolat kartojo deputatai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos, kad jų valstybės 1940 metais buvo Sovietų Sąjungos okupuotos ir aneksuotos, prievarta prijungtos prie Sovietų Sąjungos, – nėra vien nacionalistų ir separatistų kalbos. Jos turi faktinį ir teisinį pagrindą. Kitaip Jakovlevo pranešimas būtų kitoks.

Jakovlevas pats pasiprašė vadovauti šiai komisijai. Pradžioje jo pavardės komisijos narių sąraše nebuvo, jis buvo numatytas vadovauti kitai komisijai, kuri turėjo tirti Tbilisio įvykius. 1989 metų balandžio 9 dieną, kai Sovietų kariuomenės daliniai, vadovaujami generolo pulkininko Igorio Rodionovo, prieš Gruzijos nepriklausomybės reikalavusius taikius demonstrantus Tbilisyje panaudojo šiurkščią karinę jėgą ir chemines dujas, Jakovlevas atostogavo Gruzijoje, jis nedelsdamas atvyko į Tbilisį. Jam buvo parodyta žurnalistų ir kitų žmonių filmuota medžiaga. Tai, ką pamatė, jį pašiurpino. Kariniai daliniai apsupo aikštę,

neleido iš jos pasitraukti joje susirinkusiems žmonėms, juos negailestingai daužė guminėmis lazdomis, šautuvų buožėmis, kapojo kareiviškais kastuvėliais. Buvo nužudytas 21 žmogus, daugiausia jaunos merginos. Tą vakarą Jakovlevas kalbėjo per Gruzijos nacionalinę televiziją, jis daug padarė, kad kariuomenės smurtas prieš taikius protestuotojus būtų sustabdytas. Gruzijos visuomenė labai gerai priėmė jo kalbą ir pastangas sustabdyti jėgos naudojimą, tad nebūtų nieko keisto, jeigu būtent jis vadovautų šiai komisijai. Bet Jakovlevas nenorėjo veltis į tą tyrimą, nes matė tuometinės Gruzijos partinės vadovybės paniką, baimę prarasti valdžią, dviveidiškumą, norą bet kada pasitelkti kariuomenę ir panaudoti šiurkščią jėgą prieš taikius protestuotojus. Suprato ir tai, kad Gorbačiovas neskuba pasmerkti jėgos panaudojimo. Jakovlevas paskambino Gorbačiovui ir pasakė, kad labiau norėtų vadovauti komisijai, kuri tirs 1939 metų Sovietų Sąjungos sutartis su Vokietija, o ne Tbilisio įvykius. Jam tai būtų įdomiau ir dėl to, kad yra istorikas. Gorbačiovas atsakė, kad pagalvos. Tbilisio įvykių tyrimo komisijos pirmininku buvo paskirtas Anatolijus Sobčiakas. Dabar, išgirdęs Jakovlevo komisijos Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sutartims ištirti išvadas, Gorbačiovas gal ir gailėjosi, kad sutiko, jog komisijai vadovautų būtent Jakovlevas. Bet turėjo pripažinti ir tai, kad nors komisija nesurado slaptųjų protokolų originalų, jos išvados buvo labai įtikinamos. Dar pagalvojo: o kas būtų, jeigu jis pasakytų Jakovlevui ir jo komisijai, o gal ir visam suvažiavimui, kad matė slaptųjų protokolų originalus, juos skaitė, kad jie saugomi čia pat, Kremliuje, jo kabinete stovinčiame ypač slaptų ir reikšmingų dokumentų seife? Jeigu Jakovlevo komisija juos turėtų, paneigti komisijos išvadas būtų neįmanoma. Bet tegul lieka pagrindas abejoti, kad gal viskas buvo ne visiškai taip, kaip teigia komisija.

Suvažiavimas komisiją sudarė 1989 metų birželio 10 dieną, tai padarė labai nenoriai, buvo matyti, kad deputatai tiesiog vengia Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties vertinimo. Bičkauskas gerai prisiminė, kokį didelį deputatų nepasitenkinimą, susierzinimą ir atvirą priešiškumą sukėlė vien tai, kad jis tų metų gegužės 29 dieną iš suvažiavimo tribūnos pirmą kartą prabilo apie Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus. Tai buvo sutikta vos ne kaip provokacija. Tačiau Lietuvos, Latvijos ir Estijos deputatai, kuriuos palaikė Tarpregioninė deputatų grupė, atkakliai reikalavo, kad, artėjant Molotovo–Ribentropo pakto penkiasdešimtmečiui, pagaliau turi būti pateiktas jo politinis ir teisinis vertinimas. Argumentavo, kad tai dera su Gorbačiovo pradėta perestroika, viešumu ir nauju mąstymu, siekiu atstatyti istorinę tiesą ir teisingumą. Diskusijos dėl komisijos sudarymo užtruko net dešimt dienų, bet ji vis dėlto buvo sudaryta. Antanas Terleckas ir jo Laisvės lygos radikalai bus patenkinti – tada pagalvojo Bičkauskas. Situacija pasikeitė neįtikėtinai greitai. Jis prisiminė Laisvės lygos 1987 metų rugpjūčio 23 dieną surengtą mitingą prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje, kuriame vos keli šimtai žmonių reikalavo pasmerkti Molotovo–Ribentropo paktą, pašalinti jo padarinius, atkurti

Lietuvos nepriklausomybę. Mitingą valdžia įvertino kaip antitarybinį, jį greitai išsklaidė, po to saugumas visaip persekiojo ir terorizavo jo dalyvius. O štai dabar, praėjus mažiau kaip dvejiems metams, apie paktą atvirai kalbama ne bet kur, o Maskvoje, Kremliuje, Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavime. Net sudaryta speciali komisija, kuri turės pateikti pakto politinį ir teisinį įvertinimą. Kad taip gali būti, Terleckas, ko gero, prieš dvejus metus net nedrįso svajoti.

Komisijoje buvo net 26 deputatai. Lietuvai joje atstovavo Vytautas Landsbergis, Justinas Marcinkevičius, Kazimieras Motieka ir Zita Šličytė. Išvados gimė labai sunkiai, nes dalis komisijos narių vengė tiesiai ir atvirai įvardyti, kad 1939 metais Sovietų Sąjunga su hitlerine Vokietija sudarė gėdingus sandėrius, paminančius kitų valstybių nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą, nuvertė jose buvusią teisėtą valdžią, jas okupavo ir aneksavo. Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai buvo nusiteikę daug kategoriškiau, jie reikalavo, kad tiesa būtų įvardyta labai aiškiai, be jokių išlygų ir išsisukinėjimų. Lietuviai apie Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus sužinojo ne suvažiavime, o daug anksčiau. Jų tekstai buvo paskelbti lietuviškoje Bostono enciklopedijoje. Nors ji buvo laikoma specialiajame fonde, tačiau kažkas, kas buvo gavęs vietinio KGB leidimą naudotis jame esančia enciklopedija, sugebėjo nusirašyti protokolų tekstus. Jie sklido tarp Lietuvos disidentų. Lietuvos laisvės lygos lyderis Antanas Terleckas apie juos prakalbo prieš dvidešimt penkerius metus. 1987 metų rugpjūčio 23 dienos mitinge prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje juos panaikinti viešai pareikalavo Nijolė Sadūnaitė.

Jakovlevas žinojo, kad amerikiečiai ir britai 1945 metais ką tik sutriuškintos hitlerinės Vokietijos archyve rado slaptųjų protokolų fotokopijas, bet originalų neaptiko. Kai Niurnbergo tribunole teisiamas Joachimas Ribentropas, atsakydamas į teisėjų klausimus apie tai, kaip Vokietija priėmė sprendimą pradėti karą, pradėjo kalbėti, kad prie 1939 metų rugpjūčio 23 dienos Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutarties buvo pridėti slaptieji protokolai, pagal kuriuos Sovietų Sąjunga ir Vokietija pasidalijo įtakos sferomis Europoje, pasidalijo kitų valstybių teritorijomis, kaltintojas nuo Sovietų Sąjungos – tai buvo Romanas Rudenko – tuojau pat paprašė padaryti pertrauką tribunolo posėdyje. Susisiekęs su Maskva, išgirdo griežtą užsienio reikalų ministro Viačeslavo Molotovo nurodymą kategoriškai pareikalauti, kad tribunolas neleistų nei teisiamiesiems, nei kam nors kitam kalbėti apie kažkokius slaptuosius protokolus, nes Sovietų Sąjunga tokių niekada nesudarinėjo, jų niekada nebuvo, o Vokietijos archyve rastos jų fotokopijos yra vokiečių klastotės, kuriomis jie mėgina paneigti savo kaltę, kad sukėlė karą.

– Pasakyk, kad Sovietų Sąjunga kare prarado milijonus kareivių ir civilių, ji nugalėjo fašizmą, išlaisvino Europos tautas, todėl niekam neleis mesti net mažiausio šešėlio ant Sovietų Sąjungos, neva ji kaip nors kalta dėl to, kad kilo karas. Niekas negali net abejoti, kad 1939 metais Sovietų Sąjunga visomis įmanomomis

priemonėmis siekė taikos. Nepuolimo sutartis, kurią tada sudarė su Vokietija, tai patvirtina. Jokių slaptųjų protokolų prie jos nebuvo. Tie, kas kalba apie sutarties slaptuosius protokolus, bando apjuodinti Sovietų Sąjungą, jos taikią prieškarinę užsienio politiką, menkina jos lemiamą indėlį į pergalę kare. Dar pasakyk, kad jeigu tribunole kokiu nors būdu dar kartą bus grįžta prie slaptųjų protokolų temos, Sovietų Sąjunga labai rimtai svarstys, ar jai toliau dalyvauti jo darbe.

– Ar viską supratai? – griežtai paklausė Molotovas.

– Taip, drauge Molotovai, viską labai gerai supratau. Man iš karto buvo aišku, kad Ribentropas meluoja, išsisukinėja, jokių slaptųjų protokolų nebuvo, tai vokiečių klastotės. Niekam neleisiu apie jas net užsiminti. Tribunolą griežtai įspėsiu, kad jeigu tribunole kokiu nors būdu dar kartą bus grįžta prie slaptųjų protokolų temos, Sovietų Sąjunga labai rimtai svarstys, ar jai toliau dalyvauti tribunolo darbe.

Išgirdę, kaip Sovietų Sąjunga reaguoja į Ribentropo žodžius, kad prie Sovietų Sąjungos ir Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutarties buvo pridėti slaptieji protokolai, amerikiečiai, britai ir prancūzai suprato, kad jeigu Sovietų Sąjunga pasitrauks iš tribunolo, nacistinių nusikaltėlių teismas žlugs. Tai, kad Ribentropas paminėjo, jog prie sutarties buvo pridėti slaptieji protokolai, labai svarbu, bet be Sovietų Sąjungos atstovo parašo ant tribunolo nuosprendžio jis nebus visavertis. Prisiminė ir tai, kad Sovietų Sąjunga nesutiko, jog tribunole būtų nagrinėjama, kodėl Anglija ir Prancūzija prieš karą nuolaidžiavo Vokietijai, leido jai okupuoti Austriją ir Čekoslovakiją. Dabar Sovietų Sąjunga tikisi, kad sąjungininkai atsižvelgs į jos norą neliesti slaptųjų protokolų temos.

Kai apie Sovietų Sąjungos poziciją buvo pranešta JAV, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos vadovams, jie davė nurodymą nusileisti rusų reikalavimams. Formalus argumentas: rastos tik slaptųjų protokolų fotokopijos, o ne originalai, laiko surinkti naujų įrodymų nėra, dabar svarbiausia tai, kad nacistinius nusikaltėlius, atsakingus už karo sukėlimą, nuteistų visos valstybės nugalėtojos. Protokolų klausimą palikime ateičiai.

Ribentropui buvo uždrausta tribunolo posėdžiuose kalbėti apie slaptuosius protokolus. Apie jų egzistavimą jo niekas neapklausė ir kalėjimo kameroje. Tribunolo sprendimu Ribentropas 1946 metų spalio 6 dienos naktį buvo pakartas. Bet jo mirtis slaptųjų protokolų klausimo nenugramzdino užmarštin.

Kai apie 1987 metų rugpjūčio 23 dienos mitingą prie Mickevičiaus paminklo Vilniuje, kuriame buvo reikalaujama pasmerkti Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus, KGB informavo SSKP CK politinio biuro narius, jie bandė išsiaiškinti, ar tokie protokolai iš tiesų egzistavo. Jiems buvo parodytos protokolų kopijos ir kita medžiaga, iš kurios buvo aiškiai matyti, kad protokolai egzistavo, bet biuro nariai nutarė, kad protokolų temos toliau neplėtos. Suprato, kad jeigu protokolų egzistavimo faktas bus patvirtintas, ilgai kurtas mitas,

kad 1940 metais Lietuva, Latvija ir Estija savanoriškai įstojo į Sovietų Sąjungą, subliūkš.

Preliminarias išvadas dėl Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo sutarties įvertinimo Jakovlevo komisija patvirtino 1989 metų liepos 20 dieną, bet Jakovlevas kaip komisijos pirmininkas jų nepasirašė. Vadinasi, išvadų lyg ir nėra. Deputatai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos norėjo, kad išvados būtų kietesnės, kad jose būtų aiškiai parašyta apie jų valstybių okupaciją ir aneksiją, bet, pamatę, kad komisija jų nepalaiko ir gali išvadų nepatvirtinti, sutiko bandyti rasti kompromisą. Dėl kai kurių formuluočių, bet ne dėl išvadų esmės. Bet ir to, kas jose buvo parašyta, pakako, nes Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus buvo siūloma pasmerkti, pripažinti neteisėtais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo. Jeigu Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas pritartų tokiai komisijos išvadai, tai reikštų, kad pati Sovietų Sąjunga pripažįsta, jog Lietuva, Latvija ir Estija 1940 metais į jos sudėtį buvo įjungtos prievarta, neteisėtai, vadinasi, jos turi teisę atkurti savo valstybių nepriklausomybę.

Preliminarių išvadų Jakovlevas nepasirašė, nors neturėjo argumentų, kuriais galėtų paneigti surinktus dokumentus ir nustatytus faktus. Suprato, kad iš komisijos surinktos medžiagos kitokių išvadų nebuvo galima padaryti, jos teisingos. Nuo pasirašymo sulaikė kažkoks nepaaiškinamas atsargumo jausmas. Pagalvojo, tegul lieka tam tikras neapibrėžtumas. Jis gerai suvokė, kokias pasekmes sukels komisijos išvados, bijojo, kad galbūt nueita per toli, Gorbačiovas nesutiks su tokiomis išvadomis, pareikalaus perrašyti.

Taip ir buvo. Pamatęs išvadas, Gorbačiovas pasiūlė neskubėti jų skelbti, parengti daug švelnesnį variantą, pabrėžti, kad protokolų originalų nerasta, kad galima daryti tik prielaidą, jog tokie buvo, argumentuoti, kad tuo metu Sovietų Sąjunga buvo priversta eiti į sandėrius su Vokietija, neturėjo kitos išeities, Vakarų valstybės paliko ją vieną.

– Turime akcentuoti, kad tai Stalino, o ne Sovietų Sąjungos kaltė, mes smerkiame tokius sandėrius, bet juos turime vertinti tuo metu Europoje vykusių procesų kontekste. Sovietų Sąjunga turėjo rūpintis savo saugumu ir pan. Pasitelk žmones iš partijos CK, iš Valentino Falino skyriaus, jie turi patirties, kaip tai geriau pateikti.

Jakovlevas pabijojo nepaklusti, davė nurodymą liepos mėnesį suderintų preliminarių komisijos išvadų neskelbti, jas dar reikės tobulinti. Naujo komisijos posėdžio nešaukė beveik pusantro mėnesio, laukė, kol Falino skyrius parengs naują išvadų variantą. Komisijos posėdį sukvietė tik lapkričio 4 dieną. Kai komisijos nariai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos paprašė paaiškinti, kodėl taip ilgai nešaukė posėdžio, kodėl iki šiol nėra paskelbtos preliminarios komisijos išvados, dėl kurių visi sutarė dar liepos mėnesį, kodėl komisijai svarstyti pateikiamas naujas, nežinia kieno parengtas išvadų projektas, – nesugebėjo įtikinamai paaiškinti, kas vyksta. O ką galėjo paaiškinti, juk nepasakysi, kad darbą sustabdė ne

jis, o Gorbačiovas. Suprato, kad teks grįžti prie to, kas buvo sutarta liepos dvidešimtą, prie esminio išvadų sakinio, kad slaptieji protokolai tikrai egzistavo, jog jie prieštarauja tarptautinės teisės normoms, todėl yra skelbiami negaliojančiais nuo pat jų pasirašymo.

Jakovlevą pribloškė rugpjūčio 23 dieną surengtas Baltijos kelias, jis nemanė, jog tiek daug lietuvių, latvių ir estų siekia, kad būtų paskelbti ir įvertinti Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai. Jie įsitikinę, kad protokolai sudarė prielaidas 1940 metais okupuoti ir aneksuoti jų valstybes, kad protokolų panaikinimas atvers kelią į nepriklausomybę. KGB pirmininkas Vladimiras Kriučkovas įžūliai klaidino CK politbiurą, kad išviešinti protokolus esą reikalauja tik nedidelės saujelės ekstremistų, kad Pabaltijo respublikų tautos jų nepalaiko, darbo žmonės nori likti Sovietų Sąjungoje, tik reformuotoje, bijo, kad jeigu ekstremistai ateis į valdžią, bus atkurta buržuazinė santvarka. Demagogija. Jeigu tos tautos negalvotų apie nepriklausomybę, tiek žmonių nesusirinktų. Tai ne kažkokia žmonių grandinėlė, kaip ją pašaipiai pavadino Gorbačiovas, o daugiau kaip du milijonai žmonių, susikibusių rankomis. Vien iš Lietuvos per milijoną. Nuo Vilniaus per Rygą iki Talino, beveik 670 kilometrų, nebuvo matyti nė mažiausio tarpelio, kuriame nebūtų rankomis susikibusių žmonių. Grandinė, kuri, kaip sako Baltijos kelio organizatoriai, simboliškai atskyrė Baltijos valstybes nuo Sovietų Sąjungos. Ir visa tai organizuota tik liaudies frontų ir Sąjūdžio pastangomis, be jokios respublikinės ir vietinės valdžios pagalbos. Ji net nedrįso trukdyti, nuo visko laikėsi atokiai. Žinau, kad Algirdas Brazauskas ir kiti Lietuvos vadovai šiame kelyje nedalyvavo. Bet tai nieko nekeičia. KGB viską nufilmavo, taip pat ir iš lėktuvų, Gorbačiovas ir kiti politbiuro nariai tą medžiagą matė. Jakovlevas pagalvojo: gerai, kad neleidome parodyti per centrinę televiziją, ji tik trumpai informavo apie vadinamųjų ekstremistų surengtą provokaciją. Kitaip visa Sovietų Sąjunga pamatytų, kad padėtis Pabaltijo respublikose visiškai kitokia nei oficialiai. Kita vertus, kokia prasmė slėpti preliminarias komisijos išvadas, kurias rugsėjo 29 dieną keliose spaudos konferencijose, taip pat ir tarptautinėje, jau išviešino Landsbergis ir kiti komisijos nariai. Dar apkaltino, kad centre kažkas nusistatęs prieš perestroiką, viešumą, nes neleidžia paskelbti to, dėl ko komisijoje buvo sutarta. Protokolų tema jau aktualizuota, apie preliminarias komisijos išvadas pasirodė pranešimai ir užsienio žiniasklaidoje. Negalėjome nematyti, kad po Baltijos kelio tarptautinė viešoji nuomonė iš esmės pasikeitė, ji palaikė Lietuvos, Latvijos ir Estijos tautų siekius sužinoti tiesą apie paktą ir jo slaptuosius protokolus.

Komisija iš naujo šlifavo kiekvieną išvadų sakinį, bet tai, dėl ko buvo sutarta liepos mėnesį, iš esmės nepasikeitė. Gruodžio 14-ąją išvadų tekstas komisijoje iš esmės buvo suderintas.

Pranešimo suvažiavime juodraštį ir komisijos išvadų projektą Jakovlevas davė paskaityti Gorbačiovui. Jam nepatiko. Sakė, kad tai labai jautri tema, visuomenė

psichologiškai visiškai nepasiruošusi priimti tokias išvadas, ją reikia parengti. Buvo sutarta, kad „Pravdoje“ bus išspausdintas Gorbačiovo interviu, kuriame bus kalbama ir apie tai, kodėl 1939 metų rugpjūčio 23 dieną buvo sudaryta Sovietų Sąjungos–Vokietijos nepuolimo sutartis, taip pat užsiminta ir apie slaptuosius protokolus pabrėžiant, kad jų originalų archyvuose nerasta. Gorbačiovui buvo parengti laikraščio klausimai, taip pat šio atsakymai. Perskaitęs tekstą Gorbačiovas leido jį spausdinti. Gal interviu šiek tiek sušvelnino visuomenės ir dalies deputatų reakciją į tai, ką jie gruodžio 23 dienos posėdyje išgirdo iš Jakovlevo pranešimo, bet balsavimas dėl komisijos parengto nutarimo projekto buvo labai sudėtingas. Kai Jakovlevas baigė kalbėti, Anatolijus Lukjanovas paskelbė kelis deputatų raštelius, kad diskusijų šiuo klausimu nereikia, kad galima iš karto pereiti prie nutarimo projekto svarstymo. Paklausė, ar kas nors primygtinai reikalauja diskusijų. Iš salės kažkas riktelėjo: ne. To pakako, Lukjanovas paskelbė, kad diskusijų nebus, iš karto svarstysime nutarimo projektą.

Štai tada ir prasidėjo. Pats pirmasis kalbėtojas palaikė Jakovlevo pranešimą, bet kategoriškai atmetė nutarimo projektą. Sakė, kad tai Sovietų Sąjungos, nugalėjusios fašizmą, įžeidimas. Kiti siūlė komisijai pavesti toliau tęsti darbą. Dar vienas pasiūlymas: galima pritarti tik pirmam nutarimo punktui, kad „suvažiavimas komisijos išvadas priima domėn, o komisijos pranešimas pridedamas“. Nutarimo projektą palaikė Aleksejus Kazanikas, Mavrikas Vulfsonas ir kiti demokratai. Rojus Medvedevas sakė, kad jis kaip istorikas per visą daugiametę praktiką pirmą kartą mato tokį subalansuotą, tikslų, aiškų ir visiškai teisingą dokumentą. Suvažiavimo tai neįtikino. Už komisijos parengtą nutarimo projektą balsavo 1052 deputatai, prieš – 678, susilaikė – 150. Kad Jakovlevo komisijos parengtas nutarimo projektas būtų priimtas, pritrūko vos 70 balsų. Svarbiausias argumentas, kuriuo rėmėsi balsavusieji prieš ir kurie susilaikė, buvo tai, kad komisija nerado slaptųjų protokolų originalų.

Išgirdęs balsavimo rezultatus, posėdžiui pirmininkavęs Lukjanovas paskelbė, kad gavo naują pasiūlymą: pritarti tik pirmam nutarimo projekto straipsniui, kad „Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas komisijos išvadas dėl 1939 metų rugpjūčio 23 dienos Sovietų Sąjungos–Vokietijos nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo priima domėn“, o „Komisijos pranešimas pridedamas“. Bet ir šis pasiūlymas buvo atmestas. Suvažiavimas nutarė klausimo svarstymą tęsti rytoj.

Pasibaigus suvažiavimo posėdžiui Jakovlevo komisija liko salėje. Visi tylėjo, buvo prislėgti. Nejaugi labai sunkus ir įtemptas pusmečio darbas nueis perniek? Jakovlevas mintyse tyliai keikė komisijoje dirbusius deputatus iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos, kurie buvo per daug radikalūs, nesutiko su jo siūlytomis švelnesnėmis išvadų formuluotėmis. „Sakiau, kad gali blogai baigtis, neklausėte.“ Garsiai to nenorėjo sakyti, nes suprato, kad jokie pamokslavimai balsavimo rezultatų nepakeis, tik suerzins komisijos narius. Prisiminė, kaip sunkiai buvo surinkta ir

perskaityta šimtai dokumentų iš Sovietų Sąjungos Užsienio reikalų ministerijos, Gynybos ministerijos, KGB, Vyriausiosios archyvų valdybos, Marksizmo-leninizmo instituto, SSKP CK Bendrojo skyriaus archyvų. Savo vyriausybės pavedimu labai svarbius archyvinius dokumentus komisijai perdavė VFR ambasada Sovietų Sąjungoje. Į dokumentų paiešką buvo įtrauktos Sovietų Sąjungos ambasados VFR, Anglijoje, Prancūzijoje, JAV. Perskaityta daugybė mokslinių straipsnių, knygų, kuriose buvo minimas Molotovo–Ribentropo paktas ir jo slaptieji protokolai. Nors 1939 metų rugpjūčio 23 dienos slaptojo protokolo ir kitų slaptųjų protokolų originalų nepavyko rasti nei Sovietų Sąjungos, nei kitų valstybių archyvuose, jų kopijos, kurias turėjo Sovietų Sąjungos ir Vokietijos vyriausybės, taip pat kiti komisijos gauti dokumentai, pagaliau, tai, kad realūs istoriniai įvykiai vėliau klostėsi taip, kaip buvo numatyta protokoluose, neleido abejoti, kad slaptieji protokolai egzistavo. Būtent taip komisija ir parašė savo išvadose. Jakovlevas negalėjo suprasti, kodėl komisijos pateikti argumentai neįtikino suvažiavimo. Iš dalies kaltas pats, gailėjosi, kad į pranešimą neįdėjo medžiagos, kurią, likus dienai iki pranešimo, gavo iš Anatolijaus Kovaliovo, užsienio reikalų ministro pirmojo pavaduotojo. Jis sakė, kad Užsienio reikalų ministerijoje rastas aplankas su dokumentais, jog slaptieji protokolai iš vieno ministerijos padalinio perduodami kitam. Parengto pranešimo taisyti nenorėjo, nes jį buvo suderinęs su Gorbačiovu, tikėjosi, kad pakaks to, ką parašė. Nepakako.

Jakovlevo ambicijos buvo užgautos, jis jautėsi pažemintas suvažiavimo sprendimo. Gorbačiovas taip pat leido suprasti, kad norėtų, jog slaptųjų protokolų klausimas būtų kuo greičiau baigtas, nes jeigu to nepadarysime, jis bus toliau eskaluojamas ne tik Baltijos respublikose, bet ir Vakaruose. Negalima leisti abejoti, kad Gorbačiovas tikrai siekia viešumo, demokratijos, istorinės tiesos. Tokių abejonių neturi kilti nei šalyje, nei užsienyje. Jam asmeniškai ir Sovietų Sąjungai kaip valstybei tai nenaudinga, suvažiavimas neturi jo pastatyti į keblią padėtį, juk visi žino, kad be jo sutikimo Jakovlevo komisija nebūtų sudaryta. Be jo sutikimo Jakovlevas tokio pranešimo nepadarytų ir tokio nutarimo projekto neteiktų.

Jakovlevas jautėsi pavargęs ir sutrikęs, komisijos posėdyje pareiškė, kad rytoj suvažiavime atsistatydins iš komisijos pirmininko pareigų. Komisija pasipriešino, norui atsistatydinti nepritarė: turite kalbėti rytdienos suvažiavimo posėdyje ir dar kartą pabandyti įtikinti suvažiavimą pritarti komisijos parengtai išvadai ir nutarimo projektui.

Naujo pranešimo teksto Jakovlevas su niekuo nederino. Nutarė panaudoti užsienio reikalų pirmojo pavaduotojo Anatolijaus Kovaliovo pažymą. Ją gavo tik užvakar, komisijos nariai apie ją dar nieko nežino, jos nematė. Pažymoje buvo rašoma, kad Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministerijos archyve rasta Molotovo sekretoriato byla Nr. 600-700, pažymėta žyma „slaptai“, joje 21 puslapis. Byla pradėta 1939 metų rugpjūčio 23 dieną, o baigta 1949 metų balandžio

20 dieną. Byloje užfiksuota, kokias bylas vienas ministerijos darbuotojas perduoda kitam. Nurodoma, kad 1946 metų balandžio mėnesį Molotovo sekretoriato vedėjo pavaduotojas D. Smirnovas Užsienio reikalų ministro vyresniajam padėjėjui B. Podcerobui perdavė 1939 metų rugpjūčio 23 dienos slaptojo protokolo originalą (rusų ir vokiečių kalbomis) ir tris šio protokolo kopijas, 1939 metų rugpjūčio 23 dienos slaptojo protokolo išaiškinimo originalą (rusų ir vokiečių kalbomis) ir dvi išaiškinimo kopijas, 1939 metų rugsėjo 28 dienos slaptojo protokolo originalą (rusų ir vokiečių kalbomis) ir dvi šio protokolo kopijas, 1939 metų spalio 4 dienos Sovietų Sąjungos ir Vokietijos papildomo protokolo (dėl sienų linijos) originalą (rusų ir vokiečių kalbomis), 1941 metų sausio 10 dienos slaptojo protokolo (dėl Lietuvos) originalą (rusų ir vokiečių kalbomis), Protokolo – aprašymo dėl Valstybinės sienos tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos linijos bei Vokietijos interesų ribų – originalą (dvi knygas rusų ir lietuvių kalba). Parašyta, „perdaviau – D. Smirnov, priėmiau – B. Podcerob". Yra abiejų parašai. Byloje yra įsegta 1939 metų rugpjūčio 23 dienos slaptojo protokolo kopija, pasirašyta Molotovo ir Ribentropo. Kopijos apačioje įrašas „Tikra" ir atsakingo darbuotojo parašas. Nurodyta, kur ši byla saugoma: Maskva, Sovietų Sąjungos Užsienio reikalų ministerijos Užsienio politikos archyvas, Sekretoriato fondas, Aprašas Nr. 1; pateikiamas inventorinis numeris ir kiti šaltinio identifikavimo duomenys. Pažymoje buvo rašoma ir tai, kad Užsienio reikalų ministerijos archyve taip pat rastos patvirtintos protokolų mašinraščio kopijos rusų kalba. Jų ekspertizė parodė, kad jos darytos tuo metu, kai Užsienio reikalų ministerijoje dirbo Molotovas. Kriminalistai ekspertai palygino Molotovo parašus, kurie yra ant Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 metų rugpjūčio 23 dienos nepuolimo sutarties originalo ir slaptųjų protokolų fotokopijų, gautų iš Vokietijos Federacinės Respublikos užsienio reikalų ministerijos. Ekspertai patvirtino, kad parašai yra identiški, tai Molotovo parašai. Paaiškėjo ir tai, kad slaptieji protokolai, kurių fotokopijas gavo komisija, yra spausdinti ta pačia spausdinimo mašinėle, kuria buvo išspausdintas Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 metų rugpjūčio 23 dienos nepuolimo sutarties originalas, saugomas Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministerijos archyve. Be to, rastas žemėlapis, kaip pasidalytos valstybių teritorijos, tai padaryta griežtai pagal slaptąjį protokolą. Ant žemėlapio – du Josifo Stalino parašai. Pirmas kartu su Ribentropo, antras – Stalinas raudonu pieštuku daro pataisą Sovietų Sąjungos naudai ir dar kartą pasirašo prie šios pataisos. Taigi dabar įrodymų, kad slaptieji protokolai egzistavo, nors jų originalų nebuvo rasta, buvo daugiau negu pakanka. Bet įrašyti į nutarimo projektą, kad grafologinė, fototechninė ir leksinė ekspertizė patvirtina protokolų tikrumą, negalime. Jų tikrumą gali patvirtinti tik jų originalai, bet neabejodami galime įrašyti, kad protokolai egzistavo. Tai turėtų įtikinti bent tuos, kurie vakar susilaikė. O ir iš balsavusių „prieš" gal atsiras tokių, kurie pakeis ankstesnę nuomonę ir pritars nutarimui.

Kitą dieną Jakovlevas į suvažiavimo tribūną atėjo visiškai ramus ir pasitikėdamas savimi. Šį kartą deputatai klausėsi atidžiau, nepertraukinėjo. Pasipiktinimo šūksnių, kurie skambėjo vakar, taip pat nebuvo. Informacija, kurią pateikė, skambėjo labai įtikinamai. Tie, kurie nepritarė nutarimui, jau negalėjo teigti, kad protokolų kopijos buvo sufalsifikuotos ar kad tai – Vakarų žvalgybų klastotės. Juk tai, kad protokolai buvo sudaryti, patvirtina ne tik medžiaga, gauta iš Vokietijos ir JAV archyvų, bet ir bylos, saugomos Sovietų Sąjungos Užsienio reikalų ministerijos archyve. Apie protokolų nuorašus ir jų perdavimą iš vieno skyriaus į kitą rašo ne Vokietijos, o mūsų užsienio reikalų ministerijos darbuotojai. Pasirodo, kad jie spausdinti ta pačia rašomąja mašinėle, kuria išspausdinta ir nepuolimo sutartis su Vokietija. Ir Molotovo parašai sutampa. Vadinasi, nors protokolų originalų nerasta, bet jie vis dėlto egzistavo.

Nuojauta, kad šį kartą balsavimo rezultatai gali būti kitokie, Jakovlevo neapgavo: už komisijos išvadas ir nutarimo projektą balsavo 1435, prieš – 251, susilaikė – 226 deputatai. Taigi, pritarusiųjų skaičius padidėjo net 400 šimtais deputatų. Gal ir dėl to, kad šį kartą balsavimas buvo vardinis.

Jakovlevas gerai suprato, kad suvažiavimo nutarimą Baltijos valstybės panaudos kaip labai svarbų teisinį argumentą, patvirtinantį jų teisę atkurti savo nepriklausomybę. Istorikų grupei, kuri padėjo komisijai, Kazimieras Motieka atvirai sakė, kad slaptųjų protokolų panaikinimas suvažiavime bus tik pirmas žingsnis į Lietuvos nepriklausomybę. Bet apskritai Jakovlevas buvo patenkintas tuo, ką padarė komisija. Gorbačiovas jį gerokai spaudė, bet lėmė surinkti faktai, įrodymai, jų objektyvus ir sąžiningas įvertinimas. Nors nutarimo formuluotės buvo gana diplomatiškos, jos buvo aiškios, leido atskleisti istorinę tiesą. Nugalėjo viešumas ir teisingumas, o ne politinis interesas ir toliau ideologizuoti bei klastoti Sovietų Sąjungos ir Baltijos valstybių istoriją, visais įmanomais būdais pateisinti kruvinus 1939 metų Stalino ir Hitlerio sandėrius. Kartu jis nuoširdžiai tikėjo, kad Sovietų Sąjungą pavyks reformuoti, kad pagal naują sąjunginę sutartį valstybės valdymas bus decentralizuotas suteikiant sovietinėms respublikoms daugiau suvereniteto ir ekonominio savarankiškumo, bet visos jos, taigi, ir Lietuva, Latvija, Estija, vis dėlto liks Sovietų Sąjungos sudėtyje.

V

Į Liaudies deputatų suvažiavimo salės pakylą, skirtą suvažiavimo prezidiumui, pro šonines duris įžengė Gorbačiovas. Jis ne tik komunistų partijos Centro komiteto generalinis sekretorius, bet ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, todėl pirmininkaus suvažiavimui. Paskui Gorbačiovą ėjo jo pavaduotojas Anatolijus Lukjanovas, taip pat sąjunginių respublikų aukščiausiųjų tarybų prezidiumų pirmininkai. Bičkauskas suprato, kad jeigu jis dabar prieis prie prezidiumo ir perduos dokumentus Gorbačiovui, šis jo veiksmas

salėje esančių deputatų liks beveik nepastebėtas. Suvažiavimas dar neprasidėjo, deputatai tyliai šurmuliavo, jie būtų matę, kad prie Gorbačiovo priėjo deputatas iš Lietuvos, kažką jam pasakė ir perdavė pluoštą popieriaus lapų. Ne, to nepakanka, dokumentus reikia perduoti taip, kad tai būtų kiek įmanoma panašiau į jų oficialų perdavimą, kurį matytų visa salė ir žurnalistai, ypač iš Vakarų valstybių. Nusprendė palaukti. Žinojo, kad rytiniame posėdyje žodis bus suteiktas Vaidotui Antanaičiui, kuris informuos suvažiavimą apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, perskaitys pagrindines Kovo 11-osios Akto nuostatas. Gal po to ir jam pavyks gauti žodį ir iš suvažiavimo tribūnos pasakyti, kad Landsbergio pavedimu oficialiai perduoda Gorbačiovui dokumentus, jog nuo kovo 11-osios Lietuva yra nepriklausoma valstybė.

Tik prasidėjus suvažiavimui iš salės pasigirdo klausimas:

– Michailai Sergejevičiau, gal galite bent trumpai informuoti, kas vyksta Lietuvoje. Mes atvykome tik vakar vakare, sklinda kalbos, kad Lietuva paskelbė nepriklausomybę, o mes apie tai nieko nežinome.

– Turiu tik išankstinę informaciją, jokių oficialių dokumentų kol kas negavau. Žinau, kad Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos, kuri jau pasivadino Seimu, sesijoje priimtas kreipimasis į mūsų suvažiavimą, Sovietų Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą, jos pirmininką, taip pat į Sovietų Sąjungos Vyriausybę, kuriame rašoma, kad 1940 metais Lietuva į Sovietų Sąjungą buvo įjungta okupacijos sąlygomis, kad tauta neturėjo teisės laisvai išreikšti savo valios, todėl visi to laikotarpio sprendimai yra neteisėti. Lietuvoje atkurtas 1938 metų buržuazinės konstitucijos galiojimas ir padaryti kiti žingsniai. Štai taip klausimus kelia draugai iš Lietuvos.

Salėje triukšmas:

– Kokie draugai?

– Aš manau, kad jie draugai, – tęsia Gorbačiovas. – Ten galbūt yra ir kitoks tarpsluoksnis, bet mes kalbame apie Lietuvą, apie lietuvių tautą, apie komunistus, apie tuos kitų tautybių atstovus, kurie ten gyvena. Manau, kad Lietuvoje priimti neteisėti sprendimai. Tačiau dabar nenoriu užbėgti už akių. Mes vakar pavedėme Aukščiausiajai Tarybai, Vyriausybei išsiaiškinti situaciją, jie tai jau daro. Tačiau turime atskirti kelis šio darbo etapus. Jau pirmame etape turime politiškai ir teisiškai įvertinti tai, kas atsitiko Lietuvoje.

Po to Gorbačiovas pradėjo skaityti iš Lietuvos gautas telegramas, kuriose piktinamasi nepriklausomybės paskelbimu. Viena iš jų buvo tokia: Vilniaus miesto Spalio rajono partinis aktyvas (jo susirinkime dalyvavo 196 žmonės) nesutinka su Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimais, prieš juos protestuoja, nes sprendimai yra antiliaudiniai, neatspindintys visų respublikos gyventojų interesų. Telegramoje reikalaujama apginti Lietuvoje gyvenančius Sovietų Sąjungos piliečius nuo moralinio teroro, užtikrinti jų socialinę ir teisinę apsaugą.

Gorbačiovas užsiminė ir apie telegramą iš vienos Kauno gamyklos, apie karo veteranų, kariškių ir jų šeimų telegramas. Sakė, kad turime veikti ryžtingai. Lietuvos siūlymus pradėti derybas Gorbačiovas įvertino taip: apie jokias derybas net negali būti kalbos, nes derybas vedame su užsienio valstybėmis. Kol išsiaiškinsime situaciją ir ją įvertinsime, mes dirbsime taip, kaip dirbome iki šiol. Dar pasidžiaugė, kad visų respublikų, taip pat ir Lietuvos, deputatai yra šioje salėje.

Vaidotas Antanaitis šūktelėjo:

– Prašau žodžio.

Gorbačiovas išgirdo.

– Aš jums suteiksiu žodį. Diskusijų šiuo klausimu nepradėkime.

Kol Antanaičiui buvo suteiktas žadėtas žodis, praėjo beveik pusvalandis. Jis pradėjo nuo to, kad kalba Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Sovietų Sąjungos liaudies deputatų iš Lietuvos vardu. Priminė, kad Lietuvos delegacija ne vieną kartą siūlė pradėti Sovietų Sąjungos ir Lietuvos derybas dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo. Vietoje to mums buvo siūloma svarstyti išstojimo iš Sovietų Sąjungos mechanizmą. Mums tai nepriimtina, nes Lietuva 1940 metais į Sovietų Sąjungos sudėtį buvo įjungta prievarta. Tęsdamas pajuokavo:

– Man nesmagu, kad siekiant panaikinti stalinistinę savivalę tenka sugadinti nuotaiką mūsų labai gerbiamam Michailui Sergejevičiui Gorbačiovui ir kitiems čia esantiems mieliems žmonėms.

Po to perskaitė ištrauką iš Kovo 11-osios Akto „Dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo“: „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suverenių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.“ Toliau sekė ištrauka iš įstatymo „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“: „Lietuvos Aukščiausioji Taryba nutaria: Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose vartoti vienintelį oficialų valstybės pavadinimą „Lietuvos Respublika“, o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose – „Lietuva“. Galiausiai – ištrauka iš įstatymo dėl 1938 metų Lietuvos Konstitucijos – „nutraukti 1977 metų Sovietų Sąjungos Konstitucijos, taip pat Sovietų Sąjungos ir sąjunginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų Sovietų Sąjungos įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje“. Antanaitis savo kalbą baigė liaudies deputatų iš Lietuvos pareiškimu:

– Atsižvelgdami į visuotinai žinomą faktą, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga aneksavo nepriklausomą Lietuvos Respubliką, mes, Lietuvoje išrinkti Sovietų Sąjungos liaudies deputatai, neturime įgaliojimų dalyvauti priimant įstatymą dėl Sovietų Sąjungos Prezidento statuso ir renkant Sovietų Sąjungos Prezidentą. Šiame suvažiavime mes dalyvaujame kaip stebėtojai.

Salėje – triukšmas, pasipiktinimo šūksniai. Bet Antanaitis į tai visiškai nereagavo, ramiai kalbėjo, kad Lietuva siekia turėti geros kaimynystės santykius

su visomis Sovietų Sąjungos tautomis, nori palaikyti ekonominio kultūrinio, mokslinio, ekologinio ir kitokio bendradarbiavimo ryšius. O pabaigoje pridūrė:

– Mes nuoširdžiai linkime suvažiavimui sėkmingo darbo.

– Turiu padaryti dar vieną dalyką, ar dar turiu laiko? – atsisukęs į Gorbačiovą, klausia Antanaitis.

– Turite, liko šešios minutės.

Antanaitis lyg nustebo:

– O, dar šešios minutės?

Dabar jau Gorbačiovas nutarė pasišaipyti:

– Stebėtojams mes galime pridėti daugiau laiko.

Salėje pasigirdo juokas, plojimai. Tai šiek tiek sumažino tvyrojusią įtampą.

Antanaitis tęsė:

– Vakar Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė laišką Michailui Sergejevičiui Gorbačiovui, kurį atvežė mūsų Aukščiausiosios Tarybos atstovas liaudies deputatas Bičkauskas. Kadangi sutaupiau penkias minutes, prašau Jūsų, Michailai Sergejevičiau, leisti jam įteikti šį laišką ir perskaityti kai kuriuos atvežtus dokumentus, vieną iš jų – Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos kreipimąsi į šį liaudies deputatų suvažiavimą.

Antanaitis tikėjosi, kad Gorbačiovas leis kalbėti Bičkauskui, deputatai išgirs papildomos informacijos apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Tačiau Gorbačiovas neužkibo ant šio kabliuko. Pagalvojo, kad Antanaitis iš tribūnos pasakė labai daug, net per daug. Jeigu būtų galėjęs, jį tiesiog būtų išvaręs iš tribūnos, nutildęs, kaip ir visus kitus deputatus iš Lietuvos, kurie nuolat jam ir kitiems primena 1939 metų Molotovo–Ribentropo paktą, 1940 metų sovietinę okupaciją, o dabar štai paskelbė, kad Lietuva išėjo iš Sovietų Sąjungos. Skaitė, ką deputatai iš Lietuvos iš tikrųjų galvoja apie jį ir jo perestroiką, dėl ko dalyvauja šiame suvažiavime. KGB surinko jų rinkiminius pasisakymus ir ištraukas, viską sudėjo į knygelę, kiekvienas deputatas ją rado ant savo staliuko, galėjo pamatyti tikruosius deputatų iš Lietuvos siekius. Gerai, kad knygelėje parašyta, jog ją sudarė Lietuvos darbo žmonių socialistinė federacija, taip nukreipėme dėmesį nuo mūsų specialiųjų tarnybų. Rinkiminėse kalbose kandidatai neslėpė, jog nori būti išrinkti ir dėl to, kad turėdami liaudies deputato mandatą ir dalyvaudami suvažiavimuose ar dirbdami Aukščiausiojoje Taryboje, galėtų silpninti centro pasipriešinimą jų nepriklausomybės siekiams, turėtų galimybę gauti informaciją apie tai, kokių priemonių planuojama imtis. Sakė, kad jų dalyvavimas čia greitai bus nereikalingas ir beprasmiškas. Romualdo Ozolo žodžių, kad kaip politikas šalies viduje Gorbačiovas yra niekas, kad vertinamas tik užsienyje, į knygelę galėjo nedėti. Kaip ir to, kad aš praktiškai jau atsisveikinau su Pabaltiju, kaip to reikalauja Vakarai, kad tai tik laiko klausimas. Naivuoliai. Ne, neatsisveikinau. Tik naivuoliai gali manyti, kad Sovietų Sąjunga atsisakys Pabaltijo respublikų.

Nuo griežtos reakcijos į Antanaičio kalbą Gorbačiovą sulaikė mintis, kad tai neliktų nepastebėta ne tik deputatų, bet ir užsienio žurnalistų, jog tai gali būti įvertinta kaip jo silpnumas, esą jis jau pats išsigando viešumo, kurį deklaravo, net neleidžia kalbėti apie sąjunginių respublikų nepriklausomybę. Tačiau leisti kalbėti dar vienam Lietuvos atstovui, kuris pasirems teisiniais argumentais ir dar svariau pakartos tą patį, ką prieš kelias minutes pasakė Antanaitis, – ne, to nebus.

– Manau, mes tai išspręsime, taip pat ir dėl kreipimosi, kurį atvežė. Jį padauginsime visiems deputatams. Ar taip, draugai deputatai?

Bičkauskas sėdėjo visiškai netoli suvažiavimo prezidiumo, tiesiai prieš Gorbačiovą. Kai tik Antanaitis baigė kalbėti, Bičkauskas, supratęs, kad negaus žodžio, greitai pakilo iš savo vietos, ryžtingai priėjo prie prezidiume sėdinčio Gorbačiovo ir visai salei matant padavė jam atvežtus dokumentus. Geresnės progos tai padaryti vargu ar būtų sulaukęs. Kai Gorbačiovas iš prezidiumo tribūnos ištiesė ranką ir juos paėmė, Bičkauskas suprato, kad pavyko. Kad dokumentai perduoti, matė ne tik deputatai, bet ir žurnalistai, vadinasi, tai bus ištransliuota. To ir reikėjo. Bet, atrodo, kad Gorbačiovas staiga suvokė, kas ką tik įvyko: jis iš įgalioto Lietuvos atstovo rankų paėmė dokumentus apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Negalima leisti, kad tai būtų suprasta, esą ir jis nėra kategoriškai nusiteikęs prieš Lietuvos nepriklausomybę. Todėl pamėgino sumenkinti tai, kas ką tik įvyko. Su lengva ironija sako Bičkauskui:

– Pažiūrėsime, ką jūs nutarėte, po to spręsime, bet viską darysime pagal Sovietų Sąjungos Konstituciją.

Dar paklausė:

– Tai ką, dabar pas mane būsi Lietuvos pasiuntiniu?

Tą akimirką Gorbačiovas dar nežinojo, kad po mėnesio taip ir atsitiks, Bičkauskas bus paskirtas Lietuvos atstovu Sovietų Sąjungoje.

Kaip ir buvo planuota, 12 valandą suvažiavime buvo paskelbta pertrauka. Bičkauskas dar turėjo Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos laišką, adresuotą Sovietų Sąjungos Ministrui Pirmininkui Nikolajui Ryžkovui. Jį susirado vyriausybės ložėje, perdavė laišką. Nors tai, kad laiškas buvo įteiktas Ryžkovui, matė tik jo sekretoriato ir apsaugos darbuotojai, Bičkauskas dėl to visiškai nesijaudino, nes svarbiausias asmuo Sovietų Sąjungoje buvo Gorbačiovas, o ne Ryžkovas. Tai, kad jam pavyko dokumentus įteikti asmeniškai Gorbačiovui, matant visiems liaudies deputatams ir žurnalistams, leido ramia sąžine grįžti į Lietuvą.

Iš suvažiavimo rūmų jis paskambino Landsbergiui, pasakė, kad dokumentus įteikė tiesiai į rankas Gorbačiovui. Trumpai papasakojo, kaip deputatai iš kitų respublikų reaguoja į paskelbtą Lietuvos nepriklausomybę. Sakė, jog viskas rodo, kad suvažiavimas Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimus dėl nepriklausomybės atkūrimo pripažins neteisėtais.

Ryte jau buvo Vilniuje, Aukščiausiosios Tarybos rūmuose, Landsbergio kabinete.

– Tai kaip reagavo Gorbačiovas, kai įteikei dokumentus, ką sakė? – paklausė Landsbergis.

– Normaliai, jokio susierzinimo ar nepasitenkinimo ženklų nepastebėjau. Tiesa, Gorbačiovas bandė kalbėti su lengva ironija, parodyti, kad susitvarkys su tuo, kas įvyko Lietuvoje. Manau, kad tai buvo skirta salei. Gal ir todėl, kad gerai moka valdytis net kebliausiose situacijose. Sunku pasakyti, ko iš jo galima tikėtis, bet kad mūsų nutarimai yra neteisėti, pasakė labai aiškiai. Suvažiavimas tikriausiai juos pasmerks ir priims nutarimą, kad jie neteisėti. Nors mes panaikinome TSRS Konstitucijos galiojimą Lietuvoje, jie mano, kad ji mums vis dar galioja. Sakys, kad pagal ją suvažiavimas ar Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba turi teisę panaikinti sąjunginių respublikų aukščiausiųjų tarybų sprendimus, todėl tai ir padarėme. Jie mus spaus visais įmanomais būdais, bet kad iš karto mėgintų panaudoti karinę jėgą, negalėčiau to pasakyti. Žinote, dėl ko deputatai pirmiausia pasipiktino, kai gavo padaugintą mūsų kreipimąsi į Gorbačiovą? Žodžiais „Jo Prakilnybei Gorbačiovui“. Buvo ir tokių, kurie net nesuprato, ką reiškia žodis „prakilnybė“, jie niekada negirdėjo, kad kas nors taip kreiptųsi į Gorbačiovą, buvo įpratę prie „drauge Gorbačiovai“ ar „didžiai gerbiamas Michailai Sergejevičiau“. Prisimenu, kad kai užvakar mūsų Aukščiausioje Taryboje priiminėjome kreipimąsi, buvo abejojančių, ar tokiu kreipiniu nesuerzinsime Gorbačiovo. Aš taip pat abejojau. Maniau, kad gal geriau kreiptis standartiškai, taip, kaip visiems buvo įprasta. Dabar matau, kad žodžiai „Jo prakilnybei“ buvo labai taiklūs, jie deputatams padarė stiprų įspūdį. O Gorbačiovui labai nepatiko.

VI

Kad reikia kreiptis į Gorbačiovą, Aukščiausiajai Tarybai jos kovo 12-osios rytiniame posėdyje pasiūlė Landsbergis. Buvo maždaug 14 valanda. Paskelbus posėdžio pertrauką išjungiau rūmų vidinio radijo transliaciją ir nusileidau į pirmo aukšto fojė. Po kelių minučių mane susirado budintis milicininkas ir pasakė, kad skambino Landsbergio sekretorė, esu skubiai ieškomas, turiu kuo greičiau eiti į Pirmininko kabinetą. Nežinojau, dėl ko esu kviečiamas, šmėstelėjo mintis, kad gal Pirmininkas rado kokią nors klaidą Akte ar kituose dokumentuose. Teko dalyvauti juos rengiant, kovo 11-osios naktį beveik iki trečios valandos ryto su Vytautu Landsbergiu ir Liudviku Sabučiu tikrinome kiekvieną žodį, kiekvieną sakinį. Nejaugi ką nors pražiopsojome? Nuskubėjau į Landsbergio kabinetą, ten jau buvo Algirdas Brazauskas ir Liudvikas Sabutis. Jie kalbėjosi apie laiško turinį. Pakvietė atsisėsti ir prisijungti. Maždaug po penkių minučių atėjo Juridinio skyriaus vedėjas Juozas Žilys ir taip pat įsitraukė į diskusiją. Kam adresuoti laišką, kaip kreiptis į Gorbačiovą? Gal „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui“,

gal „Gerbiamajam TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui ...“, o gal dar kaip nors kitaip? Landsbergis šypteli ir lyg tarp kitko sako:

– Gal „Jo Prakilnybei“?

Nieko sau kreipinys! Brazauskas klausia:

– Ar dar labiau nesuerzinsime?

Trumpai pasikeičiama nuomonėmis, lieka kreipinys „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui“. Bet visiems aišku, kad galutinį sprendimą, kaip kreiptis į Gorbačiovą, priims Landsbergis, nes būtent jis pasirašys laišką.

Kreipimosi tekstas iš karto buvo rašomas rusų kalba. Jo turinį suformulavo, tiesiog padiktavo Landsbergis. Taip pat jis tekstą rašėsi į savo užrašų knygelę rudais viršeliais. Paklausė, kas iš čia esančiųjų gali tuojau pat versti į lietuvių kalbą. Vertėme kartu su Juozu Žiliu, man teko užsirašinėti vertimą. Versti teko iš klausos. Prireikė maždaug dešimties minučių. Landsbergis greitai jį perskaitė, pataisė kelias vietas. Laiko išspausdinti tekstą neliko, nes Landsbergis skubėjo į posėdžių salę. Pasiėmė ranka rašyto vertimo į lietuvių kalbą tekstą, nelabai tvarkingą, pasakė, kad dar paskaitys ir pateiks svarstyti Aukščiausiosios Tarybos posėdyje.

Grįžau į savo darbo kabinetą, įsijungiau rūmų vidaus radiją ir pradėjau klausytis, kaip vyksta posėdis. Landsbergis perskaitė tekstą. Deputatai esminių pastabų neturėjo, pasiūlė tik kai kurias pataisas, susijusias su Sovietų Sąjungos kariuomenėje tarnaujančių Lietuvos jaunuolių apsauga. Landsbergis atsakė, kad atsižvelgs, tekstą papildys. Klausia:

– Kaip kreipsimės į Gorbačiovą, kam adresuojame?

Kažkas iš salės pasiūlė: „Gerbiamajam TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui“.

To pakako, kad Landsbergis vėl grįžtų prie savo minties, kurią buvo pasakęs kabinete, kai buvo rengiamas kreipimosi tekstas:

– Kreipkimės žodžiais „Jo Prakilnybei“.

Salė sušurmuliavo, tačiau niekas rimtai neprieštaravo.

Balsuojama, kreipimuisi pritarta. Vėliau Landsbergis pasakojo, kad kreipinys „Jo Prakilnybei“ yra ne jo, o Sauliaus Šaltenio mintis, kurią jis iš pastarojo išgirdo prieš kelias valandas iki kreipimosi į Gorbačiovą rengimo.

VII

Bičkauskas neklydo, kad SSRS liaudies deputatų suvažiavimas priims nutarimą, jog Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos kovo 11-osios sprendimai neteisėti. Kovo 15-osios posėdyje tokio nutarimo projektą pateikė Rafikas Nišanovas, Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Tautybių tarybos pirmininkas. Dėl to, kad labai klusniai ir pataikaudamas vykdė viską, ką jam liepdavo daryti Gorbačiovas ir visada jam pritardavo, turėjo „Gorbačiovo asmeninio rafiko“

pravardę – žmonės „Rafiku“ tada vadindavo nedidelį mikroautobusą, kurį gamino Rygos automobilių gamykla. Romualdo Ozolo žodžiais tariant, Nišanovas buvo ištikimas Gorbačiovui kaip šuo, gudrus kaip lapė, bet bukas kaip mulas, – net nevaidindamas demokratijos balsavimo mašiną užvesdavo šiurkščiai – kaip tanką. Nutarimo projektas skambėjo labai grėsmingai. Prasidėjo nuo to, kad Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimas paskelbti nepriklausomybę kelia grėsmę lietuvių tautai ir visai Sovietų Sąjungai. Paskui – kad sprendimas gali sukelti naujus tarpnacionalinius konfliktus, destabilizuoti padėtį, neigiamai atsiliepti politinei ir karinei strateginei situacijai Europoje, kuri susiklostė po Antrojo pasaulinio karo. Nekreipiant dėmesio į tai, kad vos prieš kelis mėnesius suvažiavimas pritarė Jakovlevo komisijos išvadoms, kuriose konstatuota, jog Sovietų Sąjunga 1940 metais okupavo ir aneksavo Lietuvą. Nutarimo projekte buvo rašoma, kad 1940 metais Lietuva pati pasiprašė būti priimta į Sovietų Sąjungą, todėl, norėdama iš jos išstoti, negali nepaisyti iš to kylančių politinių, socialinių, ekonominių, teritorinių, teisinių ir kitų problemų. Pabrėžta, kad Sovietų Sąjungos suverenitetas ir jos Konstitucija taikomi ir Lietuvos teritorijai, nes ji yra sąjunginė tarybų socialistinė respublika. Neleisime, kad Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas būtų pastatytas prieš vienašališkai priimtą sprendimą dėl Lietuvos nepriklausomybės. Todėl suvažiavimas nutaria: Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų kovo 11 dieną priimtus aktus dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo pripažinti negaliojančiais; pavesti Sovietų Sąjungos Aukščiausiajai Tarybai, Vyriausybei, dalyvaujant kitoms sąjunginėms respublikoms, nedelsiant imtis veiksmų, kad būtų apgintos tarybinių piliečių teisės ir laisvės, konstitucinė santvarka, valstybės saugumas, nuosavybė ir kiti Sovietų Sąjungos interesai Lietuvos teritorijoje; kreipiamės į visus Lietuvos TSR piliečius, į visas politines jėgas ir visuomeninius judėjimus ragindami parodyti išmintį, elgtis atsakingai, palaikyti laisvų ir lygiateisių respublikų konsolidavimo politiką atsinaujinančios federacijos rėmuose, stiprinant tarybinę daugianacionalinę valstybę.

Nutarimo projektas buvo grasinantis, pilnas melo. Net data, kada Lietuva paskelbė nepriklausomybę, buvo supainiota: tai padaryta ne kovo 12, kaip buvo rašoma projekte, o kovo 11. Prieblokė ir tai, kad deputatams nutarimo projekto tekstas nebuvo išdalintas, tik perskaitytas. Lyg tokį kardinalų nutarimą būtų galima svarstyti ir priimti tik iš klausos.

– Ar yra klausimų draugui Nišanovui? – paklausė posėdžiui pirmininkaujantis Lukjanovas.

Jurijaus Boldarevo klausimas buvo labai tikslus:

– Prašau paaiškinti, ką reiškia šis nutarimas. Ar jis reiškia, kad mes ignoruojame tautos valią, kuri konstituciniu būdu išsirinko Lietuvos aukščiausiąją valdžios instituciją? Kaip ir daugelis čia esančių, nenoriu, kad Lietuva išeitų iš

Sovietų Sąjungos, bet kas toliau? Ką mes darysime, jeigu tauta tvirtai laikysis savo? Kokių veiksmų imsimės?

Nišanovas net nesistengė atsakyti į klausimą, nes nežinojo, ką atsakyti. Todėl dar kartą demagogiškai pakartojo, kad sąjunginė respublika turi teisę išstoti iš Sovietų Sąjungos, tačiau negali nepaisyti iš to kylančių politinių, socialinių, ekonominių, teritorinių, teisinių ir kitų problemų. Ir pridūrė, kad išstoti galės tik pagal rengiamą išstojimo iš Sovietų Sąjungos įstatymą.

Galina Starovoitova prieštaravo:

– Jeigu Lietuva negali ignoruoti federacijos interesų, tai ir federacija negali ignoruoti Lietuvos apsisprendimo ir to kylančių padarinių. Ar jums, drauge Nišanovai, neatrodo, kad, skirdami dėmesį vienai iš valstybių, o pagal Konstitucijos 70 straipsnį, visos respublikos yra suverenios valstybės, su ja pradėsime derybas, apie kurias kalba lietuviai? Gal visa tai dar galima sutvarkyti kompromiso būdu? Čia Gorbačiovas kalbėjo, kad jis derasi tik su užsienio valstybėmis. Gal pasikarščiavo, nes kartais deramasi net su parlamentine opozicija, esančia šioje Aukščiausioje Taryboje, tuo labiau derėtis reikėtų su visa sąjungine respublika. Ką manote apie tokių derybų idėją?

– Jūsų pastaba visai ne vietoje, nes mes sakome, kad problemą, kurią kelia lietuviai, svarstysime ir Aukščiausiojoje Taryboje, ir Ministrų Taryboje. Bet tik vadovaudamiesi Sovietų Sąjungos Konstitucija.

Kai keli deputatai paklausė, kodėl nutarimo projektą tokiu visai Sovietų Sąjungai svarbiu klausimu jie turi svarstyti iš klausos, nes jis nėra išdalytas deputatams, kodėl jie turi labai mažai informacijos apie tai, ką iš tiesų nutarė Lietuvos Aukščiausioji Taryba, Nišanovas atsakė, kad iš jo pateikto projekto viskas aišku, bet jeigu suvažiavimas nuspręs, nutarimo projektas bus padaugintas deputatams.

Tikrai, netrukus deputatams buvo išdalytas ne tik nutarimo projektas, bet ir kai kurie Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos priimti dokumentai. Atsirado deputatų, kurie pastebėjo, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba nutarė ne išstoti iš Sovietų Sąjungos, kaip daug kartų buvo tvirtinama iš suvažiavimo tribūnos, o paskelbė neteisėtu Lietuvos prievartinį įjungimą į Sovietų Sąjungą 1940 metais, nes prieš tai Lietuva buvo Sovietų Sąjungos okupuota. Deputatai dar nebuvo užmiršę Jakovlevo pranešimo apie Sovietų Sąjungos–Vokietijos 1939 metų nepuolimo sutartį ir prie jos pridėtus slaptuosius Molotovo–Ribentropo protokolus. Vadinasi, situacija turėjo būti vertinama visiškai kitaip. Bet suvažiavimas atvirai ignoravo šią deputatų pastebėtą esminę aplinkybę, beveik visi pasisakantys kaip susitarę kartojo, kad Lietuva negali pasitraukti iš Sovietų Sąjungos tokiu būdu, kaip ji padarė kovo 11-osios sprendimais. Jiems net nekilo mintis, kad dėl susiklosčiusios padėties kalta ne Lietuva, o pati Sovietų Sąjunga, 1940 metais okupavusi ir aneksavusi Lietuvą.

Buvo matyti, kad posėdžiui pirmininkaujantis Lukjanovas ir nutarimo projekto autorystę prisiėmęs Nišanovas nenori, kad dėl jo būtų diskutuojama,

atvirai to vengia. Jie taip pat nenori, kad projektas būtų redaguojamas ar taisomas. Abu bando veikti taip, kad nutarimas būtų kuo greičiau priimtas. Bet kai deputatai primygtinai pradėjo klausinėti Lukjanovo, ar jiems ir toliau bus leista tik užduoti klausimus, o dėl nutarimo projekto jie negalės diskutuoti, jis nenorom atsakė, kad diskusijos galbūt vyks. Jeigu taip nuspręs suvažiavimas.

Diskutuota ilgai ir aštriai. Deputatai iš Latvijos, Estijos, taip pat kai kurie deputatai, priklausantys Tarpregioninei deputatų grupei, ragino suvažiavimą pasistengti suprasti Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimus ir lietuvių tautos siekius, reikalavo nepriimti nutarimo, nes jis per ilgas, jo tonas per daug kategoriškas, nutarimą reikia redaguoti, jis atneš daugiau žalos negu naudos.

Žodžio paprašė Valentinas Falinas, komunistų partijos Centro komiteto tarptautinio skyriaus vedėjas. Gal dėl to, kad užėmė tokias aukštas pareigas, jam buvo leista kalbėti daug ilgiau negu kitiems. Nors beveik visas jo pasisakymas buvo skirtas paaiškinti, kaip XX amžiaus pradžioje susikūrė Lietuvos valstybė, kokią įtaką tam darė Vokietija, dėl ko kilo Antrasis pasaulinis karas ir panašiai, jis netikėtai palaikė tuos, kurie ragino taisyti nutarimo projektą. Jo nuomone, nutarimas turėjo būti maksimaliai trumpas, lakoniškas, nes, kaip jis sakė, dar daug ką reikia išsiaiškinti. Emociniams vertinimams nei suvažiavime, nei dokumente – ne vieta. Pasiūlė koncentruoto nutarimo tezes, kurios, deja, visiškai nekeitė jo esmės: Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimas paskelbti nepriklausomybę neturi teisinės galios; Lietuvoje ir toliau galioja Sovietų Sąjungos Konstitucija; suvažiavimas reiškia įsitikinimą, kad esant abipusei gerai valiai visi klausimai gali būti išspręsti konstruktyviai, atsižvelgiant į lietuvių tautos, taip pat visų Sovietų Sąjungos tautų interesus.

Diskusija kaito – buvo matyti, kad aiškiai dominuoja tie, kurie ignoruoja Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos sprendimą paskelbti nepriklausomybę, grasina Lietuvai – siekia bet kokia kaina išsaugoti vieningą Sovietų Sąjungą, – žinoma, su Lietuva jos sudėtyje. Pirmininkas paskelbė, kad kalbės Sovietų Sąjungos Prezidentas Michailas Gorbačiovas. Jis buvo ką tik išrinktas.

Gorbačiovas pradėjo nuo raštelio, kurį gavo suvažiavimo prezidiumas: „Prieš kelias valandas mes išrinkome Prezidentą. Kodėl Gorbačiovas vėl tyli, vengia pasisakyti Lietuvos klausimu?“

– Pasakysiu, draugai, ką galvoju. Daugumos kalbėjusių nuomone, suvažiavimas turi pareikšti savo požiūrį į šį kardinalų klausimą, jeigu to nepadarysime, žmonės mūsų nesupras. Svarstydami šią problemą turime matyti ne tik Lietuvą, bet ir visą šalį, pasakysiu daugiau – Europą ir pasaulį. Priartėjome prie ribos, kai prasidėjo procesai, kuriuos reikia stabdyti. Negalime nematyti tų, kurie stumia lietuvių tautą į istorinę aklavietę, kurie gali sukelti grėsmę tautos likimui. Turime būti principingi, nenuolaidžiauti. Manau, kad galime priimti pateiktą nutarimą, pašalinę iš jo perteklinę informaciją ir svarstymus, apsiribodami svarbiausiais politiniais ir teisiniais vertinimais ir duodami atitinkamus pavedimus.

Paskui Gorbačiovas pasiūlė, kaip konkrečiai reikėtų pataisyti nutarimą, kokius teiginius išbraukti, kokius įrašyti, kaip sukeisti vietomis pastraipas ir kt. Nutarimo esmė dėl to nepasikeitė, jis liko beveik toks, kokį prieš tai buvo pateikęs Nišanovas. Tekstas tapo tik konkretesnis. Į pirmininkaujančio posėdžiui Lukjanovo klausimą, ar reikia svarstyti Gorbačiovo pateiktą projektą, iš salės pasigirdo: ne, nereikia. Nors deputatams naujas patikslintas nutarimo projektas nebuvo išdalytas, jie neturėjo laiko ir nespėjo įsigilinti, kaip po Gorbačiovo pasiūlymų pasikeitė jo tekstas, nežinojo, koks galutinis nutarimo tekstas, – nutarė balsuoti. Absoliuti dauguma, net 1463 deputatai – už, tik 94 deputatai – prieš, 128 – susilaikė.

Tikrai „juodasis suvažiavimas“, kaip ir prognozavo Bičkauskas. Net po visų pataisų nutarimas buvo labai agresyvus ir priešiškas Lietuvai, jame buvo daug atvirų ir paslėptų grasinimų. Ką reiškia teiginys, kad iškilo grėsmė lietuvių tautos likimui? Aišku, kad Lietuvai tai nieko gero nežada.

VIII

Gorbačiovas jautė, kad svarstant Lietuvos klausimą deputatai pareikalaus, kad jis pasakytų savo nuomonę. Jau kelios valandos, kai jis Sovietų Sąjungos Prezidentas. Dabar turės laisvesnes rankas, bus mažiau priklausomas nuo partijos CK ir jo politbiuro. Nors tikėjosi, kad suvažiavimas jį išrinks, vis dėlto šiek tiek nerimavo. Buvo informuotas, kad per suvažiavimo posėdžių pertraukas deputatai kalbasi ir apie tai, kad jo neišrinks, jis beveik neturįs šansų, reikia ieškoti naujos kandidatūros. Žinojo, kad jį laiko nepakankamai demokratišku, mano, kad yra silpno charakterio būdo, neryžtingas, todėl nesugebės įvesti tvarkos. Kuluaruose buvo minimos Nikolajaus Ryžkovo ir Vladimiro Bakatino kandidatūros. Jakovlevas sakė, kad ir jam buvo siūloma kandidatuoti, bet jis iš karto atsisakė. Gorbačiovui nerimą kėlė ne tik tai. Jis ką tik vos nepralaimėjo, kai buvo balsuojama, ar asmuo, išrinktas prezidentu, gali užimti kitas valstybines ar partines pareigas, gali gauti kitą atlyginimą. Kitaip tariant, ar jis galės būti partijos generalinis sekretorius. Iš pirmo žvilgsnio – idėja patraukli. Bet jeigu pagal Konstituciją tai bus uždrausta, jam prezidento pareigos taps iš esmės nereikalingos, nes jis neteks partijos generalinio sekretoriaus posto, bus pašalintas iš politbiuro, neteks realios valdžios. Generaliniu galės tapti Egoras Ligačiovas ar kuris nors kitas stagnatorius, partijos kursas iš esmės pasikeis. Ir šalies viduje, ir tarptautinėje arenoje. Grįšime į laikus, kurie, atrodė, jau seniai praėjo. Ant šio stagnatorių užmesto kabliuko užkibo net kai kurie demokratai, jie nesusigaudė, kas realiai už to slypi. Pirmiausia, noras jį pašalinti iš generalinio sekretoriaus pareigų. Už tai, kad prezidentas negali užimti kitų pareigų, balsavo net 1303 deputatai, prieš – tik 607. Pataisa nepriimta, nes nepakako balsų, reikėjo daugiau kaip dviejų trečdalių visų deputatų balsų, t. y. 1501 balso. Pritrūko mažiau nei

kelių šimtų balsų. Bet to, kad šioje salėje jį palaikytų tik 607 deputatai, dar nebuvo. Gal todėl, kad jo galvoje sukosi įkyri mintis, kas atsitiktų, jeigu balsavimą pralaimėtų, jis visai netikėtai iš suvažiavimo prezidiumo deputatams pradėjo aiškinti, kad atlyginimą gauna tik partijos Centro komitete, 1200 rublių per mėnesį, kad Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko atlygimo niekada negavo ir negauna. Salėje nustebimo šūksniai, šurmulys. Tai kaip čia yra, suglumę svarstė deputatai, pasirodo, aukščiausiosios šalies valdžios institucijos, kuria iki liaudies deputatų suvažiavimo įsteigimo pagal Konstituciją buvo Aukščiausioji Taryba, pirmininkas šiose pareigose dirba visuomeniniais pagrindais? Tai kas šioje valstybėje yra aukščiausia valdžia? Ar, kaip skelbia Konstitucija, Aukščiausioji Taryba, ar viskas sprendžiama Senojoje aikštėje, komunistų partijos Centro komiteto būstinėje? Gorbačiovas suprato, kad nereikėjo aiškintis, iš ko jis gauna atlyginimą, tai gali jam pakenkti, kai bus balsuojama, ar išrinkti jį prezidentu. Jis galvojo: turiu nepamiršti pasakyti, kad suvažiavimo stenogramoje šio mano paaiškinimo nebūtų. O dar tie lietuviai, pasiskelbę stebėtojais... Ar juos įtraukti į bendrą deputatų sąrašą, nuo kurio turi būti skaičiuojama, kad surinkta du trečdaliai balsų, ar neįtraukti? Net ir tai teko aptarti. Tokios situacijos iki šiol nėra buvę, reikėjo išgirsti suvažiavimo nuomonę. Pakako kelių deputatų pasisakymų: kol deputatai iš Lietuvos turi mandatus, tol jie turi visas deputatų teises, taip pat ir teisę balsuoti. Lukjanovas, kuris pirmininkavo posėdžiui, pridūrė, kad suvažiavimas iš jų deputatų mandatų neatėmė, negalima duoti pagrindo nei patiems deputatams iš Lietuvos, nei lietuvių tautai manyti, kad jie nėra deputatai, – jie yra deputatai iš sąjunginės respublikos, kuri yra Sovietų Sąjungos sudėtyje. Taigi vadovausimės tuo, kad deputatai iš Lietuvos, nors ir pasiskelbė stebėtojais, yra įtraukti į visų liaudies deputatų sąrašą, vadinasi, du trečdalius skaičiuosime nuo bendro deputatų sąrašo, įskaitant deputatus iš Lietuvos.

– Ar svarstysime šį klausimą?

Kažkas iš vietos šūktelėjo:

–Ne.

– Klausimas išspręstas, – diskusiją baigė Lukjanovas.

Gorbačiovas iš karto suprato, kad toks aiškinimas jam labai nenaudingas, bet jis nieko negali pakeisti, Lukjanovas teisus. Žinau, kad deputatai iš Lietuvos prezidento rinkimuose nedalyvaus, jų balsų negausiu, o daugiau kaip pusė balsų, kuriuos turiu surinkti, bus skaičiuojami nuo sąrašinio visų deputatų skaičiaus, mąstė Gorbačiovas. Vadinasi, ir su deputatais iš Lietuvos. Tai reiškia, kad turėsiu gauti dar daugiau balsų už.

Jakovlevo kalba suvažiavime, kad tinkamiausia kandidatūra yra Gorbačiovas, jam labai padėjo. Gal net pakreipė svarstyklių lėkštę jo naudai. Už jo kandidatūrą balsavo 59,2 procento deputatų. Tikėjosi daugiau. Kad ir kaip būtų, jis surinko daugiau kaip pusę visų deputatų balsų, kaip to reikalavo Konstitucija, ir buvo išrinktas. Jau pasipylė užsienio valstybių vadovų sveikinimo telegramos,

linkėjimai tęsti perestroikos kursą, demokratizavimo ir viešumo procesą. „Jeigu jie žinotų, kaip tai sudėtinga, – pagalvojo Gorbačiovas. – Lietuvos sprendimas paskelbti nepriklausomybę – visiškai ne laiku, jis gali viską sugadinti, tai labai rimta. Aišku, be naujos sąjunginės sutarties neapsieisime, valdžią teks decentralizuoti, bet visus svarbiausius sprendimus ir toliau priims sąjunginės institucijos, o ne respublikos. Sovietų Sąjungą reformuosime, bet jos sugriauti neleisime. Sukursime teisinį mechanizmą, kaip iš jos galės pasitraukti tie, kas to norės. Kai kuriuos apmatus jau turime, išstoti nebus lengva, procesas, jeigu toks prasidės, truks ne vienus metus, suskaičiuosime viską, kiek jie skolingi Sąjungai. Kai pamatys skaičius, praeis bet koks noras atsiskirti. O su Lietuva, ko gero, uždelsiau, jau kitą dieną reikėjo išvaikyti jos Aukščiausiąją Tarybą. Tik pagalvokite, vėlai vakare susirinko būrelis muzikantų, kompozitorių, rašytojų ir kitų Sąjūdžio radikalų, ir nutarė paskelbti nepriklausomybę. Nepasitarę, negavę leidimo. Na ir kas, kad juos išrinko laisvuose ir demokratiniuose rinkimuose, kad jų rinkimų programose buvo įsipareigojimas atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Tegul nesidangsto iš tautos gautu mandatu tai padaryti. Jie negalėjo nesilaikyti Sovietų Sąjungos Konstitucijos. Turėjome nedelsiant visoje Lietuvoje įvesti nepaprastąją padėtį. Kariškiai greitai susidorotų, prieš tankus lietuviai neatsilaikytų, kaip 1956 metais neatsilaikė Vengrija, o 1968 metais – Čekoslovakija. Lietuvoje turime komunistų partiją ant SSKP platformos, Mykolas Burokevičius sakė, kad darbo kolektyvai, paprasti žmonės nepalaiko naujos Lietuvos valdžios, nesutinka su jos sprendimu atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos, reikalauja imtis ryžtingų veiksmų prieš nacionalistus ir separatistus. Tvirtino, kad reikia tik stipriau paspausti ir naujoji valdžia sugrius, jos viduje jau yra didelių nesutarimų. Sukurtume nacionalinio gelbėjimo komitetą ar dar ką nors panašaus, kaip darėme kituose valstybėse, tegul pasiskelbia, kad perima visą valdžią, padėtume. Dabar kariuomenės į Lietuvą įvedinėti, kaip tai padarėme 1940 metais, nereikėtų, ji Lietuvoje jau yra. Prireikus permestume dar kelias divizijas. Darbo žmonių draugovės užimtų radiją, televiziją, eitų tik tie laikraščiai, kurie palaiko tarybų valdžią, socialistinę santvarką, kitus uždarytume. Kaip 1940 metais organizuotume naujus rinkimus, žmonės rinktų tik iš tų kandidatų, kuriuos pasiūlytume, o kad atrodytų demokratiškiau, gal ir iš kelių kandidatų, bet tik iš mūsų parinktų. Sąjūdis ir į jį panašūs judėjimai būtų uždrausti kaip neatspindintys lietuvių tautos interesų, kėsinantys į konstitucinę santvarką, todėl neturėtų teisės kelti kandidatų. Patys lietuviai išrinktų tokią Aukščiausiąją Tarybą, kokios mums reikėtų, ji tikrai nepadarytų tokių sprendimų, kokius padarė ši. Neleistume. Prisiminkime, kokį puikų politinį žaidimą prieš penkiasdešimt metų sužaidė Stalinas, kai to meto Lietuvos santvarką ir teisėtą valdžią pakeitė tokiu būdu, kad atrodė, jog tai daro patys lietuviai, pagal savo konstituciją. Na ir kas, kad po jų to meto Liaudies seimo sprendimo Lietuvoje įvesti socialistinę santvarką ir prašytis būti priimtiems į Sovietų Sąjungą Amerika pareiškė, jog ji nepripažins

Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Ir ji, ir kitos Vakarų valstybės greitai suprato, kad Lietuvos neišlaisvins, kad turės palaikyti ryšius su Sovietų Sąjunga, nes tai reali jėga, be mūsų jokios rimtos europinės ar pasaulinės problemos neišspręsi. Be to, kur kitur jie ras kitą tokią didelę rinką savo produkcijai ir verslui. Stambus kapitalas politinę valdžią privers su mumis draugauti. Po karo jie labiausiai bijojo, kad Raudonoji Armija nepajudėtų toliau į Europą. Tada mūsų kariuomenėje buvo penki milijonai žmonių, turėjo ko bijoti. Baigiantis karui, Stalinas 1944 metų spalio 9 dieną savo bute Kremliuje susitiko su Maskvoje viešinčiu Vinstonu Čerčiliu ir nesunkiai iš naujo pasidalijo įtakos sferomis. Nors žodžiai „įtakos sferos" nėra labai diplomatiški, buvo tartasi būtent dėl jų. Čerčilio pasiūlyta formulė nustatyti tam tikrus Sovietų Sąjungos ir Didžiosios Britanijos įtakos procentus Rytų Europos valstybėms mums tiko. Sako, kad tas Čerčilio ranka rašytas lapelis su skaičiais, kiek procentų įtakos Sovietų Sąjunga ir Didžioji Britanija turės Rumunijai, Graikijai, Jugoslavijai, Vengrijai ir Bulgarijai, išliko, iki šiol saugomas kažkuriame archyve. Stalinas, peržiūrėjęs lapelį, grąžino jį Čerčiliui. O štai dabar lietuviai nutarė atsiskirti, tai reiškia, kad bus perbraižytos Europoje nusistovėjusios sienos. Tai rimtai pakerta mūsų saugumą, Lietuvos teritorija mums strategiškai svarbi gynybos prasme. Taip pat ir puolimo. Netekę Lietuvos suardysime visą šalies gynybos sistemą. Turime platų išėjimą į Baltijos jūrą, neužšąlantį Klaipėdos uostą, Lietuvoje esančiose karinėse bazėse laikome vidutinio nuotolio raketas su branduolinėmis galvutėmis, jos gali pasiekti ne tik Vokietiją, bet ir Prancūziją, Didžiąją Britaniją, Italiją. O kaip bus su čia dislokuota šalies priešlėktuvinės gynybos sistema? Jeigu jos neliks, Leningradą, Maskvą ir kitus miestus galės pasiekti ne tik tokie lakūnai mėgėjai kaip Matijas Rustas, bet ir NATO bombonešiai. To nebus. Pagaliau, kur dėsime beveik trisdešimt penkis tūkstančius Lietuvoje dislokuotų karių ir jų šeimų narių? Tik naivuoliai gali manyti, kad Lietuva, jeigu taptų nepriklausoma, nepareikalaus išvesti iš jos teritorijos mūsų kariuomenės. Tai irgi turime matyti. Gerai, kad Amerika laikosi santūriai, jie gerai supranta, kiek daug pastatyta ant kortos, todėl sakė, kad nedarys nieko, kas gali man pakenkti. Tiesa, Maltoje Džordžas Bušas manęs prašė nenaudoti jėgos prieš Lietuvą, jeigu ji sieks nepriklausomybės. Pažadėjau, kad situaciją mėginsime spręsti taikiomis priemonėmis, bet pridūriau, kad tai darysime pagal Sovietų Sąjungos Konstituciją. Jam to pakako, nes gerai supranta, kad jeigu mane nušalins nuo valdžios, perestroikai bus galas, nauji santykiai su Vakarais ir ką tik prasidėjęs branduolinis nusiginklavimas pasibaigs, grįš Šaltojo karo laikai. Pas mus generolai dar turi per daug įtakos. Girdėjote, kaip jie mane kritikuoja už tai, kad mažinu kariuomenę, branduolinę ir kitokią ginkluotę. Pas mus partinė valdžia iki šiol labai suaugusi su valstybine, aukščiausios valstybinės valdžios funkcijas realiai vykdo SSKP generalinis sekretorius, CK ir jo politbiuras, o ne deputatų tarybos. Kai 1988 metais svarstėme, kokia tvarka turėtų būti renkami Sovietų Sąjungos liaudies deputatai, man

vos pavyko įtikinti CK ir politbiurą, kad atėjo laikas demokratizuoti rinkimų sistemą, kad jie galėtų vykti laisviau ir demokratiškiau, kad į vieną vietą galėtų būti keliamas ne vienas, kaip buvo anksčiau, o daugiau kandidatų, – tegul žmonės pasirenka. Iš manęs pareikalavo garantijų, kad komunistų partijos kandidatai tikrai bus išrinkti. Sutarėme, kad Konstituciją ir rinkimų įstatymą pakeisime taip, jog trečdalį deputatų išsirinks pati komunistų partija ir kitos visasąjunginės organizacijos, kurias visas kontroliuojame. Tokia sistema leido išrinkti liaudies deputatais ir demokratinių jėgų atstovų, bet jų dar labai nedaug, jie paskęsta kitų deputatų, kurie nelinkę pritarti radikaliems pokyčiams, masėje. Apskritai demokratinės jėgos šalyje dar labai silpnos, reikia laiko, kad jos sustiprėtų. Jeigu Lietuvoje iš karto įvestume nepaprastąją padėtį, išvaikytume jos Aukščiausiąją Tarybą, net neabejoju, kad sulauktume lietuvių pasipriešinimo, tektų panaudoti karinę jėgą. Ką tokiu atveju pasakyčiau Bušui? Kodėl nesilaikau Maltoje duoto pažado, kad jėgos prieš Lietuvą nenaudosime? Turėjau tai pažadėti, kitaip prasidėjusios derybos dėl Amerikos milijardinių paskolų Sovietų Sąjungai nutrūktų, pinigų negautume. Už ką Kanadoje pirktume maistinių grūdų? Jų atsargų jau kelerius metus turime tik keliems mėnesiams, galėtume pritrūkti duonos. To nebuvo nuo karo laikų. Girdėjote, ką sakė Anatolijus Šelkogonovas, deputatas iš Permės srities, – ten per visus šiuos metus pagal maisto talonus vienam dirbančiam žmogui per dieną tekdavo tik septyni gramai sviesto ir dvidešimt gramų daktariškos dešros. Žmonės sakytų – štai prie ko privedė Gorbačiovo perestroika, gana, šalin Gorbačiovą, valstybei ir žmonėms reikia tvirtos rankos ir tvarkos, o ne jo demokratijos... Jeigu taip atsitiktų, tai būtų ne tik jo viso gyvenimo, bet visos Sovietų Sąjungos katastrofa.

O kas atsitiktų, jeigu Ryžkovas ir Bakatinas nebūtų atsiėmę savo kandidatūrų į prezidento postą? Kad nesugalvotų jų atsiimti, kažkas iš salės pasiūlė priimti nutarimą, kad iškeltas kandidatūras atsiimti draudžiama, prezidento rinkimai turi būti alternatyvūs. Nerimtas pasiūlymas. Bet Ryžkovas ir Bakatinas protingi vyrai, iš karto suprato, kad jeigu sutiktų dalyvauti rinkimuose, gal ir turėtų šiek tiek šansų, bet jeigu pralaimėtų, jų dienos užimamose pareigose būtų suskaičiuotos. Kam rizikuoti, todėl savo kandidatūras atsiėmė tuojau pat, kai tik išgirdo, kad yra siūlomi. Svarbiausia, kad jis išrinktas, o kad nebuvo alternatyvių kandidatų, ne jo problema. Juk patys atsisakė, niekas jų nevertė. Kaip prezidentas turi pakankamai jam pagal Konstituciją priklausančių įgaliojimų, todėl suvaldys Lietuvos situaciją. Ir Estijos, ir Latvijos, nes ir ten vyksta pavojingi procesai. Tai, kad jie paskelbė pereinamąjį į nepriklausomybę laikotarpį, nepakanka, jie bet kada gali pasekti Lietuvos pavyzdžiu. Juos stabdo tik tai, kad beveik pusė respublikų gyventojų – rusakalbiai. Bijo, kad jie pasipriešins nepriklausomybei, nenori duoti preteksto įsikišti mūsų kariuomenei, jeigu ten gyvenantys rusai ir kiti rusakalbiai paprašys apginti jų teises. Bet jeigu nieko nedarysime, ir ten situacija tik blogės. Pažiūrėsime, kaip į suvažiavimo nutarimą reaguos Lietuvos

Aukščiausioji Taryba. Įspėjome griežtai, turėtų suprasti, kad sprendimus dėl nepriklausomybės teks atšaukti. Kitaip ieškosime kitų būdų priversti tai padaryti.

IX

1990-ųjų pavasaris. Jau beveik pusantros valandos stoviu eilėje prie benzino kolonėlės. Kaip ir vakar, ir užvakar. Eilėje šimtai automobilių, ji nusidriekusi beveik puskilometrį. Leidžia įsipilti tik vieną kanistrą, tai tik dvidešimt penki litrai. Uždeda antspaudą, kad benzino nenusipirktum kitoje degalinėje. Maisto prekių parduotuvėse taip pat normos, gali nusipirkti tik tiek, kiek skirta vienam asmeniui, daugiau negausi. Pradeda daug ko trūkti. Ypač sunku įmonėms, kurios žaliavą ir komponentus gaudavo iš Sovietų Sąjungos. Tiekimas sutriko, kai kurių medžiagų apskritai negauna, tenka žymiai mažinti gamybą, o tai kerta per atlyginimus. Taip Sovietų Sąjunga mus baudžia už tai, kad Aukščiausioji Taryba kategoriškai atmetė Gorbačiovo reikalavimą panaikinti kovo 11-osios sprendimus, atkurti Sovietų Sąjungos Konstitucijos ir Lietuvos TSR Konstitucijos galiojimą.

Gorbačiovas vengia žodžių „ekonominė blokada“, juos išgirdęs – bando suvaidinti nustebusį.

– Kokia blokada, jokios blokados nėra. Tai tik laikini tiekimo apribojimai, tegul tie, kas Lietuvoje atėjo į valdžią, pagalvoja, kur gali nuvesti jų politika atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos, – atsako į užsienio žurnalistų klausimus, kodėl Sovietų Sąjunga prieš Lietuvą ėmėsi ekonominės blokados.

Jis kartu su Ryžkovu prieš kelias dienas parašė laišką Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai, jame ultimatyvus reikalavimas: turite per dvi dienas atšaukti Nepriklausomybės Aktą ir kitus su juo susijusius dokumentus, jeigu tai nebus padaryta, Lietuvai bus apribotas naftos, dujų, kitų žaliavų ir produkcijos tiekimas.

Deputatai supranta, kad tai labai grėsmingas įspėjimas. Maskva pirmą kartą atvirai pagrasino, kad jeigu Lietuva nepaklus jos reikalavimams, bus imtasi ekonominio poveikio priemonių. Per penkiasdešimt okupacijos metų Lietuvos ūkis stipriai integruotas į Sovietų Sąjungos ekonominę sistemą. Naftą, dujas, metalą, medieną, žaliavų ir daug kitų gamybai reikalingų komponentų įmonės gaudavo iš įvairių sąjunginių respublikų. Savo produkciją taip pat išveždavo į jas. Jeigu Maskva įvykdys savo grasinimus, Lietuvos pramonė ir kitos ūkio šakos atsidurs labai sudėtingoje padėtyje. Tai skaudžiai smogs kiekvienam žmogui, gyvenimo lygis staigiai žymiai kris, gali kilti žmonių nepasitenkinimas. Maskva to ir siekia: sukels darbo kolektyvų ir gyventojų pasipiktinimą, gal prasidės streikai, žmonės patys pradės reikalauti, kad valdžia grįžtų į situaciją, kuri buvo iki kovo 11-osios.

Ultimatumą Aukščiausioji Taryba atmetė, kitaip negalėjo būti. Iš karto po to Maskva padarė tai, ką buvo žadėjusi. Balandžio 18-osios vakare buvo užsukti naftos ir dujų vamzdžiai, o traukiniai, gabenę į Lietuvą žaliavas ir kitus pramonei

reikalingus komponentus, buvo sustabdyti. Į Lietuvą buvo uždrausta tiekti maždaug penkiasdešimties pavadinimų žaliavos ir kitos produkcijos. Lietuvos ekonominis smaugimas pasidėjo, grėsė energetinis ir ūkinis paralyžius.

– Yra du nutarimo variantai, vieną parengė Vyriausybė, kitą – Teisinės sistemos komisija. Svarstykime abu, – į Prezidiumo narius kreipiasi Landsbergis.

Aukščiausioji Taryba, jos Prezidiumas, Vyriausybė jau kelias savaites labai intensyviai diskutuoja, kaip reikėtų įgyvendinti Džordžo Bušo pasiūlymą pristabdyti Nepriklausomybės Aktą. Dar balandžio pradžioje JAV užsienio reikalų sekretorius Džeimsas Beikeris paklausė Eduardo Ševardnadzės, Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministro, ar Maskva sutiktų pradėti su Lietuva rimtą dialogą, jeigu Nepriklausomybės Aktas būtų laikinai suspenduotas. Ševardnadzė atsakė, kad nereikia nieko daryti, viskas susitvarkys savaime, žinome, kad tarp Lietuvos vadovų yra didelių nesutarimų, skilimas. Bet po kelių dienų Maskva informavo Vašingtoną, kad Akto suspendavimo idėja jai priimtina. Beikeris šią žinią perdavė Landsbergiui. Jis iš karto pareiškė, kad apie Nepriklausomybės Akto suspendavimą negali būti jokios kalbos, nes tai reikštų, jog Lietuvoje vėl galioja Sovietų Sąjungos Konstitucija ir įstatymai. Bet galima svarstyti švelnesnį variantą, kad Aktas laikinai pristabdomas. Gal tai atvers kelią į derybas.

Ekonominė blokada Lietuvą smaugė vis stipriau, jos padarinius jautė vis daugiau žmonių. Kainos parduotuvėse augo vos ne kasdien, pradėjo trūkti paprasčiausių prekių. JAV kongresmenai Sovietų Sąjungai leido aiškiai suprasti: jeigu ekonominė blokada tęsis, jie pasisakys prieš ekonomines privilegijas, kurias turi Maskva. Bušas kreipėsi asmeniškai į Gorbačiovą ir įspėjo, kad Lietuvos ekonominė blokada gali sužlugdyti baigiamą rengti prekybos susitarimą, taip pat gali įšaldyti derybas dėl milijardinių kreditų Sovietų Sąjungai suteikimo. Būtina ieškoti sprendimo, kuris Maskvai duotų pagrindą atšaukti blokadą.

Sužinojęs, kad Nepriklausomybės Akto suspendavimo idėjos Maskva neatmeta, kad tai gali atverti kelią Sovietų Sąjungos ir Lietuvos deryboms, Bušas paprašė Kolio, Vokietijos kanclerio, ir Miterano, Prancūzijos prezidento, kad jie laišku kreiptųsi į Landsbergį siūlydami laikinai sustabdyti kovo 11-ąją priimtų sprendimų poveikį, t. y. pristabdyti jų įgyvendinimo priemonių pasekmes. Tokį laišką Kolis ir Miteranas parašė balandžio 26 dieną. Jame pakartota Bušo idėja, kad, siekiant palengvinti Lietuvos ir Sovietų Sąjungos pokalbių pradžią, dabartinę krizę kuo greičiau baigti abiem pusėms priimtinu sprendimu, būtų naudinga tam tikram laikui sustabdyti Lietuvos parlamento priimto nutarimo (Kovo 11-osios Akto) poveikį. Rašoma, kad dėl to parlamento nutarimo vertė niekaip nesumažėtų, nes jis remiasi visuotinai pripažintu tautų apsisprendimo teisės principu.

Kad būtų aiškiau, ką reiškia laiške išdėstytas pasiūlymas sustabdyti „priimtų sprendimų poveikį“, Prancūzijos Užsienio reikalų ministerija atsiuntė papildomą paaiškinimą: laiške nereikalaujama atsisakyti nepriklausomybės, priešingai,

pabrėžiama, kad nepriklausomybės deklaracija grindžiama visuotinai pripažintu tautų apsisprendimo principu, kad tai nesvyruojantis lietuvių tautos pasirinkimas. Laiške siūloma sustabdyti tik pasekmes, kurios kilo iš parlamento priimtų sprendimų.

Atsakymo į Kolio ir Miterano laišką projektą Landsbergis pristatė Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų gegužės 2 dienos posėdyje.

Jis sako, kad mes taip pat labai norime, kad tarp Vilniaus ir Maskvos prasidėtų pokalbiai, kuriais būtų pasiektas visoms pusėms priimtinas sprendimas. Lietuva patvirtina, kad galima derėtis visais klausimais, išskyrus Lietuvos valstybės 1990 metų kovo 11 dieną atkurtą nepriklausomybę. Lietuva labai pasitiki Vokietijos ir Prancūzijos demokratijomis, kitomis Vakarų demokratijomis, tiki, kad jos parems Lietuvą, todėl prašo perduoti Sovietų Sąjungos vadovybei, jog Lietuva sutinka apsvarstyti idėją laikinai sustabdyti tas Lietuvos Respublikos suverenaus parlamento priimtų nutarimų pasekmes, kurios labiausiai kliūva Sovietų Sąjungos vadovybei.

Tuo metu Kazimira Prunskienė buvo išvykusi su vizitu į JAV, ją priėmė Džordžas Bušas. Pokalbis vyko Ovaliajame kabinete. Prieš pokalbį buvo sutarta, kad bus padaryta tik protokolinė susitikimo nuotrauka, kad į žurnalistų klausimus apie Lietuvą Bušas neatsakinės. Taip ir atsitiko. Kai žurnalistai jo pradėjo klausinėti, kokia jo pozicija Lietuvos atžvilgiu, ką jis galvoja apie Sovietų Sąjungos vykdomą Lietuvos ekonominę blokadą, ar įmanomos Lietuvos ir Sovietų Sąjungos derybos, jis pasakė, kad sutarta, jog į jam užduotus klausimus apie Lietuvą jis neatsakinės. Tada pasipylė klausimai Prunskienei. Bet ji pasielgė labai diplomatiškai – pasakė, kad yra svečias, ir jeigu sutarta, kad šio kabineto šeimininkas neatsakinės į klausimus apie Lietuvą, jai būtų nemandagu į juos atsakinėti. Ji nenorinti būti nemandagi. Buvo matyti, kad Bušui toks atsakymas patiko.

Grįždama iš JAV Prunskienė su vizitais apsilankė Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, susitiko su tų valstybių vadovais. Ji sakė, kad visur buvo svarstoma ir Kolio bei Miterano pasiūlyta formulė, norėta kuo smulkiau išsiaiškinti, kas už jos slypi. Prunskienė vis pabrėždavo, kad ta formulė gimė ne čia, o labai toli. Jai susidaręs įspūdis, kad nepriklausomybės šiandien dar nelemta turėti, reikės tam tikro laikotarpio. Kai Aukščiausiosios Tarybos posėdyje ji paragino deputatus veikti ryžtingai, daryti lemiamus ėjimus, Algirdas Kumža jos paklausė:

– Kokie konkretūs sprendimai galėtų būti padaryti?

Atsakė Landsbergis:

– Turime kelis dokumento variantus, dėl jų daug ir ilgai tarėmės, jau galime pateikti Aukščiausiajai Tarybai.

Gegužės 16-ąją įvyko uždaras Aukščiausiosios Tarybos posėdis. Atsižvelgdama į naujausią informaciją, kurią pateikė Prunskienė, Aukščiausioji Taryba priėmė pareiškimą. Jo pagrindinė mintis: Lietuva sutinka laikinai pristabdyti

realizavimą tų Aukščiausiosios Tarybos sprendimų, kurie kyla iš nepriklausomybės atkūrimo aktų. Landsbergis paaiškino, kad kalbama apie tolesnį sprendimų realizavimą, kurie gali būti derybų susitarimo objektas, kalbama apie tai, kaip realizuoti, kada ir panašiai. Lietuva sutinka, kad gali būti tam tikras pereinamasis laikotarpis, jis būtinas, kad palaipsniui pasiektume susitarimus, bet nepriklausomybė ir Lietuvos vientisumas nebus kvestionuojami.

Kitą dieną Prunskienė nuvežė pareiškimą į Maskvą, ją tai padaryti įpareigojo Aukščiausioji Taryba. Susitiko su Gorbačiovu ir Ryžkovu. Sakė, kad juos labiausiai domino būtent ta pareiškimo dalis, kurioje kalbama apie tai, kad Lietuva sutinka pristabdyti anksčiau priimtų sprendimų įgyvendinimą. Tai, kas buvo parašyta, Gorbačiovo netenkino. Jis kategoriškai nereikalavo atšaukti Kovo 11-osios Akto, bet norėtų, kad Lietuvą jį laikinai pristabdytų.

– Taip, jūs išgirdote teisingai, – į deputato klausimą, ar jis teisingai išgirdo, jog Gorbačiovas reikalauja pristabdyti paties Akto galiojimą, atsako Prunskienė. – Gorbačiovas reikalauja pristabdyti ne sprendimų, kylančių iš Akto, įgyvendinimą, o būtent patį Aktą. Tik tada atsirastų galimybė svarstyti visą kompleksą klausimų, susijusių su nepriklausomybės atkūrimu.

Gorbačiovas taip pat norėjo, kad Aukščiausioji Taryba priimtų ne pareiškimą, o nutarimą.

Lietuva dar bandė ieškoti JAV užtarimo, tačiau valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris, su kuriuo JAV ambasadoje Maskvoje gegužės 18 dieną susitiko Prunskienė, Stankevičius ir Kuzmickas, aiškiai davė suprasti, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba turi kuo greičiau priimti nutarimą, kuris atvertų kelią deryboms. Į argumentus, kad Lietuva negali sustabdyti Nepriklausomybės Akto galiojimo, nes tada Lietuvos statusas taptų dviprasmiškas, jis atsakė, kad Lietuva turi pati nuspręsti, kokias formuluotes naudoti, bet ji turi rodyti, kad siekia derybų. Jo nuomone, pamatinių aktų sustabdymas nereiškia jų anuliavimo, tai daugiau semantikos dalykas, „įšaldytus“ aktus bet kada galima „atšildyti“. Taip pat pasakė, jog jis negalįs garantuoti, kad, jeigu Lietuva sustabdys pagrindinius aktus, su ja bus deramasi kaip su nepriklausoma valstybe.

Tapo aišku, kad Aukščiausiosios Tarybos pareiškimo apie derybas nepakaks, teks priimti nutarimą, kaip to pageidavo Gorbačiovas. Bet Beikerio žodžiai, kad Lietuva turi pati rasti tinkamas formuluotes, leido ieškoti tų formuluočių ir laviruoti.

Gegužės 21 dienos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdyje, kuriame buvo tariamasi, kaip atsakyti į Gorbačiovo pageidavimus, Landsbergis sako:

– Reikia nutarimo ir laiško. Į laišką bus nepatogu neatsakyti, ypač prieš pokalbį su Bušu.

– Nekalbėkime apie mandagumą, – replikuoja Prunskienė.

Turime nuosekliai eiti toliau, svarbiausia, išsaugome Lietuvos teisinį statusą, pristabdome veiksmus, priimame atskirus nutarimus, susijusius su Sovietų Sąjungos interesais.

Motieka pasiūlo Gorbačiovui siųsti laišką, nes jam aišku, kad jeigu nesustabdysime Nepriklausomybės Akto, Sovietų Sąjunga į mūsų nutarimą nereaguos.

Prunskienė nesutinka. Laišką siųsti beprasmiška, Maskvai reikia daugiau.

– Nesuprantu, kodėl Vyriausybės parengtame nutarimo projekte rašoma apie Sovietų Sąjungos interesus, kurie atsiranda dėl Lietuvos prievartinio įjungimo į Sovietų Sąjungą? – klausia Landsbergis.

– Taip parašyta dėl to, kad jie turi savo interesų, – atsako Prunskienė.

Įsiterpia teisingumo ministras Kūris:

– Noriu paaiškinti, kad, rašydami apie Sovietų Sąjungos interesus, mes susiauriname tų interesų sferą. O rašydami, kad buvo įjungimo faktas, mes nieko neobjektyvizuojame, o tik konstatuojame neigiamą faktą.

Landsbergis atidžiai klausosi. Matyti, kad Kūrio argumentus vertina skeptiškai. Tą Kūriui pasako atvirai:

– Man vis tiek neaišku, kokie interesai gali atsirasti iš neteisėtų Sovietų Sąjungos veiksmų. Man tokios formuluotės nepatinka. Jūs manęs neįtikinote. Be to, ką reiškia projekto teiginys „sustabdyti derybų laikotarpiui veiksmus ir kitus nutarimus“? Ką konkrečiai stabdome, kai nenurodome, ką stabdome? Ką turime omenyje?

Vyriausybės projektą mėgina ginti Brazauskas:

– Pirmiausia dėl to, ką turime priimti, kokia turi būti dokumento forma. Neturime laiko rašyti laiškus, raštus, reikia tik Aukščiausiosios Tarybos nutarimo. Detalizuoti nutarimo nereikia, atvirkščiai, turime palikti mąstymo laisvę ir sau, ir Gorbačiovui, taip pat jo komandai. Kad tai, kas nutarime bus parašyta didelėmis raidėmis, galėtume aiškinti įvairiai, ir taip, kaip mums patogu. Jeigu pavyks pradėti derybas, tai padės iš karto nutraukti blokadą. Tas, kas buvo blokados komisijos posėdyje, gerai žino, kur mes ritamės. Net jeigu derybos neprasidėtų, turime daryti viską, kad nuimtume blokadą. Pasilikime lauką manevrui.

Įsiterpia Prunskienė:

– Maskvoje man atvirai sakė, kad jeigu stabdysime Aktą ir eisime į derybas, blokada bus nuimta. Antrą kartą blokados jie neskelbs. Jie žino ir tai, kad JAV ir Vakarai gali suspenduoti ekonominę pagalbą Sovietų Sąjungai, jeigu Lietuvos reikalai nesispręs.

– Kas Sovietų Sąjungai svarbiau – ar išlaikyti Lietuvą, ar gauti ekonominę paramą iš Vakarų? – klausia Landsbergis.

Prunskienė atsako, kad Sovietų Sąjunga supranta, jog kito kelio nėra, jie susitaikys su mūsų siekiais.

Brazauskas:

– Žinau iš neoficialių šaltinių, kad Sovietų Sąjunga teikia prioritetą šalies vidaus problemoms, be užsienio pagalbos pakentės dar kelerius metus.

Prunskienė:

– Mes turime išsaugoti esmę. Vyriausybė parengė projektą, kuris yra maksimaliai priartintas prie Maskvos ausies. Ji laukia mūsų atsakymo, būtent tokio atsakymo.

Landsbergis ragina atidžiai skaityti tekstą:

– Pažiūrėkite į rusišką tekstą. Jie laikys tai oficialiu tekstu, todėl turi būti labai tikslus atitikimas tarp lietuviško ir rusiško teksto. Dabar to nėra. Pagal rusų tekstą, mes stabdome Aktą ir veiksmus. Tai migla, iš kurios patys galime neišsipainioti, nors norime apgauti Maskvą.

Ozolas sako, kad vienas žodis mūsų neišgelbės, nes kiekviena pusė tekstą interpretuos savaip, taip, kaip jai naudinga.

Vagnorius:

– Niekas mums nedavė teisės diskutuoti dėl Kovo 11-osios Akto.

Ozolas tęsia:

– Vakarai jau realiai įsileido mus į savo politiką, nes mato, kad mes suprantame jų kalbą, ieškome sprendimo. Todėl jie mus remia. Svarbiausia, kad jie remia mūsų veiksmus. Jeigu nedarysime taip, kaip jie siūlo, Vakarams nepasiaiškinsime, nes logiškai tai nepaaiškinama.

Prunskienė:

– Akto niekas neliečia, bet turime parodyti Maskvai mūsų pastangas, norą eiti į maksimalų kompromisą.

Saudargas ragina įvertinti, kokios teisinės pasekmės kils, klausia, ar nepanaikiname mūsų Laikinojo Pagrindinio Įstatymo.

– Vietoje Kovo 11-osios Akto įrašykime aktus (daugiskaita), be to, kad veikia Lietuvos Respublikos Konstitucija. Teisinės sistemos komisija išvardijo, kokius aktus stabdome, tai jau tiksliau. Įrašykime, kad galime stabdyti ir kitus aktus, dėl kurių konsultuosimės prieš derybas, – siūlo Landsbergis.

Vagnorius sako, kad turime parodyti ir tai, jog Sovietų Sąjunga iki šiol nieko nepadarė, kad prasidėtų derybos su Lietuva.

Prunskienė sarkastiškai replikuoja:

– Ar jau pradėjome svarstyti laišką?

Landsbergis:

– Nieko bloga, Vagnoriaus mintis svarbi, jis nori, kad kai kas iš laiško būtų perkelta į nutarimą. Sovietų Sąjunga gali reguliuoti situaciją, ją keisti, kol gaus parašus Vašingtone.

Prunskienė susierzina:

– Turiu paaiškinti plačiau. Su Maskva negalima žaisti, dabar mums svarbiausia Vakarų valstybių pozicija. Miteranas su Koliu pabandė savo laišku patikrinti mūsų reakciją. Šis laiškas gimė ne Paryžiuje ir ne Bonoje, o žymiai toliau. Daug

kas daroma telefonais ir kitais būdais. Pas Kolį mačiau kai kurių telefoninių pokalbių ištraukas. Politika daroma ne vien laiškais, bet ir kitaip. Jeigu norite, kad Vyriausybė atsistatydintų, nepriimkite nutarimo. Turime daryti viską, kad Vyriausybės parengtas nutarimo projektas būtų priimtas.

Ją palaiko Ozolas, priduria:

– Dabar turime užsienio pasitikėjimą, jo negalime sugriauti, nes jį atgauti bus sunku.

Prunskienė tęsia:

– Jeigu nukrypsime nuo Vakarų valstybių numatytų veiksmų, jos gali nuo mūsų nusisukti. Prieš išvykdamas į Vašingtoną man taip sakė ponas Domas Krivickas. Tokiu atveju jis taip pat nusišalins nuo mūsų klausimų sprendimo.

– Nesuprantu, kodėl Vakarai taip reaguoja. Gal kas nors gali paaiškinti? – klausia Landsbergis.

Sabutis siūlo aiškiai parašyti, kad dėl Kovo 11-osios Akto neabejojame, jo nestabdome.

Ozolas:

– Jeigu Maskva ir nepriims mūsų nutarimo, tai bent prieš pasaulį būsime švarūs.

Sakalas pakartoja tai, ką prieš kelias minutes sakė Sabutis:

– Neduokime pagrindo abejoti dėl Kovo 11-osios aktų, Lietuvos žmonės to nesupras.

Motieka:

– Pamėginau sulyginti lietuvių ir rusų tekstus. Perskaitysiu. Vietoje žodžio „soglasno“ įrašau žodį „po realizaciji“.

Prunskienė pašaipiai replikuoja:

– Aš esu žodžio „soglasno“ autorė, sutinku pakeisti į „po realizaciji“. Ar jums nuo to geriau? Mūsų gegužės 16 dienos pareiškime išvardyti punktai Maskvai iš esmės priimtini, nes leidžia Gorbačiovui išsipainioti iš Sovietų Sąjungos trečiojo liaudies deputatų suvažiavimo pinklių. Nutarime neturime rodyti detalių, Maskvai to nereikia. Bet jai turime atiduoti kuo daugiau, tik tai ji priims. Gal išplėskime, gal galime stabdyti ir po Kovo 11-osios aktų priimtus nutarimus? Tai rizikinga, tačiau parodytume, kad mes einame labai toli. Taigi, pirma, sustabdome veiksmus įgyvendinant Kovo 11-osios aktus, antra, po kovo 11-osios priimtus nutarimus.

– Ar taip nepaliečiame mūsų Konstitucijos galiojimo, jos niekas nesaugotų? – klausia Juknevičius.

– Turime palikti dalyką, ant kurio Sovietų Sąjunga užkibtų. Turime stabdyti ne tik veiksmus, nutarimų įgyvendinimą, bet ir kai kuriuos nutarimus. Tam ir dirbame, kad suartėtume.

Landsbergis dar kartą atkreipia dėmesį į tai, kad visos sąvokos turi būti labai tikslios:

– Jeigu kiltų ginčas dėl sąvokų interpretavimo, mes pralaimėsime, nes nugalės stipresni ekspertai. Jeigu nutarime neįvardijame, ką konkrečiai stabdome, tai ką stabdome? Žinome, kad Vakarai mus remia, tačiau jie turi savo tikslų, kurie ne visada sutampa su mūsų tikslais.

Prunskienė sako:

– Jeigu tikslinsime, ką konkrečiai stabdome, labai suvaržysime „centro" veiksmus. Jiems labiau priimtinas abstraktus variantas. Manau, kad turime įvertinti, kiek mes rizikuojame ir kiek jiems priimtinas mūsų variantas. Žinau, kad jie jaučia Vakarų spaudimą. Kai trečiasis suvažiavimas priėmė nutarimą dėl Lietuvos, to spaudimo nebuvo, jie apie tai negalvojo. Turime duoti Maskvai tai, už ko ji gali užsikabinti.

Abišala klausia:

– Gal tikslinkime nutarimus mūsų išaiškinime, taip esame darę?

– Sąvoka „Sovietų Sąjungos interesai" yra labai pavojinga, tie interesai gali būti labai platūs, – abejoja Landsbergis.

– Duokime nuorodą, kad stabdomų nutarimų sąrašą nustatysime vėliau, prieš prasidedant deryboms, – atsako Kūris.

– Pasikeitimas nuomonėmis buvo labai reikalingas. Laikas baigti. Tegul Abišala, Sakalas, Sabutis, Kūris, Petrovas galutinai suredaguoja, parengia rytdienos svarstymui. Šiandien trisdešimt penki žmonės nesuredaguos, – diskusiją baigė Landsbergis.

X

Buvau vienas iš tų trisdešimt penkių, kurie gegužės 21 dieną buvo Prezidiumo posėdžių salėje. Posėdyje dalyvavau dėl to, kad iš pat ryto kartu su kitais teisininkais rengiau Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą, dėl kurio Prezidiumo posėdyje vyko aršios diskusijos. Gorbačiovas ir Ryžkovas reikalavo „pristabdyti" kovo 11-ąją priimtų aktų įgyvendinimą.

– Vytai, pabandykime pasikviesti Teisės fakulteto dėstytojus, tegul nauji žmonės iš šalies pasižiūri, gal turės kokių nors naujų minčių, – sako Žilys.

Atėjo Ipolitas Nekrošius, Stasys Vėlyvis, Vladas Pavilonis. Vėliau prisijungė Virginijus Papirtis, kiti teisininkai. Dalyvavo ir deputatai iš Teisinės sistemos komisijos, jos pirmininkas Jonas Prapiestis. Komisija turės pateikti Prezidiumui variantą, dėl kurio susirinkome ir kurį bendrai parengsime. Dirbome beveik visą dieną, bet pirminė nutarimo schema nepasikeitė, liko tie patys trys pagrindiniai teiginiai: pirma, stabdome tik tuos nutarimus, kurie priimti po kovo 11-ąją priimtų aktų ir skirti juos įgyvendinti; antra, stabdome ir tuos nutarimus, dėl kurių sustabdymo su Maskva sutarsime po to, kai prasidės derybos; trečia, stabdome tik tai, kas susiję su Sovietų Sąjungos interesais ir gali būti derybų objektas.

Bendras Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės posėdis prasidėjo aštuntą vakare. Vyriausybė buvo parengusi savo nutarimo variantą. Landsbergis pasiūlė svarstyti ir Vyriausybės, ir Teisinės sistemos komisijos projektus. Paaiškėjo, kad projektai iš esmės sutampa. Po diskusijų Landsbergis pasiūlė sudaryti redakcinę komisiją, kuri parengs vieną projektą. Komisija dirbo beveik iki dvyliktos nakties, jai padėjo Žilys, aš ir kiti Juridinio skyriaus darbuotojai. Kalbos požiūriu projektą sutvarkė Perkauskienė, jau po vidurnakčio jį nunešė Landsbergiui. Jis šiek tiek paredagavo, išbraukė kelis žodžius, tekstas tapo tikslesnis. Dar kartą išspausdinome.

Nutarimo projektas deputatams buvo išdalytas gegužės 22-osios ryte. Nors jis buvo svarstomas visą dieną, deputatai dėl nieko nesusitarė. Nemažai deputatų pareiškė, kad jie nekiš galvos į Maskvos paruoštą kilpą. Ypač aštriai kalbėjo Zita Šličytė. Aukščiausiosios Tarybos posėdis pasibaigė tuo, kad buvo nutarta sudaryti naują redakcinę komisiją, kuri taisys projektą pagal deputatų pastabas.

Gegužės 23 dieną dešimtą ryto redakcinė komisija susirinko Landsbergio kabinete.

Mano kabinete suskambėjo telefonas.

– Čia Landsbergio sekretorė, Pirmininkas kviečia skubiai ateiti.

Po kelių minučių jau buvau Landsbergio kabinete. Ten susirinkę beveik visi redakcinės komisijos nariai: Prunskienė, Brazauskas, Motieka, Sabutis, Kūris, Prapiestis, Saudargas. Taip pat Žilys. Abišala atėjo gerokai pavėlavęs, kai darbas jau ėjo į pabaigą.

Nagrinėjamas kiekvienas projekto žodis, sakinys. Ne tik tai, ką jis reiškia, bet, svarbiausia, kokias teisines ir politines pasekmes gali sukelti. Netikėtai paaiškėjo, kad grįžtame prie pirminio Prunskienės pateikto projekto, kurį parengė Vyriausybė, ir kuris gegužės 21 dieną buvo svarstomas bendrame Prezidiumo ir Vyriausybės posėdyje. Man teko fiksuoti visas naujas pataisas. Dėl kiekvienos iš jų buvo daug ginčijamasi. Visi ieškojo būdų, kaip išvengti Kovo 11-osios Akto ir kitų nepriklausomybės dokumentų sustabdymo, neduoti pagrindo juos revizuoti, nesuvaržyti savęs priimant kitus sprendimus, kurie įtvirtina nepriklausomybę, ir kartu duoti Maskvai galimybę manevruoti, atsitraukti nuo trečiojo TSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimų.

Vienu metu diskusija labai įkaito, kilo didelė įtampa. Sabutis pasiūlė atsisakyti sakinio, kad „mes pasirengę sustabdyti savo sprendimus“. Jis klausė, ką reiškia „sustabdyti sprendimus“ ir kokius sprendimus. Prisiminiau, kad to paties bendrame Prezidiumo ir Vyriausybės posėdyje klausė ir Landsbergis.

Sabutis siūlo:

– Gal apsiribokime tuo, jog sustabdome tik veiksmus, kurie vykdomi po šio nutarimo priėmimo?

Prunskienė įtikinėja, kad nereikia keisti jos pateiktų formuluočių, ji jaučia, kad būtent tokių formuluočių reikia Maskvai.

– Kodėl mes turime tikėti tik jūsų nuojauta? Tai per daug svarbu, kad būtų galima pasikliauti vieno žmogaus nuomone, tuo labiau kad jūs nenorite pasakyti visko, ką jums pasakė ir ką jūs pasakėte Maskvoje, o gal ir kitur, – atšauna Sabutis.

– Negaliu visko sakyti, nes yra dalykų, kurių dabar sakyti negalima. Be to, jau daug kartų įsitikinau, kad net siaurame rate paskleidus neplatinamą informaciją apie ją tuojau pat sužinoma plačiai, – atsako Prunskienė.

Sabutis nenurimsta, vėl prieštarauja Prunskienei.

– Sabuti, ką konkrečiai jūs siūlote, jūs tik kritikuojate? – replikuoja Kūris.

Jam pritaria Brazauskas:

– Iš tiesų, pasiūlykite konkrečias formuluotes, kritikuoti visada lengviau.

Tai šiek tiek apramina Sabutį, bet jis bamba ir toliau prieštarauja, tiesa, ne taip aktyviai, kaip iki tol. Brazauskas tęsia:

– Žinoma, galima užsispirti, tada sėdėk ir lauk, kol kaulai pabals.

Visi supranta, kad jis kalba apie ekonominę blokadą.

Kaip nutraukti blokadą, rūpi ne tik jam. Šis klausimas vienaip ar kitaip nuskamba kiekvieną kartą, kai pasigirsta naujas pasiūlymas.

Kai Landsbergis pasiūlė, kad nutarimas įsigalioja tik tada, kai nutraukiama blokada, atrodė, kad viskas bus svarstoma iš pat pradžių. Prunskienė labai susijaudino:

– Pirmininke, prašau, nerašykite šito, labai prašau. Daugiau jau nebegaliu, aš verksiu.

Landsbergis ją ramina:

– Aš nereikalauju tai įrašyti, tik siūlau, tariuosi.

Keičiamasi nuomonėmis, dauguma pritaria tam, kad nutarimo įsigaliojimo nereikia susieti su blokados nutraukimu.

Kai vėl pradedama abejoti, ar šis nutarimas paskatins Maskvą deryboms, Prunskienė netikėtai sako, kad su Maskva jau sutarta, dėl ko derėsimės. Komisijos nariai nustebę. Prunskienės žodžiai reiškia, kad Gorbačiovas jau davęs pažadą Prunskienei, kad jeigu nutarimas bus toks, kokį ji siūlo, bus deramasi dėl to, dėl ko jie jau yra sutarę. Supratusi, kad galbūt pasakė daugiau negu reikėjo, Prunskienė patikslina:

– Svarstysime ir derėsimės, ieškosime kompromiso, kaip tenkinti Sovietų Sąjungos interesus.

– Koks bus derybų laikotarpis, kiek jos gali trukti? – klausia kažkas iš komisijos narių.

Prunskienė sako, jog Gorbačiovas minėjo, kad prieš derybas bus parengtas derybų reglamentas ir paklausė manęs, ar deryboms pakaks dviejų trijų mėnesių. Ji atsakiusi, kad tai priklausys nuo to, kaip ilgai jis bandys mus atstatyti į situaciją, buvusią iki Kovo 11-osios.

Taigi netikėtai aiškėja nauji dalykai, apie kuriuos iki posėdžio nebuvo žinoma.

– Blokados reikalai spręsis ne derybomis, o šiuo Aukščiausiosios Tarybos nutarimu, – sako Prunskienė.

Brazauskas atsidūsta:

– Duok Dieve, kad taip būtų.

Prasideda diskusija, kokius žodžius geriau naudoti: „stabdyti veiksmus“, „sustabdyti veiksmus“ ir t. t. Prunskienė primena, kad susitikime su Beikeriu buvo tartasi dėl termino „pristabdyti sprendimus“. Tokią formuluotę pasiūlė pats Beikeris, į tai būtinai reikia atsižvelgti.

Ozolas pritaria:

– Jeigu nepanaudosime šios formuluotės, galime prarasti Vakarų pasitikėjimą, jie gali nuo mūsų nusigręžti, o to negalime leisti.

Pataisytas nutarimo tekstas išspausdinamas, išdalijamas komisijos nariams. Jie atidžiai skaito, sako, viskas gerai, būtent taip ir buvo sutarę. Prunskienė paprašo jį kuo skubiau išversti į rusų kalbą. Nedrąsiai pasiūliau:

– Gal galime išversti visi kartu, čia pat, sutaupysime laiko.

Verčiau aš ir Jonas Prapiestis, mums padėjo Brazauskas ir Abišala. Išverstą tekstą perskaitau garsiai, tada dar kartą. Prunskienė su Kūriu suabejoja, ar tinkamai išverstas žodis „įtvirtinti“, po trumpos diskusijos sutariama, kad jį verčiame į „zakreplenije“. Kitų pastabų nėra.

Tekstas rusų kalba atiduodamas spausdinti. Posėdis baigtas.

Stoviu su Jonu Prapiesčiu Pirmininko prieškambaryje, laukiame, kol Gražina Gvildienė išspausdins tekstą. Reikės perskaityti korektūrą. Iš Landsbergio kabineto išeina Prunskienė. Prieina prie mūsų.

– Žiūrėkite, kad nė vienas žodis nebūtų pakeistas, kad neįvyktų taip, kaip praėjusį kartą, kai dėl visko sutariame, o paskui keli žmonės suredaguoja kitaip, – įspėja Prunskienė.

Norėjau atsakyti, kad tegul ji negalvoja, jog komisijose suderintus tekstus po to redaguoja Sinkevičius ir Prapiestis. Bet patyliu, juk Prunskienė pati gerai supranta, kad tai darome ne mes.

Išspausdintą tekstą nunešu Landsbergiui, prieš dauginant deputatams reikia gauti jo leidimą. Pirmininkas atidžiai skaito tekstą, matau, kad jis vėl taiso tekstą, kuris buvo suderintas komisijoje. Galvoje šmėsteli Prunskienės įspėjimas. Bet šį kartą buvo patikslinta tik vieno žodžio galūnė, ją reikėjo pataisyti. Sakinys skambėjo taip: „derybų nustatytam laikotarpiui“. Landsbergis klausia:

– Ar derybų laikotarpis jau nustatytas? Ne.

Taiso į „nustatomam“. Tai reiškia, kad laikotarpį dar reikės nustatyti. Na štai, dar kartą įsitikinau, kad Pirmininkas labai gerai jaučia kiekvieno žodžio niuansus, jo patikslinimai, kurie iš pirmo žvilgsnio neretai gali atrodyti tik kaip redakciniai, dažnai suteikia žodžiui daug tikslesnę ar net kitokią prasmę.

Tekstus lietuvių ir rusų kalbomis perduodu Sabučiui. Jis taip pat skaito labai atidžiai, lygina su tuo, ką pats buvo pasižymėjęs. Pastabų neturi, tekstus galima dauginti.

Sabutis sako, kad pats pasirūpins dauginimu. Jau beveik pirma nakties, man leidžia eiti namo. Paprastai kiekvienam Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui padauginama po 160 egzempliorių. Šį kartą „tiražas" bus didesnis, nes reikės tekstų lietuvių ir rusų kalbomis.

Nutarimo projekto svarstymas Aukščiausiosios Tarybos gegužės 23 dienos posėdyje buvo audringas. Nutarimas buvo pavadintas „Dėl prielaidų deryboms tarp Lietuvos ir TSRS", jo projektą pristatė Landsbergis. Sako, kad tai buvo sunkus darbas, pareikalavęs daug kruopštumo. Rengimo procesas buvo ilgas, galų gale vakar vakare sutarėme, kad nutarimas turi būti glaustas, jame iš anksto nereikėtų nurodyti, kokius konkrečius įstatymus stabdome, tai derybų objektas. Įstatymais galime suprasti ir pačius įstatymus ir veiksmus, ir sprendimus, nes tai yra ir mūsų nutarimai. Ką konkrečiai stabdome, apibrėšime abiem pusėms susitarus. Pagrindinis žodis – derybos, tai tarpvalstybinės derybos, derybos tarp dviejų lygiaverčių valstybių. Jeigu tokios derybos prasidėtų, tai būtų didelis politinis pasiekimas. Tai būtų ir mūsų laimėjimas nutraukiant blokadą, nes jokios derybos negali vykti prievartos sąlygomis. Taigi nutarimo projektas turi du tikslus. Vienas – eiti į derybas nutraukiant blokadą; antras – jeigu tarpvalstybinės derybos prasidėtų, tai reikštų Lietuvos tarptautinį pripažinimą. Tarptautinį pripažinimą ten, kur jį pasiekti sunkiausia.

Landsbergis aiškina projekto punktus. Iš karto pripažįsta, kad Lietuva daro tam tikras nuolaidas, kad liko tam tikro nerimo dėl kai kurių nuolaidų. Sako, kad nutarimas neveiks, jeigu abi pusės nesutars. Po to detaliai aptaria nuostatas, kurios turi apsaugoti Lietuvos interesus.

– Žinau, kad yra parengtas alternatyvus nutarimo projektas, jis labai panašus į mūsų parengtą, bet turiu atkreipti dėmesį į tai, kad alternatyviame projekte rašoma apie įstatymų arba nutarimų „galiojimo sustabdymą". Tai labai pavojinga, todėl mes termino „galiojimo sustabdymas" vengėme. Siūlau jo nevartoti, – tęsia Landsbergis.

Alternatyvų projektą pristatė Jonas Liaučius. Jis buvo silpnesnis negu tas, kurį vakar vakare parengė redakcinė komisija. Svarstant abu projektus pasipylė gausybė naujų pasiūlymų. Kelis kartus kalbėjo Prunskienė, ji atkakliai gynė tai, dėl ko buvo vakar sutarta redakcinėje komisijoje. Jeigu būtų balsuojama alternatyviai, abiejuose projektuose būtų prarasta kai kas svarbaus. Nors projektai buvo labai panašūs, bet tik tie, kurie dalyvavo rengiant projektą, kurį pristatė Landsbergis, galėjo suvokti, kodėl ne su viskuo, kas buvo siūloma alternatyviame projekte, buvo galima sutikti. Terminijos skirtumai nebuvo vien redakcinio pobūdžio, kaip tai galėjo pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tiems, kurie įsigilino į projektą, nekilo abejonių, kad šie skirtumai žymiai keitė projekto turinį.

Landsbergis tai kelis kartus pabrėžė, kai aiškino deputatams, kodėl abejoja dėl jų pasiūlymų. Vėl teko sudaryti redakcinę komisiją, ji ilgai neužtruko, nes nuo Landsbergio pateikto varianto buvo nukrypta labai nedaug. Nutarimas galutinai buvo suredaguotas taip: pirma, pristabdyti oficialių tarpvalstybinių derybų laikotarpiui tuos iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų kovo 11-osios aktų kylančius jų įgyvendinimo veiksmus ir sprendimus, kurie susiję su interesais, abiejų pusių apibrėžtais, kaip derybų objektas; antra, šis nutarimas įsigalios prasidėjus tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSRS deryboms ir veiks šalių nustatomam derybų laikotarpiui jų patvirtinto reglamento būdu. Taigi, tik du trumpi punktai. Bet jeigu kas žinotų, kiek aistrų dėl jų kilo, kiek iečių buvo sulaužyta. Ne veltui Landsbergis sakė, kad tai buvo ilgas ir labai sunkus darbas.

Deputatai suprato, kad šis nutarimas yra nepaprastai svarbus, kai kurie jį lygino net su Kovo 11-osios Aktu, todėl buvo balsuojama vardiniu būdu. Balsavo 99 deputatai, už – 74, prieš – 15, susilaikė – 10 deputatų. Nutarimas priimtas. Keturios valandos, kurias šios dienos posėdyje sugaišo Aukščiausioji Taryba, ir dar daugybė prieš tai sugaištų valandų nenuėjo veltui.

Vakare centrinės televizijos „Vremia“ parodė reportažą iš Rusijos liaudies deputatų suvažiavimo. Jame svarstomas Rusijos suvereniteto klausimas. Pateiktos kelios „suvereniteto“ sampratos, jiems teks rinktis. Jelcinas siūlo nustatyti, kad žemė, jos gelmės ir kita Rusijos teritorijoje esanti nuosavybė yra išimtinė Rusijos nuosavybė, Sovietų Sąjungos įstatymai Rusijoje galioja tik tuo atveju, jeigu juos patvirtina Rusijos Aukščiausioji Taryba. Kitaip tariant, Rusija mėgina eiti Lietuvos jau išbandytu ir nueitu keliu. Rusijos suverenitetas mums būtų didelė parama. „Vremia“ parodė ir tai, kaip į tokius Jelcino siūlymus reaguoja Gorbačiovas. Jis nesutinka su Jelcinu, kritikuoja jo pasiūlymus. Sako, kad Rusija šimtmečiais vienijo žemes ir įvairias tautas, todėl tapo galinga valstybe, o jeigu Rusija pasitrauks iš Federacijos, – neliks ir visos Sovietų Sąjungos. Dar priduria, kad mes esame rusai, už mūsų – visa šalis, visas pasaulis. Gorbačiovui Sovietų Sąjunga yra neliečiama. O kaip su jo pažadais, kad su Lietuva gali vykti derybos, jeigu ji „pristabdys“ Kovo 11-osios aktus? Gorbačiovas apie tai net neužsimena. Tai kam skirta Gorbačiovo kalba? Jeigu tik Sovietų Sąjungos vidaus rinkai, jį galima suprasti. Bet būtų naivu tikėtis, kad jis nesuvokia, jog Rusijos sprendimas paskelbti suverenitetą gali iš esmės pakeisti ne tik situaciją Sovietų Sąjungoje, bet ir geopolitinį Europos bei pasaulio žemėlapį.

Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimą Bičkauskas gegužės 25 dieną įteikė Gorbačiovui. Susitikime dalyvavo ir Maskvoje tuo metu buvę deputatai Vaidotas Antanaitis, Romas Gudaitis ir Nikolajus Medvedevas. Pokalbis tęsėsi 45 minutes. Gorbačiovas pareiškė, jog tokio nutarimo nepakanka, kad būtų pradėtos derybos ir sustabdyta ekonominė blokada. Jis „iš principo neprieštaraująs, kad Lietuva išstotų iš Sovietų Sąjungos“. Jis gerai suprantąs Lietuvos siekius, „jūs

veikiate garbingai, atvirai ir nuosekliai, bet dėl jūsų norų įgyvendinimo būtina derėtis“. Derybos gali prasidėti, jeigu Lietuva sustabdys Kovo 11-osios Aktą. Ne atšauks, bet sustabdys ar pristabdys. Bent derybų laikotarpiui. Lietuva turi stabdyti būtent Kovo 11-osios Aktą. Jeigu Lietuva tai padarys, jis pasirengęs nedelsdamas pradėti derybas. Tokiu atveju ekonominė blokada, tiksliau, ekonominės sankcijos bus nutrauktos, bus imtasi priemonių atkurti Lietuvos ekonomiką. Kiek gali tęstis derybos? Gali prireikti kelerių metų, nes reikėtų apsvarstyti daug klausimų: ekonominių, karinių, socialinių ir kitų. Kai Bičkauskas jo paklausė, ar Kovo 11-osios Akto sustabdymas reikštų, kad Lietuvoje vėl įsigalioja Sovietų Sąjungos Konstitucija, Gorbačiovas atsakė, kad formuluotė „Kovo 11-osios Akto sustabdymas“ yra labai lanksti.

Taigi, Aukščiausiosios Tarybos viltys, kad jos nutarimas Sovietų Sąjungą gali paskatinti pradėti derybas, nepasiteisino. Gorbačiovas vėl reikalauja stabdyti būtent Kovo 11-osios Aktą. Tai visiškai nepriimtina, nes Akto sustabdymas reikštų, kad teisine prasme grįžtame į padėtį, buvusią iki nepriklausomybės paskelbimo, į kovo dešimtąją. Nors Gorbačiovas sakė, kad formuluotė „Kovo 11-osios Akto sustabdymas“ yra labai lanksti, bet tai nereiškia, kad jis vėliau nepradės aiškinti, jog sustabdydama šį Aktą Lietuva pati atkūrė Sovietų Sąjungos Konstitucijos galiojimą.

Bičkausko ir kitų Lietuvos deputatų pokalbis su Gorbačiovu buvo naudingas tik tuo požiūriu, kad jis dar kartą išdėstė Sovietų Sąjungos poziciją. Taip pat paaiškėjo, kad tokio valstybių pozicijų suartėjimo, kokio pageidautų Lietuva, kol kas nėra.

Iš to, ką apie susitikimą su Gorbačiovu pasakojo Bičkauskas, buvo aišku, kad prie nutarimo, kurį rengiant buvo sugaišta labai daug laiko ir jėgų, dar teks grįžti. O gal vis dėlto buvome teisūs, kai Maskvai pasiūlėme ne viską iš karto. Dabar turime galimybę dar šiek tiek nusileisti, parodysime, kad siekiame kompromiso. Kartu tikimės, kad mūsų noras atsiliepti į kitos šalies interesus bus tinkamai įvertintas, kita šalis taip pat padarys tam tikrų nuolaidų. Svarbiausia nepasiduoti Maskvos spaudimui sustabdyti patį Kovo 11-osios Aktą. Juk būtent juo remiamės, kai grindžiame savo poziciją, kad derybos turi vykti tarp dviejų lygių tarptautinės teisės subjektų. Kovo 11-osios Aktas yra pamatas, ant kurio stovi nepriklausoma Lietuvos valstybė. Sustabdę ar suspendavę Aktą, kaip to reikalauja Gorbačiovas, to pamato galime netekti. Gorbačiovu negalime pasitikėti, jis gali apgauti.

Juridiniame skyriuje pilna darbų, iš esmės visi įstatymų ir nutarimų projektai, beveik viskas, kas yra svarstoma Aukščiausiojoje Taryboje, prieš tai praeina per skyriaus darbuotojų rankas. Žilys, aš ir kiti skyriaus darbuotojai darbo valandų neskaičiuoja, niekam net į galvą neateina mintis prašyti papildomo atlyginimo už viršvalandžius ar reikalauti laisvadienių. Jeigu reikia, liekame dirbti iki vėlumos.

Gegužės 29 dieną namo grįžau apie aštuntą vakaro. Pats nustebau, kad taip anksti, paprastai grįždavau dešimtą ar dar vėliau. Džiaugdavausi, jeigu savaitgalį atsirasdavo bent nedidelė laisvesnė valandėlė pabūti su šeima. O štai šiandien visą vakarą praleisiu su Regina ir Aurelija.

– Vytai, ar jau namuose, ar nenori grįžti į darbą, – telefono ragelyje išgirstu Žilio balsą.

Pasižiūriu į laikrodį, pusė devintos vakaro, namuose pabuvau vos pusvalandį. Ką, ir vėl reikės lėkti į darbą?

Žilys iš mano balso supranta, kad jo skambučiu neapsidžiaugiau, todėl bando juokauti, sako, kad gal nereikėjo skubėti į namus, dabar netektų grįžti, štai jis nespėjo išeiti – dabar jau yra čia, vietoje. Surimtėjęs sako:

– Netikėtai atsirado skubių darbų, atvažiuok kaip gali greičiau.

Po pusvalandžio jau buvau Žilio kabinete. Pasirodo, iš Maskvos paskambino Landsbergio padėjėjas Šarūnas Adomavičius ir perdavė jo prašymą, kad skyrius iki ryto parengtų Nepaprastosios padėties įstatymo projektą. Kai ką jau buvome pradėję rengti anksčiau, projekto apmatus turėjome, bet jis dar nebuvo toks, kokį būtų galima pateikti Aukščiausiajai Tarybai. Maskvoje Landsbergis sustojo pakeliui į Prahą, kur turėjo susitikti su Čekoslovakijos prezidentu Vaclavu Havelu. Skambindamas Adomavičius sakė, kad idėja parengti Nepaprastosios padėties įstatymą Pirmininkui kilo lėktuve, dabar jie nusileidę Maskvoje, yra Lietuvos atstovybėje, jis turi galimybę paskambinti ir perduoda Pirmininko prašymą.

Apie tai, kad Landsbergis išskrido susitikti su Havelu, žinojau. Žinojau ir tai, kad su juo išskrido Adomavičius. Jis Landsbergio padėjėju teisės klausimais tapo maždaug po mėnesio, kai buvo atkurta nepriklausomybė. Kai susidurdavo su labai sudėtingomis teisinėmis situacijomis, vis ateidavo į skyrių pasitarti. Dažniausiai diskutuodavome trise: jis, Juozas Žilys ir aš. Inteligentiškas, santūrus, taktiškas ir korektiškas žmogus, geras teisininkas. Išeidamas visada padėkodavo už pagalbą, sakydavo, kad mūsų nuomonę perduos Pirmininkui. Susidraugavome. Landsbergis juo visiškai pasitikėjo, todėl dažnai pakviesdavo lydėti svarbiose užsienio kelionėse. Taip buvo ir šį kartą.

Landsbergio prašymas, kurį perdavė Adomavičius, buvo netikėtas.

– Gal yra žinių apie galimus neramumus, jeigu taip skubiai prireikė šio įstatymo? – klausiu Žilio.

– Bent aš tokių žinių neturiu, bet ką čia svarstyti, turime sėsti dirbti. Skambinau Egidijui Bieliūnui, jis tuojau atvažiuos.

Sėdėjome beveik iki antros valandos nakties, sukratėme pirmą variantą. Bieliūnas universitete dėsto baudžiamąją teisę ir procesą, jo žinios labai pravertė. Aišku, kad taip įstatymai nerengiami, bet neįvykdyti Landsbergio prašymo negalėjome. Jeigu paprašė tai padaryti iki ryto, matyt, turi neraminančios informacijos. Žilys ir aš niekada nekomentuodavome Pirmininko prašymų, tiesiog stengdavomės juos įvykdyti kuo geriau ir greičiau. Šį kartą įstatymo projekto

kokybė nėra tokia, kokia galėtume pasidžiaugti, bet pirminis variantas jau yra, dar bus galimybė svarstyti ir Teisinės sistemos komisijoje, ir skyriuje.

Dar kartą ramiai peržiūrėjome projektą. Kaip pirminis variantas gal ir neblogas. Šiąnakt geresnio nepadarysime, jau pavargome. Apie antrą nakties Žilys įstatymo tekstą telefonu padiktavo Adomavičiui, kuris laukė Lietuvos atstovybėje Maskvoje. Jis apsidžiaugė, kad taip greitai sureagavome į Pirmininko prašymą, jog pavyko kažką padaryti, sakė, kad anksti ryte perduos Pirmininkui.

Na ką, galime skirstytis, reikia bent kelias valandas numigti. Žilys vėl juokauja:

– O gal neverta eiti namo, laiko miegoti liko ne tiek daug, iš ryto nereikės eiti į darbą?

Juodas humoras. Skirstykimės, nors kelios valandos, bet savo lovoje.

Aukščiausiojoje Taryboje ir Vyriausybėje toliau svarstoma, ką daryti, kad ekonominė blokada būtų nutraukta. Artėja šienapjūtė, traktoriai negali išvažiuoti į pievas, neturi degalų ir tepalų. Pradeda stoti įmonės, rublis visiškai nuvertėjo. Jeigu prieš tai vieną kitą cisterną naftos pavykdavo gauti iš Latvijos ar Baltarusijos, iš kai kurių kitų sąjunginių respublikų, dabar jų atsivežti vis sunkiau, nepadeda nei ankstesni ryšiai, nei grynieji pinigai. Vis daugiau ženklų, kad Aukščiausiosios Tarybos deputatų ir Vyriausybės narių požiūriai dėl to, kiek galima nusileisti Sovietų Sąjungai, skiriasi. Vyriausybė linkusi rizikuoti labiau, ji bando perimti santykių su Maskva formavimo iniciatyvą.

XI

1990 metų birželio 16-ąją man skambina Sabutis.

– Vytai, ką reiškia žodis „moratoriumas“? Ar girdėjai, ką pranešė Lietuvos radijas, maždaug prieš pusvalandį?

– Nesiklausiau. O ką, ar kas nors labai svarbaus? Jeigu gerai prisimenu, pagal tarptautinę teisę „moratoriumas“ – tai sustabdymas, įšaldymas, pavyzdžiui, galima įšaldyti situaciją, kurį laiką jos nekeisti.

– Ir aš šį žodį suprantu panašiai kaip ir tu. Jeigu negirdėjai, ką pranešė per radiją, tai žinok, kad Vyriausybė siūlo skelbti moratoriumą Kovo 11-osios Aktui. Kokios kils pasekmės? Neaišku, ar Aktas ir toliau galios, ar jau negalios, bent tą laiką, kol bus moratoriumas? Nesuprantu, kas vyksta. Vyriausybė viena pati priima tokius sprendimus, Aukščiausioji Taryba apie tai nieko nežino. Kažkokia velniava. Be Aukščiausiosios Tarybos neapsieis, galėtų pasitarti iš anksto, o štai dabar tokią žinią išgirstame net ne iš Vyriausybės, o per radiją. Tiesa, jeigu neklystu, ją paskelbė ne pati Vyriausybė, o jos spaudos tarnyba.

Sabutis teisus, apie moratoriumą Aktui iki šiol niekas nekalbėjo, Gorbačiovas reikalavo sustabdyti Aktą, o ne skelbti jam moratoriumą. Daug kas net nežino, ką reiškia šis žodis, iki šiol jis net tarptautinėje teisėje buvo vartojamas labai retai, ir staiga per radiją išgirstame, kad Lietuva pati vienašališkai skelbs moratoriumą

savo Nepriklausomybės Aktui. Prunskienė ir Bičkauskas kelis kartus yra minėję, jog Gorbačiovas jiems tiesiai pasakęs, kad Lietuva turi stabdyti ne veiksmus ir ne pasekmes, kylančias iš Akto, o patį Aktą. Yra sakęs ir tai, kad žodį „sustabdymas“ galima aiškinti gana plačiai. Ar tik nebus sugalvojęs naujos klastos, kai tą patį reikalavimą įvilko į kitą rūbą: paskelbti moratoriumą Aktui – tai tas pats, kas jį sustabdyti. Nejaugi Vyriausybė to nesupranta?

Apie tai, kad Vyriausybė siūlo skelbti moratoriumą Nepriklausomybės Aktui, per televiziją kalbėjo ir vicepremjeras Ozolas. Jis pasakė, kad dėl to buvo tartasi su ministrais. Netrukus paaiškėjo, kad terminą „moratoriumas“ pasiūlė Pranas Kūris, teisingumo ministras, tarptautinės teisės profesorius.

Kitą dieną, birželio 18-ąją, Aukščiausiojoje Taryboje visi šneka tik apie moratoriumą. Ką tai reikš teisiškai? Jeigu Aktas sustabdomas, nors ir laikinai, tai koks tuo metu bus Lietuvos statusas? Ar tai grįžimas į kovo dešimtąją? Ar vėl galios Lietuvos TSR ir TSRS Konstitucijos? Nesąmonė, taip negali būti! Akivaizdu, jeigu bus priimta tokia tiesmuka formuluotė, kokią pasiūlė Vyriausybė, Maskva įgytų labai stiprų kozirį spausti Lietuvą.

XII

Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nariai nustebo, kad birželio 18-osios posėdis prasidėjo ne nuo moratoriumo, o nuo klausimo apie Dainų šventę. Ar Dainų šventė šiais metais įvyks?

– Dėl šventės gaunu daug laiškų ir prašymų. Manęs klausia, ar reikia rengti Dainų šventę, kai Lietuvoje tokia sunki ekonominė ir finansinė padėtis. Gal šiais metais be jos galima apsieiti? Turime atsakyti. Kas norėtų kalbėti? – klausia Landsbergis.

Kultūros ministras Darius Kuolys sako, jog Vyriausybei šis klausimas žinomas, ji žadėjo atsakyti iki penktadienio, tačiau kol kas neatsakė. Prunskienė ir Ozolas išvykę į Graikiją, jie neprieštarauja, kad klausimą išspręstų Prezidiumas.

Brazauskas aiškina, kad netiesa, jog oficiali šventės sąmata vos 300 tūkstančių rublių. Vien drabužiai kainuos 2,8 milijono rublių. Be to, transporto, apgyvendinimo, maitinimo išlaidos. Dalyvaus apie 33 tūkstančiai žmonių. Turėsime priimti atvykusius iš rajonų, šildyti patalpas, kuro likučius teks paimti iš rajonų. Yra ir moralinis aspektas: ištekliai labai sumažėję, benzino, dyzelinio kuro, mazuto visai negauname. Situacija tik blogės. Gal šventę atidėti į rugpjūčio pabaigą? Iki tol blokada turėtų baigtis.

– Ekonominė pusė labai svarbi, tačiau pasirengimas jau vyksta, šventės atidėjimas reikštų, kad jai reikės ruoštis iš naujo, nes žmonės vasarą nerepetuos. Abejoju, ar blokada iki rugpjūčio pasibaigs. Gal yra tarpinis variantas, pavyzdžiui, Vilniuje daryti tik dainų dieną, o šokių dieną surengti vietose? – klausia Landsbergis.

Kuolys lyg ir pritaria, sako, kad šokių diena gali vykti rajonuose, o Vilniuje susirinktų tik vilniečiai ir aplinkinių rajonų šokėjai.

Dainius Trinkūnas nesutinka. Sako, kad šventei yra pasiruošta, žmonės į Vilnių važiuos specialiais traukiniais, specialiais autobusais. Dar nebuvo atvejo, kad dainų šventė nevyktų. Nesuprantu, kodėl klausimas, ar vyks šventė, apskritai iškilo, nes iki šiol Vyriausybė žadėjo, kad šventė įvyks. Jos atidėti negalima, viskas turi vykti taip, kaip suplanuota. Drabužiai jau pasiūti, už juos moka savivaldybės, įmonės.

Gediminas Ilgūnas siūlo kreiptis į žmones, prašyti jų paremti šventę. Mūsų žmonės moka atsiliepti, gal ir patys dalyviai sutiktų apmokėti bent dalį išlaidų.

Stankevičius replikuoja: ar nepagalvojame, kad lėšų nepakanka bibliotekoms, kultūrai, o čia svarstome, ar skirti lėšų vien išoriniams dalykams.

Landsbergis teiraujasi, kas šventės dalyvius aprūpins maistu, šiltu vandeniu, kas rūpinsis kitais buitiniais dalykais.

Brazauskas juokauja, kad Ryžkovas dainų šventei papildomai lėšų neskirs. Dalyviais turėsime pasirūpinti patys, surinksime visus išteklių likučius, tai galime padaryti.

Antanavičius bando palaikyti žaismingą nuotaiką:

– Gal padarykime biznį, dalį drabužių parduokime užsieniui? Gausime tvirtos valiutos, padengsime dalį išlaidų.

Motieka klausia:

– Jeigu rengsime šventę, ką pagalvos žmonės? Jie mūsų nesupras. Lietuvą smaugia blokada, visiems labai sunku, o mes linksminsimės?

Landsbergis pasigauna mintį dėl to, ką pagalvos žmonės:

– Kas ir kaip pažiūrės į šią šventę, labai svarbu. Bet ne mažiau svarbu ir žmonių susitelkimas. Šventė būtų labai reikšmingas jų ištvermės ir pasipriešinimo akcentas. Esame gyvi, parodykime tai ne tik Sovietų Sąjungai, bet ir visam pasauliui. Žmonės dar daugiau tikės ir nepriklausomybe, ir mumis. Latvija ir Estija rengia šventes, jų gyventojai į jas žiūri kaip į dainuojančios revoliucijos tęsinį.

Vytautas Gaidamavičius siūlo:

– Jeigu pinigų nėra, galime surengti bent dainų dieną. Ši šventė pradžioje buvo vien dainų šventė. Žmonės nori šventės, nori atvažiuoti, jie pasiruošė, atsiveš sumuštinių.

Bronislovas Kuzmickas pritaria:

– Noriu palaikyti, kiekvieną vasarą būdavo akcentas, jo reikia ir dabar.

Aleksandras Abišala:

– Žinau, kad žmonės labai nori šventės, jos laukia, tai svarbiau net už blokadą.

Algimantas Norvilas:

– Drabužiai labai prasti, juos galima panaudoti nebent fantastiniam filmui, jie neatspindi mūsų tradicijų, pagaminti iš prastos sintetinės medžiagos. Kreipkimės į kolektyvus, tegul važiuoja savo lėšomis.

Dainius Trinkūnas:

– Nesutinku, drabužiai pirmą kartą pasiūti autentiški, iš tikrų medžiagų. Pirmą kartą vaikų choras bus aprengtas tautiniais drabužiais pagal regionus.

Stasys Malkevičius:

– Momentas šventei labai nepalankus. Kokia mes nelaimės zona, kaip skelbiamės? Darome politinę klaidą, žmonės mūsų nesupras. Pagaliau apsispręskime: bus šventė ar ne? Siūlau jos nerengti. Kaip į mus pažiūrės pasaulis?

Kazimieras Antanavičius:

– Nežiūrėkime į pasaulį, galvokime apie mūsų žmones. Net karo metu Leningrade vyko kultūrinis gyvenimas, nors buvo tikra blokada.

Vytautas Knašys:

– Žmonės laukia šventės, jie jai ruošiasi, nenuvilkime žmonių.

Albertas Sinevičius:

– Darykime dvi dienas, o ne tris.

Leonas Ašmantas:

– Žinoma, benzino, kuro galima rasti, bet reikės atimti iš greitosios pagalbos, milicijos. Visą tai galime padaryti tik vilniečių sąskaita.

Eugenijus Petrovas:

– Negalime stabdyti žmonių iniciatyvos, šventė reikalinga.

Algirdas Brazauskas:

– Spręskime pagrindinį klausimą, manau, kad turime daryti šventę taip, kaip numato organizatoriai, gal šiek tiek sutrumpinkime.

Dainius Trinkūnas:

– Žmonių nebus labai daug, neskaudinkime vaikų, negriaukime to, ką jau padarėme. Prašau jūsų, pritarkime, kad šventė vyktų. Įtikinėju jus ir labai prašau. Kitaip visa meno saviveikla bus nublokšta atgal. Jeigu žinotumėte, kiek daug jau yra nuveikta. Gal padarykime minimumą, bet nesugriaukime to, kas jau nuveikta.

Vytautas Landsbergis:

– Spręskime. Atrodo, kad dauguma už tai, kad šventė vyktų?

– Ar balsuosime? Nereikia. Gerai, matau, kad net Motieka pereina į šventės šalininkų pusę. Girdėjome, kad siūloma mažinti iki minimumo. Tai verta dėmesio. Tarkimės su specialistais. Gal galime panaudoti visa tai, kas jau padaryta, bet sutrumpinkime dienų skaičių?

Dainius Trinkūnas:

– Prašau, nekeiskime sudarytos programos, viskas organizuojama pagal ją. Menininkai taip pat turi teisę į kūrybą. Viskas jau aptarta, su žmonėmis sutarta, yra patvirtintas scenarijus. Dar kartą labai prašau – nieko nekeiskime.

Vytautas Landsbergis:

– Iš tiesų, pakeitimų reikėtų vengti. Girdžiu bendrą šurmulį, kad reikėtų trumpinti. Ką darome?

Dainius Trinkūnas:

– Prašau, nieko nekeiskime, tegul būna taip, kaip buvo nutarta anksčiau.

Algimantas Norvilas:

– Nesutinku su Trinkūnu, galima pakeisti, sumažinti dienų ir renginių skaičių.

Darius Kuolys:

– Mūsų ministerija ir Trinkūnas gali parengti šventės blokadinį variantą, mes rasime sprendimą, tikiuosi, kad sutarsime.

– Pritariu, manau, kad Vyriausybė turi aprūpinti viskuo, ko reikia, kad šventė įvyktų. Kultūros ministerija turi tuojau pat imtis darbo. Aš taip pat esu įrašytas į garbės postą, gal šį vakarą informuokite mane, kaip jums sekasi. Tegul ir ant manęs kris kankorėžiai, – svarstymą baigia Vytautas Landsbergis.

Pereinama prie kito klausimo.

Landsbergis informuoja, kad iš Maskvos gautas pasiūlymas skirti atstovus, kurie dalyvaus rengiant naują Sąjunginę sutartį. Sako, mums labai svarbu žinoti, kas ten vyksta, ką Maskva numato daryti, nes nuo Sovietų Sąjungos ateities labai priklauso ir mūsų ateitis. Bet mūsų žmonės gali dalyvauti tik kaip stebėtojai, ekspertai ir panašiai. Jokio kito statuso jie negali turėti. Pasitarkime, ką darome.

Brazauskas:

– Mes jau analizavome situaciją, turime pirmą vertinimą, jį padarė Teisės institutas prie Ministrų Tarybos. Konsultavomės su Stankevičiumi, Bičkausku, Stačioku. Iš oficialių asmenų niekas neturėtų važiuoti. Pas mus gali dirbti ekspertų grupė, ji parengtų išvadas. Vėliau galėtume įsijungti plačiau. Ryžkovas man sakė, kad būtų įdomu sužinoti Lietuvos nuomonę.

Landsbergis:

– Kiek žinau, ten darbas tik prasideda.

Sabutis:

– Šiandien iš Maskvos, iš jų Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo skambino Romanovas, buvęs Lietuvos TSR „kuratorius“. Prašė, kad Lietuva skirtų atstovus Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko ar Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojų lygyje, jie turėtų savo patarėjų ir ekspertų komandas. Romanovas akcentuoja, kad Lietuvos, kaip ir kitų sąjunginių respublikų atstovai, turi būti oficialiai įgalioti dalyvauti svarstant naują sutartį, turi turėti įgaliojimus spręsti.

Landsbergis šypsosi:

– Skambino ir man. Paklausiau, ar Lenkija taip pat kviečiama. Atsakė, kad viską suprato.

– Aiškiai pasakykime, kad mus domina tik ekonominiai ir kariniai klausimai, o politinius dalykus mes spręsime patys, – siūlo Saudargas.

Brazauskas mano, kad turime apsiriboti tik ekspertų skyrimu, to pakanka. Jie žinos, kas ten vyksta, turėsime informacijos.

Stankevičius:

– Buvau Maskvoje, su Sovietų Sąjungos vadovybe kalbėjomės apie Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykius, bet apie jokią naują sąjunginę sutartį nebuvo jokios kalbos. Neduokime jiems net menkiausio pagrindo manyti, kad galime būti modernizuotoje Sovietų Sąjungoje. Galime skirti tik ekspertus kaip stebėtojus, jokių įgaliojimų jie negali turėti. Kitaip mums pasakys, štai, žiūrėkite, patys dalyvavote rengiant naują sutartį, o dabar atsisakote pasirašyti. Neįkliūkime.

Vagnorius:

– Jie savo ekspertų turi pakankamai, mes galime tik domėtis.

– Aišku, kad jokių oficialių ar įgaliotų Lietuvos atstovų ten negali būti. Geriausiu atveju – stebėtojai, ekspertai, kad žinotume, ką jie ten svarsto. Ar taip sutarėme? – klausia Landsbergis.

Niekas neprieštarauja. Pasigirsta:

– Taip, sutinkame.

Landsbergis sako, kad yra dar vienas klausimas. Dėl Vyriausybės siūlymo paskelbti moratoriumą Kovo 11-osios aktams. Kreipiasi į Brazauską:

– Ar apie moratoriumą Vyriausybė per radiją jau viską pasakė, ar dar dirba?

– Tai idėja, ką galima padaryti, kad blokada būtų panaikinta. Dar yra Prunskienės laiškas Ryžkovui. Prašome panaikinti ekonominę blokadą bent Mažeikiams, nes tai, kaip rašome, sukelia „gubitelnyje posledstvija“ (pražūtingas pasekmes). Vyriausybėje šiandien svarstėme ekonominę padėtį, ji kritiška, ypač žemės ūkyje. Šienapjūtė, derliaus nuėmimas, o benzino, kuro, tepalų beveik nėra. Ryžkovas kategoriškai atsisako net kalbėtis apie Mažeikių įmonę. Sako, patys kalti. Prunskienė ir Ozolas išvažiavę į Graikiją, bus tik penktadienį. Kol jų nėra, Aukščiausiojoje Taryboje moratoriumo nereikėtų viešai svarstyti. Tegul svarsto Prezidiumas, komisijos, tik tada – visa Aukščiausioji Taryba.

Landsbergis pritaria, kad be Vyriausybės vadovų moratoriumo klausimo geriau nesvarstyti. Sako, kad jau gauna daug telegramų, kuriose labai nerimaujama dėl Vyriausybės pasiūlymo skelbti moratoriumą.

– Svarstysime, kai grįš Vyriausybės vadovai.

XIII

Kitas įrašas mano užrašų knygelėje datuotas 1990 metų birželio 20 dieną. Tą dieną vėl vyko Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdis, vėl buvo svarstoma daug klausimų. Moratoriumo tarp jų nebuvo. Posėdis vyko visą dieną, prasidėjo 11 valandą, su pertraukomis tęsėsi net iki pusės dešimtos vakaro. Įrašą apie tą posėdį padariau tik dėl to, kad jam pasibaigus Romas Gudaitis paklausė Landsbergio:

– Ar tiesa, kad jums neseniai skambino Miša, ar tai tik gandai? Jeigu skambino, gal galite pasakyti, ką jis sakė?

Landsbergis šypsosi:

– Taip, neseniai skambino, klausė, ar mes jau paskelbėme moratoriumą Kovo 11-osios aktams. Atsakiau, kad dar ne, kad pas mus tokie dalykai greitai nedaromi, viską reikia ramiai aptarti, kitaip viską galima sugadinti. Kalbėjomės gana draugiškai ir maloniai.

Vyriausybės parengtas moratoriumo projektas netrukus pasiekė Aukščiausiąją Tarybą. Jis buvo trumpas: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba derybų su Sovietų Sąjunga laikotarpiui skelbia laikiną moratoriumą Kovo 11-osios Aktui dėl Lietuvos nepriklausomybės.

Kaip ir kiekvienas kitas projektas, jis pateko į Juridinį skyrių.

Po kelių valandų man paskambina Sabučio sekretorė, sako, kad jis kviečia užeiti.

– Kaip vertini Prunskienės projektą? Aukščiausioji Taryba tokio tikrai nepriims. Landsbergis nori sudaryti nedidelę teisininkų grupelę, sakiau, kad iš Juridinio skyriaus galėtum būti tu. Ar sutinki?

– Jeigu taip nutarėte, sutinku. Problematiką žinau, bet politinius sprendimus suformuos ne teisininkai. Jau dabar matyti, kad projektą reikės gerokai taisyti.

– Kas tau nepatinka?

– Pirmiausia tai, kad nėra aišku, ką reiškia moratoriumas Aktui. Maskva aiškins, kad Aktas neveikia nuo pat pradžių, vadinasi, Lietuva dar nėra nepriklausoma valstybė, matote, ji pati paskelbė moratoriumą ir sutinka derėtis dėl nepriklausomybės. Projektas surašytas taip, kaip nori Gorbačiovas, tik kitais žodžiais. Sustabdyti Aktą ar Aktui paskelbti moratoriumą – tai tas pats. Vyriausybė žaidžia labai pavojingą žaidimą, gal ji nepasako visko, ką žino, gal su Maskva jau dėl kai ko sutarta? Manau, kad reikės įdėti saugiklius, ir ne vieną. Kitaip patys sau užsinersime kilpą ant kaklo, Maskva bet kada galės ją suveržti. Visą laiką mus laikys už pavadžio. Toks pirmas įspūdis.

– Ir aš galvoju panašiai. Žiūrėsime, ką pasakys Prunskienė. Žinau, kad Landsbergis kol kas labai skeptiškas, įžvelgia daug pavojų. Jis nori, kad dirbtų ne tik politikai, bet ir teisininkai.

Vyriausybės idėja paskelbti moratoriumą pačiam Aktui sukėlė dideles aistras ne tik Aukščiausiojoje Taryboje, bet ir visuomenėje. Moratoriumas netruko būti pavadintas „krematoriumu“. Vieni baiminosi, kad paskelbę moratoriumą Aktui galime prarasti nepriklausomybę, kad Aukščiausiajai Tarybai niekas nedavė teisės nei stabdyti Akto, nei jam skelbti moratoriumą. Kiti pritarė tokiam žingsniui, kalbėjo, kad blokada smogė labai skaudžiai, moratoriumas reikalingas, jis gali padėti nutraukti blokadą. Bet čia pat patikslindavo: tik ne nepriklausomybės sąskaita, dėl jos atsisakymo negali būti net kalbos, nepriklausomybę būtina išsaugoti.

Deputatai iš karto ėmėsi taisyti Vyriausybės projektą, jie teikė ne tik redakcines pataisas, bet ir naujus projektus.

Birželio 23 dienos vakare, jau po darbo valandų, apie šeštą, į skyrių atėjo Zenonas Juknevičius. Sako, atnešiau Landsbergio projektą, jis prašo padėti suredaguoti, ypač atkreipti dėmesį į saugiklius. Landsbergis labai susirūpinęs tuo, ką siūlo Vyriausybė, tai labai pavojinga, galime ilgam laikui pakliūti į neapibrėžtą situaciją.

Kartu su Zenonu Juknevičiumi ir Juozu Žiliu dirbome beveik iki dešimtos vakaro, projektą gerokai pataisėme, tiksliau, formuluotėms suteikėme geresnę teisinę išraišką. Visi supratome, kad tai tik darbo pradžia, bus ir kitų variantų. Bet projekto esmė turėtų išlikti.

Paskutinis projektas, su kuriuo teko dirbti Žiliui ir man, buvo pažymėtas 7a, dar bent trys projektai buvo darbiniai, neregistruoti. Landsbergis ir Prunskienė gerai žinojo, kad Aukščiausiosios Tarybos sprendime, nesvarbu, ar tai bus nutarimas, ar pareiškimas, moratoriumo terminas turi būti pavartotas. Jeigu jo nebus, visas darbas nueis perniek, nes Gorbačiovui reikia būtent šio žodžio. Tačiau kaip moratoriumo terminą projekte pavartoti taip, kad tai nereikštų paties Akto pristabdymo, sustabdymo ar įšaldymo? Kaip nepajudinti Akto ir sykiu įrašyti žodį „moratoriumas“, kurio taip laukia Maskva?

Diskusijos Aukščiausiojoje Taryboje buvo audringos, ypač birželio 28 ir 29 dienos posėdžiuose. Landsbergis pateikė Aukščiausiajai Tarybai jo ir su juo dirbusios deputatų ir teisininkų grupės parengtą projektą. Jis labai skyrėsi nuo pirminio Vyriausybės projekto, tai buvo iš esmės naujas projektas. Atsirado ne tik preambulė, bet ir daug saugiklių, kurie apsaugo Kovo 11-osios Aktą. Bet ir šis projektas sukėlė ginčus. Ne visi buvo linkę įsiklausyti į Landsbergio paaiškinimus, kodėl tekste turi likti žodis „moratoriumas“, kodėl jo negalima išbraukti. Landsbergis sakė, kad mes radome sprendimą, kaip išsaugoti Aktą nepaliestą, kaip neleisti Maskvai žodį „moratoriumas“ aiškinti taip, esą Lietuva sustabdė Kovo 11-osios Aktą. Projekte mes labai aiškiai parašėme, kad moratoriumą Lietuva supranta ne kaip paties Akto sustabdymą, o tik kaip tam tikrų veiksmų, kylančių iš Akto, sustabdymą. Sustabdyti Aktą ir sustabdyti veiksmus, kylančius iš Akto, – tai skirtingi dalykai.

Ne visi, kurie dalyvavo diskusijoje dėl projekto, kalbėjo apie jo esmę. Gal ir dėl to, kad posėdžius tiesiogiai transliavo radijas, buvo nemažai tokių, kurie kalbėjo tik dėl to, kad gavo progą kreiptis į savo rinkėjus. Bet buvo pateikta ir labai svarbių pastabų, kurias Landsbergis iš karto įvertino kaip racionalias, į kurias galima atsižvelgti.

Prieš kelias dienas, birželio 26-ąją, Landsbergis Maskvoje buvo susitikęs su Gorbačiovu, vėl išgirdo jo raginimą sustabdyti Aktą. Gorbačiovas pakartojo, kad terminą „moratoriumas Aktui“ jis supranta kaip Lietuvos grįžimą į kovo 10-ąją. Landsbergio argumentai, kad Aukščiausioji Taryba neturi tautos įgaliojimų

grįžti į situaciją, kuri buvo iki nepriklausomybės atkūrimo, Gorbačiovo neįtikino. Jis sakė, kad negali atsitraukti nuo Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimo sprendimų, kad Kovo 11-osios Aktas yra neteisėtas. Landsbergis labai nustebo, kad nepraėjus nė kelioms valandoms, kai pasibaigė jų susitikimas, Gorbačiovas netikėtai paskambino į Vilnių Prunskienei ir pradėjo visiškai kitaip aiškinti, ką reikštų moratoriumas Aktui: esą tai nereiškia, kad Lietuva grįžta į kovo dešimtos dienos padėtį, kad tai tik laikinas Akto sustabdymas. Suklusti vertė ir tai, kad Gorbačiovas skambino labai vėlai, pusę pirmos nakties. Nejaugi Maskva iš tikrųjų keičia savo požiūrį? Apie Gorbačiovo skambutį Prunskienė informavo Landsbergį, vėliau ir Aukščiausiąją Tarybą. Sakė, kad tai buvo pirmas Gorbačiovo skambutis jo paties, o ne jos iniciatyva, kad ji taip pat buvo nustebusi, kai išgirdo visiškai kitus akcentus, negu tuos, kuriuos iš Gorbačiovo girdėjo iki šiol.

Vakare centrinės televizijos laida „Vremia“ pranešė apie Gorbačiovo susitikimą su Vytautu Landsbergiu, Anatolijumi Gorbunovu ir Arnoldu Riūteliu. Kaip visada, pasakė pusiau tiesą. Tiesa buvo tai, kad toks susitikimas įvyko, kad jame Gorbačiovas kalbėjo apie naujos sąjunginės sutarties rengimą, bet nutylėjo, kad Landsbergis toje diskusijoje visiškai nedalyvavo, o kai Gorbačiovas paprašė, kad jis pasakytų, ką jis galvojąs apie naują sutartį, jis atsakęs, kad negali kištis į kitos valstybės, t. y. Sovietų Sąjungos vidaus reikalus. „Vremia“ net neužsiminė, kad Landsbergis atvyko į Federacinės Tarybos posėdį tik dėl to, kad galėtų susitikti su Gorbačiovu ir aptarti svarbiausią klausimą – kokios yra galimybės pradėti derybas tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos, kaip sustabdyti ekonominę blokadą. Gorbačiovas į tai atsakė aiškiai, Lietuva turi sustabdyti Kovo 11-osios Aktą, o moratoriumas Aktui reikš, kad Lietuva grįžo į kovo 10-ąją. O po kelių valandų skambina Prunskienei ir aiškina kitaip negu Landsbergiui?!

Reikėjo kuo skubiau išsiaiškinti, kokia yra tikroji Gorbačiovo pozicija. Patikslinimas, kurį jis perdavė Prunskienei, galėjo reikšti, kad atsiranda galimybė suartinti Lietuvos ir Sovietų Sąjungos požiūrius, pagaliau, nuo to, koks yra tikrasis Gorbačiovo požiūris, labai priklausė, kokius sprendimus priims Aukščiausioji Taryba. Birželio 27 dieną Landsbergis su Prunskiene vėl išskrido į Maskvą susitikti su Gorbačiovu. Kartu skrido Saulius Šaltenis, Česlavas Okinčicas ir Vladimiras Jarmolenko. Kitų aukštų Lietuvos pareigūnų nebuvo, nes norėta, kad pokalbyje dalyvautų žmonės, kurie nėra saistomi valdžios įgaliojimu, – tai sudarytų prielaidas pamatyti įvairesnių požiūrių į problemą. Kita vertus, Gorbačiovas turėjo pamatyti, kad Lietuvos valstybės nepriklausomybės išsaugojimas rūpi ne tik lietuviams, bet ir Lietuvoje gyvenantiems lenkams, taip pat rusams. Kaip vėliau sakė Landsbergis, pokalbis nebuvo priešiškas. Jie dar kartą informavo Gorbačiovą, kaip Aukščiausioji Taryba vertina moratoriumo idėją, dėl ko abejojama daugiausia. Sakė, kad Aukščiausioji Taryba galbūt ir sutiktų paskelbti

moratoriumą Aktui, jeigu pačiame tekste būtų paaiškinta, kad tai nereiškia, jog Aktas negalioja.

Svarbiausia, kas paaiškėjo pokalbyje su Gorbačiovu, – jis sutinka, kad tekste vieną sąvoką paaiškintų kita sąvoka. Nors Gorbačiovo žodžiai, kad abi pusės turi teisę veikti taip, kad kiti jas išgirstų taip, kaip jos nori būti išgirstos, t. y. gali skirtingai interpretuoti tai, kas bus parašyta, buvo ciniški, bet jie reiškė, kad Aukščiausioji Taryba savo sprendime gali paaiškinti, jog terminą „moratoriumas Aktui" ji supranta ne kaip paties Akto laikiną sustabdymą ar įšaldymą, o tik kaip veiksmų, kylančių iš Akto, laikiną sustabdymą. Vadinasi, moratoriumą galima susieti su tam tikromis sąlygomis – jeigu jų nėra, nėra ir moratoriumo. Paaiškėjo ir tai, jog Gorbačiovui svarbiausia, kad tekste būtų žodis „moratoriumas Aktui" ar „Akto sustabdymas". Po to gali būti ir šio termino trumpas paaiškinimas, taip pat ir toks, kaip jį supranta Lietuva. Moratoriumas nėra tikslas, tai tik prielaida pradėti derybas. Bet, Gorbačiovo nuomone, moratoriumas yra būtinas, be jo apie derybas nebus jokios kalbos.

Tai, kad Gorbačiovas atsitraukė nuo ankstesnio reikalavimo grįžti į kovo 10 dieną, buvo labai svarbu. Galima buvo tik spėlioti, kodėl jo požiūris pasikeitė. Gal dėl to, jog birželio pradžioje JAV valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris pranešė, kad JAV kongresas neratifikuos prieš kelias dienas Vašingtone pasirašytos JAV ir Sovietų Sąjungos ekonominio bendradarbiavimo ir prekybos sutarties, kol neprasidės Lietuvos ir Sovietų Sąjungos derybos. Tai buvo aiškus paraginimas Sovietų Sąjungai, juo galima būtų džiaugtis. Bet sutartyje buvo ir visiškai nepriimtinų dalykų, pavyzdžiui, kad JAV ir Sovietų Sąjungos prekybai bus naudojami Klaipėdos ir Talino jūrų uostai. Bet juk tai tiesioginis pripažinimas, kad Klaipėdos uostas esą priklauso Sovietų Sąjungai! Pagal sutartį, ir Talino jūrų uostas esą priklauso Sovietų Sąjungai! Ar tai dera su JAV deklaruota Lietuvos okupacijos ir aneksijos nepripažinimo politika? Nelabai. Žinoma, galima aiškinti, kad nuostatos dėl Klaipėdos ir Talino uostų JAV ir Sovietų Sąjungos prekybos sutartyje atsirado tik dėl to, kad derybos prasidėjo esant kitokiai tarptautinei situacijai, jos vyko ilgai, kad per tą laiką situacija Baltijos šalyse iš esmės pasikeitė, į pokyčius nespėta sureaguoti ir panašiai, bet tai nekeičia esmės: JAV pasirašė sutartį su Sovietų Sąjunga, kurioje kalbama apie kitoms valstybėms, t. y. Lietuvai ir Estijai priklausančių jūrų uostų naudojimą.

Kita vertus, gal Gorbačiovas savo ankstesnį reikalavimą sušvelnino dėl to, kad liepos 2 dieną turėjo prasidėti eilinis, atrodo, XXVIII Sovietų Sąjungos komunistų partijos suvažiavimas, kuriame turėjo būti renkamas partijos generalinis sekretorius. Jis neabejojo, kad bus perrinktas, bet ir apsidrausti nepakenktų. Griežtosios linijos šalininkų vis daugėjo, juos reikėjo nuraminti, bus mažiau pasipriešinimo. Jeigu Lietuva paskelbs moratoriumą Aktui ar jį kitaip sustabdys, tiems, kurie reikalauja imtis griežtų priemonių, galėsiu pasakyti: štai, žiūrėkite, man pavyko pristabdyti Lietuvos žengimą į nepriklausomybę, dėl to derėsimės,

Sovietų Sąjungos interesai bus apsaugoti. Lankydamasis JAV žurnalistams spaudos konferencijoje aiškiai pasakiau, kad Lietuvoje turi vykti referendumas, o tada reikės penkerių septynerių metų, kol sutvarkysime skyrybų reikalus. Tai girdėjo ir Džordžas Bušas, jis tylėjo, vadinasi, sutiko su tuo, ką sakiau. Mano pastangas turite vertinti.

Nors Landsbergio projekte dėl moratoriumo paskelbimo jau buvo įdėta nemažai įvairių saugiklių, bet tai, ką jis ir Prunskienė išgirdo iš Gorbačiovo, sudarė prielaidas į projektą įrašyti naujas nuostatas, kuriomis Kovo 11-osios Aktas būtų apsaugotas dar stipriau. Moratoriumas nėra tikslas, o tik prielaida pradėti derybas, o derybos yra prielaida įtvirtinti nepriklausomybę, atgauti visas nepriklausomos valstybės prerogatyvas. Moratoriumas prasidėtų tik tuo atveju, jeigu prasidėtų tarpvalstybinės derybos, o joms nutrūkus, nutrūktų ir moratoriumas. Kad derybos nebūtų vilkinamos, moratoriumas turi būti terminuotas. Aukščiausioji Taryba neturėtų ilgai delsti skelbti moratoriumą, reikia naudotis atsiradusia proga išjudinti santykius su Sovietų Sąjunga, bet papildomi saugikliai tikrai praverstų, juos suformuluoti reikia kuo skubiau. Landsbergis neabejojo, kad, įdėjus naujus papildomus saugiklius, Aukščiausiojoje Taryboje pavyks parengti vieną bendrą projektą, kuris būtų priimtinas daugumai deputatų, ir taip išvengti balsavimo dėl dviejų alternatyvių projektų. Pagrindinis projektų skirtumas buvo tai, kad viename projekte buvo kalbama apie moratoriumą veiksmams, kylantiems iš Akto, o kitame – apie moratoriumą Aktui; viename buvo tik svarbiausi saugikliai, o kitame – jų daugiau ir smulkesnių. Landsbergis įžvelgė galimybę sujungti alternatyvių projektų nuostatas taip, kad jame liktų ir moratoriumas Aktui, ir kartu būtų paaiškinta, jog tai reiškia ne Akto sustabdymą, o tik veiksmų, kylančių iš Akto, įgyvendinimo sustabdymą.

Aukščiausiosios Tarybos birželio 29 dienos posėdyje vėl skambėjo argumentai, kad neturime teisės atšaukti nepriklausomybės, moratoriumas gali įsigalioti tik po to, kai bus nutraukta ekonominė blokada, su moratoriumu nereikia skubėti, nes jis naudingas pirmiausia Gorbačiovui, moratoriumo negalima skelbti tol, kol su Sovietų Sąjunga nebus sutarta dėl vienodo moratoriumo sąvokos supratimo. Buvo abejojama, ar apskritai tokioje situacijoje, kokioje yra Lietuva, galima vartoti moratoriumo terminą, gal labiau tiktų vadinamoji *modus vivendi* sutartis arba laikino sugyvenimo sutartis. Buvo bandoma išsiaiškinti ir tai, kokia konstitucija galios Lietuvoje, kai bus paskelbtas moratoriumas, ar jo paskelbimas nepadarys negaliojančių iki tol priimtų sprendimus ir panašiai.

Nors į visus šiuos klausimus bei abejones Landsbergis ir Prunskienė jau buvo atsakę net po kelis kartus, deputatai vėl ir vėl kartojo tuos pačius klausimus, kėlė jau girdėtas abejones. Besiklausant diskusijos man susidarė įspūdis, kad nemažai deputatų kalbėjo ne todėl, kad turėtų kokių nors originalių pasiūlymų, leidžiančių patobulinti projektą taip, kad būtų ne tik numatyti papildomi saugikliai Kovo 11-osios Aktui, bet kartu nepaneigta tokia moratoriumo samprata, su

kokia sutiktų Gorbačiovas, o tik dėl to, kad norėjo pademonstruoti savo patriotiškumą, ištikimybę Kovo 11-osios Aktui. Lyg kas nors norėtų atsisakyti Akto ir nepriklausomybės. Viena vertus, tokia mintis niekam nekilo, nė vienas deputatas apie tai nekalbėjo. Kita vertus, gal kai kurių deputatų kalbos apie grėsmę Kovo 11-osios Aktui ir nepriklausomybei paskatino Landsbergį dar kartą grįžti prie projekto teksto.

Buvo matyti, kad nemažai deputatų nėra iki galo apsisprendę, kaip jie balsuos. Juos, kaip ir kiekvieną žmogų, atsidūrusį prieš lemtingą apsisprendimą, slėgė didžiulė atsakomybė. Jie jautė situacijos trapumą. Tai, kas jiems iki šiol buvo visiškai aišku, kad Lietuva turi Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, staiga tampa dviprasmiška. O sprendimą, kuriame būtų žodis „moratoriumas“, reikėjo būtinai priimti, kitaip ekonominė blokada visai sužlugdytų Lietuvos ūkį. Visuomenėje galėjo kilti nepasitenkinimas savo pačios išrinkta valdžia, buvo neaišku, į ką tas nepasitenkinimas galėtų išvirsti. Landsbergis suprato, kad deputatų abejones dėl moratoriumo buvo galima išsklaidyti tik į projektą įrašius papildomus saugiklius. Jo projekte jau buvo keli apsauginiai žiedai, svarbiausias, kad skelbiamas moratoriumas ne pačiam Kovo 11-osios Aktui, o veiksmams, kylantiems iš Akto, taip pat buvo numatytos sąlygos, kada moratoriumas galėtų įsigalioti. Sustiprinant Akto apsaugą labai pravertė Jono Liaučiaus pasiūlymai. Ko gero, vieninteliai racionalūs pasiūlymai per visą diskusiją. Racionalūs ir teisine, ir politine prasme. Jis pasiūlė sutrumpinti preambulę, nurodyti šio Aukščiausiosios Tarybos sprendimo pagrindinį tikslą – įtvirtinti Lietuvos valstybės suverenitetą ir priartinti derybas kaip būdą įtvirtinti suverenitetą. Jo nuomone, nutarimas turėtų būti trumpas, jame turėtų būti tokie teiginiai: skelbti laikiną moratoriumą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Kovo 11-osios Akto įgyvendinimui. Ne pačiam Aktui, o jo įgyvendinimui. Moratoriumo įsigaliojimo sąlyga – tarpvalstybinės derybos tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos, prieš tai šalims susitarus dėl derybų sąlygų. Kai šalys susitars dė1 derybų sąlygų, moratoriumas galios derybų laikui, bet ne ilgiau nei tris mėnesius. Prireikus Aukščiausioji Taryba moratoriumą pratęsia. Moratoriumas netenka galios nutrūkus deryboms ir negalint natūraliai ar nenatūraliai Aukščiausiajai Tarybai vykdyti valstybinės valdžios funkcijų ar priimti nutarimų.

Jonas Liaučius atmetė Vyriausybės pasiūlytą projektą, nes jame nebuvo jokių Kovo 11-osios Akto saugiklių. Vyriausybės pasiūlytą moratoriumą jis apibūdino taip: tai būtų leidimasis per prarają ant plonos virvutės, be jokių apsaugos priemonių. Labai rizikuotume. Savo pasiūlymus Liaučius baigė taip:

– Manau, kad mano pasiūlytas projektas leidžia tautai leistis per tarpeklį ne ant plonos virvutės, kaip siūlo Vyriausybė, o tvirtu lynu. Jis bus tvirtas, o leidimasis – saugus, net tuo atveju, jeigu visas pasaulis mus paliktų vienus.

Nors Liaučiaus pasiūlymai nebuvo visiškai nauji, o tik tikslino Landsbergio projektą, jie sulaukė plataus deputatų palaikymo. Balsavimu nutarta, kad

pagrindu imamas Landsbergio projektas, jis bus papildytas Liaučiaus pasiūlymais. Tai padarys redakcinė komisija. Taigi Vyriausybės pateiktas pirmas projektas, kuriame iš esmės nebuvo jokių saugiklių Kovo 11-osios Aktui, buvo atmestas. Aukščiausioji Taryba apskritai skeptiškai vertino tolesnį Vyriausybės dalyvavimą tobulinant projektą. Tai parodė diskusija dėl to, kas turi įeiti į redakcinę komisiją. Deputatai į ją nepasiūlė nei Prunskienės, nei teisingumo ministro Kūrio, nei jokio kito ministro.

Prunskienė užsigavo:

– Nesuprantu, kodėl vengiama į komisiją įtraukti Vyriausybės narius, pagaliau, mane kaip Ministrę Pirmininkę? Kaip galima redaguoti projektą, kurio pirminį variantą pasiūlė Vyriausybė, nedalyvaujant nė vienam Vyriausybės nariui?

Iš salės pasigirdo balsų, kad Prunskienė turėtų būti įtraukta į komisiją, kad į ją turėtų įeiti ir Kūris, ir Saudargas. Pasipylė ir kitos pavardės. Buvo akivaizdu, kad jeigu redakcinė komisija bus didelė, galutinis redagavimas gali užsitęsti. Ar pavyks pasiekti konsensusą, jeigu komisijoje bus daug žmonių, turinčių skirtingas nuomones, ar nebus nukrypta nuo principinių nuostatų, dėl kurių posėdyje ką tik buvo taip sunkiai sutarta. Pagaliau rastas kompromisas, sutarta, kad projektą galutinai redaguos Landsbergis, Prunskienė ir Liaučius, jie galės pasitelkti jiems reikalingus žmones.

Dėl moratoriumo paskelbimo balsuota jau po septintos vakaro. Dalyvavo 106 deputatai, už balsavo 69 deputatai, prieš – 35, 2 – susilaikė. Taigi balsų dauguma sprendimas priimtas. Kur buvo dar 35 deputatai, niekas nesiaiškino. Nors jie vėliau sakė, kad negalėjo atvykti balsuoti, nes turėjo neatidėliotinų susitikimų ir panašiai, bet visiems buvo aišku, kad jie nėrė į krūmus. Nieko svarbesnio už balsavimą dėl moratoriumo tą dieną negalėjo būti.

Buvo priimtas ne nutarimas, kaip pageidavo Gorbačiovas, o Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas. Jo pavadinime žodžio „moratoriumas“ nebuvo, jis buvo pavartotas pareiškimo tekste. Aukščiausiajai Tarybai pavyko rasti labai lakoniškas ir aiškias formuluotes: moratoriumas skelbiamas siekiant tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos derybų su Sovietų Sąjunga; nuo tokių derybų pradžios skelbiamas šimto dienų moratoriumas Kovo 11-osios Aktui, t. y. sustabdomi iš jo kylantys teisiniai veiksmai; derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotų delegacijų specialiu protokolu; Aukščiausioji Taryba gali moratoriumą pratęsti arba atšaukti, jis savaime netenka galios nutrūkus deryboms; jeigu dėl kokių nors įvykių ar aplinkybių ši Aukščiausioji Taryba negali vykdyti valstybinių valdžios funkcijų, moratoriumas nuo to momento netenka galios.

Kaip ir buvo tikėtasi, Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas suveikė. Sovietų Sąjungos Vyriausybė birželio 30 dieną atšaukė ekonominę blokadą. Jos padaryti nuostoliai Lietuvai buvo didžiuliai. Spaudoje skelbta, kad vien įmonių nuostoliai siekė 115 milijonų rublių, pramonė nepagamino produkcijos už 370

milijonų rublių, statybos organizacijos neatliko darbų už 21 milijoną rublių, žemės ūkis neteko 3 milijonų rublių, gyventojų indėliai banke sumažėjo 145 milijonais rublių. Kas Lietuvai ir jos žmonėms atlygins nuostolius? Tada to niekas nepaklausė. Gal dėl to, kad visiems buvo aišku, jog Sovietų Sąjunga nuostolių neatlygins, ji per daug nuskurdusi. Blokada jai pačiai atnešė labai daug ekonominės žalos, nes jos įmonės negaudavo joms reikalingos produkcijos iš Lietuvos, jų veikla taip pat buvo gerokai sutrikdyta. Tada viską nustelbė džiaugsmas, kad blokada pagaliau baigėsi, Lietuvos ūkis vėl galės normaliai funkcionuoti, žmonės galės dirbti ir užsidirbti. Atsirado vilties, kad Lietuva palaipsniui stiprins nepriklausomybę.

Maskva nesitikėjo, kad Lietuva atlaikys jos ekonominį ir politinį spaudimą. Iš karto po kovo 11-osios Kremlius ėmėsi rengti planus, turėjusius priversti Lietuvą paklusti. Ekonominė blokada buvo tik viena iš priemonių įveikiant, kaip jie vadino, politinę krizę Lietuvoje. Dokumentas, kurį 1990 metų balandžio 16 dieną patvirtino Sovietų Sąjungos Vyriausybė, taip ir vadinosi – „Veiksmų planas – grafikas įveikiant politinę krizę Lietuvoje“. Jame daug įvairiausių priemonių. Pirmiausia ekonominės. Pasirodo, politinius klausimus galima spręsti pasitelkiant griežtas ekonomines priemones. Pavyzdžiui, visiškai uždraudus į Lietuvą tiekti: naftą Mažeikių naftos perdirbimo įmonei, maistinius grūdus ir grūdus pašarų gamybai, žemės ūkio techniką, mašinas, metalus, įvairias komplektuojančias detales ir įrenginius, medvilnę, vilną, celiuliozę, liaudies vartojimo prekes, komponentus konditerijos gaminiams, laikraštinį popierių, asbestą, parfumerijos gaminius, surenkamas namų metalines konstrukcijas, statybines medžiagas pradėtoms statyti gamykloms, medieną ir daug kitų medžiagų. Taip pat – uždraudus skirti vagonus šioms medžiagoms gabenti į Lietuvą. Be to, Klaipėdos uostą paskelbus ypatingo pasienio režimo zona, būtų galima kontroliuoti, kokia produkcija ir žaliavos per jį gabenamos. Nutraukus užsienio valiutos skyrimą Lietuvai, kad ji negalėtų atsiskaityti su užsienio valstybėmis už iš jų gautą produkciją, taip pat uždraudus Centriniam bankui teikti Lietuvai kreditus. Vartydamas planą nesusilaikiau nenusišypsojęs, kai perskaičiau, kad į Lietuvą buvo uždrausta tiekti konjaką ir šampaną, taip pat pigų vyną, kuris tautos buvo vadinamas „rašalu“ arba „vaisiuku“, nes jame buvo daug spirito ir jis stipriai trenkdavo per galvą. Rado kuo pagąsdinti – be šių produktų tikrai galėjome išgyventi. Bet labai gerai prisimenu, kad parduotuvėse buvo beveik neįmanoma nusipirkti cukraus, žuvies, aliejaus, kavos, kakavos. Dabar suprantu, kodėl jų labai trūko: šiuos produktus taip pat buvo visiškai uždrausta tiekti Lietuvai. Visiškai nutraukti dujų tiekimo nesiryžta, jis sumažintas 60 procentų.

Paaiškėjo, kad Lietuvą norėta pasmaugti ne tik ekonomiškai. Didesnę plano-grafiko dalį sudarė ne ekonominio, bet politinio poveikio priemonės. Joms buvo skirta net trylika puslapių iš septyniolikos. Ko tik ten nebuvo numatyta. Pradedant tuo, kad Burokevičiaus partijai bus suteikta pagalba organizuojant jos

suvažiavimą, iki to, kad į gausiai lenkų gyvenamuosius rajonus reikia siųsti ideologinius darbuotojus ir gyventojus nuteikti prieš Lietuvos valdžios sprendimus. Numatyta ir plati Lietuvai priešiškos pasaulio viešosios nuomonės formavimo strategija. Užsienio valstybių vadovams, parlamentams, tarptautinėms organizacijoms turėjo būti siunčiami darbo žmonių ir darbo kolektyvų protesto laiškai su reikalavimais Lietuvoje nutraukti žmogaus teisių pažeidimus, užtikrinti rusakalbių saugumą, nacionalinių mažumų teises, Sovietų Sąjungos konstitucijos veikimą. Laiškuose turėjo būti reikalaujama nepalaikyti Lietuvos valdžios, pasmerkti jos separatizmą. Į akis krito ir tai, kad Sovietų Sąjungos diplomatinėms atstovybėms užsienyje buvo nurodyta akcentuoti, jog „Lietuvos klausimas" yra tik Sovietų Sąjungos vidaus reikalas, kad užsienio valstybės neturėtų į tai kištis, kad jos neturi daryti jokių veiksmų, kurie padėtų Lietuvai siekti nepriklausomybės. Ambasadoriams buvo pavesta jų rezidavimo valstybių vadovams perduoti Sovietų Sąjungos valdžios institucijų priimtus dokumentus dėl Lietuvos, plačiau aiškinti, kad Sovietų Sąjunga tik siekia užtikrinti jos Konstitucijos veikimą, nori užkirsti kelią Lietuvos valdžios neteisėtiems veiksmams. Nurodyti dokumentai turėjo būti išplatinti SNO, kitose tarptautinėse organizacijose. Pabrėžiama, kad apie Sovietų Sąjungos valdžios institucijų priimtus dokumentus dėl Lietuvos būtina kuo plačiau informuoti kitų valstybių komunistų partijų vadovybę, palenkti ją į Sovietų Sąjungos pusę, įtikinti, jog jie turi pasmerkti Lietuvos valdžios separatizmą. Kad Sovietų Sąjunga nesibodėjo panaudoti bet kokias priemones, taip pat ir kurstančias nacionalinę nesantaiką, liudijo ir tokia plano-grafiko dalis: Sovietų Sąjungos ambasadoriui Lenkijoje buvo nurodyta pasitikėjimo aplinkoje „pasikeisti nuomonėmis su draugais iš Lenkijos dėl lenkų tautybės gyventojų problemų Lietuvoje ir dėl galimybių per tautines, žemiečių ir kitas organizacijas daryti įtaką siekiant išsaugoti Lietuvą Sovietų Sąjungos sudėtyje". Ambasadorius turėjo pabrėžti, kad Lietuvos išlikimas Sovietų Sąjungos sudėtyje yra „svarbi priemonė užtikrinant lenkų mažumos nacionalinius interesus". Kitaip tariant, jau 1990-ųjų pradžioje Sovietų Sąjunga bandė įkalti pleištą tarp Lietuvos ir Lenkijos iškeldama neegzistuojančią lenkų tautybės gyventojų teisių Lietuvoje problemą. Sprendžiat iš to, kad tokios Sovietų Sąjungos insinuacijos Lietuvos ir Lenkijos santykiams tuo metu nepakenkė, galima manyti, kad numatyti pokalbiai „pasitikėjimo dvasia" nebuvo vaisingi. Bet lenkų tautinės mažumos kortos Sovietų Sąjunga neatsisakė, vėliau ji atvirai kurstė lenkų gausiai gyvenančių rajonų vadovybę paskelbti jų teritorijose lenkų nacionalinę autonominę apygardą.

Tada dažnai paklausdavau savęs, kodėl Sovietų Sąjungos blokada iki galo nesuveikė. Įmonės, kurios turėjo visiškai sustoti dėl žaliavų trūkumo, vis dėlto ir toliau veikė, nors toli gražu ne visu pajėgumu. Automobiliai, kurie turėjo nejudėti, nes naftos tiekimas buvo nutrauktas ir nebuvo iš ko gaminti benzino, važinėjo, tiesa, daug mažiau negu įprastai. Žemdirbiai ruošė pašarus žiemai, nors

per šienapjūtę traktoriams ypač stigo kuro ir tepalų. Net namų statybos, ir tos buvo tęsiamos. Iš Rusijos į Lietuvą atvykę žmonės stebėjosi, kad net per blokadą mūsų parduotuvėse mėsos, pieno, sviesto ir kitų maisto prekių yra daugiau negu jų parduotuvėse, nors Rusijoje blokados nėra. O, kad mums būtų tokia blokada, pasakydavo dažnas.

Blokadoje buvo daug skylių. Tai, kas į Lietuvą negalėjo patekti pagal Maskvos parengtą planą-grafiką, į ją patekdavo kitais keliais. Draudimus neretai įveikdavo rubliai – Lietuvoje jie jau buvo gerokai nuvertėję, tačiau Sovietų Sąjungoje vis dar turėjo gerokai didesnę vertę. Kai Lietuvos ministrai ar kiti aukšti pareigūnai su maišu rublių nuvažiuodavo į kokią nors Baltarusijos ar Rusijos įmonę, kurioje kelis mėnesius nebuvo mokami atlyginimai, dažnai pavykdavo greitai susitarti su tų įmonių direktoriais, kad šie rastų būdą atgabenti į Lietuvą tai, ką jai tiekti buvo uždrausta. Vyko ir natūriniai mainai: vagonas mėsos iš Lietuvos kitose respublikose buvo keičiamas į atitinkamą kiekį metalo, statybinių medžiagų ir kitų Lietuvai reikalingų produktų. Egidijus Bičkauskas, Lietuvos atstovas Sovietų Sąjungoje, vėliau stebėjosi: „Niekaip negaliu suprasti, kaip Lietuva sugebėjo taip gerai atsilaikyti." Rusijoje net ir be blokados situacija dėl maisto produktų daug kur buvo blogesnė nei blokados metu Lietuvoje.

Kad ir kaip būtų, bet Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas, kuriame buvo magiškas žodis „moratoriumas", davė pagrindą Gorbačiovui nutraukti ekonominę blokadą. Nors Lietuva tikėjosi, kad pareiškimas paskatins Lietuvos ir Sovietų Sąjungos tarpvalstybines derybas, to neįvyko. Sovietų Sąjunga įvairiais būdais vengė pripažinti, kad derybos vyks tarp lygiateisių tarptautinės teisės subjektų, nesutiko su Lietuvos siūlomomis derybų sąlygomis. Lietuva buvo spaudžiama derėtis ne dėl to, kaip sureguliuoti santykius, kylančius iš paskelbtos Lietuvos nepriklausomybės, bet dėl jos ypatingo teisinio statuso atnaujintoje Sovietų Sąjungoje. Lyg nežinotų daug kartų oficialiai išsakytos Lietuvos pozicijos, kad apie jokį Lietuvos dalyvavimą atnaujintoje Sovietų Sąjungoje negali būti ir kalbos, kad nuo kovo 11-osios Lietuva yra nepriklausoma valstybė. Pirmas valstybinių derybų delegacijų susitikimas įvyko tik 1990 metų spalio 20 dieną Maskvoje. Jis pasibaigė be rezultatų, nes Lietuva kategoriškai atmetė Sovietų Sąjungos pasiūlymą aptarti asocijuotos ar kitokios narystės atnaujintoje Sovietų Sąjungoje klausimą, o Sovietų Sąjunga nesutiko pasirašyti specialaus protokolo dėl tarpvalstybinių derybų pradžios. Procesas aiškiai įstrigo, nes Maskva siekė visiškai priešingų tikslų negu Lietuva. Moratoriumas buvo skelbiamas ne kaip tikslas, o kaip priemonė pradėti tarpvalstybines derybas. Deja, praėjęs pusmetis parodė, kad moratoriumas negali išjudinti derybų. Galimybė sustabdyti veiksmus ir sprendimus, kylančius iš Kovo 11-osios aktų, Lietuvai nebuvo naudingi, jie galėjo atnešti daugiau žalos negu naudos. Lietuva jau buvo sustiprėjusi tiek, kad galėjo apsieiti ir be moratoriumo paskelbimo. Todėl Aukščiausioji Taryba

1990 metų gruodžio 28 dieną priėmė nutarimą, kad jos birželio 29 dienos pareiškimas neteko galios.

Pareiškimas dėl moratoriumo man taip ir liko mįslė. Ne vieną kartą su kolegomis iš skyriaus bandėme išskaidyti pareiškimo tekstą į atskirus teiginius, išsiaiškinti kiekvieno teiginio turinį, jų sąsajas, o po to visus teiginius sujungti į vieną visumą. Su atskirais teiginiais nesunkiai susidorodavome, bet kai juos sujungdavome į vieną visumą, kad ir kiek stengdavomės, gaudavome teisinę kakofoniją. Bet joje buvo žodis „moratoriumas“. Būtent šis žodis leido Gorbačiovui nutraukti blokadą „išsaugant veidą“, o Lietuvai jis iš esmės nieko nereiškė, nes iš pareiškimo teiginio, kad skelbiamas „moratoriumas Kovo 11-osios Aktui, tai yra sustabdomi iš jo kylantys teisiniai veiksmai“, liko visiškai neaišku, ką konkrečiai laikinai sustabdė Aukščiausioji Taryba. Lietuva tą teiginį galėjo aiškinti taip, kaip jai naudinga, ir visiškai kitaip negu Maskva. Kodėl toks teisinis miražas tuo metu tenkino Maskvą, galėjome tik spėlioti. Svarbiausia, kad Kovo 11-osios Aktas, kaip atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės pamatas, liko nepajudintas. Šį kovos su Sovietų Sąjunga raundą Lietuva laimėjo.

XIV

1990 metų lapkričio pabaigoje, tikslios dienos neprisimenu, man paskambino Šarūnas Adomavičius.

– Vytai, Gorbačiovas atsiuntė labai įdomų projektą. Atšviečiau, ateik, perduosiu.

Tai buvo naujos Sąjunginės sutarties projektas. Gorbačiovas apie jos rengimą užsiminė dar metų pradžioje, kai lankėsi Vilniuje. Sovietų Sąjungos atnaujinimą jis laikė pagrindiniu būdu, kaip ją galima išsaugoti. Į Landsbergio žodžius, kad Lietuva nesijungs į jokias naujas sąjungas, kad šios sutarties rengime Lietuva nedalyvaus ir jos net nesvarstys, Gorbačiovas atsakydavo: palaukite, pamatysite naujos sutarties projektą, ten respublikoms numatyta tiek teisių, kiek jų niekada neturėjo. Sutartis bus naudinga ir Lietuvai, ir kitoms respublikoms, ir visai Sąjungai. Tai bus tikra federacija, o ne unitarinė valstybė. Neatmeskite visko iš anksto, tikros federacijos sąlygomis jūs dar negyvenote. Gorbačiovas leisdavo suprasti ir tai, kad Lietuva, taip pat Latvija ir Estija, jeigu norės, galės turėti ir šiek tiek kitokį statusą, daugiau savarankiškumo negu kitos respublikos. Sakydavo, kad dėl to susitarsime.

Visiems, ko gero, net ir Gorbačiovui buvo aišku, kad Lietuva nedalyvaus šio projekto rengime ir svarstyme. Bet neatsiųsti projekto negalėjo, nes laikėsi požiūrio, kad Lietuva vis dar yra Sovietų Sąjungos sudėtyje, tai viena iš sąjunginių respublikų, nes SSRS liaudies deputatų suvažiavimas buvo priėmęs nutarimą, esą Kovo 11-osios Aktas yra neteisėtas ir negaliojantis.

„Ar jie ten, Maskvoje, visiškai atitrūkę nuo realybės?“, – pagalvojau pamatęs, kad projektas adresuotas ne Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, o „Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai“, „draugui V. Landsbergiui“! Jau praėjo daugiau kaip devyni mėnesiai, kai Lietuvos TSR nėra, nėra ir „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“, o jie vis dar siunčia jai projektus!

Projekto lydraštis buvo trumpas: „Siunčiu naujos Sąjunginės sutarties projektą. Projektas parengtas konsultuojantis su respublikų atstovais ir jį aptarus Federacijos Taryboje, atsižvelgus į mokslo įstaigų, darbo kolektyvų, visuomeninių organizacijų ir piliečių pasiūlymus.“ Parašas: Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Prezidentas M. Gorbačiovas.

Šios Sąjunginės sutarties koncepciją buvau matęs jau anksčiau. Ji prieš savaitę buvo atsiųsta neegzistuojančiai „Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai“. Gorbačiovo pasirašytame koncepcijos lydraštyje buvo rašoma, kad ji apsvarstyta Sovietų Sąjungos Federacinės Tarybos 1990 metų lapkričio 2 dienos posėdyje, kuriame buvo nutarta ir tai, kad koncepcija bus išsiųsta svarstyti Sovietų Sąjungos Aukščiausiajai Tarybai, taip pat sąjunginių respublikų aukščiausiosioms taryboms. Nors koncepcijos lydraštyje buvo nurodyta, kad jos tekstą reikia grąžinti per 15 dienų, t. y. iki lapkričio 30 dienos, tačiau Gorbačiovas nelaukė, kol sueis nurodytas terminas: lapkričio 22 dieną jis visų sąjunginių respublikų aukščiausiosioms taryboms išsiuntė pagal nurodytą koncepciją parengtą naujos sąjunginės sutarties projektą.

Pirmiausia į akis krito tai, kad projekte visiškai sutampa dabartinės Sovietų Sąjungos ir būsimos reformuotos Sovietų Sąjungos abreviatūra – SSRS. Anksčiau tai buvo Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga (SSRS), o pagal projektą būtų Suverenių Sovietų Respublikų Sąjunga (SSRS). Nors abreviatūra liko tokia pati, bet naujas valstybės pavadinimas iš esmės skyrėsi nuo ankstesnio: dingo terminas „socialistinių respublikų“, vietoje jo atsirado „suverenių respublikų“. Ar tai reiškia, kad Gorbačiovas atsisako pagrindinės bolševikų (komunistų) partijos idėjos, kad valstybė ir jos santvarka yra socialistinė? Tai būtų lūžis tos komunistinės valstybės istorijoje. Bet perskaitęs projektą supratau, kad reformuotoje Sovietų Sąjungoje socialistinė santvarka išliks, taip pat išliks ir stiprus centras, jis tik šiek tiek susimažins savo galias.

Kodėl projekte rašoma apie „suverenias“ respublikas, o ne apie nepriklausomas valstybes, juk valstybių sąjungas gali sudaryti tik tikros valstybės, t. y. nepriklausomos valstybės. Vadinamosios suverenios respublikos savo teritorijoje turės tik tiek valdžios, kiek joms numatys kiti sąjunginės sutarties dalyviai. Sąjunginė valdžia turės įgaliojimus priimti Sąjungos Konstituciją, užtikrins Sąjungos teritorijos vientisumą, sienų apsaugą, valstybės gynybą ir vadovavimą ginkluotosioms pajėgoms, rengs ir vykdys Sąjungos užsienio politiką. Projekte numatoma, kad bus bendra finansų, kredito, pinigų politika, bendra valiuta, kuro ir energetinė sistema. Sąjungos įstatymai, priimti pagal jos kompetenciją,

turės viršenybę prieš respublikų įstatymus ir bus privalomi vykdyti visose respublikose. Na ir kas, jog numatyta, kad respublikos galės ginčyti Sąjungos įstatymus Sąjungos konstituciniame teisme, – tai tik fikcija, Sąjungos Konstitucinis Teismas respublikų teisių neapsaugos. Priešingai, gali jas tik paneigti, nes projekte buvo numatyta, kad Sąjungos konstitucinis teismas spręs, ar suverenios valstybės – sutarties dalyvės įstatymai neprieštarauja SSRS Konstitucijai ir sąjunginiams įstatymams, kuriuos priims SSRS Aukščiausioji Taryba. Projekte nebuvo rašoma apie tai, kokia tvarka SSRS Aukščiausiojoje Taryboje bus priimami sąjunginiai įstatymai, nebuvo numatyta suverenių valstybių teisė blokuoti sąjunginių įstatymų priėmimą, jeigu jie pažeidžia jų konstitucijas ar teisėtus interesus. Tai reiškė, kad didžiosios suverenios valstybės galės primesti savo valią mažoms suverenioms valstybėms.

Kuo toliau ir atidžiau skaičiau projektą, tuo labiau stiprėjo įsitikinimas, kad nauja sąjunginė sutartis – tai tik kosmetinis bandymas išsaugoti tai, kas yra. Labai abejojau, ar tokia sutartis bus pasirašyta, greičiausiai ne. Vien todėl, kad pagal ją dabartinės „sąjunginės respublikos“ tik perkrikštijamos į „suverenias valstybes“, bet jų statusas iš esmės nepasikeičia, visus pagrindinius jų politinės, ekonominės, socialinės raidos klausimus ir toliau spręs Sąjungos valdžios institucijos. Buvo aišku ir tai, kad reformuotą Sovietų Sąjungą sudarys daug mažesnis respublikų skaičius, negu ją sudarė iki naujos sutarties pasirašymo.

Lietuvai atnaujintos sąjunginės sutarties projektas visiškai nerūpėjo, gal tik tiek, kad Lietuva buvo suinteresuota, jog reformuotoji Sovietų Sąjunga būtų kiek įmanoma demokratiškesnė valstybė, keltų kuo mažiau grėsmės Lietuvai ir kitoms valstybėms, gerbtų jų nepriklausomybę, nesikištų į vidaus reikalus. Gerai žinojau, kad rengiant Sutartį ar svarstant jos projektus Lietuva nedalyvavo ir nedalyvaus, kad tai kitos valstybės – Sovietų Sąjungos, iš kurios okupacijos Lietuva ką tik išsivadavo, – vidaus reikalas. Bet man, teisininkui, buvo įdomu stebėti, kaip Maskva teisinėmis ir politinėmis manipuliacijomis, taip pat ir siūlymais dėl naujos sąjunginės sutarties bando išlaikyti savo įtakoje Rusiją, Ukrainą, Kazachstaną ir kitas respublikas, pažadėdama joms tik didesnį savarankiškumą Sovietų Sąjungos sudėtyje, o ne tikrą nepriklausomybę. Vadinamosios „sąjunginės respublikos“ taip pat buvo laikomos valstybėmis, bet visas pasaulis žinojo, kad jų valstybingumas yra fikcija, tai iš esmės Sovietų Sąjungos teritoriniai dariniai. Bet Gorbačiovas tikėjosi, kad sąjunginės respublikos užkibs ant jo numesto „suverenių valstybių“ kabliuko, nes jos labai ilgai reikalavo to, ką jis dabar siūlo. Bet jis, ko gero, bus apsiskaičiavęs, nes neįvertino, kad aplinkybės iš esmės pasikeitė, centro galimybės valdyti sąjungines respublikas labai sumenko. Respublikos pajuto ir tai, kad pats Gorbačiovas taip pat iš lėto praranda savo buvusią įtaką. Tai, ką respublikoms siūlė Gorbačiovas, jų jau netenkino, jos norėtų daug daugiau. Nauja sąjunginė sutartis turėtų būti iš esmės kitokio pobūdžio, bet pasiūlyti daugiau Gorbačiovas nesiryžo.

Stebino ir tai, kad naujos sąjunginės sutarties projektas nėra paskelbtas Sovietų Sąjungos laikraščiuose, dėl jo nevyksta viešos diskusijos, sutartis rengiama nežinia kieno kabinetuose ir tokiame siaurame rate, kad net Sovietų Sąjungos ministrai ir kiti aukšti pareigūnai, Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK politinio biuro nariai jos nėra matę, apie jos turinį tik spėlioja.

Sutarties projektas buvo pradėtas rengti dar 1991 metų pavasarį – balandį Gorbačiovui pavyko į Novo Ogariovą sukviesti devynių sąjunginių respublikų vadovus ir juos įtikinti, kad nauja sąjunginė sutartis turi būti kuo greičiau parengta ir pasirašyta. Jis pasiūlė formulę „9+1“, t. y. devyni federacijos subjektai ir centras, kuriam atstovauja naujos Sąjungos prezidentas. Respublikų vadovai palaikė tokį Gorbačiovo pasiūlymą, nes bijojo, kad jeigu to nepadarys, Gorbačiovas artimiausiame komunistų partijos CK plenume, kuris turėjo vykti balandžio 24 dieną, gali būti nuverstas. Jie baiminosi, kad į valdžią gali grįžti reakcinės jėgos, kad respublikų nepriklausomybės siekiai, apie kuriuos jie kol kas nedrįso garsiai kalbėti, bus numalšinti, gal net ir ginkluota jėga. Viena vertus, Novo Ogariove pasiektas susitarimas leido Gorbačiovui išsaugoti partijos generalinio sekretoriaus postą, kita vertus, šiek tiek apramino revanšistinius sluoksnius ir politines aistras. Bet Novo Ogariovo susitikimo dalyviai gerai suprato, kad naujos sutarties nebus, kol Rusijoje neįvyks jos prezidento rinkimai, kurie buvo numatyti birželio 12 dieną. Boriso Jelcino įtaka augo labai sparčiai, ir nors jis atvirai dar nekonfrontavo su Gorbačiovu dėl naujos sąjunginės sutarties, buvo aišku, kad „9+1“ susitarimas yra tik pereinamojo laikotarpio dokumentas. Jeigu Jelcinas bus išrinktas Rusijos prezidentu, ši respublika pareikalaus, kad „centras“ jai perduotų daug daugiau įgaliojimų negu dabar siūlo Gorbačiovas, vadinasi, sąjunginės sutarties projektas turės būti kitoks. Kaip ir buvo tikėtasi, Rusijos Prezidento rinkimus laimėjo Jelcinas. Tai iš esmės pakeitė iki tol buvusią padėtį ir politinių jėgų santykį. Ar išliks Sovietų Sąjunga ir tai, kokia ji bus, dabar priklausė ne tiek nuo Gorbačiovo, kiek nuo Jelcino ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos sprendimų. Bet formulė „9+1“ kol kas tenkino ir Jelciną, ir Gorbačiovą, nes, kaip vėliau rašė Jelcinas, „Gorbačiovas išlaikė savo formalią viršenybę, o aš išlaikiau savo nepriklausomumą“.

Novo Ogariove vyko ir keli konfidencialūs Michailo Gorbačiovo, Boriso Jelcino ir Narsultano Nazarbajevo, Kazachstano prezidento, susitikimai, kuriuose buvo dalijamasi būsimais postais. Jelcinas pasiūlė, kad naujos Sąjungos prezidentu taptų Gorbačiovas, o ministru pirmininku – Nazarbajevas. Už tai Gorbačiovas pažadėjo iš viceprezidento pareigų pašalinti Genadijų Janajevą, taip pat atleisti vidaus reikalų ministrą Borisą Pugo, gynybos ministrą Dmitrijų Jazovą, KGB vadovą Vladimirą Kriučkovą, valstybinės televizijos ir radijo komiteto vadovą Leonidą Kravčenko. Taigi Gorbačiovas savo valdžios komandą sutiko iškeisti į naujos Sąjungos prezidento postą. Viceprezidento pareigybė

nebuvo numatyta. Buvo sutarta, kad naujos sąjunginės sutarties pasirašymo procesas prasidės 1991 metų rugpjūčio 20 dieną.

XV

Iki Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos, išrinktos 1985 metų vasario 24 dieną, kadencijos pabaigos liko pusmetis. Penkeri metai prabėgo labai greitai. Konkreti naujos Aukščiausiosios Tarybos rinkimų data dar nenustatyta, nutarta tik tai, kad rinkimai bus surengti „baigiantis įgaliojimų laikui".

Įdomi formuluotė: „baigiantis įgaliojimų laikui". Iš jos visiškai neaišku, kada konkrečiai, kokį mėnesį ir dieną vyks rinkimai. Lyg tyčia surašyta taip, kad kiekvienas galėtų skirtingai aiškinti, kada prasideda minėtas „įgaliojimų pasibaigimas". Vadinasi, bus labai skirtingai aiškinama ir tai, kada konkrečiai turi vykti rinkimai. Kai paklausiau Sabučio, ar gali paaiškinti, ką reiškia žodžiai „baigiantis įgaliojimams", išgirdau, kad to niekas negali paaiškinti, nes dar nėra nuspręsta, kada konkrečiai vyks rinkimai.

Dauguma iš 350 deputatų supranta, kad į naują Aukščiausiąją Tarybą nepateks. Deputatystė jiems patiko. Dėl kažko spręsti savarankiškai nereikėjo, mechaniškai pakeldavo rankas, kai reikėdavo balsuoti už komunistų partijos pateiktus projektus. Nors į posėdžius rinkdavosi vos kelis kartus per metus, o posėdžiai trukdavo tik vieną ar dvi dienas, už tai kiekvieną mėnesį gaudavo deputato atlyginimą. Didesnį negu vidutinis darbo užmokestis. Tai buvo nemenkas priedas prie atlyginimo, kurį gaudavo savo pagrindiniame darbe. Tie, kurie į sesijas atvažiuodavo iš rajonų, Vilniuje apsipirkdavo, čia parduotuvės, nors ir skurdžios, buvo turtingesnės. Įtempti buvo tik keli pastarieji metai, kai pradėjo spausti Sąjūdis. Jeigu ne jo reikalavimai, ramiai pabaigtų kadenciją.

Komunistų partijos rajonų komitetų sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai, kiti nomenklatūrininkai sesijose atvirai priešinasi Sąjūdžio pasiūlymams, ragina nepasiduoti spaudimui, nedaryti neapgalvotų žingsnių. Bijo Maskvos, ragina su ja nekonfliktuoti, gąsdina, kad Lietuva be Sovietų Sąjungos pati savarankiškai neišgyvens. Nors garsiai nesako, bet permainoms priešinasi ir dėl to, kad bijo prarasti savo pareigas, į kurias juos paskyrė komunistų partija. Supranta, kad netekę pareigų praras ir privilegijas, kuriomis naudojasi ne tik jie patys, bet ir jų šeimos nariai. Neliks pigių kelialapių į gerus poilsio namus, užsidarys specialių parduotuvių durys, kaip ir visiems mirtingiesiems teks laukti bendrose eilėse pas gydytojus. Bet ir tarp jų atsiranda vienas kitas, palaikantis Sąjūdį. Eiliniai deputatai blaškosi, kai kurie pradeda rodyti nepaklusnumą. Kai 1988 metais vykusioje sesijoje vienas iš deputatų išdrįso balsuoti prieš pateiktą įstatymo projektą, salėje pasigirdo nustebimo šūksniai. Buvo dėl ko nustebti. Pirmą kartą per visą sovietinės Aukščiausiosios Tarybos istoriją kažkas iš deputatų balsavo „prieš", iki tol visais pateiktais klausimais buvo balsuojama

vienbalsiai. Aukščiausiojoje Taryboje vis daugiau deputatų, kurie palaiko Sąjūdį. Jos vadovybei, partijos viršūnėms vis sunkiau priimti sprendimus, kuriems nepritaria Sąjūdis. Sesijose deputatus tenka įkalbinėti, kad balsuotų už komunistų partijos pateiktus projektus. Ir iš tribūnos, ir atskirai susitinkant su jų grupėmis. Nemaža dalis deputatų vinguriuoja, neatvyksta į sesijas, kai pamato, kad jų darbotvarkėje įrašyti klausimai, kai reikės aiškiai pasirinkti, su kuo esi – su Sąjūdžiu ar su sovietine partine valdžia. Daug kas dažnai balsuoja taip, kaip tai daryti ragina Brazauskas.

Pernai rudenį Maskvoje, viename iš SSKP CK plenumų, buvo nutarta didinti visų grandžių tarybų, taip pat ir sąjunginių respublikų aukščiausiųjų tarybų, vaidmenį. Taip Gorbačiovas nori sustiprinti savo, kaip Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko, įtaką. Tikisi, kad stipresnės tarybos padės sumažinti partijos stagnatorių pasipriešinimą jo perestroikai. Pagal jo inicijuotą reformą sąjunginių respublikų aukščiausiosios tarybos taps profesionaliai veikiančiomis, deputatų skaičius bus žymiai mažesnis, kandidatus galės kelti ne tik komunistų partija, bet ir kitos visuomeninės organizacijos. Vadinasi, į jas pateks daugiau žmonių, remiančių jo politiką. Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje deputatų taip pat labai sumažės, vietoje 350 deputatų liks apie 150. Galutinai dar nenutarta, kiek jų bus. Gal leisime patiems nuspręsti, koks bus deputatų skaičius. Tiek, kiek buvo anksčiau, tikrai nebus. Gorbačiovas prisimena pokalbį su Brazausku ir jo žodžius: „Jeigu mes nelaviruosime ir bent iš dalies nepalaikysime Sąjūdžio siekių, rinkimus pralaimėsime." Brazausku jis kol kas pasitiki, negalima leisti, kad Lietuvoje komunistai pralaimėtų, gali prasidėti tokie procesai, kuriuos bus sunku ar net neįmanoma suvaldyti. Tegul Brazauskas flirtuoja su Sąjūdžiu, bet neperžengdamas ribų. Tegul negalvoja, kad leisiu išeiti iš Sovietų Sąjungos. Jo taktika – žingsnis po žingsnio, didesnis respublikų savarankiškumas – mums grėsmės kol kas nekelia. Procesas bus ilgas. Kad ir kokie būtų rinkimų rezultatai, Lietuva liks Sovietų Sąjungos dalimi. Tada taip ir pasakiau Brazauskui.

LTSR Konstitucijos pataisos buvo padarytos Aukščiausiosios Tarybos 1989 metų rugsėjo 29 dienos sesijoje. Tai padaryti nebuvo sunku. Komunistai – jie sudarė Aukščiausiosios Tarybos daugumą – negalėjo jų nepalaikyti, nes taip pertvarkyti visų sąjunginių respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, taigi ir Lietuvos, veiklą nutarė SSKP CK. O Sąjūdis joms pritarė dėl to, kad Aukščiausioji Taryba, kuri iki šiol tik formaliai buvo aukščiausia Lietuvos valdžia, galėjo tapti realia valdžia. Jeigu rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą bus laisvi ir demokratiniai, Sąjūdis tikisi juos laimėti, deputatai gaus tautos mandatą būti jos atstovais, galės priimti Lietuvai lemtingus sprendimus.

Svarbiausia, kad Konstitucijos pataisos numatė, jog į rinkimų biuletenius galės būti įrašytas neribotas kandidatų skaičius. Taigi dėl deputatų vietų bus varžomasi, Aukščiausioji Taryba bus tikrai renkama, o ne komunistų partijos paskiriama, kaip buvo anksčiau.

Daug ginčytasi dėl to, iš kiek deputatų susidės naujoji Aukščiausioji Taryba. Maskva leido apsispręsti patiems, nustatė tik tam tikrus rėmus. Gyventojų laiškuose taip pat buvo įvairių siūlymų, nuo 90 iki 300. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas siūlė, kad Aukščiausiąją Tarybą sudarytų 141 deputatas. Pagrindiniai argumentai: toks deputatų skaičius leistų dirbti racionaliai, be to, leistų sudaryti bent po vieną rinkiminę apygardą ir pačiuose mažiausiuose rajonuose.

Algirdas Žukauskas, Aukščiausiosios Tarybos plano ir biudžeto komisijos pirmininkas, išgirdęs skaičių 141, susirūpino, kad tai labai brangiai kainuos: deputatų, jų padėjėjų atlyginimams papildomai reikės apie 3,5 milijono rublių, o patalpoms išlaikyti – dar apie 18 milijonų. Sako, kad ekonominė situacija neleidžia turėti tiek daug deputatų, Aukščiausioji Taryba turi susidėti iš 100 ar 99 deputatų.

Iš salės pasigirsta radikalus pasiūlymas: pakaks 59.

Kažkas siūlo kitą skaičių: 101 deputatas.

Algimantas Brazaitis siūlo ieškoti naujų demokratijos formų:

– Kodėl nepagalvoti apie dviejų rūmų sistemą? Vieni rūmai galėtų būti formuojami teritoriniu principu, kiti – gamybinių, socialinių interesų atstovavimo principu. Patys svarbiausi, valstybės likimą lemiantys klausimai galėtų būti sprendžiami tik abiejų rūmų konsensuso pagrindu. Suprantu, kad tai, ką aš pasakiau, yra beveik utopiškas dalykas. Tokio sudėtingo klausimo mes turbūt neišspręsime. Bet aš tai darau dėl to, kad pasibelsčiau į sąžinę tų, kurie visą laiką skubina, skubina, skubina.

Brazaitis nesuklydo sakydamas, kad jo pasiūlymas yra beveik utopinis: į jo pasiūlymą niekas net nesureagavo.

Balsuojama, iš kiek deputatų susidės būsimoji Aukščiausioji Taryba.

Pirmininkaujantis posėdžiui Šepetys nesusigaudo, kiek reikia balsų, kad Konstitucijos pataisa būtų padaryta: ar pakanka dviejų trečdalių nuo dalyvaujančių posėdyje, ar nuo bendro deputatų skaičiaus. Kiek balsų reikia, išsiaiškina tik po to, kai balsavimas jau įvyko ir jo rezultatai paskelbti. Pasirodo, kad balsai skaičiuojami ne nuo dalyvaujančių posėdyje, o nuo bendro visų deputatų skaičiaus. Konstitucijos pataisa nepriimta, nes balsų pritrūko.

Žukauskas atsiima savo pasiūlymą dėl 101 deputato. Lieka vienas pasiūlymas: Aukščiausioji Taryba susidės iš 141 deputato.

Zigmas Vaišvila pasiūlo ieškoti kompromiso, sako, kad dėl ekonominių sumetimų siūlo sumažinti deputatų skaičių iki 111.

Skelbiamas naujas balsavimas. Pirmiausia dėl pasiūlymo, kad Aukščiausiąją Tarybą sudarys 141 deputatas. Už tai balsuoja 245 deputatai, sprendimas priimtas.

Liko apsispręsti dėl rinkimų datos. Diskusijos buvo labai aštrios. Jos prasidėjo Aukščiausiosios Tarybos 1989 metų gegužės 18 dienos posėdyje, kai Astrauskas pasiūlė rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą ir į vietines tarybas rengti tada,

kai „baigiasi“ jų įgaliojimų laikas. Sako, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą vyktų 1990 metų vasario mėnesio pabaigoje – kovo pradžioje. Tada patikslina, kad rinkimai būtų rengiami „pasibaigus“ Tarybos kadencijos įgaliojimų laikui. Akivaizdu, kad jis neskiria pavartotų žodžių reikšmių. Žodžiai „baigiasi“ ir „pasibaigus“ nėra sinonimai, kiekvienas iš jų reiškia skirtingą situaciją: „baigiasi“ reiškia, kad įgaliojimai dar nėra pasibaigę, jie eina į pabaigą, o „pasibaigus“ reiškia, kad įgaliojimai jau yra pasibaigę, nutrūkę. Jeigu rinkimai vyks taip, kaip jis ką tik pasiūlė, 1990 metų kovo pradžioje, tai reikš, kad jie bus surengti praėjus net kelioms savaitėms po to, kai ankstesnės Aukščiausiosios Tarybos kadencija bus „pasibaigusi“.

Vaišvila nesutinka. Sako, kad kai pertvarka pajudėjo iš apačios, iškilo labai daug įvairių konfliktų. Siūlo rinkimus surengti anksčiau, „iki pasibaigiant“ Aukščiausiosios Tarybos kadencijai. Sako, kad ne tuojau pat, ne vasarą, tačiau prieš baigiantis kadencijai. Pavyzdžiui, mėnesį ar pusę mėnesio iki to.

Šepetys, kuris pirmininkauja posėdžiui, siūlo:

– Reikia balsuoti dėl trečio projekto punkto nuostatos „pasibaigus įgaliojimų laikui“, nes deputatas Vaišvila pasiūlė „nepasibaigus šiam laikui“. Kadangi pirmą pasiūlymą pateikė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, tai pirmiausia dėl jo ir balsuosime. Kas už tai, kad rinkimus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir vietines liaudies deputatų tarybas surengtume *pasibaigus jų įgaliojimų* laikui? Už 282 deputatai. Nutarta rinkimus surengti *pasibaigus* įgaliojimų laikui.

Labai nustebau, kad Aukščiausiosios Tarybos nutarime, kuris buvo oficialiai paskelbtas, vietoje žodžių „pasibaigus įgaliojimų laikui“ buvo įrašyta „baigiantis jų įgaliojimų laikui“. Tai skirtingi dalykai. Dar kartą patikrinau Aukščiausiosios Tarybos posėdžio stenogramą. Ne, neklystu. Aukščiausioji Taryba balsavo už tai, kad rinkimai būtų surengti „pasibaigus įgaliojimų laikui“, o ne „baigiantis įgaliojimų laikui“. Akivaizdu, kad oficialiai paskelbtame nutarime įrašytas kitoks sprendimas negu tas, kurį priėmė Aukščiausioji Taryba. Kai apie tai pasakiau Sabučiui – jis atsakingas už nutarimų oficialų paskelbimą, pirmasis pasirašo nutarimą, o po to pateikia pasirašyti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui, – išgirdau, kad jis nežino, kodėl taip atsitiko.

– Pasirašiau tai, ką man pateikė Bendrasis skyrius, nejaugi turiu tikrinti kiekvieną žodį. Tekstą vizavo skyriaus darbuotojai. Apie tai, ką pastebėjai, man kol kas niekas nesakė. Ir tu labai neplatink. Nedarykime problemos, nieko netaisysime. Išsiaiškinsiu darbo tvarka.

Nieko jis nesiaiškino. Vėliau Bendrojo skyriaus mašininkės ir redaktorės lituanistės man sakė, kad buvo įrašiusios taip, kaip buvo balsuota: rinkimai bus rengiami pasibaigus įgaliojimų laikui, kas ištaisė tekstą, jos nežino.

XVI

– Vytai, na ir kiaulę tu man pakišai, – telefono ragelyje išgirstu pažįstamą ministro balsą.

Suglumau, tokio netikėto priekaišto nesitikėjau, bandau prisiminti, ką padariau ne taip.

– Ministre, nesuprantu, apie ką jūs kalbate, gal galite paaiškinti, kas atsitiko.

– Kalbu apie tavo straipsnį paskutiniame žurnalo numeryje. Prieš atiduodamas redakcijai galėjai paskambinti, pasitarti. Man ką tik paskambino Šepetys, buvo labai piktas, klausė, ar aš žinau, kas dedasi ministerijoje, ar skaitau, ką publikuoja ministerijos žurnalas. Per tave turėjau išklausyti labai nemalonių pastabų, pažadėjau išsiaiškinti, taip pat imtis priemonių, kad tokio pobūdžio straipsnių žurnale daugiau nebūtų. Pats supranti, kad jeigu taip priekaištauja CK sekretorius, gero nelauk. Gerai, kad su Šepečiu palaikau gerus, draugiškus santykius, sutarėme, kad šio dalyko negilinsime. Bet tau turiu pasakyti: galvok, ką rašai.

– Ministre, ar kalbate apie mano straipsnį apie valstybinius apdovanojimus? Taigi ten tik keli puslapiai, skyrelyje „Konsultacijos“, o svarbiausia, kas ten ne taip, kur suklydau?

– Klausi, kur suklydai? Atsakysiu. Universitete dėstai valstybinę teisę, gerai žinai, kad, pagal Konstituciją, partija yra vadovaujantis visų organizacijų branduolys, vadinasi, ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo vadovaujantis branduolys. Prezidiumas be partijos žinios ir leidimo nieko nesprendžia, taip pat ir dėl apdovanojimų. Kodėl reikėjo rašyti, kad už Prezidiumo garbės raštus reikia dėkoti tik Prezidiumui? Ar partijai dėkoti nereikia? Apskritai straipsnyje apie partiją nė vieno žodžio. Tai didžiausia tavo klaida. Pakišai ne tik mane, bet ir žurnalo redaktorių.

– Ministre, gal Šepetys per daug griežtai reaguoja, partijos vaidmuo nuo tokio mano straipsnio tikrai nenukentės. Parašiau tik todėl, kad žmonės neskiria, kas yra valstybiniai apdovanojimai, o kas – vyriausybiniai, spaudoje šios sąvokos taip pat dažnai painiojamos. Neabejoju, kad ir jūs tai pastebėjote. Prieš atiduodamas straipsnį redakcijai, jį parodžiau keliems Prezidiumo Juridinio skyriaus darbuotojams, tariausi ir su Apdovanojimų skyriaus žmonėmis, jie pastabų neturėjo, sakė, kad tekstas dalykiškas ir korektiškas. Buvau visiškai ramus. Gal spalvos šiek tiek sutirštinamos?

– Vytai, draugiškai patariu daugiau nesigilinti į šią temą, labai rizikuoji. Šepetys sakė, kad Centro komiteto instruktoriai skaito viską, ir net mažiausias partijos autoriteto menkinimas, kaip tu padarei savo straipsnyje, bus pastebėtas. To daryti jie niekam neleis. Kodėl dėl tavęs aš turiu sulaukti tokio skambučio iš CK sekretoriaus? Ar apie tai pagalvojai? Tau pačiam teks aiškintis. Šepetys sakė, kad paskambins Prezidiumo pirmininkui. Dar kartą sakau, kad jeigu ateityje

norėsi ką nors panašaus publikuoti žurnale, paskambink, patarsiu, kad neatsitiktų taip, kaip įvyko šį kartą.

Ministras neklydo, kad man teks aiškintis ir Prezidiumo vadovybei. Po kelių dienų buvau pakviestas pas Prezidiumo pirmininką. Laukiau blogiausio – tikriausiai atleis iš darbo. Bet, kad ir kaip keista, pokalbis buvo visai normalus. Kaip ir tikėjausi, pradžioje pirmininkas gana griežtai papriekaištavo, kad, nepaminėdamas partijos lemiamo vaidmens skiriant apdovanojimus, padariau politinę klaidą, partijos vaidmuo neginčijamas visose srityse, taip pat ir apdovanojimų, ir apie tai skaitytojams turi būti nuolat primenama. Klausė, kodėl buvau toks neapdairus. Bandžiau teisintis, kad visiškai neturėjau tikslo menkinti partijos vaidmens, kaip teisininkas norėjau tik paaiškinti, kuo skiriasi valstybiniai ir vyriausybiniai apdovanojimai. Žmonės ir spauda dažnai painioja šias sąvokas, jas reikėtų vartoti pagal jų tikrąją reikšmę ir pan. Dabar suprantu, kad padariau politinę klaidą, dėl to labai gailiuosi, ateityje to nepasikartos, man tai didelė pamoka. Apie tai, kad prieš atiduodamas straipsnį žurnalui jį parodžiau keliems Juridinio skyriaus ir Apdovanojimų skyriaus darbuotojams, o jie pritarė straipsniui ir sakė, kad toks straipsnis reikalingas, nutylėjau. Man tai nepadėtų, o jie patektų į keblią padėtį, turėtų aiškintis, kaip tai dabar tenka daryti man. Pasiteisinimą užbaigiau pasakęs, kad straipsnyje mėginau ne tik paaiškinti, kuo valstybiniai apdovanojimai skiriasi nuo vyriausybinių, bet ir išryškinti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo reikšmę, jo ypatingą vaidmenį skiriant valstybinius apdovanojimus. Juk ir partija vis garsiau kalba, kad reikia didinti visų grandžių tarybų vaidmenį ir savarankiškumą.

Pirmininkas kažkaip keistai šyptelėjo, sako, jog niekas neginčija, kad Prezidiumas yra svarbi valdžios institucija, bet niekada negalima užmiršti partijos vadovaujančio vaidmens, tokių klaidų, kokią padariau, negalima daryti.

– Esate Prezidiumo darbuotojas, jūsų nuomonę visuomenė gali suprasti kaip visų čia dirbančių nuomonę, o taip nėra. Gerai, kad pripažįstate savo klaidą ir dėl jos gailitės. Tegul tai jums būna pamoka ateičiai. Šį kartą apsiribosiu pokalbiu, įspėju, kad jeigu ateityje pasikartos kas nors panašaus, teks ieškotis darbo kitur.

XVII

Prie rinkimų datos sugrįžtama Aukščiausiosios Tarybos 1989 metų rugsėjo 22 dienos posėdyje.

Birutė Budrikienė pasiūlė rinkimus surengti 1990 metų sausio mėnesį. Sakė, kad tai leis geriau pasiruošti ekonominio savarankiškumo įgyvendinimui ir apsiginti nuo įstatymų invazijos, plūstančios iš centro.

Kuo greičiau apsispręsti dėl konkrečios rinkimų datos ragina ir Algimantas Krikščiūnas:

– Mūsų įgaliojimai eina į pabaigą, reorganizuoti Aukščiausiąją Tarybą taip, kad ji dirbtų nuolat, nėra laiko. Tik nuolat veikiantis parlamentas gali perimti iš aparato valdžią ir padėti tai padaryti taryboms vietose. Siūlau nedelsti su rinkimais, jų surengimo datą numatyti čia, nurodyti konkrečią dieną.

Vasilijus Jemeljanovas nesutinka, sako, kad nereikia keisti sprendimo dėl rinkimų, kurį Aukščiausioji Taryba priėmė ankstesnėje sesijoje.

Jį palaiko Brazauskas, sako, kad rinkimus į naują Aukščiausiąją Tarybą reikėtų organizuoti vasario pabaigoje, kai baigsis šios Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai. Jeigu rinkimus skirsime anksčiau, rinkimų kampanija labai sutrukdys pirmiesiems ekonominio savarankiškumo žingsniams.

Žodžio paprašo Jūratė Kupliauskienė:

– Raginu grįžti prie rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą datos. Turime parengti daug naujų įstatymų, o to negalime padaryti, nes Aukščiausioji Taryba nedirba nuolat. Siūlau surengti rinkimus bent mėnesiu anksčiau, negu yra numatyta.

Vaišvila kviečia į rinkimų datą žiūrėti rimtai:

– Neapibrėžtumas ir nežinia yra blogas dalykas. Lyg už mūsų nugarų veikia kažkoks anonimas. Atidėlioti rinkimų nevalia. Neforsuokim, rinkimų nedarykim prieš naujus metus. Jie gali vykti sausio 14 dieną. Dėl mano pasiūlytos datos siūlau balsuoti. Jeigu bus kiti pasiūlymai, balsuokime ir dėl kiekvieno iš jų, bet šiandien turime užfiksuoti tikslią rinkimų datą.

Apie tai, kad rinkimai turėtų vykti anksčiau, kalba ir Anatolijus Rasteika. Primena, kad ankstesni rinkimai nebuvo demokratiški, biuletenius už visą šeimą sumesdavo vienas asmuo:

– Dabar rinkėjai turi galimybę balsuoti laisvai ir demokratiškai, jiems reikia sudaryti tokią galimybę kuo anksčiau. Tai būtų mūsų rinkėjų valios patenkinimas ir nėra dėl ko čia protestuoti. Kas čia tokio – mėnesiu anksčiau ar mėnesiu vėliau. Aš ir už sausio 14-ąją ir už vasario 4-ąją, kaip kad kažkas čia siūlė. Nebūkime užsispyrę, jeigu daugelis žmonių Lietuvoje to nori.

Landsbergis atkreipia dėmesį į posėdžių salėje jau nuskambėjusią Vaišvilos pastabą:

– Jeigu rinkimai bus surengti prieš pat pasibaigiant šios Tarybos įgaliojimams, gali būti, kad reikės antro turo, o nauja Taryba dar neveiks, nes bus dar neišrinkta. Tada bus per vėlu krapštyti pakaušius ir galvoti, kaip mes anksčiau apie tai nepagalvojome. Reikia turėti laiko rezervą dviem turams, iki pasibaigiant šios Tarybos įgaliojimams. Todėl jeigu bus svarstoma, ar palikti rinkimų datą ar paankstinti, labai prašau atsakingai į tai pažiūrėti.

Taškus bando sudėlioti Astrauskas:

– Mes vakar Prezidiume tarėmės ir aš pateiksiu pasiūlymus. Aukščiausioji Taryba šių metų gegužės 18 dienos posėdyje nutarė, kad rinkimai vyks pasibaigus šios Tarybos kadencijai, kalbėjome apie vasario pabaigą – kovo pradžią. Vasario 24 dieną baigiasi šios Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai, todėl mes

siūlome rinkimus organizuoti vasario 24 dieną, šeštadienį. Nutarimą dėl rinkimų paskelbimo mes turime priimti likus trims mėnesiams iki rinkimų datos. Siūlau rinkimų datą paskelbti kitoje sesijoje. Prašyčiau gerbiamą Aukščiausiąją Tarybą pritarti pateiktiems pasiūlymams.

Kazimieras Antanavičius protestuoja, klausia:

– Kokie motyvai, kad rinkimus norima rengti būtent paskutinę dieną? Kad neišrinktų laiku, nes antras turas būtinai bus reikalingas?

Astrauskas aiškina:

– Ši Aukščiausioji Taryba savo įgaliojimus išlaiko iki rinkimų dienos. Kad ir kokią rinkimų datą mes paskirtume, vis tiek tarpas tarp vieno šaukimo Aukščiausiosios Tarybos ir naujo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos yra neišvengiamas.

Įsiterpia Vitas Tomkus:

– Gerbiamas pirmininke, noriu dar kartą paklausti dėl rinkimų datos. Gal galėtumėte atsakyti nuoširdžiai: ar datos nukėlinėjimas susijęs su artėjančiu Lietuvos komunistų partijos suvažiavimu?

– Jokio ryšio čia nėra. Pagrindinis motyvas – tą dieną baigiasi ankstesnės Aukščiausiosios Tarybos kadencija. Atitinka diena į dieną, todėl rinkimus siūloma rengti ne sekmadienį, kaip buvo įprasta, o šeštadienį. Kitokių motyvų prieš laiką paleisti parlamentą mes nematome, nei politinių, nei teisinių.

Astrausko atsakymas įtikina ne visus.

Žodžio paprašo Justinas Marcinkevičius:

– Lietuvos valstybingumo tradicijos, taip traukytos šimtmečiais ir mūsų amžiuje taip sutraukytos, kad reikėtų bandyti ieškoti galimybių surišti tas nutrauktas grandis, kurias nepalankūs istoriniai veiksniai sudraskė. Todėl būtų labai gražu ir prasminga, jeigu mes nuo naujos Aukščiausiosios Tarybos pradėtume kurti Lietuvos valstybingumo arba tęsti Lietuvos valstybingumo tradicijas. Ir aš įsivaizduoju, kad visai tautai būtų labai gera ir prasminga, jeigu naujoji Aukščiausioji Taryba į savo pirmą iškilmingą posėdį susirinktų vasario 16 dieną. Kad tai įvyktų, reikia, kad rinkimai įvyktų šiek tiek anksčiau negu vasario 24 dieną. Siūlau pagalvoti dėl vasario 4 dienos.

Romas Gudaitis dar kartą siūlo grįžti prie sausio 14 dienos. Sako, kad neturi didelių vilčių, jog Aukščiausioji Taryba sutiks su tokia data, bet nekreipti dėmesio į tai, kad bus du turai, negalima.

Valerijonas Kubilius primena, kad Astrauskas ką tik paaiškino, jog nesvarbu, kada vyks rinkimai, ar vasario 24, ar kitą dieną, vis tiek bus dviejų savaičių tarpas:

– Nėra reikalo ginčytis dėl vienos ar dviejų dienų. Tvirtai pritariu, kad rinkimus reikia rengti tada, kai baigiasi šios Aukščiausiosios Tarybos kadencija – vasario 24 dieną.

Į diskusiją įsiterpia Mindaugas Stakvilevičius:

– Manau, kad šis ginčas turi ne principinę, bet kitokią esmę. Jis rodo ir kai kurių žmonių, ir čia esančių, nuožmumą, įniršį. Rinkimų datos perkėlimas į pačią paskutinę dieną tokį nuožmumą ir demonstruoja. Tai gal neužsispirkime dėl tos vasario 24 dienos. Nusistatymas, kad „nė vienos dienelės naujai išrinktiems mes neatiduosime“ nėra garbinga pozicija. Siūlau paankstinti rinkimų dieną bent savaite ar dviem. Nereikia galvoti, kad laiko vilkinimas padės tiems, kurie nenori užleisti savo pozicijų ir sutvirtins jas, ir kad tie, kuriuos vadinate ekstremistais, praras savo autoritetą. Lietuvos žmonės jau žymiai geriau orientuojasi, Lietuva jau ne mitinginė, o mąstanti. Nereikia nepasitikėti žmonėmis, nereikia galvoti, kad sausio mėnesį ar vasario pradžioje jie nesugebės išrinkti rimto Lietuvos parlamento, kuris atsakingai kovos už tikrą Lietuvą.

Ozolas taip pat pritaria minčiai, kad rinkimai turi vykti anksčiau negu vasario 24 dieną:

– Aukščiausiąją Tarybą ir jos Prezidiumą turime suformuoti nesibaigus šios Tarybos kadencijai. Ir antrieji rinkimai turi įvykti Konstitucijoje nustatytu laiku – iki vasario 24 dienos. Girdėjome racionalų pasiūlymą: rinkimus rengti ne vėliau kaip vasario 10, o dar geriau – vasario 4 dieną.

Argumentai ir pasiūlymai pradeda kartotis. Šepetys siūlo nutraukti diskusijas. Balsuojama, jos nutraukiamos.

Toliau viskas pakrypsta netikėta linkme. Šepetys pareiškia, kad dėl rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą datos buvo įvairių pasiūlymų. Išvardija, kas ką siūlė. Paskui sako, kad dėl Astrausko pasiūlytos datos – vasario 24 dienos – balsuoti nereikia, nes dar bus laiko, turime tris mėnesius, nuspręsime kitoje sesijoje. Dėl Marcinkevičiaus pasiūlymo surengti rinkimus vasario 4 dieną balsuoti taip pat nereikia, nes taip pat bus laiko nutarti kitoje sesijoje. O štai dėl trečio, deputatės Kupliauskienės pasiūlymo rinkimus surengti sausio 14 dieną, reikia nutarti šioje sesijoje. Kitoje sesijoje bus per vėlu. Ji prašė balsuoti, todėl ir balsuosime.

Atrodytų, kad Šepetys paklaus deputatų: kas už tai, kad rinkimai būtų surengti sausio 14 dieną, kaip siūlė Kupliauskienė. Bet Šepetys sako:

– Kas už tai, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą būtų surengti vasario 24 dieną?

Už balsuoja 237 deputatai. Salė šurmuliuoja, kažkas garsiai reikalauja balsuoti dėl visų trijų pasiūlymų. Šepetys šiek tiek sutrikęs, pagaliau paskelbia, kad balsuosime dėl visų trijų pasiūlymų.

– Kas už tai, kad rinkimai vyktų vasario 4 dieną?

Pritarė dvidešimt vienas deputatas.

– Kas už tai, kad rinkimai vyktų sausio 14 dieną?

Už – penki deputatai.

– Dabar dar suteiksime žodį Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriui deputatui Sabučiui.

Sabučio samprotavimai buvo visiškai netikėti:

– Mes apsitarėme turbūt dėl *orientacinės* rinkimų datos. Jeigu mes norime ją nustatyti šiandien, reikia balsuoti dar kartą. Primenu, kad, pagal rinkimų įstatymą, Aukščiausioji Taryba ne vėliau kaip per dešimt dienų po rinkimų paskyrimo sudaro Respublikinę rinkiminę komisiją. Rinksimės dešimties dienų laikotarpiu ar nesirinksime?

Šepetys pritaria, sako, kad ir jis mano, jog „čia yra tokia mūsų pozicija pareikšta, o po to Aukščiausioji Taryba nustatyta tvarka priims konkrečius nutarimus". Klausia:

– Ar taip?

Net nelaukęs atsakymo paskelbia posėdžio pertrauką.

Išgirdęs, kad Aukščiausioji Taryba esą tik apsitarė dėl orientacinės rinkimų datos, tik pareiškė poziciją, buvau pritrenktas. Tai ne šiaip sau deputatų mulkinimas, o aukštasis mulkinimo pilotažas. Jeigu Aukščiausiosios Tarybos balsavimas dėl to, kad rinkimai vyks vasario 24 dieną, buvo, kaip sakė Sabutis ir Šepetys, balsavimas tik dėl rinkimų orientacinės datos, tai kodėl buvo balsuojama dėl konkrečios datos – vasario 24 dienos? Kodėl Šepetys, prieš pateikdamas balsavimui pasiūlymus dėl rinkimų datos, taip pat ir dėl vasario 24 dienos, net neužsiminė, kad tai bus tik orientacinis balsavimas, kad juo rinkimų datos neskiriame? Kodėl Sabutis kalba apie tai, kad, jeigu norime nustatyti rinkimų datą, reikia balsuoti dar kartą? Iš kur jis ištraukė, kad reikia balsuoti dar kartą, kokiu teisiniu pagrindu remiasi? Kažkokia saviveikla. Bet dar didesnę nuostabą man sukėlė tai, kad niekas iš deputatų dėl tokio ką tik įvykusio balsavimo interpretavimo net nebandė protestuoti ar piktintis. Gal dėl to, kad per artimiausias dešimt dienų nenorėjo vėl rinktis į sesiją. Neprotestavo ir posėdyje dalyvavę Sovietų Sąjungos liaudies deputatai iš Lietuvos. Gal dėl to, kad jų netenkino vasario 24 diena, jie siekė, kad rinkimai vyktų anksčiau. Sabučio paaiškinimas, kad dėl rinkimų datos reikės balsuoti dar kartą, jiems teikė vilties, kad rinkimus pavyks paankstinti.

Prie rinkimų datos buvo grįžta Aukščiausiosios Tarybos 1989 metų lapkričio 23 dienos sesijoje. Šį kartą Astrauskas pateikė Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą, vėl pasiūlė rinkimus rengti vasario 24 dieną. Piktinosi, kad dar neprasidėjus rinkimų kampanijai, reiškiamos abejonės, jog rinkimų įstatymai bus pažeidinėjami, o rezultatai klastojami. Stebisi, kad net kviečiami stebėtojai iš svetur neturint tam nei teisės, nei pagrindo. Ragina pasitikėti vieni kitais, rinkimų komisijomis – tai viena iš sąlygų surengti demokratiškus rinkimus.

Vaišvila vėl mėgina paankstinti rinkimų datą:

– O kas vis dėlto bus, jeigu per tą vieną dieną neišrinksime Aukščiausiosios Tarybos? Jau dabar matome, kad rinkimuose bus daug kandidatų. Kas bus per šį ilgą laikotarpį, jeigu mūsų įgaliojimai jau baigiasi vasario 24-ąją? Tai gal dvi savaites grąžinam? Dar kartą prašau rinkimus skirti dviem savaitėmis anksčiau.

Vienišas balsas tyruose. Niekas net nesiteikia atsakyti. Akivaizdu, kad kitokio sprendimo, negu buvo priimtas rugsėjo mėnesį, nebus.

Diskusijos vangios. Šepetys siūlo balsuoti:

– Kas už tai, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą vyktų vasario 24 dieną?

Už – 260 deputatų.

– Kas prieš?

Septyni prieš.

– Kas susilaikė?

Susilaikė šeši.

Taigi rinkimai bus surengti vasario 24 dieną.

XVIII

Jau kelerius metus Vilniaus V. Kapsuko vardo universiteto Teisės fakultete dėstau valstybinę teisę. Fakultete pradėjau dirbti iš karto, kai tik baigiau teisės studijas. Paskyrimą į šias pareigas gavau, nes, kaip vėliau sakė katedros vedėjas Kęstutis Lapinskas, visus penkerius metus mokiausi tik labai gerai, domėjausi valstybine teise, buvau studentų mokslinio būrelio narys, jis pastebėjo, kad turiu polinkį į mokslą. Valstybinės teisės dalyko programa sudaryta pagal Maskvos M. Lomonosovo universiteto Teisės fakulteto parengtą šabloną, kuris privalomas visų sąjunginių respublikų aukštųjų mokyklų Teisės fakultetams. Viena iš dalyko temų skirta rinkimams: ir į vietines liaudies deputatų tarybas, ir į sąjunginių respublikų aukščiausiąsias tarybas, taip pat ir į Sovietų Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą. Ją atskleidžiant turi būti parodyta, kad sovietinė rinkimų sistema yra demokratiškiausia pasaulyje, ne tokia kaip kapitalistinėse valstybėse, kuriose laimi stambus kapitalas, o rinkėjai neturi jokių galimybių iškelti jiems patinkančių kandidatų iš darbininkų. Vakarų valstybių rinkimų sistemos turi būti sukritikuotos kaip tarnaujančios išnaudotojų klasei, kapitalistams, o sovietinė rinkimų sistema turi būti išaukštinta kaip atitinkanti visos sovietinės liaudies interesus ir aukščiausius laisvų bei demokratinių rinkimų standartus. Nukrypti nuo Maskvoje parengto valstybinės teisės programos šablono negalima, leidžiama įterpti tik medžiagą apie konkrečios sąjunginės respublikos specifiką, taip pat ir tai, kada ir kaip vyko rinkimai į sąjunginės respublikos aukščiausiąją tarybą. Bet visais atvejais būtina pabrėžti vadovaujantį komunistų partijos vaidmenį rinkimų procese, nes, pagal Sovietų Sąjungos ir Lietuvos TSR konstitucijas, komunistų partija yra vadovaujantis ir vairuojantis visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys.

Kad komunistų partija yra vadovaujantis visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys, sužinojau dar pirmais studijų metams. Edmundas Medžys, kuris dėstė Lietuvos TSR valstybinės teisės kursą, per kiekvieną paskaitą tai pakartodavo po kelis kartus. Tą sakinį ištardavo su kažkokia baiminga

pagarba. Kai per seminarą kažkuris iš kursiokų paklausė, kodėl Konstitucijoje įtvirtinta nuostata, kad būtent komunistų partija yra vadovaujantis branduolys, kodėl nieko nerašoma apie kitas partijas, atsakė tokiu tonu, kad kitiems praėjo bet koks noras klausti.

– Taip nutarė tarybinė liaudis priimdama Konstituciją. Ar jūs, klausdamas, kodėl komunistų partija yra vadovaujantis branduolys ir vairuojanti jėga, tuo abejojote? Kaip galite abejoti tuo, kas įtvirtinta tarybinėje konstitucijoje? Seminarai skirti įtvirtinti žinias, kurias gaunate per paskaitas, o ne uždavinėti tokius klausimus.

Atsakymas primityvus: taip yra todėl, kad taip nustatyta Konstitucijoje. O kodėl taip nustatyta, – apie tai nė žodžio. Bet ir tokio atsakymo pakako, kad visi, kurie dalyvavo seminare, aiškiai suprastų, jog dėl to, kad komunistų partija yra vadovaujanti jėga, negali būti jokių abejonių. Tiesiog reikia iškalti tai, ką sako šis dėstytojas, kitaip egzamino neišlaikysi.

Iki šiol gerai prisimenu, kad tada kartu su kitais kursiokais šaipėmės iš dėstytojo paaiškinimo ir argumentų. Prisimenu ir tai, kad nors dėstytojas apie komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį kalbėjo tvirtu balsu, galėjai nujausti, kad jis tiesiog bijo veltis į bet kokias diskusijas šiuo klausimu. Gal jau buvo nudegęs, gal nenorėjo turėti nemalonumų, bet jo pasirinktas būdas nusodinti per daug smalsius studentus nebuvo pavyzdys, kuriuo, tapęs dėstytoju, norėčiau sekti.

Kad reikia būti atsargiam kalbantis net su kursiokais, įsitikinau dar pirmame kurse, kai netikėtai buvo sušauktas komjaunimo organizacijos susirinkimas. Pasirodo, vienas iš mūsų grupės studentų buvo įskųstas, kad jo pažiūros esą yra antitarybinės, turėjome apsvarstyti jo „nederamą elgesį“. O viskas prasidėjo nuo visiškai nekalto pokalbio per teisės istorijos seminaro pertrauką, išėjus iš auditorijos, koridoriuje. Seminare analizavome 1917 metų spalio revoliuciją Rusijoje, reikėjo pagrįsti jos neišvengiamumą ir tai, kad liaudis turėjo teisę nuversti jos nekenčiamą carą Nikolajų II, pakeisti visuomeninę santvarką, įvesti tarybų valdžią. Šnekučiavomės keturiese ar penkiese. Kalbėjome apie tai, ar tada bolševikai teisėtai atėjo į valdžią. Juk tada jie buvo pralaimėję demokratinius rinkimus į Steigiamąjį susirinkimą, o kai į jį susirinko, pamatė, kad turi labai nedaug balsų ir nepasieks savo tikslų, padedami kareivių išvaikė Steigiamąjį susirinkimą, jėga užgrobė valdžią. Ar taip įgyta valdžia gali būti laikoma teisėta? Reikės paklausti dėstytojo, įdomu, kaip jis tai paaiškins. Vienas iš mūsų, Eligijus, garsiai pasišaipė, kad Romanovų dinastija išsilaikė keturis šimtus metų, įdomu, kiek laiko išsilaikys šita tarybų valdžia. Pakikenome, ir tiek. Man net mintis nekilo, kad jis pasakė kažką antitarybinio. Bet, pasirodo, tarp mūsų buvo „stukačius“. Taip tada vadindavome tuos, kurie pranešdavo valdžiai apie antitarybines bendrakursių nuotaikas. Sklido kalbos, kad tokių yra kiekviename kurse, ne tik teisės, bet ir kituose fakultetuose. Dabar įsitikinome, kad tai tiesa: kažkas iš mūsų, dalyvavusių tame pokalbyje ir girdėjusių Eligijaus repliką, jį

paskundė. Į susirinkimą atėjo dėstytojas, kuris kuravo mūsų kursą, fakulteto komjaunimo ir partinės organizacijos sekretoriai. Žodis į žodį papasakojo tai, apie ką kalbėjomės per seminaro pertrauką, nors mūsų pokalbyje nedalyvavo ir jo negalėjo girdėti. „Stukačius“ papasakojo išsamiai ir tiksliai. Išgirdę, kad Eligijaus pasakytą repliką „kiek ilgai išsilaikys tarybų valdžia“ jie aiškina kaip antitarybinį pasisakymą ir reikalauja pasielgti principingai, jį griežtai nubausti, pradžioje tyliai šaipėmės, bandėme užstoti Eligijų. Kai manęs paklausė, ar dalyvavau tame pokalbyje ir girdėjau tuos Eligijaus žodžius, patvirtinau, kad dalyvavau ir girdėjau, bet manau, kad tai buvo pasakyta juokaujant ir šmaikštaujant, aš nieko antitarybinio jo žodžiuose neįžvelgiau ir juose to nėra. Tą patį sakė ir kiti mano bendrakursiai, dalyvavę pokalbyje. Taip, jie gali patvirtinti, kad Eligijus taip sakė, bet tai buvo tik pajuokavimas, nieko antitarybinio jo klausime nebuvo. Iš fakulteto komjaunimo organizacijos sekretoriaus išgirdome, kad turėjome būti budresni, klystame manydami, jog tokie Eligijaus žodžiai yra nekalti. Taip atrodyti gali tik naivuoliams ar panašiai galvojantiems, o iš tikrųjų jie labai pavojingi, nesiderina su komjaunuolio vardu. Tarybiniams studentams, komjaunuoliams tokių klausimų negali kilti, ypač Teisės fakulteto studentams. Baigę studijas tapsite tarybiniais teisininkais, turėsite kovoti su visais, kurie šmeižia tarybų valdžią, abejoja jos gyvybingumu. Ar nesuvokiate, kad mintis paklausti, kiek ilgai ji išsilaikys, gali kilti tik tiems, kurie abejoja tarybų valdžia? Supratau, kad reikalas daug rimtesnis, negu mes iš pradžių galvojome. Nors Eligijus kelis kartus įtikinėjo, kad užduodamas tą klausimą jis tik pajuokavo, jo žodžiai aiškinami neteisingai, jis niekada neabejojo ir neabejoja tarybų valdžia, gailisi, kad tada taip kvailai paklausė, komjaunimo organizacijos sekretorius laikėsi savo: Eligijaus klausimas rodo, kad jis abejoja tarybų valdžia, tai nesuderinama su komjaunuolio vardu, jis turi būti griežtai nubaustas. Gal net išmestas iš komjaunimo.

Auditorija suūžė. Pasigirsta šūksniai, kad taip griežtai bausti negalima. Kažkas pasiūlo apsiriboti šiuo svarstymu ir įrašyti papeikimą, na, gal griežtą papeikimą, bet iš komjaunimo nemesti. Visiems aišku, kad jeigu Eligijus bus išmestas iš komjaunimo, sesijos egzaminų jis neišlaikys, bus išmestas ir iš fakulteto, jo gyvenimas bus sugriautas. Komjaunimo organizacijos sekretorius tyliai šnabždasi su partinės organizacijos sekretoriumi ir kurso kuratoriumi. Matyti, kad jie tariasi, kaip elgtis toliau. Ko gero, pajuto, kad grupė nebalsuos už tai, kad Eligijus būtų išmestas iš komjaunimo. Nuskamba naujas pasiūlymas: skirti griežtą papeikimą, įspėti, kad jeigu pasikartos kas nors panašaus, Eligijus bus išmestas iš komjaunimo. Balsavome, įrašėme griežtą papeikimą. Džiaugėmės, kad Eligijaus neišmetė. Po ketverių metų jis kartu su visais baigė fakultetą. Kas buvo skundikas, tada neišsiaiškinome, tik įtarėme. Tikriausiai vienas iš tų, kurie baigę studijas nuėjo dirbti į sovietinį saugumą. Atkūrus nepriklausomybę sužinojau, kuo tada baigėsi Eligijaus istorija: Seimo sudaryta speciali komisija,

kuri tikrino, ar asmenys nėra bendradarbiavę su KGB, nustatė, kad Eligijus dar studijų metais pradėjo bendradarbiauti su KGB. Ko gero, tai buvo kaina, kurią jis turėjo sumokėti už tai, kad tada jo neišmetė iš komjaunimo ir fakulteto.

Gaila, kad Medžys, kuris per paskaitas vis pabrėždavo komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį, nieko neaiškino apie tai, kaip buvo rengiama ta Lietuvos TSR Konstitucija, kurioje įtvirtintas toks partijos statusas. Nustebau sužinojęs, kad 1940 metais jai parengti ir priimti užteko vos kelių savaičių. Nors formaliai Konstituciją rengė Liaudies seimo 1940 metų liepos 23 dieną posėdyje sudaryta vienuolikos asmenų komisija, iš tikrųjų ji buvo rengiama diriguojant Maskvai, į Lietuvą atsiųstiems jos emisarams. Konstitucijos projektas atitiko Sovietų Sąjungos ir kitų sąjunginių respublikų konstitucijų principus, nuostatas ir struktūrą, buvo kitų sąjunginių respublikų konstitucijų kopija. Tiesa, projekte būta ir kai kurių visiškai nereikšmingų skirtumų, padarytų atsižvelgiant į specifines Lietuvos sąlygas. Prieš „priimant" Lietuvos TSR Konstituciją, su jos projektu 1940 metų rugpjūčio 22 dieną susipažino ir jį patvirtino Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) CK Politinis biuras. Jam projektą pristatė ne kas nors iš Liaudies seimo sudarytos komisijos narių, o Vladimiras Dekanozovas, Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministro pavaduotojas, Maskvos ypatingasis įgaliotinis Lietuvai. Po kelių dienų, 1940 metų rugpjūčio 25 dieną, Lietuvos TSR Konstitucijos projektą patvirtino Liaudies seimas. Iš karto buvo balsuojama už visus Konstitucijos straipsnius, jų buvo net 119. Projekto svarstymo procedūros nebuvo, jokių diskusijų dėl atskirų projekto straipsnių ar nuostatų nekilo, už Lietuvos TSR Konstituciją balsuota vienbalsiai, susilaikiusių ar balsavusių prieš nebuvo.

Atsakymas į klausimą, kodėl rinkimai į LTSR Aukščiausiąsias Tarybas vyko vadovaujant komunistų partijai, buvo paslėptas Konstitucijos pabaigoje, jos 98 straipsnyje, kuris buvo skirtas piliečių teisei jungtis į visuomenines organizacijas. Pagal jį, Lietuvos TSR piliečiams buvo užtikrinama teisė jungtis į visuomenines organizacijas (profesines sąjungas, kooperatyvinius sambūrius, jaunimo, sporto organizacijas, kultūros, technikos, mokslo draugijas), o „aktyviausieji ir sąmoningiausieji darbininkų klasės ir kitų darbo žmonių sluoksnių piliečiai jungiasi į Visasąjunginę Komunistų Partiją (bolševikų), kuri yra priešakinis darbo žmonių būrys jų kovoje dėl socialistinės santvarkos sustiprinimo bei išplėtimo ir visų, tiek visuomeninių, tiek valstybinių, darbo žmonių organizacijų vadovaująs branduolys". Lygiai tas pats buvo nustatyta ir TSRS 1936 metų Konstitucijoje. Aiškiai matyti, kad tekstai identiški. Lietuvos TSR Konstitucijoje tiesiog pakartota tai, kas nustatyta Sovietų Sąjungos 1936 metų Konstitucijoje.

Į akis krito ir tai, kad abiejose konstitucijose buvo pateiktas baigtinis visuomeninių organizacijų, į kurias jungtis galėjo piliečiai, sąrašas, nė viena iš jų nebuvo politinio pobūdžio. Konstitucijoje buvo nurodyta tik viena politinė partija, į kurią galėjo jungtis piliečiai, t. y. Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų).

Tai reiškė, kad, pagal Konstituciją, piliečiai neturėjo teisės jungtis į kitas politines partijas, taigi kitos politinės partijos negalėjo būti steigiamos. O Konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaująs branduolys“, reiškė ir tai, kad komunistų partija yra taip pat visų grandžių tarybų, taigi ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos, ir sąjunginių respublikų Aukščiausiųjų Tarybų, ir vietinių tarybų vadovaujantis branduolys.

Manęs netenkino abstraktus Konstitucijos tekstas apie vadovaujamą partijos vaidmenį. Labai rūpėjo išsiaiškinti, kokiais konkrečiais būdais, veiksmais ir sprendimais komunistų partija užtikrindavo, kad į LTSR Aukščiausiąją Tarybą būtų išrinkti visi jos iškelti kandidatai. Kreipiausi į Lietuvos komunistų partijos CK archyvą, kuriame buvo saugoma visų rinkimų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą medžiaga, prašydamas leidimo su ja susipažinti. Argumentavau, kad tos medžiagos man reikia moksliniam ir pedagoginiam darbui. Leidimo negavau, man buvo paaiškinta, kad archyve saugomi dokumentai istorikų ir teisininkų jau yra visapusiškai išnagrinėti, ta tema jie yra publikavę mokslinius straipsnius, todėl moksline prasme nieko naujo nebus atrasta, o pedagoginiam darbui pakanka to, kas jau yra paskelbta. Man neliko nieko kito, kaip tik peržiūrėti LTSR konstitucijas, rinkimų įstatymus, taip pat įvairių autorių publikuotus straipsnius.

Klausiau savęs: jeigu komunistų partija yra visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaujantis branduolys, kodėl ši nuostata įtvirtinta ne Sovietų Sąjungos 1936 metų Konstitucijos I skyriuje, nustatančiame visuomeninės santvarkos pagrindus, o net X skyriuje, reglamentuojančiame piliečių teises ir laisves? Kodėl tokios pačios schemos laikomasi ir 1940 metų Lietuvos TSR Konstitucijoje, kai apie komunistų partijos vadovaujantį vaidmenį taip pat rašoma jos pačioje pabaigoje, žmogaus teisių straipsnyje?

Kai to paklausiau savo buvusio profesoriaus, garbaus teisės istoriko, išgirdau:

– Vytai, kas čia tau neaišku? Partija nori parodyti, kad socialistinė santvarka yra demokratinė, kad konstitucija garantuoja visas žmogaus teises ir laisves, tokias pačias, kokias turi ir Vakarų valstybių piliečiai. Jeigu tiesiai parašytų, kad kitos politinės partijos negali būti steigiamos, kad piliečiai negali jungtis į kitas politines partijas, susilauktų Vakarų valstybių teisininkų ir politikų kritikos, nepavyktų sukurti mito apie demokratiškiausią pasaulio konstituciją. Kaip visada, meluoja ir slepia realią padėtį. Pasižiūrėk į Sovietų Sąjungos 1936 metų Konstitucijos 2 straipsnį, pamatysi, kad Sovietų Sąjungos politinės sistemos pagrindą sudaro darbo žmonių deputatų tarybos, o pagal jos 3 straipsnį, Sovietų Sąjungoje visa valdžia priklauso miestų ir kaimų darbo žmonėms, jų deputatų taryboms. Akivaizdu, kad jeigu visa valdžia tikrai priklauso taryboms, joms niekas negali vadovauti, visus sprendimus jos priima savarankiškai. Nuostatas apie partijos vadovaujamą vaidmenį išdėstę žmogaus teisių straipsnyje, pabandė užmaskuoti konstitucijos nuostatų, apie kurias kalbame, nesuderinamumą.

Pats supranti, kad įtvirtinus, jog komunistų partija yra vadovaujantis visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolys, taigi ir visų grandžių darbo žmonių deputatų tarybų vadovaujantis branduolys, kita Konstitucijos nuostata, kad visa valdžia priklauso taryboms, tapo fiktyvi. Kad ir kaip būtų, nuostata, kad komunistų partija yra „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų vadovaująs branduolys“, reiškia, jog komunistų partija įgijo teisę kontroliuoti visas Lietuvos TSR veikiančias visuomenines ir valstybines organizacijas, lemti jų sprendimus, taip pat ir keliant kandidatus į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Neturi reikšmės, kurioje vietoje, kokiame straipsnyje, ar Konstitucijos pradžioje, ar jos pabaigoje yra įtvirtinta, kad partija yra vadovaujanti jėga. Dabar galiojančioje 1978 metų Konstitucijoje tai įtvirtinta jos pradžioje, 6 straipsnyje. Nuo to niekas nepasikeitė. Gal pabaikime šią temą, abu suprantame, kad rinkimai ir į Aukščiausiąją Tarybą, ir į vietines tarybas yra farsas, jų imitacija. Nebūk naivus, joks archyvas tau neduos medžiagos, kuri parodytų, kaip iš tiesų vyksta vadinamieji rinkimai. Ar prisimeni, kaip prieš metus dėstytojų susirinkime kėlėme kandidatą į Vilniaus miesto tarybą? Balsavome, lyg tai ką nors reikštų. Ką aš tau tada pasakiau? *Finita la commedia*.

Gerai prisiminiau ir tą vadinamąjį rinkiminį susirinkimą, ir pašaipią atmosferą, tvyrojusią salėje. Visi supratome, kad dalyvaujame spektaklyje, atliekame tik statistų vaidmenį. Iškėlėme tą, kurį pasiūlė partinės organizacijos sekretorius. Prieš tai buvo aiškiai duota suprasti, kad kandidatūra suderinta su partijos rajono komitetu, kad kitų kandidatų iškėlimas gali sukelti sumaištį, fakulteto trintį su universiteto partijos komitetu, fakultetui jos nereikia. Pakalbėjo keli iš anksto paprašyti dėstytojai, gyrė kandidatą, sakė, kad jis turės pasirūpinti, jog būtų nutiestas troleibusų maršrutas iki Saulėtekio studentų miestelio. Dėl to, kad jis bus išrinktas į Vilniaus miesto tarybą, niekas neabejojo. Jeigu komunistų partija iškėlė, o tik ji viena realiai ir galėjo iškelti, vadinasi, asmuo negali būti neišrinktas. Kitaip būtų sumenkintas partijos autoritetas, o to daryti niekas, net ir rinkėjai, neturi teisės. Frazę, kad komedija pasibaigė, profesorius ištarė, kai visi jau buvo pakilę iš vietų ir ėjo link durų. Ji buvo pasakyta gana garsiai, ją girdėjau ne tik aš, kadangi ėjau greta profesoriaus, bet ir kiti dėstytojai. Gorbačiovo perestroika buvo ką tik prasidėjusi, niekas nežinojo, kuo ji baigsis. Lietuvos partinė valdžia tik žodžiais rėmė Gorbačiovo kursą į viešumą ir demokratiją, bet nieko nedarė, kad persitvarkymas prasidėtų ir Lietuvoje. Laukė, kuo visa tai pasibaigs Maskvoje. Šaipytis iš kandidatų kėlimo taip, kaip dėstytojų susirinkime tada padarė teisės istorijos profesorius, reikėjo drąsos.

Po kelerių metų apie tai, kad rinkimai turi būti tikri, o ne tik jų imitacija, prabilta net iš aukščiausių tribūnų Maskvoje. Į vieną deputato vietą galima kelti ne vieną, o kelis kandidatus, tegul sprendžia rinkėjai. Bet vadovaujamu komunistų partijos vaidmeniu ten niekas neabejoja, tai nepajudinama.

Tuo atvirai ir garsiai abejojo Sąjūdis. Ko gero, pirmasis visoje to meto Sovietų Sąjungoje. Lietuvos kompartijos vadovai laviruoja. Lyg ir sutinka, kad Konstitucijos 6 straipsnis jau atgyveno, bet visais būdais bando jį išsaugoti. Kai šis klausimas iškilo Aukščiausiosios Tarybos 1989 metų rugsėjo 22 dienos posėdyje diskutuojant dėl naujo rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą įstatymo projekto ir rinkimų datos, Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotoja Vanda Klikūnienė pareiškė, kad šio straipsnio likimą turi autoritetingai išnagrinėti, kaip įprasta, Aukščiausiosios Tarybos nuolatinės komisijos ir jį reikia spręsti ne šioje sesijoje, o tolesnėje ateityje. Be to, šiuo klausimu turi savo nuomonę pareikšti visų pirma Lietuvos komunistų partija, kuri, kaip žinoma, rengiasi suvažiavimui, jos Centro komitetas. Sako, kad tokio požiūrio laikosi ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, kai svarstė deputato Vaišvilos pasiūlymą perredaguoti Konstitucijos 6 straipsnį.

Jai pritarė Brazauskas:

– Tie, kurie galvoja, kad šio straipsnio buvimas ar nebuvimas Konstitucijoje keičia komunistų partijos vaidmenį, klysta ir kelia nereikalingas aistras, trukdančias mums eiti į demokratiją. Ar gali šiandien kas nors argumentuotai, be mitinginių emocijų įrodyti, kad LKP yra pertvarkos stabdys? Manau, kad ne. Palaikau mintį, kad 6 straipsnis vertas svarstymo, bet tai reikėtų daryti keičiant visą Konstitucijos skirsnį, nustatantį politinę sistemą. O tai geriausia būtų padaryti grįžtant prie naujos Konstitucijos rengimo, o ne keičiant atskirus straipsnius. Apie partijos vietą mūsų politiniame gyvenime savo nuomonę pasakys ir komunistai savo būsimajame suvažiavime.

Vilius Kazanavičius sako, kad šiandien svarstyti tolesnį komunistų partijos vaidmenį nėra tikslo:

– Bus partijos suvažiavimas, jame pati partija turėtų svarstyti šį klausimą. Nenuvertinkime komunistų partijos vaidmens. Lietuvos komunistai padarė labai daug, kad Lietuva būtų tokia, kokia ji yra šiandien. Palyginkime Lietuvą su kitomis respublikomis ir nevarykime, kaip sakoma, Dievo į medį. Būsimoje naujoje Konstitucijoje tokio 6 straipsnio neturi likti, reikia naujos redakcijos. Šiuo klausimu reikia diskutuoti, tegul svarsto visi žmonės. Šiandien šio klausimo svarstyti nereikėtų.

Vaišvila primena, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui jis siūlė tokią 6 straipsnio redakciją:

– „Lietuvos TSR politinės sistemos pagrindas yra daugiapartinė sistema. Visos partijos veikia sutinkamai su Konstitucija ir tarnauja Lietuvos TSR ir jos piliečių gerovei. Partijų veikla gali būti sustabdyta tik karo atveju." Sako, kad redakcija labai trumpa, labai aiški ir visiems į naudą. Konstitucijos 6 straipsnis – tai ne komunistų partijos reikalas, o aukščiausios valdžios klausimas. Konstitucijos 6 straipsnis yra beprecedentis žmonijos istorijoje, tokių „originalių" straipsnių vargu ar rasime kitų demokratinių šalių konstitucijose. Šiandien visi kalbame

apie daugiapartinę sistemą, kuri jau pradeda funkcionuoti. Esmė paprasta: atsisakome totalitarizmo ar neatsisakome? Atsakymas būtų į naudą ir besiruošiančiai tapti savarankiška Lietuvos komunistų partijai. Girdėjote mano pasiūlytą formuluotę. Šiandien šis sprendimas būtų mūsų gražaus darbo vainikavimas. Kviečiu visus balsuoti už 6 straipsnio pakeitimą.

Šepetys informuoja, kad ir Landsbergis yra pateikęs pasiūlymą, kaip reikėtų išdėstyti 6 straipsnį. Skaito pasiūlymą: „Politinės partijos tarnauja liaudžiai. Visos jų organizacijos veikia Lietuvos TSR Konstitucijos ribose ir sutinkamai su Lietuvos TSR įstatymais."

Klausia, ar yra norinčių dar kalbėti šiuo klausimu.

Ozolas sako, kad Vaišvilos pateikta redakcija yra esmingesnė, siūlo balsuoti už ją.

Šepetys primena, kad buvo du pasiūlymai: vienas Vaišvilos ir kitų deputatų, tarp jų ir Landsbergio, kad pataisą reikia priimti šiandien, yra jų parengtas pataisos projektas, ir kitas pasiūlymas: pataisą reikia perduoti svarstyti įstatymų sumanymų komisijai, ją svarstyti reglamento nustatyta tvarka, konkrečiai, toliau svarstant naują Lietuvos TSR Konstituciją. Sako, kad tai draugo Brazausko formuluotė.

– Kas už tai, kad būtų priimtas deputato Vaišvilos ir kitų deputatų pasiūlymas, prašau balsuoti. Šeši. Kas už antrąją formuluotę, kad šie klausimai būtų sprendžiami tobulinant, svarstant, priimant naują LTSR Konstituciją? Už 230. Kas prieš? Nėra. Kas susilaikė? Šeši.

XIX

Sąjūdžio deputatai balsavimą pralaimėjo. Bet ir tie, kurie palaikė Brazausko siūlymą, kad dėl 6 straipsnio bus apsispręsta, kai bus svarstoma ir priimama nauja Konstitucija, suprato, kad tik laiko klausimas, kada šis straipsnis bus pakeistas iš esmės. Visos naujos Konstitucijos laukti nereikės. Brazauskui pavyko tik atitolinti sprendimą. Jo partija rengiasi suvažiavimui, planuoja tapti savarankiška, bet atsisakyti valdžios monopolio kol kas nenori. Jis ne kartą bandė aiškinti Gorbačiovui, kad jeigu 6 straipsnis nebus pakeistas, jeigu iki rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą Lietuvos komunistų partija liks Sovietų Sąjungos komunistų partijos vietinis padalinys, kaip yra dabar, per rinkimus ji bus nušluota. Padėtį gali išgelbėti tik partijos savarankiškumas. Gorbačiovas labai abejoja, bijo, kad Lietuvos pavyzdžiu gali pasekti ir kitos sąjunginės respublikos, bet nėra kategoriškai prieš. Sako, kad ir CK politbiure buvo trumpai diskutuota, jog ateityje ir Rusijos komunistų partija galėtų tapti savarankiška, bet nutarta, kad dar ne laikas. Buvo pasikeista nuomonėmis ir dėl Sovietų Sąjungos Konstitucijos 6 straipsnio, dėl partijos vadovaujančio vaidmens. Naikinti ar keisti šį straipsnį

taip pat ne laikas. Jeigu komunistų partija nebus vadovaujantis branduolys, perestroika nevyks, kils pavojus Sovietų Sąjungos vientisumui.

– Ar Jūs, Algirdai Kazimierovičiau, suprantate, kad Lietuvos komunistų partijos savarankiškumas, jeigu tokį paskelbsite, dar nereiškia, kad turi būti pakeista Lietuvos Konstitucija ir partija turi atsisakyti vadovaujančio vaidmens? Partija neteks teisinio pagrindo lemti visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų sprendimus, gali prarasti valdžią.

Brazausko argumentai, kad jeigu Lietuvos kompartija taps savarankiška, ji rinkimuose sugebės varžytis su kitomis partijomis ir net gali laimėti rinkimus, jo neįtikino. Bet, kad ir kaip norėtų, sustabdyti būsimo Lietuvos komunistų partijos suvažiavimo ir jo sprendimo tapti savarankiška partija jis negali. Demokratizavimo procesai Lietuvoje nuėjo per toli. KGB informuoja, kad Lietuvoje komunistų partija praranda įtaką. Brazausko „žingsnis po žingsnio" taktika Sovietų Sąjungai nėra pavojinga, procesas užtruks ilgai, Lietuva liks Sovietų Sąjungos dalimi. Gal su didesniu savarankiškumu negu kitos sąjunginės respublikos, bet Sovietų Sąjungos dalimi. Buvimo Sąjungoje formos gali būti įvairios. Bet atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos jai niekas neleis, apie tai negali būti net kalbos. O Konstitucijos 6 straipsnio geriau nelieskite. Palaukite, matysime, kaip rutuliosis įvykiai.

Kitoje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, kuri prasidėjo lapkričio 3 dieną, apie Konstitucijos 6 straipsnį niekas net neužsiminė. Net Sąjūdžio deputatai tylėjo. Viską užgožė Lietuvos TSR pilietybės, vietinių liaudies deputatų tarybų rinkimų klausimai. Prie komunistų partijos statuso grįžta po trijų savaičių, Aukščiausiosios Tarybos lapkričio 23 dieno posėdyje.

Šepetys paskelbia posėdžio dienotvarkę, kurią siūlo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Klausia:

– Ar, gerbiamieji deputatai, turite kitų pasiūlymų dėl dienotvarkės?

Iš salės pasigirsta, kad reikia grįžti prie Konstitucijos 6 straipsnio.

Šepetys aiškina, kad dėl Konstitucijos 6 straipsnio bus diskutuojama, bet jis nėra įtrauktas į dienotvarkę kaip atskiras punktas.

– Rinkėjų prašymu siūlau įtraukti į dienotvarkę Konstitucijos 6 straipsnio svarstymą. Numatyti kaip atskirą darbotvarkės punktą, – siūlo Krikščiūnas.

Prie mikrofono Genzelis:

– TSRS liaudies deputatų grupė taip pat svarstė šį klausimą ir vieningai siūlo 6 straipsnį išbraukti iš Konstitucijos. Vakar įvyko Vilniaus universiteto partinė konferencija, ji priėmė kreipimąsi į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, aš jį perskaitysiu.

Skaito kreipimąsi. Pagrindiniai teiginiai trumpi ir labai aiškūs. Dabartinė 6 straipsnio formuluotė nepriimtina, nes joje aprioriškai užfiksuota monopolinė komunistų partijos padėtis, tai prieštarauja demokratiškos politinės sistemos sampratai. Į valdžią būtina ateiti tik parlamentiniu būdu, per rinkimus.

Konstitucijos 6 straipsnį būtina pakeisti iki Lietuvos komunistų partijos suvažiavimo. Konstitucijoje reikia įtvirtinti daugiapartinę sistemą, užsienio šalių politinių partijų veiklą Lietuvoje paskelbti už įstatymo ribų.

Savo kalbą Genzelis baigia prašymu klausimą dėl Konstitucijos 6 straipsnio įtraukti į dienotvarkę atskiru punktu.

Vytautas Kardamavičius nesutinka:

– Per daug skubame, Konstitucijos 6 straipsnio klausimo svarstyti nereikia. Artėja Lietuvos komunistų partijos suvažiavimas, jame delegatai pasakys savo nuomonę. Jeigu taip mano daugelis deputatų, tai aš prašyčiau šiuo klausimu pasisakyti visus partijos Centro komiteto sekretorius ir biuro narius.

Motieka, išgirdęs Kardamavičiaus žodžius, tiesiog nenustygsta vietoje:

– Vėl tas pats dalykas. Čia deputatas Kardamavičius aiškina, kad mes per daug skubame. Daug kartų girdėjome: tik pamažu, tik neskubėkim, nesupykdykim ir panašiai. Kad bus nauji rinkimai, suspėsime po rinkimų, kad, girdi, partijos CK biuras turi pasisakyti dėl 6 straipsnio. Kuo čia dėtas tas biuras? Kada gi pagaliau pradėsime skirti, ką gali biuras, ką gali partija ir ką gali nuspręsti Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba? Būtų didžiausia klaida, jeigu manytume, kad pradžioje turi apsvarstyti partijos biuras, pareikšti savo nuomonę, o tada Aukščiausioji Taryba, patenkindama šią nuomonę, priims sprendimą. Valdžia turi spręsti valdiškus reikalus, o partija tegul sprendžia savo partinius klausimus. Bet ją reikia kuo greičiau eliminuoti, taip pat ir Konstitucijos 6 straipsnį. Palaikykime Genzelio pasiūlytą formulę ir klausimą dėl 6 straipsnio įtraukime į dienotvarkę.

Šepetys siūlo balsuoti dėl dienotvarkės. Sako, kad pradžioje balsuosime už tą, kurią pateikė Prezidiumas.

– Balsavimo rezultatus matote, už – 191. Kito balsavimo jau nebereikia. Klausimas dėl Konstitucijos 6 straipsnio kaip atskiras punktas į dienotvarkę neįtraukiamas.

Aukščiausioji Taryba į kitą posėdį susirinko gruodžio 4 dieną. Prieš tai jos organizavimo klausimai buvo aptarti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdyje. Astrauskas žino, kad Prezidiume gauta daug gyventojų ir įvairių organizacijų, taip pat ir kai kurių partinių organizacijų laiškų, kuriuose reikalaujama svarstyti Konstitucijos 6 straipsnį. Į partijos Centro komitetą ir į Aukščiausiąją Tarybą su reikalavimu pakeisti 6 straipsnį šioje sesijoje kreipėsi deputatai Valerijonas Kubilius, Juras Požela, Vladislovas Domarkas, Juozas Nekrošius, Algirdas Žukauskas, Alfonsas Macaitis, Lionginas Šepetys ir TSRS liaudies deputatas Vytautas Statulevičius. Jie ne šiaip eiliniai deputatai, jie partijos CK nariai.

Brazauskas supranta, kad į tokius reikalavimus negalima nekreipti dėmesio, jų negalima atmesti, kils visuomenės ir Sąjūdžio nepasitenkinimas. Bet jis gerai prisimena Gorbačiovo žodžius, kad skubėti su Konstitucijos 6 straipsniu nereikia.

Paprašo žodžio:

– Jeigu neįtrauksime į dienotvarkę, vėl būsime apkaltinti, kad bijome, žvalgomės į Maskvą. Manau, kad galime įtraukti, bet šioje sesijoje nespręskime. Bus blogai, jeigu iniciatyvą rodys Prezidiumas. Tegul deputatai padiskutuoja, o vėliau perduokime Konstitucijos projekto rengimo komisijai, tegul ten rimtai pasvarsto, pakeisime, kai priiminėsime naują Konstituciją. Taip pasielgė ir Estijos Aukščiausioji Taryba.

– Aš turiu kitą informaciją. Estai jau padarė pirmą svarstymą, kitoje sesijoje priims, – atsako Motieka.

Astrauskas palaiko Brazauską:

– Visus kviečiu nekelti šio klausimo. Neskubėkime, šioje sesijoje dar nepriimkime.

Valerijonas Kubilius klausia:

– Ar taip nekenkiame patys sau? Bus deputatų, kurie kels šį klausimą. Bet pritariu, kad perduotume Konstitucijos projekto rengimo komisijai.

Diskusiją užbaigia Brazauskas:

– Pirmiausia pati partija turi apsispręsti, kokia jos pozicija dėl Konstitucijos 6 straipsnio. Jeigu ir partijoje, ir Aukščiausiojoje Taryboje bus labai aštrių ginčų, gal kitoje sesijoje sudarykime specialią komisiją dėl 6 straipsnio naujos redakcijos projekto. Šioje sesijoje nespręskime.

Nutarta, kad Prezidiumas pasiūlys Aukščiausiajai Tarybai papildyti jos anksčiau patvirtintą posėdžio dienotvarkę atskiru punktu dėl LTSR Konstitucijos 6 straipsnio. Kad tai labai nekristų į akis, prideda dar du papildomus klausimus: dėl liaudies teisėjų išrinkimo ir atleidimo prieš terminą bei dėl vietinių liaudies deputatų tarybų deputatų rinkimų įstatymo projekto ir dėl vietinių tarybų deputatų rinkimų datos.

Aukščiausioji Taryba pritarė Prezidiumo pasiūlymams dėl dienotvarkės papildymo. Bet balsavimo rezultatai, ar įtraukti į dienotvarkę konstitucijos šeštąjį straipsnį, rodė, kad toli gražu ne visi deputatai to nori. Už klausimo įtraukimą į dienotvarkę balsavo tik 177 deputatai, prieš buvo net 72, o 29 susilaikė.

Laukė aštrios diskusijos, niekas negalėjo nuspėti, kuo baigsis šio klausimo svarstymas.

XX

– Svarstysime kitą dienotvarkės klausimą, būtent dėl Lietuvos TSR Konstitucijos 6 straipsnio. Žodis suteikiamas deputatui, Komisijos konstitucijos projektui rengti pirmininkui, Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmajam sekretoriui Algirdui Brazauskui, – paskelbia posėdžiui pirmininkaujantis Šepetys.

Brazauskas kalba trumpai. Sako, kad vakar susirinkusi Konstitucijos komisija labai atidžiai nagrinėjo šį klausimą. Komisija siūlo pateikti 6 straipsnio naują

redakciją kitai Aukščiausiosios Tarybos sesijai, nauja redakcija bus parengta atsižvelgiant į gautus pasiūlymus ir Lietuvos komunistų partijos nuomonę, kuri turėtų būti suformuota LKP XX suvažiavime. Taip pat turėtų būti parengtas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako projektas dėl politinių partijų statuso, kurio pagrindu būtų galima reguliuoti jų juridinį įteisinimą. Prezidiumo įsaką galėsime patvirtinti kitoje sesijoje, sausio mėnesį, kartu su Konstitucijos pataisomis.

Į Bičkausko klausimą, kaip partija išsisuks iš situacijos, jeigu Lietuvos komunistų partija pasiskelbs savarankiška, bet liks galioti nepakeistas 6 straipsnis, Brazauskas atsako, kad šis žingsnis juridiniu požiūriu turėtų būti žengtas iki kitos Aukščiausiosios Tarybos sesijos.

Bičkauskas tikslina klausimą:

– Ar tai reiškia, kad juridiškai mėnesį Lietuvoje egzistuos ne mūsų valstybės partijos vadovaujamasis vaidmuo?

Brazauskas atsako, kad Lietuvos komunistų partija, tapusi savarankiška, nepiktnaudžiaus ta padėtimi, kuri šiuo metu įteisinta Konstitucijoje.

Vaišvila pasiūlo kazusą išspręsti kitu būdu – laikinai sustabdyti Konstitucijos 6 straipsnio galiojimą. Jį palaiko Medvedevas.

Genzelis pareiškia, kad jeigu šioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje Konstitucijos 6 straipsnis bus paliktas toks, koks yra, tai bus nei daugiau, nei mažiau kaip Lietuvos išdavystė.

Petras Ignotas klausia:

– Ar dabar politiškai tinkamiausias laikas priimti tokius sprendimus, kokių pasekmių sukels toks sprendimas? Toks noras yra nepamatuotas, tai politinė konjunktūra.

Stasys Imbrasas galvoja kitaip:

– Konstitucijos 6 straipsnis jau atgyveno, tai supranta visi. Ne tik visuomenė, bet ir pati partija. Šiandien pat paveskime Konstitucijos komisijai suredaguoti šį straipsnį ir pateikti mums balsuoti. Reikėtų išspręsti šiandien.

Jam pritaria Vytautas Statulevičius. Sako, kad balsavimą reikėtų perkelti po pietų, iki tol tegul dar kartą susirenka Konstitucijos komisija, apsvarsto Bičkausko ir kitus pasiūlymus.

Stasys Apanavičius griežtai prieštarauja:

– Mes šios sesijos pradžioje balsavome, kad šis klausimas, Konstitucijos komisijai pateikus, būtų sprendžiamas kitoje sesijoje. Šiandien jis kilo vėl, Konstitucijos komisija buvo susirinkusi, ji vėl nutarė, kad reikėtų spręsti kitoje sesijoje. Palaikau draugo Brazausko pasiūlymą spręsti kitoje sesijoje.

Kažkas iš salės replikuoja:

– Nesuprantu – jeigu klausimas įtrauktas į dienotvarkę, kodėl jo negalima išspręsti šiandien?

O šventas naivume – pagalvojau prisimindamas Prezidiumo posėdį. Argi tas, kas replikuoja, nesupranta, kad CK ir Aukščiausiosios Tarybos vadovybė taip ir buvo sumaniusios: į dienotvarkę įtraukti, nes tai partijai politiškai naudinga, diskutuoti, bet sprendimo nepriimti, palaukti partijos suvažiavimo.

Zita Šličytė primena, kad klausimas dėl 6 straipsnio jau keliamas ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiojoje Taryboje. Ten pritrūko vos trijų balsų, kad jis būtų įtrauktas į Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos posėdžio dienotvarkę.

Šličytė klausia:

– Kur tuo metu buvo deputatai iš Lietuvos? Būtent jų balsų ir pritrūko.

Kazimira Prunskienė teisinasi:

– Gerai prisimenu tą dieną. Mes nedalyvavome posėdyje, nes mus tiesiog išviliojo iš salės. Tą rytą Sąjungų rūmuose buvo surengta garsiausių TSRS ekonomistų konferencija apie galimybes iš esmės pertvarkyti ekonomiką. Dalyvavo ir Gorbačiovas, ir Abalkinas. Mums labai rūpėjo pasiklausyti, nes tai susiję su mūsų ekonominiu savarankiškumu. Nuvykome. O jie tuo laiku surengė balsavimą dėl Konstitucijos 6 straipsnio įtraukimo į dienotvarkę. Mes nesusigaudėme, aišku, kad būtume balsavę už.

Česlovas Šlyžius sutinka, kad diskutuoti dėl Konstitucijos 6 straipsnio reikia, jis taip pat už tai, kad jį reikia keisti. Bet ne šiandien. Paveskime Konstitucijos komisijai, Įstatymų sumanymų komisijai, gal ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, tegul parengia naują redakciją. Nieko baisaus neatsitiks, jeigu nespės šioje sesijoje, galėsime priimti kitoje sesijoje.

Šepetys apibendrina pasiūlymus. Jų net trys. Pirmas: pritarti Konstitucijos komisijos išvadoms, kad klausimą reikėtų svarstyti vėliau; antra, panaikinti arba sustabdyti šio straipsnio galiojimą, pavesti išvardytoms institucijoms pateikti naują straipsnio redakciją; trečia, priimti naują straipsnio redakciją, nustatant jos įsigaliojimo tvarką. Turime Konstitucijos 6 straipsnio pataisos projekto tekstą, skaitau: „Visos politinės partijos ir visuomeniniai judėjimai Lietuvos TSR veikia sutinkamai su Lietuvos TSR Konstitucija ir Lietuvos TSR įstatymais.“ Ir dar vienas sakinys: „Politinių partijų ir visuomeninių judėjimų pavaldumas centrams, esantiems už Lietuvos TSR ribų, yra draudžiamas.“ Projektą pateikė grupė deputatų.

Brazauskas primena, kad buvo dar vienas pasiūlymas: dar kartą susirinkti Konstitucijos komisijai. Kviečia pritarti, kad Komisija susirinktų dar kartą ir ramiai, nesikarščiuodama pagalvotų. Galime susirinkti tuojau pat, per posėdžio pertrauką, Prezidiumo salėje.

XXI

Dar prieš posėdį Žiliui paskambino Sabutis.

– Juozai, žinai, kad posėdžio dienotvarkė papildyta klausimu dėl Konstitucijos 6 straipsnio. Bus daug ginčų, Prezidiumas nenori, kad priimtume šiandien, todėl naujo 6 straipsnio projekto nėra. Bet jo gali prireikti. Pagalvok, koks jis galėtų būti, turime būti pasirengę.

Žilys jau ne pirmą dieną girdi, kad Konstitucijos 6 straipsnį reikia keisti, bet jo projekto niekas nepateikia. Prezidiumo posėdyje taip pat nebuvo kalbėta, kad projektą reikia pateikti šiam Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui. Brazauskas sakė, kad pataisos projektą parengs Konstitucijos komisija ir pateiks kitai Aukščiausiosios Tarybos sesijai. Matyti, kad niekas nenori rašyti projekto, laukia, gal kas nors kitas parašys, stumdo vieni nuo kitų. Ne todėl, kad tai būtų sunku padaryti, tiesiog niekas nežino, kuo visa tai baigsis. Bijo, kad jeigu partija išsaugos vadovaujamą vaidmenį, vėliau gali būti apkaltintas, kad štai jis parašė projektą, kuriuo siūlė apriboti partijos valdžią. Tai reikštų darbinės ir kitokios karjeros pabaigą.

Sabučio skambutis Žilio nenustebino. Dar prieš kelis mėnesius, kai tik prasidėjo diskusijos dėl Konstitucijos 6 straipsnio, jis suprato, kad gali būti paprašytas padėti jį suredaguoti. Buvo ne tik Prezidiumo Juridinio skyriaus vedėjas, bet ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dėstytojas, skaitė užsienio socialistinių šalių valstybinės teisės kursą, gerai žinojo kitų valstybių konstitucijas. Buvo šios teisės srities autoritetas. Mintyse jau buvo suformulavęs pataisos projektą, dabar, kai gavo Sabučio prašymą, gali jį užrašyti. Jeigu staiga prireiktų, turės po ranka.

Projektą parašė per penkias minutes. Jis trumpas ir aiškus: politinės partijos ir visuomeninės organizacijos yra Lietuvos TSR politinės sistemos dalis, visos politinės partijos ir visuomeninės organizacijos veikia pagal Lietuvos TSR Konstituciją ir Lietuvos TSR įstatymus.

Projektą nunešė Sabučiui, palaukė, kol jis perskaitys.

– Man viskas aišku, manau, kad projektas geras, pritariu.

Tai, kad Konstitucijos komisija dar kartą renkasi dėl Konstitucijos 6 straipsnio, Žilys išgirdo per vidinį radijo tinklą, klausydamasis Aukščiausiosios Tarybos posėdžio. Pagalvojo, kad, ko gero, teks dalyvauti. Taip ir atsitiko. Po kelių minučių, kai buvo paskelbta pertrauka, jam paskambino Sabutis ir paprašė nueiti į Komisijos posėdį. Pasakė, kad 6 straipsnį nemažai deputatų nori pakeisti dar šioje sesijoje, jie turi projektą, bet jį reikia tvarkyti, mano, kad tavo geresnis. Matys, ko norės Brazauskas, padės suredaguoti.

Kad deputatai turi kažkokį projekto variantą, Žilys jau girdėjo per radiją. Apie jokį pavaldumą kitų valstybių centrams jis nerašytų. Tai ne Konstitucijos reikalas, joje turi būti aiškus principas, kad visos partijos veikia pagal Konstituciją ir įstatymus. To pakanka.

Komisijoje niekas nesiginčija, kad Konstitucijos 6 straipsnį reikia taisyti, visi supranta, kad kitos išeities nėra. Kokia turėtų būti nauja redakcija, taip pat daugmaž aišku. Žilio projektas komisijos narius tenkina. Bet Brazauskas bijo, kad jeigu bus padaryta tik Konstitucijos pataisa, pagal ją partija gali atsidurti už borto, jos naujai gali neįregistruoti. Jis nori apsidrausti, sako, kad partija turi turėti garantijas, jog galės toliau veikti. Taip jam patarė teisininkai. Būtų gerai, jeigu kartu su Konstitucijos 6 straipsnio pataisa Aukščiausioji Taryba priimtų nutarimą, kad šiuo metu veikianti komunistų partija yra Lietuvos komunistų partijos, įregistruotos 1940 metų birželio 25 dieną Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijoje, teisių perėmėja. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas turi papildyti savo įsaką ir nustatyti politinių partijų registravimo tvarką, kuri galios iki tol, kol bus priimtas atitinkamas įstatymas.

Po pertraukos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje dalyvauja vos 254 deputatai, beveik 100 nėra. Šepetys supranta, kad tai blogas ženklas. Konstitucijos pataisa laikoma priimta, kai už tai balsuoja ne mažiau nei 229 deputatai. Jeigu posėdyje tik tiek deputatų, ar pakaks balsų „už“?

Brazauskas informuoja, kad komisija atsižvelgė į tai, kas buvo pasakyta per diskusiją rytiniame posėdyje, apsvarstė Konstitucijos 6 straipsnio naują redakciją, parengė 6 ir 7 straipsnių pakeitimo projektus. Deputatai juos turi.

Šepetys siūlo balsuoti už įstatymą dėl Konstitucijos 6 ir 7 straipsnio pakeitimo. Skelbia rezultatus: už – 219, prieš – nėra, susilaikė – 15, o 20 deputatų nebalsavo, savo nuomonės neišreiškė.

Pataisoms nepritarta, pritrūko 10 balsų.

Situaciją bando gelbėti Bičkauskas:

– Manau, kad balsuojant buvo padaryta procedūrinių pažeidimų, negalima balsuoti iš karto už abu straipsnius, dėl kiekvieno reikėjo balsuoti atskirai. Balsavimas turi būti pakartotas.

Šepetys sako, kad yra pagrindas balsuoti dar kartą.

Salėje didelis triukšmas. Tai Šepečio nesutrikdo, jis klausia, kiek salėje deputatų. Girdi, kad 258, padaugėjo keturiais. Sako, kad žmonės, kurie klauso posėdžio per radiją, prašo pakartoti projekto tekstą. Kartoja, siūlomas toks Konstitucijos 6 straipsnis: „Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai yra Lietuvos TSR politinės sistemos dalys. Jos ir jų organai steigiamos įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR Konstitucijos ir įstatymo ribose.“ O 7 straipsnis skamba taip: „Politinės, profesinės, jaunimo, moterų, veteranų, kooperatinės, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai, kūrybinės sąjungos ir mokslo draugijos, sutinkamai su savo įstatų bei programų uždaviniais, dalyvauja tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus, sprendžia politinius, ūkinius ir socialinius-kultūrinius klausimus.“

– Noriu pasitarti – ar šiandien svarstome, ar laukiame ir suteikiame galimybę didesniam deputatų skaičiui dalyvauti priimant šį istorinį įstatymą?

– Kas už tai, kad balsavimą atidėtume rytdienos rytiniam posėdžiui? – pažvelgęs į posėdžių salę, tęsia: – Matau, kad dauguma yra už tai, jog spręstume šiandien. Apskritai, pusės trūksta ir vienam, ir antram variantui. Nesuprantate, kodėl? Todėl, kad bet koks mūsų nutarimas laikomas priimtu, jeigu už jį balsuoja pusė plius vienas deputatas. Jau miklinatės kaimynų mygtukais. Ne? Balsuosime kortelėmis. Vėl nesurinko balsų?.. Grįžkime prie aritmetikos: dalyvauja 258, padalijame juos iš dviejų. Kiek? Tai ką daryti... Sakote, kad dabar surinko pakankamai balsų, turime tikėti tuo rezultatu?

Salėje dar didesnis triukšmas, daug kas kalba iš vietos, vieni kitų negirdi.

Šepetys bando nuraminti aistras:

– Manau, kad balsavimo procedūrą reikia atlikti dar kartą, nes salėje yra ne 258, o 259 deputatai. Yra pagrindas netikėti ankstesniu balsavimu. Šis vienas balsas sugadino visą harmoniją. Susikaupkime. Balsuokime iš naujo.

Balsuojama. Šepetys skelbia rezultatus: už tai, kad balsavimą dėl projekto atidėtume rytdienos posėdžiui, – 88 deputatai.

– Kas už tai, kad dėl Konstitucijos 6 straipsnio balsuotume šiandien? Jeigu šiandien, tada balsuosime iš naujo, perspėju, dėl kiekvieno straipsnio atskirai. Pasitarkime, ar balsuojame dėl kiekvieno straipsnio atskirai – atskirai dėl 6, atskirai dėl 7. Prašau pakelti korteles.

– Už tai, kad būtų balsuojama dėl kiekvieno straipsnio atskirai, – 169 deputatai. Tai daugiau negu pusė. Dėl kito varianto nebalsuosime.

– Kas už tai, kad būtų priimtas naujas Konstitucijos 6 straipsnis? Pakelkite korteles. Kokie rezultatai? Už – 219 deputatų. Kas prieš? Vienas. Susilaikė – 30. Straipsnis nepriimtas.

Salėje vėl triukšmas. Kodėl nepriimtas?

Šepetys: todėl, kad reikėjo 228 balsų, o surinko tik 219.

Brazauskas veidas trumpam nušvinta, po tokio balsavimo jis galės ramiau jaustis Maskvoje, partijos CK plenume.

Statulevičius kviečia spręsti rytoj, sukviesti visus deputatus, kiekvienas turi pareikšti savo nuomonę.

Bičkauskas sako, kad Aukščiausioji Taryba turi teisę priimti bet kokį sprendimą, taip pat ir dėl to, kad balsavimą atidėtume rytdienai. Jeigu už tai pasisakys didesnė pusė deputatų.

Apanavičius prieštarauja, sako, kad balsavimas jau įvykęs ir jokių klausimų negali būti. Konstitucijos 6 straipsnį pakeisime po komunistų partijos suvažiavimo.

Antanaitis ragina pirmininkaujantį dar kartą pateikti balsavimui, kad atidedame rytdienai. Jį palaiko Rasteika, Nekrošius.

Šepetys pateikia dar vieną argumentą: niekur nebuvo pasakyta, kad mes šį klausimą turime išspręsti šiandien, o svarbiausia, kad trūksta daug deputatų.

Stakvilevičius kalba atviriau. Sako, kad sprendimą turime padaryti dorai, be jokių išvedžiojimų ir suktumų. O tai bandoma daryti. Rekomenduoja baigti šį balsavimą. Tegul jo rezultatas bus neigiamas. Siūlo kitą dieną, sukvietus daugiau deputatų, šiek tiek pakeisti 6 straipsnio formuluotę, pataisyti ją nors vienu žodžiu, nors viena raide ir balsuoti iš naujo.

Sabutis pasiūlo kitą būdą, kaip, jo nuomone, galima padaryti Konstitucijos 6 straipsnio pataisą:

– Turime balsus tų, kurie šiandien balsavo už pataisą, o rytoj pasiklausime nuomonės tų deputatų, kurie šiandien negalėjo dalyvauti dėl rimtų priežasčių. Šiuo atveju mes nepažeidžiame nei etikos, nei procedūros.

Sabučio pasiūlymas pašiurpino. Ir sugalvok tu man tokį argumentą! Absurdas, su teise visiškai nedera! Kiekvienam teisininkui aišku, kad skaičiuojami tik balsavusių deputatų balsai, o kitą dieną klausti deputatų, kaip tu būtum balsavęs, neturi jokios reikšmės, jų balsų niekur nepridėsi. Jeigu būtų padaryta taip, kaip siūlė Sabutis, būtų pažeista ne tik etika ir procedūros, bet ir Konstitucija. Argi jis to nesupranta? Jeigu norėjo parodyti, kad jis labai stengėsi, jog 6 straipsnis būtų pakeistas, galėjo sugalvoti ką nors gudresnio, o ne pasakyti teisinę nesąmonę.

Gerai, kad į Sabučio pasiūlymą niekas net nesureagavo.

Matau, kad salė dar labiau ištuštėjusi, deputatai pavargę. Akivaizdu, kad šiandien Konstitucijos 6 straipsnio pakeisti nepavyks, jokie užkalbėjimai ir moralizavimai, kad kai kurie deputatai neturi atsakomybės, nepadės. Matyti, kad nepavyks susitarti net dėl to, ar atidėti balsavimą rytdienai. Situacija, kaip sako Šepetys, krizinė. Bet jis nebūtų Šepetys, jeigu nerastų būdo elegantiškai užglostyti problemą, palikti galimybę grįžti prie kitokio jos sprendimo. Taip atsitiko ir šį kartą.

– Mes labai pavargę, nebaigėme dar dviejų dienotvarkės punktų, nes jie dar nebuvo galutinai paruošti. Laikykime, kad ir šitas dar nėra galutinai paruoštas. Šiandien užbaikime darbą ir pradėkime rytoj 10 valandą.

Niekas nepriešTarauja.

Kitą rytą posėdžių salėje 272 deputatai. Priimamas biudžeto įstatymas. Šepetys sako, kad prie jo prieina nemažai deputatų, prašo, kad dabar svarstytume Konstitucijos 6 ir 7 straipsnių pataisų projektus, nes jie po pietų negalės dalyvauti posėdyje. Praneša, kad gauta daug pataisų dėl vakar svarstytų ir balsuotų Konstitucijos straipsnių tekstų, jas nagrinėjo Konstitucijos komisija.

– Tai kaip, svarstome Konstitucijos pataisas? – klausia Šepetys.

Jis net nepasiūlo dėl to balsuoti, sako:

– Gerai, svarstome.

Brazaitis užsipuola Šepetį dėl jo vakarykščio pirmininkavimo posėdžiui. Sako, kad situacijoje, kuri susiklostė vakar, tikrasis parlamento spikeris pasielgtų kitaip. Po to, kai balsavimas dėl 6 straipsnio pasibaigė, jis neleistų dėl jo vėl pradėti diskusijų. Kitaip jam tektų atsistatydinti. Kad ir kaip samprotautume,

vakar kvorumas buvo, balsavimas įvyko. Ar ir toliau žaisime, naudodami jėgą ir nesiskaitydami su taisyklėmis, ar vis dėlto einame civilizuotos demokratijos kryptimi, kai ir vienas balsas, nesvarbu, ar jis už, ar prieš, ar susilaikė, ar apskritai nedalyvavo balsavime, gali būti lemtingas.

Šepetys ginasi, aiškina, kad vakar neturėjome tikslaus teksto, kurį parengė Konstitucijos komisija, buvo daug pastabų, jas teikė ne tik deputatai, bet ir Vyriausybės nariai, buvo daug deputatų, norinčių, kad 6 straipsnis būtų svarstomas šioje sesijoje, jis negalėjo į tai neatsižvelgti.

Šepetys vėl gudrauja. Visi, kas vakar buvo salėje, gerai prisimena, jog Šepetys sakė, kad žmonės, kurie klauso posėdžio per radiją, prašo pakartoti projekto tekstą, ir jis labai aiškiai perskaitė, už kokį projekto tekstą bus balsuojama. O štai dabar aiškina, kad vakar neturėjome tikslaus teksto.

Stepanas Nekrošius, generolas, dar aštresnis:

– Istorinius sprendimus turime priimti sąžiningai, su pilietine atsakomybe. Ar nekils abejonių dėl mūsų apsisprendimo geranoriškumo, jeigu svarstant svarbiausius klausimus mūsų „auklės“ pastoviai rodo mums rykštę? Grasina tautos pasmerkimu, streikais ir net psichoterapeutu Kašpirovskiu. Moralinis smurtas yra baisesnis už fizinį. Siūlau atsisakyti to smurto. Posėdžių atmosfera labai priklauso nuo pirmininkaujančio. Bet mūsų Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Šepetys nesudraudė nė vieno taip besielgiančio. Pirmininkaudamas posėdžiams daro daug klaidų. Pasakykite, ar turėjo teisę pirmininkaujantis teisę siūlyti balsuoti dėl Konstitucijos 6 straipsnio, gerai žinodamas, kad posėdyje nedalyvauja 84 deputatai, tai yra kas ketvirtas deputatas? Ar turėjo teisę pirmininkaujantis po balsavimo paskelbti, kad balsavimą turime atidėti? Jis jau įvyko. Šiandien Šepetys neturi jokios moralinės teisės pakartotinai siūlyti balsuoti dėl Konstitucijos 6 straipsnio. Vieną kartą jau balsavome. Aš ne prieš balsavimą. Aš už pakartotinį balsavimą todėl, kad klausimas svarbus, balsuojant turi dalyvauti visi deputatai ar bent dauguma. Jeigu gerbiamas Šepetys pats nedrįsta atsistatydinti, tai aš visiškai pritariu gerbiamo Karbauskio nuomonei, kad jis jau labai pavargo ir reikėtų įtraukti į dienotvarkę klausimą dėl Aukščiausiosios Tarybos pirmininko. Keliu šį klausimą balsavimui. O dėl 6 straipsnio pasakysiu aiškiai: tokio straipsnio, koks jis yra dabar, Konstitucijoje būti negali, jį reikia taisyti.

Šepetys atmeta kaltinimus, kad vakar elgėsi negarbingai. Sako, kad tai, ką šiandien išgirdo, jam nėra staigmena. Juk ne taip seniai deputatų partinėje grupėje buvo kalbama, kad jis turi atsistatydinti. Tada dar nebuvo nei 6 straipsnio, nei kitų dalykų. Tai linija, kuri šiandien įgavo visiškai konkrečią išraišką. „Manau, kad Konstitucijos 6 straipsnį turime pakeisti. Paskelbęs pertrauką aš nenusižengiau procedūrai. Tiktai norėjau išvesti iš tos krizinės situacijos, kurį vakar vakare susidarė. Ir šiandien esu įsitikinęs, kad reikia balsuoti iš naujo. Iš naujo balsuoti dėl to, kad atvyko žymiai daugiau deputatų, be to, vakar mes balsavome dėl netobulo teksto, jau po balsavimo teisininkai pateikė pastabų.

Mes neturime teisės neatsižvelgti į žmonių norus ir pageidavimus. Manau, kad Konstitucijos 6 straipsnio projektas, nesvarbu, kas pirmininkaus, turi būti pateiktas balsavimui. Ačiū jums, dabar prašau balsuoti."

Dėl ko prašo balsuoti, Šepetys nesuformuluoja. Jis palieka pirmininkaujančio vietą, ją užleidžia Vytautui Laurušui.

Kubilius primygtinai siūlo dar kartą svarstyti 6 straipsnio pakeitimą. Uoka sako, kad Šepečiui, jeigu jo pirmininkavimas būtų vertinamas dešimčia balų, galima parašyti septynis balus. Bičkauskas klausia, kodėl Šepetys pats nusišalino nuo pirmininkavimo posėdžiui. Bagdonas sako esąs už tai, kad Konstitucijos 6 straipsnis būtų panaikintas, bet, klausantis atkaklių raginimų tai padaryti būtinai šiandien, jam kyla įtarimas, kad tikrasis ragintojų noras yra izoliuoti komunistų partiją per rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą.

Dar keli deputatai palaiko Šepetį, ragina jį toliau pirmininkauti.

Laurušas pareiškia, kad jam pirmininkauti sunku, primena, kad jau yra pateikęs pareiškimą atleisti jį iš Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojo pareigų:

– Prašau atmesti generolo Nekrošiaus pasiūlymą išreikšti nepasitikėjimą Šepečiu. Tegul jis ir toliau pirmininkauja. Balsuokime. Kas už deputato Nekrošiaus pasiūlymą pareikšti nepasitikėjimą Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Šepečiu? Už – 14. Kas prieš Nekrošiaus pasiūlymą? Prieš – 187. Kas susilaikė? Susilaikė – 38. Balsų dauguma aiški. Kviečiame mūsų gerbiamą Šepetį užimti pirmininkaujančio vietą.

Po trumpos pertraukos posėdis tęsiasi.

Šepetys siūlo grįžti prie Konstitucijos pataisų. Suteikia žodį teisingumo ministrui Pranui Kūriui. Jis, reaguodamas į kai kurių deputatų abejones, ar Aukščiausioji Taryba turi teisę dar kartą balsuoti dėl Konstitucijos pataisos, kuriai vakar nebuvo pritarta, paaiškina, kad nei Konstitucija, nei Reglamentas to daryti nedraudžia, viskas priklauso nuo deputatų valios. Taip pat pateikia patikslintą Konstitucijos 6 straipsnio redakciją, kurią parengė redakcinė grupė: Petras Ignotas, Pranas Kūris, Justinas Marcinkevičius, Liudvikas Sabutis ir Juridinio skyriaus vedėjas Juozas Žilys. Dabar Konstitucijos 6 straipsnio projektas skamba taip: „Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR Konstitucijos bei įstatymų ribose."

Šepetys kviečia balsuoti, kad dėl Konstitucijos 6 ir 7 straipsnių pakeitimų būtų balsuojama iš naujo. Pritaria 256 deputatai. Taigi, dėl šių Konstitucijos straipsnių bus balsuojama iš naujo.

Šepetys perskaito Konstitucijos 6 straipsnio projekto naują redakciją: „Partijos, visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR Konstitucijos bei įstatymų ribose."

– Kas už tai, kad toks Konstitucijos 6 straipsnis būtų priimtas? Kviečiu balsuoti. Mums reikia surinkti 229 balsus. Už – 243 deputatai.

Salėje pasigirsta plojimai. Komunistų partijos vadovaujamojo vaidmens Konstitucijoje neliko.

Ginčų dėl nutarimo, kuriuo šiuo metu veikianti Lietuvos komunistų partija pripažįstama Lietuvos komunistų partijos, įregistruotos 1940 metų birželio 25 dieną, teisių perėmėja, nekilo. Už nutarimą balsavo net 263 deputatai. Komunistų partija gavo garantiją, kad jai nereikės įsiregistruoti iš naujo. To ji labai bijojo. Dabar gali būti rami, kad galės ir toliau veikti. Ji tikisi, kad per rinkimus į naują Aukščiausiąją Tarybą jai pavyks atsitiesti po smūgio į paširdžius, kurį gavo pavasarį, kai buvo renkami SSRS liaudies deputatai.

XXII

– Na, kokios nuotaikos Vilkaviškyje? Vakar kalbėjau su pirmuoju sekretoriumi, sako, kad Astrauskas turi gerus šansus laimėti, darbo kolektyvai jo kandidatūrą palaiko. Ar tikrai yra taip, kaip sako sekretorius? Kas iš jūsų buvo nuvažiavęs į vietas, ką kalba paprasti žmonės? – klausia Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius Jonas Gureckas.

Jis prieš savaitę buvo davęs nurodymą Prezidiumo aparato darbuotojams vykti į apygardą, kurioje kandidatu į SSRS liaudies deputatus iškeltas Astrauskas, agituoti už jį, stebėti gyventojų nuotaikas. Dabar nori išgirsti, ką apie kandidatus galvoja eiliniai žmonės.

Kai iš Astrausko patikėtinio, apygardoje praleidusio kelias dienas, išgirsta, kad ir jam susidarė įspūdis, jog rinkėjai daugiau palaiko Astrauską, o ne Sąjūdžio kandidatą gydytoją Oleką, patenkintas nusišypso. O kai tas pats darbuotojas priduria, kad daug kas iš tų, su kuriais jis kalbėjęs, pritaria jo kalbai LKP CK plenume, Gurecko veidas net nušvinta iš pasitenkinimo.

– Girdite, ne visi mane peikia. Dėl savo kalbos visiškai nesigailiu, turime duoti atkirtį Sąjūdžio ekstremistams, kovoti už tarybų valdžią. Žinau, kad ir Prezidiumo aparate yra žmonių, kurie flirtuoja su Sąjūdžiu, tylomis jam padeda, už akių mane keikia. Rinkimai parodys, kas buvo teisus.

Įdėmiai žiūri į mane:

– Ko prieš kelias dienas pas jus buvo atėjusi Angonita Rupšytė, ko norėjo? Kodėl susitinkate su Sąjūdžio štabo žmonėmis, apie ką kalbatės? Ar Astrauskas žino apie tokius susitikimus?

Tyliu, jaučiuosi nejaukiai. Žinau, kad už stalo sėdi vos keli žmonės, kurie, kaip ir aš, palaiko Sąjūdį. Dauguma iš susirinkusių – griežtosios linijos šalininkai, jie beveik atvirai džiaugiasi Gurecko kalba plenume. Man labai knieti pasakyti ir Gureckui, ir jo gerbėjams, kad laikas atmerkti akis ir pasižiūrėti, ko iš tikrųjų nori žmonės. Jie nori ne partijos valdžios, ne draudimų ir ne kietos rankos, o

demokratijos, laisvų ir sąžiningų rinkimų. Jie nori tikrų permainų, vis garsiau kalba apie nepriklausomybę, o kalbos apie socializmo pranašumus ir šviesią ateitį, apie partijos pastangas reformuoti esamą sistemą jų nedomina. Ar tikrai tikite tuo, kad Vilkaviškyje žmonės remia Astrausko, o ne Oleko kandidatūrą? Bijote atvirai pasakyti, kad yra priešingai, Astrauskas gali pralaimėti.

Galvoje dar daugybė kitų minčių, bet geriau patylėsiu. Gureckas kol kas mano viršininkas, gali atleisti š darbo. Jeigu neatleis, tai nuolat kibs, kad blogai dirbu. Tegul galvoja, kad plenume pakalbėjo gerai. Negi negirdėjo, kad visas plenumas buvo pramintas „juoduoju" pirmiausia dėl jo kalbos. Tikras stagnatorius ir komunistinis fanatikas. Aišku, kad per SSRS liaudies deputatų rinkimus jo kalba labai pakenks ir Astrauskui, ir kitiems partijos kandidatams. To nesuprasti gali tik tas, kas nenori suprasti akivaizdžių dalykų.

Bandau teisintis, sakau, kad turime turėti tikrą informaciją, aš tik abejoju, ar tai, ką išgirdome iš Astrausko patikėtinio, yra tikra tiesa.

Įdomu, su kuo apygardoje buvo susitikęs jo bendradarbis. Gal tik su partiniu aktyvu, įmonių vadovais ir kolūkių pirmininkais? Jie pasakė tai, ką jis norėjo išgirsti, o ne tai, kas yra iš tikrųjų. Nejaugi iš Prezidiumo atvykusiam žmogui, Astrausko patikėtiniui, jie atvirai pasakys, kad žmonės nusiteikę balsuoti prieš Astrauską. Net jeigu jie patys tikrai galvoja, jog Astrauskas turi gerus šansus laimėti, tai dar nereiškia, kad taip pat galvoja ir paprasti žmonės. Kiti Prezidiumo darbuotojai, kurie lankėsi Vilkaviškyje ir su kuriais man teko kalbėtis per pietų pertrauką, iš ten atvežė visiškai kitą informaciją. Sako, jog žmonės mandagiai klausosi, kad Astrauskas yra labai geras kandidatas, turi didelę patirtį, žino, kaip bendrauti su Maskva, gali daug nuveikti Lietuvos labui. Niekas neprieštarauja. Bet kai jų paklausia, už ką balsuosite, išgirsta, kad už Astrauską jau balsavo anksčiau, jis jau ilgai valdžioje, jo Aukščiausiąją Tarybą tenka stumti, kad ji veiktų ryžtingiau, be Sąjūdžio spaudimo ji nieko nedarytų. Dabar reikia naujų žmonių, gal jie padarys daugiau. Mums nereikia aiškinti, už ką balsuoti, patys žinome.

Aišku, kad balsuos ne už Astrauską.

Vienas iš Prezidiumo darbuotojų, apsilankęs Astrausko rinkimų apygardoje, klausia manęs:

– Vytai, žinai, kaip mus Oleko patikėtinis pavadino viename susitikime su gyventojais? Sako, pas mus vietoje daug „gureckiukų", o dabar štai atvažiavo ir iš Vilniaus. Su juoda volga. Netikėkite jais, jie tik gražiai kalba, dabartinė valdžia nenori jokių realių permainų, jiems gerai taip, kaip yra, bijo, kad praras priėjimą prie lovio. Jeigu balsuosite už Astrauską, viskas liks kaip buvę, o jeigu balsuosite už Oleką, balsuosite už Sąjūdį ir už Lietuvą. Tu neįsivaizduoji, kaip garsiai visa salė jam plojo.

Išgirdęs palyginimą su „gureckiukais" nusijuokiau.

– Ne iš tavęs pirmo išgirdau palyginimą su „gureckiukais". Prieš kelias dienas prospekte netikėtai sutikau kurso draugą, advokatą, dirba Rokiškio rajone.

Apsidžiaugiau, seniai matėmės, galvojau, kad nueisime išgerti kavos, prisiminsime studijų laikus, atvirai pasikalbėsime apie tai, kas vyksta Lietuvoje. O jis be jokių užuolankų klausia: tai kaip gyvena „gureckiukų“ irštva? Tai apie Prezidiumą, žino, kad čia dirbu. Net išsižiojau. Bandžiau aiškinti, kad Prezidiume ne visi galvoja taip, kaip Gureckas, yra ir smerkiančių jo kalbą CK plenume, bet mačiau, kad jis su manimi visiškai nenori kalbėtis. Žiūri su kažkokia panieka. Įsivaizduoji, ką padarė Gurecko kalba plenume! Palyginimu su „gureckiukais“ nenustebinai.

Astrausko kandidatūra iš pradžių buvo iškelta Radviliškio apygardoje. Galvota, kad ten bus mažiau konkurencijos. Bet Sąjūdis netikėtai paskelbė, kad joje kels Justino Marcinkevičiaus kandidatūrą. Laimėti prieš jį nebuvo jokių šansų, todėl Astrauskas pakeitė apygardą, buvo iškeltas Vilkaviškio nacionalinėje-teritorinėje apygardoje, kuri apėmė Vilkaviškio ir Šakių rajonus. Apygardas keitė ir kiti kandidatai. Beriozovas, sužinojęs, kad Sąjūdis prieš jį iškėlė Algimanto Čekuolio kandidatūrą, taip pat pakeitė apygardą. Teisinosi, jog tai padarė tik dėl to, kad būtų blogai, jeigu toje pačioje apygardoje varžytųsi du labai stiprūs kandidatai, nė vienam iš jų tai nebūtų naudinga. Bet tikroji priežastis buvo kita: bijojo pralaimėti Čekuoliui.

Greitai paaiškėjo, kad Astrauskui netektų konkuruoti su Marcinkevičiumi, nes jis, sužinojęs, kad Radviliškio apygardoje yra iškeltas Astrauskas, nesutiko kandidatuoti toje apygardoje.

Prezidiumo darbuotojai svarsto, kad Astrauskas, pasirinkęs Vilkaviškio apygardą, ko gero, paskubėjo, nes ten buvo labai stipri Sąjūdžio grupė. Dabar teks varžytis su Juozu Oleku, gydytoju iš Vilniaus. Jis gimė tremtyje, su tėvais grįžo į Lietuvą, baigė Vilkaviškio vidurinę mokyklą, paskui tapo garsiu mikrochirurgu. Vilkaviškiečiai jį laiko savo žmogumi. Be to, jis Sąjūdžio Seimo tarybos narys. Su juo varžytis Astrauskui bus sunku.

Astrauskas ir pats ne vieną kartą lankėsi Vilkaviškyje. Važiavo tarnybiniu automobiliu, juoda volga. Atkalbėti nesinaudoti valdišku transportu nepavyko. Buvo įtikintas, kad nieko blogo nedaro, esą atvažiavo darbo reikalais, taip pat susitiko su gyventojais. Salės buvo pilnos, žmonės klausėsi, bet jis jautė, kad jo žodžiai neranda atgarsio, sminga lyg į tuštumą. Jis kalba apie būsimą didesnį respublikos ekonominį savarankiškumą, didesnį suverenitetą, kad planuojama priimti naujus įstatymus, kurie pagerins žmonių gyvenimą. Net truputį pakritikuoja stiprų centrą, kad ten Gorbačiovo pradėtas persitvarkymas vyksta lėtai. Žada, kad jeigu bus išrinktas, Maskvoje atstovaus pirmiausia Lietuvos interesams, jis žino, su kuo ir kaip ten galima kalbėtis. Išgirdęs klausimą, ar jis už Lietuvos nepriklausomybę, nuo tiesaus atsakymo išsisuka. Pradeda aiškinti, kad Lietuva turi siekti didesnio savarankiškumo ne tik ekonomikoje, bet ir kitose srityse, kad turi būti nustatyti nauji santykiai su stipriu centru, jis turi mažiau diktuoti. Be Sovietų Sąjungos Lietuvai bus sunku, iš ten gauname naftos, dujų,

kitų žaliavų, be jų mūsų pramonė sustos. Taip pat gauname ir pašarų, be kurių nepagamintume tiek žemės ūkio produkcijos, kiek pagaminame dabar. Turime būti realistai, neforsuokime įvykių, tai nieko gero neduos, tik pakenksime patys sau.

Iš salės pasigirsta replika:

– Kas iš to, kad pagaminame daug pieno ir mėsos, beveik viską išvežame į Maskvą ir Leningradą, o čia, vietoje, net sviesto ne visada gausi. Nueikite į parduotuves, jos tuščios, norint ką nors nusipirkti reikia arba talonų, arba blato. Žmonių kantrybė baigiasi, taip gyventi toliau negalima.

Astrauskas bando aiškinti, kad Lietuva gyvena geriau negu kitos sąjunginės respublikos, persitvarkymas pradėtas būtent dėl to, kad norima pagerinti žmonių gyvenimą, visi turime palaikyti komunistų partijos kursą. Priduria, kad pastaruoju metu atsirado žmonių, kurie norėtų sugrąžinti buržuazinę santvarką, bet to nebus.

Apsidžiaugia, kai iš salės išgirsta, kad mes, paprasti žmonės, palaikome jūsų kandidatūrą, nesutinkame su radikaliais Sąjūdžio reikalavimais, norime, kad valdžiai nebūtų trukdoma dirbti, kad Lietuvoje būtų tvarka. Gaila, kad tokių balsų vos vienas kitas. Astrauskui šmėsteli mintis, kad taip tikriausiai kalba iš anksto paprašyti žmonės. Salės palaikymo tokios kalbos nesulaukia. Priešingai, salė pradeda nepritariamai ūžti, iš karto atsiranda žmonių, kurie, nesiskaitydami su žodžiais, nusodina tuos, kurie Astrauską palaikė. Išvadina valdžios pakalikais, subinlaižiais, išdavikais ir dar stipresniais epitetais. Argi nenorite, kad Lietuva būtų laisva? Salė ploja. Astrauskas bando raminti aistras, sako, kad visi turi teisę pasakyti savo nuomonę, praėjo laikai, kai galima buvo turėti tik vieną nuomonę, turime eiti demokratizavimo ir viešumo keliu, laikytis įstatymų.

Iš salės kažkas atsistojęs šaukia:

– Kodėl uždrausta „Atgimimo banga“, kodėl Sąjūdžiui kliudoma veikti? Kalbate apie demokratiją, o patys ją varžote!

Atsako, kad Sąjūdis nuėjo per toli, beveik atvirai reikalauja nepriklausomybės, atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos. Tai labai pavojinga. Turime laikytis Konstitucijos, negalima reikalauti ir žadėti to, kas nesuderinama su Konstitucija.

Pasibaigus susitikimams žmonės paploja. Plojimai skysti, vien iš mandagumo. Jis supranta, kad jeigu vietinė valdžia nebūtų salėje surinkusi partinio ir tarybinio aktyvo, ko gero, ir jų nesulauktų.

Pagalvojo, kad „juoduoju“ praminto CK plenumo nebūtų buvę, jeigu ne Sąjūdžio surengtas Vasario 16-osios minėjimas Kaune. Apie tai, kad toks minėjimas bus surengtas Kaune, miesto valdžia sužinojo tik iš Landsbergio kalbos per televiziją. Romualdas Rimaitis, partijos Kauno miesto pirmasis sekretorius, labai nustebo, kad apie būsimą renginį Kaune jis nieko nežino. Per Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdį klausė Astrausko, ar Lietuvoje dar yra valdžia, ar jos jau neliko. Sako, kad Sąjūdis daro, ką nori, mes atsiliekame, geruoju tai

nesibaigs. Paskaitykite rezoliuciją, kurią jie priėmė minėjimo išvakarėse: Sąjūdis skelbia kursą į teisinį, politinį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą. Nors žodžio „nepriklausomybė“ nėra, argi jums neaišku, kad tai ne kas kita, o kursas į nepriklausomybę? Ar ir toliau tik stebėsime, kas vyksta, ar pagaliau pradėsime veikti? Pavyzdį turi rodyti respublikos vadovai. Kodėl jie tyli?

XXIII

Gorbačiovas matė, kad Sovietų Sąjungos Aukščiausiojoje Taryboje daug „kietosios linijos“ šalininkų, jie stabdo jo paskelbtą perestroiką, demokratizavimo ir viešumo kursą, nenori esminių ūkio reformų. Jeigu nieko nedarys, jo išlikimui valdžioje gali kilti grėsmė. Aukščiausiojoje Taryboje gali turėti daugiau savo šalininkų, jeigu Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų sistema bus reformuota. Inicijavo Sovietų Sąjungos Konstitucijos pataisas, paskui buvo pakeista ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų sistema. Vietoje anksčiau buvusių tiesioginių Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų buvo renkami Sovietų Sąjungos liaudies deputatai, kurie savo suvažiavime turėjo rinkti Sovietų Sąjungos Aukščiausiąją Tarybą. Iš viso buvo renkami 2250 liaudies deputatai, iš jų 1500 tiesiogiai rinko rinkėjai, o 750 deputatų vietų buvo iš anksto rezervuota Sovietų Sąjungos komunistų partijai ir su ja susijusioms bei jos kontroliuojamoms sąjunginėms visuomeninėms organizacijoms, kurios deputatus rinko savo atstovų susirinkimuose. Nauja buvo ir tai, kad pirmą kartą buvo nutarta neriboti kandidatų į SSRS liaudies deputatus skaičiaus, į vieną vietą galėjo būti iškeltas ne vienas, kaip buvo anksčiau, o daugiau kandidatų. Gorbačiovas tikėjosi, kad leidus rinkėjams rinktis iš kelių kandidatų bus išrinktas toks Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas, kuriame jo šalininkai turės daugumą. Lietuvai buvo skirtos 42 deputatų vietos, jie turėjo būti išrinkti tiesioginių rinkimų būdu, dar 16 deputatų iš Lietuvos turėjo išsirinkti Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK ir įvairios sąjunginės visuomeninės organizacijos.

Sąjūdis per televiziją paragino protestuoti prieš tokią rinkimų sistemą. Kodėl net trečdalį deputatų rinks ne tiesiogiai rinkėjai, o pati komunistų partija ir jos kontroliuojamos satelitinės visuomeninės organizacijos? Kodėl jai teikiamos privilegijos? Tai nedemokratiška, visi deputatai turi būti renkami vienodai, juos turi rinkti rinkėjai, o ne partija. Paskelbus Konstitucijos pakeitimo projektus, Lietuvoje mažiau kaip per mėnesį buvo surinkta net 1,8 milijono parašų, nepritariančių tokiai rinkimų reformai. Astrauskas šiaip ne taip išdrįso tai pasakyti Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, kuriame buvo svarstomos Konstitucijos pataisos. Labai ilgai dvejojo, ar šį skaičių įrašyti į savo kalbą, sutiko tik primygtinai raginamas Žilio ir manęs, mes tada kartu su Astrausku buvome Maskvoje ir padėjome jam parengti kalbą. Tiksliau, ją parašėme.

– Kas jus suagitavo, kad taip atkakliai įtikinėjate mane įrašyti šį skaičių? Ar nesuprantate, kad mane už tai gali sušaudyti? – suirzęs piktokai klausia Žilio.

– Pirmininke, Lietuvoje jūsų niekas nesupras, jeigu to nepasakysite. Žmonės pasirašinėjo, nes tikėjosi, kad apie jų požiūrį į Konstitucijos pataisas bus pranešta aukščiausioms Maskvos instancijoms. Ką pasakysite sugrįžęs į Vilnių, kai jūsų paklaus, kodėl apie parašus nieko nepasakėte, nors turėjote galimybę? Turite gerą progą parodyti, kad jums svarbi Lietuvos žmonių nuomonė, kad nebijote jos perduoti. Neturi reikšmės, kad parašų rinkimą organizavo Sąjūdis, pats suprantate, kad siūlomos konstitucijos pataisos tik pusinės, rinkimų sistema galėtų būti demokratiškesnė. O dėl to, kad jus už tai gali sušaudyti, manau, kad tik pajuokavote.

Žilio žodžius, kad „jūs, pirmininke, kalbėdamas apie sušaudymą, tik pajuokavote“, supratau kaip jo bandymą padėti Astrauskui. Kitaip gali susidaryti įspūdis, kad jis bijo. O kad jis tikrai bijo, ne vieną kartą pastebėjau ir anksčiau. Iš jo atsargiai renkamų žodžių, nutylėjimų, bandymų pakreipti kalbą į šalį, kai tik ji pasisuka apie principinius dalykus, iš įvairių kitų smulkmenų. Šiandien atvirai išsidavė. Matyti, kad jis dvejoja, jaudinasi dėl to, kaip į jo pateiktus skaičius reaguos Gorbačiovas. Jeigu kalboje paminės prieš tokią rinkimų sistemą protestuojančių žmonių skaičių, kartu kritikuos Gorbačiovą, nes tai jis pasiūlė taip pertvarkyti rinkimų sistemą. O kas bus, jeigu Gorbačiovui tai nepatiks? Dar apkaltins, kad stabdau jo siūlomas reformas.

Bijo ne tik jis. Bijo ir kiti aukščiausi Lietuvos pareigūnai, taip pat ir Brazauskas.

Iš Lietuvos Ministrų Tarybos atstovybės Maskvoje viešbučio, kuriame buvo apsistojęs, į Kremliaus suvažiavimų rūmus Astrauskas išvažiavo įsitempęs. Prieš įlipdamas į automobilį sako:

– Jeigu aš nukentėsiu, būsite kalti jūs abu, ypač Žilys, nes įkalbėjote paskelbti apie surinktus parašus.

Į viešbutį grįžo visiškai kitokios nuotaikos. Gerai nusiteikęs, patenkintas šypsosi. Pasakoja, kad per pertrauką prie jo buvo priėję nemažai deputatų, gyrė jo kalbą, dėkojo už atvirą nuomonės pareiškimą ir panašiai. Klausia Žilio ir manęs:

– Deputatai gyrė mano kalbą, o jūs tylite ir nieko nesakote. Kokia jūsų nuomonė apie kalbą, ar patiko?

– Taip, pirmininke, patiko, labai gerai pakalbėjote. Mes santūrūs tik todėl, kad iš anksto žinojome, apie ką kalbėsite. Be to, gal šiek tiek jums padėjome, nejaugi girsime patys save, – atsako Žilys.

– Na taip, mes čia nemažai pasiginčijome, gerai, kad viskas gerai baigėsi. Įvarėte man streso. Eime pavakarieniauti, gal ta proga gausime ne tik arbatos, bet ir ko nors stipresnio. Neblogai padirbėjome, nusipelnėme.

Lietuvoje Astrausko kalba taip pat buvo sutikta gerai. Prezidiumas gavo daug gyventojų ir kolektyvų laiškų, kuriuose buvo džiaugiamasi Astrausko kalba,

jam dėkojama, kad gynė Lietuvos interesus. Net Sąjūdis jos nekritikavo. Vis dėlto ta kalba neturėjo jokios įtakos vėliau priimtoms Sovietų Sąjungos konstitucijos pataisoms: ji buvo pataisyta taip, kaip buvo numatęs Gorbačiovas. Bet Astrauskas, savo kalboje išdrįsęs paminėti, kiek Lietuvoje surinkta parašų, nepritariančių Gorbačiovo pasiūlytam rinkimų pertvarkymo modeliui, užsidirbo nemažai pliusų. Maskva nepatenkinta tuo, kas vyksta Lietuvoje. Vasarį iš SSKP CK atvyko komisija, turėjusi išsiaiškinti padėtį vietoje. Dirbo beveik savaitę, važinėjo po visą Lietuvą. Jos išvados griežtos: Lietuvos komunistų partijos CK ir partijos vietos komitetai nekontroliuoja situacijos, būtinos ryžtingos priemonės padėčiai suvaldyti. CK sekretorius ideologijai Šepetys atsistatydino, į jo vietą iš Maskvos, iš SSKP CK, atsiųstas Valerijonas Baltrūnas, buvęs Lietuvos komjaunimo komiteto pirmasis sekretorius. Jis iš karto kooptuojamas į Lietuvos komunistų partijos CK ir jo biurą. Stagnatorius, mąsto dogmatiškai, panašiai kaip Gureckas.

Astrauskas, prisimindamas Lietuvos komunistų partijos CK vasario plenumą, pagalvojo, kad jis buvo sušauktas visai be reikalo. Maskva to nereikalavo. Astrauskas mąstė: išsigandome, kad ji imsis kadrų valymo, kitų griežtų priemonių. Norėjome sušvelninti situaciją nelaukdami, kol savo priemonių imsis centras. Plenume pasakyta Gurecko kalba man jau dabar kenkia, o ateityje gali pakenkti dar daugiau. Jis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius, jo kalbą Sąjūdis ir visuomenė priėmė kaip visos Aukščiausiosios Tarybos ir jos Prezidiumo poziciją. Priklijavo stagnatorių etiketę. Taip pat ir man. Na ir kas, kad Gureckas padavė pareiškimą atsistatydinti iš pareigų, vis tiek mano patikėtinius apygardoje ir ten nuvykusius Prezidiumo darbuotojus vadina „gureckiukais“. Jeigu būtų mano valia, Gurecką atleisčiau iš karto. Bet CK pataria neskubėti, sako, kad visuomenė jo atleidimą supras kaip susidorojimą už kritiką, turime būti pakantūs, specialios Aukščiausiosios Tarybos sesijos dėl Gurecko atleidimo nešauksime.

Po kelių mėnesių prasidėjo kandidatų į Sovietų Sąjungos liaudies deputatus kėlimas. Pagal naują rinkimų sistemą, Brazauskas ir Astrauskas galėjo būti išrinkti TSRS liaudies deputatais ne tiesioginiuose rinkimuose, o TSKP CK plenume Maskvoje. Bet jie nesutiko būti išrinkti tokiu būdu. Nusprendė kelti savo kandidatūras rinkimų apygardose, varžytis su kitais kandidatais. Tegul sprendžia rinkėjai, tikisi, kad bus išrinkti.

Kol Astrauskas informaciją apie savo apygardos rinkėjų nuotaikas gaudavo tik iš savo patikėtinių, jautėsi gana ramus, nes išgirsdavo, kad rinkėjų dauguma palaiko jo kandidatūrą. Ramybė dingo, kai pats pradėjo važinėti į susitikimus su gyventojais. Pasirodė, kad situacija gerokai prastesnė negu ta, kurią jam piešė. Daug kas palaiko ne jį, o jo varžovą Oleką. Ir kuo toliau, tuo labiau. Sąjūdžio žmonės važiuoja tiesiai į gamyklas, fermas, mokyklas, atvirai kalbasi apie tai, kas tikrai rūpi žmonėms, agituoja už Juozą Oleką. Veikia išradingai. Matė savo

plakatą, kuriame jis spaudžia ranką vienam iš Afrikos valstybių vadovų: taip norėta parodyti, kad jis turi ir tarptautinės veiklos patirties. Ant rankų paspaudimo užklijuotas lipdukas „Su Sąjūdžiu – už Lietuvą“. Susitikimuose su gyventojais Olekas ir jo patikėtiniai tiesiai sako, kad rinkimų agitacija vyksta nesąžiningai, nes Astrausko plakatų yra išspausdinta net tris kartus daugiau negu jo, o spaudoje Astrauską palaikančios medžiagos skelbiama taip pat kelis kartus daugiau. Daug daugiau iškabinta ir jo nuotraukų. Valdžia atvirai remia Astrauską, daro viską, kad jis būtų išrinktas. Suteikia sales susitikimams, suveža žmones, naudojasi valdiškais ištekliais, o Sąjūdžiui, jo kandidatui Olekui ir tiems, kas už jį agituoja, visaip trukdo, kimba net prie mažiausių smulkmenų. Patys matote, Astrauskas į susitikimus atvažiuoja tarnybiniu automobiliu, už visų mokesčių mokėtojų pinigus. Taip pat ir jo patikėtiniai iš Vilniaus. Kodėl sąlygos agituoti yra nevienodos? Ar tai dera su demokratija ir viešumu, apie kurį valdžia ir Astrauskas taip garsiai kalba?

Į tokius kaltinimus Astrauskas neturi, ką atsakyti. Prisiminė, kad kai prieš kelias savaites vykusiame pasitarime su už rinkimus atsakingais Prezidiumo darbuotojais išgirdo, jog kelionėms į jo rinkimų apygardą pradeda trūkti benzino, kad Ministrų Tarybos reikalų valdyba neskiria papildomų limitų, atsakė, kad nesijaudintų, benzino bus tiek, kiek reikės. Dabar teks duoti nurodymą, kad darbuotojai į apygardą važiuotų viešuoju transportu. Už bilietus bus apmokėta, bet nekris į akis, kad atvažiuoja su valdiškomis volgomis. Tada aiškiai pasakė, kad jokio spaudimo Olekui ir už jį agituojantiems negali būti, laikai pasikeitė, visi turi turėti vienodas sąlygas agituoti. Turime elgtis demokratiškai iki galo, griežtai laikytis įstatymų, galvojo Astrauskas. Olekui aš jokių pretenzijų neturiu. Vietinė valdžia persistengė, tai man pradeda kenkti. Kai susitinkate su gyventojais, kalbėkite atvirai, neslėpkite problemų, nespauskite balsuoti už mane. Tegul žmonės patys pasirenka. Bet turite stebėti, kad visų kandidatų rinkiminės platformos atitiktų Konstituciją. Tai turi stebėti ir rinkimų komisija, ir laiku reaguoti. Jeigu susitikimuose Olekas kalba apie tai, kad iš Lietuvos turi būti išvesta Sovietų Sąjungos kariuomenė, tai reikia aiškiai pasakyti, kad tokie reikalavimai prieštarauja Konstitucijai, jų negali būti. Žmonėms reikia aiškinti, kitaip jie gali būti suklaidinti. Kai vyks balsavimas, reikia pasirūpinti, kad jį stebėtų daugiau komunistų, spaudos atstovų. Jie turi stebėti ir tai, kaip bus skaičiuojami balsai. Jokių manipuliacijų negali būti, viskas turi būti daroma griežtai pagal įstatymą.

XXIV

Antanas Terleckas ir jo Laisvės lyga ragina boikotuoti SSRS liaudies deputatų rinkimus. Esą dalyvavimas juose reikš, kad Lietuva netiesiogiai pripažįsta okupacinę valdžią. Sąjūdis laikosi kitos nuomonės. Tai, kad Lietuvoje net 42 deputatai galės būti išrinkti demokratinių rinkimų būdu, rinkėjams leis išreikšti savo

tikrąją valią. Lietuvoje išrinkti deputatai turės galimybę Lietuvai rūpimus klausimus, taip pat ir nepriklausomybės atkūrimo, kelti pasinaudojant SSRS liaudies deputatų suvažiavimo tribūna. Be to, deputatai galės kalbėti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose, tokią jų teisę numato SSRS liaudies deputatų statuso įstatymas. Į rinkimus eisime aiškiai deklaruodami tikslą atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Tegul Brazausko partija kalba apie tai, kad „Lietuva be suvereniteto – Lietuva be ateities". Tai labai abstraktu, neaišku, apie kokį suverenitetą kalbama. Kandidatus kelsime visose rinkimų apygardose. Aišku, rinkimų diena ne pati tinkamiausia, per šv. Velykas, sekmadienį, bet ją nustatė Maskvoje, o ne Lietuvoje. Raginkime žmones ateiti ir balsuoti, kiekvienas balsas labai svarbus, nuo rinkimų rezultatų priklauso Lietuvos ateitis.

Rinkimų rezultatai pradėjo aiškėti netrukus po vidurnakčio. Prezidiumo darbuotojai palaikė ryšį su Astrausko rinkimų apygardos rinkimų komisija, žinias gaudavo kas valandą. Paryčiui, nors dar nebuvo suskaičiuoti visi balsai, tapo aišku, kad Astrauskas pralaimėjo. Galutinai suskaičiavus balsus paaiškėjo, kad už jį balsavo tik 27 procentai rinkėjų. Tai ne šiaip pralaimėjimas, tai sutriuškinimas. Nežinia apie ką su Astrausku kalbėjo apygardos rinkimų komisijos pirmininkas, kitos dienos anksti ryte atvažiavęs į Vilnių, bet iš jo kabineto išėjo papilkėjęs ir lyg nusikaltęs.

Sužinojęs rezultatus, Astrauskas buvo sutrikęs. Ne tik sutrikęs. Jis buvo tiesiog priblokštas. Jautė, kad gali pralaimėti, bet nesitikėjo, kad tokiu dideliu skirtumu. Guodžia nebent tai, kad pralaimėjo ir Ministrų Tarybos pirmininkas Sakalauskas, keli LKP CK sekretoriai, kiti aukšti pareigūnai. Nežinia, kaip būtų pasibaigę ir Brazauskui, jeigu Sąjūdis pačią paskutinę akimirką nebūtų patraukęs į šalį prieš jį iškeltos Arvydo Juozaičio kandidatūros. Astrauskas tikėjosi, kad žmonės vertina tai, ką per pastarąjį pusmetį padarė jo vadovaujama Aukščiausioji Taryba, dar prisimena jo kalbą Sovietų Sąjungos Aukščiausiojoje Taryboje, kai nepabijojo iš tribūnos pasakyti, jog Lietuva nepritaria siūlomai rinkimų sistemai. Prezidiumas ką tik priėmė įsaką dėl valstybinės lietuvių kalbos, nepakluso rusakalbių mitingų reikalavimams valstybinės kalbos statusą suteikti ir rusų kalbai. Atleistas Juozas Kuolelis, televizijos ir radijo komiteto pirmininkas, kuris gniuždė bet kokią laisvesnę mintį. Pasirodo, to nepakanka. Pagalvojo, kad ir jis, ir kiti vadovai, kurie jau daug metų valdžioje, atitrūko nuo realaus gyvenimo, dažnai jį priima tokį, kokį aprašo spauda, rodo televizija, o ne tokį, koks yra iš tikrųjų. Jie bijo sau pripažinti, kad tikrovė yra kitokia, negu ją bando įpiršti partijos propaganda, kad jie valdžioje yra ne todėl, kad juos tikrai išrinko žmonės, o tik todėl, kad į postus juos prieš tai paskyrė partija. Kai tik atsirado galimybė rinktis iš kelių kandidatų ir balsuoti laisvai, paaiškėjo, kaip žmonės iš tiesų vertina tuos, kas vadovauja Lietuvai. Kad ir kaip būtų skaudu, bet jais nepasitiki. Žmonės nori ir naujų veidų, ir didesnių permainų. Jis taip pat norėtų, kad viskas keistųsi daug greičiau, kad Lietuva būtų savarankiškesnė, galėtų daug

ką spręsti pati, bet to neleidžia Maskva. Jai nepasipriešinsi. Sąjūdis žmonių nuotaikas užčiuopia daug geriau negu partija su visu savo aparatu ir tuo pasinaudojo per rinkimus. Bet tai, ką per rinkimus žadėjo Sąjūdis, yra neįgyvendinama, jo reikalavimai labai pavojingi. Kaip žmonės to nesupranta? Gorbačiovas neleis, kad Lietuva išeitų iš Sovietų Sąjungos. Padarėme klaidą, galvojo Astrauskas, kai pernai lapkritį Aukščiausiosios Tarybos sesijoje nepalaikėme estų, kad kaip ir jie nepaskelbėme, jog Sovietų Sąjungos įstatymai Lietuvoje galioja tik tuomet, kai tam pritaria mūsų Aukščiausioji Taryba. Gal Aukščiausiosios Tarybos sprendimas tada būtų buvęs kitoks, bet Brazauskas ir Paleckis įtikino, kad to daryti nereikia, sakė, kad dar per anksti. Tada rūmų kieme susirinkusi žmonių minia mus išvadino išdavikais, turėjome eiti per visą kiemą nutiestu plačiu balto popieriaus taku, ant jo ryškiai matėsi mūsų batų pėdsakai, lyg mindžiojome kažką švaraus ir švento. Pats priešinausi prasidėjusiam deputatų parašų rinkimui, kad būtų sušaukta neeilinė sesija, kuri dar kartą grįžtų prie Sovietų Sąjungos įstatymų galiojimo Lietuvoje. Kai kuriuos pasirašiusius pavyko įtikinti atsiimti parašus, jų pritrūko, sesijos nesušaukėme. Neabejoju, kad kitoje sesijoje tas klausimas vėl iškils, pareikalaus Sąjūdis. Aukščiausioji Taryba tik velkasi paskui jį. O Gurecko kalba plenume viską sugadino galutinai. Kai tada jam pasakiau, kad galėjo kalbėti ne taip griežtai, jo kalba gali pakenkti partijos kandidatams būsimuose SSRS liaudies deputatų rinkimuose, išgirdo, jog dar neaišku, kas daugiau pakenks: ar jo kalba, ar nuolaidžiavimas ir pataikavimas Sąjūdžiui.

Suskaičiavus visų rinkimų apygardų rezultatus paaiškėjo, kad juos triuškinamai laimėjo Sąjūdis, gavęs net 36 vietas iš 42. Sąjūdžio siekiams atvirai pritarė ir nemaža dalis iš 16 deputatų, kuriuos išsirinko Sovietų Sąjungos komunistų partija ir įvairios visasąjunginės visuomeninės organizacijos. Taigi iš 58 TSRS liaudies deputatų absoliuti dauguma buvo Sąjūdžio remti ir jo siekius palaikantys deputatai. Tik Ciechanovičius ir Brodavskis, išrinkti apygardose, kuriose gyventojų daugumą sudarė lenkų tautybės rinkėjai, buvo aršiai nusiteikę prieš Lietuvos nepriklausomybės siekį.

Rinkimų rezultatai to meto Lietuvos valdžiai buvo visiškai netikėti, sukėlė šoką. Politinė padėtis Lietuvoje iš esmės pasikeitė.

XXV

– Labas rytas, gerbiami deputatai. Tęsime vienuoliktojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos penkioliktą sesiją ir pradėsime aštuntąjį posėdį. Prašome užsiregistruoti, – į deputatus kreipiasi pirmininkaujantis posėdžiui Šepetys.

Kaip visada klausausi posėdžio transliacijos per vidinį radijo tinklą. Tą patį savo kabinete daro ir Žilys. Klausytis paprašė Sabutis, jis nori, kad jeigu posėdyje kiltų teisinių ginčų, mes žinotume kontekstą ir prireikus jam patartume. Sako, aš vienas negaliu visko žinoti, dalyvaujate rengdami projektus, kuriuos

svarstome, esate labiau įsigilinę. Dėl to ir esate, kad padėtumėte. Vakar patys matėte, kad dėl rinkimų komisijos Prezidiume buvo įvairių nuomonių, neaišku, kaip šiandien sesijoje reaguos deputatai.

Vakarykštis Prezidiumo posėdis tikrai buvo įtemptas. Pagal Aukščiausiosios Tarybos rinkimų įstatymą, respublikinė rinkimų komisija susideda iš pirmininko, jo pavaduotojo, komisijos sekretoriaus ir dvylikos narių, taigi iš viso penkiolika žmonių, o komisiją sudaro Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į visuomeninių organizacijų pasiūlymus. Pasirodo, jos pasiūlė ne penkiolika kandidatų, o aštuoniolika. Prezidiumo nariai susiginčijo, ar sesijai turi būti teikiami visi visuomeninių organizacijų pasiūlyti aštuoniolika kandidatų, ar galima pateikti tik tiek, kiek žmonių turi būti komisijoje, t. y. penkiolika. Kai kurie Prezidiumo nariai pradėjo abejoti, ar nepažeidžiame įstatymo, paklausė, ką apie tai mano teisininkai. Žilys paaiškino, kad šiuo atveju Prezidiumui tenka tik techninė funkcija: pateikti sesijai visus visuomeninių organizacijų pasiūlytus kandidatus, Prezidiumas neturi teisės nepateikti kokio nors pasiūlyto kandidato. Ką paskirti į komisiją, sprendžia tik Aukščiausioji Taryba, ji balsuos, iš aštuoniolikos atsirinks penkiolika, tiek, kiek reikia pagal įstatymą.

Astrauskas, išgirdęs, kad Prezidiumui tenka tik techninė funkcija, net pyktelėjo. Sako:

– Prezidiumas turi užtikrinti sklandų sesijos darbą. Jeigu pateiksime visus aštuoniolika, balsavimas bus painus, deputatai gali pasimesti, kils sumaištis. Ar to norite? Pagalvokime ir apie tai, kad jeigu balsavimui pateiksime visus pasiūlytus, balsavimo rezultatai gali būti netikėti, ne tokie, kokių norime. Ką tada darysime?

Prezidiumas nepaisė Žilio patarimo, kad Aukščiausiajai Tarybai reikia pateikti visus visuomeninių organizacijų pasiūlytus kandidatus, nutarė pateikti tik penkiolika kandidatų, o tris be jokių motyvų iš sąrašo išbraukė.

– Vytai, pamatysi, sesijoje kils skandalas, – išeidamas iš posėdžio sako Žilys.

Nuojauta Žilio neapgavo.

Vos tik Sabutis informavo deputatus, kad Prezidiumas nutarė Aukščiausiajai Tarybai pateikti tik penkiolika kandidatūrų, nes pagal rinkimų įstatymą komisija susideda būtent iš tiek asmenų, kad komisijos pirmininku siūloma paskirti Vaclovą Litviną, partijos Kaišiadorių rajono komiteto pirmąjį sekretorių, jo pavaduotoja – Ireną Tiškutę iš Lietuvos žurnalistų sąjungos, o komisijos sekretoriumi – Viktorą Rinkevičių, Vilniaus miesto liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto sekretorių, salėje kilo šurmulys, pasipylė klausimai.

– Minėjote, kad buvo aštuoniolikos organizacijų pasiūlymai, kodėl bendrame sąraše matome tik penkiolika asmenų? Kokios dar trys organizacijos siūlė kandidatus, kodėl jie nebuvo įtraukti? – klausia Vaišvila.

– Gal galėtų Prezidiumas paaiškinti, kokiais motyvais remiantis komisijos pirmininku siūloma paskirti komunistų partijos funkcionierių? – skamba Antanavičiaus klausimas.

Sabutis teisinasi, kad kandidatų sąrašą aprobavo Prezidiumas, Litvino kandidatūrą į pirmininkus pasiūlė LKP CK plenumas. Sako, kad Aukščiausioji Taryba gali svarstyti ir kitus kandidatus, kuriuos pateikė visuomeninės organizacijos ir kurių nėra sąraše. Jų pavardės yra papildomame sąraše, kurį deputatai turi.

Uoka pareiškia, kad Litvino kandidatūra yra nepriimtina.

Šličytė informuoja, kad Sąjūdžio Seimo taryba pasiūlė komisijos pirmininku skirti chemijos mokslų daktarą Vaclovą Panumį. Klausia:

– Kodėl ši kandidatūra netinkama?

Žodžio paprašo Landsbergis:

– Norėčiau pateikti du klausimus. Pirmas klausimas: kada ir kaip vyko svarstymas, iškeliant tris vadovaujančius asmenis į respublikinės rinkimų komisijos viršūnę? Ir antras klausimas: jeigu tokia rinkiminės komisijos vadovybė bus patvirtinta, ar Prezidiumas suvokia, kokia bus visuomenės reakcija, kokią politinę krizę tai gali sukelti artėjant lemiamiems Lietuvos istorijai rinkimams?

Sabutis vėl aiškina, kad Prezidiume svarstymas buvo kolegialus, taip nutarta balsų dauguma, deputatai gali pasirinkti bet kokią kandidatūrą.

Šepetys, kuris pirmininkauja posėdžiui, klausia Sabučio:

– Ar gali būti siūlomos kandidatūros, kurių nėra sąraše? Kiek žinau, Prezidiume buvo kalbėta, kad naujas kandidatūras siūlyti jau vėlu?

– Pagal rinkimų įstatymą, kuris galioja šiuo metu, komisija sudaroma iš pirmininko, jo pavaduotojo, komisijos sekretoriaus ir dvylikos narių. Jie atrenkami atsižvelgiant į visuomeninių, tarp jų ir politinių, organizacijų, visuomeninių judėjimų, respublikinių organizacijų pasiūlymus, kurie pateikiami per septynias dienas po rinkimų paskyrimo. Per septynias dienas visuomeninės organizacijos ir judėjimai reikalingą medžiagą apie kandidatūras atsiuntė Prezidiumui. Dabar pateikiame jums vertinti.

Iš salės kažkas klausia Sabučio:

– Kas dar Prezidiume buvo siūloma į komisijos pirmininkus?

– Į pirmininkus dar buvo siūlomas akademikas Juozas Bulavas. Tai vienintelė kandidatūra. Kitos nebuvo siūlomos. Dabar yra tokia padėtis, kai jau praėjo terminas, kada buvo galima svarstyti šias kandidatūras. Dabar mums reikia spręsti.

Bičkauskas pasiūlo įtraukti į slapto balsavimo biuletenius visus kandidatus, kuriuos nustatytu laiku pateikė visuomeninės organizacijos. Slapto balsavimo metu išrinkti ir rinkiminės komisijos vadovaujančius darbuotojus. Priduria:

– Dar yra trys sesijos dienos, nesunkiai pasiruošime.

Rasteika taip pat abejoja Litvino kandidatūra. Sako, kad ji daugiau pažįstama Kaišiadorių rajono gyventojams ir dar nežinia, iš kokios pusės. Pritaria pasiūlymui komisijos pirmininku išrinkti didžiai gerbiamą ir didelių nuopelnų

respublikai turintį mokslininką, buvusį universiteto rektorių, dabar akademiką Juozą Bulavą. Siūlo balsuoti už jį.

Apie tai, kad Litvinas netinka į komisijos pirmininkus, kalba ir Antanavičius:

– Respublikoje formuojasi daugiapartinė sistema, renkant pirmininką reikėtų būtinai laikytis principo, kad žmogus turi būti arba nepartinis, arba, kaip akademikas Bulavas, atstovautų visoms partijoms: ir komunistams, ir nepartiniams, ir socialdemokratams, todėl, kad jis buvo ir Lietuvos socialdemokratas, vėliau buvo komunistas, iš partijos pašalintas, dabar nepartinis ir, manau, geresnės kandidatūros, neutralios visoms partijoms, nėra. O rinkti komunistų partijos funkcionierių šiame etape būtų visiškai nepriimtina. Aš manau, kad lietuvių tauta turėtų kategoriškai protestuoti mitingais, parašais ir dar kaip nors, nežinau, turėtume kelti bendrą visuomeninį protestą prieš šitokį jūsų sprendimą.

Šepetys jaučia, kad Litvino kandidatūra nepraeis, neaišku, kaip bus ir su kitomis, reikia ieškoti kompromiso. Kreipiasi į deputatus:

– Žinoma, būtų labai gerai, kad rinkiminė komisija ir jos pirmininkas nekeltų didelių diskusijų, nes nuo pasitikėjimo jais didele dalimi priklauso rinkimų eiga ir rezultatai. Aš siūlyčiau, kad šį svarbų klausimą dar kartą apsvarstytų Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas ir pateiktų mums gal rytoj, o gal ir trečiąją šios sesijos dieną. Ar pritariate? Ačiū, taip ir sutarėme.

Svarstomi keli kiti klausimai, paskui posėdyje daroma pertrauka.

Po kelių minučių į mano kabinetą netikėtai ateina Albertas Valys, Aukščiausiosios Tarybos posėdžių sekretoriato vadovas.

– Vytai, Sabutis prašo skubiai surasti akademiką Juozą Bulavą ir tuojau pat jį atvežti čia, į Prezidiumo posėdį. Sako, kad Julius Juzeliūnas jam jau skambino, Bulavas žino, dėl ko kviečiamas, laukia.

Žinojau, kad Bulavas gyvena kažkur Žvėryne, tai visai netoli, už upės. Bet kur tiksliai, nenutuokiau. Klausiu Žilio:

– Juozai, gal žinai, kur gyvena Bulavas?

– Paklausk Irenos Jonušienės, ji veždavo Bulavui Konstitucijos pataisų ir kitų įstatymų projektus. Ji tikrai žino.

– Irena, Sabutis prašo skubiai surasti Bulavą ir atvežti į rūmus. Žilys sakė, kad žinai, kur jis gyvena, ne kartą vežei jam projektus. Važiuokime, parodysi, bus greičiau. Kol susiruoši, aš paskambinsiu Bulavui. Kad tik jis būtų namuose!

Bulavas atsiliepia iš karto, aišku, kad laukė skambučio. Prisistatau:

– Esu Žilio pavaduotojas, skambinu Prezidiumo sekretorius Sabučio pavedimu. Gerbiamas akademike, jūs kviečiamas kuo skubiau atvykti į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdį. Atsiprašau už tokį netikėtumą, man tik prieš kelias minutes davė pavedimą paskambinti jums. Jeigu sutinkate, pas jus būsiu maždaug po 15–20 minučių.

Išgirstu:

– Man tai netikėta, bet atvažiuokite, lauksiu.

Po 15 minučių buvau prie Bulavo namo. Kieme pasitiko jo žmona, šypsosi, sako, teks šiek tiek lukterėti, kol akademikas persirengs, jis tuojau ateis.

Bulavas pasirodė po kelių minučių. Su kostiumu, kaklaraiščiu, pasitempęs. Eina sunkiai, iš lėto. Matyti, kad jau garbingo amžiaus. Ištiesia ranką, maloniai pasisveikina.

Pamato Ireną, sako:

– Jus aš jau pažįstu, – pajuokauja: – Gal atvežėte kokį nors naują įstatymo projektą?

Įlipęs į automobilį klausia:

– Gal žinote, dėl ko mane taip netikėtai kviečia? Gal dėl Konstitucijos pataisų ar dėl pilietybės įstatymo?

Suprantu, kad Bulavas nenori išsiduoti, jog žino, kad jam bus pasiūlyta tapti respublikinės rinkiminės komisijos pirmininku. Užduodamas klausimą „Ar žinote, dėl ko mane kviečia?“, jis tikisi, kad plačiau papasakosiu apie rinkimų komisijos sudarymo užkulisius. Bet apie tai kalbėti aš nebuvau linkęs.

– Nežinau, Sabutis paprašė, kad jus skubiai surasčiau ir atvežčiau į Prezidiumo posėdį. Džiaugiuosi, kad buvote namuose ir iš karto atsiliepėte, ačiū, kad sutikote atvažiuoti. Manau, kad dėl kažko svarbaus, kitaip pakviestų iš anksto.

Nors iki šiol nebuvau asmeniškai pažįstamas su Bulavu, jo pavardę gerai žinojau. Pirmą kartą ją išgirdau dar būdamas studentas, gal trečiame kurse, kai teko laikyti užsienio buržuazinių šalių valstybinės teisės egzaminą. Tada dėstytojas rekomendavo paskaityti Bulavo parašytą mokslo studiją, skirtą šiam dalykui. Patiko, buvo labai naudinga. Kai pabaigęs studijas tapau Teisės fakulteto dėstytoju, rengdamasis paskaitoms dažnai pavartydavau tą knygą, patardavau studentams paskaityti. Profesorius Maksimaitis, kuris gerai pažinojo Bulavą, vėliau pasakojo, kad Bulavas buvo patekęs į didelę valdžios nemalonę, buvo atleistas iš universiteto rektoriaus pareigų, nes per mažai kreipė dėmesio į partijos komiteto nuomonę, ką reikia priimti dirbti dėstytojais, o ką atleisti, norėjo sulietuvinti universitetą. Vėliau dirbo įvairiose teisės įstaigose, toliau domėjosi valstybine teise, buvo šios teisės šakos autoritetas. Kai 1988 metais Mokslų akademijoje gimė iniciatyva pradėti rengti naują Lietuvos TSR Konstitucijos projektą, Bulavas buvo įtrauktas į komisiją, jos nariai pasakojo, kad būtent jis pasiūlė nemažai naujų nuostatų, didinančių Lietuvos savarankiškumą.

Dabar didžiavausi, kad ką tik susipažinau su tokiu iškiliu žmogumi.

Įėję į Aukščiausiosios Tarybos rūmus, iš karto liftu pakilome į trečią aukštą, nuėjome tiesiai į Prezidiumo salę. Po kelių minučių Aukščiausiosios Tarybos posėdyje buvo paskelbta pertrauka. Į Prezidiumo salę atėjo Brazauskas, Astrauskas, Sabutis, kiti Prezidiumo nariai.

Su Bulavu stovime nuošaliau. Pamatęs Bulavą prieina Brazauskas.

– Malonu susipažinti su jumis, akademike. Esu apie jus daug girdėjęs, bet iki šiol asmeniškai pažįstami nebuvome.

Bulavas taip pat mandagus, atsako, kad jis džiaugiasi, jog partijos pirmojo sekretoriaus postą užima toks žmogus, koks yra Brazauskas.

Apsikeičia dar keliais maloniais sakiniais.

Prasideda Prezidiumo posėdis, pirmininkauja Astrauskas. Jis pasiūlo Bulavui tapti respublikinės rinkiminės komisijos pirmininku. Bulavas iš karto sutinka. Rimaitis klausia Bulavo, ar jam netrukdys jo amžius ir sveikata. Matyti, kad tai rūpi ir kitiems Prezidiumo nariams.

– Ne, netrukdys. Nors man jau aštuoniasdešimt metų, gydytojai sako, kad mano tikras biologinis amžius tik šešiasdešimt. Sveikata kol kas nesiskundžiu, manau, kad sugebėsiu atlikti šias garbingas pareigas.

Pasipila daugiau klausimų. Bulavas atsakinėja ramiai, nesijaudindamas, neprieštaraudamas išgirstoms nuomonėms. Gyvenimo patirtis daro savo.

Astrauskas sako, kad šiame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje bus papildytas LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymas, Prezidiumui bus suteikta teisė siūlyti kandidatus į Respublikinės rinkimų komisijos narius. Tada klausia:

– Ar Prezidiumo nariai sutinka, kad Bulavas būtų iškeltas kandidatu į Respublikinės rinkiminės komisijos pirmininkus? Jį iškelia Prezidiumas.

Niekas neprieštarauja, sprendimas priimtas.

Sėdžiu Prezidiumo posėdžių salėje, laukiu, kol pasibaigs posėdis, turėsiu Bulavą nuvežti atgal į namus. Išgirdęs, kad Prezidiumas nutarė pasiūlyti Aukščiausiajai Tarybai Respublikinės rinkimų komisijos pirmininko kandidatūrą, sutrinku: pagal galiojantį Rinkimų įstatymą, Prezidiumas neturi teisės siūlyti rinkimų komisijos narių, taigi ir pirmininko kandidatūrų. Tokią teisę jis įgis tik tada, jeigu Rinkimų įstatymas bus papildytas nuostata, apie kurią kalbėjo Astrauskas, ir kai ta pataisa įsigalios. O ji įsigalios tik kitą dieną po to, kai bus oficialiai paskelbta „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žiniose“ arba laikraščiuose „Tiesa“ ir „Sovetskaja Litva“. Kaip Prezidiumas gali priimti nutarimą siūlyti rinkimų komisijos pirmininko kandidatūrą, jeigu pagal Rinkimų įstatymą jis tokios teisės dar neturi?!

Ši aplinkybė niekam iš Prezidiumo narių neužkliūva. Neišdrįsau paprašyti žodžio ir paaiškinti, kad šiuo atveju turėtų būti kitoks veiksmų eiliškumas: pradžioje reikia pakeisti Rinkimų įstatymą, pataisa turi įsigalioti ir tik tada Prezidiumas įgis teisę siūlyti kandidatus į Respublikinę rinkimų komisiją, galės priimti nutarimą dėl konkrečios kandidatūros. Matau, kad Žilys tyli. Jeigu jis tyli, vadinasi, man nedera kalbėti. Nesikišiu, nors matau, kad viskas daroma teisiškai nelabai švariai. Pagalvojau, kad, ko gero, taip elgiamasi sąmoningai, norint išeiti iš keblios padėties, į kurią, sprendžiant, kas bus paskirtas Respublikinės rinkimų komisijos pirmininku, pakliuvo Aukščiausioji Taryba. Matau, kad niekas nenori veltis į teisinius ginčus, viršų ima politinis tikslingumas. Mintyse nusišypsau: jeigu paklausčiau Sabučio, kodėl nebuvo laikomasi veiksmų eiliškumo,

tikriausiai išgirsčiau jo standartinį, kad „taip reikia“. Taip jis atsako visada, kai nėra jokių teisinių argumentų, pagrindžiančių, kodėl buvo pasielgta ne pagal teisę. Neklausiau, nes žinojau, kad jis nieko nepaaiškins. Bijo visų: ir Sąjūdžio, ir Brazausko, ir Šepečio. Turi laviruoti, kitaip jam gali liūdnai baigtis.

Prasideda Aukščiausiosios Tarybos vakarinis posėdis.

Sabutis primena deputatams, kad rytiniame posėdyje buvo pasiūlymų Respublikinės rinkimų komisijos pirmininku rinkti akademiką Bulavą. Sako, kad tai negali likti be atgarsio. Yra gautas septyniolikos deputatų grupės pasirašytas kreipimasis, kuriame Respublikinės rinkimų komisijos pirmininku siūloma išrinkti Bulavą. Perskaito kreipimąsi, paskui pateikia Bulavo biografiją. Jis revoliucinio judėjimo Lietuvoje dalyvis, 1956–1958 metais buvo Vilniaus universiteto rektorius, 1959 metais už politinio pobūdžio pažiūras pašalintas iš komunistų partijos, dabar yra Lietuvos TSR mokslų akademijos narys korespondentas.

Sabutis tęsia:

– Susidariusią padėtį Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas siūlo išspręsti taip: papildyti Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymo 19 straipsnį ir įrašyti, kad pasiūlymus dėl šios Respublikinės rinkiminės komisijos sudėties taip pat turi teisę pateikti svarstant ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Tokia įstatymo pataisa leistų deputatams ir pačiai Aukščiausiajai Tarybai aktyviai dalyvauti formuojant rinkiminę komisiją.

Bičkauskas nesutinka, sako, kad įstatymo keisti nereikia, jis ir dabar leidžia deputatams siūlyti į rinkimų komisiją bet kokį asmenį.

Sabutis atkerta, kad Prezidiume tai buvo svarstyta, ir vis dėlto nuspręsta pateikti siūlymą keisti Rinkimų įstatymą, taip bus aiškiau.

Balsuojama. Salėje 273 deputatai. Už tai, kad LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymo pataisa būtų priimta, balsuoja 138 deputatai. Nustatyta, kad pasiūlymus dėl Respublikinės rinkiminės komisijos sudėties turi teisę pateikti ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Dabar visas straipsnis skamba taip: „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba ne vėliau kaip dešimtą dieną po rinkimų paskyrimo sudaro Respublikinę rinkiminę komisiją Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimams iš komisijos pirmininko, pirmininko pavaduotojo, sekretoriaus ir 12 narių, atsižvelgdama į visuomeninių, tarp jų ir politinių, organizacijų, visuomeninių judėjimų respublikinių organų pasiūlymus, kurie pateikiami per septynias dienas po rinkimų paskyrimo. Pasiūlymus dėl šios rinkiminės komisijos sudėties turi teisę pateikti ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Respublikinės rinkiminės komisijos sudėtis skelbiama spaudoje. Respublikinės rinkimų komisijos įgaliojimų laikas – penkeri metai.“

Padarius Rinkimų įstatymo pataisą, vėl kalba Sabutis:

– Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas taip pat apsvarstė deputatų pareikštą nuomonę dėl rinkiminės komisijos pirmininko ir į šias pareigas siūlo išrinkti Juozą Bulavą, Lietuvos TSR mokslų akademijos narį korespondentą.

Niekas iš deputatų nepaklausia: ar Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas nepaskubėjo priimti šio sprendimo, nes jį priėmė, kai dar nebuvo padaryta Rinkimų įstatymo pataisa, be to, ką tik priimta Rinkimų įstatymo pataisa dar neįsigaliojo, vadinasi, Prezidiumas nurodytą sprendimą priėmė dar neturėdamas tokios teisės.

Mano galvoje staiga šmėsteli dar eretiškesnė mintis: o ar pagal Konstituciją Aukščiausioji Taryba apskritai turėjo teisę papildyti Rinkimų įstatymą nuostata, kad kandidatus į Respublikinę rinkimų komisiją turi teisę siūlyti ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas? Gerai, kad buvau pasiėmęs Konstituciją, puoliau ieškoti straipsnio apie tai, iš ko susideda rinkimų komisijos, taigi ir Respublikinė rinkimų komisija. Štai, radau, 90 straipsnis. Skaitau: „Rinkimų komisijos sudaromos iš visuomeninių, tarp jų ir politinių, organizacijų, visuomeninių judėjimų, darbo kolektyvų ir gyvenamosios vietos rinkėjų susirinkimų atstovų." Tai reiškia, kad kandidatus gali kelti tik šios organizacijos. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo šiame sąraše nėra, vadinasi, pagal Konstituciją, jis tokios teisės neturi?! Manau, kad taip padaryta sąmoningai, siekiant, kad valdžios institucijos negalėtų siūlyti kandidatų į rinkimų komisijas, taigi ir į Respublikinę rinkimų komisiją, nes jos skaičiuoja už į Aukščiausiosios Tarybos kandidatus paduotus rinkėjų balsus. Kitaip tariant, rinkėjų balsus turi skaičiuoti ne valdžios institucijų, o visuomeninių, tarp jų ir politinių, organizacijų pasiūlyti žmonės. Norint Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui suteikti teisę siūlyti kandidatus, prieš tai atitinkama nuostata reikia papildyti Konstituciją, kitaip Rinkimų įstatymo pataisa prieštaraus Konstitucijai. Argi Aukščiausiosios Tarybos deputatai nežino, kad joks įstatymas negali prieštarauti Konstitucijai, taip pat ir tas, kurį jie ką tik priėmė? Gal ir žino, bet jiems net nekilo mintis, kad prieš priimant Rinkimų įstatymo pataisą pirmiausia turi būti išsiaiškinta, ar ji derės su Konstitucija. Akivaizdu, kad neskaitė Konstitucijos 90 straipsnio, kuriame nurodoma, kad Respublikinė rinkimų komisija sudaroma atsižvelgiant į visuomeninių, tarp jų ir politinių, organizacijų, visuomeninių judėjimų respublikinių organų pasiūlymus. Net arkliui aišku, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas nėra nei visuomeninė, nei politinė organizacija, nei visuomeninis judėjimas. Tai valdžios institucija, o Konstitucija nenumato, kad valdžios institucija turėtų teisę siūlyti kandidatus į rinkimų komisijas. Jeigu būtų perskaitę, gal pirmiau būtų papildę Konstituciją, o tada priėmę Rinkimų įstatymo pataisą.

Matau, kad niekam iš deputatų tokios teisinės dilemos, kurios sukasi mano galvoje, nerūpi. Nežinau, ar apie jas galvoja salėje esantys žinomi teisininkai, užimantys daug aukštesnes pareigas negu mano. Jie tyli. Gal todėl, kad jeigu pradės viešai abejoti Rinkimų įstatymo pataisos konstitucingumu, gali būti

apkaltinti susidariusios situacijos nesuvokimu. O gal dėl to, kad supranta, jog balsavimas dėl Konstitucijos pataisos gali būti nesėkmingas, gali pritrūkti balsų?

Pagaunu save galvojant: o kodėl šie teisiniai dalykai turėtų rūpėti man, jeigu jie nerūpi kitiems? Gal aš ko nors nesuprantu, gal klystu? Galėčiau paklausti Žilio, ką jis galvoja, bet nenoriu jo velti į tokius svarstymus. Tai, kad visi garsūs teisininkai tyli, daug ką reiškia. Jeigu atvirai, visiškai nenoriu, kad Respublikinei rinkiminei komisijai vadovautų komunistų partijos pasiūlytas atstovas. Kaip jį pasiūliusieji nejaučia, kad nuotaikos visuomenėje kardinaliai pasikeitė, komunistų partija nepasitiki ne tik Sąjūdis, bet ir didžioji gyventojų dalis? Bulavas visuomenėje turi autoritetą, jis ne tik iškilus teisininkas, bet ir nukentėjęs nuo komunistų partijos, aišku, kad jo kandidatūra yra neutralesnė, ji visuomenei ir Sąjūdžiui labiau priimtina.

Velniai nematė tų mano teisinių išvedžiojimų ir abejonių! Jeigu bus išrinktas Bulavas, visuomenės pasitikėjimas rinkimais ir tuo, kad balsai bus suskaičiuoti sąžiningai, bus daug didesnis, be to, pavyks išvengti dar vienos priešpriešos tarp komunistų partijos ir Sąjūdžio. O apie tai, kad Rinkimų įstatymo pataisa galbūt prieštarauja Konstitucijai, niekas net neužsimins. Tai liks tik mano pasvarstymai, kurie niekam nerūpės. Tegul taip ir būna.

Įdomu, kaip situaciją paaiškinčiau studentams, jeigu tokį klausimą gaučiau seminaro metu? Aiškinčiau taip, kaip dabar galvoju. Dėstytojo statusas ne tik leidžia, bet įpareigoja su studentais kalbėti ir diskutuoti atvirai ir sąžiningai, o ne vien kartoti, kad „taip nustatyta įstatyme“. Studijuodamas turėjau vieną tokį dėstytoją, kuris, neturėdamas teisinių argumentų ar bijodamas pasakyti ką nors kritiško apie įstatymus, į keblius klausimus visada turėdavo vieną atsakymą: taip nustatyta įstatyme. Autoriteto studentų akyse jis neturėjo, buvo vadinamas dogmatiku.

Palauk, palauk. O ką atsakysiu studentams, jeigu jie paklaus: dėstytojau, jeigu, kaip jūs sakote, prieš tai turėjo būti padaryta atitinkama Konstitucijos pataisa, o tik tada papildytas Rinkimų įstatymas, ar tai reiškia, kad vien Konstitucijos pataisos neužtektų? Ar visais atvejais nuostata, kuri yra įtvirtinta Konstitucijoje, turi būti įkelta ir į įstatymą?

Ne, ne visada. Priklauso nuo konkrečios situacijos, o jos gali būti labai skirtingos. Manau, kad jeigu būtų padaryta Konstitucijos pataisa, apie kurią kalbame, jos pakaktų, būtų galima apsieiti ir be Rinkimų įstatymo papildymo. Bet būtinybę papildyti Rinkimų įstatymą tokia pačia nuostata, kuri atsirado Konstitucijoje, galima pagrįsti, pavyzdžiui, taip: tai padarius, visi subjektai, kurie turi teisę siūlyti kandidatus į Respublikinę rinkiminę komisiją, būtų nurodyti viename teisės akte – Rinkimų įstatyme. Taip patogiau taikyti įstatymą, atitinkamų nuostatų nereikia ieškoti keliuose teisės aktuose – ir Konstitucijoje, ir Rinkimų įstatyme. Svarbu, kad Rinkimų įstatymo nuostatos neprieštarautų Konstitucijai.

Atrodo, kad mintimis buvau trumpam atitrūkęs nuo to, kas vyksta posėdžių salėje.

Vytautas Tvarionas pasiūlo komisijos pirmininku rinkti Antaną Barkauską, buvusį Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką.

Sabutis sako, kad tai, ką rinkti pirmininku – Bulavą ar Barkauską, galima bus išspręsti balsuojant.

Bičkauskas prieštarauja:

– Mes ką tik pataisėme Rinkimų įstatymą, nutarėme, kad teisę siūlyti kandidatus turi Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Tai reiškia, kad atskiri deputatai to daryti negali, vadinasi, pasiūlymas rinkti pirmininku Barkauską yra neteisėtas, dėl jo negali būti balsuojama.

Sabutis pripažįsta, kad Bičkauskas visiškai teisus. Nenorėdamas parodyti, kad susimovė pasiūlęs dėl dviejų kandidatų apsispręsti balsuojant, sako:

– Mes, kiekvienas deputatas, dalyvaudami svarstant kandidatūras, išsakome savo nuomonę ir pateikiame ją spręsti. Todėl nematau čia ypatingo sunkumo šiuos klausimus išspręsti.

Pasiteisinimas visiškai nevykęs, jo niekas nesupranta. Bičkauskui užkliuvo ne tai, kad deputatai turi teisę pasakyti savo nuomonę ir diskutuoti bet kokiais svarstomais klausimais, o tai, kad Sabučio pasiūlymas prieštarauja įstatymui. Jeigu tokius pasiūlymus teikia Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretorius, kurio viena iš pagrindinių pareigų yra užtikrinti, kad Aukščiausiosios Tarybos sprendimai būtų priimami griežtai laikantis įstatymų, užtikrinti teisės viršenybę bus sunku.

Netikėtai iš salės pasigirsta, kad su Rinkimų įstatymo pataisa buvo paskubėta, deputatai buvo apgauti, dėl įstatymo pakeitimo reikia balsuoti dar kartą, teisę siūlyti kandidatus turi turėti ir deputatai.

Pasiūlymai iš naujo svarstyti ką tik priimtą ir dar net neįsigaliojusią Rinkimų įstatymo pataisą palaikymo nesulaukia.

Kažkas iš salės klausia:

– Ar Prezidiumo pasiūlymams galioja septynių dienų terminas, kaip ir kitoms visuomeninėms organizacijoms?

Labai geras klausimas, deja, jis nuleidžiamas negirdomis, niekas į jį net nebando atsakyti. Suprask, kaip nori: gal taikomas, gal netaikomas.

Suklūstu išgirdęs Vaišvilos klausimą Pranui Kūriui, teisingumo ministrui:

– Lietuvos komunistų partija neužregistruota, skirtingai nuo kitų organizacijų. Ar Lietuvos komunistų partija turėjo teisę remdamasi Rinkimų įstatymu pasiūlyti savo kandidatus? Kaip jūs komentuosite šitą dalyką?

– Atsakau. Kol galioja Konstitucijos 6 straipsnis, – turėjo. Negalios – neturės, jeigu bus neįregistruota.

Salė pagyvėjo.

Pirmininkaujantis ragina grįžti prie kandidatūrų, kitaip komisijos šiandien nesudarysime:

– Siūlau balsuoti dėl Juozo Bulavo kandidatūros į Respublikinės rinkimų komisijos pirmininkus. Kas už tai? Oho, už – 156. Kas prieš? Prieš – 11. Kas susilaikė? Susilaikė – 83. Taigi, Juozas Bulavas išrinktas Respublikinės rinkimų komisijos pirmininku. O dėl deputato Tvariono pasiūlymo rinkti komisijos pirmininku Antaną Barkauską mes nebalsuosime.

Vaclovas Litvinas išrenkamas komisijos pirmininko pavaduotoju, komisijos sekretoriumi tampa Viktoras Rinkevičius. Po ilgų debatų, kaip balsuoti už likusius dvylika komisijos narių, pagaliau išrenkami ir jie. Respublikinė rinkimų komisija sudaryta.

Aukščiausiosios Tarybos posėdis baigiasi deputatų kritika Prezidiumui, kad nesugeba tinkamai parengti klausimų. Tai dar vienas eilinis akmenėlis į Sabučio daržą.

XXVI

Likus maždaug savaitei iki 1990 metų vasario 24 dienos rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą, man paskambino tėvas. Jam beveik 80.

– Sūnau, vakar buvau nuėjęs į susitikimą su kandidatais. Pilna salė žmonių, vos gavau vietos atsisėsti. Vienas nuo Sąjūdžio, kitas – nuo Brazausko, dar vienas – nuo „žaliųjų“. Agitavo. Sakė, kad galima pasirinkti, už ką balsuoti, bet geriau balsuokite už mane. Sakyk, ar tikrai galėsiu pasirinkti, už kurį balsuoti? Prie ruso taip niekada nebuvo, per visus rinkimus valdžia liepdavo eiti balsuoti, galėjau balsuoti tik už tą, kurį paskirdavo komunistai. Pradžioje paskiria, o paskui liepia rinkti. Pats žinai, kad juokdavausi iš tokių rinkimų. Žmogų, už kurį balsuoji, matai tik nuotraukoje. Net negali paklausti, ką jis žada nuveikti. Kartą balsavau už kažkokį generolą iš Tolimųjų Rytų. Aš tik už Sąjūdį, kaimynas sakė, kad ir jis balsuos tik už tą, kurį iškėlė Sąjūdis. Kad nesuklystume, pavardę užsirašėme. Ar tikrai man nieko nebus, jeigu balsuosiu už Sąjūdį? Prisimeni, pasakojau, kad mano draugą prieš dešimt metų pasodino, davė dvejus metus už tai, kad prie urnos suplėšė biuletenį ir pasakė, kad tai spektaklis.

– Tėvuk, nebijok, aš taip pat balsuosiu tik už tą, kurį iškėlė Sąjūdis. Balsuok drąsiai, laikai pasikeitė, niekas tau nieko nepadarys. Ir savo kaimynams, kitiems pažįstamiems pasakyk: jeigu jie nori, kad būtų atkurta nepriklausomybė, tegul balsuoja tik už Sąjūdį. Kitaip dar ilgai sėdėsime ruso kišenėje.

– Ar tiki, kad Landsbergis gali atkurti nepriklausomybę? Brazauskas sako, kad jeigu iš karto paskelbsime nepriklausomybę, bus labai sunku, be Sovietų Sąjungos neišgyvensime, nereikia skubėti. Jis protingas vyras, gal tik per daug atsargus. Labai norėčiau pamatyti laisvą Lietuvą. Kaip nors išgyvensime. Kad

tik galėtume viską spręsti patys. Bijau, kad tik Maskva neįvestų tankų, kaip Čekoslovakijoje 1968 metais. Kad vėl neprasidėtų trėmimai.

– Niekas nežino, kas bus, ką darys Maskva. Pažįstu kai ką iš Sąjūdžio žmonių, Landsbergis ir Ozolas sako, kad jeigu juos išrinks, jie skelbs nepriklausomybę. Ar iš karto po rinkimų, ar šiek tiek vėliau, bet tikrai skelbs. Sako, kad kitos tokios progos gali nebūti, dabar viskas priklauso nuo žmonių. Jeigu žmonės balsuos už Sąjūdį, vadinasi, balsuos už nepriklausomybę. Nebijok, balsuok ramiai, niekas nieko nepasodins ir neištrems, ne tie laikai. Sakei, kad pernai pavasarį, kai rinkome TSRS liaudies deputatus, taip pat balsavai už Sąjūdžio kandidatą. Prisimenu, taip pat bijojai, bet tada nieko blogo tau neatsitiko, nieko blogo niekas nepadarys ir dabar.

– Pernai kovą buvo paprasčiau. Taip, ir tada balsavau už Sąjūdį, už jo kandidatą. Bet tada rinkome Sovietų Sąjungos liaudies deputatus, už tai nebaudžia. Maskva žinojo, kad jie nepaskelbs nepriklausomybės, to net negalėjo padaryti. Dabar rinksime tuos, kurie žada, kad Lietuva bus nepriklausoma. Už tai galime gauti per nagus.

– Nesijaudink ir nebijok, daryk kaip liepia tavo sąžinė. Juk pats sakei, kad dar nori pamatyti laisvą Lietuvą. Jeigu balsuosi už Sąjūdį, gal dar pamatysime, ir tu, ir aš.

Tėvo skambutis nudžiugino. Senokai girdėjau tokį jo balsą. Susijaudinusį, virpčiojantį, bet su vos juntama vilties gaidele, kad šį kartą rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą bus visiškai kitokie negu anksčiau. Kad šį kartą žmonės tikrai galės pasirinkti, o ne tik įmesti biuletenį už tą, kuris jau yra paskirtas. Jo nerimą, ar rusai neįves tankų, jeigu bus paskelbta nepriklausomybė, gerai supratau. Tėvas pasakojo apie pokario partizanų lavonus Semeliškių miestelio aikštėje, kaimynų tremtis, kaimo žmonių varymą į kolūkius. Stribai jį patį kelis kartus buvo pastatę prie sienos trobos rūsyje, sakė, žinome, kad padedi partizanams. Jeigu pasakysi, kas vakar naktį pas tave buvo atėjęs, liksi gyvas, jeigu ne, žinokis. Užtaiso šautuvą, nukreipia į jį, iššauna. Kulka sminga visiškai šalia galvos, į iš molio suplūktą kietą rūsio sieną. Pažyra molio skeveldros, sminga į veidą, juo bėga kraujas. Nusivalyti neleidžia. Vėl užtaiso šautuvą, nusitaiko, šauna. Tėvas sakė, kad tada pagalvojo, jog dabar jį tikrai nušaus. Kažkaip išsigynė, pas jį niekas nebuvo atėjęs, jis niekam nepadeda. Tą naktį stribai jo pasigalėjo. Jeigu vienas iš jų, kuris, iš visko matyti, buvo vyresnysis, nepasakytų, kad duokime jam savaitę apsigalvoti, gal ką nors prisimins, o jeigu neprisimins, – kitą kartą gaus kulką, nežinia kuo viskas būtų pasibaigę. Nors buvo praėję beveik dešimt metų, tėvas atpažino buvusį klasės draugą Praną iš gretimo kaimo, tada su juo sėdėjo viename pradinės mokyklos suole. Iš Prano žvilgsnio suprato, kad ir tas jį atpažino, tik neišsiduoda. Dabar jo žodžiai tėvui išgelbėjo gyvybę. Gerai, kad šeši vyrai, kuriuos kelias dienas slėpė namuose ir klojime, naktį išėjo į mišką. Moterys jau buvo spėjusios išplauti trobos grindis, aulinių batų pėdsakų ant

jų neliko. Neliko ir žemių nuo batų, kurių buvo prinešta visa troba. Lėkštės ir dubenys taip pat jau buvo išplauti ir tvarkingai sudėti į indaują, lyg niekas seniai jų nebuvo naudojęs. Partizanų patarimas, kad kai tik mes išeisime, greitai viską susitvarkykite, pravertė. Sugaišo visą rytą, bet neliko jokių ženklų, kad čia neseniai būta daug žmonių. Jeigu stribai rastų stalą, nuklotą lėkštėmis su maisto likučiais, ar septynias stiklines su naminukės kvapu, neišsigintų. Tėvas įtarė, kad įskundė kažkuris iš kaimynų. Gal pamatė, kad dūmai iš trobos kamino rūksta ilgiau negu paprastai, kad atsineša daugiau malkų, o moterys vis išeina ant kalniuko pasidairyti į kelią. Reikėjo ne tik gaminti daugiau maisto, bet ir šildyti vandenį, kad jie galėtų išsiskalbti drabužius. Įtarė, kas galėjo įskusti. Tikriausiai Jonas, kuris gyveno už pusės kilometro, prie pat miško. Partizanai sakė, kad juo negalima pasitikėti, reikia saugotis, kad vieną kartą jį kaip reikiant pamokys. Jis mažažemis, toks buvo ir Smetonos laikais, tada turėjo nepilnus du hektarus. Bet ir tų nesugebėdavo apeiti, eidavo dirbti pas stambesnius ūkininkus, taip pat ir pas tėvą, kuris tada turėjo penkiasdešimt hektarų žemės, kuliamąją, kitos technikos. Bet nė pas vieną ilgai neužsibūdavo, nes tingėdavo dirbti, gavęs pinigų – prisigerdavo, sukeldavo muštynes, kiti bernai nenorėjo su juo dirbti. Tėvas jį taip pat buvo išvijęs už girtuoklystę. Dabar Jono trobos stogas dar labiau įlinkęs negu prieš karą, karvė įkritusiais šonais, prie namų vos kelios ežios bulvių. Net aplink namus nesugeba apsišienauti. Kas iš to, kad iš sovietų valdžios nesenai dykai gavo beveik penkis hektarus žemės. Nedirbo savo, nedirbs ir šitos. Tą žemės gabalą ir dar trisdešimt hektarų sovietų valdžia atėmė iš tėvo, paskaičiavo, kad tėvas jos turi daugiau, negu leista pagal naujas normas. Iš kitų ūkininkų taip pat atėmė perviršį, nacionalizavo, o paskui padalijo bežemiams ir mažažemiams, taip pat ir tokiems kaip Jonas. Dabar jis už sovietų valdžią, jai dėkoja, sako, niekada neturėjo žemės, o dabar turi. O kad tai svetima žemė, atimta iš tų, kurie ją buvo nusipirkę už sunkiu darbu gautus pinigus ir patys ją dirbo, jam visiškai nerūpi. Tėvui sako, kad iš tavęs ir kitų tokių kaip tu buožių reikia atimti dar daugiau. Žmonės kalba, kad jis bičiuliaujasi su stribais, kad jo namuose matė išvežtų kaimynų daiktų. Aišku, kad įskundė Jonas, kiti kaimynai gyvena per toli, kad galėtų ką nors pastebėti. Kitaip ko vakar vakare net apsiputojęs lėkė už kelių kilometrų pas apylinkės pirmininką. Šiandien stribai atėjo patikrinti. Tėvas sakė, jog tada jis džiaugėsi, kad jie atėjo tik šiandien, o ne vakar vakare ar naktį, kitaip ir partizanams, ir jam būtų galas. Apylinkės pirmininkas kelis kartus grasino išvežti į Sibirą. Savaitės, kurią apsigalvoti davė stribai, neprireikė. Po kelių dienų į kiemą netikėtai įvažiavo sunkvežimis su ginkluotais rusų kareiviais ir stribais. Kėbule išsigandę sėdėjo kaimynų sūnūs, taip pat keli jauni vyrai iš aplinkinių kaimų. Iš kabinos išlipęs karininkas sako:

– Kelis kartus siuntėme šaukimą į kariuomenę, išsisukinėjai, neatvykai, melavai, kad negavai šaukimo, todėl atvažiavome patys. Esi paimtas į kariuomenę, atsisveikink su šeima, turi pusę valandos. Pasiimk tik dokumentus, dar

ką nors pavalgyti, kelioms dienoms, ne daugiau, nieko kito tau neprireiks, ten viską gausi nemokamai.

Tėvas sakė, kad man tada nebuvo nė vienų metų, jeigu manęs nebūtų turėjęs, būtų išėjęs į mišką. Kariuomenėje išlaikė beveik trejus metus. Rusų kalbos nemokėjo, buvo paskirtas į statybos dalinį. Pasakojo, kad šautuvą rankose laikė vos kelis mėnesius, kol praėjo pirminį kario parengimą, o visą tarnybos laiką statė Maskvos universiteto pastatą. Rodė išlikusią nuotrauką, kurioje sėdi apžergęs mūrijamą universiteto sieną. Baigiantis tarnybos laikui iš mamos gavo laišką, kad iš jų atėmė ir likusią žemę, viską nacionalizavo, kaime įkurtas kolūkis, jų gyvuliai dabar priklauso visiems, jai leido pasilikti tik vieną karvę ir ožką. Į kolūkį turėjo užsirašyti, nes stribai grasino, kad tie, kurie neužsirašys, bus laikomi liaudies priešais, bus išvežti į Sibirą. Kolūkio pirmininku paskyrė jų kaimyną Joną. Mama klausė – kaip toliau gyvensime? Gal negrįžk į kaimą, o tiesiai iš kariuomenės užsuk į Vilnių, pas pusseserę, paprašyk, kad priimtų laikinai gyventi, gal vėliau pasiimsi ir mus? Užsuko, bet prisiregistruoti Vilniuje nepavyko. Į kaimą grįžti nenorėjo, išsinuomojo kambarį Lentvaryje, miestelyje prie pat Vilniaus. Labai rizikavo, nes po kariuomenės turėjo grįžti gyventi ten, iš kur į ją buvo paimtas. Už pasų taisyklių pažeidimą galėjo būti pasodintas. Sunkiai, bet vis dėlto pavyko prisiregistruoti, paskui įsidarbinti miestelyje buvusioje gamykloje. Po pusmečio atvažiavome mes su mama. Ji pasakojo, kad mūsų namą paliko kitai seseriai, kuri liko gyventi kaime. Žmonėms ten dabar labai sunku, baisus nepriteklius, maitinasi vien bulvėmis ir burokais, runkeliais, net mažiems vaikams neužtenka pieno, ką kalbėti apie suaugusius. Tėvas turėjo nagingas rankas, tapo geru šaltkalviu. Praėjus beveik dešimčiai metų iš gamyklos gavo nedidelį dviejų kambarių butą. Kol apstatė baldais, praėjo dar penkeri. Pinigų nebuvo, vos užtekdavo pragyventi, reikėjo labai taupyti. Gyveno tyliai, ramiai, kaip ir visi kiti. Likus kelioms dienoms iki atlyginimo, dažnai turėdavo gerokai susispausti, nes pinigų nelikdavo, pakakdavo tik duonai ir silkei. Sakė, kad tada ji būdavo riebi. Sovietų valdžios niekada nemėgo. Sakė, kad ji viską meluoja, ir apie tai, kas buvo prie Smetonos, ir apie tai, kas buvo po karo, ir apie tai, kas vyksta dabar. Kai labai trūkdavo pinigų, vis prisimindavo, kad turėjo net penkiasdešimt hektarų žemės, maisto niekada nestigo. Žemę nusipirko jo tėvas, mano senelis, kai grįžo iš Amerikos. Ten išvažiavo apie trisdešimtuosius, kelerius metus sunkiai dirbo anglių kasykloje, atsivežė dolerių. Sakė, kad tiek žemės pradžiai užteks. Apylinkėje buvo ir didesnių ūkių, bet ir jo buvo nemenkas. Darbininkams mokėjo gerai, jie nesiskundė, norinčių įsidarbinti netrūko. Jeigu supirkimo kainos būtų didesnės, būtų gyvenęs dar geriau. Viską sugriovė atėję sovietai. Už atimtą žemę nesumokėjo nė rublio. Kaimo žmones suvarė į kolūkius, pasų nedavė, kad neišvažiuotų į miestus. Po karo į eilę prie duonos tekdavo stoti dar neprašvitus. Trūkdavo visko, išskyrus degtinę. Ji buvo pigi, galėjai bet kada nusipirkti. Žmonės pradėjo daug gerti. Tėvas sakė, kad anksčiau Lietuvoje

niekada tiek daug negerdavo, keturiems vyrams pusbonkio užtekdavo visam vakarui. Sėdėdavo ir kalbėdavosi. Ir apie politiką, ir apie gyvenimą, o jaunesni – ir apie panas. O dabar užsipila akis, blevyzgoja, mušasi. Privažiavo daug rusų, lietuvių kalbos mokytis nenori, reikalauja, kad su jais būtų kalbama tik rusiškai, mus, lietuvius, vadina nacionalistais. Tikri „prochodimcai", atvažiavo ant mūsų gerovės, lyg Rusijoje neužtektų vietos. Jeigu, kaip rašo laikraščiai, prie sovietų valdžios Rusijoje žmonės gyvena geriausiai pasaulyje, tai ko jie čia važiuoja? Tikrai ne dėl to, kad norėtų mums padėti statyti gamyklas. Tik dėl to, kad čia geriau. Stebisi, kad pas mus yra kiaušinių, sviesto, mėsos. Sako, Rusijoje parduotuvėse to negausi, jeigu ir būna, tai labai retai, viskas normuojama. Siunčia siuntinius Rusijoje likusiems giminaičiams, kviečia juos atvykti. Tie atvažiuoja – jiems butai skiriami pirmąja eile, vos po kelerių metų. O kiek rusų karininkų ir jų šeimų čia liko gyventi! Pabaigę tarnybą į Rusiją grįžti nenori, žino, kad ten žmonės gyvena daug sunkiau. Valdžią renka ne patys žmonės, o komunistų partija, jos komitetai ir jų sekretoriai. Net nebandyk prieštarauti, apkaltins, kad šmeiži tarybinę santvarką, paskelbs liaudies priešu – baigsis blogai. Į spalio ir gegužės pirmosios demonstracijas tėvas eidavo tik dėl to, kad taip liepdavo jo viršininkai ir partiniai organizatoriai. Grasindavo, kad tas, kuris neateis, negaus premijos, gali būti išmestas iš darbo. Į rinkimus taip pat eidavo tik dėl to, kad taip reikėjo, nenorėjo turėti nemalonumų. Sakė, ar aš eisiu, ar ne, vis tiek išrinks tą, kurį prieš tai patys komunistai paskyrė. Geriau nueisiu, bus ramiau. Lietuvos istoriją skirstė labai paprastai: prie Smetonos, prie vokiečio, prie ruso. Apie tai, kad Smetonos valdžią 1940-aisiais nuvertė rusai, apie pokarį ir partizanus vengė daug pasakoti, sakė, nenorėjau, kad per Vasario 16-ąją su klasės draugais eitum kabinti Lietuvos vėliavos ar įstotum į kokį nors slaptą būrelį. KGB surastų. Saugojau, kad nesugriautum savo likimo. Vytautu tave pavadinau ne atsitiktinai. Prisimenu, kaip iškilmingai prieš karą Lietuva minėjo jo metines, kiek daug bažnyčių buvo pastatyta. Turėjau vilties ir po karo, partizanai sakė, kad per užsienio radiją girdėję, jog amerikonai netrukus žada paskelbti karą sovietams, pakentėkite, ateis, išvaduos. Neatėjo, nenorėjo vėl kariauti. Vyrai miškuose vieni prieš rusus negalėjo atsilaikyti, su šautuvu NKVD kariuomenės nenugalėsi. Visiems buvo aišku, kad sovietų valdžia laikosi tik dėl karinės prievartos ir melo. Jeigu žmonės galėtų laisvai rinkti, už komunistus nebalsuotų.

Tokių žmonių kaip mano tėvas Lietuvoje daug. Kai 1988 metų rudenį Vilniaus Sporto rūmuose vyko Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, visa Lietuva dvi dienas nesitraukė nuo televizoriaus, gaudė kiekvieną žodį. Pritarė viskam, kas skambėjo iš tribūnos. Taip atvirai kalbančių žmonių dar negirdėjo. Stebėjosi, kad net ir valdžia ploja tiems, kurie kalba apie būtinumą išsaugoti lietuvių kalbą, kultūrą, apsaugoti Lietuvos gamtą, ištirti stalinizmo nusikaltimus. Prieš metus smerkė ir persekiojo susirinkusius prie Mickevičiaus paminklo, aiškino, kad jokio Molotovo–Ribentropo pakto nebuvo, o štai dabar su visa sale

pakyla iš vietų, kai pareikalaujama, kad Maskva pasmerktų Hitlerio ir Stalino 1939 metų suokalbį. Net šiurpulys nuėjo per odą, kai Rolandas Paulauskas iš tribūnos atvirai pareiškė, kad pagrindinis Sąjūdžio tikslas yra nepriklausomybė. Viešai, girdint visai Lietuvai, per televiziją tai buvo pasakyta pirmą kartą. Vaclovas Daunoras ir Vytautas Petkevičius visai be reikalo puolė į tribūną ir pradėjo aiškinti: neklausykite, tai provokacija, nepasiduokime jai. Gal Paulauskas apie nepriklausomybę pasakė per anksti, nes Sąjūdis dar tik steigėsi, gal buvo baimės, kad vien dėl tokių žodžių valdžia neleis jo įregistruoti kaip visuomeninės organizacijos, vadinasi, jis turės mažiau galimybių veikti, bet šių dviejų visai Lietuvai žinomų žmonių reakcija į žodį „nepriklausomybė“ buvo per griežta. Nors salė Daunorui ir Petkevičiui paplojo, plojimai buvo skystoki, jautėsi, kad dauguma yra Paulausko pusėje. Tik dar nedrįsta garsiai, vienu balsu ištarti žodžio „nepriklausomybė“. Gal dėl to, kad tas žodis dar neįprastas, apie nepriklausomybę kol kas tik labai nedrąsiai svajojama, tai lyg tolima vizija. Salė supranta, kad apie nepriklausomybę kol kas nereikia kalbėti garsiai, valdžia dar labai stipri, nežinia, kaip ji pasielgs. Iš to, kaip Brazauskas, Beriozovas ir kiti kompartijos vadovai, išgirdę žodį „nepriklausomybė“, pradėjo muistytis ir šnibždėtis savo vietose, buvo aišku, kad tas žodis valdžiai visiškai nepriimtinas. Ji už „suverenitetą“ Sovietų Sąjungos sudėtyje. Bet Sąjūdis jau atgaivino viltį, kad Lietuva vėl galės tvarkytis savarankiškai, be diktato iš Maskvos. Tauta pajuto laisvės alsavimą, apie tikrą suverenitetą ir nepriklausomybę kalbama vis garsiau. Mano tėvas, kaip ir daugelis Lietuvos žmonių, turi vilties, kad viskas gali pasikeisti. Paskambino, nes nori pasitikrinti, ar tikrai yra vilties.

Taip, tėvuk, yra. Eik ir balsuok. Tik už Sąjūdį. Jo programoje aiškiai parašyta, kad jis sieks atkurti nepriklausomybę. Matei jo lipduką: „Su Sąjūdžiu – už Lietuvą“. Nepriklausomybę gali atkurti tik Sąjūdis ir Landsbergis, o ne Brazauskas. Jis per daug atsargus, trypčios, dels, bijo Maskvos. Sako, kad šiame etape pakanka, jog būtų stiprinamas Lietuvos suverenitetas. Tai labai miglota. Ką reiškia stiprinti suverenitetą? Suverenitetas arba yra, arba jo nėra. Kol Lietuva įjungta į Sovietų Sąjungą, jokio tikro suvereniteto ji neturės. Tai ką galima stiprinti? Ekonominį savarankiškumą. Toks įstatymas jau priimtas. Tai geriau negu nieko, bet pagal jį Lietuva ir toliau lieka Sovietų Sąjungoje. To jau nepakanka, žmonės nori daugiau. Todėl tėvas ir sako, kad per rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą balsuos už Sąjūdžio kandidatus, net ir tuos, kurie yra komunistai.

XXVII

Prie įėjimo į mokyklos pastatą, kuriame įsikūrusi apylinkės rinkimų komisija, susidarė nedidelė žmonių eilė. Jų nuotaika pakylėta, pagaliau pirmą kartą galės laisvai pasirinkti, už ką balsuoti. Ne taip kaip anksčiau, kai biuletenyje būdavo įrašyta tik viena pavardė. Juokauja, kad pirmą kartą prieš rinkimus

patys, valdžios neraginami, ėjo į susitikimus su kandidatais, galėjo ne tik pasiklausyti, ką jie žada padaryti, jeigu bus išrinkti, bet ir užduoti jiems klausimų, pasiginčyti. Matė, kad kandidatai ir jų programos labai skiriasi, kad jie varžosi dėl rinkėjų balsų, ragina balsuoti tik už juos, vadinasi, tik jie, rinkėjai, o ne komunistų partija, šį kartą spręs, kas bus išrinktas. Brazauskininkai tikina, kad ir jie už nepriklausomybę, bet jos negalima skelbti tuojau pat po rinkimų, nes Maskva nutrauks dujų, naftos, kitų žaliavų ir medžiagų tiekimą, o be jų Lietuvos ūkis žlugs, žmonėms bus labai sunku pragyventi. Tikro suvereniteto žada siekti palaipsniui, derybomis. Matyti, kad bijo Maskvos. Kitaip kalba Sąjūdžio kandidatai: jeigu būsime išrinkti, nepriklausomybę skelbsime iš karto, išgyvensime ir be Maskvos. Jeigu išgyvena Suomija ir Švedija, kodėl negalėsime išgyventi ir mes?

Apie tai, už ką konkrečiai balsuos, žmonės, laukiantys eilėje, vengia kalbėti, sako, kad jau yra pasirinkę: balsuos už Lietuvą.

Kartu su kitais kantriai laukiau, kol pateksiu į vidų. Patalpoje buvau po maždaug dešimties minučių, dairiausi, prie kurio staliuko padėta kartoninė lentelė su „S“ raide. Priėjęs parodau pasą, gaunu balsavimo biuletenį. Į vieną vietą net keturi kandidatai. Kad balsuosiu tik už Sąjūdžio kandidatą, buvau apsisprendęs iš anksto, biuletenyje susiradau jo pavardę ir pažymėjau, kad balsuoju už jį. Mačiau, kad ir kitose kabinose žmonės ilgai neužtrunka, vadinasi, ir jie jau iš anksto pasirinkę. Kai biuletenį įmečiau į balsavimo urną, pasijutau taip, lyg atlikau kažką ypatingo ir labai svarbaus, lyg mano balsas būtų lemiamas.

Rinkimuose dalyvavau ne pirmą kartą. Anksčiau į juos eidavau taip, kaip ir visi kiti, nes taip reikėjo. Žinojau, kad tai tik formalumas, kas bus išrinktas, nuspręsta iš anksto. Dar nebuvo atvejo, kad ko nors neišrinktų. Pasibaigus balsavimui, „Tiesa“ ir kiti laikraščiai skelbdavo, kad rinkimuose dalyvavo 99,99 procento rinkėjų, o už partijos iškeltus kandidatus balsuodavo 99,98 procento. Vadinasi, prieš kandidatus visoje Lietuvoje pasisakydavo vos keli šimtai žmonių. Prisiminiau, kad tą dieną balsavimo patalpoje veikdavo bufetas, kuriame būdavo pieniškų dešrelių, majonezo, žaliųjų žirnelių ir kitų tada vadinamų delikatesų, kurių paprastomis dienomis parduotuvėse negalėjai rasti net su žiburiu. Parduodavo po nedaug, kitaip visiems norintiems neužtektų. Bet žmonės džiaugdavosi ir tuo, ką pavykdavo nusipirkti. Komunistų partija tada buvo paskelbusi kursą į komunizmą, teigė, kad kai pasieksime komunizmą, kiekvienas galės tokių prekių nemokamai pasiimti parduotuvėse tiek, kiek jam reikės. Ragino balsuoti už komunistų ir nepartinių bloko kandidatus, kurie pasistengs, kad šviesus rytojus ateitų kuo greičiau! Dar nemokamai rodydavo kino filmus, vykdavo saviveiklininkų koncertai. Taip pat nemokamai.

Balsavimas vykdavo klube, jis buvo pastatytas sovietmečiu, visai greta bažnyčios. Kad žmonės eitų ne į bažnyčią, o žiūrėti filmų apie laimėtą karą, rusų didvyriškumą, klausytis paskaitų apie socializmo pranašumus prieš kapitalizmą,

apie tai, kad Vakarų valstybėse kapitalistai išnaudoja darbininkus. Taip pat ateistinių paskaitų apie religijos žalą. Savaitgaliais klube vykdavo šokiai, prasidėdavo tuo pat metu, kaip ir vakarinės pamaldos. Muzika skambėdavo taip garsiai, kad girdėdavosi net bažnyčios viduje. Mano tėvas, grįžęs iš bažnyčios, dažnai piktindavosi, kad valdžia prarado bet kokį padorumą, žmonėms net neleidžia ramiai pasimelsti. Jis buvo giliai tikintis, niekaip negalėjo suprasti, kodėl valdžia nusiteikusi prieš bažnyčią, – juk ji nieko blogo nemoko, priešingai, skatina žmones būti dorais ir sąžiningais, nevogti ir negerti. Kai po vienų pamaldų kunigas paklausė, kas iš parapijiečių galėtų padėti suremontuoti bažnyčios duris, tėvas kitą dieną nuėjo į zakristiją ir pasisiūlė padėti. Turėjo labai geras rankas, buvo ne tik aukščiausios kategorijos šaltkalvis, bet ir geras stalius, mokėjo ir mūryti, ir dažyti. Išmokti skirtingų amatų jį privertė gyvenimas. Reikėdavo pačiam susikalti ir kėdę, ir stalą. Iš vaikystės prisimenu, kad ilgą laiką kambario kampe stovėjo tėvo padaryta spinta su fanerinėmis durimis, nes pinigų nusipirkti spintą parduotuvėje nebuvo. Tėvas su kunigu pasišnekėdavo ne tik apie tai, iš kur gauti dažų zakristijos tvorai, bet ir apie valdžią. Abu neabejojo, kad ji laikosi tik jėga ir melu. Tėvas sakė, kad kunigas juo pasitikėjo, jie kalbėdavosi labai atvirai. Kai parapijiečiai pradėjo skųstis, kad sekmadieniais prieš pamaldas prie bažnyčios durų stovi mokytojai ir užsirašinėja, kas iš mokinių su tėvais eina į bažnyčią, o paskui kviečiasi tėvus pokalbio ir ragina vaikų į bažnyčią nevesti, kunigas nuėjo pas mokyklos direktorių ir tiesiai paklausė, ar sąžinės laisvė, kurią garantuoja sovietinė konstitucija, yra tik popieriuje? Kodėl mokytojai persekioja tėvus, kurie vedasi vaikus į bažnyčią? Direktorius ilgai muistėsi, aiškino, kad vaikams nori tik gero, kad jie poterių gali mokytis ir namuose, nebūtina eiti į bažnyčią, bet galų gale atvirai prisipažino, kad tokį nurodymą gavo iš partijos rajono komiteto. Sakė, kad partija nori sustiprinti moksleivių ateistinį auklėjimą, jis, kaip mokyklos direktorius, negali nepaklusti partijos nurodymams, kitaip bus išmestas iš darbo. Bet kunigas buvo atkaklus, pagrasino, kad jeigu taip tęsis ir toliau, direktorius savo pavardę išgirs per Vatikano radiją, kai iš ten bus transliuojama laida apie tai, kaip tikintieji persekiojami Lietuvoje. Argi jis nesupranta, kad jo nurodymas mokytojams stebėti, kas iš mokinių lanko bažnyčią, yra akivaizdus tikinčiųjų teisių pažeidimas? Kunigas pasakė: žinokite, aš ginsiu vaikus, kurie nori pažinti tikrą tikėjimą ir Dievą, taip pat ginsiu jų tėvus, kurie veda vaikus į bažnyčią. Joks partijos komitetas man to neuždraus. Kad ir ką darytumėte, žmonių nuo bažnyčios neatskirsite. Galite atskirti bažnyčią nuo valstybės, tai jūsų reikalas, bet tikėti Dievą žmonėms neuždrausite.

Žinai, sūnau, tada kunigui patariau būti atsargesniam. Kai pasakė, kad jeigu direktorius ir toliau taip uoliai persekios tikinčius vaikus ir jų tėvus, jo pavardė nuskambės per Vatikano radiją, paklausiau, ar jis nebijo būti įskųstas saugumui? Atsakė, kad bijo, bet tylėti negali. Kunigas sakė: jeigu apie tai, kas vyksta, nekalbėsiu aš, nekalbės kiti kunigai, valdžia ir ateistai užlips ant galvos. Kai tik padaviau

dokumentus stoti į kunigų seminariją, buvau pakviestas pasikalbėti pas įgaliotinį religijos reikalais. Klausė, ar tikrai noriu tapti kunigu, gal geriau stočiau į universitetą, sakė, tikrai įstosi, juk vidurinėje gerai mokeisi. Kai atsakiau, kad jau pasirinkau gyvenimo kelią, tėvai tam pritaria, prašau leisti stoti, išgirdau, kad nedarys kliūčių, bet tik tuo atveju, jeigu sutiksiu retkarčiais papasakoti, kokios nuotaikos seminarijoje, ką kalba dėstytojai, ar neragina veikti prieš valdžią. Bandė verbuoti. Nesutikau, sakiau, kad politika manęs nedomina, noriu gilintis į tikėjimą, gyvenimą paskirti Dievui. Davė savaitę pagalvoti. Dar kartą pasakiau, kad skundiku nebūsiu, prašau tik vieno: leisti stoti. Leido. Kai studijavau, kartais pagalvodavau, ar tokie pokalbiai vykdavo ir su kitais, kurie dabar, kaip ir aš, vilki klieriko sutaną ir greitai bus įšventinti į kunigus. Klausti nedrįsdavau, jeigu norės, pasisakys patys. Apie tai, kad prieš stojant į seminariją su manim kalbėjosi įgaliotinis ir dar kažkoks civiliniais rūbais apsivilkęs žmogus, pasisakiau man priskirtam dvasios tėvui, paklausiau, ar jis žino apie tokius pokalbius ir bandymus verbuoti. Išgirdo, kad ilgai laukė šio mano klausimo. Nesijaudink, seminarijoje esi ne vienas toks, dar keli klierikai man sakė tą patį. Padrąsino – nebijok, jeigu kunigystę pasirinkai iš pašaukimo, jeigu sąžiningai tarnausi Dievui ir bažnyčiai, jie tavęs neišgąsdins ir nesugundys, atsispirsi. Bet žinok, kad jeigu pateksi į jų nemalonę, ilgai kunigausi nuošalioje parapijoje, turėsi aptarnauti ne vieną, o kelias bažnyčias. Pasiilgsi miesto, geresnių buitinių sąlygų, o ypač bendravimo su išsilavinusiais žmonėmis, bet ten turėsi gerą galimybę patikrinti save. Pats esi iš kaimo, gerai žinai, kad kaimo žmonės degraduoja, baigia prasigerti. O bažnyčiose žmonių, ypač jaunų, vis mažiau. Visur kur tik galėjo, prie pat bažnyčių pristatė kultūros namų, klubų, kino teatrų, kad tik žmones atitrauktų nuo tikėjimo ir bažnyčios. Jeigu prieš karą tik retas neateidavo į sekmadienio mišias, o ūkininkai atvažiuodavo su visomis šeimomis ir samdiniais, tai dabar daug kas sekmadienį mieliau užsuka į šnapso parduotuvę, o ne į bažnyčią. Bet ką čia aš vis apie kaimą. Kad ir kokioje parapijoje būtum, žmonėms labai reikės tavo pagalbos. Turėsi jiems padėti neatitolti nuo bažnyčios, eiti tikėjimo keliu. Valdžia spaus, ji tai daro visur ir kaip tik įmanydama, bet, kad ir ką ji darytų, turėsi nebijodamas skelbti Dievo žodį, mokyti tikėjimo ir krikštyti vaikus, lydėti į paskutinę kelionę palikusius šį pasaulį. Taip pat tuokti jaunavedžius, kartais slaptai, nes ne visi nori atvirai tuoktis bažnyčioje, bijo nemalonumų, kurių gali sulaukti, jeigu partijos sekretorius sužinos, kad bažnyčioje paėmė šliūbą. Jeigu drąsiai skelbsi Dievo žodį, dorai atliksi visas kunigo pareigas, gali net nukentėti, tapsi kaltas be kaltės, bet neabejoju, kad nesusvyruosi. Stebėjau tave per visą studijų laiką, tikiu, kad tavo pašaukimas tvirtas, ištversi viską. O dėl verbavimo – ačiū, kad atvirai pasisakei. Greitai seminarijos vadovybė turės kasmetinį susitikimą su religinių reikalų įgaliotiniu, galėsiu jo paklausti, kaip tai dera su sovietinėje konstitucijoje įtvirtinta sąžinės laisve.

Tėvas gerai prisimena tarpukarį, nors tada buvo dar jaunas, vos penkiolikos. Sakė, jog laikraštyje skaitė, kad buvo pastatyta daugiau kaip šimtas naujų bažnyčių. Statė ir labai daug mokyklų, ypač pradinių. Kunigo ir mokytojo žodis tada buvo labai svarus. O bažnyčios per sekmadienio pamaldas būdavo pilnos, žmonės suvažiuodavo ir iš kaimų, ir iš vienkiemių. Pasipuošę, pasitempę. O kokios gražios būdavo religinės šventės! Joms pasibaigus dar kelias savaites apie jas kalbėdavo. Sovietų valdžia sujaukė viską. Ūkininkus suvarė į kolūkius, daug ką išvežė, ir nemažai kunigų, o kai kurias bažnyčias net pavertė sandėliais. Esą niekas į jas jau nebeina. O kad valdžia pati labai prisidėjo prie to, kad į jas eitų kuo mažiau žmonių, nutyli. Daug kas paslapčia krikštija savo vaikus, paslapčia ima šliūbą, nes valdžia į tai žiūri labai kreivai.

– Juozai, ačiū už perspėjimus. Gyvenimo patirties turi daugiau negu aš. Bet pasistenk suprasti mane. Atėjau į šį luomą, kad skleisčiau tikėjimą. Negaliu baugščiai tylėti, kai matau, kaip valdžia jį draudžia. Kodėl man ir kitiems kunigams draudžia ruošti vaikus Pirmajai Komunijai, kodėl tai daryti galiu tik slapta, kodėl negaliu organizuoti procesijų aplink bažnyčią per religines šventes, kodėl bažnytinius renginius turiu derinti su religinių kultų įgaliotiniu? Parodykite man įstatymą, pagal kurį mokytojai turi teisę sudarinėti sąrašus vaikų, kurie lanko bažnyčią, o paskui terorizuoti juos ir jų tėvus. Tokio nėra. Tai kodėl partijos sekretorius nurodinėja mokytojams, kad jie turi stovėti prie bažnyčios durų su sąsiuviniu ir pieštuku rankose? Jeigu bažnyčia atskirta nuo valstybės, kodėl valdžia kišasi į bažnyčios vidaus reikalus, trukdo veikti bažnyčiai, persekioja tikinčiuosius? Žinau, kuo rizikuoju. Ačiū už patarimus, bet kitaip elgtis negaliu. Visų kunigų nesusodins ir neištrems. O jeigu man kas nors atsitiks, žinosiu, kad kentėsiu ne už tai, kad padariau ką nors blogo, o tik už tai, kad dorai atlikau kunigo pareigą.

Ilgai laukti nereikėjo. Praėjus maždaug mėnesiui, per miestelį nuvilnijo žinia, kad pas kunigą buvo atvykę saugumiečiai ir valdininkai iš religinių kultų įstaigos Vilniuje, padarė kratą, klausinėjo, kaip jis perduoda žinias Vatikano radijui, kas jam padeda. Jo šeimininkė pasakojo, kad išvertė visus namus, ieškojo uždraustų knygų, liepė parodyti, kur slepia antisovietinių pareiškimų tekstus, parapijiečių pasirašytus skundus dėl jų teisių varžymo. Nors nieko nerado, išvažiuodami pagrasino, kad jeigu jis ir toliau slaptai mokys vaikus katekizmo, pamoksluose šmeiš tarybų valdžią, bus išsiųstas pas baltas meškas. Kaip Svarinskas ir kiti.

Nespėjo. Prasidėjo Gorbačiovo perestroika, po kelerių metų Vilniuje susikūrė Sąjūdis, o miestelyje atsirado jo rėmimo grupė. Aukščiausiojoje Taryboje deputatai vis garsiau reikalauja pakeisti Konstitucijos straipsnį apie sąžinės laisvę, išbraukti iš jo nuostatas apie ateistinę propagandą, numatyti, kad kiekvienas turi teisę pavieniui ar kartu su kitais išpažinti tikėjimą ir laisvai jį skleisti. Nors miestelio klube sekmadieniais šokiai vykdavo kaip ir anksčiau, muzika skambėjo daug tyliau, jos bažnyčios viduje jau nebuvo girdėti. Mokytojos jau nestovėjo

prie bažnyčios durų su sąsiuviniais rankose ir neužrašinėjo vaikų, su tėvais einančių į pamaldas, pavardžių. Kunigas juokavo, kad kai kurios iš jų, anksčiau buvusios aršios ateistės, netikėtai tapo labai pamaldžios katalikės. Net per daug uolios. O mokyklos direktorius, su kuriuo kartais susitikdavo gatvėje, kiekvieną kartą puldavo atsiprašinėti. Beje, jau metai, kai jis ne direktorius.

Komunistų partija vis dar turi valdžią. Bet jėgų diktuoti visur ir visiems jau nėra. Net ir tie, kurių kišenėje partijos nario bilietas, vis atviriau palaiko Sąjūdį, vis garsiau kalba apie nepriklausomybę. Gal ją pasieksime ne iš karto, bet pasieksime. Permainų dvasia tiesiog tvyro ore. Rinkimai parodys, su kuo eis Lietuva. Tikiu, kad su Sąjūdžiu. Tiksliau, negu parašyta Sąjūdžio lipduke, būtų sunku sugalvoti. Šie rinkimai bus kitokie nei ankstesni. Iki šiol tikrų rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą nebuvo. O ir ji pati nieko nesprendė, tik klusniai vykdė komunistų partijos nurodymus.

XXVIII

Su tuo, kaip vyko ankstesni rinkimai į sovietinę Aukščiausiąją Tarybą, iš arti susipažinau vėliau, kai pradėjau dirbti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume, pradžioje Tarybų darbo, vėliau – Juridiniame skyriuje. Pasiūlymą gavau visiškai netikėtai. Tuo metu dirbau „Minties“ leidykloje Teisinės literatūros redakcijos vedėju. Leidome ne tik vadovėlius aukštųjų mokyklų studentams, bet ir įvairius kodeksus, taip pat knygas, skirtas deputatams. Jas rengė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Juridinio skyriaus ir Tarybų darbo skyriaus darbuotojai, su jais teko nemažai bendrauti taisant ir redaguojant tekstus, rengiant leidybos planus ateičiai. Vieną dieną sulaukiau skambučio, kad esu kviečiamas ateiti į Prezidiumą, norėtų pasikalbėti ne tik apie būsimus leidinius, bet ir apie mano ateities planus. Nuėjau. Išgirdau, kad Prezidiume dirba nemažai pensinio amžiaus žmonių, vadovybė nutarė atnaujinti aparatą, ieško jaunų ir išsilavinusių žmonių, o aš vienas iš kandidatų. Sugebate gerai rašyti, mokate bendrauti, turite gerų idėjų. Ar sutinkate būti vienas iš pretendentų? Kad būsite priimtas, negalime pažadėti, tai spręs Prezidiumo pirmininkas. Jeigu jūsų kandidatūra neužklius Dzeržinskio vardo konservatorijai (pats suprantate, apie ką kalbame), būsite pakviestas pokalbio pas pirmininką, jis ir nuspręs, ar būsite priimtas.

Ilgai dvejojau, ar verta išeiti iš leidyklos. Darbas man patiko, galėjau beveik savarankiškai planuoti, kokie leidiniai turėtų būti išleisti ne tik per kelerius artimiausius metus, bet ir per penkmetį. Atlyginimas taip pat buvo neblogas, didesnis negu tas, kurį gaudavau, kai dirbau universitete dėstytoju. Jame ir tada turėjau pusę etato, dėsčiau valstybinę teisę. Patiko leidykloje vyravusi aplinka, darbuotojų erudicija, inteligentiškumas ir geranoriškumas, noras bendrai ieškoti sprendimų, jeigu koks nors leidinys užstrigdavo. Buvo ir tokių žmonių, kurie nevengdavo pasišaipyti iš valdžios. Autoritetas buvo ne direktorius, o

vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas Romualdas Ozolas ir filosofinės literatūros redakcijos vedėjas Antanas Rybelis. Jų sumanyta filosofijos leidinių serija tapo to meto kultūros gyvenimo įvykiu. Su jais dažnai pasišnekėdavau, žavėdavausi jų puikiu išsilavinimu, idėjomis ir planais, kartu – iš jų mokiausi. Ozolui labai rūpėjo sutelkti kultūros žmones ir sujungti visų kultūros įstaigų pastangas – jis nuolat kalbėdavo, kad Kultūros ministerija negali visko spręsti viena, ji virto paprasta biurokratine įstaiga. Todėl, pasak jo, būtina įsteigti specialią Kultūros tarybą – tik taip būtų galima išjudinti kultūros sąstingį. Susiviliojau pažadu, kad Prezidiume po kelerių metų gausiu valdišką butą, taip pat beveik dvigubai didesniu atlyginimu. Tada su šeima gyvenau universiteto „Tauro" bendrabutyje, vos dvylikos kvadratinių metrų kambarėlyje. Stovėjau eilėje butui gauti, perspektyvos buvo labai miglotos, paskaičiavau, kad jeigu eilė judės tokiu tempu kaip dabar, butą gausiu maždaug po penkiolikos metų. Kai kurie kolegos, jauni dėstytojai, statėsi kooperatinius butus, bet jie labai brangūs, aš neturiu pinigų net pradiniam įnašui. Galiu pasiimti paskolą dvidešimt penkeriems metams, bet skolos, kuri slėgtų visą gyvenimą, nenoriu. Dukra greitai eis į pirmą klasę, jai reikia atskiro kambario, ji jau nenori miegoti fotelyje už spintos, sako, kad ten jai labai nepatogu. Katedros kolegos, sužinoję, kad gavau pasiūlymą eiti dirbti į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą, bet abejoju, ar verta eiti, manęs nesuprato. Ką, tu dar abejoji? Žinoma, eik, gausi gerą butą, atlyginimą, gyvensi kaip žmogus. Dar sarkastiškai pajuokaudavo: jeigu nenori eiti pats, gal rekomenduok ką nors iš mūsų, nereikės kankintis. Galutinai apsisprendžiau, kai Prezidiumo personalo skyriuje išgirdau, jog universitete ir toliau galėsiu turėti valandų, gal net ketvirtį etato. Studentams galėsite dėstyti ne tik iš vadovėlių, bet žinodamas ir tai, kaip praktiškai veikia Konstitucija ir įstatymai, kaip jie rengiami.

Pokalbis su Prezidiumo pirmininku Antanu Barkausku nebuvo sunkus. Pirmiausia paklausė, kodėl noriu pakeisti darbą, ar jis man nepatinka? Patinka, bet jis nukreiptas į ateitį, nes jau dabar gyvenu tuo, kokie leidiniai pasirodys po kelerių metų. Norėtųsi iš arti pamatyti, kaip kuriami įstatymai. Be to, iki šiol Teisės fakultete dėstau valstybinę teisę, turiu nemažai teorinių žinių, tikiuosi, kad čia galėsiu jas pritaikyti. Norėtųsi save išbandyti praktiniame darbe.

Barkauskas įdėmiai žiūri man tiesiai į akis. Bet tai manęs netrikdo. Redakcijoje tekdavo atlaikyti įvairių – ir pataikaujančių, ir sutrikusių, ir piktų žvilgsnių. Kai atmesdavau kokį nors pasiūlytą prastą leidinį, ne kartą buvau sulaukęs grasinimų, kad autorius šito taip nepaliks, skųsis. Buvo atvejų, kai tekdavo aiškintis leidyklos direktoriui, bet savo nuomonės, kad pasiūlytas leidinys yra netinkamas spausdinti, neatsisakydavau. Kolegos yra sakę, kad turiu skvarbų žvilgsnį, jį sunku atlaikyti. Dabar taip pat nenusuku akių nuo Barkausko žvilgsnio, ramiai žiūriu jam į akis. Staiga suvokiu, kad varžytis su Barkausku, kuris iš mūsų ilgiau atlaikys pašnekovo žvilgsnį, yra kvaila, būsiu palaikytas akiplėša. Nuleidžiu akis. Išgirstu, kad jis žinąs, jog gyvenu bendrabutyje, ir klausia, gal į Prezidiumą

ateinu tik dėl to, kad noriu greičiau gauti butą. Atsakau, kad buto nereikalausiu, ramiai lauksiu, kol ateis bendra eilė. Priduriu, jog galiu pažadėti, kad jeigu būsiu priimtas, dirbsiu sąžiningai, stengsiuosi nepavesti. O jeigu nesiseks, bet kada galėsite atleisti.

– Man patiko, kad kalbėjote atvirai, žiūrėjote man tiesiai į akis. Ne visi kandidatai taip ramiai laikosi. Prezidiumo darbuotojai, kurie su jumis bendravo, apie jus atsiliepia palankiai, sako, kad gerai valdote plunksną, turite gerų idėjų ir sumanymų. Pats žinote, kad partija kelia naujus, sudėtingus uždavinius, ne visi darbuotojai, kurie čia dirba jau daug metų, pajėgūs su jais susidoroti. Kai kam laikas eiti į pensiją. Mums reikia atnaujinti aparatą, reikia jaunų ir gabių žmonių. Jūs priimtas. Tikiuosi, kelių savaičių užteks, kad susitvarkytumėte reikalus leidykloje. Linkiu sėkmės.

Nors ir buvau pagirtas, kad kalbėjau atvirai, bet taip nebuvo, nes visiškai atviras nebuvau. Supratau, kad jeigu pasakysiu, jog į Prezidiumą ateinu dirbti pirmiausia dėl buto ir didesnio atlyginimo, galiu būti nepriimtas. Sudėjau kitus akcentus. Raminau save, kad, nutylėjęs tikrąją priežastį gal labai nenusižengiau sąžinei, turėjau pasirūpinti šeima.

Pradėjęs dirbti labai greitai įsitikinau, kad teisės istorijos profesorius, kurio kažkada klausiau apie komunistų partijos vadovaujamą vaidmenį, buvo teisus, kad neturi reikšmės, kokiame Konstitucijos skyriuje, jos pradžioje ar pabaigoje, yra įtvirtinta, kad komunistų partija yra visų valstybinių ir visuomeninių organizacijų vadovaujantis branduolys. Ši nuostata reiškia, kad partija sprendžia ir kontroliuoja viską, ji yra tikroji valdžia. Nustebau, kad kiekvienas įstatymo projektas, net menka įstatymo pataisa negalėjo būti pateikta Aukščiausiajai Tarybai ir jos Prezidiumui tol, kol jiems nepritars LKP CK biuras. Aukščiausiosios Tarybos daugumą, apie 70 procentų, sudarė komunistų partijos nariai, jiems partijos vadovaujančių organų sprendimai privalomi, vadinasi, jie turi balsuoti taip, kaip nutarė partija. Net jeigu su pasiūlytais įstatymų projektais nesutinka. Jeigu nesilaikys partinės drausmės, gali būti išmesti iš partijos. Tas pats ir dėl rinkimų. Neturi reikšmės, kad, pagal Konstituciją, kandidatus į Aukščiausiosios Tarybos deputatus turi teisę kelti ne tik komunistų partija, bet ir visuomeninės organizacijos, darbo kolektyvai. Ką iškelti, nusprendžia komunistų partijos CK biuras, o visuomeninėms organizacijoms ir darbo kolektyvams palikta teisė pasiūlyti tik tuos, kuriuos prieš tai atrinko partijos vadovybė. Per visą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų istoriją nebuvo nė vieno atvejo, kad kokia nors visuomeninė organizacija ar darbo kolektyvas iškeltų kandidatu asmenį, kurio kandidatūra prieš tai nebūtų suderinta su partijos CK.

Dar didesnė staigmena buvo tai, kad ir Lietuvos komunistų partijos vadovybė nebuvo visiškai savarankiška, kai spręsdavo, kokia bus Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sudėtis. Pasirodo, prieš tai iš Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK, tiksliau, jo sekretoriato, Lietuvos komunistų partijos CK gaudavo

nurodymus, kiek LTSR Aukščiausiojoje Taryboje turi būti komunistų ir nepartinių, darbininkų, kolūkiečių, inteligentų, jaunimo, kiek vyrų ir moterų, kiek įgiję aukštąjį išsilavinimą, kiek vidurinį, koks turi būti jų amžius ir kt. Vadovaudamasi gautais nurodymais, Lietuvos komunistų partijos vadovybė parinkdavo konkrečias kandidatūras, jas suderindavo su SSKP CK sekretoriatu ir gavusi jo pritarimą organizuodavo kandidatų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą kėlimą. Buvo sugalvotas specialus terminas – „komunistų partijos ir nepartinių bloko“ iškelti kandidatai. Respublikinės rinkimų komisijos sudėtį ir jos pirmininką taip pat parinkdavo partija, o Aukščiausioji Taryba tik klusniai patvirtindavo. Rinkimų kampanijai taip pat vadovavo LKP CK ir jo aparatas, partijos miestų ir rajonų komitetai. Agitacija „už kandidatus“ buvo vykdoma per pagrindinius šalies laikraščius, kurie priklausė komunistų partijai, taip pat per jos kontroliuojamus radiją ir televiziją, vietinę spaudą. Žiniasklaidos priemonių, kurių nekontroliavo komunistų partija, tuo metu apskritai nebuvo. Buvo galima agituoti tik „už“ kandidatus, o agituoti „prieš“ nebuvo jokių galimybių. Raginimai balsuoti „prieš“ reikštų, kad abejojama komunistų partijos atrinktu kandidatu. Tokių abejonių neturėjo kilti, nes tai būtų nesuderinama su komunistų partijos, kaip „visų visuomeninių ir valstybinių organizacijų branduolio bei tarybinės visuomenės vadovaujančios ir vairuojančios jėgos“, statusu. Niekas negalėjo abejoti partijos sprendimais. O jeigu pasibaigus balsavimui ir suskaičiavus balsavimo rezultatus paaiškėdavo, kad ne visose rinkimų apylinkėse už partijos ir nepartinių bloko kandidatus balsuodavo 99 procentai rinkėjų, komisijų nariai į balsavimo urnas įmesdavo iš anksto paruoštų biuletenių, perrašydavo rinkimų komisijų protokolus, žodžiu, gaudavo tokį už partijos kandidatus balsavusių žmonių vidurkį, kokio reikalaudavo partija. Rinkimų rezultatai būdavo nulemti iš anksto.

Kai paklausiau vieno Prezidiumo darbuotojo, kuris čia dirbo jau beveik trisdešimt metų ir visą tą laiką buvo tiesiogiai atsakingas už Aukščiausiosios Tarybos ir vietinių tarybų deputatų rinkimus, ar per visą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų istoriją buvo nors vienas atvejis, kad kuris nors komunistų partijos iškeltas kandidatas nebūtų išrinktas, išgirdau, kad nebuvo. Dar pridūrė, kad tokio atvejo dar ilgai nebus, nebent Gorbačiovui su jo perestroika pavyktų demokratizuoti valdymą, daugiau realios valdžios atiduoti taryboms. Patikėk, sakė jis, kol kandidatus galės kelti tik komunistų partija ir kol į vieną vietą bus keliamas tik vienas kandidatas, išrinks visus, kurie bus pasiūlyti. Gal jie gaus mažiau balsų, bet visais atvejais bus išrinkti. Dėstai universitete, turėtum suprasti, kad dabartinė rinkimų tvarka kyla iš pačios Konstitucijos. Pagalvok, kas būtų, jeigu visuomeninės organizacijos galėtų savarankiškai kelti kandidatus, jeigu į vieną vietą pretenduotų po kelis kandidatus, taip pat ir tokie, kurie nepritaria partijos programai, jeigu komunistų partija nekontroliuotų kandidatų kėlimo? Konstitucijos nuostata, kad komunistų partija yra visų valstybinių ir

visuomeninių organizacijų vadovaujantis branduolys, liktų neįgyvendinta. Taip negali būti. Palaukime, kuo Maskvoje baigsis Gorbačiovo perestroika. Pats matai, kad Lietuvoje kol kas jokių permainų nematyti, valdžia labai atsargi, laukia, kuo baigsis vidinės partinės kovos Kremliuje. Netikiu, kad komunistų partija pati savanoriškai atsisakys valdžios. Ji Sąjūdžio neuždraudžia ne dėl to, kad pritaria jo idėjoms, o tik dėl to, kad nenori būti apkaltinta, jog neremia Gorbačiovo perestroikos. Sąjūdis – tai trumpinys, o tikras pavadinimas – Lietuvos persitvarkymo sąjūdis, vadinasi, tai judėjimas, kuris palaiko Gorbačiovo perestroiką. Valdžia supranta, kad ji atrodytų labai prastai, jeigu neleistų veikti organizacijai, kuri palaiko partijos kursą į persitvarkymą. Laviruoja, nepuola beatodairiškai remti perestroikos, kartu bando flirtuoti su Sąjūdžiu. Dar Sniečkaus laikais išmoko neiškišti galvos, kol galutinai nepaaiškėja, koks partijos flangas nugalėjo Maskvoje.

XXIX

Skambina Sabutis. Kalba, kad jam ką tik skambino Landsbergis, sakė, jog Sąjūdis sudarė kelias darbo grupes, pagrindinė rengs nepriklausomybės atkūrimo dokumentus. Jiems gali prireikti patyrusio teisininko pagalbos. Klausė, kas iš Juridinio skyriaus galėtų padėti. Paminėjo tavo pavardę, sakė, kad tave prisimena iš darbo Poželos komisijoje, tada jam ir kitiems komisijoje dirbusiems Sąjūdžio atstovams padarei gerą įspūdį. Grupė planuoja rinktis kovo trečią, laiką dar patikslinsiu. Ar sutinki?

– Ar sugebėsiu, o svarbiausia, ar nauji deputatai pasitikės manimi? Juk esu sovietinio Prezidiumo darbuotojas.

– Nesijaudink, aš taip pat kol kas esu sovietinio Prezidiumo darbuotojas, dar didesnis negu tu. Bet, kaip matai, Sąjūdis per rinkimus palaikė mano kandidatūrą, esu išrinktas. Vien tai, kad dirbai Prezidiume, dar nereiškia, kad esi nurašytas. Istorinę ir teisinę medžiagą gerai žinai, iš naujo ruoštis nereikės. O dėl pasitikėjimo – garantavau, kad esi savas žmogus, tavimi jie gali visiškai pasitikėti. Tai kaip, ar sutinki?

Sutikau nedvejodamas. Prieš kelias dienas visiškai netikėtai buvau pakviestas dalyvauti Sąjūdžio deputatų grupės susitikime. Jie svarstė, kaip pradėti pirmąją naujos Aukščiausiosios Tarybos sesiją. Pakvietė Landsbergis, paprašė pakomentuoti Vytenio Andriukaičio pasiūlymą deputatų pažymėjimų įteikimą surengti ne Aukščiausiojoje Taryboje, o Sporto rūmuose. Klausė, ar tai teisiškai įmanoma. Paaiškinau, kad tai ne teisinis, o politinis dalykas. Svarbu, kad Mandatų komisija patikrintų, ar rinkimai vyko nepažeidžiant Konstitucijos ir įstatymų, o Aukščiausioji Taryba priimtų nutarimą pripažinti deputatų įgaliojimus. Teisinio draudimo įteikti pažymėjimus ne Aukščiausiojoje Taryboje, o Sporto rūmuose nėra, bet kodėl jie negali būti įteikti Aukščiausiojoje Taryboje?

Esate teisėtai išrinkti, niekas negali jums sutrukdyti pradėti eiti deputatų pareigas, turite įgaliojimus priimti visus sprendimus.

Jaučiau, kad mano paaiškinimai sustiprino Landsbergio abejones dėl Sporto rūmų. Jis klausia deputatų:

– Ar tikrai verta rinktis Sporto rūmuose? Žinome, kad kovo 10 vyks pakartotinis balsavimas keliose rinkimų apygardose, jis pasibaigs tik vakare, kol suskaičiuos balsus, praeis dar kelios valandos, bus vėlus vakaras. Ar mums reikia pustuščių Sporto rūmų, ar spėsime viską organizuoti ir priimti taip, kaip siūlo Vytenis?

Andriukaitis nenusileidžia:

– Mes visi esame tautos atstovai, mūsų tikslas – pašalinti okupacijos ir aneksijos pasekmes, susigrąžinti visus suvereniteto elementus. Deputatų pažymėjimai mums turi būti įteikti visos tautos akivaizdoje, sukvietus į Sporto rūmus ne tik išrinktus deputatus, bet ir Sąjūdžio, savarankiškos LKP, įvairių visuomeninių organizacijų ir religinių konfesijų atstovus. Panašiai, kaip buvo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime. Priimsime deklaraciją, kad turime tautos mandatą susigrąžinti valstybingumą. Tai bus mūsų viešas įsipareigojimas. Pirmame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pakeičiame LTSR Aukščiausiosios Tarybos pavadinimą į Lietuvos Respublikos Seimą, paskelbiame, kad jis yra vienintelis tautos suverenumo vykdytojas, patvirtiname valstybės pavadinimą, tampame Lietuvos Respublika, patvirtiname herbą – Vytį. Tada jau kaip Lietuvos Respublika priimame aktą dėl suvereninių galių vykdymo pradžios, sudarome delegaciją dėl derybų su SSRS, pradedame suvereniteto atsiėmimo darbus. Tai bus procesas, nežinia, kiek jis užtruks, turėsime kažkokį pereinamąjį laikotarpį.

Landsbergis abejoja, ar reikia Aukščiausiosios Tarybos pavadinimą iš karto keisti į Seimą:

– Žmonės sakys, kad štai, rinkome Aukščiausiąją Tarybą, o turime Seimą. Aišku, kad turime atsiriboti nuo LTSR Aukščiausiosios Tarybos, tai ne tik pavadinimo reikalas. Ši Aukščiausioji Taryba yra išrinkta demokratiškai ir laisvai, deputatai yra tikri tautos atstovai, ji neturi ir negali turėti jokių ryšių su ankstesnėmis sovietinėmis LTSR Aukščiausiomis Tarybomis. Visi žinome, kad jos buvo ne renkamos, o komunistų partijos skiriamos. Gal tikrai reikėtų priimti deklaraciją, apie kurią kalba Vytenis, ir joje apibrėžti savo kaip tautos atstovų statusą? Čia buvo užsiminta ir apie 1938 metų Konstitucijos atkūrimą. Manau, kad ji sunkiai pritaikoma, galime atkurti tik trumpam, tada – iš karto sustabdyti, patvirtinti Laikinąją Konstituciją pagal 1989 metais Sąjūdžio siūlytas pataisas.

Įsiterpia Motieka, sako, kad 1938 metų Konstituciją galima „išvalyti“, tai padaryti nesunku, turi numatęs pataisas. Jas trumpai pristato. Matyti, kad deputatams tai nauja tema, jie klausosi, bet nuomonės, kaip reikėtų pasielgti, neturi.

Sporto rūmų variantui nepritarta. Pasitarime man įstrigo tai, kad deputatai kalba, jog atkurs nepriklausomybę, bet kada tai bus padaryta – ar pirmajame

naujos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, ar vėliau, o, svarbiausia, kokiu būdu tai bus padaryta, visiškai neaišku. Kol kas nieko konkretaus. Jie abejoja, ar pavyks iš karto atsiimti visus suverenumo elementus.

XXX

Sabutis, paklaustas, kur galėtų rinktis darbo grupė, pasiūlo pasitarimų kambarį, kuris yra greta jo kabineto. Sako, kad ten turėtų būti patogu, yra didelis apskritas stalas, vyriausybinio ryšio telefonas. Taip pat ir tiesioginio vyriausybinio ryšio su Kremliumi. Jį lengva atskirti nuo kitų, ant disko SSRS herbas. Dar pajuokauja, gal prireiks. Man ne kartą teko šiame kambaryje posėdžiauti, Sabutis pakviesdavo į Prezidiumo skyrių vedėjų ir jų pavaduotojų pasitarimus. Didelio apskrito stalo viduryje yra nemaža tuščia apskritimo formos erdvė, joje – įvairių dirbtinių gėlių puokštė. Ne kartą – man ir ne tik man – buvo šmėstelėjusi mintis, kad tai puiki vieta įrengti pasiklausymo įrangą. Ko gero, ji ten ir yra – saugumas klausosi. Tačiau kai sykį, lyg juokaudamas, apie tai užsiminiau Sabučiui, išgirdau: „Tai ne mūsų reikalas, ką tu čia išsigalvoji." Daugiau neklausiau.

Darbo grupė pirmą kartą susirinko kovo 2 dieną. Gerai pažinojau tik du jos narius. Kęstutį Lapinską, kuris buvo mano dėstytojas universitete, o vėliau Valstybinės teisės katedros vedėjas, kurioje buvau paliktas dirbti baigęs studijas. Taip pat Romualdą Ozolą, su kuriuo susipažinau prieš dešimtmetį, kai kartu dirbome „Minties" leidykloje; tuomet buvau Teisinės literatūros redakcijos vedėjas, o Ozolas buvo leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, atsakingas už filosofinės ir istorinės literatūros, meno leidinių leidybą. Su juo tekdavo dažnai pasikalbėti apie įvairius dalykus, taip pat ir apie tuometinės valdžios marazmą, žmogaus gniuždymą, komunistų partijos norą viską kontroliuoti, neleisti prasiveržti bent kiek laisvesnei minčiai. Ozolo išsilavinimas, nestandartinis mąstymas, darbštumas, o ypač tikėjimas, kad viskas gali būti ir kitaip, stebino. Kai jo paklausiau: Romai, ar tikrai tiki, kad partija leis žmonėms laisvai reikšti savo nuomonę, nepersekios už valdžios kritiką, leis veikti organizacijoms, kurios nesutinka su partijos politika, leis alternatyvius rinkimus, kai žmonės tikrai galės rinkti iš kelių kandidatų, išgirdau, kad tuo tikrai tiki, dabartinis brežnevinis marazmas nesitęs amžinai, vieną dieną baigsis, partija turės pasikeisti. Visuomenėje turime ugdyti laisvės dvasią, tik tokia visuomenė turi ateitį. Iš Ozolo daug ko išmokau, nors prie jo penkiaaukščių sakinių taip ir neįpratau.

Su Vytautu Landsbergiu susipažinau beveik prieš metus, kai teko dirbti Poželos komisijoje, kuri vertino Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes Lietuvai. Jau tada pastebėjau, kad labai sudėtingose ir aštriose diskusijose jo žodis dažnai būna ne tik labai svarus, bet ir lemiamas. Santūrus, ramus, puikiai išsilavinęs ir inteligentiškas žmogus. Prieš pasakydamas savo nuomonę linkęs išgirsti, ką

galvoja kiti, mokantis labai argumentuotai, aiškiai ir tiksliai suformuluoti savo poziciją. Ne kartą galėjau įsitikinti, kad jis puikiai jaučia net mažiausius kalbos ir žodžių niuansus, numato kelis ėjimus į priekį. Jo leksika nepakartojama, apie paprastus ir sudėtingus dalykus kalba labai tiesiai, bet labai vaizdingai, su metaforomis ir palyginimais, o už jų visada slypi gili prasmė, verčianti susimąstyti ir ieškoti atsakymų. Taip, kaip kalba Landsbergis, niekas kitas nesugebėtų pakalbėti. Iki šiol prisimenu jo kalbą SSRS liaudies deputatų suvažiavime, kai jis iš tribūnos pareikalavo, kad būtų griežtai nubausti tie, kas kariuomenės daliniams davė įsakymą ginkluota jėga numalšinti Tbilisyje vykstančias taikias demonstracijas, prieš žmones panaudoti desantininkų kastuvėlius. Tada įspėjo Gorbačiovą ir visą Sovietų Sąjungos vadovybę, kad jeigu tie, kurie kalti dėl taikių žmonių žudynių Tbilisyje, nebus kuo griežčiausiai nubausti, ateis diena, kai prie kiekvieno iš mūsų durų stovės kareivis su kruvinu kastuvėliu rankoje. Dar paklausė: „Ar jūs, Michailai Sergejevičiau, to norite?“ Salė net suūžė iš pasipiktinimo: kaip jis drįsta taip kalbėti!

Česlovą Stankevičių buvau matęs tik per televiziją, kai prieš rinkimus jis dalyvaudavo įvairiose politinėse diskusijose. Sąjūdžio Kauno skyriaus pirmininkas. Įstrigo tai, kad jis labai atvirai ir nedviprasmiškai kalbėjo, jog atėjo laikas pašalinti Lietuvos okupacijos ir aneksijos padarinius, atkurti tikrą valstybingumą, jeigu per rinkimus žmonės suteiks Sąjūdžio deputatams tokį mandatą, jie atkurs Lietuvos nepriklausomybę. Tik per televiziją buvau matęs ir Vytenį Andriukaitį, Valdemarą Katkų, Algirdą Saudargą, Egidijų Klumbį. Pastarąjį labai gerai įsiminiau iš televizijos transliacijos apie SSRS liaudies deputatų suvažiavimą, kai jame valdžios atstovai pateikė informaciją apie tai, kas įvyko Tbilisyje. Kaip visada, išsisukinėjo ir melavo. Klumbys priėjo prie suvažiavimo tribūnos ir iš jos pareiškė, kad atsisako sėdėti greta generolo Rodionovo, nes jis yra atsakingas už taikių demonstrantų žudynes Tbilisyje. Atsisuka į suvažiavimo prezidiumą ir sako:

– Nesėdėsiu greta žudiko. Protestuodamas prieš tai, kad generolas Radionovas yra čia, suvažiavime, grąžinu SSRS liaudies deputato pažymėjimą.

Prieina prie prezidiumo, padeda pažymėjimą tiesiai priešais prezidiume sėdintį Gorbačiovą ir išeina iš salės. Pasigirsta pasipiktinimo šūksniai: išeini, tai ir išeik, tokie kaip tu mums nereikalingi! Tai buvo labai drąsus ir principingas poelgis. Tada, stebėdamas tą epizodą, net krūptelėjau pagalvojęs, kuo Klumbiui visa tai galėjo baigtis. Galėjo būti apkaltintas antisovietine veikla, sulaikytas, įkalintas, joks deputato imunitetas nepadėtų. Ar pats Klumbys tada suprato, kuo jis rizikavo?

Šiek tiek jaudinausi, nes nežinojau, kaip mane priims deputatai, ar sugebėsiu atsakyti į teisinius klausimus, ar būsiu naudingas. Posėdį pradeda Landsbergis, sako, kad laimėję rinkimus padarėme labai daug, bet dabar turime eiti dar toliau, turime atkurti nepriklausomybę. Gavome tautos mandatą, mūsų grupė

turi parengti svarbiausius politinius dokumentus. Sąjūdyje esame sutarę, kad vadovausimės valstybės tęstinumo principu. Kalbėjome ir apie tai, kad gal reikia atkurti 1938 metų Konstituciją. Pasakė manantis, kad pirmiausia turime apibrėžti save, kas mes esame. Gal per deklaraciją. Jeigu iš karto persivadinsime Seimu, tai gali būti blogai traktuojama, nes mus išrinko į Aukščiausiąją Tarybą. Neturėtume atmesti porą metų vykusio proceso, kuris reiškėsi ir per primestas struktūras, negalime nubraukti ir to, ką per pastaruosius kelerius metus padarė ankstesnė Aukščiausioji Taryba. Jos priimtos gegužės 18 dienos deklaracijos apie Lietuvos TSR suverenitetą taip pat negalime neigti. Tikros nepriklausomybės atkūrimas bus procesas. Kas priims svarbiausią sprendimą? Ar mes? Gal po šešių mėnesių sušaukti konstitucinę asamblėją (atkuriamąjį Seimą), jis atkurs valstybingumą? Pasiūlė pasikeisti nuomonėmis.

Pažvelgęs į mane, pridūrė:

– Manau, kad mums gali prireikti ir teisinių konsultacijų.

Sako:

– Pasikviečiau teisininką Vytautą Sinkevičių iš Juridinio skyriaus, jis mums padėjo Poželos komisijoje. Tikiuosi, neprieštarausite, kad jis prisijungtų?

Tą dieną diskusija nebuvo ilga. Kalbėtasi ne tik apie dalykus, kuriuos minėjo Landsbergis, bet ir apie sienas, jų neliečiamumą, ankstesnių sovietinių įstatymų galiojimą dar tam tikrą laiką.

– Jeigu iš karto panaikinsime visus sovietinius įstatymus, kils chaosas. To negalime leisti. Kurį laiką dar pagyvenkime pagal juos. Turime turėti konstituciją, gal atgaivintą 1938 metų, gal kokią laikinąją. Įstatymai galiotų tiek, kiek jie neprieštarautų konstitucijai. Ką apie tai mano teisininkai? – klausia Landsbergis.

Lapinskas pritaria, kad tokiu atveju tikrai kiltų chaosas, be ankstesnių įstatymų neapsieisime, daug jų reguliuoja kasdienį žmonių gyvenimą, jie nesusiję su santvarka. Niekas tiksliai net nežino, kiek jų apskritai yra, dar daugiau turime įvairių Vyriausybės nutarimų. Iš karto galima naikinti tik tuos, kurie aiškiai nesuderinami su nepriklausomybe. Ką reikia naikinti, paaiškės labai greitai. O principas, kad galioja tik tie įstatymai, kurie neprieštarauja konstitucijai, nėra naujas, jis buvo įtvirtintas ir 1938 metų Konstitucijoje. Labai geras principas, tiesa, tuo metu jo ne visada buvo paisoma. Atgaivinkime jį. Kol neturime Konstitucinio Teismo, ar įstatymas neprieštarauja konstitucijai, spręs kiekviena valstybės įstaiga, kuri taikys įstatymą. Kilus ginčams, įsikiš teismai, jie suformuos praktiką. Nors dar nesame apsisprendę, ar grąžinsime 1938 metų Konstituciją, ar parengsime kokią nors laikinąją, bet ją privalėsime turėti, o Konstitucijos viršenybė būtina.

Landsbergis sako, kad dėl Konstitucijos dar reikės diskutuoti, atrodo, jog deputatų klube vis labiau linkstama į kažkokią pereinamąją, laikinąją. Yra daug abejojančių, ar 1938 metų Konstituciją pavyktų „išvalyti“ taip, kad ji atitiktų dabartinę situaciją ir visuomenės poreikius. Ir tuo metu, kai buvo priimta, ji

patiko ne visiems, jeigu ją grąžinsime, nors ir išvalytą, neaišku, ar sulauksime plataus visuomenės palaikymo.

Lapinskas ir Andriukaitis dėl 1938 metų Konstitucijos nusiteikę daug kritiškiau. Klausia, ar naują valstybės gyvenimo etapą pradėsime nuo autoritarinės, nedemokratiškos smetoninės konstitucijos atgaivinimo. Ar jau pamiršome, kad pagal ją valdė prezidentas, o ne parlamentas, Seimo iš esmės nereikėjo? Žmogaus teisės ir laisvės buvo labai apribotos. Pridėkime įvairių visuomeninių organizacijų veiklos draudimus. Turėjome diktatūrinį režimą. Konstitucija leido sovietams ja manipuliuoti taip, lyg santvarkos pakeitimas vyko pačių lietuvių rankomis, pagal Lietuvos Konstituciją. Jeigu norime grąžinti tarpukario konstituciją, turėtume grąžinti 1922 metų Konstituciją, kuri vienintelė buvo tikrai demokratinė.

– Kol kas visiškai neatmeskime 1938 metų Konstitucijos. Gal mūsų rengiamų dokumentų kontekste atsiras vietos ir jai. Kad ir kokia bloga, kaip čia ką tik nuskambėjo, buvo ta Konstitucija, bet tai buvo paskutinė iki sovietinės okupacijos galiojusi Konstitucija. Aš pats abejoju, ar pagal ją galėtume gyventi, bet valstybės tęstinumui pagrįsti jos paminėjimas būtų ne tik prasmingas, bet ir reikalingas, – trumpą diskusiją užbaigia Landsbergis.

Nors šiame darbo grupės posėdyje labai daug bendro pobūdžio samprotavimų, atsiranda ir šiek tiek konkretumo. Aiškėja, kad turės būti parengta deklaracija, apibrėžianti, kas yra šios Aukščiausiosios Tarybos deputatai ir pati Aukščiausioji Taryba. Deklaracijoje, ko gero, turės atsispindėti ir Landsbergio mintis, kad „neturėtume atmesti porą metų vykusio proceso, kuris reiškėsi ir per primestas struktūras“, vadinasi, tuos procesus teks įvardyti. Pagrindžiant tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumą vienaip ar kitaip teks panaudoti kurią nors tarpukario konstituciją, tikriausiai, 1938 metų, nes tai buvo paskutinė galiojusi Lietuvos Konstitucija, nesvarbu, kad ji nebuvo demokratinė. Tačiau kol kas visiškai neaišku, ar nepriklausomybę paskelbs ši Aukščiausioji Taryba, ar konstitucinė asamblėja, apie kurią užsiminė Landsbergis, kokį dokumentą reikės priimti, koks bus jų turinys.

Apie konstitucinę asamblėją ar tautos atstovų susirinkimą pirmą kartą išgirdau ne čia, posėdyje, ir ne iš Landsbergio, o iš Estijos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko Arnoldo Riūtelio. Iš karto po rinkimų, vasario 26 dieną, Romualdas Ozolas ir SSRS liaudies deputatas Algis Mickis su juo susitiko Taline. Tada Ozolas pakvietė mane vykti kartu, sakė, gali prireikti ir teisinių žinių. Dalyvavau tame susitikime. Kalbėtasi beveik keturias valandas. Kokių veiksmų imsimės, jeigu laimėsime rinkimus, kaip įsivaizduojame žengimą į nepriklausomybę? Ir dar apie daugybę kitų dalykų. Riūtelis sako, kad Estijos nepriklausomybės skelbti nereikia, ji jau paskelbta, yra 1920 metų sutartis su Rusija, turime ją atgaivinti. Jis abejoja, ar Estijos Aukščiausioji Taryba turi teisę iš karto priimti sprendimą atkurti valstybingumą, nes ją rinko ne tik tie, kas

buvo Estijos piliečiai iki 1940 metų ir jų palikuonys, bet ir po sovietinės okupacijos į Estiją atsikėlę žmonės iš įvairių Sovietų Sąjungos vietovių. Turime žinoti estų tautos valią, jau pradėjome registruoti gyventojus, kurie Estijos pilietybę turėjo iki 1940 metų, ir jų palikuonis. Matysime, kokie bus rinkimų į mūsų Aukščiausiąją Tarybą rezultatai. Galvojame, kad praėjus pusmečiui asmenys, kurie buvo Estijos piliečiai iki 1940 metų, ir jų palikuonys galėtų išrinkti Tautos atstovų susirinkimą, jis galutinai nuspręs dėl nepriklausomybės.

Riūtelis tą susitikimą su Ozolu panaudojo savo reklamai prieš rinkimus. Susitikimą filmavo Estijos televizija, vakare rodė ilgą reportažą. Ozolas buvo gerai žinomas Estijoje kaip vienas iš Sąjūdžio lyderių. Jeigu jis susitinka su Riūteliu, vadinasi, jį palaiko. Vis dėlto pagrindinis Ozolo kelionės į Taliną tikslas buvo visai kitoks – ne susitikimas su Riūteliu, o susitikimai su Estijos liaudies fronto lyderiais. Su jais susitiko paslapčia, nei Mickiui, nei man nesakė, nei su kuo susitiko, nei kur. Prasitarė tik tiek, kad buvo labai naudinga, sutarė dėl bendrų veiksmų, jų koordinavimo. Į susitikimą su Riūteliu pavėlavo daugiau kaip pusvalandį. Mes su Mickiu jau buvome pradėję nuogąstauti, kad susitikimas bus atšauktas, bet Riūtelis kantriai laukė, nes suprato, kad per televiziją parodytas jo susitikimas su Ozolu labai padės rinkimuose. Vėliau Ozolas sakė, kad apie televiziją nebuvo įspėtas, apgailestavo, kad visiškai to nenorėdamas Riūteliui padarė reklamą.

Iš to, kad Landsbergis užsiminė apie konstitucinę asamblėją, buvo galima suprasti, jog jis žino apie Estijoje vykstančius svarstymus dėl tautos susirinkimo, ko gero, apie tai bus kalbėjęsis su Riūteliu, gal ir su Anatolijumi Gorbunovu. Bet tai, kad apie tokią asamblėją buvo tik užsiminta ir daugiau nieko konkretaus nepasakyta (nė kas ją rinks ar sušauks, kokius įgaliojimus ji turės, kiek laiko veiks, kas vėliau ją pakeis ir pan.), leido manyti, kad tai tik viena iš idėjų, kuri galbūt gali būti svarstoma.

Posėdyje mane labai nustebino Ozolo laikysena. Jis dažnai nesutikdavo su Landsbergio pasiūlymais, prieštaraudavo, ginčydavosi. Visa savo laikysena rodė, kad jis čia ne mažiau svarbus, jautėsi esąs autoritetas. Landsbergis ramiai ir santūriai išklausydavo, ką sako Ozolas, paprašydavo jo patikslinti ar paaiškinti tai, ką išgirdo, kažką pasižymėdavo užrašų knygelėje. Visiškai kitaip elgėsi Česlovas Stankevičius. Į Landsbergį kreipdavosi labai pagarbiai, pradėdavo žodžiu „pirmininke“, o svarbiausia – greitai suprasdavo Landsbergio idėjų esmę ir bandydavo formuluoti konkrečius teiginius. Buvo matyti, kad jis labai atsakingai vartoja kiekvieną žodį. Jeigu kildavo nors mažiausia abejonė, kad žodis ar teiginys gali būti aiškinamas kaip pavojingas Lietuvai ir būsimam nepriklausomybės atkūrimui, daug kartų taisydavo, kol rasdavo geriausią variantą. Jį dažnai palaikydavo Katkus. Santūrus žmogus, daugiau klausosi, negu kalba. Į posėdį atėjo su lagaminėliu, vadinamuoju diplomatu. Kai Lapinskas užsiminė apie vieną iš tarpukario Lietuvos Respublikos ir to meto SSRS sudarytą sutartį, kad

gal rengiamuose dokumentuose būtų gerai ją paminėti, tik reikėtų pasitikslinti jos pavadinimą, nes jis tiksliai neprisimena, Katkus nusišypsojo, pasakė:

– Palaukite, tuojau rasiu.

Atidarė lagaminėlį, pilną prikrautą popierių, pasirausė, išsitraukė sutartį:

– Ar apie ją kalbėjote?

Buvo susirinkęs visas tarpukario Lietuvos sutartis su to meto Sovietų Sąjunga. Taip pat turėjo Steigiamojo Seimo 1920 metų gegužės 15 dienos rezoliuciją, visas tarpukario Lietuvos Konstitucijas. Sakė, kad dėl sutarčių su Sovietų Sąjunga konsultavosi su Juozu Urbšiu, dabar geriau jas supranta. Katkaus lagaminėlis vėliau labai pravertė, nes, užėjus kalbai apie kokią nors Lietuvos tarpukario sutartį su Sovietų Sąjunga, ji visada būdavo po ranka.

Į kitą posėdį darbo grupė susirinko kovo 4 dieną, sekmadienį. Vėl tartasi, kaip išreikšti valstybės tęstinumą, atsiriboti nuo „Lietuvos TSR“ ir ankstesnių „LTSR Aukščiausiųjų Tarybų“, apie 1938 metų Konstitucijos galiojimo atkūrimą, apie tai, kad SSRS įstatymai galioja tiek, kiek neprieštarauja Lietuvos įstatymams. Grįžtama prie klausimo, ar nepriklausomybę gali atkurti ši Aukščiausioji Taryba, juk jos tikslus pavadinimas: „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba“. Kitaip tariant, ji susijusi su vadinamąja „Lietuvos TSR“.

Česlovas Stankevičius klausia:

– Jeigu nepriklausomybę atkurs „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, ar neįsiteisinsime sovietinėse struktūrose, ar tai nereikš, kad pripažįstame, jog „Lietuvos TSR“ buvo valstybė? Kategoriškai nesutinku, kad „Lietuvos TSR“ buvo valstybė. Tai buvo sovietų sukurta ir Lietuvai primesta fikcija. Nepriklausoma Lietuva negali atsirasti iš „Lietuvos TSR“, turime atsiriboti ne tik nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, bet ir nuo vadinamosios „Lietuvos TSR“.

– Česlovai, tai, apie ką kalbi, neduoda ramybės ne tik tau, – įsiterpia Landsbergis. – Pats gerai žinai, kad Sąjūdyje esame tvirtai sutarę, jog vadovausimės tarpukario valstybės tęstinumu. Aišku, kad „Lietuvos TSR“ su tuo neturi nieko bendro. Praėjusiame posėdyje minėjau, kad pirmiausia turime apsibrėžti save, pasakyti, kas esame, kas yra ši Aukščiausioji Taryba. Gal deklaracijoje apie save pavyktų atsiriboti ir nuo ankstesnių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“? Visi supranta, kad ši Aukščiausioji Taryba savo esme yra visiškai kita, negu visos prieš tai buvusios. Sovietinis tik pavadinimas, į jokią kitą Aukščiausiąją Tarybą rinkimai negalėjo vykti, tik į vadinamąją „Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą“.

Egidijus Klumbys replikuoja:

– Kad ir kaip pasivadintume, vis tiek nepriklausomybę atkurs Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, nes žmonės rinko būtent ją. Mes taip pat esame Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Ar reikia gudrauti?

Trumpam stoja nejauki tyla. Ją nutraukia Andriukaitis:

– Mes su Kęstučiu Lapinsku taip pat galvojome, kaip išsisukti iš šios padėties. Manome, kad nepriklausomybę gali atkurti ši Aukščiausioji Taryba, neturi

reikšmės, kad jos pavadinimas sovietinis. Rinkėjai žinojo, kad renka Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, susitikimuose su rinkėjais aiškiai sakėme, kad jeigu mus išrinks, atkursime nepriklausomybę. Gavome tautos mandatą, niekas mums nedraudžia panaudoti struktūrą, į kurią esame išrinkti. O kad nekiltų pavojus, apie kurį kalba Česlovas Stankevičius, prieš tai turime atsiriboti nuo „Lietuvos TSR" pavadinimo, kitaip dėl valstybės tęstinumo kils abejonių. Galvokime apie tai, kaip apibrėšime šios Aukščiausiosios Tarybos ir savo kaip jos deputatų statusą, kaip parodysime, kad ji yra visiškai kitokia negu prieš tai buvusios Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos.

Labai racionalus ir teisiškai pagrįstas pasiūlymas. Iš tiesų, kam šaukti konstitucinę asamblėją, jeigu nepriklausomybę gali atkurti ši Aukščiausioji Taryba.

Šiame posėdyje Ozolas elgiasi visiškai kitaip negu ankstesniuose. Su viskuo, ką siūlo Landsbergis, iš karto sutinka, pritariamai linkčioja, man pasirodė, kad jo balse net pasigirsta pataikavimo gaidelių. Ozolui tai visiškai nebūdinga. Kas šiomis dienomis turėjo įvykti, kad Ozolo laikysena taip kardinaliai pasikeitė? Ko gero, pasikeitė jėgų balansas. Taip ir buvo. Iš vieno komisijos nario išgirdau, kad Sąjūdžio deputatų klubas nutarė, jog Aukščiausiosios Tarybos pirmininku bus siūlomas ne jis, o Landsbergis. To buvo galima tikėtis, nes Landsbergis toms pareigoms tinka daug labiau. Kažkur buvau skaitęs, kad revoliucijos paprastai turi tik vieną lyderį, dviejų lyderių negali būti. Vien dėl to, kad jie nepradėtų konkuruoti tarpusavyje, nes tai kenktų revoliucijai. Vienas iš jų arba pasitraukia pats, arba yra nustumiamas į šalį. Ši istorijos patikrinta taisyklė suveikė ir šį kartą: Ozolas pradėjo prarasti turėtą įtaką, suprato, kad jo vaidmuo Aukščiausiojoje Taryboje bus daug mažesnis, negu buvo Sąjūdyje. Bet jis vis dar tikisi, kad bus išrinktas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko Vytauto Landsbergio pirmuoju pavaduotoju.

Česlovas Stankevičius sako, kad vakar jis kartu su Valdu Katkumi parengė veiksmų planą, kaip būtų galima atkurti nepriklausomybę. Parodo ranka rašytus du lapus, iš abiejų pusių. Pavadinome jį eskizu, nes tai tik tam tikri pamąstymai, ką pirmiausia turėtų padaryti ši Aukščiausioji Taryba, pagrindiniai veiksmai. Tai ne konkretūs nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektai, o tik tam tikros įžvalgos.

– Matote, kad visus veiksmus suskirstėme į tris etapus. Pirmajame etape numatyta net 17 punktų, neišsigąskite, nemažai iš jų procedūriniai, pavyzdžiui, sušaukiama LTSR Aukščiausioji Taryba, renkama Mandatų komisija, tvirtinami deputatų įgaliojimai; renkamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas ir t. t. Antrajame etape – penki punktai. Nustatome Aukščiausiosios Tarybos struktūrą, patvirtiname Reglamentą, patvirtiname Vyriausybės struktūrą, paskiriame Ministrą Pirmininką, jam pavedame formuoti kabinetą. Svarbiausias trečiasis etapas. Priimama deklaracija, kurioje pareiškiama, kad 1940 metų Seimo rinkimai buvo neteisėti, kad 1918 metų vasario l6 dienos Lietuvos valstybės aktas

niekada nebuvo panaikintas, jis turi visišką galią ir yra aukščiausias Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas, kad šiuo aktu visiškai atkuriamas 1940 metų kitos valstybės prievarta sustabdytų Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymas ir jos veikimas, kad mes, deputatai, sudarome Lietuvos valstybės Seimą kaip vienintelį tautos suverenumo vykdytoją, po to atkuriamas 1938 metų Konstitucijos veikimas, 1938 metų Konstitucijoje padaromos pataisos, priimamas kreipimasis į pasaulio valstybes, priimamas nutarimas dėl pasienio apsaugos organizavimo, priimamas aktas dėl Lietuvos diplomatinių tarnybų pripažinimo, priimamas kreipimasis į tautines mažumas, renkamas Seimo Pirmininkas ir Prezidiumas, formuojama Vyriausybė, sudaromi teismai, priimamas nutarimas dėl įstatymų galiojimo. Tiek trumpai apie šį veiksmų planą, – baigia Stankevičius. – Suprantu, kad jums reikia laiko atidžiai perskaityti, įsigilinti. Kartoju, kad tai tik tam tikri apmatai, eskizas, neabejoju, kad turėsite pastabų ir pasiūlymų. Mes patys su Valdu Katkumi jau matome dalykus, kuriuos reikia taisyti ir tikslinti. Dėl kai kurių punktų reikalingumo taip pat jau pradėjome abejoti, kai ko tikrai galima atsisakyti. Lauksime jūsų nuomonės. Noriu pasakyti dar kelis žodžius. Tie, kurie matėte Algimanto Petro Gurecko pasiūlymus, tikriausiai pastebėjote, kad kai kurie iš jų pažodžiui atspindėti šiame eskize. Mums atrodė, kad ypač svarbu pabrėžti, kaip siūlo Gureckas, jog Vasario 16-osios Aktas niekada nebuvo panaikintas, jis turi visišką galią ir yra aukščiausias Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas, kad atstatomas Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymas, atkuriamas 1938 metų Konstitucijos veikimas. Dėl Gurecko pasiūlymo, kad po to, kai atkursime nepriklausomybę, turės būti surengtas referendumas, ar tikrai norime būti nepriklausoma valstybė, labai abejojame. Manome, kad tokio referendumo nereikia, todėl mūsų eskize jis neatsispindi. Neįrašėme ir kai kurių kitų jo pasiūlymų, matysite.

Grupė susidomėjusi skaito Stankevičiaus ir Katkaus eskizą. Pasigirsta nedidelių abejonių dėl kai kurių veiksmų eiliškumo, gal kai kuriuos galima sukeisti vietomis, gal kai kurių atsisakyti, bet eskizas priimamas labai palankiai. Deputatai klausinėja: kada spėjote tiek daug padaryti? Juokauja: nemiegojote, matome, kad dirbote ir naktį, pasirašėte pusę pirmos nakties. Gerai padirbėjote, reikia laiko atidžiau įsiskaityti, tai geras pagrindas diskusijai, jame yra gerų teiginių, kurie tikrai galės būti panaudoti rengiant projektus.

Tikrai, Stankevičius ir Katkus per kelias dienas po pirmo grupės posėdžio padarė labai daug. Tokį planą surašyti gali tik žmonės, kurie ne pirmą dieną galvoja apie nepriklausomybės atkūrimą. Žinoma, jiems labai pravertė Petro Gurecko pasiūlymai, tiesa, kaip jie patys sakė, ne visi. Gerai, kad neįrašė pasiūlymo dėl referendumo, nes jeigu eitume tuo keliu, pakliūtume į labai dviprasmišką situaciją: per rinkimus Aukščiausioji Taryba gavo tautos mandatą atkurti nepriklausomybę, ją atkūrė, o dabar dar kartą klausime tautos, ar mums tikrai reikia nepriklausomybės. Vadinasi, Aukščiausiosios Tarybos sprendimo

dėl nepriklausomybės atkūrimo esą nepakanka, turime kažkokią laikiną nepriklausomybę, nes Aukščiausiosios Tarybos sprendimą referendumu dar turės patvirtinti tauta. To visiškai nereikia, nes nepriklausomybė jau atkurta, stiprinkime ją, o ne abejokime, ar tauta nori nepriklausomybės. Jeigu nenorėtų, tai Sąjūdžio kandidatų, kurie žadėjo atkurti nepriklausomybę, į Aukščiausiąją Tarybą nerinktų. Per rinkimus net nebuvo užsiminta, kad Aukščiausiosios Tarybos sprendimą dėl nepriklausomybės turės referendumu patvirtinti tauta, todėl nėra jokio reikalo plėtoti šią Gurecko idėją.

Kitą dieną, kovo 5, įvyko Sąjūdžio deputatų pasitarimas. Visos darbo grupės papasakojo, ką nuveikė. Apie nepriklausomybės atkūrimo grupės darbą informuoja Landsbergis. Sako, kad yra kauniečių Stankevičiaus ir Katkaus variantas, taip pat Andriukaičio variantas. Grupėje dėl jų tariamasi. Paskui pakartoja savo idėjas, kurias prieš kelias dienas buvo pateikęs grupės posėdyje: turėsime apibrėžti, kas yra ši Aukščiausioji Taryba, reikia konstatuoti atkūrimą kaip tęstinumą, turėtų kurį laiką galioti ir senieji įstatymai, visų jų atmesti iš karto negalime, pirmajame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje būtina grąžinti 1938 metų Konstituciją, panaikinant pasenusius jos straipsnius arba iš esamos LTSR Konstitucijos išbraukti straipsnius, kurie neatitinka naujos situacijos, po šešių mėnesių sušaukti konstituantą, kuri atkurtų valstybę. Sako, kad mūsų tikslas yra ne popierinė, o reali nepriklausomybė. Siūlome sušaukti Aukščiausiosios Tarybos sesiją kovo 11 dieną ir priimti valstybinės reikšmės pareiškimą kaip atspirties tašką visam ateities darbui. 1938 metų Konstitucijos galiojimas sustabdomas iš karto, kai LTSR Konstitucija „išvaloma“ nuo visų ryšių su SSRS ir tampa Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu. Kiti įstatymai lieka galioti, jeigu jie neprieštarauja Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

Keičiamasi nuomonėmis, Landsbergio pateiktoms idėjoms niekas neprieštarauja. Deputatai kalba apie būsimą Lietuvos teisinį statusą, nepriklausomybės pripažinimą, santykius su SSRS, taip pat ir apie galimas derybas su ja.

Rolandas Paulauskas sako:

– Nepriklausomybės pradžia – atsisėdimas prie stalo. Ar eis kas derėtis? Kaip Sovietų Sąjungą priversti sėsti prie derybų stalo?

Romualdo Ozolo pasiūlymas:

– Reikia eiti į derybas dėl derybų per Vasario 16-osios Akto atkūrimą ir SSRS Konstitucijos sustabdymą.

Deja, bet naujų idėjų, kaip būtų galima atkurti nepriklausomybę, šiame deputatų pasitarime nekilo.

Kokie konkretūs dokumentai turės būti priimti, Landsbergis pasiūlė darbo grupės kovo 6 dienos posėdyje. Pirmiausia, Aukščiausiosios Tarybos deklaracija apie save, apibrėžianti, kas ji yra. Lietuva yra aneksuota, deputatai turi aukščiausius įgaliojimus atkurti nepriklausomybę, galima pasinaudoti esamomis primestomis struktūromis, ankstesnių Lietuvai primestų struktūrų panaudojimas

nereiškia, kad pripažįstamas Lietuvos aneksijos teisėtumas, ši Aukščiausioji Taryba yra kitokio turinio valdžios organas, nors ir turi seną pavadinimą, 1978 metų LTSR Konstitucija negalioja. Antra, Deklaracija apie valstybės tęstinumą. Pradėti nuo 1918 metų, kai buvo paskelbta nepriklausomybė, baigti 1988 metais, kai prasidėjo tautos suverenios galios raiška, tautos atgimimas ir nepriklausomybės atkūrimo Sąjūdis. Trečia, Deklaracija apie 1938 metų Lietuvos valstybės Konstitucijos galiojimo tęstinumą sustabdant kai kuriuos straipsnius. Ketvirta, Įstatymas dėl 1938 metų Konstitucijos laikino sustabdymo ir Lietuvos Respublikos Laikinosios Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) priėmimo. Laikinąją Konstituciją padaryti iš dabartinės LTSR Konstitucijos, išbraukiant iš jos viską, kas susiję su pareigomis SSRS.

– Manau, kad Aukščiausiosios Tarybos posėdyje turime balsuoti už visus šiuos dokumentus nesiveldami į ginčus. Dar turime priimti kelis kreipimusis: kreipimąsi į lietuvių tautą, kreipimąsi į tautines bendrijas, kreipimąsi į TSRS Aukščiausiąją Tarybą dėl gerų santykių, kreipimąsi į pasaulio valstybes, – baigia Landsbergis.

Jo pateiktoje nepriklausomybės atkūrimo schemoje atsispindi idėjos, apie kurias prieš tai ne vieną kartą buvo kalbama Sąjūdžio deputatų klubo susirinkimuose ir darbo grupės posėdžiuose. Bet dabar ankstesni bendro pobūdžio pasvarstymai, kokius dokumentus reikėtų parengti, įgijo konkrečius pavadinimus. Matyti, kad Landsbergio idėjos deputatams patinka, pasigirsta balsų, kad dabar viskas tapo daug aiškiau, schemai reikia pritarti, bus galima pradėti rengti konkrečius projektus. Dabar svarbiausia, koks bus kiekvieno iš jų turinys. Prasideda diskusija, ji daug produktyvesnė negu ankstesnės. Sutariama, kad deklaracijų tekstai bus trumpi, koncentruoti, bet labai imlūs, atspindės svarbiausius Lietuvos istorijos laikotarpius ir momentus. Be to, kiekviename iš jų vienaip ar kitaip turės atsispindėti Lietuvos valstybės atkūrimas, nepriklausomybė: jeigu Sovietų Sąjunga paskelbtų, kad kuris nors dokumentas negalioja, liktų galioti kitas dokumentas, kalbantis apie nepriklausomybę. Bandoma suformuluoti pagrindinius teiginius, kurie turės atsispindėti atitinkamoje deklaracijoje. Kol kas jie stokoja tikslumo, tačiau tai, koks turės būti kiekvienos deklaracijos turinys, tampa vis aiškiau.

Darbo grupė dirba jau beveik penkias valandas, visi pavargo. Pradedama šokinėti nuo vienos temos prie kitos, grįžtama prie ką tik aptartų dalykų, keliamos visiškai naujos idėjos.

– Matau, kad jau pavargome, pradedame kartotis. Šiandien buvo pasakyta daug gerų minčių ir idėjų, turime apie ką pagalvoti, tegul jos susiguli. Deklaracijų kontūrus jau turime. Pastebėjau, kad aštuoniems žmonėms kartu nėra paprasta rengti kurį nors vieną tekstą. Gal pabandome pasidalyti, kas kokią deklaraciją rengs, kitą kartą galėsime svarstyti konkrečius projektus, gal bus greičiau, – siūlo Landsbergis.

Landsbergiui teko bendras vadovavimas visų dokumentų rengimui. Deklaracijos apie šios Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimus ir Deklaracijos apie valstybės tęstinumą projektus rengs Česlovas Stankevičius ir Valdas Katkus, Deklaracijos apie 1938 metų Konstitucijos galiojimo atstatymą ir Įstatymo dėl Laikinosios Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) projektus – Vytautas Landsbergis, Kęstutis Lapinskas, Vytautas Sinkevičius. Taip pat pasiskirstoma, kas rengs įvairių kreipimųsi projektus. Visi projektai bus pateikti darbo grupei, ji aptars ir galutinai suredaguos, pateiks Aukščiausiajai Tarybai.

Deklaracijos dėl Lietuvos TSR deputatų įgaliojimų projektas darbo grupei buvo pateiktas kitą dieną, kovo 7-ąją. Jame buvo rašoma, kad išrinkti deputatai gavo tautos mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę per šią „Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą“. Nors iš Deklaracijos teksto buvo matyti, kad ši Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba yra visiškai kitokia negu prieš tai buvusios sovietinės Aukščiausios Tarybos, vėl kilo diskusija, kaip vadinsis valdžios institucija, kuri atkurs Lietuvos nepriklausomybę. Ar tikrai tai gali padaryti ši „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“? Prisiminta, jog ankstesniuose darbo grupės posėdžiuose buvo kalbama apie tai, kad Lietuvos TSR nebuvo valstybė, kad nepriklausoma Lietuva negali kilti iš Lietuvos TSR.

Paklausiau:

– Ar galiu įsiterpti?

– Be abejo, galite.

– Noriu atkreipti dėmesį į kelis teisinius aspektus. Pirmiausia atsakykime į klausimą, kas buvo „Lietuvos TSR“. Niekas neabejoja, kad 1940 metais Lietuva buvo okupuota ir aneksuota, o Liaudies seimo rinkimai buvo neteisėti, vadinasi, ir jo sprendimai yra neteisėti. Jis neturėjo įgaliojimų pakeisti buvusios konstitucinės santvarkos, negalėjo paskelbti, kad Lietuva tampa „Lietuvos TSR“. Liaudies seimas nebuvo savarankiškas, tai buvo okupacinės valdžios sudaryta institucija, kuri klusniai vykdė Maskvos valią. Čia jau ne kartą buvo kalbėta, jog „Lietuvos TSR“ nebuvo tikra valstybė, kad tai buvo fikcija. Apie tai, kad „Lietuvos TSR“ buvo fikcija, rašė Mykolas Romeris, yra jo labai gera knygelė apie Lietuvos sovietizaciją. Teisininkams aišku, kad „Lietuvos TSR“ niekada nebuvo nei valstybė, nei jokia Lietuvos valstybingumo forma. Sakėme, kad būtina atsiriboti ir nuo ankstesnių LTSR Aukščiausiųjų Tarybų, ir nuo Lietuvos TSR. Tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumo principas nesuderinamas su terminu „Lietuvos TSR“. Turime išvengti teiginio, kad nepriklausomybę atkūrė „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“. Kitaip Maskva galės sakyti: patys parašėte, kad nepriklausomybę atkūrė „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, vadinasi, nepriklausoma Lietuva kilo iš Lietuvos TSR, yra jos tęsinys. Jeigu patys pripažinote, kad Lietuvos TSR buvo valstybė, vadinasi, patys esate atsakingi už tai, kas Lietuvoje įvyko per pastaruosius 60 metų. Tokiam aiškinimui negalime duoti net mažiausio pagrindo. Visiškai pritariu ką tik pasakytai minčiai, jog nepriklausomybę gali atkurti ši

Aukščiausioji Taryba, bet žodžių, kad tai padarė ši „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“, turime išvengti. Šią Aukščiausiąją Tarybą reikėtų pavadinti kaip nors kitaip. Kol kas nežinau kaip, bet tai turime padaryti. Ši Aukščiausioji Taryba yra pirmoji, kurią per 50 sovietinės okupacijos metų tauta išrinko laisvai ir demokratiškai, tai visos Lietuvos, o ne fiktyvios „Lietuvos TSR“ Aukščiausioji Taryba.

Ozolas patenkintas šypsosi:

– Vytautai, sakai, kad nežinai, kaip ją pavadinti, bet juk ką tik pats pasiūlei, mano galva, labai gerą pavadinimą: Lietuvos Aukščiausioji Taryba. Iš „Lietuvos TSR“ išbraukiame raides „TSR“ ir taip atsiribojame nuo visų ankstesnių sovietinių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“. Turėsime Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, ji galės atkurti valstybę. Kitaip tariant, pagrindinė Deklaracijos projekto idėja, kad valstybę gali atkurti ši Aukščiausioji Taryba, lieka tokia pati, bet ji vadinsis ne „Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba“, o „Lietuvos Aukščiausiąja Taryba“.

Landsbergis kažką žymisi savo užrašų knygelėje. Niekas neprieštarauja, vadinasi, pritarta. Nuo kada ši „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“ vadinsis „Lietuvos Aukščiausiąja Taryba“, bus nurodyta deklaracijoje, reikės nurodyti ne tik valandą, bet ir minutes.

Kažkas iš grupės narių pradeda abejoti, ar to pakaks. Sako, kad dar lieka pseudovalstybė „Lietuvos TSR“: ką darysime su ja? Nuo jos taip pat reikėtų atsiriboti, nes pratęsiame tarpukario Lietuvos valstybę, o ne modifikuojame Lietuvos TSR.

Lengva pasakyti, kad turime atsiriboti. Dėl to niekas nesiginčija. Bet kaip tai padaryti? Kol kas nežinome. Netikėtai pradedama abejoti dėl abejonės: pasigirsta balsų, kad „Lietuvos TSR“ išnyko nuo to momento, kai deklaracijoje atsirado „Lietuvos Aukščiausioji Taryba“.

Ar tikrai išnyko? Ar tai, kad iš pavadinimo „Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba“ išbraukėme raides „TSR“, reiškia ir tai, kad išnyko ir „Lietuvos TSR“, kaip Lietuvą pavadino okupacinės valdžios sudarytas Liaudies seimas?

Silpnas ir neįtikinantis argumentas.

– O ką, jeigu padarytume dar vieną sprendimą, – sako Landsbergis. – Lietuva turi turėti ir oficialų valstybės pavadinimą, tai – Lietuvos Respublika. Taip pat turi turėti herbą – Vytį. Priimkime nutarimą dėl valstybės pavadinimo ir herbo, atsiras Lietuvos Respublika. Taip atsiribosime nuo vadinamosios „Lietuvos TSR“, o Lietuvos Aukščiausioji Taryba taps Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba, neliks jokių sąsajų su Lietuvos TSR. Tada galėsime skelbti deklaraciją apie valstybės tęstinumą. Aš apsiimu parašyti nutarimo dėl valstybės pavadinimo ir herbo projektą, pateiksiu kitam posėdžiui.

Vargu ar buvo galima sugalvoti kokį nors geresnį sprendimą, kaip atsiriboti nuo Lietuvos TSR. Institucija, kuri atkurs nepriklausomybę, nebus niekaip susijusi su Lietuvos TSR, nepriklausoma Lietuva bus tarpukario Lietuvos Respublikos tęsinys.

Pagaliau viskas atsistojo į savo vietas. Turime logišką ir nuoseklią nepriklausomybės atkūrimo schemą: 1) demokratiškai ir laisvai išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba tampa Lietuvos Aukščiausiąja Taryba; 2) priimamas nutarimas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – Lietuva paskelbiama Lietuvos Respublika, vadinasi, Lietuvos Aukščiausioji Taryba tampa „Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba; 3) priimama Deklaracija „Dėl Lietuvos valstybės tęstinumo“ – Lietuva vėl tampa nepriklausoma valstybe; 4) atkuriamas 1938 metų Konstitucijos galiojimas; 5) sustabdomas 1938 metų Konstitucijos galiojimas ir patvirtinamas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas (Laikinoji Konstitucija).

Projektai buvo baigti rengti kovo 9 dieną, apie šeštą valandą vakaro. Kiekvienas iš jų buvo tiesiog iškentėtas. Buvo sveriamas kiekvienas žodis, kiekvienas sakinys. Visus slėgė didžiulė atsakomybė, kiekvienas suprato, kad projektuose negali būti net mažiausio teisinio ir politinio netikslumo, tuo labiau – net menkiausios dalykinės klaidos, nes po to, kai jie bus priimti, jų neištaisysi.

Be abejonės, svarbiausias iš jų – nutarimas „Dėl Lietuvos valstybės tęstinumo“. Dėl kiekvieno jo teiginio diskutuota daug ir ilgai, šlifuojant kiekvieną žodį ir sakinį. Bet vienas teiginys liko gana dviprasmiškas. Ką darys ši Aukščiausioji Taryba, kai paskelbs Lietuvos nepriklausomybę: ar *sieks* realizuoti visą valstybės suverenitetą, kaip įrašyta projekte, ar *pradeda* realizuoti visą valstybės suverenitetą? Žodžiai „sieks“ ir „pradeda“ turi skirtingą reikšmę. Po ilgų diskusijų nutarta įrašyti „sieks“, nes buvo didelių abejonių, ar Aukščiausioji Taryba tikrai galės įgyvendinti visą valstybės suverenitetą. Tuo metu Lietuvoje buvo apie trisdešimt penkis tūkstančius sovietinės kariuomenės karių, tūkstančiai tankų ir kitos šarvuotosios technikos, veikė sovietinis saugumo komitetas (KGB), prokremliška „Lietuvos komunistų partija ant TSKP platformos“. Buvo pagrindas nuogąstauti, kad tos jėgos neleis realiai įgyvendinti viso valstybės suvereniteto. Ar iškilmingai paskelbę, kad pradedame įgyvendinti visą valstybės suverenitetą, tačiau realiai negalėdami to padaryti, nesukompromituosime patiės nepriklausomybės paskelbimo? Nors žodis „sieks“ neužkirto kelio iš karto pradėti įgyvendinti visą valstybės suverenitetą, bet tam tikra dviprasmybė vis dėlto liko: kada sieks? Ar iš karto po to, kai bus paskelbta nepriklausomybė, ar kada nors ateityje, kai susidarys palankios aplinkybės?

Egidijus Klumbys sako, kad prisiminimui apie padarytą darbą jis po nutarimo projektu įrašys visų rengėjų pavardes, tegul kiekvienas pasirašo prie savo pavardės. Pavardes užrašo raudonos spalvos tušinuku, sako, kad kitos spalvos tušinuko neturi. Užrašydamas pavardes neapskaičiuoja, kiek vietos reikia visų pavardėms: jo paties pavardei vietos neužtenka. Ozolas, Landsbergis, Stankevičius ir kiti jau pasirašė, nejaugi imsi kitą projekto egzempliorių, iš naujo užrašysi visų pavardes ir prašysi, kad visi iš naujo pasirašytų. To daryti nesinori. Kažkas iš grupės pasiūlo: viršuje dar kartą įrašykime Landsbergio pavardę, ją išbraukime, Klumbys galės greta išbrauktos pavardės įrašyti savo pavardę ir pasirašyti.

Atrodys, kad Landsbergio pavardė viršuje išbraukta dėl to, kad ji buvo įrašyta du kartus. Klausia Landsbergio:

– Profesoriau, ar neprieštarausite?

– Galima ir taip, nereikės iš naujo pasirašinėti.

Taip Klumbio pavardė ir parašas atsirado pirmoje vietoje.

Man vis dar neramu dėl nutarime nurodyto Helsinkio baigiamojo akto pavadinimo, jis kelis kartus buvo taisomas ir tikslinamas. Kad būtų ramiau, ar jo pavadinimas tikrai yra toks, koks įrašytas, pasiūliau projektą parodyti teisingumo ministrui Pranui Kūriui. Jis garsus tarptautinės teisės profesorius, tikrai žinos. Sakau, gal jam reikėtų parodyti ir kitus projektus, gal pastebės ką nors taisytino. Teisingumo ministerija čia pat, už šimto metrų, su Kūriu galima tuojau pat susiskambinti.

Į mano pasiūlymą niekas nereaguoja, lyg jo apskritai nebuvo. Išgirstu kažkieno repliką, kad apsieisime be sovietinių ministrų.

Klumbys sako, kad Sąjūdžio Kauno taryboje yra teisininkas Gintaras Pukas, jis dažnai padeda paruošti ir suredaguoti mūsų dokumentus, yra pasakojęs, kad baigiamąjį darbą rašė iš tarptautinės teisės, jis žinos, kaip tiksliai vadinasi Helsinkio aktas. Grįžęs į Kauną parodys jam ir kitus projektus, tegul pasižiūri, mano, kad to užteks.

Komisija išsiskirstė apie pirmą valandą dienos. Klumbys, pasiėmęs projektus, išvažiavo namo, į Kauną. Apie penktą valandą vakaro komisija susirenka dar kartą. Sukviesti komisiją paprašė Andriukaitis. Sako, kad jis parodęs nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projektą Martui Tarmakui, vienam iš Estijos liaudies fronto lyderių. Tą dieną jis buvo Vilniuje. Tarmakas gerai mokėjo lietuvių kalbą, jo pirmoji žmona buvo lietuvė. Pamatęs žodį „sieks“, pradėjo juo abejoti. Andriukaičiui uždavė tą patį klausimą, kuris ne vieną kartą skambėjo komisijoje ir dėl ko buvo daug diskutuota: *kada sieks*? Ar iš karto, kai bus paskelbta nepriklausomybė, ar kada nors vėliau? Skamba dviprasmiškai, to reikėtų išvengti. Pasiūlė: geriau įrašykite „pradeda“, bus daug aiškiau. Andriukaitis sako, kad Tarmakui užkliuvo ir projekte įrašytas Helsinkio baigiamojo akto pavadinimas, jis mano, kad pavadinimas ne visiškai tikslus, reikėtų pasitikrinti.

Komisija pritaria abiem Tarmako pasiūlymams. Vietoje žodžio, „sieks“ įrašoma „pradeda“. Dviprasmybė, apie kurią darbo grupėje buvo tiek daug diskutuota, pašalinta. Žodis „pradeda“ reiškė, kad vienintelė teisėta valdžia Lietuvoje yra tik Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, ji jau pradėjo įgyvendinti visą valstybės suverenitetą, jokios kitos valdžios Lietuvoje nėra. Pataisomas ir Helsinkio baigiamojo akto pavadinimas, nors dar lieka šiokia tokia abejonė, ar jis tikrai toks.

Komisijos nariai vėl pasirašo ant nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projekto. Klumbio parašo ant jo nėra ir negalėjo būti, nes jis nedalyvavo komisijos posėdyje, buvo išvykęs į Kauną. Mano parašo taip pat nėra: atėjus

mano eilei pasirašyti, atsisakau tai padaryti, paaiškinu, kad neturiu teisės pasirašyti ant projekto, kuris bus teikiamas Aukščiausiajai Tarybai, tokius projektus gali pasirašyti ir teikti tik deputatai, o aš nesu deputatas. Sakau, kad man buvo didelė garbė prisidėti prie komisijos darbo.

XXXI

Sąjūdžio deputatų klubo 1990 metų kovo 9 dienos posėdis prasidėjo vakare, apie šeštą valandą. Posėdį veda Aleksandras Abišala. Turiu to posėdžio stenogramą. Klausimų daug, svarbiausias – nepriklausomybės atkūrimo dokumentai. Juos pristato Česlovas Stankevičius. Primena, kad jiems parengti Sąjūdžio deputatai sudarė darbo grupę: Landsbergis, Saudargas, Andriukaitis, Lapinskas, Ozolas, Motieka, Katkus, Sinkevičius. Sako, kad buvo daug diskusijų, studijų, perdirbimų. Parengėme penkis dokumentus. Kiekvieną perskaito. Baigia Įstatymu dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. Apgailestauja, kad negali pateikti Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projekto, nes jo dar nėra, parengti kokybiškai naują projektą nebuvo laiko. Dar dirbame. Pasinaudosime įvairiais Lietuvos TSR Konstitucijos projektais, juose paliksime tik tai, kas tikrai turi likti, išbraukysim viską, kas nereikalinga, kai ką įdėsime iš 1922 ir 1938 metų Konstitucijų. Papildysime naujais skyriais, kurie yra būtini. Ekonomistai, finansų ir biudžeto specialistai žadėjo padėti. Prašome leisti dirbti toliau, su Konstitucijos turiniu supažindinsime rytoj.

Bičkauskas sako, kad jį domina konkretus scenarijus, kada planuojama šiuos dokumentus priimti:

– Eilės tvarką supratau, noriu sužinoti datinę tvarką.

Žodžiai „datinė tvarka“ prajuokina Abišalą, jis pradeda šmaikštauti ir šaipytis, sako, jog pirmą kartą girdi, kad yra ir „datinė tvarka“.

– Iš kur, gerbiamas Egidijau, tai ištraukėte?

Salėje juokas, šurmulys.

Stankevičius atsako, kad jis negali atsakyti į šį klausimą, nes sesijos darbotvarkę sudarys patys deputatai. Visi dokumentai galėtų būti priimti, kai bus išrinktas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. Mes juos pateiksime kaip vieną paketą, jie turės būti priimti vienas po kito, be jokių pertraukų.

Abišala paskelbia, kad pradedame diskusiją.

– Nutarime dėl valstybės atstatymo rašoma apie sienų nekintamumo principą, tai netikslu, reikia pataisyti, turi būti sienų neliečiamumo principas, – pasiūlo Juršėnas.

Antanavičius siūlo prieš sesiją susitikti su deputatais, kurie nepriklauso daugumai, sako, kad bus negražu, jeigu karštą diskusiją pradėsime pačioje sesijoje. Rytoj būtinai turime susitikti.

Bičkauskas vėl klausia, koks sesijos scenarijus yra numatytas.

Abišala aiškina, kad situacija atrodytų gana paprasta, bet yra šioks toks keblumėlis:

– Prašau pagalvoti, ar sesiją pradedame rytoj 21 valandą, ar tik susirenkame, bet sesijos nepradedame. Tarkim, sesiją pradedame. Išklausome Bulavo pranešimą apie rinkimus, išrenkame balsų skaičiavimo grupę, sekretoriatą ir mandatų komisiją. Pirmos dienos darbą baigiame, pradedame neoficialius pasitarimus, jeigu jų reikės. Kovo 11 dieną apie 11 valandą patvirtinamas Mandatų komisijos sprendimas, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko rinkimo reglamentas, tada renkame Pirmininką. Jeigu iš anksto nesitarsime, gali būti kokie trys ar keturi turai, užims visą dieną. Po to galimi du būdai veikti: arba išrenkamas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, arba pradedame svarstyti dokumentus.

Sabutis klausia, ką daryti su ankstesniu herbu. Ar jis turi būti uždengtas prieš posėdį? Dar vienas dalykas – dėl valstybinės vėliavos. Ar jas turime pastatyti iš anksto?

Balsuojama. Dauguma už tai, kad pradžioje turi matytis senas herbas, jį reikės uždengti po to, kai bus priimtas įstatymas dėl Lietuvos valstybės pavadinimo ir herbo. Užtraukti didelį audeklą.

Tariamasi, ką rytoj siūlyti į Mandatų komisiją. Aloyzą Sakalą, Saulių Šaltenį, Aleksandrą Ambrazevičių, Algirdą Patacką, Juozą Karvelį, Ireną Andrukaitienę, gal dar du deputatus iš komunistų partijos ir dar ką nors, vadovautų Sakalas. Vėl balsuojama. Mandatų komisijai vadovaus Sakalas.

Kažkas klausia Sabučio:

– Prasidėjus sesijai, kiek valandų dirbame?

– Orientuojamės į tris valandas. Sąjūdžio deputatai lieka Vilniuje, neišsivažinėja. Bendrą susitikimą su kitais deputatais planuojame rytoj, apie 24 valandą, iki to laiko turime turėti visus projektus, juos galės pamatyti ir kiti deputatai.

– Jeigu kartais atsitiktų taip, kad procedūrinius klausimus baigtume greičiau, trijų valandų neprireiktų. Kas tada? Ar ką nors darome iki 24 valandos? – klausia Landsbergis.

Sabutis atsako, kad oficialios pertraukos geriau nedaryti, tiesiog išsiskirstome iki ryto, nes Aukščiausiosios Tarybos vadovybė dar nesuformuota, respubliką valdo visa Aukščiausioji Taryba.

– Labai įdomus momentas. Ar nereikėtų padaryti to, ką Maskvoje, liaudies deputatų suvažiavimo pradžioje, siūlė Sacharovas: paskelbti, kad Respublikoje visą valdžią perima Aukščiausioji Taryba. Ar tai savaime suprantama, ar tai reikia pasakyti? – teiraujasi Landsbergis.

– Negalime, nes mūsų įgaliojimai dar nepatvirtinti, – trumpai atsako Sabutis.

Abišala ragina grįžti prie dokumentų.

– Kas nori kalbėti?

Stankevičius prašo kuo greičiau sudaryti galimybę dirbti toliau – nuo pirmadienio nesame buvę namuose, norime dar šį vakarą nuvažiuoti į Kauną. Svarbiausia, mums reikia bent šiek tiek laiko paredaguoti Konstituciją.

Ranką kelia Bičkauskas:

– Labai dėl tų dokumentų diskutuoti neverta, iš principo viskas teisinga. Visiems suprantama, kodėl atstatoma 1938 metų Konstitucija ir kodėl po to sustabdoma. Labai svarbu, kada tai bus padaryta. Rizikuoju, kad būsiu palaikytas labai atsargus ar net bailus, bet ant kortos pastatyta tiek daug, kad aš rizikuoju. Man nesuprantama, kodėl mes forsuojame, baisiai skubame. Aš pats buvau už tai, kad sesiją sušauktume kovo 11 dieną, bet apie tai, kas vyks, turėjau visiškai kitą supratimą. Buvau už tai, kad būtų sušaukta nauja valdžia, nes jeigu Maskvoje Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavime įvyktų kas nors netikėta, naujai išrinkta valdžia galėtų iš karto reaguoti. Mūsų isteriškas bėgimas man labai nepatinka. Save pastatome į labai sudėtingą situaciją. Patikėkite, suvažiavimas Maskvoje bus juodasis. Jo delegatai išmetami iš visų postų, jie persiutę. Gorbačiovas yra vienas iš tų protingesnių, jis neišdrįs Lietuvoje įvesti kokio nors ypatingo režimo, bet mes patys, savo veiksmais, jeigu priimsime šiuos dokumentus, duodame kozirį tam suvažiavimui. Prieš išrinkdamas Gorbačiovą prezidentu, suvažiavimas iš jo gali pareikalauti pasižadėti, kad jis, jeigu bus išrinktas prezidentu, susitvarkys su Lietuva.

Iš Bičkausko tokio atsargumo mažai kas laukė, salėje šurmulys.

Jis tęsia. Sako, kad turime turėti dokumentus, kurie mums šiandien pateikti. Jeigu suvažiavime iškiltų kas nors krizinio, būsime priversti juos priimti, o jeigu neiškiltų, – savo dokumentus turėtume priimti kitą dieną po to, kai baigsis suvažiavimas. Jeigu reikės, jie tą ypatingą padėtį įves ir be jokio įstatymo.

– Ar jums nekelia nerimo vakarykštis Maskvos saugumo komiteto pareiškimas? Ar galvojate, kad šis juodasis suvažiavimas nežino, ką mes ruošiamės daryti? – klausia Simutis.

– Žino. Todėl ir nesuprantu, kodėl mes provokuojame juos tai padaryti. Kodėl mums to reikia? Lietuva pastatyta ant pernelyg didelės kortos, kodėl turime jiems duoti papildomų argumentų? – aiškina Bičkauskas.

Landsbergis teiraujasi:

– Koks buvo Saugumo komiteto pareiškimas?

Genzelis sako, kad Maskvoje liaudies deputatams buvo išplatintas pareiškimas, jog Tarybų Sąjungai iškilo grėsmė, valstybės saugumas turi imtis griežtų priemonių, kad ją išsaugotų. Kai žurnalistai paklausė Gorbačiovo, ar tai Vyriausybės nuomonė, jis atsakė – ne, tai grupės valstybės saugumo komiteto darbuotojų nuomonė.

Vagnorius:

– Ar aš teisingai supratau jūsų žodžius, kad jeigu mes nepriimsime šių dokumentų, Maskva mūsų atžvilgiu nesiims jokių priemonių?

– Negaliu šito pasakyti, šioje valstybėje to garantuoti negali niekas. Turime neduoti papildomų kozirių, nedarykime to, imkimės kitų priemonių, – atsako Bičkauskas.

Sabutis klausia Bičkausko:

– Kaip po šių dokumentų priėmimo jūs važiuosite į Maskvą, į Liaudies deputatų suvažiavimą? Ar kaip Lietuvos Respublikos deputatai, ar kaip Lietuvos TSR deputatai?

– Manau, kad po to, kai paskelbsime šiuos aktus, mes iš viso neturime ten vykti. Apie vykimą negali būti jokios kalbos. Nesutinku su tais, kurie mano, kad gali važiuoti į suvažiavimą.

Iš salės pasigirsta, kad tai turime apsvarstyti.

Abišala:

– Būtinai svarstysime.

Landsbergis sako, kad jis nori paklausti, bet tai yra tik tam tikros abejonės išsakymas:

– Ar iš tiesų realiai įmanoma per vieną dieną tiek daug dalykų padaryti, kad reikėtų, taip sakant, baimintis. Kad mes jau 11 dieną prieiname prie visų pagrindinių deklaracijų. Man atrodo, kad tai nelabai realu, nebent mes labai forsuotume. O gal mes galime tiesiog neforsuoti? „Kai Maskvoje prasidės suvažiavimas, mes dirbam toliau, ir ateina laikas, ir mes be jokio ypatingo, laikant kontaktą su įvykiais Maskvoje."

– Aš tą ir siūliau. Visi tikisi, kad mes darysime staigius žingsnius, kad susirenkam ir iš karto dedam. Tai mes nedėkim, dirbkim ir visai nekreipkime dėmesio į tą Maskvą. Ramiai... – įsiterpia Bičkauskas.

Abišala bando pasitikslinti pozicijas:

– Nei gerbiamas Bičkauskas, nei kiti, manau, neprieštarautų, kad tie dokumentai būtų paruošti bet kokiam momentui. Jeigu pritariame jų esmei, tai leiskime komisijai dirbti, dauginti.

Landsbergis klausia:

– Koks bus mūsų deputatų Maskvoje statusas? Gal mes turėtume jau pirmą dieną priimti kokį nors dokumentą, kuris nustatytų tų deputatų, TSRS deputatų Maskvoje, naują statusą. O pasiteisinimui, kodėl jie yra Maskvoje, jie gali turėti mūsų specialų nutarimą. Maskva juos gali traktuoti kaip TSRS liaudies deputatus, o mes juos traktuosime kaip mūsų delegatus. Tai turėtų būti susiję su mūsų pačių deputatais, Lietuvos deputatais, kurie dar tebėra ir TSRS deputatai.

Uoka abejoja, sako, kad tai labai radikalus žingsnis:

– Jeigu mes kalbame apie TSRS liaudies deputatų statusą, pagalvokime prieš pradedant derybas su TSRS, ar verta apriboti savo kaip TSRS liaudies deputatų teises. Jais būdami, turime teisę prieiti prie bet kokios informacijos, įeiti į bet kokią tarybinę įstaigą. Ar taktiškai tai teisinga? Kitas dalykas. Kiek aš prisimenu Sąjūdžio rinkiminę platformą, joje nekalbama apie 1938 metų Konstitucijos

atstatymą. Ar mes esame įpareigoti tai padaryti? Ar turime tokius įgaliojimus? Nėra ten to!

Gudaitis:

– Dėl dokumentų man nekyla jokių abejonių, bet turiu abejonių dėl kitų dalykų. Mes neturėsim funkcionuojančios Vyriausybės, bet neprognozuojam, nemąstom... Kokias pasekmes sukels šie mūsų žygiai. Gali būti daugybė įvairių variantų. Jeigu mes Aukščiausiojoje Taryboje paskelbiame, kad imame valdžią į savo rankas, mes turime prognozuoti labai rimtai. Reikia prognozuoti pasekmes, o jos gali būti labai įvairios, net drakoniškos.

– Ar dar kas nors turi pastabų dėl dokumentų? – klausia Abišala. – Ar pritariame pagrindinių dokumentų esmei iš esmės, ar nepritariame?

Balsuojama, dokumentams pritarta beveik vienbalsiai, tik keli deputatai susilaiko.

Jonas Tamulis grįžta prie klausimo, ar neskubame.

– Tai dabar mes galime visas tas abejones išsakyti, kalbėkime iš dūšios, neslėpdami, kad kam nors kyla abejonių, – ragina Abišala.

Žodžio paprašo Antanavičius:

– Visų pirma reikia padėkoti tiems, kurie paruošė šiuos dokumentus. Manyčiau, kad laikinosios Konstitucijos negalima taip forsuoti ir priimti nemačius žmonėms. Paruošti forsuotai galima, bet priimti – ne, tai vėl būtų diktatūros pasireiškimas. Mes negalėtumėme viso to dokumentų paketo priimti neatsiklausę lietuvių tautos. Siūlau, kad sekmadienį būtinai būtų priimti pirmi du dokumentai: deklaracija dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir įstatymas dėl valstybės pavadinimo ir herbo. Kiti trys, mano manymu, turėtų būti priimti vėliau, nes tai susiję ir su TSRS liaudies deputatų įgaliojimais. Aš nematau jokios galimybės priėmus dokumentus TSRS liaudies deputatams vykti į Maskvą ir vaidinti dar kokius nors deputatus... Mes net rizikuojame, kad būsim išprašyti. Deryboms su TSRS turėtų būti paskirti ir tie patys TSRS liaudies deputatai, bet būtinai turi būti ir ne deputatai... Tai turi būti padaryta pirmą dieną.

Klausia: kuo mes rizikuojame? Mes patys sukeliam didžiulę audrą, sukeliam nerimą visoje TSRS. Vakariečiai, su kuriais bendravau, negali suprasti: kur jūs taip skubate? Gal galite man paaiškinti, kas atsitiks, jei Gorbačiovas taps prezidentu? Kuo mūsų situacija bus blogesnė? Vis tiek elgiamės taip, kaip reikalauja mūsų valstybės tęstinumas. Gorbačiovas, ką – dabar negali paskelbti nepaprastosios padėties? Ką nori, tą jis gali padaryti. Mes padarom tokį chaosą, atšaukiam Konstituciją, atšaukiam įstatymus. Pagal ką mes teisime nusikaltėlius? O tie žmonės yra gudrūs, jie gali pasinaudoti ta suirute... Mes gi galim, pasirengę naują teisinę sistemą, naują ekonominę sistemą, mes irgi galim... O dabar, atsiskyrę nuo TSRS, mes, – tas pats, ar atsiskyrę, ar neatsiskyrę, – ekonominius įstatymus patys leidžiame ir niekas mums netrukdo. Paremkim šiuos dalykus. Aš už tai, kad mes priimame pirmus du dokumentus, kitus dokumentus galime

svarstyti, jeigu norime, galime nesvarstyti, tačiau jų priėmimą turime atidėti vėlesniam laikotarpiui. Manau, kad dviem mėnesiams. Mūsų sesija tęsis iki birželio vidurio, jai baigiantis, ne vėliau, turime priimti visą paketą. Atsiras ir kiti įstatymai, jų paketai.

Saudargas:

– Kodėl manote, kad po dviejų mėnesių situacija bus palankesnė?

– Ji bus tokia pati, bet mes būsime pasiruošę. Pakeitimui – teisinius, ekonominius įstatymus, dėl denacionalizavimo kažkokia tvarka. Pradės mūsų turto prašinėti, namus atsiiminėti. Ką mes sakysime? Juk neturime jokio supratimo. Be to, mes dar parengsim ir variantą galimai blokadai. Kad imsim iš čia naftą, šitą uždarysim – daug geriau būsime pasirengę. Situacija iš Maskvos pusės bus lygiai tokia pati.

Žiemelis:

– Jeigu mes priimame pirmus du dokumentus, tai mes praktiškai jau nesame TSRS sudėtyje. Ar taip, ar taip, reikia žengti toliau. O dėl baudžiamųjų įstatymų – yra kodeksas, jis veiks.

Antanavičius sako, kad labai bijo, bet Žiemelis neleidžia jam pabaigti sakinio, replikuoja:

– Nėra ko bijoti.

Antanavičius tęsia:

– O dėl to, kad mes jau nesame TSRS sudėtyje, tai ankstesnėje sesijoje Liaudies seimo nutarimai jau panaikinti. Priimtas nuosavybės įstatymas, vadinasi, socializmo pagrindas yra sunaikintas. Mes jau neturime nei tarybų, nei socialistinės valstybės.

Iš salės pasigirsta:

– Mes neturime skubėti, bet kodėl taip skuba Maskva? Kodėl Gorbačiovas šaukia suvažiavimą?

Kažkas replikuoja:

– Ne dėl Lietuvos.

Šaltenis:

– Ar sugebėsime geriau pasiruošti savo keliui į nepriklausomybę? Aš manau, kad reikalai blogės ir blogės, blokada ir dabar jau vyksta.

Antanavičius atkerta, kad viskas gali dar labiau pablogėti.

Nijolė Ambrazaitytė klausia:

– Kaip mes atrodysime prieš žmones, kurie mus rinko ir laukia tos valandos?

Antanavičius siūlo paklausti žmonių, jis beveik garantuotas, jog žmonės nepasakys, kad nepriklausomybę reikia skelbti rytoj:

– Žmonės pasakys: spręskit, skelbkit, kada tai protinga. O kada protinga, tik pats ponas Dievas žino. Aš sakau – iš savo žinojimo esu labai neramus, o per tuos du tris mėnesius ir situacija Rusijoje labai pasikeis. Ukrainoje laimės demokratinių jėgų dalis, Rusijoje laimės dalis, gal Jelcinas ateis. Jau bus kita situacija,

o ir išorinė; o apie vidinę – be jokių abejonių, jeigu nauja Vyriausybė pas mus būtų suformuota lapkričio, gruodžio mėnesiais, tai pas mus būtų padaryta masė darbų. Bet Vyriausybė nebuvo suformuota, dėl to ir negalėjome pasiruošti.

Narcizas Rasimavičius sako, kad Maskvoje bus išrinktas vienoks ar kitoks prezidentas:

– Ar Lietuva turės stabdyti įstatymą dėl TSRS prezidento?

Antanavičius aiškina, kad pas mus TSRS įstatymai neveikia, kol jiems nepritaria Lietuvos Aukščiausioji Taryba, mes juk pasakėme, kad tuose rinkimuose nedalyvaujame. Mes gi nesame TSRS sudėtyje.

Prunskienė replikuoja:

– Tai kodėl mes bijome priimti dokumentus, jeigu nesame TSRS sudėtyje?

Saulius Pečeliūnas sako, kad jo neįtikina argumentai, esą Rusijoje laimės demokratinės jėgos.

Žodžio paprašo Lapinskas:

– Vargu ar mes turime kitą išeitį. Po to, kai vasario 7 dieną buvo priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, kuriuo buvo pripažinti neteisėtais Liaudies seimo 1940 metų nutarimai, mes pastatyti į tokią padėtį, kad rinktis nėra ko – reikia žengti toliau. Juk kai kas jau pripažino, kad mes nesame TSRS sudėtyje, mes turime tai iki galo įtvirtinti juridiškai. Kad mes buvome okupuoti, aneksuoti. Mes tą paskelbiame ir tvarkomės. Tvarkomės, nes dėl šito ekonominio chaoso, dėl dvilypės padėties mes kol kas negalime savarankiškai tvarkytis. Vis žvalgomės per petį, ką ten, Maskvoje, galvoja. Girdėjome abejonių dėl Konstitucijos. Tą naują Konstituciją rengiame ne naują, kaip čia buvo pasakyta, o remdamiesi galiojančia LTSR Konstitucija, tiksliau, jos projektais, kurie buvo paskelbti visuomenei. Juos rengė darbo grupė, taip pat ir Prezidiumo, dalyvaujant Sąjūdžio žmonėms, ją svarstė Sąjūdžio Seimas. Visuomenė apie Konstitucijos projektą žino. Įkelsime pataisas, kurios buvo padarytos šiuo metu galiojančioje Konstitucijoje, taip pat kai ką iš buvusių Lietuvos Respublikos Konstitucijų. Mane domina štai kas. Pereinamuoju laikotarpiu Lietuvai reikalingas kolegialus prezidentas. Turime mintį šioje Laikinojoje Konstitucijoje sukurti laikino kolektyvinio prezidento institutą. Galime pavadinti, tarkime, Valstybės taryba, kuri susidės iš penkių žmonių, jie būtų renkami: keturi Sąjūdžio, vienas – opozicijos. Proporcijos – kitas dalykas. Ši Valstybės taryba veiktų kaip kolegialus prezidentas, atliktų valstybės vadovo funkcijas. Valstybės tarybos pirmininkas būtų keičiamas kasmet rotacijos būdu. Pagal Šveicarijos ar Jugoslavijos modelį. Jo įgaliojimus reikėtų apriboti iki tos valstybės tarybos atstovavimo, kad vienasmeniškai jis negalėtų priimti mums nepalankių sprendimų. Tą tarybą galėtų rinkti speciali tautos atstovų kolegija, kuri susidėtų pagal daugelyje pasaulio valstybių naudojamą tokį modelį. Parlamentas – iš vietinių tarybų pagal nustatytą atstovavimo normą surenkama, tarkime, po du, po tris iš rajonų tarybų rinkikus, vadinamąją atstovų tarybą...

– Ar pritariame, ar ne?

Žiemelis kategoriškai prieš:

– Čia keičiama valdymo forma. Jokiais būdais negalima.

Vagnorius:

– Ar tai toks neatidėliotinas klausimas, kad mes jį turime šturmuoti ir priimti?

Lapinskas atsako, kad priimsime ne dabar, bet stokojame laiko, ir klausia, ar turime gaišti laiką.

Iš salės pasigirsta replikos:

– Negaiškite...

Lapinskas bando aiškinti, kodėl jis siūlo tokį modelį, bet jo argumentai, kad taip bus nuramintos aistros dėl prezidento, deputatų neįtikina.

Vaišvila ragina nepasiduoti prezidento psichozei, dabar svarbiausias dalykas – nekeisti konstitucijos. Keisti tik tiek, kiek ji mums mirtinai trukdo. Neturime teisės ir negalime sukelti chaoso. Turime palikti dabartinius įstatymus, paskui juos laipsniškai perdirbti, rengti naują Konstituciją. Sąjūdžio programoje buvo ne kolegialus prezidentas, o kolegialus organas. O čia staiga po nakties atsiranda prezidentas....

Saudargas siūlo šiuos ekonominį ir teisinį aspektus kol kas atidėti į šalį, bando grįžti prie politinio klausimo.

– Mes dabar svarstome – skelbti ar neskelbti. Jeigu mus išrinko, kad paskelbtume, klausimas nesvarstytinas. Girdime, kad yra laiko. Sakote – du mėnesiai. Kaip tai pateisinti? Ši Aukščiausioji Taryba išrinkta dirbti kaip Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Visas problemas reikia spręsti pradedant nuo šito nulio. Kaip pateisinti, kad kažkokiu tarpiniu būdu mes dirbame dar du mėnesius? Šitą reikia išspręsti. Visas pasaulis laukia: paskelbs ar nepaskelbs? Nėra čia ko svarstyti. Visokias padėtis, ir ypatingą, jie ir vakar galėjo įvesti. Mes negalime to paveikti. Bet mūsų rankose dokumentų paketas, jo priėmimas sukels emocinį bumą visame pasaulyje. Emociškai atsilieps ir Maskvos suvažiavime. Yra paprastas politinis dalykas – visi laukia, reikia padaryti. Dar noriu pasakyti, kad jums pateikti penki dokumentai politine prasme neturi jokio tarpo. Tai vienas politinis aktas. Jie yra neskaidomi, tarpo daryti negalima. Dėl Konstitucijos. Netiesa, kad Konstitucija nesvarstyta ir bus skelbiama staigiai. Konstitucijos esminiai dalykai buvo svarstomi metus laiko, projektai pateikti prieš metus. Formuluotės liko tos pačios. Bus priimama ne nauja Konstitucija, o atnaujinta jos redakcija. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas fiksuoja tašką, kad mes viduje pasikeičiame iš esmės, dirbame pagal savo naują Pagrindinį Įstatymą.

Abišala klausia, ką darysime su Lapinsko siūlymu dėl valstybės tarybos.

Landsbergis:

– Man labai nepatinka ir kelia abejonių, kai klausimai yra izoliuojami. Štai dabar balsuokim, o po to žiūrėsime, kas iš to išeitų kitų dalykų atžvilgiu. Taip ir dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. Jau paaiškinta, kad tai nėra naujas ir

slaptai paruoštas, žmonėms nežinomas. Tik reikia tai paaiškinti. Tai yra tai, kas buvo svarstyta ir atidėta, dabar modifikuota Lietuvos Respublikos sąlygomis. Ir laikas yra ypatingas, kuriame pakibti ore yra negerai. Mes tą Konstituciją turime priimti greitai, aš manau, kad nebūtų neteisinga tuos du klausimus svarstyti iš karto. 1938 metų Konstitucijos formalų sugrąžinimą ir iš karto – kokia bus ta tikroji Konstitucija, pagal kurią gyvensime. Tai reikia išaiškinti, turime išvengti tų savaites trunkančių debatų. Galima sutarti, kad priimame 1938 metų Konstituciją ir tą pačią dieną, tame pačiame posėdyje – laikinąją. Todėl joje neturėtų būti naujų skyrių ir naujų institucijų, kurios net mums patiems kelia abejonių. Valstybės taryba padarys diskusijų vienai ar dviem dienoms. Pagrindiniai valstybės klausimai turi būti sprendžiami tik parlamente, todėl man kelia abejonių Valstybės tarybos įtraukimas į Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą. Siūlyčiau palikti šį klausimą gerbiamam Lapinskui ne šiai nakčiai, o ilgesniam laikui. Gal po kokio mėnesio galėsime padaryti tokią Konstitucijos pataisą.

Lapinskas atsisako savo ankstesnio siūlymo, kad dėl Valstybės tarybos būtų balsuojama.

Klausimas iš salės:

– Ar nebūtų geriau padaryti pataisų 1938 metų Konstitucijoje?

– Mes negalėtume jų greitai priimti. Turėtume daug aiškinti, kodėl atgaivinama smetonišką Konstituciją, ar tai nėra Smetonos laikų sugrąžinimas. Tautoje prasidėtų tiek visokių svarstymų <...>. Dabar mes turime diskutuotą, skelbtą, tik dar pakoreguotą Laikinojo Pagrindinio Įstatymo variantą. Jis lengviau paaiškinamas, todėl mes galime jį greitai priimti.

Jurgis Jurgelis sako, kad kiti deputatai jau kurį laiką dalyvauja politiniame gyvenime, turi daugiau patyrimo, o jis, atsidūręs šitoje salėje, kol kas nesupranta, į kur mes einame:

– Išgirdau per TV – užgriūna šitas sekmadienis. Aš nesusigaudau, kokios bus pasekmės. Matau, kad iškyla klausimai, motyvai ir jie yra neišdiskutuoti. Laikas, matuojamas valandomis ir mėnesiais, mums reikšmės neturi. Mums svarbu pasekmės. Kaip deputatas ir kaip žmogus, aš negaliu balsuoti sekmadienį ar pirmadienį, jei nesuvoksiu šios situacijos. Jei aš neišgirsiu gerbiamos Prunskienės, teisininkų įtikinamų argumentų.

Žodžio paprašo Mečys Laurinkus:

– Daug kas yra taip užsukta, kad pakeisti, atšaukti ar įtikinėti kitaip būtų ir neprotinga. Manau, kad buvo padaryta taktinė klaida, kai per televiziją buvo paskelbta, kad sekmadienį... Jeigu to nebūtų padaryta, būtų galima ir sekmadienį padaryti ar kaip nors ir kitaip padaryti. Dabar to jau yra laukiama. Šis klausimas Maskvoje, suvažiavime, viena ar kita forma iškils. Gal paklausimo kandidatui į prezidentus forma: Lietuvoje jau vyksta sesija, jie atsiskyrė ir pan. Gorbačiovas neturės ką pasakyti, vien tik patvirtinti faktą, kad tai jau įvyko. Palaikau Bičkauską, neteikime jiems progos, palikime Gorbačiovui galimybę

manevruoti. Jis galės sakyti, kad Lietuvoje vyksta sesija, jie svarsto, diskutuoja, dar niekas neaišku. Kai Gorbačiovas neturės galimybės manevruoti, jis pasakys ką kito. Suvažiavime iškils du dalykai: aštri diskusija dėl paties prezidento institucijos, antra, faktas, kad Lietuva jau atsiskyrė. Kokia bus reakcija, – akivaizdu. Todėl aš manau, kad vienintelis dalykas, kurį mes galime padaryti, – palikti manevro galimybę. Čia Antanavičius kalbėjo apie du mėnesius ar dar vėliau. Aš negalėčiau dabar pasakyti, kada tai turi būti padaryta, reikėtų išklausyti daugiau žmonių.

Įsiterpia Prunskienė:

– Pradėsiu tą pačią diskusiją, kurią pradėjo Bičkauskas. Manau, kad svarstymai apie tai, kas bus tame suvažiavime, nelaikytina argumentu, kad nereikėtų skubėti priimti visų dokumentų. Neįtikina ir argumentas, kad Gorbačiovui reikia palikti galimybę manevruoti. Mes neturime dirbtinai vilkinti tempo. Visiems aišku, kad mes į tai einame. Neapibrėžta situacija, jeigu tai bus patogu Gorbačiovui, bus visiškai nepatogi mums patiems einant į tribūną. Keistai atrodysime suvažiavime, jeigu Lietuvos deputatai sėdės ir nekalbės. Klausant visam pasauliui turėsime pasakyti savo tikrą poziciją. Kaipgi mes tada manevruosime neapibrėžtumo būsenoje, neturėdami ką aiškiai pasakyti? Mano galva, ir pavojus dėl tos prievartos, apie kurią kalbėjo Bičkauskas, yra žymiai mažesnis. Prievartą prieš Lietuvą pasaulis supras ne kaip prievartą prieš TSRS teritoriją, o kaip prievartą prieš kitą valstybę, kuri jau pareiškė, kad tokia yra. Neapibrėžtumas labai žalingas ekonominiu požiūriu. Nepradėję derybų, mes skatiname ekonominę blokadą, nes tie, kurie mums ką nors tiekia, nežino, kas mes tokie ir kaip mes elgsimės po mėnesio ar kito. Mums reikia važiuoti į Maskvą aiškiai apibrėžus savo poziciją, pasakant, kad štai, mes jau esame valstybė, norime vesti tarptautines derybas ir jas skatiname. Rusijoje ir Baltarusijoje vyksta procesai, gal laimės demokratinės jėgos. Jos laukia, kada Lietuva priims sprendimus. Jie eis ta pačia linkme, nes nenori virš jų galvų pakabinto TSRS aparato. Mes metame jiems kabliuką kaip būsimiems partneriams. Nematau tragedijos, jeigu Maskvoje mums bus užtrenktos durys. Tai reikštų, jog jie pripažįsta, kad nesame TSRS sudėtyje, bet tai nereiškia, kad mes negalime belstis į duris reikalaudami derybų. Į Maskvą turime važiuoti ne kaip TSRS liaudies deputatai, ne kaip sąjunginės respublikos atstovai, nes jeigu ten dalyvausime tokiu statusu, jie mėgins mus įgrūsti į išstojimo mechanizmą, į kompetencijos pasiskirstymą ir pan. Turime vykti kitu statusu, galime būti laikinai, derybų laikotarpiui mūsų parlamento deleguoti.

Bičkauskas:

– Ar nenumatote situacijos, kad Gorbačiovas gali nesuvaldyti suvažiavimo ir bus priverstas pasakyti tai, ko jis nenorėtų pasakyti?

Prunskienė atsako, kad taip vienareikšmiškai ji nežiūrinti. Jiems ne viskas sekasi, suveiks savisaugos instinktas. Nemanau, kad ta juodoji masė padarys

spaudimą Gorbačiovui. Jam yra sunkiau, jis nesuvaldo demokratinių jėgų. Aš stebėjau, ką jis valdo, ko ne. Jis užliūliuoja tą juodąją masę, gorbačioviškas kašpirovizmas, tai jo problema.

Algimantas Norvilas:

– Aš visiškai pritariu gerbiamos Prunskienės argumentams. Žmogus, kuris ką tik išrinktas prezidentu, savo prezidentavimo negali pradėti nuo prievartos prieš kitą valstybę. Tai neįmanoma.

– Jeigu prieš prezidento rinkimus Gorbačiovui bus užduotas klausimas dėl minėtų Lietuvos Respublikos deklaracijų, kaip jis elgsis norėdamas būti išrinktas? – klausia Antanavičius.

Prunskienė atsako, kad, jos nuomone, Gorbačiovas sakys, kad reikalingos derybos, reikia sudaryti komisiją, ir tą klausimą gražiai nustums į šoną, pasmerks, sakys, kad bus daug sunkumų.

Landsbergis:

– Pirmiausia noriu pritarti poniai Prunskienei, jos pozicijai. Dabar – kaip atrodo mūsų dalykai, kaip jie gali būti išdėstyti. UPI jau pranešė, kad lietuviai buvo numatę kovo 11 dieną skelbti nepriklausomybę, bet dabar nutarė atidėti (*Juokiasi*). Iš tikrųjų, buvo per daug, taip – čia buvo taktinė klaida, nebuvome visko labai gerai suderinę ir kad tas paskelbimas, kad būtinai kovo 11 dieną. Dabar jis yra kai kurių asmenų koreguojamas, kai kurių asmenų pasisakymuose ir čia vietoje, ir užsienyje, ir mano. Manęs klausia korespondentai – ne 11-tą, kada pradedame darbą, galime nespėti. Įvairūs procedūriniai klausimai, visokie vadovybės formavimai. Tą ažiotažą reikia šiek tiek nuimti. Būtų gerai ir Lietuvoje jį šiek tiek nuimti. Na, o tai, kad mes atidėjome, – irgi netiesa. Mes nei įsipareigojome, nei kažkokiems laikams atidėjome. Tai yra šios sesijos tikrasis turinys. Ir jam ateis laikas. Tas laikas, aš manau, neturėtų ateiti kažkada toli. Tai yra kelių dienų laikotarpis, ir nežinau, ar reikia, galima truputį manevruoti pristabdant ar pagreitinant, ar galbūt galų gale savaime taip išeis. Mes tiesiog pirmą dieną – 11 dieną – tiesiog neprieisim prie tų klausimų, arba, jei prieisim, tai prie pirmų dviejų, tai būtų visai gera porcija. Ir va čia, aš manau, nėra taip būtina po pirmų dviejų dokumentų iš karto trečią balsuoti. Nes jau pirmuose dviejuose – per valstybės pavadinimą, ženklą, per vardinimą pačios Aukščiausiosios Tarybos ir jos jau išrinkto pirmininko – labai daug dalykų yra jau reikšmingai fiksuota. Ir, žinoma, mes galime eiti, kad 12 dieną mes svarstom tą pagrindinę deklaraciją – valstybės tęstinumas, galime svarstyti ir Ministrų Tarybos reikalus, taip sakant, ar Ministro Pirmininko tvirtinimą. Tai taip pat atims laiko, galbūt ir jo pavaduotojus. Na, žinoma, mes galime padaryti labai paprastą dalyką, kad vienam iš pavaduotojų, kuriam – niekam nekyla abejonės, – pavedam laikinai vadovauti Ministrų Tarybai. Užsiimti Ministrų Taryba šiek tiek irgi reikia, mums daromi priekaištai ir gali būti daromi, kad vykdomoji valdžia gali būti geresnė, daugiau veikti. Tokių pavojų akivaizdoje. Tiesa, galime

antradienį prieiti prie šito dokumento, kuris yra pagrindinis aktas apie valstybės tęstinumą.

Kiti dokumentai, kaip aš jau sakiau, norėčiau juos jungti. Informuojame apie 1938 metų Konstitucijos formalų sugrąžinimą, o po to iš karto eis kitas dokumentas. Ir tą kitą dokumentą išaiškinant, kaip čia su juo yra, kartu pasidarytų tokia pertrauka – ne vieną po kito forsuojant, bet su dviem tokiais permušimais. Ir mes iki savaitės pirmos pusės ar priėję antrą pusę visus dokumentus ir priimsime.

Ir tikrai Michailui Gorbačiovui būtų šiek tiek erdvės. Ten tas klausimas kils. Ir estams taip pat, jiems bus iškeltas, galbūt su labai juodais reikalavimais įsipareigoti, ar ką. Bet jis galėtų tą klausimą kažkaip minkščiau nuleisti, negu kad būtų visiškai įspirtas į kampą: ar jis eina į Lietuvą su tankais, ar jis netampa prezidentu. Žinoma, jeigu būtų ir toks atvejis, kada jis bus verčiamas įsipareigoti imtis smurtinių priemonių, tai dar klausimas, ar respublikos balsuotų. Galėtų dar kelios respublikos nebalsuoti – mes galėtume išsprogdinti suvažiavimą. Galėtų būti prezidentas visiškai neišrinktas. Negali pasakyti, kas geriau ir kas blogiau, ar to reikia... Mes ne tyčia darom, mes tiesiog einame šituo keliu, laikydami ryšį su Maskva, informacija, kas vyksta, kiekvieną valandą. Jeigu, pavyzdžiui, svarstydami Ministrų Tarybą, išgirstame, kad ten labai blogai, atidedame Ministrų Tarybą ir priimame aktą dėl valstybės tęstinumo. Jie mums negali trukdyti laikyti situacijos savo rankose.

Žodžio paprašo Virgilijus Čepaitis:

– Viską, ką norėjau pasakyti, pasakė gerbiama Prunskienė. Prognozuoti, ką pasakys Gorbačiovas? Jis pasakys: „Na ką gi – tokia buvo lietuvių tautos valia." Netikėčiau, kad mes jam labai pasunkintume padėtį šituo savo sprendimu, tai jam bus dar vienas argumentas, kad valdžia TSRS turi būti tvirta.

Jeigu mes pradedame atidėlioti tuos klausimus, daryti tarpus, tai vis tiek mes nepradedame galų gale tvarkyti Lietuvos, nes viskas remiasi į šitą trečiąjį aktą. Nemanyčiau, kad mes būsime teisingai suprasti, jeigu mes ilgai tempsime tai, ką turime padaryti.

– Aš norėčiau, kad visi atsimintume mūsų nedidelę patirtį – veiklos metus Maskvoje, – sako Vaišvila. – Nors aš ne Aukščiausiosios Tarybos narys, bet suvažiavimuose puikiai mačiau, kaip vyksta visi scenarijai. Ir noriu pasakyti, kad vis tiek viskas susiveda į politiką, kuri kažkur grindžiama. Tik po tam tikro akto dabar pajudėjo reikalai. Kuris iš jūsų bent tikėjosi, kad pavyks priversti Maskvą padaryti tai, ką padarė gruodžio mėnesį? Dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Ir kaip tai buvo daroma. Aš galėčiau ilgai ir su smulkmenomis pasakoti. Kaip tik drastiški išsišokimai, kurie iš šalies atrodydavo nelogiškai ir negražiai, judindavo reikalus. Aš nenoriu kartoti argumentų, ką reiškia šita nežinia ir kabojimas. Galų gale, kas po vasario 7 dienos akto? Mes, švelniai tariant, ne tik kad nesuprasti būsim, bet nėra argumentų tai paaiškinti.

Dabar sako: galim pradėti žaisti. Dalis žmonių ten, dalis čia – ir laviruojam. Niekam neturi būti abejonių, kad mūsų aktas turi būti pirmiau negu prezidento įstatymo priėmimas. Mes taip ir žaisim visi susėdę: iš ten skambina, o ir ryšys gali nutrūkti, jeigu jau taip reikia, telefono, – ir nesužinosit. Kodėl aš tą sakau? Todėl, kad, supraskit, labai svarbu yra visa mūsų politika, o tiksliau, veikimo taktika būdavo grindžiama ir nepripažinimo politika, ir visais kitais tarptautiniais aspektais. Tuo mes ir grindžiame visas deklaracijas – visus aktus. Ir tuo mes skiriamės, galų gale, nuo visos Sąjungos.

Dėl to mes instinktyviai, sakyčiau, sukilome prieš šitą suvažiavimą, šaukdami šitą sesiją tam, kad apibrėžtume save iki galo teisiškai. Kad jeigu bus prievartos aktas, tai jis bus visiškai kitoks. <...> Man labai nepatinka tos lenktynės, apie kurias čia kalbėta: žiūrėsim, dalis čia bus, dalis ten – nežinia, kokio statuso, galės, kas norės, panaudoti ir Ciechanovičių, ir Brodavskį ar kitą, kad pasakytų: štai – ten dalyvavo, balsavo už prezidentą. Šitas žaidimas pavojingas, nes mūsų nesupras ir čia, Lietuvoje. Nuo pat Sąjūdžio pradžios viskas buvo grindžiama tuo, kad paprastai ir aiškiai, be jokių slėpimų, užkulisių sakoma. Kokioje padėtyje mes atsiduriame prieš mūsų žmones, pradėję tokius dalykus žaisti? Tai gimdys nepasitikėjimą visais tais mūsų žingsniais, kaip Kazimira sakė. Kad tikrai mes – naujas parlamentas – esame tikra valdžia, kuri kažką gali daryti. Na ir sakau – visa tai apsvarsčius neforsuoti, bet ir nestabdyti. Niekas iš mūsų šiandien nepasakys valandos, kada tai įvyks, ir dienos. Dirbame nuosekliai, aktas po akto. Tuo labiau, mieli žmones, po pirmo akto, kur „tarybų“ išmesta ir „socialistinė“, Maskvoje gausi tiek pat pipirų, kiek ir su kitu aktu.

Kalba Vidmantas Povilionis:

– Nežiūrint viso ponios Prunskienės žavesio, ji vyriškiausiai mąsto. Iš mūsų. Noriu pasakyti, kad turime ėriuko kompleksą. Esame kalti, kad esame silpni. Nes visi dabar galvojame, kaip bus elgiamasi su tais mūsų įkaitais, kurie paliekami TSRS. Negalvojame, kad kaltas tas teroristas, tas šantažistas, kuris juos paėmė. Mes turime taip šaukti, kad jis pastatytų prie kiekvieno mūsų kareivio sargybą ir gyvą sveiką mums grąžintų.

Lygiai tas pats yra su blokada. Tai jis kaltas prieš pasaulį ir jis nenorės prarasti savo populiarumo. Manau, kad reikia elgtis ryžtingai ir greitai, ir nesukti galvos dėl to, kas bus. Atsiprašinėti bandito ir teroristo pasaulyje neįprasta. Laimi tie, kurie elgiasi ryžtingai. Man atrodo, tie patys žmonės, kurie siūlė atidėti trims mėnesiams, jie ir pasakė, kas bus. Mums gresia įsivelti į Rusijos problemas. Po dviejų mėnesių jos bus dar gilesnės. Po to, kai Gorbačiovas pažadėjo padalyti dar ir Lietuvą, šiek tiek gabaliukais, man atrodo, nelieka iliuzijų apie jo demokratiškumą ir meilę mums. O tas KGB metodas, kai yra vienas blogas tardytojas, kitas – geras, apie tai gali gerbiamas Bičkauskas papasakoti. Tai mums taikoma su Gorbačiovu – geru ir protingu, o su Ligačiovu – negeru ir negudriu. Rusijos istorijoje nėra buvę tokio demokratinio laikotarpio ir turėti iliuzijų, kad po

dviejų mėnesių tos demokratinės jėgos nebus nuspaustos, o bus viršuje, – nėra jokios garantijos.

Mes negalvojame, kad vieną gražią dieną galime būti visi internuoti. Internavimas po deklaracijos, kai jau bus išsakyta, ko mes norime, mes neprarandame savo įgaliojimų. O jei lauksim ir pusė pasirašys, kad jie manė visai kitaip, negu ši kompanija šnekėjo, tai aš jums siūlyčiau pagalvoti apie tokį variantą.

Laurinkus sako, kad reikia išgyvendinti vieną dalyką. Jeigu kyla abejonė, kad tai yra arba bailumas, aviškumas ir panašiai, – visai ne taip. Kada nedrįsti, negalėsi niekad išeiti su jokia abejone.

Įsiterpia Sakalas:

– Norėčiau pradėti nuo to, ką sakė gerbiamas Laurinkus. Jeigu mes abejojame, tai turime teisę mąstyti ir išsklaidyti mūsų abejones. Labai nenorėčiau, kad mūsų abejonės pavirstų neryžtingumu, kad visi matytų – mes abejojame, esame neryžtingi, nežinome, ko norime. Mūsų Aukščiausioji Taryba turi priimti pamatuotus, apsvarstytus sprendimus. Priimti, kada reikia, ne specialiai tempti laiką. Specialaus laiko tempimo neturėtų būti. Iš to, ką pasakė gerbiami deputatai, aš susidariau įspūdį, kad yra trys tokie punktai.

Pirma, ką pasakys Maskva? Antra, ekonominiai sunkumai. Trečia, liaudies deputatų statuso pasikeitimas.

Ekonominiai sunkumai po gerbiamos Prunskienės išraiškingos kalbos mums jau pasidarė aiškūs, o aš pridurčiau, kad ekonominiai sunkumai ir dabar yra, blokada ir dabar prasidėjo, ji tik gilės, ar mes skelbsime, ar neskelbsime. Mes pasakėme savo paskutinį žodį vasario 7 dieną, kai pasakėme, kad esame neįstoję į TSRS. Ekonominiai sunkumai išnyktų, jeigu mes paskelbtume deklaraciją, kad įstojame į TSRS. Neturėkime iliuzijų dėl ekonominių sunkumų.

Liaudies deputatų statusas. Man atrodo, kad tai nereikšmingas dalykas. Jiems galima suteikti mūsų parlamento įgaliojimus vesti derybas su TSRS vyriausybe.

Ką pasakys Maskva? Ar jūs laukiate, kad Maskva pasakys – išeikite iš TSRS? Maskva sakė ir sakys, kad jums geriau TSRS, atsinaujinusioje federacijoje, ir panašiai.

Sakalas baigė savo kalbą taip:

– Reziumuodamas sakau, kad mums reikia priimti tuos dokumentus, kurie yra paruošti. Nenoriu sakyti, kad juos reikia priimti vienu ypu, jų nediskutuojant. Specialiai daryti pertraukas, netgi sesijos pertraukas, – šito aš nerekomenduočiau. Manau, kad mūsų nesupras ne tik pasaulis, mūsų pačių žmonės nesupras.

Sąjūdžio deputatų klubo posėdis baigėsi vėlai vakare. Dauguma buvo už tai, kad pradžioje bus priimti tik du pirmi dokumentai: deklaracija dėl Lietuvos TSR deputatų įgaliojimų ir įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, o aktas dėl valstybės tęstinumo bus priimtas vėliau, įvertinus tai, kaip į pirmus du dokumentus reaguoja Maskva. Sutarta, kad dėl to dar bus diskutuojama. Numatyta

susirinkti kovo 10-osios vakare, iš karto po to, kai pasibaigs pirmasis naujos Aukščiausiosios Tarybos posėdis.

XXXII

Gintaras Pukas nepriklausomybės atkūrimo dokumentus iš Klumbio gavo vėlai vakare kovo 9 dieną. Buvo ką tik grįžęs iš Vilniaus, iš Sąjūdžio deputatų klubo posėdžio.

– Gintarai, reikia skubiai peržiūrėti dokumentus apie valstybės atkūrimą. Tuos, kuriuos šiandien posėdyje pristatė Česlovas Stankevičius. Paskutiniame darbo grupės posėdyje Vytautas Sinkevičius siūlė juos parodyti teisingumo ministrui Pranui Kūriui, sakė, kad jis garsus tarptautinės teisės profesorius, būtų ramiau, jeigu jis pasižiūrėtų, bet komisija į jo pasiūlymą net nereagavo ir jo nesvarstė. Komisijoje sakiau, kad dokumentus parodysiu tau, nes visiškai pasitikiu, ir kaip žmogumi, ir kaip teisininku. Atkreipk dėmesį į Helsinkio akto pavadinimą – ar jis tikslus? Jeigu pamatysi, kad dokumentuose kas nors negerai ar nepatinka, iš karto skambink. Kad ir naktį. Pats supranti, laiko turime labai mažai.

Pasitarime deputatams dokumentų projektai nebuvo išdalyti, Stankevičius juos tik perskaitė. Jų turinys nebuvo svarstytas, diskutuota tik dėl to, ar pritarti jų esmei. Dabar jie Pukui prieš akis, galima įsigilinti į kiekvieną sakinį ir žodį. Suprato, kad Klumbys paprašė juos peržiūrėti ne šiaip sau, o dėl to, kad nori dar kartą įsitikinti, ar neliko kokių nors teisinių ir redakcinių netikslumų. Skaitė atidžiai, kiekvieną dokumentą po kelis kartus, vis sugrįždamas prie to, ką buvo ką tik perskaitęs. Tekstams jokių teisinių ir politinių priekaištų neturėjo, bet pagalvojo, kad gal kai kuriuos teiginius, nekeičiant jų esmės, būtų galima šiek tiek paredaguoti, būtų tiksliau ir gražiau. O gal jis iki galo nesupranta visų niuansų, gal redakcinės pastabos, kurias norėtų pasiūlyti, sugadins tekstą? Kas bus, jeigu komisija pataisys tekstą pagal jo pastabas, o vėliau pasirodys, kad jis klydo? Pasekmių neatitaisysi.

Ne, tokios atsakomybės vienas negali imtis, per didelė rizika. Paskambino Klumbiui, sako, kad jaučia didžiulę atsakomybę, todėl nenori vertinti pats vienas, nenori suklysti, gal būtų gerai, jeigu juos pasižiūrėtų ir Pranas Kūris, jis žinomas tarptautinės teisės profesorius, buvo jo dėstytojas, diplominio darbo vadovas. Jeigu Klumbys leis, jis susisiektų su Kūriu.

Klumbys leido.

Kovo 10-osios ryte Pukas jau buvo Vilniuje, prie namo, kuriame gyveno Pranas Kūris. Iš namiškių sužinojo, kad jo nėra namuose, jis išvažiavęs ir grįšiąs tik vakare. Su Pranu Kūriu susitiko tik apie šeštą vakaro.

Kalbą apie tai, dėl ko atvažiavo, Pukas pradeda iš tolo. Klausia, ar Kūris yra girdėjęs, kad nauja Aukščiausioji Taryba planuoja rytoj skelbti nepriklausomybę.

Sako, turiu dokumentų projektus, iš viso jų yra penki, manęs paprašė juos peržiūrėti, bet aš pats vienas nenoriu to daryti, galiu suklysti. Atvažiavau su prašymu, kad pažiūrėtumėte, esate tarptautinės teisės autoritetas, visiems bus ramiau, jeigu dokumentus įvertintumėte ir jūs.

Kūris sutiko ne iš karto. Vėliau Česlovas Stankevičius savo atsiminimuose apie Kovo 11-osios Akto rengimą rašė, kad Kūris sutiko peržiūrėti projektus „po trumpos diskusijos".

– Profesoriau, jūs puikiai suprantate, kad neturi reikšmės, ar jūs peržiūrėsite projektus ar ne, Aukščiausioji Taryba rytoj juos vis tiek priims. Bet jeigu juose bus netikslumų ar net klaidų, visi klaus, kodėl neparodėme dokumentų garsiam tarptautinės teisės profesoriui Pranui Kūriui, jis būtų pastebėjęs netikslumus. Visiems mums bus gėda.

Šis Puko argumentas suveikė.

Kiekvieną dokumentą abu skaitė labai atidžiai, bandydami įsigilinti į kiekvieną žodį, sakinį. Klausdavo vienas kito: „Ar aš teisingai suprantu, kad čia norėta pasakyti, jog...? Ar pakanka, kad čia parašyta...? Kodėl jie neparašė, kad...? Gal vietoje..., būtų galima parašyti, kad...?".

Jokių teisinio ar politinio pobūdžio priekaištų dokumentų turiniui neturėjo, bet kai kurie teiginiai, jų abiejų nuomone, galėjo būti suredaguoti nuodugniau. Ilgai sugaišo diskutuodami, kokiu dokumentu turi būti atkurta nepriklausomybė. Ar tai tikrai turi būti nutarimas, kaip numatyta projekte? Gal pavadinti įstatymu, jo galia aukštesnė. Projekte įrašomas žodis „įstatymas". Gintaras Pukas pradeda abejoti: įstatymas visada ką nors reguliuoja, o šiuo atveju kalbama ne apie kokių nors santykių reguliavimą, o apie tautos valios pareiškimą. Sako, kad sąvokos „nutarimas", „įstatymas" stokoja iškilmingumo, tai turėtų būti kas nors ypatinga, kaip tautos valios pareiškimas. Pukas pasiūlo dokumentą pavadinti aktu, sako, kad taip skambės ir iškilmingiau, ir gražiau. Kūris sutinka. Pukas perbraukia Kūrio įrašytą žodį „įstatymas", įrašo „Aktas". Abu nutaria pasiūlyti papildyti ir projekto pavadinimą: „Dėl *nepriklausomos* Lietuvos valstybės atstatymo". Žodis „nepriklausomos" – labai svarbus akcentas. Dabar projekto pavadinimas skamba gražiau: „Aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo"". Projekto sakinį, kad „atstatomas suverenių galių vykdymas", pasiūlo pratęsti įrašant žodžius „ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė". Pastraipą, kurioje rašoma, kad Lietuva užtikrina žmogaus ir piliečio teises, siūlo papildyti teiginiu, jog „Lietuva įsipareigoja garantuoti demokratinę valdymo tvarką". Pasiūlo išbraukti sakinį, kad „Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės Konstitucija", taip pat sakinį, kad „Lietuva pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jis suformuluotas Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte", pasiūlo įrašyti naują teiginį, kad „Lietuva pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams". Iš projekto pasiūlo išbraukti nuorodą į Helsinkio baigiamąjį aktą.

Turėjo ir kitų nedidelių redakcinio pobūdžio patikslinimų. Pavyzdžiui, vietoje projekte įrašyto teiginio „niekada nebuvo panaikinti“ pasiūlė įrašyti „niekada nebuvo nustoję teisinės galios“. Nors abiejų šių teiginių turinys toks pats, abiem atrodė, kad žodžiai „niekada nebuvo nustoję teisinės galios“ skamba gražiau.

Redakcinio pobūdžio pasiūlymų turėjo ir kitiems projektams. Baigė gerokai po vidurnakčio, apie trečią valandą nakties.

Redakcinius pasiūlymus ant nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo projekto užrašinėjo Pranas Kūris. Visus projektus su jų abiejų parengtais pasiūlymais pasiėmė Gintaras Pukas.

Apie ketvirtą valandą nakties Gintaras Pukas su projektais nuėjo į Aukščiausiąją Tarybą. Žinojo, kad vėlai vakare turėjo susirinkti Sąjūdžio deputatų klubas, tikėjosi rasti ką nors iš deputatų. Nieko nerado, deputatai jau buvo išsiskirstę, rūmai buvo tušti. Parvažiavo į Kauną, į namus. Ant švaraus popieriaus lapo perrašė visą nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projektą su redakciniais pasiūlymais, kuriuos parengė kartu su Kūriu. Tada paskambino Klumbiui, pasakė, kad kartu su Kūriu peržiūrėjo dokumentus, viskas gerai, jie abu viskam pritaria, tačiau turi kai kurių redakcinių pasiūlymų.

Su Egidijumi Klumbiu susitiko kovo 11-osios ryte, Aukščiausiojoje Taryboje. Pukas atidavė jam savo ranka perrašytą nutarimo projektą. Klumbys kurį laiką galvojo, kaip jam elgtis toliau: jis neturėjo įgaliojimų taisyti projektų, kuriuos komisija buvo aprobavusi kovo 9 dieną, o štai dabar gauna naujų pasiūlymų. Situaciją paaiškino Česlovui Stankevičiui, kuris gerai pažinojo Gintarą Puką ir juo pasitikėjo. Perskaitęs pasiūlymus, Stankevičius sako:

– Einu pas Landsbergį, jis komisijos vadovas, tegul sprendžia, ką toliau daryti su šiais pasiūlymais.

Vytautas Landsbergis, susipažinęs su Prano Kūrio ir Gintaro Puko pasiūlymais, sutiko, kad juos galima svarstyti. Pamatęs, kad vietoje nutarimo siūloma priimti aktą, prisiminė, kad dėl to komisijos posėdyje jau buvo diskutuota: kovo 7 dienos posėdyje Česlovo Stankevičiaus, Valdemaro Katkaus ir Algirdo Saudargo pateiktas nepriklausomybės atkūrimo dokumento projektas vadinosi „Aktas“. Tada vietoje akto komisija pasirinko nutarimo formą. Nulėmė argumentas, kad 1918 metų vasario 16 dieną Lietuvos Taryba priėmė ne aktą, o nutarimą. Dabar vėl siūloma priimti ne nutarimą, o aktą. Landsbergis mąstė: bus proga dar kartą grįžti prie to, ką jau svarstėme komisijoje. Dėl gautų pasiūlymų komisijos, kurį rengė nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus, posėdžio nekviesiu, nėra nei laiko, nei reikalo. Pradžioje pažiūrėsime, kaip deputatai vertins komisijos parengtą nutarimo projektą, tikriausiai bus pastabų ir pasiūlymų. Sudarysime redakcinę komisiją, pasiūlysiu į ją įtraukti ir Praną Kūrį, ji galės aptarti ir deputatų, ir Kūrio su Puku pateiktus pasiūlymus. Manau, kad redakcinei komisijai turėtų vadovauti Stankevičius, jis ir supažindins komisiją su gautais pasiūlymais.

Projektai su Prano Kūrio ir Gintaro Puko redakciniais pasiūlymais deputatams nebuvo dauginami, jie pateko tiesiai į Aukščiausiosios Tarybos sudarytą redakcinę komisiją.

XXXIII

Kaip ir buvo planuota, pirmoji naujos Aukščiausiosios Tarybos sesija prasidėjo kovo 10 dieną, šeštadienį, devintą vakaro.

Bulavas informuoja apie rinkimų rezultatus, sako, kad iš viso išrinktas 131 deputatas, šiandien rinkimai įvyko dar dviejose apygardose, bet jų rezultatų kol kas nežino. Į posėdį atvyko 125 deputatai. Kad jis būtų teisėtas, turi dalyvauti ne mažiau kaip 2/3 visų deputatų, t. y. ne mažiau nei 94, taigi, kvorumas yra, sesiją skelbia pradėtą.

Sudaroma Mandatų komisija, jai vadovauti paskiriamas Sakalas. Komisija pradeda darbą.

Abišala pristato įstatymo dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos reglamento papildymo projektą, jame nustatoma Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko rinkimo ir atšaukimo tvarka. Prasideda diskusija.

Posėdis tęsėsi neilgai, apie pusantros valandos. Į posėdžių salę atėjęs Mandatų komisijos pirmininkas Sakalas pranešė, kad komisija savo darbo greitai nebaigs, ji labai kruopščiai tikrina visų deputatų bylas, jai reikia daugiau laiko. Komisija savo sprendimą pateiks rytoj iš pat ryto, devintą valandą. Pasiūlė posėdyje daryti pertrauką.

Balsuojama. Skelbiama pertrauka iki rytdienos devintos valandos.

Sąjūdžio deputatai nesiskirsto, apie vienuoliktą vakaro susirenka Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdžių salėje. Reikia galutinai apsispręsti, ar nepriklausomybė skelbiama rytoj.

Nuomonės dėl to, kada priimti nutarimą dėl valstybės atstatymo, vėl išsiskiria. Nemažai deputatų abejoja, kad tai reikia padaryti rytoj. Sako, kad pradžioje pakanka priimti tik du pirmus dokumentus, t. y. deklaraciją dėl deputatų įgaliojimų ir įstatymą dėl valstybės pavadinimo ir herbo, o nutarimą dėl Lietuvos valstybės atstatymo bus galima priimti pasibaigus TSRS liaudies deputatų suvažiavimui Maskvoje: matysime, kaip jie reaguoja, turėsime manevro laisvę.

Katkus sako, kad rytoj ilgai sugaišime, kol išrinksime Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką, nutarimo dėl valstybės atstatymo priimti nespėsime, neliks laiko.

Saudargas siūlo priimti tik du pirmus dokumentus, o likusius tris – po savaitės. Sako, kad juos reikia gerai apsvarstyti.

Abišala mano, kad nutarimą dėl valstybės atstatymo galima priimti ir rytoj, tačiau jame turi būti numatyta, kad jis įsigalioja tik po to, kai bus priimtas penktas dokumentas – Laikinoji Konstitucija.

Landsbergis taip pat nėra tvirtai apsisprendęs, siūlo paaiškinti žmonėms, kodėl rytoj visų dokumentų priimti negalima.

Pasigirsta prieštaravimų:

– Jeigu to nepadarysime rytoj, tauta mūsų nesupras. Ar jau užmiršome, ką žadėjome prieš rinkimus: jeigu išrinksite mus, mes iš karto atkursime nepriklausomybę. O dabar abejojame, pradedame baimintis, lauksime, kuo baigsis suvažiavimas Maskvoje, kokia bus jo reakcija. Aišku, kad rizikuojame, bet kitos tokios galimybės atkurti nepriklausomybę galime neturėti. Turime elgtis ryžtingai, nepriklausomybę skelbti rytoj. Kitaip galime sulaukti Gorbačiovo prezidentinio valdymo ir išstojimo iš Sovietų Sąjungos įstatymo. Po to, kai paskelbsime du pirmus dokumentus, mums gali net neleisti susirinkti.

Ypač aštriai ir emocingai kalba Kazys Saja.

– Mūsų neryžtingumas panašus į bailumą, mes elgiamės kaip Lietuvos vadovai 1940-aisiais. Siūlau visiems išsivolioti dilgėlėse.

Argumentai, kada reikėtų skelbti nepriklausomybę – rytoj ar vėliau, pradeda kartotis. Kad ir kaip būtų, vis daugiau deputatų linksta į tai, kad rytoj pakanka priimti tik du pirmus dokumentus, o nutarimo dėl valstybės atstatymo priimti nereikia, tai bus galima padaryti vėliau, kaip sakė kažkas iš deputatų –„ilgai neatidėliojant“.

Dauguma vėl už tai, kad rytoj būtų priimami tik du pirmi dokumentai, o nutarimas dėl valstybės atstatymo ir likę dokumentai – vėliau, atsižvelgiant į situaciją.

Salėje niurnėjimas, yra daug nepatenkintų, jaučiasi įtampa, atmosfera gerokai įkaitusi. Tiek ilgai laukta, tiek daug žadėta, tiek daug tikėtasi, ir štai – viskas, atidedama. Net neaišku, kuriam laikui. Vėl bauginanti ir nerimo kupina nežinia.

Nors sprendimas jau priimtas, deputatai nesiskirsto, aptarinėja, kaip įvykiai gali klostytis toliau. Vieni sako, kad be reikalo išsigandome, kiti – kad atsargumas nekenkia, pasilikome manevro laisvę, nepriklausomybę tikrai atkursime.

Motieka, pamatęs, kuo viskas gali baigtis, išeina iš salės, susiranda vieną iš Sąjūdžio sekretoriato darbuotojų, kurie jau buvo įsikūrę buvusiame Šepečio kabinete, atrodo, Lionginą Vasiliauską, ir paprašo, kad jis skubiai sujungtų su Kęstučiu Girniumi, kuris tada dirbo Miunchene, „Laisvosios Europos“ radijuje. Motieka papasakojo Girniui, kad jau yra parengti nepriklausomybės atkūrimo dokumentai, bet vis neapsisprendžiama, ar ją reikia skelbti rytoj ir visą iš karto, ar dar palaukti. Motieka paprašė, kad Girnius kuo skubiau paskambintų Stasiui Lozoraičiui ir informuotų apie šią situaciją – tegul Lozoraitis nedelsdamas paskambina Landsbergiui.

Nors posėdis formaliai lyg ir pasibaigė, deputatai nesiskirsto, diskusijos ir aistros tebeverda. Maždaug po 15 minučių į Prezidiumo posėdžių salę ateina kažkas iš Sąjūdžio sekretoriato darbuotojų, pasilenkia prie Landsbergio ir sako, kad jis kviečiamas prie telefono, skambina Lozoraitis.

Lozoraičio skambutis Landsbergiui labai netikėtas, jis sako:

– Atsiprašau, turiu išeiti, skambina pusbrolis Motiejus. (Landsbergis taip vadino Stasį Lozoraitį nenorėdamas minėti jo pavardės telefoninių pokalbių metu.)

Deputatai laukia, tyliai šnekučiuojasi, spėlioja, ką Lozoraitis pasakys Landsbergiui.

Neilgai trukus jis grįžta į salę. Plačiai šypsosi, iškelia į viršų ranką, pirštais rodo viktorijos ženklą. Ir be žodžių aišku: rytoj skelbiame.

– Pokalbis buvo labai naudingas ir įdomus, smulkiau papasakosiu kada nors vėliau, o dabar svarbiausia, ką pasakė Lozoraitis: skelbkite viską iš karto, taip pat ir nutarimą dėl valstybės atstatymo, neatidėliokite, priimkite visus dokumentus. Amerika jau pasiruošusi.

Buvo apie pusė antros nakties. Salėje pagyvėjimas, pritarimo balsai, palengvėjimas. Dabar dauguma už tai, kad nepriklausomybė būtų paskelbta rytoj.

XXXIV

1990 metų kovo 10-osios naktį, apie trečią valandą, Aukščiausiosios Tarybos rūmų kampiniame kabinete Nr. 314 vis dar degė šviesa. Kabinetas trečiame aukšte, lenktos formos, lyg padalytas į dvi dalis, vieni langai į Mažvydo biblioteką, kiti – į Lenino prospektą, į „Talino“ parduotuvę. Tai ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Liongino Šepečio kabinetas. Nors Aukščiausioji Taryba į sesijas paprastai rinkdavosi tik du kartus per metus ir posėdžiaudavo po vieną dvi dienas, ji turėjo ne tik Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką, bet ir Aukščiausiosios Tarybos pirmininką, tai buvo du skirtingi postai. Aukščiausiosios Tarybos rūmuose Šepetys lankydavosi labai retai, tik kai vykdavo sesijos, tačiau nuolatinį kabinetą turėjo. Ilgą laiką jo pagrindinė darbo vieta buvo Lietuvos komunistų partijos Centro komitete, jis buvo sekretorius ideologijai, CK biuro narys. Iš šių pareigų į pensiją buvo išleistas pernai, vasario 21 dieną, per CK plenumą, kuriame sulaukė atvirų priekaištų dėl politinio laviravimo, neryžtingumo, nepakankamai kritiško ir liberalaus požiūrio į Sąjūdžio veiklą. Sklido kalbos, kad Šepetys buvo „patrauktas“ į šalį, pensinis amžius buvo tik pretekstas, CK vadovybė galvojo, kad jį atleisdama parodys Maskvai, jog Lietuvoje imamasi ryžtingų priemonių padėčiai ištaisyti. Aukščiausiosios Tarybos pirmininko kabinete ant stalo gulėjusius dokumentus ir kitus popierius Šepetys išsinešė prieš savaitę. Lenino raštų tomai, anksčiau ilgomis eilėmis surikiuoti ant lentynų, taip pat jau išgabenti. Kabinetas gana erdvus, bet nejaukus, neapgyvendintas, jautėsi, kad žmonės jame būdavo retai. Kai vakare, prieš deputatų klubo posėdį Lapinskas paklausė manęs, kur galėtų susirinkti deputatai, nes per šią naktį, iki rytdienos, turime pabaigti rengti Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą, iš karto pasiūliau šį kabinetą. Jame jau

buvo įsikūrę Sąjūdžio sekretoriato darbuotojai, ten yra kompiuteris. Kabinetas nutolęs nuo rūmų pagrindinės dalies, bus mažiau užsukančių ir trukdančių.

Lapinskas žinojo, kad man teko šiek tiek padėti įvairioms komisijoms, rengusioms LTSR Konstitucijos pataisų projektus, sakė, kad iš tų projektų bus galima daug ką paimti. Paprašė prisijungti prie deputatų grupės.

Apie trečią valandą nakties darbas jau ėjo į pabaigą. Buvau gerokai pavargęs, kaip ir deputatai. Teko nemažai diskutuoti ir kalbėti, dažnai buvau prašomas paaiškinti, ką reikštų viena ar kita įstatymo nuostata, kaip atskiros nuostatos susijusios su kitomis, kaip atitinkamos nuostatos pakeitimas atsilieps kitoms įstatymo vietoms, kaip jas reikės koreguoti. Didžiausia našta redaguojant projektą teko Lapinskui. Jis puikiai žinojo tekstą. Išgirdęs pasiūlymą taisyti vieną ar kitą nuostatą, paprašydavo deputatų paskaityti ne tik tą sakinį, kuris jiems kliūdavo, bet ir kitose įstatymo vietose įrašytas nuostatas, nes jose neretai glūdėdavo atsakymas į tai, kas deputatams kėlė abejonių. Pamatę nuostatų sąsajas ir reguliavimo visumą, jie savo pasiūlymus dažnai atsiimdavo. O jeigu deputatai sutardavo, kad tam tikrą nuostatą vis dėlto reikia taisyti, Lapinskas greitai ir labai tiksliai formuluodavo naują tekstą. Jo žodis buvo labai svarus ir beveik visada lemiamas.

Mačiau, kad deputatai jau ne tokie atidūs, nediskutuoja dėl nuostatų, kurioms tikrai reikėtų papildomo aptarimo, kartais praleidžia tai, ką reikėtų braukti ar iš esmės taisyti. Vis dažniau kartojasi, vėl pradeda abejoti tuo, dėl ko sutarė vos prieš pusvalandį. Atsiranda irzlumo gaidelių. Ne visi buvo įpratę taip ilgai ir intensyviai dirbti su tekstu, kai reikia labai atidžiai skaityti kiekvieną žodį ir sakinį, kad kiekviena nuostata būtų labai aiški ir tiksli, nes bet kokia dviprasmybė ateityje galėjo atsiliepti labai skaudžiai. Nuovargis palaipsniui ėmė daryti savo, visų dėmesys atbuko, šiek tiek žvalesnis tik Saudargas. Gal dėl to, kad diskusijose beveik nedalyvavo, iš esmės tik stebėjo, kaip vyksta darbas, ir retkarčiais išeidavo iš kabineto, kad informuotų Landsbergį, dėl ko deputatai sutarė. Grįžęs perduodavo Landsbergio nuomonę, vėl atsisėsdavo kabineto kampe ir klausydavosi. Retkarčiais vėl išeidavo.

– Matau, kad visi pavargome, aš taip pat, bet liko nedaug, dar turime padirbėti, – sako Lapinskas, žvelgdamas į prie projekto teksto palinkusius deputatus. Ir tęsia: – Patys suprantate, kad kol nebaigsime, išsiskirstyti negalime. Taryba neturės ką priimti, nebus dėl ko balsuoti, o Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą turime turėti iš karto po nepriklausomybės atkūrimo. Prieš tai jau būsime nutraukę sovietinės Konstitucijos galiojimą, atkurta valstybė negali būti be Konstitucijos. Prašau susikaupti. Gal padarome trumpą pertraukėlę?

Man netikėtai dingtelėjo mintis: o ką, jeigu dabar kas nors atneštų ką nors valgomo? Dar geriau, jeigu tai būtų kas nors karšto, garuojančio. Mieguistumas kaipmat dingtų, atsirastų naujų jėgų, gal pavyktų susikaupti ir greičiau pabaigti?

Žinojau, kad netoli rūmų neseniai buvo atsidaręs naktinis baras, veikia iki trečios ryto. Gal jame dar pavyktų ką nors gauti? Susiradau kažką iš ūkio skyriaus, paprašiau skubiai lėkti į barą, gal ką nors gaus:

– Jeigu bus uždaryta, belsk, kol atidarys, trečią jie uždaro duris, bet darbuotojai dar nebus išėję. Skaičiuos, kiek pardavė, kiek uždirbo. Pasakyk, kad esi iš Aukščiausiosios Tarybos, labai reikia karšto maisto. Nupirk bet ką, kas dar liko. Jeigu bus šašlykų, paimk aštuoniems žmonėms. Mokėsiu aš, paimk, turėtų užtekti.

Kai deputatams pasakiau, kad tuojau iš naktinio baro jiems bus atgabenta karštų šašlykų ar dar ko nors panašaus, pasigirdo juokas.

– Įdomu, kur naktį galima gauti šašlykų, nebent ankstesnė valdžia tuo įžvalgiai pasirūpino iš anksto.

– Tai neįmanoma, nes ankstesnė valdžia, kad ir kokia gera norėtų mums būti, negalėjo žinoti, kad taip ilgai užtruksime, – pasigirsta replika.

– Vytautai, geriau taip nejuokautumėte, dar labiau norėsis valgyti, – atsidūsta kažkuris iš deputatų.

Ir pats pradėjau abejoti, ar nepaskubėjau su šašlykais. Prieš pat uždarymą karšto maisto bare galėjo nebūti. Ar tik nebūsiu apsijuokęs?

Kai maždaug po pusvalandžio pasigirdo beldimas į kabineto duris, galvoje šmėstelėjo: ar suspėjo, ar ką nors gavo? Atidaręs duris ir išėjęs į koridorių matau, kad darbuotojas rankose laiko plėvele uždengtą didelį padėklą. Sklido ant grotelių keptos mėsos ir svogūnų kvapas, jis tiesiog kuteno nosį ir gomurį. Tikri šašlykai. Pajutau, kad burnoje kaupiasi seilės, taip būna visada, kai norisi valgyti ir užuodi skanų maistą. Norėjosi kuo greičiau paragauti. Kai su padėklu įėjau į kabinetą, pasigirdo pritariantis deputatų klegesys. Kaip ir tikėjausi, visų nuotaika akimirksniu pagerėjo. Valgė su pasimėgavimu, neskubėdami, matė, kad maisto pakaks visiems.

Projektą baigėme rengti apie pusę penkių ryto. Jeigu turėtume dar bent kelias dienas, tekstas galėtų būti daug kokybiškesnis. Gal pavyktų parašyti ką nors originalesnio, labiau atitinkančio naujus visuomenės ir valstybės poreikius. Deja, apie tai, kad reikia parengti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, buvo susizgribta tik pastarosiomis dienomis, prieš tai visas dėmesys buvo skirtas nepriklausomybės atkūrimo projektams. Lapinskas buvo ir komisijos, kuri rengė Kovo 11-osios Akto ir kitų tą dieną skirtų priimti nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus, narys, todėl turėjo labai mažai laiko dirbti su Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektu. Deputatai buvo sutarę, kad projekto pagrindu paims pernai rudenį Sąjūdžio Kauno skyriaus parengtą Lietuvos TSR laikinojo pagrindinio įstatymo pakeitimo projektą, išbraukydami iš jo viską, kas turėjo bent mažiausią sąsają su buvusia sovietine santvarka, su tarybų valdžia ir su Sovietų Sąjunga. Projektas turės būti papildytas nuostatomis, iš kurių aiškiai būtų matyti, kad Lietuva yra nepriklausoma valstybė. Gerai, kad 1989 metų pabaigoje

buvo nutarta nespausti tuometinės sovietinės Aukščiausiosios Tarybos priimti šį projektą, nes jau po kelių mėnesių tapo aišku, kad jo geriau nepriimti, negu priimti, nes jis gali padaryti daugiau žalos, negu atnešti naudos. Per kelias savaites, prabėgusias po vasarį įvykusių rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą, parengti kokybiškai naują atkurtos nepriklausomos valstybės Konstituciją nebuvo laiko, tad deputatams teko naudotis tuo, kas buvo padaryta iki tol. Ankstesnis projektas labai pravertė.

Dabar, ankstų kovo 11-osios rytą, ant stalo gulėjo iš esmės pertvarkytas anksčiau rengto Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektas. Svarbiausia, visiškai „išvalytas" nuo bet kokių sąsajų su Sovietų Sąjunga.

– Dėkoju, pagaliau baigėme, daugiau nieko nepadarysime. Svarbiausia, kad turime projektą, tegul Aukščiausioji Taryba svarsto. Neabejoju, kad bus pastabų ir pasiūlymų. Dar teks redaguoti, Aukščiausioji Taryba tikriausiai sudarys redakcinę komisiją. Mes savo darbą padarėme, dar kartą visiems ačiū, – pakildamas nuo stalo deputatams dėkoja Lapinskas.

Ir priduria:

– Turime kelias valandas pamiegoti.

Matau, kad Lapinskas labai pavargęs, bet patenkintas. Tai, ką jam buvo patikėję Sąjūdžio deputatai, padarė. Nebuvo lengva, bet sugebėjo suderinti įvairias, kartais labai skirtingas deputatų nuomones. Jeigu ne Lapinsko teisinė kompetencija ir didelis teisininko autoritetas, tokio projekto neturėtume. Kad ir kaip projektas bus vertinamas rytdienos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, geresnio šiame etape niekas neparengė ir jau neparengs. Liko tik galimybė jį dar šiek tiek pataisyti. Posėdyje kažko iš esmės naujo neturėtų atsirasti, tam tiesiog nebus laiko. Na ir kas, kad projektas savo forma labai panašus į buvusį Lietuvos TSR pagrindinį įstatymą? To tikrai nepavyko išvengti. Ar sovietinių reliktų liko ir turinyje? Taip, liko, ir nemažai, bet šiandien jie Lietuvai visiškai nepavojingi. O sovietinis demokratinis centralizmas šiame etape gal net naudingas, nes leis užtikrinti centrinės valdžios sprendimų privalomumą ir įgyvendinimą visoje Lietuvoje. Taip pat ir Šalčininkų, Švenčionių, Vilniaus ir kituose rajonuose, kuriuose vis garsiau kalbama apie kažkokią „lenkų krašto autonomiją TSRS sudėtyje". Aišku, kad tai tik Laikinoji Konstitucija, ją teks taisyti ir pildyti, tai neišvengiama. Bet projektas, kurį turime šiandien, yra geriausia, ką galime turėti tokiomis aplinkybėmis.

XXXV

Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų kovo 11 dienos posėdžiui pirmininkauja Respublikinės rinkimų komisijos pirmininkas Juozas Bulavas. Jis pirmininkaus, kol bus išrinktas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas.

– Procedūrinius klausimus išsprendėme, atėjo laikas siūlyti kandidatus į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko postą. Prašau, deputatė Vidmantė Jasukaitytė.

– Į šį postą siūlau gerbiamąjį Romualdą Ozolą. Tai, kad jis filosofas, nė kiek netrukdytų jam atlikti šias pareigas, atvirkščiai, padėtų labai vienodai matyti visus Lietuvos žmones ir partijas. Mane labai žavi jo gilus demokratijos jutimas.

Ozolas atsisako, vietoje savęs pasiūlo Landsbergio kandidatūrą.

Stasys Kašauskas siūlo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku rinkti Brazauską.

Antanavičius kelia Motiekos kandidatūrą.

Šis taip pat atsisako, kviečia visus, kurie balsuotų už jį, savo balsus atiduoti už Landsbergį.

Daugiau pasiūlymų nėra. Lieka du kandidatai: Vytautas Landsbergis ir Algirdas Brazauskas.

Bulavas klausia, ar jie sutinka kandidatuoti. Abu patvirtina, kad sutinka.

Kiekvienas pristato savo programą, atsako į deputatų klausimus. Nors Sąjūdžio deputatų klube buvo nutarta Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku rinkti Landsbergį, o Sąjūdis turėjo net 92 vietas, šiokia tokia intriga išlieka. Neaišku, ar deputatų nepaveiks tai, kad per savaitę Lietuvoje buvo surinkta apie šimtas tūkstančių gyventojų parašų su reikalavimu Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku rinkti Brazauską. Viskas prasidėjo nuo kovo 3 dieną „Tiesos“ laikraštyje išspausdinto straipsnio, kuriame Kaišiadorių rajono rinkėjai pareiškė, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku turėtų būti renkamas Brazauskas, ir paragino Lietuvos žmones laiškais ir telegramomis Aukščiausiosios Tarybos deputatams palaikyti šį pasiūlymą. Parašų už Brazauską rinkimo vajus labai greitai išplito po visą Lietuvą. Komunistų partijos vadovybė neigė, kad tai ji organizavo parašų rinkimą, bet buvo daug įvairių liudijimų, kad įmonėse, kolūkiuose, mokyklose ir kitur tuo pirmiausia rūpinosi komunistų partijos rajonų komitetų sekretoriai ir partijos aktyvistai. Kvietimą pasirašyti už Brazauską palaikė net kai kurie Sąjūdžio deputatai. Situacija palaipsniui kaito, parašų rinkimas galėjo dar labiau suskaldyti visuomenę. Brazauskas, pamatęs, jog vis dar yra populiarus, kad jį Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko poste norėtų matyti nemažai žmonių, likus kelioms dienoms iki kovo 11-osios susitiko su Landsbergiu ir pasiūlė „kompromisą“: tegul Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku bus Landsbergis, o jis turėtų tapti Ministru Pirmininku. Landsbergis su tokiu pasiūlymu nesutiko, pasakė, kad ir Sąjūdis gali pradėti rinkti parašus, o Brazausko negalės kviesti būti Ministru Pirmininku, nes jau nuspręsta, kad į Vyriausybės vadovo postą bus siūloma Prunskienė. Pridūrė, kad Brazauskui siūlys tapti jo pavaduotoju. Brazauskas atsisakė.

Jokių netikėtumų balsuojant neįvyko, Sąjūdžio deputatai išliko vieningi. Už tai, kad Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku būtų išrinktas

Vytautas Landsbergis, balsavo 91 deputatas, prieš – 42. Algirdas Brazauskas gavo 38 balsus už, prieš – 95.

Landsbergis užima Pirmininko vietą.

Pradedama formuoti Aukščiausiosios Tarybos vadovybė. Pirmininkas gali turėti keturis pavaduotojus. Landsbergis pasiūlo Brazauskui tapti jo pavaduotoju. Brazauskas atsisako. Sako, kad dauguma parlamento narių pasisakė prieš mane, todėl man nedera būti vadovybėje. Vietoje savęs siūlau Genzelio kandidatūrą.

Landsbergis pasiūlo Brazauskui pagalvoti, sako, kad yra linkęs pakviesti dar kartą. Brazauskas vėl atsisako.

Landsbergis primena, kad, pagal Konstituciją, teisę siūlyti Pirmininko pavaduotojų ir Aukščiausiosios Tarybos sekretoriaus kandidatūras turi tik Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. Nors Sąjūdžio deputatų klube buvo preliminariai sutarta, kad vienu iš jo pavaduotoju bus pasiūlyta tapti Ozolui, jo pavardė nenuskamba. Landsbergis į savo pavaduotojus pasiūlo Bronislavo Kuzmicko, Kazimiero Motiekos ir Česlovo Stankevičiaus kandidatūras, o į Aukščiausiosios Tarybos sekretoriaus – Liudviko Sabučio.

Balsuojama, jie visi išrenkami.

Lietuvos TSR Ministrų Taryba grąžina savo įgaliojimus, laikinai eiti Ministro Pirmininko pareigas pavedama Kazimirai Prunskienei. Už tai balsuoja net 127 deputatai, susilaiko trys, prieš nebalsuoja niekas.

Atėjo laikas penkiems svarbiausiems dokumentams, kuriuos parengė Landsbergio vadovaujama komisija. Nors Sąjūdžio deputatų klube dėl jų priėmimo eiliškumo buvo sutarta, Vagnorius netikėtai pasiūlo prieš tai priimti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimą „Dėl kai kurių Lietuvos Respublikos valstybės organų įgaliojimų pratęsimo“ ir nustatyti, kad „iki Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba sudarys naujos sudėties valstybės organus, pratęsti Respublikos Aukščiausiojo Teismo, Prokuratūros, Valstybinio arbitražo ir Liaudies kontrolės komiteto įgaliojimus“.

Bičkauskas klausia Vagnoriaus:

– Ar jums neatrodo, kad prieš šį nutarimą turėtų eiti nutarimas dėl valstybės pavadinimo ir herbo? Man atrodo, juridiškai taip būtų teisingiau.

Įsiterpia Antanas Buračas, TSRS liaudies deputatas. Jo pasiūlymas dar keistesnis: siūlo pirmiausia priimti nutarimą dėl valstybės atstatymo, o vėliau – dėl valstybės pavadinimo ir herbo. Sako, kad tai būtų logiškai nuoseklu: pradžioje nustatomas statusas, po to – pavadinimas.

Landsbergis nesutinka, sako, kad jis tuojau viską paaiškins.

– Ačiū, žinoma, gali būti ir taip, kaip siūloma. Bet norėčiau pasakyti, kad penki vienas po kito einantys įstatymų ir nutarimų projektai yra apmąstyti ir siūlomi tam tikra eilės tvarka, kurios dėl kokio nors kitokio požiūrio nereikėtų griauti. Noriu paaiškinti parengtų penkių dokumentų paketą, kurie, kaip sakiau,

vienas su kitu glaudžiai susiję ir turėtų būti priimami vienas po kito. Pirmiausia, deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, nes ši Aukščiausioji Taryba turi save apibrėžti kaip galinti padaryti tuos aktus. Atkreipkite dėmesį į penktąją pastraipą: „Lietuvai primestų svetimos valstybės struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip jas primetusios valstybės suvereniteto lietuvių tautai ir jos teritorijai arba tos valstybės įvykdytos aneksijos pripažinimas.“ Dar pabrėžiame, kad Lietuvos gyventojai rinkimuose į šią Aukščiausiąją Tarybą suteikė deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę, reikšti tautos suvereninę galią (*suprema potestas*) per šią Aukščiausiąją Tarybą. Mes atsiribojame nuo ankstesnių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų, tampame *Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*, be jokios „tarybų socialistinės“, šiuos du žodžius tiesiog išmetame. Po to svarstysime įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo projektą. Tampame Lietuvos Respublikos Aukščiausiąja Taryba. Padarome trumpą pertraukėlę, kad galėtume pakeisti valstybinę atributiką. Tada – aktas dėl Lietuvos valstybės atstatymo ir dar du dokumentai: dėl 1938 metų Konstitucijos ir dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. Dar kartą noriu pasakyti, kad šie penki dokumentai turėtų būti svarstomi vienas po kito, eiti visi kartu.

Landsbergis skaito deklaracijos „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ tekstą. Sako, kad galėtume balsuoti, bet gavome gerbiamojo teisingumo ministro Prano Kūrio pasiūlymus dėl kai kurių pataisų ar formuluočių.

Klausia Prano Kūrio:

– Ar tos pataisos yra esminės, ar jos tik truputį patobulina tekstą?

– Turiu tik redakcinio pobūdžio pasiūlymų.

– Gerai. Dėl to, aš manau, nestabdykime šio svarbaus akto priėmimo.

Vaišvila pasiūlo vardinį balsavimą. Pritariama.

Landsbergis informuoja, kad Kūris atsisakė savo redakcinių pasiūlymų ir visiškai pritaria deklaracijos tekstui.

Už deklaraciją balsuoja visi 133 deputatai, prieš nebalsuoja nė vienas. Pagal ką tik priimtą deklaraciją, ši *Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba* nuo 1990 metų kovo 11 dienos 18 valandos bus vadinama *Lietuvos Aukščiausioji Taryba*.

Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai tapus Lietuvos Aukščiausiąja Taryba, pasikeitė ir Vytauto Landsbergio pareigų pavadinimas – jis tapo *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku*.

Taigi nuo buvusių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų jau atsiribota. Jos niekada nebuvo tikri parlamentai, jas paskirdavo komunistų partija, o jų rinkimai buvo tik imitacija. Dabar reikia atsiriboti nuo „Lietuvos TSR“ kaip teritorinio darinio, nes vadinamoji „Lietuvos TSR“ niekada nebuvo valstybė, nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma. Ją sukūrė ne Lietuvos tauta ir ne jos atstovai, o 1940 metais okupacinės valdžios neteisėtai sudarytas ir tautos valios

neatspindintis vadinamasis Liaudies seimas. Terminas „Lietuvos TSR“ reiškė ne valstybę, o okupuotos ir aneksuotos tarpukario Lietuvos Respublikos teritorijos valdymo būdą, kurio esmę būtų galima apibūdinti taip: Sovietų Sąjunga sukūrė jos kontroliuojamas administracines valdymo įstaigas, suteikė joms pavadinimus, turėjusius rodyti esą tai Lietuvos valstybės institucijos, pavyzdžiui, Aukščiausioji Taryba esą yra Lietuvos valstybės parlamentas, Ministrų Taryba – Vyriausybė, ir per šias bei kitas institucijas valdė okupuotos Lietuvos teritoriją.

Nuo „Lietuvos TSR“ buvo atsiribota priėmus įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Jį svarstant buvo pateikta labai nevykusių pasiūlymų, neapsieita ir be kuriozų: buvo priimtas *Aukščiausiosios Tarybos įstatymas*. Kiekvienas teisininkas pasakys, kad įstatymas yra valstybės teisės aktas, o dėl to, kad priima Aukščiausioji Taryba, jis netampa Aukščiausiosios Tarybos įstatymu. Ji tik priima įstatymą, bet įstatymas yra valstybės, o ne Aukščiausiosios Tarybos. Kokios valstybės? Kol įstatymas nepriimtas, dar egzistuoja „Lietuvos TSR“. Projekte buvo numatyta priimti ne įstatymą, o Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, tiesa, projekte buvo padaryta klaida, kad tai *Lietuvos TSR* Aukščiausiosios Tarybos nutarimas. Aišku, kad pavadinime žodžių „Lietuvos TSR“ negalėjo būti, nes Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba prieš tai jau buvo tapusi *Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*. Landsbergis labai laiku pastebėjo šią klaidą, išbraukė „Lietuvos TSR“, įrašė „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas“. Bičkauskas suabejojo, ar pakanka nutarimo, pasiūlė priimti ne nutarimą, o įstatymą. Deputatai pasiūlymui pritarė. Taip vietoje Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo atsirado *Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas*. Jame buvo nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisiniuose norminiuose aktuose turi būti vartojamas vienintelis oficialus valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“, o trumpiau ir sudėtiniuose pavadinimuose – „Lietuva“, „Lietuvos“; taip pat nutarta, kad toliau turi būti naudojamas Lietuvos Respublikos valstybės herbas ir ženklas – Vytis.

Už įstatymą balsavo visi 133 deputatai.

Nustačius, kad vienintelis oficialus valstybės pavadinimas yra „Lietuvos Respublika“, dar kartą pasikeitė Vytauto Landsbergio pareigų pavadinimas: jis tapo *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku*.

Vėliau, rengiant įstatymą oficialiai paskelbti, jo pavadinimas buvo šiek tiek pakoreguotas. Teisininkai įtikino Landsbergį, jog vien dėl to, kad įstatymus priima Aukščiausioji Taryba, jie netampa Aukščiausiosios Tarybos įstatymais, nes įstatymai yra valstybės, o ne Aukščiausiosios Tarybos. Kol Lietuvos valstybė dar neatkurta, vadinasi, Lietuvos Respublikos dar nėra, taigi negali būti ir Lietuvos Respublikos įstatymo. Aišku, kad negali būti ir *Lietuvos TSR* įstatymo dėl valstybės pavadinimo ir herbo. Landsbergis išbraukia žodžius „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos“, lieka įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Landsbergis jį pasirašė nauju titulu: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas.

Nutraukus bet kokias sąsajas su „Lietuvos TSR“, pradedamas svarstyti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projektas.

Landsbergis sako, kad šis projektas susijęs su kitais dviem po to einančiais projektais, apie juos paaiškins Stankevičius.

Nors projektai deputatams išdalyti, Stankevičius perskaito nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ tekstą.

– Jūsų išdalytuose tekstuose, paskutiniame sakinyje, paskutinėje eilutėje mes pataisėme vieną žodį: vietoje „sieks“ įrašėme „pradeda“. Prašau jūsų ištaisyti jį patiems.

Paskui perskaito įstatymo „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ projektus. Paaiškina, kad pateikiamas Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektas nelaikytinas būsimos demokratinės Lietuvos valstybės Konstitucijos projektu. Jis gal labiau laikytinas šiandienos visuomeninių teisinių bei politinių socialinių galimybių ir demokratiškos tvarkos pamatiniu įtvirtinimu.

Projektus pristato detaliai, akcentuoja pagrindines nuostatas. Dar kartą atkreipia dėmesį, kad visi šie projektai susiję, turi būti priimami nuosekliai, vienas po kito.

Pasipila deputatų klausimai ir pasiūlymai. Darosi sunku atskirti, kurie iš tiesų yra tik klausimai, o kurie – jau diskusijos.

Nutariama sudaryti redakcinę komisiją, kuri galutinai suredaguos dokumentus. Kandidatus siūlo Česlovas Stankevičius.

– Aš siūlyčiau į šią grupę tuos žmones, kurie dirbo prie šių dokumentų, išskyrus jus, Pirmininke, kadangi jūs pirmininkaujate. Siūlyčiau deputatus Kęstutį Lapinską, Algirdą Saudargą, Vytenį Andriukaitį, Romualdą Ozolą, Valdemarą Katkų. Galbūt jūs patys dar ką nors pasiūlysite iš teisininkų?

Landsbergis siūlo deputatą Valerijoną Šadreiką. Po to paklausia:

– O gal eksperto teisėmis galima pakviesti ir ministrą Praną Kūrį? Gerbiamas ministre, ar sutinkate?

Kūris sutinka.

Antanavičius pats pasisiūlo būti redakcinės komisijos nariu.

Dar pasiūlomas Kazimieras Motieka, Eimantas Grakauskas, Vladas Terleckas ir Zbignevas Balcevičius.

Landsbergis prašo tuo ir apsiriboti.

Stankevičius perskaito pasiūlytų asmenų sąrašą.

– Manau, kad ir pats Česlovas Stankevičius turėtų būti toje komisijoje, – sako Landsbergis.

Balsuojama. Komisija patvirtinta. Posėdyje skelbiama pertrauka.

Nustembu, kad nei Česlovas Stankevičius, nei Vytautas Landsbergis į komisiją nepasiūlė deputato Egidijaus Klumbio. Jis buvo komisijos, kuri rengė visus

nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektus, narys. Vienintelis iš visų komisijos narių, kuris nėra pasiūlytas į redakcinę komisiją. Pagalvojau, kad Stankevičius jo pavardės nepaminėjo tik dėl to, kad ant paskutinio redakcinės komisijos parengto nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projekto, kurį turėjo po ranka, Klumbio parašo nebuvo. Manau, kad pakviesti Egidijų Klumbį paprasčiausiai užmiršo.

Komisija susirenka čia pat, posėdžių salėje, ant Prezidiumo pakylos, dešinėje pusėje. Jai ten labai nepatogu, kėdžių eilės kyla aukštyn, atsisėdus vienoje eilėje, jos pradžioje sėdintys negirdi, ką sako sėdintys eilės gale. Kai kurie deputatai persėda į eilę aukščiau, bet dabar turi persisverti, kad girdėtų, ką kalba sėdintys eilėje žemiau.

Matau, kad Pranas Kūris rodo deputatams nutarimo projektą su jo ir Puko redakciniais pasiūlymais, kažką aiškina. Deputatai bando perskaityti, žvalgosi vienas į kitą, matyti, kad jiems sunkiai sekasi. Rodo pirštu į tekstą, kažko klausia Kūrio, bet tas tik trukteli pečiais. Kūris žiūri į salę, lyg ko nors ieškotų. Pasikviečia vieną iš posėdžių sekretoriato darbuotojų, rodo į salėje sėdintį Gintarą Puką ir paprašo jį pakviesti. Pukas užlipa laiptais į Prezidiumo pakylą, Kūris iš karto nutarimo projektą perduoda jam. Tai Puko ranka perrašytas nutarimo projektas, kurį Pukas anksti ryte perdavė Klumbiui. Pukas skaito tekstą su pasiūlymais, kuriuos jie šiąnakt parengė kartu su Kūriu, deputatai atidžiai klausosi, kažką užsirašinėja. Salėje daug triukšmo, deputatai beveik negirdi vienas kito, jiems sunku bendrauti, rašyti taip pat nepatogu, nes prie kiekvienos kėdės tik mažas atlenkiamas staliukas. Kažkas iš komisijos narių klausia Sabučio, gal kur nors netoli yra laisvas kabinetas, ten būtų patogiau. Sabutis pasiūlo persikelti į Prezidiumo posėdžių salę, sako, kad ji čia pat, viršuje už sienos, tereikia palypėti kelis laiptelius. Priduria, kad ji erdvi, viduryje ilgas ir platus stalas, galėsite ramiai dirbti, niekas netrukdys. Po kelių minučių komisija jau Prezidiumo posėdžių salėje. Čia tikrai daug patogiau.

XXXVI

– Gerbiamieji deputatai! Prašau užimti vietas. Dėl svarstytų dokumentų projektų užsirašė trys kalbėtojai: Česlovas Okinčicas, Povilas Varanauskas, Leonas Jankelevičius. Ketvirtasis, jeigu daugiau nebus, būsiu aš, – posėdį tęsia Landsbergis.

Okinčicas kreipiasi į Pirmininką ir deputatus žodžiais „Ponas Pirmininke, ponios ir ponai deputatai“. Tai naujas ir dar neįprastas kreipinys, iki šiol kreipimaisi į deputatus paprastai prasidėdavo žodžiais „gerbiamasis“ ar „gerbiamoji“. Gražus ne tik jo kreipimasis, bet ir kalba. Jis pritaria parengtiems projektams, esąs laimingas, galėdamas dalyvauti Lietuvos istorinio parlamento darbe. Ši laimė pagrįsta tuo, kad tai pirmasis per paskutiniuosius 50 metų parlamentas,

atstovaujantis tikrai mūsų visuomenės valiai. Kviečia visus deputatus balsuoti už pateiktus projektus, už Lietuvos laisvę ir Lietuvos valstybės atkūrimą. Sako, kad turime galimybę atkurti nepriklausomą Lietuvą, sugrąžinti gražiausias šios žemės tradicijas. Galime tęsti tas tradicijas kurdami demokratinę valstybę, ginančią žmogaus teises, valstybę, įeinančią į europietišką valstybių šeimą. Su pasididžiavimu primena, kad 1918 metų vasario 16 dienos Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją kartu su kitais signatarais pasirašė ir lenkas. Okinčicas savo kalbą baigė žodžiais, kad ir šį kartą lenkiškų balsų taip pat nepritrūks.

Varanauskas kalba apie Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Jam ir kai kam iš Tremtinių sąjungos kliūva žodis „laikinasis“, nes vadinamojoje Tarybų Lietuvoje nebuvo nieko pastovesnio už laikiną. Bet siūlo visus pasiūlymus palikti ateičiai, rengiamai naujai Konstitucijai. Nesiblaškyti, laikytis nuostatos, kad šioje Laikinojoje Konstitucijoje nėra nieko, kas galėtų pakenkti Lietuvai, mūsų valstybei.

Jankelevičius savo kalbą pradeda nuo to, kad jis kalba Vilniaus, Šalčininkų ir Švenčionių rajonų Aukščiausiosios Tarybos deputatų grupės vardu. Sako, kad jie puikiai supranta, kad valstybės atkūrimo klausimas yra labai svarbus lietuvių tautai, tauta jį iškentėjo, išpuoselėjo:

– Mes, Lietuvos lenkai, palaikome lietuvių tautos siekimą ieškoti kelių, kaip sukurti geresnį gyvenimą. Bet tokio svarbaus klausimo sprendimas reikalauja, kad būtų tartasi su visais Lietuvos gyventojais, tuo labiau kad mūsų – deputatų, išrinktų Vilnijos krašte, rinkiminėse platformose nebuvo keliamas klausimas dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo nedelsiant. Minėtų rajonų atstovai dėl mums nežinomų priežasčių nebuvo pakviesti dalyvauti komisijos Nepriklausomybei atkurti darbe. Mūsų rinkėjai susirūpinę, kad skubotas tokio svarbaus klausimo sprendimas gali ypač neigiamai atsiliepti jų ir taip žemam gyvenimo lygiui. Mes palaikome gerbiamo Brazausko nuomonę, kad jeigu norime šį siekį įgyvendinti, tai turime daryti palaipsniui, neskubėdami ir gerai apgalvoję. Pagaliau mes, minėtų rajonų deputatai, negalime pasiryžti tam ar kitam žingsniui, nepasitarę su savo rinkėjais. Todėl nuo balsavimo nutarėme susilaikyti. Turiu omenyje nutarimo projektą dėl Lietuvos valstybės atstatymo ir Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. Tokiais pat motyvais mes vadovavomės ir susilaikydami balsuojant dėl deklaracijos apie deputatų įgaliojimus. Siūlau Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą paskelbti spaudoje, pasvarstyti su žmonėmis. Skubotumas priimant tokį solidų dokumentą, nors jis ir laikinas, yra neleistinas.

Landsbergis dėkoja Jankelevičiui.

– Visi suprantame lenkų tautybės Lietuvos piliečių rūpestį, nerimą ir tuo labiau sveikiname jų deputatų pasisakymą už atgimstančią Lietuvą. Suprantame, kad jie neturėjo įgaliojimų balsuoti taip, kaip balsavo mūsų didžioji dauguma, ir, manau, niekas blogai neinterpretuos jų korektiško susilaikymo.

Atsiranda daugiau deputatų, norinčių kalbėti. Visi jie daugiausia kalba apie Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą. Pasipila pastabos ir pasiūlymai, kaip jį būtų galima taisyti.

Arvydas Leščinskas turi pasiūlymų nutarimo dėl Lietuvos valstybės atstatymo projektui:

– Mano supratimu, apibrėžiant 1918 ir 1920 metų dokumentų bendrumą su šiuo dokumentu, jo netiktų vadinti nutarimu, nes pas mus terminas „nutarimas" yra gerokai nuvalkiotas. Gal geriau tiktų pavadinti arba aktu, arba rezoliucija?

Kęstutis Lapinskas, vienas iš visų penkių dokumentų paketo rengėjų, išsamiai aiškina Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatas, jų tarpusavio sąsajas, komentuoja deputatų pastabas ir pasiūlymus. Jam priimtina ne viskas, kas siūloma.

Atsako ir į Leščinsko pastabą nutarimo projektui dėl Lietuvos valstybės atstatymo:

– Buvo siūloma vietoje nutarimo priimti aktą ar rezoliuciją. Beje, buvo siūlymų vadinti ir įstatymu, nors įstatymu vadinti nėra pagrindo: tai daugiau iškilmingas pareiškimas. Mes nenorėjome jo vadinti ir aktu, nors pradėjus rengti šį dokumentą jį buvo siūloma vadinti būtent aktu. Kaip žinote, 1918 metų Vasario 16-osios Aktas taip ir vadinasi, todėl, kad nebūtų vėl akto dėl akto atkūrimo, buvo pasirinkta nutarimo forma. Manau, kad redakcinėje komisijoje mes dar aptarsime šį klausimą.

Įsiterpia Česlovas Stankevičius. Jis vadovauja redakcinės komisijos darbui:

– Redakcinė komisija, atsižvelgdama į deputatų pastabas dėl trečiojo, ketvirtojo ir penktojo dokumentų tekstų, juos jau yra gerokai pakeitusi, tačiau jai dar reikia šiek tiek laiko, kad skubėdami nepadarytume klaidų. Papildžius ir pataisius šiuos dokumentus, komisija galėtų juos pateikti svarstyti 21 valandą ir dėl jų balsuoti.

Niekas neprieštarauja, komisijos prašoma dirbti toliau.

Komisija toliau atidžiai svarsto redakcinius pasiūlymus, pirmiausia tuos, kuriuos nutarimui dėl Lietuvos valstybės atstatymo pateikė Pranas Kūris ir Gintaras Pukas. Pritaria, kad vietoje nutarimo būtų priimtas aktas, kad jo pavadinime būtų įrašytas žodis „nepriklausomos", kad po žodžių „atstatomas suverenių galių vykdymas" būtų įrašyta „ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė". Į projektą įrašomas ir teiginys, kad „Lietuvos valstybė įsipareigoja garantuoti demokratinę valdymo tvarką". Pritariama, kad būtų įrašytas teiginys, jog Lietuva pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams.

Su pasiūlymais išbraukti nuorodą į Helsinkio pasitarimo baigiamąjį aktą, išbraukti teiginį, kad Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės Konstitucija, taip pat išbraukti nuostatą, kad „Lietuva pripažįsta sienų nekintamumo principą, kaip jie suformuluoti Helsinkio konferencijos Baigiamajame Akte", komisija

nesutinka, juos atmeta, bet vietoje žodžių „sienų nekintamumo“ įrašo „sienų neliečiamumo“.

Komisija nepritaria ir kai kuriems kitiems, smulkesniems, redakciniams pasiūlymams.

Redakcinės komisijos suredaguotas Akto tekstas skamba gražiau, dabar jis sklandesnis ir iškilmingesnis.

Visas pataisas Gintaras Pukas žymisi savo projekto egzemplioriuje. Tą patį daro ir kiti redakcinės komisijos nariai. Visi pasiūlymai, kurie buvo pateikti komisijai, apsvarstyti.

Česlovas Stankevičius, pamatęs, kad neliko, ką svarstyti ir dėl ko diskutuoti, klausia:

– Na ką, atrodo, kad jau baigėme redaguoti? Ar jau viskas, ar dar turime kokių nors pastabų ir pasiūlymų? Neturime, spėjome laiku. Tekstą dar reikia perspausdinti. Mačiau, kad daug kas žymėjotės pataisas. Būtų gerai, jeigu, prieš atiduodami spausdinti, tiksliai ir tvarkingai užsirašytume galutinę dokumento redakciją. Kartu dar kartą pasitikrintume, ar visi vienodai užsirašėme tai, dėl ko sutarėme, ar visų mūsų tekstai sutampa. Gintarai, mačiau, kad jūs viską kruopščiai žymėjotės savo egzemplioriuje, gal perskaitykite. Kas užrašys galutinę redakciją?

– Aš užrašysiu, mano raštas lengvai įskaitomas, – pasisiūlo Andriukaitis.

Pukas iš lėto skaito tekstą, prašo, kad komisijos nariai stebėtų, ar jis ko nors nepraleido, ar užrašė taip, kaip buvo sutarta. Andriukaitis kruopščiai užsirašo Akto tekstą ant švaraus popieriaus lapo. Tekstas išspausdinamas, komisijos nariai pasirašo. Stankevičius tekstą perduoda Landsbergiui.

Landsbergis, perskaitęs komisijos suredaguotą tekstą, pradeda abejoti, ar reikia teiginio, kad „Lietuvos valstybė įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką“. Sako, kad jeigu įsirašysime tokį įsipareigojimą, atrodys, jog lyg patys abejojame, kokia bus valdymo tvarka. Ar reaguosime į kažkieno skleidžiamus prasimanymus, kad laisvoje ir nepriklausomoje Lietuvoje gali būti nedemokratinė valdymo tvarka? Girdėjau tokių gąsdinimų. O kokia ji dar galėtų būti, jeigu ne demokratinė?

Landsbergis išbraukia žodžius, kad „Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką“, Aukščiausiosios Tarybos balsavimui Aktas pateikiamas be šio teiginio. Ne visi redakcinės komisijos nariai žino, kad jį išbraukė Landsbergis, klausinėja vienas kito, kur dingo teiginys apie demokratinę valdymo tvarką, juk tikrai buvo įrašę. Bet laiko aiškinimuisi ir naujoms diskusijoms jau nėra: Landsbergis kviečia deputatus į savo vietas, tuojau prasidės balsavimas.

Pranas Kūris, sužinojęs, kad Landsbergis išbraukė jo pasiūlytą teiginį, jog Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką, pasipiktina.

Kaip Landsbergis galėjo vienasmeniškai išbraukti tai, ką į projektą įrašė redakcinė komisija? Šis teiginys būtinas, jo negalima atsisakyti!

Vėliau Pukas man pasakojo, kad tada Kūris buvo tiesiog įsiutęs. Paprašė Puko: „Gintarai, niekam nesakykime, kad dalyvavome, mums reikia patylėti bent dešimt metų."

Taip ir buvo: Pranas Kūris tylėjo lygiai dešimt metų. Tik 2000 metų pradžioje paprašė Gintaro Puko, kad jam grąžintų Akto projektą su Kūrio ranka užrašytomis jų abiejų redakcinėmis pastabomis. Sakė, kad jis tada nieko nepasiliko, visi projektai su mūsų pastabomis pas tave. Pukas perdavė jam projekto originalą su jų siūlytomis pataisomis. Nežinau, kaip laikraščio „Respublika" žurnalistai sužinojo, kad Kūris ir Pukas dalyvavo rengiant Kovo 11-osios Akto projektą, bet 2000 metų kovo 11 dienos „Respublikos" numeryje, rubrikoje su intriguojančiu pavadinimu „Kovo 11-osios Akto užkulisiai", buvo išspausdintas interviu su Pranu Kūriu ir Gintaru Puku. Pristatant pokalbo temą buvo rašoma, kad vienas iš klausimų, į kuriuos bus atsakyta, yra toks: „Kas įrašė žodį „nepriklausoma"?" Kreiptis į Puką žurnalistei pasiūlė Pranas Kūris, sakė, kad pataisas Aktui rengė kartu. Tame interviu Kūris kalbėjo mažai, o visų jo ir Puko pateiktų pasiūlymų poveikį Akto projektui įvertino taip: „Aš nevadinčiau to redagavimu." Daug daugiau apie pasiūlymus Akto projektui papasakojo Pukas: „Taip, mums pateiktame projekte žodžio „nepriklausoma" nebuvo, jį įrašyti pasiūlėme mes. Pasiūlėme ir tai, kad turėtų būti priimtas ne nutarimas, o aktas. Turėjome ir kitų redakcinių pastabų. Noriu pabrėžti, kad mes jokiu būdu nepretendavome į principinių klausimų redakciją. Profesorius teisingai pasakė, kad mes neredagavome. Mes tik pateikėme pastabas, kurios, mūsų nuomone, buvo teisiškai tikslesnės."

XXXVII

– Vytai, gal kartais matei Stasį Kašauską, Nikolajų Medvedevą ir Mindaugą Stakvilevičių? Kur jie dingo? Landsbergis liepė skubiai surasti, tegul nedelsdami ateina į salę, tuojau prasidės balsavimas dėl Akto. Sakė, kad svarbus kiekvienas balsas, salėje turi būti visi deputatai.

– Apėjome visus rūmus, jų niekur nerandame, – susirūpinęs sako posėdžių sekretoriato vedėjas Albertas Valys.

– Mačiau prieš kelias valandas. Tu ir pats matei, kad jie balsavo už įstatymą dėl valstybės pavadinimo ir herbo. Neįsivaizduoju, kur jie dabar galėtų būti. Jeigu pamatysiu, pasakysiu, kad Landsbergis jų ieško, tegul skubiai eina į salę.

Landsbergis nujautė, kad per lemiamą balsavimą Medvedevo gali nebūti. Dar prieš kelias dienas, kai viename iš Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimų kilo diskusija, ar deputatai, kurie yra ir TSRS liaudies deputatai, ir Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, turėtų vykti į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą

Maskvoje, Medvedevas sakė, kad jis vis tiek važiuos. „Kiekvienas turi teisę rizikuoti savo gyvybe, bet ne kitų žmonių. Vis tiek važiuosiu į Maskvą, nes bolševizmo nepripažįstu, balsavime nedalyvausiu." O šiandien jis buvo užėjęs pas Landsbergį, klausė, ar gali vykti į Maskvą. Sakė, kad jau turi nusipirkęs lėktuvo bilietus, dabar nežino, ką jam daryti.

– Daryk kaip nori, aš negaliu tau nei leisti, nei neleisti. Žinai, kad mums svarbus kiekvienas balsas, pats spręsk, ar tau tikrai reikia ten vykti.

Tai sakydamas Landsbergis tikėjosi, kad Medvedevas į Maskvą nevyks, bet kai jam per posėdžio pertrauką, likus šiek tiek daugiau nei valandai iki balsavimo dėl Akto pranešė, kad Medvedevo niekur neranda, suprato, kad jis vis dėlto išvyko. Vėliau sužinojo, kad su Medvedevu į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, išskrido Kašauskas ir Stakvilevičius. Kai ši žinia pasklido Aukščiausiosios Tarybos rūmuose, jų koridoriuose nuvilnijo kalbos, kad jie, ko gero, išsigando ir dėl visa ko nutarė apsidrausti, nes nebuvo aišku, kuo viskas pasibaigs. O gal išvyko dėl to, kad balsavimui neteikė didelės reikšmės manydami, jog tai bus netikras nepriklausomybės atkūrimas, o kažkas panašaus į ankstesnės sovietinės Aukščiausiosios Tarybos priimtą suvereniteto deklaraciją. Kodėl jie svarbiausią gyvenime balsavimą dėl Lietuvos nepriklausomybės iškeitė į kelionę į Maskvą, dalyvavimą TSRS liaudies deputatų suvažiavime, – gali paaiškinti tik jie patys.

– Leiskite man perskaityti vardinio balsavimo dėl Lietuvos Respublikos akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo" rezultatus. Gal man leisite neskaityti vardų, o tik pavardes, išskyrus vieną atvejį, kai yra du deputatai ta pačia pavarde, – į deputatus kreipėsi Landsbergis.

Skaito deputatų pavardes, skelbia, kaip kiekvienas iš jų balsavo. Išgirdęs savo pavardę ir kaip jis balsavo, kiekvienas deputatas atsistoja ir balsu patvirtina, kad jis balsavo būtent taip.

– Už šį Aktą balsavo 124 deputatai, prieš nebalsavo niekas, susilaikė šeši. Aktas priimtas. Sveikinu Aukščiausiąją Tarybą, sveikinu Lietuvą.

Niekada nepamiršiu atmosferos, kuri po šių Landsbergio žodžių tvyrojo Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje. Atrodė, kad nuo džiaugsmo šūksnių pakils rūmų stogas. Deputatai susiima rankomis, skanduoja „Lietuva, Lietuva, Lietuva", glėbesčiuojasi, sveikina vienas kitą. Daugelio akyse džiaugsmo ašaros. Svečių, kurių pilna salė, džiaugsmui taip pat nėra ribų. Jausmo, kuris buvo apėmęs visus, kurie buvo salėje, žodžiais apsakyti neįmanoma. Tokio garsaus ir nuoširdaus džiūgavimo, koks tą vakarą buvo salėje, iki tol nebuvau matęs. Tai buvo neįtikėtina.

Tribūnoje Virgilijus Čepaitis.

– Ši diena Lietuvos istorijoje turbūt yra tokia pat svarbi kaip ir 1918 metų vasario 16-oji. Todėl siūlau Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės

atstatymo“ pasirašyti ne tik Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui ir Tarybos sekretoriui, bet ir visiems dalyvavusiems balsavime.

Salė ploja.

Vėliau Čepaitis pasakojo, kad jam tą mintį prieš kelias dienas pakišo keli jauni istorikai, mintis jam patiko, todėl ir paskelbė iš tribūnos.

Akto tekstas išspausdinamas ant įprasto dydžio lapo, plika akimi matyti, kad visų parašai netilps, per mažai vietos. Spausdintuvo, kuriuo Akto tekstą būtų galima išspausdinti ant didesnio formato lapo, Aukščiausiojoje Taryboje nėra. Iš kur gauti galingesnį spausdintuvą? Gauti ne rytoj ar užporyt, o tuojau pat, nedelsiant. Romualdas Krukauskas, kuris tuo metu dirbo Mokslų akademijos Matematikos ir kibernetikos institute ir kartu buvo Sąjūdžio centrinės būstinės visuomeninis kompiuterių administratorius, sako, kad toks spausdintuvas stovi ant jo darbo stalo, galima nuvažiuoti ir trumpam pasiskolinti. Matematikos ir kibernetikos institutas vos už kilometro nuo Aukščiausiosios Tarybos, greta Neries, šalia tilto, prie tuometinio Pedagoginio instituto. Susiskambinama su Matematikos ir kibernetikos instituto padalinio vadovu: ar galite paskolinti? Žinoma, galite atvažiuoti, tikrai paskolinsime. Po gero pusvalandžio Romualdas Krukauskas atveža spausdintuvą į Aukščiausiąją Tarybą. Aktas išspausdinamas ant A3 formato lapo, jis daug didesnis, dabar vietos užteks visų parašams. Deputatai pradeda pasirašinėti, bet kai tekstas paduodamas Landsbergiui, jis pastebi, kad išspausdintas ne galutinis Akto tekstas, už kurį buvo balsuota, o priešpaskutinis projektas.

– Gerbiamieji deputatai, deja, bet tai priešpaskutinis teksto variantas. Turėkime kantrybės ir viskas bus pataisyta.

Salėje šurmulys. Kaip buvo galima taip suklysti? Kur žiūrėjo Sabutis, jis turėjo pastebėti, kad tai ne tas tekstas, už kurį ką tik balsavome.

Aktas išspausdinamas dar kartą. Išsirikiuoja eilė norinčių pasirašyti. Vieni pasirašo taip, kad parašą galima būtų perskaityti, net prirašo pavardę. Kiti kažką suraito, negali suprasti, kas pasirašė. Pasirašymas užtrunka, jau beveik vidurnaktis, ne visi nori laukti eilėje, kai kurie deputatai išeina į namus. Sako, pasirašys rytoj. Brazauskas ir Beriozovas taip pat nenori laukti, turės laiko pasirašyti rytoj, iš antro aukšto laiptais lipa žemyn į fojė. Posėdžių sekretoriato darbuotojai juos pasiveja ant laiptų, paduoda lapą su Akto tekstu. Lapas jau pilnas parašų, bet dar yra šiek tiek laisvos vietos, taip pat ir truputį žemiau po Landsbergio ir Sabučio parašais. Po jais ir pasirašo. Atrodo, kad pasirašė patys pirmieji, kartu pabrėžė savo ypatingą statusą ir nuopelnus.

Tą vakarą pasirašė 114 deputatų.

Čepaičio žodžius „kviečiu pasirašyti visus, dalyvavusius balsavime“ buvo galima aiškinti skirtingai. Ar jis pasiūlė pasirašyti tik tiems dalyvavusiems balsavime, kurie balsavo už Aktą, ar ir tiems, kurie susilaikė? Posėdžių

sekretoriato darbuotojai siūlo pasirašyti ir tiems, kurie susilaikė, bet visi jie atsisako tai padaryti.

Aktas su tą vakarą pasirašiusiųjų parašais nukopijuojamas dauginimo aparatu „Era“. Rytoj jį galės pasirašyti ir tie, kurie to nespėjo padaryti šiandien.

Kitą dieną Aktą pasirašė dar devyni deputatai: Kazimieras Saja, Gediminas Ilgūnas, Albertas Miškinis, Petras Vaitiekūnas, Benediktas Rupeika, Pranciškus Tupikas, Jonas Mačys, Saulius Šaltenis ir Romualdas Rudzys.

Šaltenio parašas – virš visų kitų parašų, kairėje Akto pusėje, šiek tiek žemiau tik už Landsbergio parašą. Būtų radęs vietos ir kitur, žemiau, bet pamatęs, kad Brazauskas ir Beriozovas pasirašė po pat Landsbergio ir Sabučio parašais, nusprendė, kad jis pasirašys aukščiau negu jie. Kad niekas negalvotų, jog Brazausko ir Beriozovo parašai taip aukštai atsirado dėl to, kad jie pasirašė patys pirmieji ar jų nuopelnai ypatingi.

Šeši lenkų tautybės deputatai – Stanislav Akanovič, Leon Jankelevič, Rišard Maceikianec, Stanislav Peško, Valentina Suboč, Edvard Tomaševič – ant Akto nepasirašė, sakė, to negali padaryti, nes jie nebalsavo už Aktą, o susilaikė. Nors jie ir nebalsavo už Aktą, pasirašyti kiekvienam iš jų buvo siūloma kelis kartus. Buvo tikimasi, kad jeigu pasirašytų, tai lyg ir pritartų nepriklausomybės paskelbimui, nors už ją nebalsavo. Be to, labai susilpnėtų lenkų vietos politikų, kurie ragino skelbti tankiai lenkų gyvenamos teritorijos – Vilniaus, Šalčininkų ir Švenčionių rajonų – autonomiją Sovietų Sąjungos sudėtyje. Deja, įkalbėti nepavyko. Jie atsisakė pasirašyti.

Ilgą laiką buvo galvojama, kad ant lapo su Akto tekstu yra visų deputatų, kurie 1990 metų kovo 11 dieną už jį balsavo, parašai. Tada niekas parašų atidžiai neskaičiavo, net ir norint tai padaryti nebūtų lengva, nes dalis parašų tiesiog „lipo“ vienas ant kito. Žiniasklaidoje paplito teiginys, kad ant lapo su Akto tekstu yra visų signatarų, t. y. 124, parašai. Tas pats pasirašiusiųjų skaičius nurodomas istorijos vadovėliuose ir mokslo publikacijose. Kiek signatarų pasirašė iš tikrųjų, netikėtai paaiškėjo praėjus beveik trejiems metams. Artėjant Kovo 11-osios Akto trečiųjų metinių minėjimui Vyriausybė pavedė Kultūros ministerijai organizuoti signataro pažymėjimo knygelių ir garbės raštų gamybą. Buvo pagamintos įrėmintos suvenyrinės Akto kopijos, kiekvieną iš jų pasirašė Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas. Neapsieita be skandalo. Kažkas, norėdamas, kad Akto kopija atrodytų gražiau, kompiuteriu perstumdė signatarų parašus: Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko Vytauto Landsbergio ir Aukščiausiosios Tarybos sekretoriaus Liudviko Sabučio parašus šiek tiek pakėlė, o kitų signatarų parašus nuleido šiek tiek žemiau. Taip tarp parašų susidarė nedidelis tarpas, parašai buvo lyg padalyti į dvi grupes. Tokia akto kopija tikrai atrodė gražiau, bet ji neatitiko originalo. Kadangi ant lapo su Akto tekstu kai kurių signatarų parašai buvo sunkiai įskaitomi, Seimo sekretoriato darbuotojai, norėdami nustatyti, kurie signatarai pasirašė ant lapo su Akto tekstu, palygino

parašus, esančius ant jų vardinio balsavimo kortelių, su parašais ant lapo su Akto tekstu. Ant vardinio balsavimo kortelių deputatai buvo savo ranka aiškiai užrašę savo vardus, pavardes ir pasirašę, todėl nebuvo sunku nustatyti, ar jų parašas yra ir ant lapo su Akto tekstu. Paaiškėjo, kad vieno signataro, kuris balsavo už Aktą, parašo ant lapo su Akto tekstu nėra! Trūksta deputato Kęstučio Rimkaus parašo, nors jis balsavo už Aktą. Kai Seimo posėdžių sekretoriato vadovas Albertas Valys apie tai informavo Seimo Pirmininką Česlovą Juršėną, jis paklausė: „Albertai, ar tu turi bent kiek sąžinės, ar turi širdį? Jeigu turi, tylėk ir neplatink šios žinios." Valys jos ir neplatino, bet žinia vis dėlto kažkaip pasklido. Vėliau Rimkus, žurnalistų paklaustas, kodėl jis tada nepasirašė ant lapo su Akto tekstu, nors balsavo už Aktą, aiškino, kad kovo 11-osios vakarą buvo labai daug norinčių pasirašyti, prie tribūnos, ant kurios buvo pasirašomas lapas, susidarė didelė deputatų eilė, net grūstis, todėl jis nutarė nelaukti, kol galės pasirašyti, pagalvojo, kad pasirašys rytoj, bet sekretoriato darbuotojai esą jam to neleido padaryti, neva sakė, kad laikas pasirašyti jau pasibaigęs. Nežinau, ar deputatas neprisiminė visų tomis dienomis buvusių įvykių ar bandė pasiteisinti, bet jo žodžių negalima priimti už gryną pinigą. Kaip sekretoriato darbuotojai tada neva galėjo neleisti jam pasirašyti, jeigu jie net nežinojo, kad jo parašo ant lapo su Akto tekstu nėra?! Galima tik spėlioti, kodėl jis nepasirašė. Gal dėl to, kad tada buvo pasidavęs vis dar besitęsiančiam parašų už Brazausko išrinkimą Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku rinkimų vajui. Tada jis buvo Pociūnėlių kolūkio pirmininkas. Jau kitą dieną po nepriklausomybė paskelbimo, nepaisydamas to, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku jau buvo išrinktas Landsbergis, jis posėdžių salėje paprašė leisti perskaityti skubią telegramą, gautą iš savo rinkėjų. Sakė, kad jų daug, beveik tūkstantis žmonių. Perskaitė visą: „Vilnius. Aukščiausioji Taryba. Deputatui Rimkui. Kadangi Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos vadovybė sudaryta ne pagal rinkėjų norus, lietuviai reikalauja sudaryti naują Aukščiausiosios Tarybos vadovybę. Nesant galimybės, reikalaujame naujai balsuoti. Radviliškio rajonas, Šeduvos rinkiminė apygarda Nr. 90, Šušvės kolūkis." Priedas – 950 parašų. Noriu visiems deputatams, visiems žmonėms tuo pačiu klausimu pasakyti, kad aš balsavau už gerbiamą Brazauską, jį palaikau ir ateityje palaikysiu."

O gal buvo kokių nors kitų priežasčių, dėl kurių jis nepasirašė? Tai paaiškinti gali tik jis pats. Bet tikrai ne dėl to, kaip jis aiškino vėliau, kad kitą dieną jam pasirašyti esą neleido Seimo sekretoriato darbuotojai. Kita vertus, neturi reikšmės, kad Kęstučio Rimkaus parašo ant lapo su Akto tekstu nėra, balsavimo rezultatų tai nekeičia. Oficialus dokumentas yra tik Aktas, kurį 1990 metų kovo 11 dieną pasirašė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Tarybos sekretorius Liudvikas Sabutis.

Taigi yra tik viena tikra lapo su Akto tekstu ir signatarų parašais versija – ta, kurią deputatai pasirašė 1990 metų kovo 11 ir 12 dienomis. Ją pasirašė ne

124, o 123 signatarai. Kitų lapo su Akto tekstu ir signatarų parašais versijų nėra. Suvenyrinis Akto variantas su signatarų parašais, kurį Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas 1993 metų kovo 11 dieną padovanojo signatarams, neatitinka originalo, todėl negali būti laikomas dar viena Akto versija.

Vėliau Kašauskas bandė įrodinėti ir iki šiol įrodinėja, kad jis esą balsavo už Kovo 11-osios Aktą ir tik po to išskrido į Maskvą. Bet jo paaiškinimai nesutampa su balsavimo protokolu, kuriame prie Kašausko pavardės sudėti brūkšniai: jis nebalsavo nei už, nei prieš, nei susilaikė, vadinasi, balsavime nedalyvavo. Tokie patys brūkšniai ir prie Medvedevo, ir prie Stakvilevičiaus pavardžių. Landsbergis, skelbdamas balsavimo dėl Akto rezultatus, taip pat pasakė, kad Medvedevas, Kašauskas ir Stakvilevičius balsavime nedalyvavo. Patikrinus, kelintą valandą tos dienos vakare lėktuvas iš Vilniaus išskrido į Maskvą, paaiškėjo, kad jis išskrido dešimt minučių po devintos, taigi valanda anksčiau, negu prasidėjo balsavimas dėl Akto. O lėktuvu skridusių keleivių bilietų šaknelės rodė, kad tarp keleivių buvo Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius. Pridėkime dar gerą pusvalandį, nes prieš tiek laiko reikia būti oro uoste, kad spėtum užsiregistruoti skrydžiui. Vadinasi, Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius iš Aukščiausiosios Tarybos išvyko apie pusę devintos vakaro, o Juršėnas balsuoti dėl Akto vardiniu balsavimu pasiūlė, kai buvo šiek tiek po devintos valandos vakaro, taigi, kai lėktuvas, kuriuo į Maskvą skrido Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius, jau buvo išskridęs iš Vilniaus. Balsų skaičiavimo komisija deputatams vardinio balsavimo korteles pradėjo dalinti dar vėliau, apie 10 valandą vakaro. Taigi Kašauskas negalėjo iš anksto gauti ir užpildyti balsavimo kortelės. Kita vertus, pagal tuo metu galiojusį Aukščiausiosios Tarybos reglamentą jokie išankstiniai balsavimai buvo negalimi. Vėliau, kai Kašauskas pradėjo viešai teigti, esą jis iš anksto balsavo už Aktą ir tik po to išvyko į Maskvą, buvo kreiptasi į visus balsų skaičiavimo komisijos narius: ar skaičiuodami balsavimo rezultatus jie turėjo Kašausko balsavimo kortelę, gal tada ją kas nors buvo perdavęs komisijai? Visi patvirtino, kad skaičiuodami balsus jie Kašausko balsavimo kortelės neturėjo, todėl balsavimo protokole prie jo pavardės sudėti brūkšniai. Kaip ir prie Medvedevo ir Stakvilevičiaus pavardžių. O balsų skaičiavimo protokolo pabaigoje padarytas įrašas, kad trys deputatai balsavime nedalyvauja, išvykę į Maskvą.

Galutinį tašką šioje Kašausko tariamo išankstinio balsavimo už Aktą istorijoje padėjo Signatarų statuso įstatymas, pagal kurį Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius nėra laikomi Kovo 11-osios Akto signatarais. Įstatyme visi jie įvardyti kaip asmenys, kurie „1990 metų kovo 11–14 dienomis Maskvoje vykdė svarbią valstybės užduotį“. Bet apie tai šiek tiek vėliau. Dabar pasakysiu tik tiek, kad ir nurodytas teiginys yra šakėmis ant vandens rašytas.

Taigi viskas aišku: Kašauskas balsavime dėl Akto nedalyvavo, todėl jis pagrįstai nėra laikomas signataru. Bet yra viena aplinkybė, kurią būtina išsiaiškinti iki galo: Seimo archyve esančioje byloje Nr. 440-07, kurioje saugomos signatarų

vardinio balsavimo dėl Akto kortelės, visiškai netikėtai aptikau ir Kašausko ranka užpildytą ir pasirašytą balsavimo kortelę, kurioje pažymėta, kad 1990 metų kovo 11 dieną jis balsavo už „Lietuvos valstybės nepriklausomybę“! Nepatikėjau savo akimis, Kašausko kortelės neturėjo būti, juk balsavime dėl Akto jis nedalyvavo! Byloje pažymėta, kad archyvui bylą su signatarų vardinio balsavimo kortelėmis 1991 metų spalio 23 dieną perdavė Aukščiausiosios Tarybos Protokolų skyrius, raštvedė Onutė Jakubickienė. Paskambinau tuometinei Protokolų skyriaus vedėjai Irenai Perkauskienei: gal prisimeni, kaip kortelės atsidūrė Protokolų skyriuje, kas ir kada jas perdavė skyriui, kiek kortelių buvo perduota, ar tarp jų buvo ir Kašausko kortelė? Išgirdau, kad ji visų šių aplinkybių neprisimena, juk nuo to laiko praėjo beveik trisdešimt penkeri metai. Paskambinau visiems tuometiniams Aukščiausiosios Tarybos darbuotojams, kurie apie tai galėtų ką nors žinoti, bet nė vienas iš jų negalėjo pasakyti nieko konkretaus, tik spėliojo, kada ir kaip balsavimo kortelės galėjo patekti į Protokolų skyrių: gal Protokolo skyriui jas galėjo perduoti balsų skaičiavimo komisija; gal balsavimo kortelės tam tikrą laiką galėjo būti saugomos Aukščiausiosios Tarybos Posėdžių sekretoriate, o vėliau perduotos Protokolų skyriui. Išgirdau ir kitokių versijų, pavyzdžiui, kad jas saugojo tuometinis Aukščiausiosios Tarybos sekretorius Liudvikas Sabutis. Paskambinau ir jam, tačiau išgirdau, kad jis to neprisimena ir negali patvirtinti. Spėlionėmis remtis negaliu ir nesiremsiu, nes jos tikrai nepadės nustatyti, kada Kašauskas užpildė savo vardinio balsavimo kortelę ir kaip bei kada ji atsidūrė tarp signatarų vardinio balsavimo kortelių. O gal aš beldžiuosi į atviras duris?

Visos man žinomos aplinkybės leidžia manyti, kad galimi du variantai. Vieną iš jų padiktavo įrašas Kašausko vardinio balsavimo kortelėje: jis rašo, kad balsuojama dėl „Lietuvos valstybės atstatymo“. Tokio balsavimo apskritai nebuvo, buvo balsuojama „Dėl Akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo““. Būtent tokie įrašai yra kitų deputatų vardinio balsavimo kortelėse. Įrašų skirtumas – ne smulkmena, o esminis dalykas. Kašausko įrašas, kad balsuojama dėl „Lietuvos valstybės atstatymo“, rodo, jog jis naudojosi anksčiau pateiktu projektu, t. y. nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projektu. Vadinasi, Kašauskas nežinojo, jog Aukščiausiosios Tarybos sudaryta redakcinė komisija nutarimo projektą pakoregavo: vietoje „nutarimo“ įrašė „Aktas“, taip pat pavadinimą papildė žodžiu „nepriklausomos“. Taigi, galima manyti, kad Kašauskas vardinio balsavimo kortelę užpildė iki prasidedant balsavimui. Iš kur jis iš anksto gavo vardinio balsavimo kortelę? Gal ją galėjo gauti, kai vardiniu būdu buvo balsuojama dėl deklaracijos „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“. Gal tada pasiėmė kelias korteles, vieną kortelę panaudojo balsuodamas už deklaraciją, o kitą pasiliko. Prieš išvykdamas iš Aukščiausiosios Tarybos į oro uostą, užpildė turimą tuščią balsavimo kortelę, pažymėjo, kad jis balsuoja už „Lietuvos valstybės atstatymą“. Ką su kortele darė toliau, nei deputatams, nei man nėra žinoma. Aišku tik viena: nei balsų skaičiavimo komisijai,

nei kam nors iš deputatų, nei Posėdžių sekretoriatui jis savo vardinio balsavimo kortelės nepaliko, taip pat neinformavo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko Vytauto Landsbergio, kad jis iš anksto esą balsavo už „Lietuvos valstybės atstatymą“. Svarbu ir tai, kad jokio išankstinio balsavimo Aukščiausiosios Tarybos Reglamentas nenumatė, tokio balsavimo negalėjo būti ir jo nebuvo. Kai balsų skaičiavimo komisija pradėjo dalyti vardinio balsavimo korteles, kad būtų balsuojama dėl Akto, Kašauskas jau buvo išskridęs į Maskvą.

Gal galimas ir kitas variantas: Kašauskas negalėjo iš anksto gauti vardinio balsavimo kortelės, vadinasi, prieš išskrisdamas Į Maskvą jos užpildyti negalėjo. Gal jis vardinio balsavimo kortelę užpildė ne 1990 metų kovo 11 dieną, kaip nurodyta kortelėje ir dabar tvirtina pats, o vėliau, bet ne anksčiau kaip kovo 15 dieną, nes būtent tą dieną jis grįžo iš Maskvos. O kada ir kaip ji galėjo būti pridėta prie signatarų vardinio balsavimo kortelių, kurios saugomos Seimo archyve, išsiaiškinti nepavyko. Manau, kad iki galo išsiaiškinti situaciją yra labai svarbu. Vien dėl to, kad nebūtų klastojama istorija. Kaip tai padaryti, ne mano reikalas. Svarbiausia tai, kad būtų užfiksuota ir ateities kartoms palikta tikra istorinė tiesa, kurią, deja, bandoma iškraipyti. Kašauskas gali teigti, kad jis balsavo už Kovo 11-osios Aktą, gali manyti, kad jis yra signataras, bet taip nėra. Turime 124, o ne 125 signatarus.

Kai po paskaitos apie Kovo 11-osios Aktą studentai manęs paklausė: dėstytojau, gal žinote, kas ant lapo su Akto tekstu ir signatarų parašais pasirašė raudonos spalvos tušinuku, – sutrikau. Kad vienas parašas yra raudonos spalvos, negali nepastebėti, jis iš karto krenta į akis. Kiekvieną kartą, kai pažvelgdavau į lapą su Akto tekstu ir signatarų parašais, pagalvodavau, kad signataras pasirašė raudonos spalvos tušinuku tik todėl, kad neturėjo kitos spalvos tušinuko, pasirašė tokiu, kokį turėjo. O apie tai, kas taip pasirašė, nesusimąstydavau, man atrodė, kad tai neturi reikšmės. Pasirodo, kad turi, kitaip tokio klausimo nebūčiau sulaukęs. Pasižiūrėjau į parašą, jis neįskaitomas. Atsiprašiau studentų, kad į užduotą klausimą šiandien negaliu atsakyti, nes nežinau, kieno šis parašas. Pažadėjau iki kitos paskaitos išsiaiškinti. Nustatyti, kas pasirašė raudonos spalvos tušinuku, nebuvo sunku: ant lapo esantį raudoną parašą palyginau su parašais, kurie yra ant signatarų vardinio balsavimo dėl Akto kortelių, – paaiškėjo, kad tai signataro Virgilijaus Čepaičio parašas. Nenorėdamas suklysti, paskambinau jam, pasiteiravau, ar tai jis pasirašė raudonu tušinuku? Čepaitis patvirtino: taip, tai mano parašas. Gerai, kad tada lyg tarp kitko pajuokavau: gerbiamas signatare, raudona spalva labai krenta į akis, ar neturėjote tamsios spalvos tušinuko, lapas su parašais atrodytų gražiau? Buvau įsitikinęs, kad tai vienintelė priežastis, kodėl jis pasirašė raudonos spalvos tušinuku. Čepaičio paaiškinimas nustebino. Pasirodo, priežastis buvo visiškai kita. Jis sakė, kad tada turėjo ir tamsios spalvos tušinuką, o raudonu pasirašė tik dėl to, kad taip „protestavo prieš KGB pinkles“. Mat prieš pat balsavimą dėl Akto jis pastebėjęs, kad deputatams išdalytame Akto

projekte, kurį galutinai suredagavo Aukščiausiosios Tarybos sudaryta redakcinė komisija, neliko komisijos įrašyto sakinio, jog „Lietuva įsipareigoja garantuoti viduje demokratinę valdymo tvarką“. Nors jis nebuvo redakcinės komisijos narys, tačiau dalyvavo komisijos posėdyje, galįs patvirtinti, kad komisijos nariai nutarė į Akto projektą įrašyti šį sakinį, o dabar mato, kad jo nėra. Jis pagalvojęs, kad tai KGB darbas, bet laiko išsiaiškinti, kas ir kada išbraukė minėtą sakinį ar ką nors pakeisti, jau nebuvo, nes balsavimas dėl Akto jau buvo prasidėjęs. Todėl jis nutarė protestuoti prieš to sakinio išbraukimą: pasirašė ne tamsios, o raudonos spalvos tušinuku. Visai be reikalo. Tada, ko gero, nežinojo, kad šį sakinį iš Akto projekto išbraukė Landsbergis, nes sakinys buvo labai dviprasmiškas: jeigu Akte reikia duoti tokią garantiją, tai gal nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje tikrai galės būti ir nedemokratinė valdymo tvarka? Nereikėjo duoti papildomo peno tokioms ir panašioms abejonėms ar gąsdinimams, kuriuos tada skleidė komunistų partijos veikėjai ir kiti „buvusieji“. Ir be šio sakinio iš Akto teksto buvo aišku, kad valstybės valdymo tvarka galės būti tik demokratinė. Jeigu tada Čepaičiui kas nors būtų paaiškinęs, kodėl Akto projekte neliko šio sakinio, gal jis nebūtų protestavęs ir pasirašytų ne raudonos, o tamsios spalvos tušinuku, kurį, kaip sakė, tada turėjo. Lapas su Akto tekstu ir signatarų parašais atrodytų gražiau. Kita vertus, na ir kas, kad Čepaitis pasirašė raudonos spalvos tušinuku, juk svarbu ne parašo spalva, o tai, kad jis, kaip Kovo 11-osios Akto signataras, po juo pasirašė. Dabar žinome, kodėl jis pasirinko tokią spalvą.

XXXVIII

O dabar grįžkime prie minėtos „svarbios valstybinės užduoties“, kurią, kaip rašoma Signatarų statuso įstatyme, 1990 metų kovo 11–14 dienomis Maskvoje vykdė Nikolajus Medvedevas, Stasys Kašauskas ir Mindaugas Stakvilevičius. Medvedevas, vėliau paklaustas, kodėl, nesulaukęs balsavimo dėl Akto, išskrido į Maskvą, aiškino, esą suvažiavimo išvakarėse jam iš Maskvos paskambino TSRS liaudies deputatė Galina Starovoitova, viena iš Rusijos demokratinių jėgų lyderių, ir paprašė, kad Lietuvos deputatai kuo greičiau skristų į Maskvą: „Mes žinome, kas vyksta Vilniuje, bet ar jūs žinote, kas dedasi Maskvoje? Ne, nežinote. Prieš jus ruošiamas sąmokslas.“ Tik dėl to jis ir išskridęs.

Ar taip buvo iš tiesų, labai abejojau, nes Medvedevas prieš dvi dienas Sąjūdžio deputatų klubo pasitarime sakė, kad jis vyks į Maskvą nepaisydamas to, kad čia yra manančių, jog ten vykti nereikėtų. Tada apie jokius Starovoitovos skambučius net neužsiminė. Gal ji paskambino vėliau, kovo 10 ar 11, o gal prieš pat balsavimą dėl Akto? To neįmanoma patikrinti, turiu pripažinti, jog paneigti, kad Starovoitova tikrai skambino Medvedevui, negaliu. Bet tuo labai abejoju.

Dar vėliau pradėjo sklisti gandas, esą Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius į Maskvą vyko Landsbergio žodiniu pavedimu. Nežinau, kas paleido šį gandą,

bet man neteko skaityti ar girdėti, kad Landsbergis kur nors būtų patvirtinęs, jog jis tada jiems žodžiu ar raštu buvo davęs tokį pavedimą.

Kaip buvo iš tiesų, sužinojau iš Landsbergio 2024 metų vasario 24 dieną Vilniaus knygų mugėje, kai kartu su juo pristatėme mano sudarytą knygą „Kovo 11-oji. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas“. Po pristatymo sėdėjome prie staliuko ir šnekučiavomės.

Paklausiau Landsbergio:

– Profesoriau, tikriausiai pastebėjote, kad knygoje parašiau, jog balsuojant dėl Akto salėje buvo 130 deputatų, o trys – Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius – buvo išvykę į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Signatarų įstatyme parašyta, kad jie tuo metu Maskvoje vykdė svarbią valstybinę užduotį. Bet gerai prisimenu, jog prieš pat balsavimą dėl Akto jūs prašėte juos surasti ir pasakyti, kad kuo greičiau eitų į posėdžių salę, nes kiekvienas balsas labai svarbus. Dar tą patį kovo 11-osios vakarą Aukščiausiojoje Taryboje sklido kalbos, kad jie išvyko patys. Jeigu jų ieškojote, vadinasi, išvyko patys, jokios užduoties jiems nebuvote davęs. Kito žmogaus, kuris galėtų jiems pavesti vykti į Maskvą ir vykdyti valstybinės reikšmės užduotį, tada Lietuvoje nebuvo, tik jūs. Gal galite pasakyti, kaip tada buvo iš tikrųjų?

– Tą pasaką, kad neva aš juos siunčiau į Maskvą vykdyti kažkokios valstybinės užduoties, vėliau, atrodo, 2004 metais, sugalvojo kairieji. To, kad planuoja vykti, jie su manimi nederino, išvyko patys. Tiesa, prieš tai pas mane buvo užėjęs Medvedevas, sakė, kad jau turi nusipirkęs bilietus, klausė, ką jam daryti. Pasakiau, spręsk pats, aš negaliu nei leisti, nei neleisti. Išskrido. Nežinau, apie kieno ir kokius pavedimus jie kalba. Aš nė vienam iš jų jokių pavedimų nedaviau. Visi jie išvyko savo valia, turėjo tokią teisę, nes buvo TSRS liaudies deputatai. Tik jie patys gali paaiškinti, kodėl lemiamą balsavimą dėl nepriklausomybės atkūrimo iškeitė į suvažiavimą Maskvoje. Gal tikrai manė, kad ten gali būti naudingi, gal dėl kokių nors kitų priežasčių? Nežinau. Prisimenu, kad kovo 11-osios išvakarėse Sąjūdžio deputatų klube svarstėme, gal reikėtų grupę Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatų, kurie dar buvo ir TSRS liaudies deputatai, komandiruoti į Maskvą, tačiau ne kaip TSRS liaudies deputatus iš Lietuvos, o jau kaip nepriklausomos Lietuvos Respublikos atstovus. Tegul stebi, kas ten vyksta, turėsime daugiau informacijos. Bet tada jokio sprendimo nepriėmėme.

Na, štai tau ir Landsbergio žodinis pavedimas vykti į Maskvą ir svarbi valstybinė užduotis! Pasirodo, visa tai šakėmis ant vandens rašyta. Galai kažkaip nesueina: Seimo priimtame Signatarų statuso įstatyme rašoma, kad Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius 1990 metų kovo 11–14 dienomis Maskvoje vykdė svarbią valstybinę užduotį, o Landsbergis sako, kad jų į Maskvą nesiuntė ir jokios užduoties jiems nedavė. Kito žmogaus, kuris galėtų išsiųsti deputatus į Maskvą su ypatinga valstybinės reikšmės užduotimi, tuo metu Lietuvoje nebuvo. Šypteliu pagalvojęs: gal jiems tokią užduotį davė Brazauskas, juk visi

išvykusieji į Maskvą buvo „kairieji“: Nikolajus Medvedevas buvo savarankiškos LKP CK narys, o Mindaugas Stakvilevičius – LKP CK biuro narys. Aišku, kad Brazauskas jiems tokios užduoties negalėjo duoti. Tada spauda rašė, kad kitą dieną po nepriklausomybės atkūrimo Brazauskas skrido į Maskvą ir prieš išskrisdamas vienam užsienio žurnalistui, atrodo, amerikiečių, pasakė: „Niekas šiandien nėra laimingas. Kiekvienas galvoja, kad būdas, kaip jie [Sąjūdis] tai padarė, yra nenatūralus ir nelogiškas.“ Įdomu, ko ir pas ką kovo 12-ąją į Maskvą skrido Brazauskas? Apie tą skrydį jis nei tada, nei vėliau nebuvo linkęs kalbėti.

Tai, kad Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius balsavime dėl Akto nedalyvavo, ilgai niekam nerūpėjo. Ir jiems patiems. Viskas pasikeitė, kai Seimas 2003 metų spalio 16 dieną priėmė Signatarų statuso įstatymą, kuriame nustatė, kad signatarams skiriama renta, kurios dydis – 50 procentų Seimo nario algos. Tarp įstatymo priede išvardytų signatarų pavardžių Kašausko, Medvedevo ir Stakvilevičius nebuvo. Dėl to jie neturėjo jokių pretenzijų, suprato, kad negali būti laikomi signatarais, nes balsavime dėl nepriklausomybės atkūrimo nedalyvavo, tuo metu buvo Maskvoje. Bet dėl to, kad jiems nebuvo numatytos tokios pat socialinės garantijos kaip ir signatarams, pasijuto nepelnytai užmiršti ir net nuskriausti. Vis dažniau pradėjo klausinėti signatarų: tai kaip čia yra, kad mes, kurie kaip ir jūs tuo metu buvome Aukščiausiosios Tarybos deputatai, neturime tokių pačių socialinių garantijų kaip ir jūs, nors visi žinote, kad buvome už nepriklausomybę, balsavome už deklaraciją dėl deputatų įgaliojimų ir įstatymą dėl valstybės pavadinimo ir herbo, o tą vakarą į Maskvą išvykome tik todėl, kad galvojome, jog čia balsų užteks ir be mūsų, ten galime būti naudingesni, žinosime, kas ten vyksta, ką jie planuoja su mumis daryti. Jeigu būtume likę čia, būtume balsavę ir už Aktą. Nejaugi tuo abejojate? Gal yra galimybė kaip nors pataisyti Signatarų įstatymą, ištaisyti šią neteisybę? Neprašome būti laikomi signatarais, bet gal galime būti jiems bent iš dalies prilyginti, pavyzdžiui, turėtume teisę gauti tokią pačią rentą, kokią gali gauti signatarai?

Į studentų klausimą – dėstytojau, gal galite smulkiau paaiškinti, kokią konkrečią valstybės užduotį Maskvoje vykdė deputatai, kurie nedalyvavo balsavime dėl Nepriklausomybės Akto, kas jiems davė tą užduotį ir kaip jie ją vykdė, – negalėjau tiksliai atsakyti. Spėliojau: gal tokią, gal kitokią. Dar pajuokaudavau, kad gal jie tuo metu į Maskvą buvo išvykę kaip Lietuvos šnipai, kurie turėjo rinkti informaciją apie tai, kokių priemonių Maskva planuoja imtis prieš Lietuvą. O tokia veikla, kaip jūs žinote, yra paslaptis, todėl niekas, kas tyrinėjo Kovo 11-osios Akto priėmimo aplinkybes, nieko konkretaus apie tai neparašė. O kodėl man nepasigilinus į tai, kaip įstatyme atsirado teiginys, kad jie Maskvoje vykdė valstybės užduotį, ir ne bet kokią, o svarbią. Rasti atsakymą nebuvo sudėtinga, pakako perskaityti Seimo 1990 metų kovo 11 dienos vakarinio posėdžio stenogramą ir įstatymo rengimo medžiagą.

Žodžiai „valstybinė užduotis“ pirmą kartą nuskambėjo Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų kovo 11 dienos posėdžio vakare, praėjus maždaug valandai po balsavimo dėl nepriklausomybės atkūrimo. Deputatai svarstė ir priėmė kreipimąsi į pasaulio tautas, kuriame buvo pranešama, kad Lietuva grįžo į laisvųjų pasaulio tautų šeimą, tikisi jų solidarumo ir paramos. Paskui Laurinkus pasiūlė: „Šiuo metu dalis TSRS liaudies deputatų jau yra Maskvoje. Siūlyčiau jiems pasiųsti telegramą Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko vardu ir informuoti juos.“

Landsbergis paaiškino, kad tas klausimas buvo svarstytas, yra nutarimo projektas, kai kurios pavardės išbrauktos, kai kurios – ne, bet jie sėdi čia. Paklausė Antanavičiaus, ar jis norėtų vykti. Išgirdo, kad ne, dabar vykti jis neketina. Gal vykti norėtų Bičkauskas? Šis atsakė, kad jokio noro vykti į Maskvą neturi, reikia svarstyti, ar tikslinga ten vykti.

Landsbergis sako:

– Tą klausimą mes apsvarstysime, kai aš perskaitysiu tekstą iki galo. Toliau: deleguojame Stasį Kašauską, kuris jau yra išvykęs, Mečį Laurinkų, kuris laukia Aukščiausiosios Tarybos sprendimo, ir Nikolajų Medvedevą, kuris taip pat išvykęs. Taigi šiuos deputatus mes galime deleguoti. Skaitau toliau tekstą po pavardžių. „Kad pareikštų ten apie Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos išreikštą suvereninę Lietuvos žmonių valią gyventi savo nepriklausomojoje valstybėje ir norą pradėti derybas dėl abiejų šalių tarpvalstybinių santykių sureguliavimo.“ Jeigu keli mūsų deputatai būtų ten su tokiu įgaliojimu ir padarytų tokį pareiškimą, jie atliktų tik mūsų pavestą valstybinę užduotį.

Laurinkus, išgirdęs Landsbergio pasiūlymą dėl deputatų delegavimo ir valstybinės užduoties vykdymo, replikavo:

– Aš tik siūliau pasiųsti telegramą, informuoti apie tai, kas čia įvyko ir padėkoti. Ir viskas.

Landsbergis klausia:

Už ką padėkoti?

Laurinkus bando kažką paaiškinti, bet salėje triukšmas, nieko negirdėti.

Landsbergis apibendrina:

– Tai pasveikinimą? Galima ir padėką, bet aš įsivaizduoju, kad mes turime juos broliškai pasveikinti. Sutarkime taip: pasiųskime sveikinimo telegramą ir tekstus, kad žinotų ir disponuotų jais, būdami tose Tarybų Sąjungos valdžios įstaigose, kur jiems gali tekti būti. Gerai? Tokio žodinio susitarimo pakanka, taip? Telegramą pasirašys Prezidiumas. Ačiū. Tuo būdu šios dienos sesijos darbą baigiame.

Taigi Aukščiausioji Taryba Landsbergio pasiūlymo dėl deputatų delegavimo ir valstybinės užduoties vykdymo nesvarstė, jokio nutarimo dėl Kašausko, Medvedevo ir Stakvilevičiaus delegavimo į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą nepriėmė ir jokios valstybinės užduoties vykdyti jiems nepavedė. Vietoje to buvo nutarta nusiųsti telegramą visiems Maskvoje esantiems TSRS

liaudies deputatams iš Lietuvos. Su sveikinimais ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtų dokumentų tekstais.

Kiekvienas teisininkas pasakys, kad posėdyje nuskambėjęs Landsbergio pasiūlymas „deleguojame Stasį Kašauską, kuris jau yra išvykęs, ir Nikolajų Medvedevą, kuris taip pat išvykęs“ negali būti aiškinami kaip esą reiškiantys, kad tokiu būdu Landsbergis juos delegavo į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Landsbergio pasiūlymas „deleguojame“ jokių teisinių padarinių nesukėlė. Jų nesukėlė ir Landsbergio žodžiai apie „valstybinę užduotį“, nes jokios užduoties – nei valstybinės, nei kokios nors kitos – tuo metu Maskvoje esantiems deputatams nei Landsbergis, nei Aukščiausioji Taryba nedavė. Nelikus „delegavimo“, nebuvo prasmės formuluoti kokią nors valstybinę užduotį. Teisinius padarinius sukėlė po kelių dienų, tiksliau, 1990 metų kovo 13 dieną, Aukščiausiosios Tarybos priimtas nutarimas „Dėl TSRS liaudies deputatų iš Lietuvos teisinio statuso“, kuriuo Aukščiausioji Taryba įgaliojo TSRS liaudies deputatus iš Lietuvos dalyvauti TSRS liaudies deputatų suvažiavime valstybės atstovų statusu ir supažindinti TSRS Vyriausybę bei visuomenę su Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimais dėl Lietuvos Respublikos atstatymo ir pripažinimo.

Kad ir kaip būtų, 2004 metų pabaigoje Seimo kairioji dauguma staiga „prisiminė“, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis 1990 metų kovo 11 dienos posėdžio pabaigoje, pasibaigus balsavimui dėl nepriklausomybės atkūrimo, pasiūlė Medvedevą ir Kašauską deleguoti į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, kad jie ten praneštų apie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą ir taip atliktų valstybinę užduotį. Be to, vis dar sklandė gandas, kad Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius balsavime dėl Nepriklausomybės Akto nedalyvavo dėl to, kad tada juos į Maskvą išsiuntė Landsbergis. Kad jie buvo išsiųsti į Maskvą, tiki ir dalis Seimo narių.

Grupė Seimo narių parengė Signatarų statuso įstatymo papildymo projektą, kurio aiškinamajame rašte teigiama: „Trys Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatai – S. Kašauskas, N. Medvedevas ir M. Stakvilevičius – 1990 m. kovo 11–14 d. d. *buvo išsiųsti į Maskvą vykdyti svarbios valstybinės užduoties,* todėl negalėjo dalyvauti balsavime „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ Akto.“ Seimo kuluaruose pasigirdus abejonių, ar jie tikrai buvo „išsiųsti“, pradėta ieškoti jų „išsiuntimą“ patvirtinančių dokumentų ir kitų įrodymų. Jų rasti nepavyko. Todėl patikslintame projekto variante žodžių, kad jie buvo išsiųsti į Maskvą ir todėl nedalyvavo balsavime dėl Nepriklausomybės Akto, neliko – jie buvo išbraukti. Bet teiginys, kad jie tomis dienomis vykdė svarbią valstybės užduotį, liko. Kiekvienam, perskaičiusiam, kad Maskvoje jie vykdė svarbią valstybės užduotį, iš karto kyla klausimas: kokią užduotį, kas jiems ją davė, kaip jie ją vykdė? Nustebau, kad Seimo nariams, – nei tiems, kurie parengė įstatymo projektą, nei tiems, kurie dalyvavo jį svarstant ir priėmė, – toks

klausimas nekilo. Dar labiau nustebino tai, kad prie projekto nebuvo pridėta nei pačių deputatų paaiškinimų ar kokių nors kitų dokumentų, patvirtinančių, kad jie buvo gavę tą „valstybinės reikšmės užduotį“, nenurodyta, nei kas jiems tą užduotį davė, nei tai, kaip jie tą užduotį vykdė. Prisiminiau Medvedevo aiškinimą, kad tada jis į Maskvą išskridęs tik dėl to, kad tai padaryti jį paragino jam paskambinusi TSRS liaudies deputatė Galina Starovoitova. Apie tai, kad jam tada buvo duota kokia nors „valstybinė užduotis“, net neužsiminė. Dar vienas klausimas: kodėl įstatymo projekto rengėjai nesikreipė į Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką Vytautą Landsbergį ir jo nepaprašė paaiškinti, kaip tada viskas iš tiesų buvo? Gal bijojo, kad išgirs atsakymą, kuris pagrindinį įstatymo projekto argumentą, esą projekte nurodyti deputatai kovo 11–14 dienomis Maskvoje vykdė „svarbią valstybės užduotį“, pavers niekais?

Seimas 2004 metų lapkričio 11 dieną papildo Signatarų statuso įstatymą, pakeičia jo priedėlio pavadinimą, dabar tai „Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatai, 1990 m. kovo 11–14 dienomis vykdę svarbią valstybinę užduotį Maskvoje“. Įstatyme nurodoma, kad Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius tomis dienomis Maskvoje vykdė svarbią valstybės užduotį, jie gali gauti valstybinę signataro rentą, jos dydis toks pat kaip ir signatarų.

Dėl ko į įstatymą buvo įrašytos Medvedevo ir Kašausko pavardės, iš dalies galima suprasti: jas savo kalboje Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų kovo 11-osios posėdyje, pasibaigus balsavimui dėl nepriklausomybės, posėdyje minėjo Landsbergis. Nors, kaip išsiaiškinau, jų į Maskvą niekas nedelegavo ir jokios valstybinės užduoties vykdyti nepavedė. Bet Mindaugo Stakvilevičiaus pavardės įrašymas man iki šiol lieka mįslė. Landsbergis, kalbėdamas apie deputatų delegavimą į Maskvą, jo pavardės neminėjo.

Nemanau, kad teisę gauti tokią rentą, kokią gali gauti Kovo 11-osios Akto signatarai, Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius įgijo dėl to, kad, kaip rašoma įstatyme, jie 1990 metų kovo 11–14 dienomis Maskvoje vykdė svarbią valstybinę užduotį. Apie tai, kad Lietuva atkūrė nepriklausomybę, TSRS liaudies deputatų suvažiavimui iš jo tribūnos kovo 13 dieną pranešė ne kuris nors iš jų, o TSRS liaudies deputatas Vaidotas Antanaitis, kurį tai padaryti buvo įgaliojęs Landsbergis. Kovo 13 dieną Aktą ir kitus su nepriklausomybės atkūrimu susijusius dokumentus Landsbergio pavedimu į Maskvą nuvežė Bičkauskas, kuris buvo ir TSRS liaudies deputatas, – jis viso suvažiavimo akivaizdoje dokumentus įteikė Gorbačiovui tiesiai į rankas. Kita vertus, kovo 11 dieną Maskvoje buvo nemažai TSRS liaudies deputatų iš Lietuvos, jiems apie tai, kad Lietuva atkūrė nepriklausomybę, buvo pranešta telegrama praėjus kelioms valandoms po to, kai Aukščiausioji Tarybą priėmė Aktą. Jie apie tai tuojau pat informavo Tarpregioninės demokratų grupės ir kitus deputatus, žiniasklaidą, taip pat ir Vakarų valstybių. Nebuvo jokio reikalo Signatarų statuso įstatymo papildymą argumentuoti tuo,

kad Kašauskas, Medvedevas ir Stakvilevičius kovo 11–14 dienomis Maskvoje vykdė „svarbią valstybinę užduotį“. Tai argumentas, paimtas iš lubų, nėra jokių įrodymų, kad jiems buvo duota tokia užduotis. Argi neatrodo paradoksalu, kad po nepriklausomybės atkūrimo praėjus beveik 15 metų priimamas įstatymas, pagal kurį deputatai, 1990 metų kovo 11 dieną nusprendę nedalyvauti balsavime dėl Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto ir prieš pat balsavimą, net neinformavę Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko Vytauto Landsbergio, nežinia ko išvykę į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, tampa asmenimis, kurie, pasirodo, ten vykdė „svarbią valstybinę užduotį“? Daug sąžiningiau būtų, jeigu įstatyme būtų nurodyta, kad jie turi teisę gauti tokio pat dydžio rentą, kokią gali gauti Kovo 11-osios Akto signatarai, nes, dalyvaudami Sąjūdžio veikloje, daug padarė, kad Lietuva ateitų į Kovo 11-ąją ir vėl taptų nepriklausoma valstybe. Tokią teisę jie turi ir už darbą 1990–1992 metais veikusioje Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje, kuri padėjo ir įtvirtino nepriklausomybę atkūrusios valstybės pamatus.

Na ką gi, atrodo, kad pabaigiau gera nata. Niekas neapkaltins, kad abejoju, ar Seimas pagrįstai Kašauskui, Medvedevui ir Stakvilevičiui suteikė teisę gauti tokią pačią rentą, kokią gali gauti Kovo 11-osios Akto signatarai. Kaip įstatyme atsirado žodžiai „vykdė svarbią valstybinę užduotį“, tyrinėjau genamas tik profesinio smalsumo ir prisimindamas, kaip 1990 metų kovo 11 dienos vakare, prieš pat balsavimą dėl Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto, jų ieškojo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis, kiti deputatai, posėdžių sekretoriato darbuotojai. Dabar pačiam daug kas paaiškėjo. Studentų klausimas – dėstytojau, gal žinote kokią konkrečią valstybinės svarbos užduotį vykdė tie trys deputatai, kurie tada buvo išvykę į Maskvą, kas ir kada jiems davė tą užduotį, – manęs daugiau nebetrikdys. Atsakymą turiu. Nors iki šiol negaliu suprasti, kodėl jie svarbiausią gyvenime balsavimą dėl Lietuvos nepriklausomybės iškeitė į skrydį į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. To negali suprasti daug kas. Tai gali paaiškinti tik jie patys. Bando aiškinti, deja, jų paaiškinimai labai neįtikinami ir migloti.

Žodis „signataras“ – man ne tik gražus, bet ir labai prasmingas, nes jis reiškia, kad asmuo pasirašė ant ypatingos svarbos dokumento. Kai Aukščiausiosios Tarybos deputatai 1990 metų kovo 11 dieną balsavo už Aktą dėl nepriklausomybės atkūrimo ir tą bei kitą dieną pasirašė ant lapo su Akto tekstu, tik vienas ar kitas iš jų nedrąsiai ištardavo: na štai, pasielgėme taip, kaip 1918 metais tai padarė Vasario 16-osios Akto signatarai. Tada jie signatarais savęs dar nevadino, bet netrukus šis kreipinys pradėjo skambėti vis dažniau. Dabar jau neįmanoma nustatyti, kas deputatus, balsavusius už Kovo 11-osios Aktą, pirmas pavadino signatarais: ar patys deputatai, ar žurnalistai, ar tuometinės Aukščiausiosios Tarybos darbuotojai. Tai neturi jokios reikšmės. Svarbiausia, kad šis žodis greitai ir labai tvirtai įaugo į tautos sąmonę, jo neištrinsi nei iš tautos atminties,

nei iš Lietuvos istorijos. Na, o teisės akte žodis „signataras“ pirmą kartą atsirado 1992 metų spalio 26 dienos Vyriausybės nutarime, kuriuo tuometinei Kultūros ir švietimo ministerijai, kaip minėta, buvo pavesta „organizuoti Kovo 11-osios Akto signataro pažymėjimų knygelių ir garbės raštų gamybą“. Kai sutikęs ką nors iš signatarų pasakau, kad esate ypatingas žmogus, jie neretai pajuokauja: taip, esame ypatingi ir išskirtiniai, tačiau vien dėl to, kad niekas kitas signataro vardo negali įgyti ir neįgis, jį turi tik tie, kurie 1990 metais kovo 11-ąją balsavo už nepriklausomybės atkūrimą. Jie teisūs: asmuo gali būti išrinktas Respublikos Prezidentu, Seimo nariu, ministru, gali užimti kitas aukštas pareigas, bet jis niekada netaps signataru. Didžiausia pagarba jums, gerbiamieji signatarai. Kaip viename iš Kovo 11-osios minėjimo renginių sakė signataras Jonas Prapiestis, „duok Dieve, kad Lietuvai niekada ateityje netektų auginti dar vienos signatarų kartos“.

XXXIX

Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų kovo 11 dienos posėdis pasibaigė prieš pat vidurnaktį. Niekada nepamiršiu milžiniško džiūgavimo, užpildžiusio salę, kai buvo paskelbti balsavimo dėl nepriklausomybės atkūrimo rezultatai. Atrodė, kad džiaugsmo banga nukels salės stogą.

Tuojau po Aukščiausiosios Tarybos posėdžio į savo posėdį susirinko Sąjūdžio deputatų klubas. Posėdis buvo uždaras.

– Vytai, einu į klubo posėdį, palauk, kol jis pasibaigs. Po to eisime pas Pirmininką, iš Irenos Perkauskienės pasiimk visus priimtus dokumentus, ji sakė, kad jie jau perspausdinti, dar kartą skaitysime, atiduosime pasirašyti, – prieš klubo posėdį manęs paprašo Sabutis.

Kada baigsis posėdis, nežinau, laukiu koridoriuje prie Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko priimamojo. Landsbergis su Sabučiu atėjo apie pusę pirmos nakties.

– Šiame kabinete dar nesu buvęs, užeikime, – pakviečia Landsbergis.

Įėjęs apsidairo.

– Koks didelis kabinetas! Čia laisvai tilptų visa Sąjūdžio spauda. Ir apskritai, keistas kabinetas, vietoj sienų – stiklai.

Tikrai, kabinete iš abiejų pusių langai – nuo pat lubų iki grindų. Tai nepatogu, nes langai, nors ir sandariai uždaryti, žiemą gerokai įšąla, pro juos veržiasi šaltis, be to, žmogus jaučiasi kaip akvariume.

Sabutis parodo patalpas, esančias už kabineto. Ten dar vienas kambarys poilsiui ir valgomasis. Sabutis liko viename iš tų kambarių, o aš su Landsbergiu grįžau į pagrindinį kabinetą. Už Pirmininko darbo stalo stovėjo Lietuvos tautinė vėliava, o ant sienos kabėjo didelis Gorbačiovo portretas.

– Ar rūmuose dar yra ūkio skyriaus darbuotojų? Tegul ateina ir nukabina tą portretą.

– Ne, šiąnakt rūmuose jau nieko nerasime, rytoj ryte perduosiu jūsų nurodymą, nukabins.

Priėjau prie portreto. Ar jis stipriai pritvirtintas? Pajudinu, pasirodo, kabo tik ant vienos vinies. Prieina Landsbergis, taip pat pasižiūri, kaip portretas pritvirtintas. Paima už kampo, bando pakelti. Susižvalgome, nieko nesakydami paimame už portreto kampų ir visiškai nesunkiai nukabiname. Net nesitikėjome, kad bus taip paprasta, nes portretas buvo gana didelis, manėme, kad jis sunkesnis. Portretą išnešiau į poilsio kambarį, pastačiau prie sienos.

Landsbergis sako:

– Paprašyk, kad ūkio skyriaus darbuotojai kol kas neišneštų, tegul pastovi, dar pagalvosiu, kur jį padėsime.

Šį prašymą anksti ryte perdaviau Reikalų valdybos vedėjui Algiui Samajauskui, tačiau, pasirodo, jam pavaldūs skyriaus darbuotojai portretą jau buvo išnešę ir, kaip jis sakė, „saugos jį kitur, gal dar prireiks“.

Į Landsbergio kabinetą grįžo Sabutis. Visi sėdame prie stalo. Iš aplanko išsiimu visų šiandien priimtų penkių dokumentų perspausdintus tekstus, perduodu Landsbergiui. Jis labai kruopščiai skaito kiekvieną iš jų.

– Pirmininke, prašau atkreipti dėmesį į antrą dokumentą, jis buvo priimtas kaip „Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas“. Jūs Aukščiausiajai Tarybai pateikėte Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos *nutarimo* projektą, prisimenate, kad jį svarstant Bičkauskas pasiūlė priimti ne nutarimą, o įstatymą, nes, kaip jis sakė, kalbama apie konstitucinius dalykus, apie valstybės pavadinimą ir herbą. Paklausėte deputatų, ar jie neprieštarauja. Niekas neprieštaravo. Pasakėte, gerai, vietoje „nutarimo“ įrašome „įstatymas“. Aukščiausioji Taryba priėmė *Aukščiausiosios Tarybos įstatymą*. Tariausi su Žiliu ir kitais teisininkais, manome, kad terminas *Aukščiausiosios Tarybos įstatymas* yra nepriimtinas, nes įstatymas gali būti tik *valstybės*, o ne Aukščiausiosios Tarybos. Kol įstatymas, kuriuo Lietuva vadinama „Lietuvos Respublika“, neįsigaliojo, jis negali būti laikomas „Lietuvos Respublikos įstatymu“.

Landsbergis klausia:

– Ar negalėtume įrašyti „nutarimas-įstatymas“?

– Ne, tai dar blogiau, teisė tokių terminų nežino.

– Ką siūlote?

– Gal braukime žodžius „Aukščiausiosios Tarybos“, palikime vien „įstatymas“. Prieš ateidamas čia tokį variantą aptariau su Žiliu, jis sutinka, kad tai būtų nebloga išeitis. Kalbėjau ir su Sabučiu, jis galvoja panašiai.

Įsiterpia Sabutis:

– Pirmininke, žinau, kas atsitiko, kai iš nutarimo padarėme įstatymą. Vytas su Žiliu man apie tai sakė, ilgai diskutavome. Pritariu, kad būtų išbraukti žodžiai „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos“. Palikime tik „įstatymas“.

Landsbergis perbraukia „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos“, garsiai perskaito naują pavadinimą: Įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“.

Pagalvojau, kad nėra gerai taisyti tekstą, už kurį balsavo deputatai. Kad taip daryti negalima, pasakys kiekvienas teisininkas. Tai, kas priimta, negali būti taisoma, nebent tekste esančios gramatinės klaidos. Bet šiuo atveju priimtą tekstą reikėjo taisyti, kitos išeities nebuvo. Kita vertus, nieko ypatingo neatsitiko. Deputatų valia nebuvo iškreipta, nes dokumentas liko tokios pačios teisinės formos ir galios – įstatymas. Ji priėmė Aukščiausioji Taryba. Svarbiausia, kad jame deputatai nustatė valstybės pavadinimą – Lietuvos Respublika, taip atsirado Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kuri galėjo priimti ir priėmė Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“.

Dėl Akto teksto Landsbergis pastabų neturėjo. Paskui pradėjo skaityti įstatymą dėl 1938 metų Konstitucijos galiojimo atstatymo.

– Per posėdį viena projekto vieta man buvo užkliuvusi, tuojau prisiminsiu, kas man nepatiko. Radau, žodis „tvirtindama“. Ar Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba turi tvirtinti ankstesnės „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos“ nutarimą? Stasys Lozoraitis man rašė, kad to daryti nereikia, aš manau taip pat. Posėdyje to klausimo nenorėjau kelti, nutylėjau, bijojau, kad kils naujos diskusijos, įstatymo priėmimas labai užsitęstų. Pažiūrėkime, ką galime padaryti, kaip būtų galima pakeisti šį žodį?

Tikrai, įstatymo preambulėje parašyta, kad *Lietuvos Respublikos* Aukščiausioji Taryba *patvirtina Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos* 1990 m. vasario 7 d. nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos-TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“. Landsbergis teisus. Jeigu lieka žodis „patvirtindama“, atsiranda nors ir labai menka, bet vis dėlto naujos Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sąsaja su ankstesne „Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba“. Jokių sąsajų tarp šių dviejų Aukščiausiųjų Tarybų negali būti, nes jos visiškai skirtingos savo esme ir prigimtimi. Akivaizdu, kad tokios situacijos būtina išvengti, vadinasi, žodį „patvirtindama“ reikia pakeisti kitu žodžiu. Kokiu?

– Gal vietoje žodžio „patvirtindama“ įrašykime „atsižvelgdama“? – nedrąsiai pasiūlau.

Landsbergis ir Sabutis sutinka, kad tai daug geriau, negu „patvirtindama“. Landsbergis braukia „patvirtindama“, įrašo „atsižvelgdama į“. Tai ne įstatymo pavadinimo pakeitimas, kaip buvo padaryta taisant įstatymą dėl valstybės pavadinimo ir herbo, o Aukščiausiosios Tarybos jau priimto įstatymo turinio pataisa. Aišku, kad savo priimtą įstatymą gali pakeisti tik pati Aukščiausioji Taryba. Bet buvo aišku ir tai, kad dėl to, jog įstatymo preambulėje yra vienas

netinkamas žodis „patvirtindama“, Landsbergis Aukščiausiajai Tarybai iš naujo svarstyti įstatymo neteiks ir negali teikti. Žodis pakeistas tik dėl to, kad reikėjo išsisukti iš keblios situacijos.

Visų dokumentų tekstai buvo peržiūrėti iki pusės antros nakties. Landsbergio aprobuotus tekstus nunešiau į 314 kabinetą, kuriame jau buvo įsikūrę Sąjūdžio sekretoriato darbuotojai. Tai buvusio Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Liongino Šepečio kabinetas, nelabai patogus, bet užtat laisvas. Sekretoriato darbuotojai atsivežė savo kompiuterį ir spausdintuvą, sakė, kad juos padovanojo Kanados lietuviai. Dokumentus perdaviau Laimai Pilukaitei, atsistojęs greta stebėjau, kaip ji kompiuteriu perspausdina tekstus.

– Gal bus greičiau, jeigu padiktuosite?

Diktuoju, taip tikrai greičiau.

Apie trečią valandą nakties visi tekstai suvesti į Laimos kompiuterį ir išspausdinti. Abu skaitome korektūrą. Ateina Irena Perkauskienė, ji Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume vadovauja kalbos redaktorių padaliniui.

– Jeigu atvirai, kalbos dalykai ir tekstų redagavimas yra kalbininkų reikalas. Bent jau iki šiol taip buvo. Arba su dokumentais dirbame ir mes, visi kartu, arba tegul mus visus atleidžia.

Laima bando raminti.

– Jūsų pagalba tikrai bus reikalinga, bet šių dokumentų negalima redaguoti, jie jau priimti, jokių pataisų, net redakcinių, negali būti. Kitus dokumentus būtinai gausite. Šiuos tekstus turime skubiai atiduoti Landsbergiui, jis laukia. Jeigu norite, galite padėti perskaityti korektūrą.

Užtrukome dar pusvalandį, korektūra pagaliau perskaityta, dokumentai perduoti Landsbergiui. Galima eiti namo, nors kelias valandas numigti.

Išėjęs į lauką nustembu, kad Aukščiausiosios Tarybos rūmų kieme vos kelios dešimtys žmonių. Ar dėl to, kad labai prastas oras, ar dėl to, kad žmonės dar nelabai suprato, kas šiuose rūmuose ką tik įvyko?

Namuose buvau tik ketvirtą valandą ryto.

Kitą dieną iš pat ryto vėl darbe. Nors miegojau tik tris valandas, jaučiausi visai neblogai, šiek tiek pailsėjęs. Dokumentai verčiami į rusų kalbą. Verčia Liudmila Čiuiko, ji labai patyrusi vertėja, tačiau su tokiais teisiškai sudėtingais tekstais jai dar neteko susidurti. Ji jaudinasi, abejoja, ar gerai išvertė. Vertimus perdavė Žiliui, kuris juos lygino su lietuviškais tekstais. Jam padėjo Pakalniškis. Jie rado nemažai netikslumų, taisė vertimą. ELTA spaudžia Žilį kuo greičiau pateikti išverstus tekstus, grasina, kad jeigu jų negaus per artimiausią valandą, nespės paskelbti rytdienos laikraščiuose, kurie leidžiami rusų kalba. Sako, atsakysite jūs, o ne ELTA. Žilys, nelaukdamas kol vertimus į rusų kalbą aprobuos Landsbergis, juos perdavė į ELTA.

Vakare, apie pusę dešimtos, man paskambino Žilys ir paprašė kuo skubiau ateiti pas Landsbergį. Nuėjau. Žilys jau buvo jo kabinete. Landsbergis pasiūlė

sėstis ir įsitraukti į darbą. Jis jau buvo pradėjęs skaityti kovo 11 dieną priimtų pagrindinių dokumentų vertimą į rusų kalbą. Skaitydamas pradėjo abejoti, ar kai kurie žodžiai tiksliai atspindi lietuvių kalbos žodžių prasmę, taisė vertimą. Mes su Žiliu padėjome tikslinti vertimą tų žodžių, dėl kurių Landsbergis abejojo. Buvo vienas momentas, kai ore buvo justi įtampa. Žilys atidžiai ir su tam tikru nerimu stebėjo, ką Landsbergis taiso. Tik vėliau supratau, kodėl Žilys buvo šiek tiek neramus: juk į rusų kalbą išversti dokumentai jau buvo atiduoti į ELTA, jie jau spaustuvėje. Ir staiga Landsbergis sako:

– Reikia šį pataisytą vertimą atiduoti į ELTA, kad jis visiškai atitiktų lietuvišką tekstą.

Žilys atsako, kad jis jau perdavė tekstus į ELTA, nes buvo primygtinai prašomas ir negalėjo ilgiau delsti, o perduoto teksto pataisyti jau negalima. Landsbergis atidžiai pasižiūrėjo į jį, kelis kartus krenkštelėjo, tačiau nieko nepasakė. Ramiai dirbome toliau.

Pabaigėme taisyti pirmojo dokumento – deklaracijos „Dėl LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ – vertimą. Nunešiau jį Laimai Pilukaitei, kad ji pataisas perkeltų į savo kompiuteryje esantį tekstą. Taip pat buvo ir su antro, ir su trečio dokumento vertimais: jie buvo šiek tiek taisomi, pataisas taip pat reikėjo perkelti į tekstą kompiuteryje.

Prieš vidurnaktį į Landsbergio kabinetą atėjo Sabutis, taip pat įsitraukė į vertimų korektūrų skaitymą. Tai buvo pragariška naktis. Taisant tekstą kompiuteryje vis įsiveldavo korektūros klaidų. Pradžioje tai buvo atskiros raidės, tačiau vėliau, kai Laimai pradėjo diktuoti Juozas Pašukonis, ankstesnės Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo bendrojo skyriaus vedėjas, klaidų labai padaugėjo. Buvo praleidžiami atskiri žodžiai, o ketvirtame dokumente – visa pastraipa. Su Žiliu ir Sabučiu sėdėjau kabinete, kuriame buvo rengiami nepriklausomybės dokumentų projektai, o Landsbergis savo kabinete laukė, kol bus parengti vertimų originalai, kad galėtų juos pasirašyti. Apie trečią valandą nakties atėjo Pilukaitė ir paprašė, kad eičiau diktuoti pataisas, nes jai su Pašukoniu sunku dirbti, jis nesusigaudo, „nežinia kodėl“ praleidžia atskirus žodžius, privelia klaidų.

Angonita Rupšytė, Sąjūdžio sekretoriato darbuotoja, kuri tuo metu stovėjo prie Pilukaitės kompiuterio, klausia manęs:

– Vytautai, kas tas Pašukonis, kokios jo pareigos?

– Bendrojo skyriaus vedėjas, jo skyrius rūpinasi raštvedyba, korespondencija, jos techniniu įforminimu ir siuntimu. Ypač svarbius dokumentus gabena jo pakviesti specialūs kurjeriai.

Rupšytė įtaria, kad Pašukonis klaidų įvelia ne šiaip sau, o tyčia, nori pakenkti. Nueina pas Landsbergį ir pasako jam. Sužinojęs, kad dokumentai į Maskvą bus siunčiami specialiuoju paštu, kuriuo taip pat rūpinasi Pašukonis, kad juos gabens neaišku kam pavaldus kurjeris, Landsbergis suabejoja, ar jiems galima patikėti dokumentus.

– Neaišku, kur jie nukeliaus, gal ne į Maskvą, o tiesiai į KGB. Dokumentus į Maskvą turi vežti kas nors iš deputatų, vis dar esančių ir TSRS liaudies deputatais. Gal pavyktų rasti Bičkauską, žinau, kad jis gyvena visai netoli, prie Baltojo tilto. Skambink tuojau pat, tegul ateina, ir kuo greičiau. Pasakyk, kad tai mano prašymas.

Bičkausko telefono numerį Angonita turi. Visų kitų TSRS liaudies deputatų telefonų numeriai taip pat po ranka. Dabar svarbiausia surasti Bičkauską. Po kelių minučių, kurios, atrodo, tęsiasi valandą, telefono ragelyje išgirsta Bičkausko balsą.

– Angonita, kas atsitiko, kad skambini naktį, taip vėlai? Ar negalėjai palaukti iki ryto?

– Egidijau, nepyk, suprantu, kad miegi. Skambinu Landsbergio pavedimu. Jis prašo kuo skubiau ateiti į Aukščiausiąją Tarybą. Paimsi Aktą ir kitus nepriklausomybės atkūrimo dokumentus, ryte turėsi skristi į Maskvą, į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, ten dokumentus perduosi tiesiai į rankas Gorbačiovui.

Apie trečią valandą nakties Pašukonis susiginčijo su Sabučiu, ar ant tekstų, kurie bus siunčiami į Maskvą, reikia Aukščiausiosios Tarybos antspaudo, ar pakaks Landsbergio ir jo parašo. Pašukonis įrodinėjo, kad pagal instrukciją tekstai turi būti tik su antspaudu, be parašų. Sabutis nesutinka, sako, kad naujo *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos* herbinio antspaudo dar nėra, o ant nepriklausomybės dokumentų dėti antspaudą, kuriame yra LTSR herbas ir užrašas „Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika“, negalima. Mes su Žiliu palaikome Sabutį, bet Pašukonis atkakliai tvirtino, kad jis turi laikytis instrukcijos, o ne Sabučio ir mūsų aiškinimų.

Į Aukščiausiąją Tarybą Bičkauskas atėjo apie pusę penkių ryto. Dokumentai siųsti dar nebuvo parengti. Jis matė, kad vyksta kažkokia erzelynė, kantriai laukė prie Sabučio kabineto. Lėktuvas turėjo išskristi pusę septynių, oro uoste reikėjo būti prieš valandą. Iš Aukščiausiosios Tarybos turėjo išvykti kuo greičiau, kitaip pavėluos į lėktuvą. Laiko iki išvažiavimo liko labai nedaug, o tekstai siųsti dar neparengti, jie pas Pašukonį, jis turi dokumentus atšviesti ir užregistruoti specialiame žurnale. Sabutis ir aš puolame ieškoti Pašukonio, randame ketvirtame aukšte, dokumentų dauginimo patalpoje.

– Ką tik viską atšviečiau, užregistravau, kaip reikalauja instrukcija. Prašau, paimkite.

O siaube! Ant lietuviškų tekstų uždėti seno LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo antspaudai! Mūsų paaiškinimai, kad tokio antspaudo dėti jokiu būdu negalima, Pašukoniui buvo nė motais, jis griežtai laikėsi senos instrukcijos. Pamatęs mūsų reakciją, net sutriko, sako, negaliu nesilaikyti instrukcijos. Nemanau, kad nebeegzistuojančio sovietinio Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo antspaudą uždėjo norėdamas pakenkti. Jis tiesiog nesuprato, kad „Lietuvos TSR“ jau nėra, yra Lietuvos Respublika ir Lietuvos Respublikos

Aukščiausioji Taryba. Buvo pagyvenęs žmogus, ko gero, dar niekada nebuvo dirbęs per naktį, buvo matyti, kad pavargęs. Kad ir kaip būtų, ką nors pakeisti jau nebuvo laiko. Sabutis pareikalauja, kad Pašukonis atiduotų lietuviškų tekstų originalus su Landsbergio ir jo parašais, taip pat vertimus į rusų kalbą, ant kurių nėra uždėtas antspaudas su žodžiais „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas“. Dokumentus paduoda Bičkauskui. Be jokio antspaudo. Bičkauskas suskaičiuoja dokumentus, nubėga koridoriumi pas Landsbergį, o po kelių minčių nulekia į ūkio kiemą, kur jo laukia automobilis.

Namo su Žiliu išėjome apie šeštą valandą ryto. Numigau kelias valandas. Kai apie pusę dešimtos atėjau į darbą, Žilys jau buvo savo kabinete. Sužinojau, kad Pirmininkas apskritai nebuvo išėjęs iš rūmų. Kai rytiniame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje išgirdau jo pranešimą apie padėtį Lietuvoje, supratau, kad jis šiąnakt, ko gero, apskritai nemiegojo. Kalba buvo labai gerai apgalvota, rami ir santūri, tokios per pusvalandį neparašysi. Landsbergis pasakė ir tai, kad šią naktį jis praleido šiose šaltose ir nejaukiose patalpose, tačiau dokumentai yra parengti ir išsiųsti į Maskvą, ir galbūt Bičkauskas juos jau įteikė Gorbačiovui.

Bičkauskas iš Maskvos sugrįžo kitą dieną, kovo 14-ąją. Iš oro uosto atvažiavo tiesiai į Aukščiausiąją Tarybą, nuskubėjo į Landsbergio kabinetą. Suprato, kad jam labai rūpėjo sužinoti, kaip Gorbačiovas ir visas TSRS liaudies deputatų suvažiavimas sureagavo į žinią, kad Lietuva paskelbė nepriklausomybę, kokių veiksmų iš jų galima tikėtis.

Po pusvalandžio atsitiktinai sutikau Bičkauską ant laiptų, jis buvo ką tik išėjęs iš Landsbergio kabineto.

– Egidijau, labas, kaip sekėsi Maskvoje? Landsbergis vakar posėdyje minėjo, kad tau pavyko dokumentus įteikti tiesiai Gorbačiovui į rankas. Kaip tau tai pavyko, prie Gorbačiovo taip paprastai neprasibrausi. Kaip jis reagavo, ką sakė?

– Normaliai, mačiau, kad dokumentus paėmė nenoriai, bet svarbiausia tai, kad paėmė. Įteikiau matant visam suvažiavimui, tai matė ir užsienio žurnalistai. Tikiuosi, kad spėjo nufilmuoti. Sėdėjau netoli Prezidiumo, pirmas kalbėjo Antanaitis. Kai jis paprašė Gorbačiovo suteikti žodį man, supratau, kad jo negausiu, todėl iš karto pakilau iš vietos, priėjau prie Prezidiumo ir ištiesiau dokumentus tiesiai Gorbačiovui. Bijojau, kad jis pats jų nepaims, paprašys perduoti sekretoriatui, bet jis paėmė. Gal iš smalsumo, gal norėdamas pasirodyti esąs demokratas. Dar manęs paklausė: „Tai ką, dabar pas mane būsi Lietuvos pasiuntiniu?“ Aišku, kad suvažiavimas paskelbs, jog naikina mūsų nutarimus. Tegul naikina, jų sprendimai mums jau negalioja. Svarbu, kad nepanaudotų karinės jėgos.

XL

Klausiau savęs, kodėl įstatyme, kuriuo buvo atkurtas 1938 metų Konstitucijos galiojimas, apskritai reikėjo rašyti apie ankstesnės sovietinės Aukščiausiosios

Tarybos 1990 metų vasario 7 dienos nutarimą dėl Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1939 metų nepuolimo sutarčių. Nebūtų įrašyta, nereikėtų taisyti to, ką kovo 11-ąją priėmė Aukščiausioji Taryba. Landsbergis teisus, kad ši Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba yra visiškai kitos prigimties, tai ne ankstesnės sovietinės Aukščiausiosios Tarybos tęsinys. Ji neturi nieko bendra su ankstesne LTSR Aukščiausiąja Taryba, todėl neturi ir negali tvirtinti jos sprendimų. Bet tai, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas vienas gali pakeisti priimto įstatymo tekstą, nesvarbu, kad tik vieną žodį, kaip buvo padaryta šiuo atveju, mane, kaip teisininką, trikdė. Kaltinau save, kad laiku nepastebėjau, jog žodis „patvirtindama“ gali būti aiškinamas ir taip, esą naujoji Aukščiausioji Taryba lyg pratęsia ankstesnės sovietinės Aukščiausiosios Tarybos darbus. Tokiai klaidingai interpretacijai negalėjo būti sudarytos net menkiausios prielaidos. Aišku, kad naujoji Aukščiausioji Taryba neturi jokių sąsajų su ankstesne sovietine LTSR. Tai, kad žodis „patvirtindama“ gali sukelti kai kurių dviprasmybių, nepastebėjau ne tik aš, to neįžvelgė ir kiti komisijos nariai, kurie rengė Kovo 11-osios Aktą ir kitus tą dieną priimtus nepriklausomybės atkūrimo dokumentus. Visi pasirašėme po įstatymo projektu su žodžiu „patvirtindama“. O dabar pats pasiūliau žodį pakeisti.

Pagalvojau, kad nuoroda į ankstesnės LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų vasario 7 dienos nutarimą dėl Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1939 metų nepuolimo sutarčių įstatyme atsirado galbūt dėl to, kad tuo metu šis nutarimas buvo labai svarbus. Prie nutarimo pridėtą išvadą, kad Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai lėmė Lietuvos okupaciją ir aneksiją, pasirašė ne tik tuometinės Lietuvos TSR vadovai ir aukšti pareigūnai, bet ir Sąjūdžio lyderiai Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, Kazimieras Motieka, Justinas Marcinkevičius. Jeigu tai nebūtų svarbu, jie nedalyvautų rengiant išvadą, jos nepasirašytų. Ankstesnė LTSR Aukščiausioji Taryba labai nenoriai ėmėsi Molotovo–Ribentropo pakto temos. Jeigu nespaustų Terlecko Lietuvos laisvės lyga ir Sąjūdis, ankstesnė LTSR Aukščiausioji Taryba net nebūtų sudariusi Molotovo–Ribentropo pakto komisijos. O apie tai, kad paktą ir jo slaptuosius protokolus išdrįstų pasmerkti prieš tai negavusi Maskvos leidimo, nebuvo net kalbos. Tik po to, kai Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas sudarė Jakovlevo komisiją, Brazauskas sutiko, kad analogiška komisija būtų sudaryta ir Lietuvoje. Jis nori, kad nutarimą sudaryti komisiją priimtų Aukščiausioji Taryba, jos sudėtį galės patvirtinti Prezidiumas.

– Maskvoje sulauksiu mažiau priekaištų. Jie kaltins, kad mes vėl skubame, turėtume sulaukti Jakovlevo komisijos išvadų. Klaus, kas bus, jeigu Jakovlevo ir jūsų komisijos išvados nesutaps, kodėl gilinate konfrontaciją. Galėsiu atsakyti, kad tai Aukščiausiosios Tarybos sprendimas, nieko negalėjau padaryti.

Viskas klostėsi pagal Brazausko pasiūlytą scenarijų. LTSR Aukščiausioji Taryba 1989 metų liepos 5 dieną priėmė nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos-SSRS

sutarčių ir jų pasekmių tyrimo“. Prezidiumui buvo pavesta sudaryti komisiją. Jis tai padarė 1989 metų liepos 18 dienos įsaku. Komisijoje net 18 asmenų. Vadovu paskyrė Jurą Poželą, Lietuvos TSR Mokslų akademijos prezidentą. Iki kada komisija turi parengti išvadą, kam ją turi pateikti, įsake nenurodyta. Tai reiškia, kad komisija galės neskubėti, jos darbo tempą bus galima reguliuoti. Tuo labiau kad komisijoje absoliučią daugumą sudaro komunistų partijos nariai, pradedant LKP CK sekretoriais ir baigiant laikraščio „Sovetskaja Litva“ redaktoriumi. Jiems partinė drausmė kol kas privaloma.

Rugpjūčio pradžioje man paskambino Sabutis. Sako, užeik, noriu pasitarti.

– Turime ką nors daryti su Poželos komisija, matau, kad ji tempia laiką. Klausiau Poželos, kaip juda reikalai. Išgirdau, kad istorikai dirba, renka medžiagą. Ką surinko, kada planuoja baigti, kada bus bent pirminės išvados – nežino. Nemanau, kad nesupranta, jog iš jo komisijos visuomenė tikisi labai daug, tiesos jau nepaslėpsi. Per daug dairosi į CK, o ten, kaip visada, vėluoja, žiūri, ką pasakys Maskva.

– Jeigu kas gali paskubinti jos darbą, tai tik Brazauskas. Gal dar Astrauskas ar Beriozovas, bet ir jie be Brazausko leidimo nieko nedarys. Komisiją sudarė Prezidiumas, o jūs, kaip Prezidiumo sekretorius, turite rūpintis, kad komisija laiku įvykdytų pavedimą. Be to, esate komisijos narys, galite kreiptis į Poželą ir į visą komisiją, paraginti paspartinti darbą. Manau, kad Požela neįsižeis, jis turi kitų rūpesčių, gal net apsidžiaugs, jeigu įsikišite ir imsitės iniciatyvos.

– Dėl to ir pasikviečiau. Susisiek su istorikais, teisininkais, pirmiausia išsiaiškink, kas jau padaryta. Ekspertų išvadų rengimą turime sukoncentruoti čia, išlaikyti savo rankose. Nežinau, ką su išvadomis vėliau darys Prezidiumas, bet niekas manęs neapkaltins, kad aplaidžiai žiūrėjau į tai, kaip vykdomas Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo nutarimas. Iki pakto penkiasdešimtmečio liko visai nedaug, iki rugpjūčio 23-iosios turime turėti bent preliminarias išvadas, paskelbsime visuomenei. Jeigu atvirai, be jokių išsisukinėjimų nepasakysime visos tiesos, mus tiesiog nušvilps.

Aukščiausiosios Tarybos deputatu, o vėliau ir Prezidiumo sekretoriumi Sabutis buvo išrinktas vos prieš kelis mėnesius. Kaip visada, jis buvo vienintelis kandidatas į vieną Aukščiausiosios Tarybos deputato vietą. Jo kandidatūrą rėmė Sąjūdis. Biografijoje buvo parašyta, kad jis ilgai dirbo įvairų komjaunimo ir partinį darbą rajonuose, po to buvo prokuratūros tardytoju, neakivaizdiniu būdu baigė Teisės fakultetą, tapo Ignalinos rajono prokuroru, vėliau buvo paaukštintas – tapo LKP CK teisėsaugos skyriaus instruktoriumi, po to – LTSR generalinio prokuroro pirmuoju pavaduotoju, generaliniu prokuroru. Kai Generalinėje prokuratūroje susikūrė Sąjūdžio rėmimo grupė, buvo apkaltintas, kad leido jai veikti, turėjo pasitraukti iš pareigų. Trumpai buvo teisingumo ministro pavaduotojas. Dabar išrinktas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriumi. Ši vieta tapo laisva, kai ankstesnis sekretorius Jonas Gureckas pasiprašė

atleidžiamas, nes sukako pensinis amžius. Visi žinojo, kad tai tik formali priežastis, jis traukiasi visiškai ne dėl to. Buvo paprašytas palikti šį postą. Lietuva dar neužmiršo jo reakcingos kalbos LKP CK 1989 metų vasario plenume, kuris buvo pramintas juoduoju. Jo kalba priminė centrinės „Pravdos“ vedamuosius, padvelkė netolima slogia praeitimi, kai visi, kas nesutikdavo su partijos linija, būdavo paskelbiami liaudies priešais. Taip aršiai Sąjūdžio ir jo idėjų iki šiol viešai nekritikavo joks aukštas Lietuvos TSR pareigūnas. Jis ragino komunistus griežtai priešintis Sąjūdžio skelbiamam Lietuvos nepriklausomybės siekiui, neleisti šmeižti tarybų valdžios ir komunistų partijos, Antano Sniečkaus ir kitų jos buvusių vadovų. Lietuvą jis matąs tik Sovietų Sąjungos sudėtyje, kitaip negali būti. Sakė, kad turime ginti tarybų valdžią, Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką, tegul Bronislovas Genzelis ir kiti komunistai, kurie dergia komunistų partiją, iš jos pasitraukia. Klausė, kodėl mes, komunistai, delsiame, kodėl tylime? Turime į savo rankas vėl paimti visą partinę spaudą, uždaryti visą Sąjūdžio spaudą, taip pat ir rajonuose bei miesteliuose. Sąjūdžiui galime palikti tik „Atgimimą“, bet ir jį turime kontroliuoti. Televizijos laidą „Atgimimo banga“ būtina įrašinėti iš anksto, neleisti transliuoti to, kas nukreipta prieš socializmą, tarybų valdžią ir komunistų partiją, kas skatina atsiskyrimą nuo Sovietų Sąjungos. Iš Sąjūdžio lyderių turime atimti laisvą mikrofoną, neleisti jiems laisvai skleisti nepriklausomybės idėjų. Radijo ir televizijos komiteto vadovybė visiškai nekontroliuoja padėties, laidų vedėjai ir žurnalistai neduoda tinkamo atkirčio Sąjūdžio idėjoms, pasiduoda Sąjūdžio spaudimui. Kuo greičiau turime patvirtinti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką dėl atsakomybės už mitingų ir demonstracijų tvarkos pažeidimus, aikštėse ir gatvėse būtina įvesti tvarką. Dar pareikalavo, kad įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms būtų griežtai uždrausta pervesti pinigus Sąjūdžiui, kitaip jį remti. Gureckas savo kalbą baigė raginimu pareikalauti iš kiekvieno komunisto asmeninės atsakomybės už savo veiksmus, kitaip, kaip jis sakė, rudenį galime išgirsti apie Lietuvos TSR atsiskyrimą nuo Sovietų Sąjungos.

Visa Jono Gurecko kalba tiesiog alsavo neapykanta Sąjūdžiui, jo lyderiams ir vis labiau atbundančiam Lietuvos nepriklausomybės siekiui. Jeigu galėtų, jis tuojau pat išvaikytų ne tik Sąjūdį, bet ir visas kitas neformalias visuomenines organizacijas, kurios vis garsiau kalba apie nepriklausomybę. Televizijos ir radijo eterio jos tikrai negautų, tokių mitingų, kuriuose vis garsiau kalbama apie Lietuvą ne Sovietų Sąjungos sudėtyje, tikrai neleistų. Kliuvo ir CK, ir vietiniams partiniams vadams, ir visiems, kurie tyliai palaiko Sąjūdį. Tai buvo ne kritika, o atviri grasinimai, raginimai įvairiais draudimais stabdyti demokratinius procesus.

Gurecko kalba CK plenume pašiurpino Sąjūdį ir visuomenę. Ten taip kalbėjo ne jis vienintelis, kitų pasisakymuose taip pat skambėjo panašios mintys. Ministrų Tarybos pirmininkas Vytautas Sakalauskas pareiškė, kad įmonėse, įstaigose,

ministerijose negali būti jokių neformalių judėjimų rėmimo grupių, vadinasi, ir Sąjūdžio rėmimo grupių, visas jas reikia uždrausti. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Vytautas Astrauskas sakė, kad visos mūsų veiklos pagrindas turi būti Lietuvos socialistinis kelias TSRS sudėtyje. Kadangi niekas iš LKP CK plenumo dalyvių nedavė atkirčio Gureckui ir kitiems į jį panašiems kalbėtojams, Gurecko kalbą visuomenė suprato kaip atspindinčią visos tuometinės valdžios požiūrį į tai, kas vyksta Lietuvoje. Jo pavardė greitai tapo bendrine, apibūdinančia stagnatorius ir reakcionierius. „Kalba kaip Gureckas" – to pakakdavo, kad visi suprastų, jog tai žmogus, nusiteikęs prieš Sąjūdį ir esminius demokratinius pokyčius. Visuomenė labai neigiamai sureagavo ir į Gurecko kalbą, ir į CK plenumo nutarimą, kuris buvo toks pat reakcingas, dvelkė nostalgija praeičiai. Buvo aišku, kad Gurecko kalba labai pakenkė komunistų partijos įvaizdžiui. Partijos vadovybė iki tol gana sėkmingai vaidino, kad partija eina kartu su tauta, supranta jos siekius ir juos palaiko. Ir staiga vienas iš jos CK narių atskleidžia visiškai kitokį partijos veidą, CK plenumas priima reakcingą nutarimą, bandantį grąžinti Lietuvą atgal. LTSR vadovybė pradėjo ieškoti būdų, kaip taisyti situaciją. Gurecku nutarta atsikratyti, kitaip partija bus siejama su jo pažiūromis, partijai tai nenaudinga. Jis paprašomas parašyti prašymą atleisti iš pareigų, nes sukako pensinis amžius. Gurecko prašymą Aukščiausioji Taryba patenkino.

Šį kartą rinkimai į Prezidiumo sekretoriaus pareigas buvo kitokie negu anksčiau. Per visą Prezidiumo veiklos istoriją jo sekretorius pirmą kartą buvo renkamas ne iš vienos, o iš kelių kandidatūrų. Iki tol viskas vykdavo daug paprasčiau. LKP CK biuras atrinkdavo kandidatą į šias pareigas, kandidatūrą pasiūlydavo Aukščiausiajai Tarybai, o ji klusniai vienbalsiai balsuodavo „už". Šį kartą dėl Prezidiumo sekretoriaus posto teko varžytis. Buvo iškeltos dvi kandidatūros: Narimanto Vaitkevičiaus, partijos Panevėžio miesto komiteto pirmojo sekretoriaus, ir Liudviko Sabučio, buvusio LTSR generalinio prokuroro. Sąjūdis nutarė remti Sabutį. Tai padaryti Landsbergiui patarė Bičkauskas. Sakė, kad Sabučio kandidatūra neturėtų kelti alergijos partinei nomenklatūrai, nes jis prieš tai buvo LKP CK instruktorius, prižiūrėjo, kad prokuratūra, milicija, kitos teisėsaugos institucijos nenukryptų nuo partijos kurso. Taigi dar savas. O Sabutis, kaip sakė Bičkauskas, jautė nuoskaudą, kad buvo atleistas iš generalinio prokuroro pareigų. Jeigu būtų išrinktas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriumi, turėtų būti mums dėkingas. Nepraleiskime progos užimti šį svarbų postą. Landsbergis sutiko, paprašė, kad Bičkauskas pasikalbėtų su Sabučiu. Sulaukęs Bičkausko skambučio, Sabutis paprašė kelių dienų pagalvoti. Po kelių dienų pranešė, jog sutinka, kad jį remtų Sąjūdis.

Kad kandidatas būtų išrinktas, už jį turėjo balsuoti ne mažiau kaip 176 deputatai. Pirmą kartą balsuojant nė vienas iš jų nesurinko reikiamos balsų daugumos: už Sabutį balsavo 170 deputatų, o už Vaitkevičių – 137. Posėdžio pirmininkas

pasiūlė balsuoti antrą kartą. Prasidėjo keisti dalykai, įtampa pasiekė viršūnę. Švieslentė rodė, kad už Sabutį balsavo 171 deputatas. Maždaug minutę skaičiai nesikeitė, salė laukė nuščiuvusi. Staiga užsidegė skaičius 172, po to – 173, 174, 179. Viskas! Tai reiškė, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sekretoriumi išrinktas Sabutis.

Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo ypatinga ir dėl to, kad joje pirmą kartą buvo visiškai kitaip tvirtinami Prezidiumo įsakai dėl naujų ministrų paskyrimo. Anksčiau tai buvo tik formalumas, jokių abejonių deputatams nekildavo, deputatai vienbalsiai balsuodavo už įsakų patvirtinimą. Šį kartą naujai paskirti ministrai turėjo pristatyti savo veiklos programas, atsakyti į labai aštrius deputatų klausimus. Jeigu nebūtų įsikišęs Brazauskas, nežinia, ar Aukščiausioji Taryba būtų patvirtinusi Prezidiumo įsaką dėl Mykolo Šarkos paskyrimo Plano komiteto pirmininku ir Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju. Kitus ministrus patvirtino lengviau, bet buvo akivaizdu, kad ir ateityje tai nebus tik formalumas.

XLI

Išsiaiškinti, kokios ekspertų grupės sudarytos, nebuvo sunku. Pasirodė, jų yra net keturios. Mokslų akademijos Istorijos institute, Partijos istorijos institute prie LKP CK, Lietuvos centriniame valstybiniame archyve, Lietuvos teisininkų draugijoje. Iš viso apie 20 žmonių. Nustebino tai, kad kiekviena iš jų dirbo atskirai, nebuvo paskirtas asmuo, kuris koordinuotų jų darbą, gautų apibendrinančią medžiagą.

Tai kas rašys išvadą, ar visi dvidešimt ekspertų?

Paskambinau grupių vadovams, klausiu, kaip jiems sekasi, gal jau ką nors turi. Sako, kad renka medžiagą, darbas dar tik pradėtas, jokie konkretūs terminai nenustatyti.

– Gal bendrą išvadą pavyktų parengti greičiau, jeigu tai darytų mažesnis žmonių skaičius. Pakaktų 5–6 žmonių, istorikų ir teisininkų. Tai būtų Poželos komisijos darbo grupė. Tegul kiekviena ekspertų grupė rengia medžiagą, teikia savo išvadas, mes naudosimės tuo, ką jos padarys, bet bendrą išvadą rašys ne dvidešimt žmonių, o ta mažesnioji darbo grupė. Joje būtų ekspertų grupių vadovai ar jų deleguoti žmonės. Grupė rinktųsi Aukščiausiosios Tarybos rūmuose, išvados projektus būtų galima čia pat spausdinti, dauginti, taisyti. Ką apie tai galvojate?

Išgirstu, kad darbas gerokai paspartėtų, būtų racionalesnis.

Teisininkus, kurie įtraukti į ekspertų grupes, gerai pažįstu. Pirmiausia pagalvojau apie Vileną Vadapalą. Jis puikiai išmano tarptautinę teisę, labai gerai susipažinęs su slaptųjų protokolų tematika. Be to, Poželos komisijoje yra Pranas Kūris, teisingumo ministras, tarptautinės teisės profesorius, Vadapalo disertacijos vadovas. Jų nuomonės tikrai neišsiskirs.

– Viliau, žinau, kad esi įtrauktas į Teisininkų draugijos ekspertų grupę, kuri analizuos Molotovo–Ribentropo paktą. Kaip sekasi, ar jau ką nors turite?

– Taip, esu tos grupės narys. Kol kas tik bendri pokalbiai, nieko konkretaus neturime. Jaučiu, kad viską teks daryti man ir Oskarui Jusiui, tu jį pažįsti.

– Sabutis nori, kad nedidelė darbo grupė, teisininkai ir istorikai, dirbtų čia, Prezidiume. Ar sutiktum prisidėti? Jeigu reikia, pasikviesk Oskarą. Dar pakviesiu Mindaugą Maksimaitį.

– Ačiū, kad paskambinai. Sutinku. Nežinau, ar Maksimaitis domisi šia tema, bet pats žinai, kad geresnio teisės istoriko negu Maksimaitis nėra, jis būtų naudingas.

Maksimaitis iš karto sutiko. Istorikų Reginos Žepkaitės, Alfonso Eidinto, Gedimino Rudžio ir kitų ekspertų, kuriems skambinau, taip pat nereikėjo įkalbinėti.

Ekspertų darbo grupės, kuri rengs bendrą išvadą, sąrašą parodžiau Sabučiui.

– Vytai, tu geriau žinai, ką iš jų reikėtų kviesti. Bet užmiršai vieną svarbų dalyką. Komisijos sudėtį patvirtino Prezidiumas, joje tik deputatai. Už išvados parengimą ir jos turinį atsako komisija. Būtent ji, o ne teisininkai ir istorikai spręs, kokia bus išvada. Vadinasi, darbo grupėje turėtų būti ir komisijos narių deputatų. Ekspertai turi padėti komisijai, bet jos funkcijų negali perimti. Tegul komisija pati apsisprendžia, kas iš jos narių įeis į darbo grupę. Manau, kad ir aš, kaip komisijos narys ir Prezidiumo sekretorius, turiu būti darbo grupėje, iš karto turėsiu visą informaciją. Pasikalbėsiu su Požela, duosiu tavo telefoną, pasakysiu, kad tau pavedžiau koordinuoti ekspertų darbo grupių darbą. Jis tau paskambins.

Po kelių valandų suskamba telefonas.

– Sveiki, čia Požela. Man Sabutis sakė, kad padėsite komisijai. Komisija rinksis rugpjūčio 3 dieną, prašau mano vardu visus komisijos narius pakviesti į posėdį. Sabutis minėjo, kad reikėtų sudaryti darbo grupę iš deputatų ir ekspertų. Kas galėtų būti ekspertais, žinau, Sabutis man minėjo. Pakvieskite ir juos. Komisijoje nuspręsime, ką iš deputatų paskirti į darbo grupę.

Poželos komisiją sudarė net aštuoniolika narių. Beveik visą dieną praleidau prie telefono, kol visus juos informavau apie posėdį. Iš pirmo karto atsiliepė ne visi, kai kurie buvo išvykę, kartais telefono ragelį pakeldavo sekretorės, pažadėdavo perduoti, kad Požela šaukia komisijos posėdį. Nustebau, kad į jį atėjo tik devyni komisijos nariai, tai lygiai pusė komisijos, nors apie posėdį buvo pranešta visiems. Bet atėjusiųjų pakako, kad būtų kvorumas. Ar toks komisijos narių požiūris reiškia, kad komisija neskubės rengti išvados?

Nerimas šiek tiek atslūgo, kai komisija apsisprendė dėl to, kas turi būti jos išvadoje. Turi būti pateiktas 1939 metų Vokietijos–SSRS sutarčių ir jų slaptųjų protokolų tarptautinis teisinis įvertinimas, taip pat 1940 metų Liaudies seimo rinkimų ir jo priimto nutarimo įstoti į SSRS sudėtį įvertinimas. Tai svarbiausi

dalykai. Jeigu tai bus padaryta sąžiningai, be jokių išlygų, sovietinė valdžia pirmą kartą pati oficialiai pripažins tikrąją istorinę tiesą, kuri tarptautinei ir Lietuvos visuomenei ir taip žinoma: 1939 metų Vokietijos–SSRS sutartys ir jų slaptieji protokolai leido Sovietų Sąjungai 1940 metais okupuoti ir aneksuoti Lietuvą, o vadinamojo Liaudies seimo sprendimai pakeisti to meto santvarką ir įstoti į Sovietų Sąjungą yra neteisėti. Tokia komisijos išvada labai padėtų ir SSRS liaudies deputatams iš Lietuvos, kurie įeina į Jakovlevo komisiją.

Be didesnių diskusijų sutarta, kad komisijos išvados projektą rengs darbo grupė, į kurią įeina deputatai Juras Požela, Lionginas Šepetys, Liudvikas Sabutis, Henrikas Zabulis, Romualdas Ozolas, taip pat ekspertai Alfonsas Eidintas, Gediminas Rudis, Vilenas Vadapalas, Oskaras Jusys, Juozas Čaplikas, Gediminas Vaskėla, Alfonsas Piliponis, Kazimieras Tamašauskas ir aš. Man pavesta koordinuoti ekspertų grupių darbą. Pasiskirstyta, kas ir už ką atsako. Už sutarčių teisinį vertinimą – Vilenas Vadapalas, istorinį vertinimą – Gediminas Rudis, o už bendrą projekto parengimą – Alfonsas Eidintas. Darbo grupė išvadų projektą turi parengti iki rugpjūčio 9 dienos. Kitas deputatų komisijos posėdis – rugpjūčio 11 dieną 16 valandą.

Darbo grupė dirba labai intensyviai, po 5–6 valandas kasdien. Dažnai renkamės partijos Istorijos institute. Ne todėl, kad ten dirba vienas iš jos narių, Gediminas Vaskėla, o dėl to, kad ten yra kompiuteris ir spausdintuvas. Girdėjau, kad ir Aukščiausioji Taryba turi vieną kompiuterį, guli kažkur sandėlyje, juo niekas nesinaudoja, nes nemoka dirbti. Smagu žiūrėti, kaip greitai Vaskėla kompiuteryje spausdina ir taiso tekstus, braukia tai, ko nereikia, įrašo naujus žodžius ir sakinius, dėl kurių ką tik sutarėme, čia pat išspausdina tekstą, tiek egzempliorių, kiek reikia.

Deputatai, kurie buvo darbo grupės nariai, teisininkų ir istorikų parengtą pirmą projekto variantą įvertino gana palankiai. Buvo ir pastabų, dauguma jų – neesminės. Bet deputatai pastebėjo ir vieną labai svarbų dalyką, kurio projekte aiškiai trūko: projekte reikia išvardyti visas tarptautines sutartis ir jų straipsnius, kuriuos Sovietų Sąjunga pažeidė 1939–1940 metais, nurodyti, kokie konkretūs kiekvienos sutarties ir jų straipsnių pažeidimai, pažeidimus pagrįsti aiškiais teisiniais argumentais. Puiki pastaba!

Papildyti projektą nebuvo sunku, visos Vokietijos–Sovietų Sąjungos 1939–1940 metų sutartys jau buvo surinktos, pakto slaptųjų protokolų kopijos taip pat po ranka. Per kelias dienas Vadapalas ir Jusys projektą papildė. Taip pat ir tarptautiniais teisės aktais, kuriuos Vokietija ir Sovietų Sąjunga pažeidė. Projektas tapo teisiškai daug labiau argumentuotas.

Ozolas pasiūlė į kitą darbo grupės posėdį pakviesti ir kitų politinių organizacijų atstovų. Sako, žinau, kad jos rengs mitingus, kuriuose bus smerkiamas paktas, valdžia vėl gali būti kritikuojama, kad delsia su išvadomis. Neturime ko

slėpti, pakvieskime, tegul iš anksto susipažįsta su pirminiu projektu, sumažinsime priešpriešą.

– O ką, gal tikrai pakvieskime Povilą Pečeliūną, gal ir kitus, – lyg dvejodamas pritaria Šepetys.

Komisijos nariai mini įvairias pavardes, jų daug.

Klausiu:

– Kas gali pasakyti, ką konkrečiai kviečiame? Kaip juos rasti, kas žino jų telefonų numerius?

Ozolas sako, kad reikėtų pakviesti Povilą Pečeliūną, Joną Gelažių, Viktorą Petkų ir Petrą Cidziką. Pataria nesijaudinti, nes kai kurių telefonus turi, jeigu kurio nors neturės, pasakys, kas juos turi.

Telefonų numerius iš Ozolo gavau po kelių valandų. Visi, kuriems skambinau, pradžioje buvo šiek tiek sutrikę, kad jiems skambina iš Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir kviečia į darbo grupės posėdį. Bet kai išgirsdavo, jog kviečiami tik dėl to, kad komisija norėtų iš anksto supažindinti su išvadų projektu, gal turės pastabų ir pasiūlymų, gal komisija atsižvelgs, gal pavyks parengti geresnes išvadas, bus mažiau priešpriešos, balsai tapdavo šiltesni ir draugiškesni. Sakė, kad dar pagalvos, paskambins. Nė vienas neatsisakė, atvyko visi.

Projektus gavo prieš darbo grupės posėdį, turėjo pakankamai laiko ramiai susipažinti. Mačiau, kad jie nustebę, tokių išvadų nesitikėjo. Aiškiai parašyta tai, ko jie prieš dvejus metus reikalavo mitinge prie Adomo Mickevičiaus paminklo ir už ką ta pati valdžia juos tada persekiojo. Paktas ir jo slaptieji protokolai egzistavo, jie lėmė Lietuvos nepriklausomybės praradimą 1940 metais ir jos prievartinį, neteisėtą prijungimą prie Sovietų Sąjungos. Projekte išvardyti tarptautiniai teisės aktai, kurie buvo pažeisti 1939–1940 metais sudarytais Vokietijos ir Sovietų Sąjungos susitarimais, taip pat nurodytos tarptautinės Lietuvos ir Sovietų Sąjungos tarpukariu sudarytos sutartys, kurias pažeidė Sovietų Sąjunga. Pakto slaptieji protokolai skelbiami neteisėtais ir negaliojančiais nuo jų sudarymo, jie yra niekiniai, būtina likviduoti jų pasekmes Lietuvai. Tai ne tik Sovietų Sąjungos vidaus reikalas, bet ir visos Europos saugumo klausimas, kuris turi būti išspręstas vadovaujantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis.

Pečeliūnas, Gelažius ir Petkus sakė, kad išvados juos tenkina. Tik Cidzikas tylėjo, nepratarė nė žodžio. Pečeliūnas paklausė, gal į darbo grupę būtų galima įtraukti Joną Gelažių, jis yra tarptautinės teisės specialistas, teisės mokslų kandidatas, galėtų būti naudingas. Niekas neprieštaravo, galės padėti Vadapalui. Bet pati darbo grupė negali papildyti savo sudėties, dėl to turi spręsti komisija. Pasiūlymas dėl Jono Gelažiaus jai bus perduotas, o dabar jis galįs dirbti darbo grupėje.

Likus kelioms dienoms iki posėdžio kartu su Vadapalu parengėme pasiūlymus Aukščiausiajai Tarybai, kokius tolesnius žingsnius ji turėtų žengti, kai

patvirtins galutinę išvadą. Tai būtų lyg priedas prie išvadų. Buvome sutarę, kad pasiūlymus komisijai pateiksime, kai tik ji baigs svarstyti išvadų projektą. Kad komisija nenustebtų, kodėl staiga nei iš šio, nei iš to atsiranda kažkokie nauji pasiūlymai, prieš juos pateikiant, lyg tarp kitko, gali būti užduotas klausimas: o kas toliau?

Išvadų svarstymas ką tik baigėsi.

– Atsiprašau, prieš kelias dienas mums su Vytautu kilo dar viena mintis. Gal galime trumpai pasitarti? – klausia Vadapalas.

Ką Aukščiausioji Taryba darys po to, kai išvadai bus galutinai pritarta, kai Aukščiausioji Taryba ją patvirtins? Ar to pakanka? Kas toliau? Lietuva turi siekti, kad Molotovo–Ribentropo pakto slaptuosius protokolus neteisėtais ir niekiniais pirmiausia pripažintų valstybės, kurios juos sudarė. Jeigu jos tai padarytų, atsivertų didesnės galimybės siekti nepriklausomybės. Gal galime pasiūlyti Aukščiausiajai Tarybai, kokių veiksmų ji turėtų imtis, kad procesas nesustotų?

– Ar turite konkrečių pasiūlymų, ar tai tik idėja? – klausia kažkas iš komisijos narių.

– Bus paprasčiau, jeigu perskaitysiu, ką siūlome.

Vadapalas skaito iš lėto, neskubėdamas, kad komisijos nariai galėtų geriau įsiklausyti. Supranta, kad pritarti tekstui tik iš klausos nėra lengva.

Pasiūlymai trumpi ir aiškūs. Aukščiausioji Taryba turi: *pirma*, pareikalauti, kad SSRS, VFR ir VDR pripažintų niekiniais Vokietijos–Sovietų Sąjungos 1939 metų rugpjūčio 23 dienos Nepuolimo sutarties slaptuosius protokolus; *antra*, paskelbti, kad Liaudies seimo 1940 metų liepos 21 dienos deklaracija dėl Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungą yra neteisėta ir negaliojanti nuo jos priėmimo dienos; *trečia*, paskelbti, kad nepripažįsta Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymo dėl Lietuvos priėmimo į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Vadapalas matė, kad komisijos nariai susidomėjo, pritariamai linkčioja. Baigęs skaityti sako:

– Jeigu pritartumėte, pasiūlymus galime pateikti kaip priedą prie išvados, tai būtų logiškas jos tęsinys. Perduotume visai komisijai, tegul svarsto, gal pateiks Prezidiumui. O jeigu atmes, gal atsiras deputatų, kurie Prezidiumo posėdyje pasakys, kad darbo grupė buvo parengusi pasiūlymus Aukščiausiajai Tarybai, bet komisija jiems nepritarė.

Niekas neprieštarauja, sako, kad pasiūlymai labai geri. Aišku, kad vien išvados nepakanka, ji nieko nepakeis, iš jos turi sekti konkretūs valdžios sprendimai ir veiksmai. Vienas kitas abejoja, ar Poželos komisija jiems pritars, bet ir jie sutinka, kad tokie pasiūlymai būtų pateikti kaip išvados priedas. Jeigu komisija jiems nepritars, priedo bus atsisakyta, bet išvados taisyti nereikės.

– Gal įrašykime ir tai, į ką turėtų kreiptis Aukščiausioji Taryba. Turiu nedidelį valstybių sąrašėlį, galiu perskaityti, – tęsia Vadapalas.

Apie šį sąrašą žinojau. Vadapalas liepos pradžioje dalyvavo Taline vykusioje tarptautinėje konferencijoje, skirtoje Molotovo–Ribentropo paktui ir jo slaptiesiems protokolams. Konferencijos rezoliuciją buvo nutarta išsiųsti atitinkamais adresais. Dabar gera proga juos prisiminti.

Sąrašas įspūdingas. Jungtinių Tautų Organizacijos generalinis sekretorius, Europos parlamentas, Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba, VFR, VDR, Suomijos, Lenkijos parlamentai, penkių sąjunginių respublikų Aukščiausiosios Tarybos.

– Ar ne per mažai? Ar ko nors neužmiršote? – lyg juokaudamas klausia kažkas iš darbo grupės narių.

Vadapalas turi gerą humoro jausmą.

– Manau, kad tiek pakaks. Bet jeigu reikia, turiu ir platesnį sąrašą, – atsako rimtu veidu. Ir priduria. – Išvardijau tik tas valstybes, kurias tiesiogiai palietė Molotovo–Ribentropo paktas ir jo slaptieji protokolai. Jeigu pageidaujate, galime įrašyti ir daugiau. Kaip tos valstybės reaguos, – jų reikalas. Svarbu, kad sužinotų, ko prašo mūsų Aukščiausioji Taryba.

Konkrečių pasiūlymų, į ką dar reikėtų kreiptis, negirdėti. Adresatų sąrašui pritarta.

Komisija pirminį darbo grupės projektą taip pat priėmė palankiai. Gaila, kad, kaip ir praėjusį kartą, į posėdį atvyko tik dalis komisijos narių, vos dešimt. Kas bus, kai susirinks visa komisija, ar jos nuomonė dėl išvados projekto bus tokia pat palanki, kokia yra šiandien? Labai svarbu, kad šiandien dalyvauja Landsbergis ir Ozolas, jie atstovauja Sąjūdžiui. Jeigu jie pritars komisijos išvadoms, jas gerai priims ir visuomenė, ir kitos politinės organizacijos. Bent šiuo klausimu konfrontacijos su valdžia bus mažiau.

Deputatai turėjo daug įvairių pasiūlymų, daugiausia redakcinio pobūdžio, pavyzdžiui, kai kuriuos punktus sukeisti vietomis, patikslinti atskirus teiginius ir pan. Beriozovas siūlo, kad reikėtų įvertinti ir to meto Lietuvos vidinę politinę situaciją, parodyti, jog liaudis nekentė Smetonos režimo. Buvo abejojančių ir dėl darbo grupės suformuluotų pasiūlymų Aukščiausiajai Tarybai, sakė, kad gal nereikėtų skubinti proceso, palaukime, ką Maskvoje nuspręs Jakovlevo komisija. Bet kai Landsbergis pasiūlė į išvadą įrašyti, kad Vokietija ir Sovietų Sąjunga turi pačios pripažinti slaptuosius protokolus negaliojančiais, niekas iš komisijos narių nepriešTaravo.

Posėdyje Pečeliūnas, Gelažius ir Petkus pakartojo tai, ką sakė darbo grupėje: išvadų projektas juos tenkina, esminių pastabų neturi. Gelažius dar pridūrė, kad jis dirbo darbo grupėje, išvados projektui pritaria. Jie visi sutinka, kad to, kas parašyta išvados projekte, šiame etape pakanka, situacijos aštrinti nereikia. Ateityje bus galima pasakyti daugiau. Sakė, kad komisija turi dirbti pasirinkta kryptimi. Gerai įsiminiau Povilo Pečeliūno žodžius, kad Lietuvos okupacijos negalima teisinti jokiomis aplinkybėmis, tai buvo tarptautinis nusikaltimas,

būtina pašalinti jo pasekmes Lietuvai. Šiuos jo žodžius prisimindavau, kai tekdavo argumentuoti, kodėl išvadose neturėtų būti plėtojama tema apie sudėtingą to laikotarpio Lietuvos vidinę politinę padėtį, ankstesnį antidemokratinį politinį režimą ir pan. Nors vidaus politinė padėtis Lietuvoje tuo metu tikrai buvo įtempta, tai nepaneigia fakto, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga okupavo ir aneksavo Lietuvą. Ji tai padarė ne dėl to, kad Lietuvoje buvo sudėtinga vidaus politinė padėtis, o todėl, kad su Vokietija pasidalijo įtakos sferomis, dalijosi kitų valstybių teritorijomis.

Kaip ir buvo planuota, komisija į darbo grupę įtraukė Joną Gelažių. Į ją taip pat įrašė konstitucinės teisės autoritetą Juozą Bulavą, teisės istoriką Mindaugą Maksimaitį, istorikę Reginą Žepkaitę. Nutarta, kad apie komisijos parengtą pirminį išvadų projektą iki rugpjūčio 23 dienos reikia paskelbti spaudoje lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis. Tai nuramins aistras.

Nors komisijos posėdyje išsakytos deputatų pastabos nekeitė išvados esmės, bet jų buvo gana daug ir įvairių, net priešingų. Jas reikia ne tik įvertinti, bet ir bandyti suderinti, rasti būdą, kaip tai atspindėti išvadoje. Visa komisija to tikrai nepadarys.

– Siūlau sudaryti mažąją redakcinę komisiją, tegul galutinai suredaguoja tekstą. Į ją galėtų įeiti Vytautas Landsbergis, Liudvikas Sabutis, Henrikas Zabulis ir Vytautas Sinkevičius. Ar visi, kuriuos pasiūliau, sutinkate? Ar komisija sutinka? – klausia Požela.

Niekas neprieštarauja. Sutariama, kad suredaguotas išvados projektas bus parengtas iki rugpjūčio 18 dienos posėdžio.

Redakcinė komisija rinkosi kelis kartus. Didelės veikimo laisvės neturėjo, nes jai buvo pavesta suredaguoti išvadų 1, 2 ir 5 punktus. Nors draudimo taisyti ir kitas vietas nebuvo, vengė į išvadą įrašyti tai, apie ką komisijos posėdyje nebuvo kalbėta, apsiribojo tik per posėdį pateiktų pasiūlymų vertinimu. Suprato, kad jeigu išvadoje atsiras naujų principinių teiginių, tai sukels naujas diskusijas, jos gali užtrukti, kils pavojus, jog iki rugpjūčio 23 dienos išvados parengti nepavyks. Esminiais klausimais komisija sutarė, daugiausia laiko sugaišta ieškant kuo tikslesnių formuluočių, bandant atsižvelgti ir į tuos pasiūlymus, kurie neatrodė pagrįsti. Kai kurie išvados punktai buvo sukeisti vietomis, sutrumpinti, paryškintas Vokietijos–Sovietų Sąjungos sutarčių ir jų slaptųjų protokolų neteisėtumas. Tekstas tapo aiškesnis, koncentruotesnis, atsirado ir kai kurių kompromisinių formuluočių.

Komisijos posėdis, kuriame turėjo būti tvirtinama išvada, buvo labai įtemptas. Redakcinės komisijos padarytos pataisos patiko toli gražu ne visiems komisijos nariams. Kai kurie iš jų reikalavo įrašyti tai, ko, redakcinės komisijos nuomone, nereikia. Atsitiko tai, dėl ko labiausiai nuogąstavau: tie, kas nedalyvavo ankstesniuose komisijos posėdžiuose, pradėjo abejoti išvados teiginiais, dėl kurių jau buvo apsispręsta ir sutarta anksčiau. Bet tikra audra kilo, kai vėl buvo

pasiūlyta išvadą papildyti nuostatomis apie to meto Lietuvos įtemptą vidaus politinę padėtį. Kad tai reikėtų padaryti, kai kurie komisijos nariai buvo užsiminę ir ankstesniame posėdyje, bet tada jų pasiūlymas buvo praleistas pro ausis. Redakcinė komisija jį taip pat atmetė.

– Reikia įrašyti, kad tuo metu buvęs politinis režimas neturėjo liaudies paramos, liaudis jo nekentė, vyravo tautininkų diktatūra, – siūlo Vladimiras Beriozovas.

Jį palaiko Justas Paleckis, dar kažkas iš komunistų partijos atstovų. Deputatų nuomonės iš esmės skiriasi, vieni pasiūlymą palaiko, kiti kategoriškai prieštarauja. Visi supranta, kad tai ne redakcinio pobūdžio pasiūlymas. Jeigu jam bus pritarta, išvadoje atsiras akcentas, esą ir to meto vidaus politinė padėtis turėjo įtakos Lietuvos valstybingumo praradimui. Kitaip tariant, ir patys esate šiek tiek kalti.

Posėdžiaujama jau beveik penkias valandas, deputatai pavargę. Atmosfera darosi vis nervingesnė, atsiranda irzlumo, kai kurie deputatai pradeda karščiuotis, pasigirsta ir aštresnių, net užgaulių žodžių.

Argumentai pradeda kartotis. Nė viena pusė nenori nusileisti. Mes su Vadapalu suprantame, kad noras aptarti to meto vidaus politinę padėtį kyla ne dėl to, kad išvada būtų išsamesnė ir labiau pagrįsta, o tik dėl to, kad komunistų partijos atstovai nori parodyti, jog to meto politinis režimas liaudžiai buvo nepriimtinas, jį reikėjo nuversti. Šio iš pirmo žvilgsnio nekalto pasiūlymo potekste buvo pavojinga: esą to meto santvarkos pakeitimą lėmė ne tik Sovietų Sąjungos karinė agresija, į Lietuvą įvesta Raudonoji armija, bet ir liaudies nepasitenkinimas.

Vadapalas, Rudis ir aš tyliai klausomės, į komisijos narių diskusiją nesikišame, neturime teisės. Esame tik komisijos ekspertai, o ne nariai. Kad to nereikia rašyti, aiškiai pasakėme darbo grupėje. Požela tai žino. Gal jis paprašys, kad kuris nors iš mūsų savo nuomonę pasakytų ir komisijoje. Geriausia būtų, jeigu žodį gautų Vadapalas. Jis moka labai įtikinamai argumentuoti, su juo būtų sunku ginčytis.

Deja, nei Požela, nei kitiems komisijos nariams mūsų nuomonės, kad teiginių apie Smetonos režimą rašyti nereikia, neprireikė.

Buvo matyti, kad diskusija dėl Beriozovo pasiūlymo pradeda erzinti ir kai kuriuos komisijos narius. Ne tik todėl, kad ji per ilgai užsitęsė. Kuo toliau, tuo labiau aiškėjo, kad už jo pasiūlymo slypi siauras partinis interesas: komunistų partijos nenoras atsitraukti nuo teiginio, kurį ji visuomenei bruko beveik penkiasdešimt metų, esą 1940 metais Smetonos režimą nuvertė pati liaudis. Jeigu Beriozovo pasiūlymas bus priimtas, išvados jis tikrai nepraturtins, o žalos padarys daug.

Žodžio paprašo Pranas Kūris. Jo žodis tokiose diskusijose visada svarus ir autoritetingas:

– Nesuprantu, kodėl išvadoje reikia kalbėti apie to meto Lietuvos vidaus politinę padėtį. Ji visiškai nesusijusi su Molotovo–Ribentropo paktu ir slaptaisiais protokolais. Kad ir kokia įtempta būtų vidinė politinė situacija, tai nereiškia, kad Sovietų Sąjunga galėjo pateikti Lietuvai ultimatumą ir įvesti kariuomenę. Ji pažeidė tarptautinę teisę, sulaužė su Lietuva sudarytas sutartis. Tai esmė. Manau, kad išvadose temos apie to meto vidinę politinę padėtį nereikia vystyti.

– Kad tau nereikia, tai dar ne viskas. O man labai reikia, kad tai būtų įrašyta, – piktai atkerta Beriozovas.

Dar kelių deputatų pasisakymai, priešprieša ne mažėja, o tik didėja. Jeigu komisija skils, išvados nebus arba atsiras alternatyvūs projektai. Lietuvai tai nebus naudinga. Maskva iš karto paskelbs, žiūrėkite, jie ten patys nesusitaria. Būtina rasti kompromisą, kitaip nebus pasakyti svarbiausi dalykai, dėl kurių Beriozovas ir Paleckis neprieštarauja. Pagaliau sutariama, kad bus įrašytas maždaug toks sakinys: „Visa tai buvo įvykdyta pasinaudojant socialine ir politine įtampa, kuri susidarė tautininkų valdymo metais." Kažkas su palengvėjimu atsidūsta. Įtampa atlėgsta. Bet justi, kad paliaubos tik laikinos. Ir tie, kurie reikalavo šio sakinio, ir tie, kurie jam priešinosi, tikisi, kad prie šios temos dar bus grįžta, gal ne komisijos, o Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdyje. Galutinai apsispręs visa Aukščiausioji Taryba. Jos sesija numatyta rugsėjo pradžioje.

Išvados tekstą pavyko galutinai suderinti tik apie devintą vakaro, buvo nemažai redakcinių pataisų. Jas žymėjausi aš ir Vadapalas. Tekstas greitai perspausdinamas, išdalijamas komisijos nariams. Jie skaito, pradeda klausiamai žvalgytis vienas į kitą, baksnoja pirštais į tekstą, jame kažką taiso. Pasigirsta balsų, kad buvome sutarę ne taip, kaip parašyta. Deputatai pradeda šurmuliuoti, įtaria kažkokią klastą. Puolu skaityti tekstą, iš karto pastebiu, kad jis tikrai kitoks, negu buvome sutarę. Greitai išsiaiškiname, kad jokios klastos čia nėra, viskas daug paprasčiau: mašininkė, skubėdama kuo greičiau išspausdinti tekstą, privėlė klaidų. Nors redakcinės pataisos buvo pažymėtos gana aiškiai, kai kuriuos žodžius įterpė ne į tas vietas, kur jie turėjo būti, kai kurių sakinių neperkėlė iš vieno puslapio į kitą. Tokio teksto komisija negalėjo pasirašyti, o laukti, kol tekstas bus dar kartą perspausdintas, taip pat nenorėjo. Deputatus galima suprasti, penktadienio vakaras, beveik visa diena prie stalo, balsai užkimę nuo ginčų.

Požela klausia:

– Ar pritariame išvadai, dėl kurios buvome sutarę? Tekstą reikės dar kartą perspausdinti, tai bus padaryta rytoj. Išvadą patvirtinsime savo parašais. Paprašysiu, kad juos surinktų kas nors iš ekspertų, gal Sinkevičius.

Deputatai pavargę, atsako beveik choru: taip, išvadai pritariame. Kažkas prašo įspėti mašininkę, kad šį kartą spausdintų kruopščiau, nes teks dar kartą perspausdinti. Nemanykite, kad pasirašysime neskaitę.

Pasigirsta juokas.

Šeštadienį apie dešimtą ryto išvada perspausdinta. Parengti du variantai: vienas – tik išvada, antras – išvada ir jos priedas. Nunešiau tekstus Sabučiui, klausiu, kokį variantą pateiksime pasirašyti komisijos nariams.

– Tegul sprendžia Požela, jis komisijos pirmininkas. Dėl priedo galutinai nebuvome sutarę, prisimeni, kai kas net stebėjosi, iš kur jis atsirado, niekas darbo grupės neprašė parengti tokio priedo. Žinau, kad Požela dabar CK rūmuose, pasitarime, ten CK biuras susitinka su Sąjūdžio seimo taryba. Ten turėtų būti ir daugiau komisijos narių. Nueik, gal suspėsi iki posėdžio. Jeigu ten Poželos nerasi, paskambink, ieškosiu pats.

Sabutis neklydo. Nuėjęs į CK rūmus iš budėtojo išgirdau, kad pasitarimas jau prasidėjo. Paprašiau, kad iš posėdžių salės pakviestų Poželą, jam turiu perduoti svarbius dokumentus.

– Pirmininke, čia du variantai, vienas – tik išvada, antras – išvada su priedu. Kokį komisija pasirašys?

– Tik išvadą, dėl priedo komisija sprendimo nepriėmė. Apie tai, kad komisijoje buvo siūloma prie išvados pridėti priedą, informuosime Prezidiumą. Tegul jis sprendžia, ar bus priedas.

Maždaug po 15 minučių Požela grįžo iš salės su komisijos narių parašais. Pasirodo, pasitarime buvo daugiau kaip pusė komisijos narių. Tai reiškė, kad komisija išvadą patvirtino. Per kelias dienas surinkau likusius parašus. Išvadą perdaviau Sabučiui, jis siūlys svarstyti Prezidiumo posėdyje.

Kaip ir buvo nutarta komisijos posėdyje, išvada paskelbiama spaudoje. Tai padaroma Molotovo–Ribentropo pakto penkiasdešimtmečio išvakarėse, rugpjūčio 22-ąją. Data pasirinkta neatsitiktinai, tikimasi, kad tai nuramins aistras, nuims įtampą.

Sąjūdžio ir visuomenės reakcija į išvadą labai palanki.

Rugpjūčio 23 dienos renginiai, smerkiantys paktą ir jo slaptuosius protokolus, buvo labai įspūdingi. Po pietų, 15 valandą, galingas mitingas Kalnų parke. Susirinko apie 60 tūkstančių žmonių. Kalba Landsbergis, kiti Sąjūdžio lyderiai, įvairių tautinių organizacijų vadovai. Džiaugiasi, jog artėjama prie istorinės tiesos, ragina ir toliau reikalauti, kad būtų pašalintos pakto pasekmės. Visų nuotaika labai pakili.

Stovėjau ant šlaito, ten buvo mažiau grūsties. Labai rūpėjo, kaip žmonės reaguos į Poželos pranešimą apie komisijos išvadas. Komisijoje buvo sutarta, kad jis perskaitys tik svarbiausius išvados punktus.

Požela šiek tiek jaudinasi, bet kalba ramiai.

Kai paskelbė, kad komisija nutarė, jog 1939 metų slaptieji protokolai yra absoliučiai negaliojantys ir niekiniai nuo jų pasirašymo momento, kad 1939–1941 metų Vokietijos ir Sovietų Sąjungos sutartys ir jų slaptieji protokolai nulėmė Lietuvos suvereniteto ir nepriklausomybės praradimą, Lietuvos

prievartinį įjungimą į Sovietų Sąjunga, pasigirdo audringi pritarimo šūksniai ir plojimai.

– Vytai, atrodo, neblogai padirbėjome. Čia ploja ir tau, ir man, ir Gediminui Rudžiui, – išgirstu Vileno Vadapalo balsą.

Pasirodo, jis stovi šiek tiek aukščiau, vos už kelių metrų, sako, atėjau pasiklausyti. Abu esame patenkinti, jaučiamės prisidėję prie šio svarbaus darbo, džiaugiamės, kad žmonės nuoširdžiai palaiko išvadą. Jų pritarimo labai reikia – gal valdžią paskatins elgtis ryžtingiau.

Vakare, 19 valandą, Baltijos kelias. Jis taip pat skirtas Molotovo–Ribentropo paktui pasmerkti. Daugiau kaip du milijonai rankomis susikibusių žmonių, gyva grandinė nuo Vilniaus iki Talino, beveik 650 kilometrų. To pasaulis dar nematė. Vien Lietuvoje apie milijonas žmonių, iki sienos su Latvija nė vieno metro, kuriame nestovėtų žmogus. Kas stovi ne prie magistralės, rankomis susikabina su kaimynais namų kiemuose, žmonių grandinės vingiuoja kaimų ir miestelių gatvėse. Vėliau paaiškėja, kad Brazauskas, Astrauskas ir kiti valdžios žmonės į gyvą žmonių grandinę stoti nedrįso, pratūnojo kabinetuose.

Baltijos kelias prabloškė ne tik Lietuvos valdžią, bet ir Maskvą. Kad laisvės ir nepriklausomybės reikalauja tiek daug žmonių, nesitikėjo. Viskas nufilmuota iš lėktuvų. Keli milijonai taikių žmonės, jų rankose Lietuvos, Latvijos ir Estijos vėliavos, gėlės, taip pat plakatai, reikalaujantys pasmerkti slaptuosius protokolus. Ir visa tai organizuota vien Sąjūdžio ir liaudies frontų jėgomis, be valdžios pagalbos. Jokio ekstremizmo, reikalaujama tik tiesos. Kad ir kaip valdžia nenorėtų, bet į tai, kas įvyko, ji negalės neatsižvelgti.

Išvadą Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas svarstė rugpjūčio 25 dienos posėdyje. Ją išsamiai referavo Pranas Kūris. Aiškino, kodėl įrašytas vienas ar kitas punktas, kokiais argumentais buvo remtasi, ką tai reiškia teisiniu ir politiniu požiūriu. Kalbėjo labai argumentuotai ir atvirai. Taip pat ir apie kai kurių komisijos narių norus plačiau aptarti to meto Lietuvos vidinę politinę padėtį, apie darbo grupės pasiūlymą prie išvados pridėti priedą.

Atidžiai stebėjau, kaip į Kūrio pranešimą reaguoja Prezidiumo nariai. Kai kurių veido išraiškos rodė, kad jie nustebę ir nepatenkinti. Ypač dėl išvadų priedo. Tai nieko gero nežadėjo. Neįprasta buvo ir tai, kad pirmas pradėjo kalbėti Prezidiumo pirmininkas Astrauskas. Paprastai jis pradžioje suteikdavo žodį tiems Prezidiumo nariams, kurie norėdavo kalbėti, ir tik tada pasakydavo savo nuomonę, apibendrindavo. Šį kartą elgiasi kitaip. Lyg norėtų iš anksto nukreipti Prezidiumo narius, kaip reikėtų vertinti išvadą.

– Komisija padarė didelį darbą, už tai galime padėkoti. Bet kai kur labai paskubėta. Nepalaukta, ką nutars sąjunginė komisija. Skubama kuo greičiau parengti išvadas, karščiuojamasi, to daryti nereikia. Aukščiausioji Taryba kol kas neturėtų tvirtinti tokių išvadų. Pakaktų, jeigu priimtų domėn. Galės pavesti komisijai tęsti darbą, būtinai atsižvelgiant į sąjunginės komisijos išvadas. Mūsų

komisijos išvados negali būti išplėštos iš sąjunginės komisijos išvadų konteksto. Negalima paskelbti 1940 metų Liaudies seimo rinkimų ir jo nutarimų negaliojančiais, tai žaidimas istorija.

Jam pritaria Brazauskas:

– Ar jau dabar Liaudies seimo nutarimus reikia pripažinti negaliojančiais? Pakaktų pripažinti neteisėtais. Palaukime Jakovlevo komisijos išvadų. Dabar konstatuokime, kad komisija atliko tam tikrą darbą. Palaukime kelis mėnesius, per tą laiką nieko neatsitiks. Be to, Aukščiausioji Taryba slaptuosius protokolus jau pasmerkė, kai gegužės mėnesį priėmė deklaraciją dėl Lietuvos suvereniteto.

Vėl kalba Astrauskas. Atrodo, kad jie su Brazausku iš anksto susitarė, jog dar ne laikas pritarti komisijos išvadai. Dabar Prezidiumo narius bando spausti savo autoritetu.

– Dar kartą sakau, neapverskime 1940 metų aukštyn kojomis, tai pavojingas žaidimas, – savo ankstesnę mintį tęsia Astrauskas.

Vėl įsiterpia Brazauskas:

– Palaukime, kad galėtume pasiekti ekonominį savarankiškumą. Tai prioritetas. Jau dabar SSRS ministrai atsisako kalbėtis apie sąjunginių įmonių perdavimą Lietuvai. Viską spręskime palaipsniui, tai atneš daugiau naudos. Pripažinti negaliojančiais dabar negalime, nes prarasime daugiau, negu laimėsime. Dabar ne laikas, tai, kas siūloma, nepadės šiame išsilaisvinimo etape.

– Abejoju, ar galima nustatyti 1940 metų rinkimų teisėtumą, – priduria Astrauskas.

Žodžio paprašo Kūris:

– Noriu paaiškinti, kad Prezidiumas neturi teisės pakeisti komisijos išvadų, negali jų pataisyti. Jos yra tokios, kokios yra, manau, kad jos pagrįstos. Jūs galite apsispręsti tik dėl to, ką su išvadomis daryti toliau.

Ranką kelia Sabutis:

– Manau, kad komisijos išvados yra gana aiškios ir gerai argumentuotos, darbo grupė ir visa komisija išnagrinėjo daug įvairios medžiagos. Kitokių išvadų padaryti negalėjome. Viskas pagrįsta istoriniais faktais ir teisiniais argumentais. Jas galima teikti Aukščiausiajai Tarybai tvirtinti. Dėl išvadų turinio Prezidiumas negali spręsti. Tai komisijos prerogatyva.

Eduardas Mieželaitis raukosi, matyti, kad jis nepatenkintas. Klausia:

– Ar nereikia papildyti komisijos? – nesulaukęs atsakymo tęsia: – Tai ne tik Lietuvos klausimas, jis susijęs ir su kitomis Europos valstybėmis. Buvo įvairios tarptautinės konferencijos, taip pat ir Jaltos. Yra jų sprendimai, Europa padalyta. Mes sprendžiame savo tautos likimą, bet negalime remtis vien tik istoriniais ir teisiniais argumentais. Būtina atsižvelgti ir į realybę, į situaciją, kuri buvo ir yra dabar. 1940 metais iš pažangių jėgų buvo sudaryta liaudies vyriausybė, ji išreiškė tautos siekius. Prisiminkime streikus, kovą su autoritariniu režimu. Liaudies seimas buvo renkamas normaliai, balsavo dauguma žmonių. Žinoma,

turime vertinti istorinę ir teisinę situaciją. Tegul komisija tęsia darbą. Dar kartą sakau, kad tada buvo sudaryta lietuviška, pažangi vyriausybė, į ją įėjo pažangūs žmonės. Niekas nežinojo tikrų Stalino kėslų ir tikslų.

Mieželaičio kalba suglumino. Pasirodo, ir Justo Paleckio vyriausybė, ir Liaudies seimas buvo teisėti, jie nekalti dėl nepriklausomybės praradimo, blogai tik tai, kad Stalinas juos apgavo. O apie tai, kad į Lietuvą buvo įvesta Raudonoji armija, kad vadinamosios „pažangios liaudies vyriausybės" sudėtį padiktavo Vladimiras Dekanozovas, rinkimų rezultatai buvo klastojami, o Liaudies seimo posėdyje vietinių komunistų vadovas Antanas Sniečkus dėkojo Raudonajai armijai už tai, kad padėjo nuversti ankstesnę valdžią, ir dar apie daugelį kitų svarbių dalykų, dėl ko 1940 metais Lietuva neteko nepriklausomybės, – nė žodžio.

– Ar komisija gali padaryti ką nors daugiau? Man išvadoje viskas aišku. Argumentų pakanka. Kažko naujo neatsiras. Turime apsispręsti, ar išvadai pritariame, ar su ja nesutinkame, – įsiterpia Alfonsas Žalys.

Astrauskas bando apibendrinti:

– Ar Prezidiumo nariai palaiko pasiūlymą išvadas pateikti Aukščiausiajai Tarybai? Manau, kad galime pateikti, tačiau ji išvadas turi priimti tik domėn, jų tvirtinti negalima; komisija turi tęsti darbą atsižvelgdama į Maskvos komisijos išvadas; mūsų komisijos išvadas reikia pasiųsti sąjunginei komisijai; sesijoje jokių neapgalvotų žingsnių nedaryti.

Pradedamas svarstyti kitas klausimas. Į posėdžio salę įeina Astrausko sekretorė Gražina Gvildienė, prieina prie Brazausko ir paduoda jam raštelį. Brazauskas perskaito, skubiai atsikelia ir išeina. Visi supranta, kad įvyko kažkas svarbaus. Posėdis tęsiasi. Brazauskas grįžta maždaug po 15 minučių. Aiškiai susirūpinęs:

– Ką tik man skambino Gorbačiovas, sakė, kad jis iki šiol rėmė ir palaikė Lietuvą, kai su ja susiję klausimai buvo svarstomi SSRS Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose, bet nuo šiol jis nėra Lietuvos draugas. Perskaitė šios dienos „Pravdą", ten parašyta ir apie Baltijos kelią, ir apie mūsų komisijos išvadų projektą. Sakė, kad jį tai pribloškė. Dar sakė, kad niekas neleis Lietuvai išeiti iš Sovietų Sąjungos, komunistų partija taip pat liks vieninga. Per kelias artimiausias dienas SSKP CK paskelbs griežtą pareiškimą dėl to, kas dedasi pas mus ir visame Pabaltijyje. Žinokite, kad jeigu taip tęsis ir toliau, sulauksite sunkių pasekmių. Jos bus, pavartojo rusišką žodį „nepredskazujemyje" (nenuspėjamos). Jeigu mes pasirinkome tokį kelią, jis daugiau negalįs mūsų remti. Man pažėrė sunkiausių kaltinimų, sako, kad aš pataikauju separatistams, išduodu partiją. Bet apie tai šiandien nepasakosiu, gal kada nors vėliau.

SSKP CK pareiškimas, apie kurį kalbėjo Gorbačiovas, pasirodė kitą dieną. Jis skambėjo labai grėsmingai. Linija, kurią vis atkaliau vykdo tam tikros Lietuvos, Latvijos ir Estijos jėgos, buvo apibūdinta kaip separatistinė, o Baltijos kelias – kaip akcija, kurios politinė prasmė – nuteikti tarybinių Baltijos respublikų

tautas atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos. Destruktyvios, antitarybinės jėgos, nacionalizmo atmosfera privedė prie to, kad valstybinės valdžios organai priėmė antikonstitucinius aktus, prieštaraujančius tarybinės federacijos principams, pažeidžiančius kitų tautybių gyventojų teises. Kyla nacionalinė ir socialinė įtampa, vis akivaizdesnė darosi pilietinio konflikto, masinių susirėmimų gatvėse grėsmė. Nueita per toli. Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslų, tautoms padariniai galėtų būti katastrofiški, galėtų iškilti klausimas dėl jų gyvybingumo.

Tokio griežto tono valdžia nesitikėjo, ji išsigando. Aukščiausiosios Tarybos sesijos, kuri turėjo vykti rugsėjo pradžioje, laikas keičiamas net keturis kartus. Pagaliau paskelbiama, kad ji prasidės rugsėjo 22 dieną ir su pertrauka vyks iki rugsėjo 30 dienos. Jeigu nespaustų Sąjūdis, sesija būtų surengta dar vėliau, tik spalio pabaigoje.

Sesijos išvakarėse Aukščiausiosios Tarybos rūmuose susirenka deputatai, priklausantys komunistų partijai, vyksta deputatų partinės grupės pasitarimas. Svarbiausias klausimas – ką Aukščiausiosios Tarybos posėdyje daryti su Poželos komisijos išvada.

Brazauskas sako, kad Aukščiausiosios Tarybos nutarimą lems tai, ką nuspręsime šiandien:

– Turime daugumą, laikykimės vieningai. Svarbu pasverti kiekvieną žodį, toks nutarimas, koks mums pateiktas, sukels griežtą Maskvos reakciją, gal net veiksmus. Siūlau rašyti „atsižvelgti į komisijos darbą“. Žodis „pritarti“ būtų per stipru. Nerizikuokime. SSRS Aukščiausioji Taryba turi priimti ekonominio savarankiškumo įstatymą, nepakenkime sau. Po Baltijos kelio ir Poželos komisijos išvadų projekto paskelbimo spaudoje Maskvoje ir visoje Sovietų Sąjungoje apie tai, kas vyksta pas mus, sprendžiama tik pagal publikacijas „Pravdoje“. Jos tendencingos, neatspindi to, kas pas mus realiai vyksta. Maskvoje dėl mūsų jaudinasi. Laikotarpis labai sudėtingas. Sesiją nukėlėme ir dėl šių priežasčių. Turime priimti konstruktyvius sprendimus.

– Pirmiausia turime susitarti dėl balsavimo tvarkos. Vieną kartą vienaip, kitą – kitaip. Esu už balsavimą naudojant techniką, – sako Pranas Gabrėnas.

Įsiterpia Juozas Šėrys, Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas:

– Šepetys dažnai „linguoja“. Siūlau sutelkti dėmesį į ekonominio savarankiškumo įstatymą. Padarykime sesiją darbingą, o ne mitinginę.

Atsistoja Jonas Gureckas:

– Siūlau įrašyti, kad į komisijos darbą tik atsižvelgiame, kad ji dar nebaigė darbo, pavedame tirti toliau. Manau, kad komisija neturi pakankamai medžiagos, kuri leistų konstatuoti, jog Liaudies seimo nutarimai yra neteisėti. Jeigu priimsime Prezidiumo pasiūlymą „pritarti komisijos darbui“, tai bus dar vienas bandymas perrašyti istoriją, to daryti negalime. Sąjūdis mus bando šokdinti,

nenusileiskime. Šepetys daro daug klaidų, pataikauja kai kuriems deputatams ir sesijos svečiams. Abejoju, ar jis ir toliau gali pirmininkauti. Dėl šių mano pasiūlymų prašau balsuoti.

– Nesigailiu nė dėl vieno įstatymo, kurį priėmėme praėjusioje sesijoje. Jie svarbūs mums visiems, – ramiai atsako Šepetys.

Įsiterpia Alfonsas Kairelis:

– Bėgti yra sveika, tačiau jeigu bėgame per greitai, galima gauti infarktą. Susitelkime ties ekonomika. Šepetys turėtų būti stabilus, mažiau pataikauti Sąjūdžiui. Blogai, kad visais svarbiausiais klausimais mūsų vadovai tyli. Jie turi nebijoti reikšti savo nuomonę. Turime suvienyti respublikos žmones. Nepamirškime, kad apie 25 tūkstančiai žmonių, dauguma valstiečių, po karo žuvo nuo miškinių rankų. Siūlau priimti nutarimą, pasmerkti masines žudynes karo ir pokario metais, įamžinti nužudytų žmonių atminimą, kompensuoti žalą įpėdiniams. Aukščiausioji Taryba turi pareikšti užuojautą, pakviesti žmones telktis.

– Nesutinku su draugu Gurecku, kad mus šokdina. Niekas mūsų nešokdina. Ekstremistų nereikia nei iš vienos, nei iš kitos pusės. Kiekvienas galime reikšti savo nuomonę, nereikia drausti tai daryti, – atkerta Donatas Morkūnas.

Romualdas Ozolas kategoriškesnis:

– Draugo Gurecko raginimas neleisti pirmininkauti Šepečiui – tai valstybinio perversmo repeticija. Negalime priimti to, ko negalime, bet tai, ką galime, turime priimti dar šioje sesijoje. Poželos komisijos išvada labai svari, ji paremta faktais ir istorine tiesa. Aukščiausioji Taryba gali jai pritarti.

Ranką kelia Juozas Baltušis:

– Pritariu draugo Gurecko nuomonei apie komisijos išvadą. Jos tvirtinti negalime. Nebuvo taip, kaip rašo komisija. Tauta nekentė Smetonos režimo, neįsivaizduojate, kaip ji džiaugėsi, kai jis buvo nuverstas. Buvo tikra šventė. Nejaugi norite, kad vėl grįžtų buožių valdžia? To negalime leisti.

Baltušis kalba ilgai ir vaizdingai. Pradeda nuo to, kaip prieš kelias dienas jam nepavyko nusipirkti laikrodžio, kad parduotuvėse pradeda trūkti paprastų buitinių prekių. Kalba apie išgražėjusius miestus ir kaimus, apie tai, kiek daug Lietuva pasiekė. Sako, kad jį neramina ne sunki ekonominė padėtis, o visuomenės susiskaldymas į sąjūdžius ir sąjūdėlius, į naujas partijas. Deputatai nepagrįstai užsipuolami, niekinami, vadinami išdavikais. Baltušis pradeda kaltinti Sąjūdį, esą tas bando komanduoti Aukščiausiajai Tarybai ir Vyriausybei, kaišioja joms pagalius į ratus, nė vienos sesijos neleidžia pravesti ramiai ir netrukdomai. Klausia:

– Kada Sąjūdis baigs konfrontaciją, liausis skaldyti visuomenę? Lietuva stumiama į didžiulį pavojų. To negalime leisti, turime bendrai imtis pertvarkos darbų. Sako, turiu priekaištų ir Šepečiui – turite stipriau laikyti vadeles.

Salė ploja. Atrodo, kad Baltušio kalba patinka ir Brazauskui:

– Labai gerai pakalbėjote, puikus pasisakymas, tokių labai reikia. Rašytojau, gal tai, ką pasakėte, galite pakartoti ir sesijoje? Žmonės jus mėgsta, turite autoritetą, jūsų paklausys.

– Drauge sekretoriau, žinau, kad tai man populiarumo neatneš, bet sesijoje, jeigu man bus leista kalbėti, pakartosiu tai, ką sakiau. Gal kitais žodžiais. Neturiu ko bijoti, esu deputatas nuo 1947 metų, su kai kuriomis pertraukomis. Visada buvau su savo tauta. Ir dabar esu su ja.

Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo audringa. Per mėnesį, praėjusį po SSKP CK pareiškimo, valdžia šiek tiek atsigavo. Aukščiausioji Taryba beveik vienbalsiai pareiškė, kad ji nepritaria to pareiškimo kategoriškam tonui ir neargumentuotiems vertinimams.

Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projekte, kuris sesijos išvakarėse buvo išdalytas deputatams, buvo rašoma, kad Poželos komisija atliko didelį darbą, Aukščiausioji Taryba *atsižvelgia* į komisijos atliktą darbą. Ką tai reiškia, neįmanoma paaiškinti, nes šis žodis dviprasmiškas, iš jo negalima spręsti, kaip Aukščiausioji Taryba vertina komisijos darbą ir jos išvadą. Jeigu būtų įrašyta, kad komisijos darbui pritaria, būtų daug aiškiau, nes pritarimą komisijos darbui būtų galima aiškinti ir kaip pritarimą jos parengtai išvadai. Bet valdžia vengia tai atvirai pasakyti.

Baltušis, kaip ir buvo žadėjęs, sesijoje pakartojo tai, ką sakė partinės grupės susirinkime. Tiesa, kalba buvo šiek tiek švelnesnė.

Formuluotė, kad Aukščiausioji Taryba atsižvelgia į komisijos atliktą darbą, netenkino nei Sąjūdžio lyderių, nei politinių organizacijų vadovų. Jie siekė daug daugiau. Kodėl Aukščiausioji Taryba vengia pritarti komisijos darbui, jos parengtai išvadai? Jokių kliūčių tai padaryti nėra.

Prieš Aukščiausiosios Tarybos posėdį su Astrausku ir Šepečiu susitinka Landsbergis, Ozolas ir dar keli įtakingi Sąjūdžio žmonės.

Ozolas kalba labai atvirai:

– Jeigu komunistų partijos vadovybei ir Aukščiausiajai Tarybai nepakanka ryžto patvirtinti komisijos išvadą, tai bent pritarkime jai. Svarbiausius dalykus komisija jau nustatė, išvada pagrįsta istoriniais faktais ir teisiniais argumentais. Galiu tai paliudyti. Buvau komisijos darbo grupėje, joje dirbo labai kvalifikuoti istorikai ir teisininkai. Abejonių dėl išvados neturiu. Jeigu vėliau paaiškės kokios nors naujos aplinkybės, išvados jos nepakeis. Nėra jokių priežasčių, dėl ko Aukščiausioji Taryba negalėtų pritarti komisijos išvadoms. Nebent jūs žinote ką nors daugiau, bet nesakote. Tai pasakykite, kad ir mes žinotume.

Išgirsta, kad su išvada nereikia skubėti, palaukime Sovietų Sąjungos komisijos išvadų. Jeigu parašysime, kad į komisijos darbą tik atsižvelgiame, sulauksime mažiau kritikos iš Maskvos. Tą žodį galėsime aiškinti ir taip, kad išvadai pritariama.

– Jeigu galėsime aiškinti ir taip, kad išvadai pritariama, tai kodėl negalime aiškiai to parašyti? – klausia Landsbergis.

Pokalbis sunkus. Justi, kad Astrauskas nepasako visko, ką žino. Gal iš Maskvos sulaukė labai rimtų grasinimų, gal gavo aiškų nurodymą, kad tol, kol Jakovlevo komisija nebaigė darbo, išvadai pritarti negalima. Leidžiama tik atsižvelgti į komisijos darbą.

Landsbergis ir Ozolas spaudžia. Sako, jog Sąjūdis galėtų pareikalauti, kad Aukščiausioji Taryba patvirtintų išvadą, bet to nedaro. Jeigu Sąjūdis to pareikalautų, o Aukščiausioji Taryba nesutiktų patvirtinti išvados, sulauktumėte didelių protesto mitingų. Ar to norite? Mes taip pat nenorime. Todėl ieškokime kompromiso. Gal Aukščiausioji Taryba neatsižvelgia į komisijos darbą ir jos išvadą, o pritaria. Tai ne tas pats, kas patvirtina, bet daug geriau, negu tik atsižvelgia.

Nežinau, kaip šis pokalbis klostėsi toliau ir kuo jis baigėsi. Ozolas man papasakojo tik tiek, ką dabar prisiminiau. Gal Astrauskas atskleidė daugiau detalių, kuo konkrečiai grasina Maskva, gal buvo kokių nors kitų aplinkybių, bet Sąjūdžio lyderių pozicija tapo šiek tiek švelnesnė. Pagaliau sutariama, kad Aukščiausioji Taryba ne „atsižvelgs“ į komisijos atliktą darbą, o jam „pritars“, taip pat paves komisijai toliau tirti dokumentus ir istorines aplinkybes.

Parengiamas naujas Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektas, jis išdalijamas deputatams.

Poželos pranešimą deputatai sutiko ramiai. Gal todėl, kad komisijos išvados beveik prieš mėnesį buvo paskelbtos spaudoje, deputatams jos buvo žinomos. Dabar jie išgirdo platesnius paaiškinimus ir komentarus. Aštresnių klausimų, kurie turėjo parodyti tariamą išvados nenuoseklumą, sulaukė tik iš Jono Gurecko, Aniceto Bagdono, Alfonso Kairelio. Tai Poželos nesutrikdė. Nors kai kurie akcentai jo atsakyme galėjo būti sudėlioti kitaip, atsakė pakankamai argumentuotai. Diskusijose kalbėjusių deputatų pasisakymai taip pat buvo palaikantys komisijos darbą ir jos išvadą. Tik Algimantas Brazaitis mėgino įtikinti Aukščiausiąją Tarybą, kad negalima smerkti Liaudies seimo, praeities klaidų negalima naudoti kurstant šių dienų ne visiškai konstruktyvius procesus. Retoriškai klausė: „Ar nepretenduojame, kaip tie Vakarų Vokietijos revanšistai, į beviltiškus politikus, bandančius istorijos ratą pasukti atgal?!“

Kai kažkas iš salės Poželos paklausė, koks nutarimo projektas yra paskutinis, nes išdalyti du projektai, Požela atsakė, kad jis siūlo pritarti tam projektui, kuriame parašyta, kad Aukščiausioji Taryba ne atsižvelgia, o pritaria komisijos darbui.

Už balsuoja 274 deputatai; prieš – nėra, susilaikė – du.

Šepetys, kuris pirmininkavo posėdžiui, paskelbia, kad „istorinės reikšmės dokumentas priimtas“.

Pasibaigus Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui, klausiu Šepečio:

– Pirmininke, ką man, kaip atsakingam už darbo grupės veiklos koordinavimą, toliau daryti? Ką reiškia „tęsti darbą“? Ekspertai viską padarė, naujų dokumentų ar dar ko nors, ko iki šiol nežinome, neatsiras.

– Patariu neskubėti. Tegul istorikai patyrinėja vieną kitą dokumentą, vėliau referuoja komisijoje, ji pasvarstys, gal perduos svarstyti Prezidiumui. Po to matysime, ką daryti toliau. Pažiūrėsime, ką pasakys Maskvos komisija. Neužbėkime jai už akių.

Tai jau girdėjau ankstesniuose darbo grupės ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdžiuose. Nieko naujo. Supratau, kad valdžia su išvada nenori skubėti. Pasiūlymai toliau nagrinėti istorines aplinkybes yra tik dūmų uždanga. Viskas jau išnagrinėta, ir ne vieną kartą. Tegul pats Požela pasako istorikams, kokius naujus dokumentus jie turi rasti ir studijuoti.

Po kelių dienų Astrauskas sukvietė Prezidiumo darbuotojų pasitarimą aptarti sesijos rezultatų.

– Kaip Aukščiausiosios Tarybos salėje atsirado Povilas Pečeliūnas? Kas jį įleido? Dar prašėsi kalbėti.

– Palaimino Šepetys, – ramiai atsako Sabutis.

– Reikėjo ir man pasakyti, nes pasijutau kvailiu. Ar buvo sunku įspėti? – pykteli Astrauskas.

Pečeliūnas salėje, nori kalbėti, o Mažeikių įmonės direktorius, kurio klausimas svarstomas, net nepakviestas. Kas rūpinasi, kad pirmiausia būtų pakviesti tie, kurių klausimai svarstomi, o paskui sesijos svečiai? Kodėl tiek daug netvarkos?

Tai akmuo į Sabučio daržą.

Nuojauta, kad Poželos komisijos darbas bus pristabdytas, nei manęs, nei kitų ekspertų neapgavo. Prezidiumas lapkričio 15 dieną priėmė nutarimą, kad komisija iki gruodžio 15 dienos turi pateikti išvadas ir pasiūlymus dėl Lietuvos Respublikos Prezidento, Vyriausybės ir Liaudies seimo 1940 metais priimtų teisinių aktų įvertinimo.

Požela komisijos posėdį sušaukė tik po trijų savaičių, gruodžio 6 dieną. Darbo grupei buvo pavesta įvertinti ne tik tai, kas buvo nurodyta Prezidiumo nutarime, t. y. ne tik Lietuvos Respublikos Prezidento, Vyriausybės ir Liaudies seimo 1940 metais priimtus teisinius aktus, bet ir giliau atskleisti 1939–1940 metų politinę situaciją Lietuvoje, išnagrinėti SSRS ginkluotųjų pajėgų vaidmenį ir jų įtaką 1939–1940 metų įvykiams. Visa tai turėjo būti padaryta iki gruodžio 15 dienos.

Istorikai kraipė galvas: ką reiškia „giliau išnagrinėti“? Ar jie ką nors išnagrinėjo nepakankamai giliai? Visi dokumentai, kurie buvo prieinami, jau išanalizuoti, naujų nerasime. Raudonosios armijos archyvų Maskva neduos, jie įslaptinti. Net iš Lietuvos KGB negalime gauti visko, ką jie turi. Remiasi kažkokiomis Maskvos instrukcijomis, sako, kad jų pažeisti negali, medžiaga yra slapta. Tai kaip galima giliau išnagrinėti ir įvertinti tai, kas vyko 1939–1940 metais, jeigu

naujos medžiagos negausime? Panašiai kalbėjo ir teisininkai. Aktai, kuriuos 1940 metais priėmė Lietuvos Respublikos Prezidentas, Vyriausybė ir Liaudies seimas, įvertinti prieš kelis mėnesius. Ne tik Lietuvos ir SSRS tarpukario sutarčių, bet ir tarptautinės teisės kontekste. Naujų dokumentų neatsiras, vadinasi, vertinimas nepasikeis.

Ekspertai atvirai sako, kad po Aukščiausiosios Tarybos sesijos komisija tik imituoja darbą, tempia laiką. Bet ji prašo papildomų pažymų, tad nori ar ne, jas darbo grupė turės parengti. Kitaip valdžia turės pretekstą vėl pratęsti komisijos darbą.

Komisijos darbas paspartėjo tik po to, kai TSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1989 metų gruodžio 24 dieną patvirtino Jakovlevo komisijos išvadą. Valdžia lengviau atsiduso. Jeigu pati Maskva pripažino, kad slaptieji protokolai egzistavo, jais buvo pasidalyta įtakos sferomis, protokolai yra teisiškai nepagrįsti, prieštaravo trečiųjų šalių, taigi ir Lietuvos, nepriklausomybei, vadinasi, ir mūsų Aukščiausioji Taryba gali pritarti panašiai išvadai.

Darbo grupei pavedama parengti naują Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą ir pažymą. Komisija susirenka 1990 metų sausio 3 dieną. Šį kartą dalyvauja ne tik deputatai, bet ir ekspertai Eidintas, Maksimaitis, Vadapalas. Man taip pat teko dalyvauti. Esame pakviesti, kad prireikus galėtume atsakyti į komisijos narių klausimus. Mums klausimų deputatai neturi. Bet jie vėl turi pastabų ir pasiūlymų projektams. Gerai, kad šį kartą jie daugiau redakcinio pobūdžio. Komisija pritaria darbo grupės parengtiems Aukščiausiosios Tarybos nutarimo ir pažymos projektams. Nutarimo projekte įrašyta, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba kreipiasi į TSRS, VFR ir VDR vyriausybes, kad jos paskelbtų Vokietijos–Sovietų Sąjungos 1939 metų rugpjūčio 23 dienos Nepuolimo sutarties slaptuosius protokolus niekiniais. Aukščiausioji Taryba pareiškia, kad ji pasiruošusi pradėti derybas su įgaliotais Sovietų Sąjungos valdžios organais, kad būtų atkurti draugiški abiejų valstybių santykiai, pagrįsti 1920 metų liepos 12 dienos Lietuvos ir Rusijos taikos sutartimi. Rašoma ir apie tai, kad Liaudies seimo 1940 metų liepos 21 dienos „Lietuvos įstojimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą deklaracija“ yra neteisėta ir negaliojanti nuo jos priėmimo dienos, kad TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1940 metų rugpjūčio 23 dienos įstatymas dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą yra neteisėtas.

Vėl sudaroma mažoji redakcinė komisija: Vytautas Landsbergis, Liudvikas Sabutis, Henrikas Zabulis, Justas Paleckis, Vytautas Sinkevičius. Per kelias dienas turėsime galutinai suredaguoti tekstus taip, kaip sutarta komisijoje. Apie komisijos atliktą darbą sesijoje informuos Požela, jo pranešimas preliminariai bus aptartas komisijos posėdyje.

Sausio 11 dieną Požela ant deputato blanko rašo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, kad komisija, vykdydama Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo

pavedimus, pateikia pažymą ir Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą. Komisija siūlo Aukščiausiajai Tarybai jos teikiamą nutarimą priimti. Komisija savo darbą laiko baigtu.

Molotovo–Ribentropo pakto ir jo slaptųjų protokolų klausimas buvo įrašytas tik į 1990 metų vasario 7 dienos Aukščiausiosios Tarybos sesijos darbotvarkę, nors prieš tai įvyko kelios sesijos. Kodėl tiek ilgai laukta, sunku paaiškinti. Gal dėl to, kad per tą laiką buvo derinamas, taip pat ir su Maskva, Astrausko atleidimas iš Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininko pareigų.

Sprendimą atleisti Astrauską iš pareigų Aukščiausioji Taryba priėmė sausio 15 dienos posėdyje. Jis sakė, kad norėjo atsistatydinti iš karto po SSRS liaudies deputatų rinkimų, kai nebuvo išrinktas, bet Brazauskas, Beriozovas ir kiti LKP CK biuro nariai prašė ir toliau eiti šias pareigas.

– Paskui dar kelis kartus prašiau, kad mano atleidimo klausimas būtų įtrauktas į sesijos darbotvarkę, bet man vėl buvo patarta palaukti. Matau, kad daugiau laukti negaliu. Traukiuosi dėl sveikatos problemų, ji labai pablogėjo. Pagal pareigas esu ir SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys, todėl apie ketinimą pasitraukti informavau SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Gorbačiovą. Tai jau paskelbta viešai. Dabar vyksta atsakinga rinkimų kampanija, žmonės tikrai demokratišku būdu formuos parlamentą. Prezidiumui turi vadovauti asmuo, kuris kandidatuos į naujojo šaukimo Aukščiausiąją Tarybą. Jeigu būsiu atleistas, į Prezidiumo pirmininko pareigas siūlysiu Brazauską.

Astrauskas atleidžiamas.

Už tai, kad Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininku būtų išrinktas Brazauskas, balsavo 228 deputatai.

Po savaitės Brazauskas susitiko su Prezidiumo skyrių vedėjais ir jų pavaduotojais. Sabutis jam perdavė svarbiausius dokumentus, kuriuos planuojama svarstyti artimiausioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. Taip pat ir dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Išvadą ir Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą Brazauskas skaitė itin atidžiai.

– Kas įėjo į Poželos komisiją? Kas parengė pirminį variantą?

Sabutis atsako, kad komisijos sudėtį pavirtino Prezidiumas, o pirminį projektą rengė Vadapalas, Kūris, Sinkevičius, Eidintas ir Maksimaitis.

– Na gerai, sakykite, ar norite galutinai susipykti su Maskva? – klausia Brazauskas. – Jeigu norite, tada tokie projektai tinka. Aš nenoriu pyktis, ir ne tik aš. Pasikalbėkite su įmonių direktoriais, jie pasakys, kaip tai atsiliepia mūsų ūkiui. Manau, kad reikia dar kartą sukviesti komisiją, tegul dar kartą viską ramiai apsvarsto.

Bandau aiškinti, kad komisija savo darbą jau baigė, Požela apie tai informavo Prezidiumą, komisija dar kartą rinksis tik dėl to, kad nori aptarti Poželos pranešimo sesijoje tezes.

– Kada komisija planuoja rinktis?

– Tiksli diena nėra paskirta, priklausys nuo to, kada Požela parengs pranešimą. Komisiją kviečia jos pirmininkas.

Brazauskas griežtas:

– Komisiją reikia surinkti šį penktadienį, pasižymėkite, sausio 26 dieną 11 valandą. Praneškite Poželai. Aš taip pat dalyvausiu. Pokalbis bus rimtas.

Pranešimus komisijos nariams, kad jie kviečiami į posėdį, pasirašo Sabutis. Sako, turime apsidrausti, kad mūsų po to nekaltintų, jog apie posėdį jie nebuvo informuoti. Komisijos narių ieškoma ir telefonu. Poželai prisiskambinti nepavyksta, pasirodo, jis guli ligoninėje, jam paskambinti negalima, gali paskambinti tik jis pats. Kvietimas į posėdį išsiunčiamas Mokslų akademijos adresu, ten ras būdą, kaip jį informuoti. Kitą dieną Požela skambina Sabučiui ir klausia:

– Nieko nesuprantu, kas čia dedasi, koks posėdis? Komisija jau baigė savo darbą, galutinio pranešimo teksto dar neturiu, ką planuojate svarstyti? Komisijai kol kas vadovauju aš, o ne jūs.

Išgirdęs, kad posėdį šaukia ne Sabutis, o Brazauskas, sako:

– Dabar suprantu. Gerai, atvažiuosiu. Tikiuosi, kad gydytojai išleis.

Komisija susirinko, kaip ir buvo planuota. Šį kartą posėdyje dalyvauja daugiau komisijos narių negu paprastai. Gal dėl to, kad žino, jog posėdį sukvietė Brazauskas. Pakviesti ir ekspertai Eidintas, Maksimaitis, taip pat aš.

Brazauskas nusiteikęs griežtai ir ryžtingai:

– Turime rimtai ir atvirai pasikalbėti. Įdėmiai perskaičiau ir pažymą, ir nutarimo projektą. Man jie kelia daug minčių, taip pat ir nelabai gerų. Kur mes skubame, ką tuo pasieksime? Ar tikrai galvojate, kad po tokio mūsų nutarimo Maskva su mumis sės prie derybų stalo? To nebus. Apie jokią 1920 metų Taikos sutartį jie net nesutiks kalbėtis. To gali tikėtis tik naivuoliai, kurie atitrūkę nuo realybės. Tai kodėl apie tai rašome? Į nepriklausomybę eikime palaipsniui, etapais – pasieksime daugiau. Pradėkime nuo ekonominių sutarčių su Sovietų Sąjunga, su sąjunginėmis respublikomis, stiprinkime ekonominį savarankiškumą, suverenitetą. Ateis laikas ir nepriklausomybei. Ne šiame etape. Iš nutarimo projekto reikia išbraukti, kad Aukščiausioji Taryba kreipiasi į VFR ir VDR vyriausybes. Taip pat reikia išbraukti, kad kreipiamasi į Sovietų Sąjungą su pasiūlymu pradėti derybas. Į tokius mūsų kreipimusis niekas nereaguos, nestatykime Aukščiausiosios Tarybos į keblią padėtį. Turime būti realistai.

Jį palaiko Beriozovas:

– Santykiai su Maskva labai blogi. Dėl to, kas vyksta pas mus, taip pat Estijoje ir Latvijoje, Gorbačiovas jaučia didelį spaudimą. Taip pat ir kariškių. Jis gali neatlaikyti. Prisiminkite, kad TSRS liaudies deputatų suvažiavimas tik iš antro karto patvirtino Jakovlevo komisijos išvadą, nors ji buvo daug švelnesnė negu mūsų komisijos. Tokiu nutarimu, koks siūlomas, tik dar labiau paaštrinsime padėtį. To niekam nereikia. Pritariu, kad projektą reikia taisyti.

Matau, kad Beriozovo kalba erzina Ozolą, jis neramiai juda kėdėje. Kelia ranką:

– Kiek galima apie tai kalbėti? Argi nematėte, kad Jakovlevo komisija laviravo? Mūsų deputatai, kurie dirbo toje komisijoje, gali patvirtinti, kad jai neleido pasakyti visos tiesos. O gal ir pati to nenorėjo padaryti. Pabijojo, kad jeigu pasakys visą tiesą apie Molotovo–Ribentropo paktą ir jo slaptuosius protokolus, Sovietų Sąjunga pasaulio akyse atrodys labai negražiai. Todėl visą kaltę suvertė Stalinui, pati kaip valstybė atsakomybės prisiimti nenori. Bet juk mes gerai žinome, kas iš tiesų Lietuvoje vyko 1939–1940 metais. Ar abejojate istorikų ir teisininkų išvadomis? Jeigu su jomis sutinkate, tai kodėl nenorite, kad Aukščiausioji Taryba priimtų tokį nutarimą, kokį pasiūlė komisija? Turime siekti, kad Molotovo–Ribentropo pakto pasekmės Lietuvai būtų realiai panaikintos. Vien jį pasmerkti jau nepakanka, turime reikalauti daugiau.

Diskusija dėl nutarimo projekto buvo vangi. Brazausko pasiūlymui iš projekto braukti teiginius dėl kreipimosi į VFR, VDR ir Sovietų Sąjungą atvirai prieštarauja tik Ozolas ir Motieka. Pasigirsta dar keli nedrąsiai abejojantys balsai: gal per daug baiminamės Maskvos reakcijos, gal projekto nekeiskime, palikime tokį, koks yra, tegul sprendžia Aukščiausioji Taryba. Bet prieštaraujančių – mažuma. Punktai, kurie nepatiko Brazauskui, iš nutarimo projekto išbraukiami. Sutariama, kad jų prasmė bus perkelta į Aukščiausiosios Tarybos nutarimo preambulę. Tačiau kas ir iki kada tai padarys, – apie tai nekalbama.

Neabejoju, kad jeigu posėdyje būtų dalyvavęs Landsbergis, komisija nebūtų pasidavusi atviram Brazausko ir Beriozovo spaudimui, jos išvada galėtų būti kita. Bet Landsbergis negalėjo atvykti, nes tą dieną taip pat buvo ligoninėje.

Kai po kelių dienų apie komisijos sprendimą papasakojau Landsbergiui, jis sureagavo labai ramiai:

– Nieko, per sesiją atstatysime.

Vasario 2-ąją susirinko SSRS liaudies deputatai iš Lietuvos. Svarsto ir Poželos komisijos parengtą Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą dėl Molotovo–Ribentropo pakto.

Antanaitis klausia manęs:

– Girdėjau, kad buvo parengtas ir kitas, radikalesnis variantas, bet komisija jį pakeitė.

Prieina Bičkauskas, teiraujasi to paties.

Smulkiai aiškinu, kas pasikeitė, kokios formuluotės buvo išbrauktos, kodėl tai buvo padaryta.

Aukščiausiosios Tarybos sesija turėjo prasidėti vasario 6 dieną, deputatai jau buvo suvažiavę į Vilnių. Bet ją teko atidėti, nes Brazauskas ir kiti savarankiškos LKP vadovai tuo metu buvo Maskvoje, dalyvavo SSKP CK plenume, kuris svarstė LKP atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos klausimą. Buvo nutarta sesiją pradėti, kai jie grįš iš Maskvos, – buvo tikimasi, kad iki

rytdienos grįš, o vasario 6 dieną skirti deputatų susitikimams su rinkėjais, projektų svarstymui deputatų komisijose.

Bet Maskvoje plenumas užsitęsė, Brazauskas ir kiti LKP vadovai negrįžo ir vasario 7 dieną. Sesija prasideda be jų.

Prieš pat sesijos pradžią mane susirado Bičkauskas:

– Vytai, primink, kaip tiksliai buvo suformuluotas nutarimo sakinys dėl derybų su Sovietų Sąjunga. Tai tas sakinys, kurio, kaip žinau, buvo atsisakyta paskutiniame komisijos posėdyje.

Tą sakinį aš gerai įsidėmėjau, prisimenu. Dar rugpjūtį su Vadapalu siūlėme įrašyti į nutarimo projektą, kad su Sovietų Sąjunga turime derėtis dėl santykių atkūrimo pagal 1920 metų Taikos sutartį, džiaugiausi, kad tada komisija sutiko.

Bičkauskas užsirašo, sako:

– Gal sesijoje pavyks grąžinti? Dar primink, kaip darbo grupėje buvo vertinamas Liaudies seimo rinkimų teisėtumas. Girdėjau, kad buvo siūloma įrašyti, jog Liaudies seimo rinkimai buvo neteisėti.

– Taip. Istorikai ir teisininkai tuo neabejoja, rinkimai buvo neteisėti, kai kurios rinkimų įstatymo nuostatos prieštaravo to meto Konstitucijai. Apie tai darbo grupė informavo komisiją, bet komisija abejoja, ar reikia rašyti apie rinkimų neteisėtumą. Kai kurie komisijos nariai teigia, kad rinkimai vyko pagal Konstituciją, tik buvo nedemokratiški. Akivaizdu, kad galai nesueina.

Pranešimą apie komisijos atliktą darbą daro Požela. Jis sako, kad komisija dar kartą išnagrinėjo savo ankstesnes išvadas ir jų nepakeitė, bet parengė papildomą pažymą, kurioje įvertinti Lietuvos Respublikos Prezidento, Vyriausybės ir Liaudies seimo 1940 metais priimti teisės aktai. Pažymoje dar kartą konstatuota, kad 1940 metų birželio 15 dieną įvykęs papildomo ir neriboto Raudonosios armijos kontingento įvedimas į Lietuvą buvo agresija, Lietuvos okupacija ir po to sekusi aneksija. Liaudies seimas, 1940 metų liepos 21 dieną priimdamas deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungos sudėtį, viršijo savo konstitucinius įgaliojimus, ši deklaracija neišreiškė lietuvių tautos valios, todėl yra neteisėta ir negaliojanti.

Požela pateikia ir daugiau argumentų, patvirtinančių, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga okupavo ir aneksavo Lietuvą. Akcentuoja, jog nutarimo projekte numatyta, kad Aukščiausioji Taryba nutaria: *pirmas punktas* – „Paskelbti, kad Lietuvos Liaudies seimo 1940 metų liepos 21 dienos Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija, kaip neišreiškianti lietuvių tautos valios, yra neteisėta ir negaliojanti“; *antras punktas* – „Pareikšti, kad TSRS 1940 metų rugpjūčio 3 dienos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“, grindžiamas Lietuvos Liaudies Seimo 1940 metų liepos 21 dienos deklaracija, yra neteisėtas ir naikintinas“.

Požela ragina Aukščiausiąją Tarybą pritarti komisijos išvadoms ir pateiktam nutarimo projektui.

Žodžio paprašo Bičkauskas:

– Kiek man žinoma, komisijos nariai diskutavo ir buvo pritarę dar vienam, trečiam nutarimo punktui, kuris skambėjo maždaug taip: „Pareikšti, kad Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba yra pasiruošusi pradėti derybas su įgaliotais Sovietų Sąjungos valdžios organais, kad būtų nustatyti draugiški abiejų valstybių santykiai, pagrįsti 1920 metų liepos 12 dienos Rusijos ir Lietuvos taikos sutartimi.“ Šio punkto nutarimo projekte nėra. Ar galėčiau sužinoti motyvus, kodėl jo nėra?

– Toks punktas tikrai buvo. Jo atsisakėme, nes pagal jį Aukščiausioji Taryba turėjo vesti derybas su įgaliotais Sovietų Sąjungos valdžios organais. Vargu ar tai būtų teisingas kelias, nes faktiškai Sovietų Sąjunga galėtų atsiųsti kokį nors funkcionierių, kuris nieko negalėtų spręsti. Derybos turi vykti aukščiausiu lygiu. Be to, formuluotė buvo nelabai konkreti. Žinau, kad dabar atsirado geresnių pasiūlymų, gal jie bus aptarti ir priimti. Tai, kas buvo siūloma tame trečiame punkte, atsispindi nutarimo preambulėje.

Posėdžio pirmininkas Šepetys sako, kad prie Bičkausko pasiūlymo dar grįšime.

– Kodėl šiame gerame projekte nėra įvertinti 1940 metų Liaudies seimo rinkimai? Jie neteisėti, sufalsifikuoti, – klausia TSRS liaudies deputatas Alfredas Smailys.

– Komisija du kartus svarstė šį klausimą, tai parašyta išvadoje. Rinkimai buvo nedemokratiški, buvo pažeidimų, tačiau jie buvo konstituciniai, – atsako Požela.

Smailys atsakymu nepatenkintas:

– Akivaizdu, kad rinkimai buvo suklastoti, tai kaip jie galėjo būti konstituciniai? Jeigu mes šio dalyko neįvertinsime, tai išeitų, kad Liaudies seimas buvo išrinktas teisėtai ir konstituciniu būdu, tik du jo nutarimai yra blogi, o visi kiti yra teisėti?

Požela bando aiškinti, kad kitų Liaudies seimo nutarimų komisija nenagrinėjo, ji analizavo tik tuos, kurie susiję su Lietuvos nepriklausomybės praradimu. Vėl pakartoja, kad komisija yra tos nuomonės, jog rinkimai buvo konstituciniai, tik nedemokratiški.

Posėdyje pertrauka. Po jos prasideda diskusijos dėl nutarimo projekto.

Landsbergis atkreipia dėmesį į tai, kad ankstesniame nutarimo projekte buvo dar du punktai, jis nedalyvavo paskutiniame komisijos posėdyje, nes sirgo, dabar mato, kad jų neliko.

– Girdėjome, kad buvo suabejota dėl formuluočių tikslumo. Gal ir ne be pagrindo. Bet formuluočių kvestionavimas neturėtų pavirsti turinio atsisakymu. Siūlau antro punkto pabaigoje padaryti nedidelį patikslinimą: prirašyti, kad TSRS 1940 metų rugpjūčio 21 dienos įstatymas dėl Lietuvos TSR priėmimo į TSRS yra neteisėtas ir Lietuvos nesaisto. Kitaip tariant, tai, kas buvo nutarta Maskvoje, Lietuvai jokių įpareigojimų nesudaro. Trečio punkto, kurį anksčiau

siūlė komisija, redakcija galbūt buvo keblesnė. Jį galima būtų išdėstyti paprasčiau, nekeičiant esmės: „Pasiūlyti TSRS Aukščiausiajai Tarybai pradėti dvišales derybas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo.“ Tai turės prasmės. Aukščiausiosios Tarybos vardu pasakyti „pasiūlyti“. Tai būtų labai orus, rimtas, gražus šios Aukščiausiosios Tarybos aktas.

Žodžio vėl paprašo Bičkauskas:

– Požela apsirinka, kai teigia, kad Liaudies seimo rinkimai buvo nedemokratiški, bet vis dėlto vyko pagal Konstituciją. Rinkimų įstatyme buvo daug nuostatų, kurios prieštaravo Konstitucijai. Aš jas išvardysiu, ne visas, tik kai kurias, matysite, kodėl jos prieštaravo Konstitucijai.

Bičkauskas cituoja konkrečius Konstitucijos ir Rinkimų įstatymo punktus, juos palygina. Akivaizdu, kad Rinkimų įstatyme nustatyta kitaip, negu Konstitucijoje, vadinasi, Rinkimų įstatymas neatitinka Konstitucijos.

Smailys vėl kelia ranką:

– Sąžinės vedamas prašau į nutarimo projektą įrašyti, kad 1940 metais įvykę Liaudies seimo rinkimai yra neteisėti. Tai labai svarbu.

Žodžio paprašo Povilas Pečeliūnas, neseniai atsikūrusios Demokratų partijos pirmininkas:

– Mane šiek tiek nuliūdino galutinė nutarimo redakcija, jame nereikėtų apsiriboti žodžiais, kad Aukščiausioji Taryba „atsižvelgia“, „siekia“, „patvirtina“. Turėtume rašyti, kad „Aukščiausioji Taryba nutaria“, taip būtų daug aiškiau. Nesidairykime į Maskvą, kad ir kokį nutarimą priimtume, ji vis tiek blokuos mūsų nepriklausomybę, turime labai aiškiai nustatyti Lietuvos politinį statusą.

Zabulis sako, kad jis nori apginti pateiktą projektą:

– Mes ruošiamės priimti jau antrą dokumentą, pirmą priėmėme pernai rugsėjo mėnesį. Ten visi agresijos, okupacijos ir aneksijos klausimai aptarti. Į šiandien mums pateiktą projektą reikia žiūrėti kaip į pirmo dokumento tęsinį. Tai, kas buvo atspindėta pirmame dokumente, dabar sukelta į šio nutarimo preambulę. Užtenka to, kas pasakyta, Negrįžkime prie redagavimo, nes tai gali sustabdyti šio svarbaus dokumento priėmimą. Aš dalyvavau, kai mes redagavome keturis punktus, ir vėliau, – kai redagavome tris, ir galų gale tame posėdyje, kuriame buvo apsistota prie dviejų punktų. Esu tos nuomonės, kad gal iš tiesų apsiriboti dviem punktais.

Į Zabulio kalbą reaguoja Landsbergis:

– Nesiveržiu kalbėti, bet supratau tai kaip tam tikrą klausimą. Pasisakau už tai, kad antro punkto pabaigoje būtų įrašyti žodžiai „yra neteisėtas ir Lietuvos nesaisto“. Ką norime pasakyti žodžiu „naikintinas“? Gerbiamoji Tarybų Sąjunga, jūsų dokumentas yra neteisėtas, todėl mes siūlome, kad jūs patys jį panaikintumėte? Svarbiau pasakyti, kad Lietuvos nesaisto tas neteisėtai Maskvos padarytas įstatyminis aktas. Svarbus ir Smailio pasiūlymas apie Liaudies seimo rinkimų neteisėtumą. Jam reikėtų pritarti.

Šepetys, kuris pirmininkauja posėdžiui, sako, kad ir jis, kaip komisijos narys, pritaria, jog į nutarimą būtų įrašytas trečias punktas.

Požela apibendrina diskusiją:

– Pateikti keli esminiai pasiūlymai: įrašyti, kad Liaudies seimo rinkimai 1940 metais buvo neteisėti, antrame punkte įrašyti žodžius „Lietuvos nesaisto“, taip pat nutarimą papildyti trečiu punktu, kad TSRS Aukščiausiajai Tarybai siūloma pradėti dvišales derybas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Paskysiu atvirai, mano sąžinė taip pat liepia Liaudies seimo rinkimus 1940 metais laikyti neteisėtais, antikonstituciniais. Komisijai reikėtų dar kartą susirinkti ir objektyviai panagrinėti, kad salėje nesiginčytume.

Šepetys siūlo komisijai susirinkti ir rytoj pateikti suredaguotas išvadas.

Landsbergis nesutinka:

– Aš norėčiau pateikti alternatyvų pasiūlymą. Matau, kad dėl antro ir trečio punkto yra sutarimas, šie punktai yra svarbiausi. Komisija gali susirinkti pusvalandžiui, gal pavyktų šiandien užbaigti šį klausimą.

Šepetys neprieštarauja. Sako, kad ginčo objektų nėra daug, tegul komisija susirenka per pertrauką, Prezidiumo posėdžių salėje. Po pertraukos tęsime šio klausimo svarstymą. Ar dėl to reikia balsuoti? Nereikia. Sutarta.

Šį kartą komisijos posėdis buvo daug ramesnis. Jame dalyvavo komisijos nariai deputatai Juras Požela, Pranas Kūris, Petras Ignotas, Vytautas Landsbergis, Kazimieras Motieka, Juozas Nekrošius, Romualdas Ozolas, Liudvikas Sabutis, Lionginas Šepetys, Domijonas Šniukas, Henrikas Zabulis. Iš ekspertų – tik Regina Žepkaitė ir aš. Kitų tiesiog nespėta pakviesti. Nors dalyvavo tik vienuolika komisijos narių iš aštuoniolikos, to pakako, kad komisijos posėdis būtų teisėtas. Dėl Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pasiūlytų pataisų turinio ginčų nekilo, komisija tik tiksliau jas suredagavo. Į nutarimo projekto preambulę įrašoma, kad 1940 metų liepos 14–15 dienomis Liaudies seimo rinkimai vyko pažeidžiant Lietuvos Respublikos Konstituciją, nutarimo antras punktas papildomas žodžiais „Lietuvos juridiškai nesaisto“, komisija taip pat nutaria papildyti projekto nutariamąją dalį trečiuoju punktu: „Pasiūlyti Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai pradėti dvišales derybas dėl Lietuvos nepriklausomybės atstatymo.“ Už tokias nutarimo projekto pataisas balsuoja visi posėdyje dalyvaujantys komisijos nariai.

Aukščiausioji Taryba išklauso Poželos informaciją apie komisijos siūlomas pataisas. Deputatai klausimų neturi. Balsuojama. Už nutarimą – 208 deputatai, prieš – nėra, susilaikė – 10. Nutarimas priimtas.

Įsiminiau Landsbergio žodžius, kuriuos jis pasakė diskusijoje: „Šis nutarimas yra esminis žingsnis mūsų kelyje, kuris vadinasi Lietuvos valstybinio suvereniteto teisių atgavimas – sąmoningas, valingas teisių atsiėmimas. Teises turime įvardyti, būtina įvardyti, atmetant buvusį ar tebesamą neteisėtumą. Po to jau

seka realūs žingsniai: susitarimai, derybos apie nepriklausomybę ir kaip į ją einama.“

Gal tik dėl to, kad Landsbergis tai laiko esminiu žingsniu mūsų kelyje į Lietuvos nepriklausomybę, mes su Lapinsku, rengdami įstatymo „Dėl 1938 metų Konstitucijos galiojimo atstatymo“ projektą, jo preambulėje įrašėme, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba šį įstatymą priima, be kita ko, „patvirtindama“ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 metų vasario 7 dienos nutarimą „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“.

Stasys Lozoraitis buvo teisus, kai kovo 11-osios išvakarėse Landsbergiui atsiųstame laiške atkreipė jo dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba neturėtų tvirtinti ankstesnės sovietinės Aukščiausiosios Tarybos nutarimo, kad nuo jos būtina atsiriboti. Gaila, kad Landsbergis apie šį Lozoraičio patarimą nieko nepasakė nepriklausomybės dokumentų rengimo komisijos nariams, o pats jį prisiminė tik po to, kai Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl 1938 metų Konstitucijos galiojimo atstatymo“. Gerai, kad prisiminė prieš pasirašydamas ir paskelbdamas įstatymą. Jeigu nebūtų prisiminęs, vėliau žodžio „patvirtindama“ pakeisti į „atsižvelgdama“ nebūtų pavykę.

XLII

1991 metų sausio 8-ąją į darbą atėjau labai anksti, dar nebuvo septynių. Namuose pusryčių nevalgiau, nesinorėjo. Leidžiuosi laiptais žemyn į valgyklą, gal ką nors gausiu. Laiptai pastato kampe, iš lauko jų nematyti, langai – į rūmų kiemą. Kiemas tuščias, įėjimas į jį užtvertas metalinėmis užtvaromis. Matau, kad iš rūmų išėjęs man nepažįstamas žmogus vieną užvarą, stovėjusią prie pat rūmų kampo, patraukė į šoną. Lyg norėtų atidaryti įėjimą į kiemą. Ką tai galėtų reikšti? Juk laukiama mitingo. Norėjau paskambinti Artūrui Skučui, bet susilaikiau, pagalvojau, kad dar labai anksti, apsauga žino, kas vyksta rūmų kieme. Papusryčiavau, valgyklos vedėja Elena Guigienė net pasiūlė indiškos tirpios kavos. Grįžau į darbo kabinetą, sėdau prie stalo, laukė keli įstatymų projektai, taip pat ir apie krašto apsaugą.

Apie aštuntą prie Aukščiausiosios Tarybos, iš prospekto pusės, pradėjo rinktis žmonės. Jiems niekas netrukdė patekti į rūmų kiemą. Metalines tvoreles tiesiog patraukdavo į šalį ir praeidavo pro atsiradusius plyšius. Kieme buvo matyti vos vienas kitas milicininkas, jie visiškai nereagavo į tai, kad atėjusieji nustumia tvoreles, renkasi kieme. Net nebandė sutrukdyti, sudrausminti, visai nesikišo. Kai prie apsauginių tvorelių nuo gatvės pusės susirinko keli šimtai žmonių, prie plyšių pradėjo formuotis nedidelės spūstys, todėl atėjusieji pradėjo ardyti metalinių tvorelių užtvarą. Milicininkai pasitraukė į šalį, nekliudė, rodė, kur padėti

išardytas tvoreles. Protestuotojams milicininkų draugiškumas patiko – per kelias minutes tvoreles tvarkingai sudėjo ten, kur buvo nurodyta. Į rūmų kiemą laisvai galėjo įeiti kiekvienas, kas tik norėjo.

„Jedinstvo“ mitingas buvo bauginantis. Aukščiausiosios Tarybos rūmų kieme protestavo apie tris tūkstančius valdžia nepatenkintų ir įsiaudrinusių žmonių. Supratau, kad tai tik pradžia, bandymas zonduoti, kaip į tokius protestus reaguos valdžia, kad artimiausiomis dienomis prieš Aukščiausiąją Tarybą gali būti imtasi dar agresyvesnių veiksmų. Nuojauta, kad kažkas bręsta, kažkas įvyks, tiesiog tvyrojo ore. Ne tik Aukščiausiojoje Taryboje, bet ir visame mieste. Su Žiliu sutarėme, kad vakare namo negrįšime, abu liksime nakvoti Aukščiausiojoje Taryboje, kol situacija bent kiek paaiškės ir nurims. Niekam nebuvo paslaptis, kad protestą organizavo sąjunginių įmonių vadovai, vadinamasis partinis ir tarybinis aktyvas, o ne patys darbininkai. Tai padaryti nebuvo sunku, nes tokių įmonių darbuotojų absoliuti dauguma buvo rusai ir kitų tautybių rusakalbiai žmonės. Į Lietuvą jų tėvai ar jie patys atvyko po karo iš pačių įvairiausių Sovietų Sąjungos vietovių. Čia statė sąjunginio pavaldumo ir kitas stambias gamyklas, po to daug kas liko čia gyventi ir dirbti. Nei patys, nei jų vaikai lietuvių kalbos niekada nesimokė. Sakė, o kam ji mums reikalinga, juk bendranacionalinio bendravimo kalba yra rusų kalba, visi lietuviai ir kiti vietiniai turi ją mokėti ir ja kalbėti. Ir kalbėjo, nes jeigu į ruso klausimą atsakysi lietuviškai arba apsimesi, kad rusų kalbos nesupranti, galėjai būti apšauktas nacionalistu, gal net apkaltintas antitarybine veikla. Žinojau, kas už tai gresia. Saugumas įrašys į juoduosius sąrašus, būsi stebimas, karjeros nepadarysi, vadovaujamojo darbo negausi. Kam griauti savo gyvenimą? Daug kartų pasijusdavau nejaukiai, kai prie mūsų, būrelio besikalbančių lietuvių, prieidavo ir į pokalbį įsijungdavo koks nors bendradarbis ar šiaip pažįstamas rusas, nemokantis lietuvių kalbos. Po kelių sakinių visi mes pradėdavome kalbėti rusiškai. Nors pagalvodavau, kodėl aš su kitais lietuviais turiu kalbėti rusiškai, jeigu prie mūsų priėjo lietuvių kalbos nemokantis rusas, vidinę nuoskaudą prarydavau, kaip ir kiti pokalbį tęsdavau rusiškai. Taip buvo saugiau.

Sąjunginių įmonių vadovai, juose veikusios komunistų partinės organizacijos buvo atvirai nusiteikusios prieš Lietuvos nepriklausomybę. Darbininkų susirinkimuose nuolat skambėjo, kad Lietuvoje galvas pakėlė nacionalistai ir ekstremistai, dabar jie valdžioje, rusus atvirai vadina okupantais, ragina grįžti namo, į ten, iš kur atvažiavo. Beveik prieš metus valdžia priėmė įstatymą, kad valstybinė kalba yra lietuvių kalba, kad ji turi būti vartojama visose įmonėse ir organizacijose, taigi ir jų gamykloje. Jeigu lietuviškai nemokėsi, – į kai kuriuos darbus ir pareigas nepriims, o iš užimamų gali išmesti. Davė dvejus metus apsispręsti – ar nori būti Lietuvos piliečiais, ar liks Sovietų Sąjungos piliečiais ir čia bus laikomi užsieniečiais. Sovietų Sąjungos pilietybės kartu turėti negalės, laiko apsispręsti liko mažiau nei metai, iki lapkričio 2-osios. Pernai kovą valdžia paskelbė

nepriklausomybę, šiems metams sudarinėja savarankišką, nuo Maskvos nepriklausomą valstybės biudžetą, ruošiasi įvesti savo pinigus, daro viską, kad kuo greičiau pasitrauktų iš Sovietų Sąjungos, ją sugriautų. Darbo žmonėmis visai nesirūpina, kitaip nedrįstų taip smarkiai kelti kainų. Kad pažadėjo didinti atlyginimus, kitaip kompensuoti, – darbininkams galima nesakyti, geriau nutylėti. Nežinia kada ir kiek didins, kaip kompensuos, o juk jums reikia gyventi dabar, šiandien! Kaip išmaitinsite vaikus? Turime protestuoti, reikalauti, kad ši valdžia pasitrauktų, būtų įvestas tiesioginis prezidentinis valdymas. Gorbačiovas, kariuomenė mūsų vienų nepaliks, protestai paskatins centrą veikti ryžtingiau, jie negalės tylėti.

Darbininkus prie rūmų vežė įmonių autobusais, kiti atžygiavo patys, kolonomis. „Reikalaujame tuojau pat panaikinti Vyriausybės priimtą sprendimą pakelti maisto produktų kainas, nedelsiant grąžinti sovietinę konstituciją, įvesti nepaprastąją padėtį ir tiesioginį prezidentinį valdymą!“ – šaukė įtūžusi minia. Pradėjo veržtis į Aukščiausiosios Tarybos rūmus, nustūmė įėjimą saugojusius milicininkus ir apsaugos darbuotojus, prispaudė juos prie lauko sienos. Vieną kitą ištraukdavo, nusitempdavo į minią, stipriai apdaužydavo ir paleisdavo. Viskas vyko žaibiškai. Nesunkiai nukėlė lauko duris, pabandė veržtis į vidų, bet buvo sutikti stipria vandens čiurkšle iš priešgaisrinės žarnos. Minią tai sustabdė, bet apie dvidešimt protestuotojų vis dėlto prasiveržė į rūmų fojė. Ji buvo beveik tuščia, prieš juos stovėjo tik nedidelis būrelis rūmų darbuotojų ir keli beginkliai apsaugos darbuotojai. Kai kurie rankose laikė pagalius. Praėjus keleriems metams, po eilinio Sausio 13-osios iškilmingo minėjimo Seime, išeidamas iš salės Viktoras Zėdelis paklausė manęs:

– Vytai, ar prisimeni, kaip tą dieną su pagaliais rankose stovėjome prie šitų durų ir bandėme stabdyti jedinstvininkus?

– Prisimenu, ir net labai gerai. Vandens žarną taip pat. Ir tai, kad bandėme juos sulaikyti plikomis rankomis, bet jie mus tiesiog apibėgo.

Prisiminiau ir tai, kad į rūmų fojė įsiveržę jedinstvininkai tada atrodė šiek tiek pasimetę: įsiveržė, o ką daryti toliau? Bėgti į deputatų posėdžių salę? Ji čia pat, už kelių dešimčių metrų, reikia tik pakilti laiptais į viršų. Keli metėsi į salės pusę, bet vienas iš įsiveržėlių netikėtai šūktelėjo: ne dabar, dar ne laikas, po dviejų dienų. Bėgantys tuojau pat sustojo, lyg pagal komandą, po kelių minučių jau buvo lauke ir įsiliejo į minią. Ji buvo įsiutusi, tiesiog virė iš neapykantos. Gerai įsiminiau, kad į rūmų fojė įsiveržę vyrukai buvo tvirtai sudėti, atletiški, pasitempę. Suabejojau, ar tai civiliai, ko gero, civilių rūbais persirengę sovietiniai kariškiai ar priešlėktuvinės gynybos mokyklos kursantai. Tikrai ne paprasti darbininkai, nes viską darė lyg pagal kažkokias nematomas komandas. Kai Landsbergis pro antro aukšto langą kreipėsi į minią ragindamas ją išsiskirstyti, stovėjau vos už kelių žingsnių nuo jo. Televizijai pradėjus filmuoti, šiek tiek pasitraukiau į šalį, nenorėjau patekti į kadrą, jame turi matytis tik Landsbergis. Apačioje stovinti

žmonių minia atrodė labai grėsmingai, staugė ir grūmojo, bet Landsbergis, kaip visada, buvo ramus, nors šiek tiek įsitempęs. Kalbėjo rusiškai, garsiai, bandė perrėkti minią, kad visi girdėtų, ką jis sako. Pranešė, kad Aukščiausioji Taryba jau panaikino Vyriausybės nutarimą, kad atkurtos buvusios maisto produktų ir kitų prekių kainos. Bet minios tai nenuramino, atrodė, kad ji tuojau pat pradės daužyti rūmų langus, plūstelės į vidų. Aišku, maisto kainų padidinimas buvo skausmingas, kilogramas daktariškos dešros, kuris vakar kainavo du dvidešimt, šiandien kainavo net dvylika rublių. Įmonių valgyklose darbininkai už pietus šiandien turėjo mokėti kelis kartus brangiau negu vakar. Niekam nebuvo paslaptis, kad tokios kainos, kokios buvo iki tol, ilgai neišsilaikys, bus padidintos. Biudžetas tuščias, iš ko mokėsi atlyginimus, pensijas, o jas mokėti reikia. Kito būdo papildyti biudžetą nebuvo. Estai ir latviai prieš kelias savaites jau buvo padidinę kainas, kitų galimybių surinkti papildomų lėšų nerado. Lietuvoje žmonės į kainų pakėlimą reagavo ramiai, suprato, kad taip ir turėjo būti, kitaip ekonomika subyrės, buvo matyti, kad ji ant griūties slenksčio. Bet sąjunginių įmonių vadovai, partiniai ir tarybiniai aktyvistai visais įmanomais būdais kurstė darbininkų nepasitenkinimą, kaitino atmosferą: „Eikite prie Aukščiausiosios Tarybos, išdaužykite langus, išvaikykite deputatus!“ Visi, kas tuo metu buvo rūmuose, – ir deputatai, ir darbuotojai – suprato, kad tai tik pradžia, situacija tik blogės. Tokių protesto mitingų kaip šis labai reikėjo Kremliui, jis galės visam pasauliui parodyti, kaip Lietuvoje darbo žmonės esą nepatenkinti valdžia, reikalauja, kad ji pasitrauktų, situacija Lietuvoje labai įtempta, gali kilti tarpnacionaliniai konfliktai ir pan. Gal valdžia nesusilaikys, prieš protestuojančius panaudos jėgą, gal kils neramumai, riaušės: atsiras pagrindas įsikišti kariuomenei, nes esą iškilo pavojus žmonių teisėms, jų gyvybei. Jeigu po protestų Landsbergis ir jo Aukščiausioji Taryba nepasitrauks pati, padėsime ją nuversti. O pasauliui parodysime, kad tai padarė patys Lietuvos darbo žmonės.

– Kaip jedinstvininkai pateko į Aukščiausiosios Tarybos rūmų kiemą, kodėl jų niekas nesustabdė, leido pavojingai priartėti prie parlamento pastato? – po kelių valandų, kai viskas aprimo, klausė Landsbergis.

Anksčiau jedinstvininkai rinkdavosi skvere prie Martyno Mažvydo bibliotekos, ant jos laiptų, o tie, kurie palaikė Aukščiausiąją Tarybą, – aikštėje prie įėjimo į rūmų kiemą. Atstumas tarp susirinkusiųjų būdavo pakankamas, kad būtų išvengta susistumdymų ir konfliktų. Buvo daroma viskas, kad jų nekiltų, kad jų nebūtų galima išprovokuoti. Šį kartą viskas buvo kitaip. Trūko labai nedaug, kad rūmų kieme susirinkę jedinstvininkai pultų tuos, kurie atėjo ginti Aukščiausiosios Tarybos. Baisu net pagalvoti, kas būtų atsitikę, jeigu minios būtų susigrūmusios.

Kad kai kurios sąjunginės įmonės rengiasi streikuoti, kad ruošiamasi protestuoti prie Aukščiausiosios Tarybos, Landsbergis žinojo jau vakar, sausio 7-ąją. Apie šeštą vakaro jo kabinete susirinko Konstitucijos projekto rengimo grupė.

Visi matė, kad Landsbergis buvo labai sunerimęs. Iki šiol jo tokio dar niekada nebuvau matęs. Pastebėjęs, kad susirinkusieji tyliai šnabždasi, kad tikriausiai atsitiko kažkas svarbaus, Landsbergis pats paaiškino, dėl ko labai nerimauja. Jam ką tik skambino Fiodoras Kuzminas, SSRS Pabaltijo karinės apygardos vadas. Jis gavęs Sovietų Sąjungos gynybos ministro Dmitrijaus Jazovo įsakymą užtikrinti priverstinį Lietuvos jaunuolių ėmimą į sovietinę kariuomenę, į Lietuvą permesta speciali desantininkų-parašiutininkų divizija. Visi, kas gavo šaukimus atvykti į sovietinius karinius komisariatus, bet neatvyko, slapstosi, nenori eiti tarnauti, bus sugaudyti. Taip pat ir tie Lietuvos jaunuoliai, kurie pabėgo iš sovietinės kariuomenės. Tas pats bus daroma Latvijoje ir Estijoje. Kariškiai jau įspėjo Latvijos vadovus, kad nemėgintų trukdyti, kitaip panaudos jėgą. O didžiausią nerimą Landsbergiui kelia tai, kad rytoj „Jedinstvo“ prie Aukščiausiosios Tarybos organizuoja protesto mitingą, iš sąjunginių įmonių pajudės darbininkų kolonos. Audrius Butkevičius sako, kad turi informacijos, jog bus tūkstančiai agresyviai nusiteikusių žmonių. Pirmiausia reikalaus, jog būtų panaikintas Vyriausybės nutarimas pakelti kainas, kad Vyriausybė atsistatydintų. Bet tuo neapsiribos, reikalaus grąžinti sovietinę konstituciją, kad Landsbergis ir ši Aukščiausioji Taryba pasitrauktų. Nežinau, ko dar gali pareikalauti, kaip turime elgtis. Svarbiausia, kaip išvengti provokacijų, juk Maskva tik jų ir laukia, o dar labiau nori, kad kiltų neramumai, būtų aukų.

XLIII

Į klausimą, kodėl rūmų apsauga buvo taip prastai organizuota, atsakymo negalėjau rasti. Juk dar rūmų prieigose galima buvo bandyti suvaldyti situaciją, protestuotojus nukreipti į skverą prie Mažvydo bibliotekos. Apsaugos vadas Artūras Skučas situaciją pakomentavo taip: „Jeigu tai, kas čia įvyko, palyginume su įvykiais Latvijoje ir Estijoje, tai pas mus dar viskas gerai.“ Ir dar vaidina profesionalą. Jeigu būtų tikras profesionalas, kitaip įvertintų ir savo, ir savo tarnybos darbą. Nustebau, kad Landsbergis jam neturėjo jokių priekaištų. Daugiau aiškinosi ne tai, kaip veikė rūmų apsauga, o tai, kodėl vidaus reikalų ministras Marijonas Misiukonis per vėlai atsiuntė milicininkus.

Nežinia, kuo viskas būtų pasibaigę, jeigu į rūmų kiemą nebūtų pradėję rinktis Landsbergio pakviesti žmonės. Jis suprato, kad tai, kas vyksta rūmų kieme, yra labai pavojinga. Padėtis tampa kritiška. Jeigu jedinstvininkų minia plūstels į rūmus, jos niekas nesulaikys. Geriausiu atveju deputatai bus išvaikyti, bet gali būti dar blogiau – juos tiesiog iššudys, Aukščiausiosios Tarybos gali nelikti. Kad „Jedinstvo“ bando šturmuoti Aukščiausiąją Tarybą, grasina nuversti teisėtą valdžią, Landsbergis prieš pusvalandį paskelbė per radiją. Pakvietė žmones ateiti ir apginti jų pačių išrinktą valdžią. Netrukus žmonės tiesiog užplūdo kiemą. Liko tik stebėtis, kaip greitai ir iš kur jie čia atsirado, džiaugtis, kad jų tiek daug.

Jie skverbėsi kiemo dešine puse, prie pat pastato sienos. Taip protestuotojai nuo jos buvo šiek tiek atstumti. Aukščiausiosios Tarybos šalininkų vis gausėjo, jie toliau judėjo palei pastato sieną, palaipsniui pusiau žiedu apjuosė visą jedinstvininkų minią, laisvą paliko tik tą rūmų kiemo pusę, kuri išėjo į gatvę. Ir iš lėto protestuotojus stūmė iš kiemo. Atsirado daugiau milicininkų, jie padėjo stumti. Jedinstvininkai suprato, kad jėgų pusiausvyra pasikeitė, ji buvo jau ne jų naudai, todėl iš lėto traukėsi. Bet nepaliovė šūkauti ir grasinti, kad dar sugrįš, kad Gorbačiovas jų vienų nepaliks, kad šiai valdžiai liko tik kelios dienos. Netrūkus rūmų kieme liko tik Aukščiausiąją Tarybą palaikantys žmonės, dešimtys tūkstančių žmonių. Jie dainavo ir skandavo: „Lietuva, Lietuva".

Kas šiandien įvyko prie Aukščiausiosios Tarybos, kodėl rūmai buvo prastai apsaugoti, visa tai būtina nuodugniai išsiaiškinti. Tai padarys speciali deputatų komisija, kurią sudarė Aukščiausioji Taryba. Neabejoju, kad komisija prašys Juridinio skyriaus pagalbos. Juozas Žilys sakė, kad pirmiausia reikės įtraukti Bieliūną, jis gerai išmano baudžiamąją teisę, tyrimo procesą.

Landsbergis žinojo, kad Šiaulių kariniame aerodrome šiandien nusileido daugiau kaip trisdešimt karinių transportinių lėktuvų su desantininkais iš Pskovo. Sovietų Sąjunga papildomus dalinius siunčia ir į Latviją bei Estiją. Niekas negali tiksliai pasakyti, kiek naujų kareivių permesta, žinoma tik tiek, kad jų tūkstančiai, gal net dešimtys tūkstančių. Tai nedaroma šiaip sau. Ne veltui JAV ambasadorius Maskvoje Džekas Metlokas šiandien skubiai susitiko su Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministru Eduardu Ševardnadze ir jam priminė, kad Amerika palaiko Pabaltijo šalių siekius patiems spręsti savo likimą. Naujų desantinių dalinių įvedimą į Pabaltijo valstybes Jungtinės Amerikos Valstijos laiko provokuojančiu ir priešišku veiksmu. Landsbergis žinojo ir tai, kad Ševardnadzė nutarė pasitraukti iš užsienio reikalų ministro pareigų dėl to, kad, kaip jis sakė, nenori susitepti rankų nekaltų žmonių krauju.

XLIV

To, kas sausio 8-osios rytą vyko Aukščiausiosios Tarybos rūmų kieme, premjerė Kazimira Prunskienė nematė. Tuo metu ji kartu su Bičkausku buvo Maskvoje, kalbėjosi su Gorbačiovu. Kad vyks į Maskvą, buvo nutarta išvakarėse, Landsbergio kabinete. Jame buvo susirinkę Lietuvos derybų su Sovietų Sąjunga delegacijos nariai Česlovas Stankevičius, Bronislovas Kuzmickas, Romualdas Ozolas, Pranas Kūris, Algirdas Saudargas ir kiti. Bičkauskas buvo vienintelis, kuris sakė, kad tokioje situacijoje premjerė neturėtų vykti į Maskvą. Bet buvo nutarta kitaip. Kai Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Brazauskas paskelbė, kad Prunskienė išskridusi į Maskvą, salėje kilo triukšmas, ją išvadino Lietuvos išdavike. Brazausko paaiškinimas, kad išskrido dėl jaunuolių prievartinio ėmimo į sovietinę kariuomenę ir kitų Lietuvai labai svarbių klausimų, deputatų

neįtikino. Landsbergis paprašė pakeisti į posėdžio dienotvarkę įrašytų klausimų eiliškumą, pradėti ne nuo biudžeto, o nuo kainų. Ir ne tiek nuo pačių kainų ir nuo ekonominės padėties, kiek nuo politinės problemos, kurią sukėlė Vyriausybės sprendimas pakelti kainas.

– Ką, jau įsiveržė? – paklausė Landsbergis. – Manau, kad Vyriausybės nutarimą turime ne atšaukti, o sustabdyti. Nuo šio momento. Per kelias savaites viską išsiaiškinsime geriau, apsispręsime, ką turėsime daryti.

Benediktas Rupeika nei iš šio, nei iš to pasiūlė, kad deputatų atlyginimai būtų sumažinti dešimčia procentų, taip atsiliepsime į situaciją už durų.

Tuščias populizmas, niekas į jo pasiūlymą net nesureagavo.

Kazimieras Antanavičius pasipriešino Landsbergio pasiūlymui:

– Jeigu mes šitokius dalykus pradėsim taip skubiai daryti, tai kas bus su Lietuva, gerbiamieji, brangieji? Argi be kainų pakėlimo galima Lietuvoje apsieiti? Argi mes einam į pražūtį; argi mes išsigandom?

Landsbergis paklausė:

– Deputatai, ar mes klausysime šitų samprotavimų? Jūsų, deputate Antanavičiau, argumentai yra fojė, jeigu jums neaišku, nueikit ten.

Įsiterpia Bronislovas Genzelis:

– Čia ne parlamentas, gerbiamasis Landsbergi, po vakarykščio pasisakymo per televiziją, kur sukurstėte aistras, turit prisiimti už tai atsakomybę.

Landsbergis skubina, pasiūlo:

– Balsuokime, kad laikinai sustabdome vakarykštį Vyriausybės nutarimą.

Kęstutis Rimkus klausia:

– Ar nebūtų galima išklausyti Vyriausybę, nors vieną kitą ministrą? Argi už tokį svarbų klausimą imam vienu mostu ir nubalsuojam?

Salėje vėl triukšmas. Pirmininkauti posėdžiui pradeda Aleksandras Abišala:

– Kas už tai, kad Vyriausybės nutarimas dėl kainų padidinimo būtų sustabdytas, pakelkite mandatus. Už – 100, prieš – 4, susilaikė – 4. Nutarimas priimtas.

Rupeika siūlo:

– Apie tai reikėtų kuo skubiau pranešti tiems, kurių buvimas mus taip spartina dirbti.

Landsbergis atsako:

–Taip, toks pasiūlymas savaime suprantamas. Aš tik noriu gauti informaciją, ar yra ten kokių nors garsiakalbių ir ar yra galimybė pranešti. Tai, ką mes čia dabar nutarėme, žmonės per radiją girdėjo, bet nepasirūpinta, kad Aukščiausiosios Tarybos aplinkoje būtų įgarsinta erdvė ir kad su tais suklaidintais žmonėmis, kuriuos čia atsiuntė (dalį iš jų ir prigirdytų), būtų galima iš viso kalbėti.

Landsbergis išėjo kalbėtis su rūmų kieme susirinkusia protestuotojų minia. Salėje pradėta aiškintis dėl rūmų apsaugos: kodėl visa apsauga buvo rūmų viduje, o ne kieme, kodėl ten, kur buvo pastatytos apsauginės tvorelės, buvo vos du milicininkai? Gal apsaugos viršininkas Skučas gali paaiškinti?

Virgilijus Čepaitis pabandė nukreipti kalbą nuo Skučo, pareiškė:

– Aš norėčiau, kad į mūsų sesiją atvyktų vidaus reikalų ministras Marijonas Misiukonis ir paaiškintų, kodėl nebuvo, kaip jo buvo prašoma, garantuota rūmų išorės apsauga.

Zigmas Vaišvila sako:

– Aš galiu paaiškinti tai, kas šiuo momentu žinoma apie šį įvykį. Buvo paruoštos tvorelės, atitveriančios Aukščiausiosios Tarybos vidinį kiemą, pro kurį dabar įsiveržė žmonės. Aštuntą valandą ministras Marijonas Misiukonis buvo pažadėjęs atsiųsti specialų būrį šitoms tvorelėms saugoti. Prieš tai buvo atsiųsta kelios dešimtys žmonių, neaišku, kas juos atsiuntė, aprengti milicijos uniforma, kurie į Aukščiausiosios Tarybos apsaugos darbuotojų nurodymus neleisti ardyti tvorelės reagavo tik juokais. O aštuntą valandą žadėti milicijos darbuotojai, Marijono Misiukonio atsiųsti, labai negausūs, pasirodė tik dešimt minučių po devintos.

Vėl grįžtama prie pasiūlymo išklausyti Skučą.

Balsuojama, pasiūlymui nepritarta.

Deputatai, išklausę Brazausko pranešimą apie ekonominę padėtį, liko nepatenkinti. Kaip ir jo bei kitų ministrų atsakymais į klausimus. Deputatams rūpėjo išsiaiškinti, kaip buvo rengiamas Vyriausybės nutarimas dėl kainų padidinimo, kodėl apie tai iš anksto nebuvo informuota Aukščiausioji Taryba, kodėl delsiama imtis ryžtingų ūkio reformų, kodėl iki šiol nėra parengtos konkrečios ūkio pertvarkymo programos ir pan. Vyriausybė buvo atvirai kritikuojama. Dar daugiau kritikos pasipylė, kai prasidėjo diskusijos. Vyriausybė sulaukdavo deputatų kritikos ir anksčiau, bet šį kartą ji buvo kritikuojama ypač aštriai. Salėje tvyrojo nuojauta, kad Vyriausybei teks atsistatydinti. Kad siekiama būtent to, paaiškėjo, kai Aurimas Taurantas ir Aloyzas Sakalas pasiūlė pakeisti Konstitucijos 95 straipsnį. Pagal jį, Aukščiausioji Taryba galėjo pareikšti nepasitikėjimą Vyriausybe, jeigu už tai balsuoja ne mažiau kaip du trečdaliai visų deputatų. Pagal pasiūlytą pataisą tam pakaktų daugiau kaip pusės visų deputatų balsų. Tai, kad už tokią Konstitucijos pataisą balsavo net 108 deputatai, aiškiai rodė, jog Vyriausybė jau neteko Aukščiausiosios Tarybos pasitikėjimo. Ji jau ir anksčiau neturėjo pakankamo palaikymo, bet galėjo veikti, nes Aukščiausiojoje Taryboje buvo sunku surinkti du trečdalius balsų. Dabar, kai Konstitucija pakeista, ją iki tol saugojusio balsų skaičiaus neliko. Buvo aišku, kad Vyriausybė bus atstatydinta. Tai bus tik formalumas.

Apie tai, kas vyksta Aukščiausiojoje Taryboje, Prunskienė sužinojo tik nusileidusi Vilniaus oro uoste. Pernai nuo gruodžio vidurio ji dvi savaites atostogavo Australijoje, grįžo iš ten sausio 3-iąją. Bičkauskas ją pasitiko Maskvoje. Pasakojo, kad ji buvo pakilios nuotaikos, nusiteikusi nuversti kalnus. Australijos lietuviai ją nešiojo ant rankų. Jai nekilo abejonių, kad kainos turi būti pakeltos bent kelis kartus. Tai buvo neišvengiama, bet Vyriausybė tai padarė labai nevykusiai.

Kompensavimo priemonės buvo nepakankamos, neaiškios, visuomenė apie jas žinojo labai mažai. Prunskienė per daug pasitikėjo savimi, nesuprato, kad situacija Aukščiausiojoje Taryboje iš esmės pasikeitė, kad ją palaikančių deputatų kasdien lieka vis mažiau. Dar visai nesenai buvo garbinama, ją priėmė Vakarų valstybių lyderiai Džordžas Bušas, Helmutas Kolis, Margaret Tečer, Fransua Miteranas. Žiniasklaidoje Tečer buvo vadinama „geležine ledi", o Prunskienę mūsų žiniasklaida praminė „gintarine ledi", tokia analogija glostė jos savimeilę. O štai dabar į Aukščiausiąją Tarybą turi įeiti ne pro pagrindines duris, o iš ūkinio kiemo, nes prie Aukščiausiosios Tarybos susirinkę tūkstančiai žmonių reikalauja jos atsistatydinimo. Labiausiai šaukia Antanas Terleckas ir jo Laisvės lyga. Iš oro uosto važiavo ne Vyriausybės mašina su milicininkų palyda, o Bičkausko automobiliu. Jis sakė, kad jai taip bus saugiau. Tik dėl jos pačios saugumo į Aukščiausiosios Tarybos rūmus buvo nuvesta per ūkinį kiemą.

Posėdžių salėje Prunskienė pasirodė apie šeštą vakaro. Buvo nusprendusi nelaukti, kol ją atstatydins, ji nesileis būti Aukščiausiosios Tarybos pažeminta, atsistatydins pati. Ministrai, kuriuos sukvietė susirinkti posėdžių salės kampe, ant laiptų į šoninę ložę, jai pritarė. Prunskienė ant popieriaus lapelio užrašo, kad ji atsistatydina, paprašo, kad Česlovas Juršėnas tą raštelį perduotų Landsbergiui. Pareiškimu apie atsistatydinimą neapsiribos. Kalbės ir apie tai, kodėl susiklostė tokia padėtis, apie ką kalbėjosi su Gorbačiovu.

– Gerbiamoji premjere, prašau į tribūną, – kviečia Landsbergis.

Prunskienė kalbėjo trumpai, sakė, kad Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės požiūriai į ekonominę politiką buvo konceptualiai skirtingi, tai išryškėjo pernai, gal gegužės, birželio mėnesį, kai buvo formuojama derybų su Sovietų Sąjunga politika. Tada krizės pavyko išvengti, o dabar ji realiai subrendo. Prunskienė pareiškė, kad ji atsistatydina, o tai reiškia, kad visa Vyriausybė *in corpore* taip pat atsistatydina. Paskui ji papasakojo apie šios dienos susitikimą su Gorbačiovu. Jis truko daugiau kaip pusvalandį, sakė, kad buvo aptarta viskas, kas mums šiandien labiausiai rūpi. Dėl jaunuolių saugumo Gorbačiovas nepareiškė jokios konkrečios pozicijos, sakė, kad turime vykti į Gynybos ministeriją, kalbėtis su ministro pavaduotoju Michailu Moisejevu, pažadėjo jam paskambinti, kad mus priimtų. Kadangi su Bičkausku turėjome grįžti į Lietuvą, paprašėme, kad ten vyktų ir būtų priimtas Butkevičius. Kalbėjome ir apie tai, ar gali susitikti derybų delegacijos. Gorbačiovo atsakymas nebuvo konkretus, jis užsiminė, kad mes siekiame tarptautinių standartų, o jis mato galimybę spręsti mūsų klausimą kartu su nauja Sąjungos sutartimi, ji šį šeštadienį bus svarstoma Federacijos Taryboje Maskvoje. Po to bus galima derinti susitikimą su juo pačiu. Gorbačiovas nori, kad nepriklausomybės klausimas būtų sprendžiamas referendumu. Mes savo nuomonės neišreiškėme, tik išklausėme tai, ką jis sakė. Dar jis nori, kad žmonės pasakytų savo požiūrį į Sovietų Sąjungą: jeigu tai bus patikrinta, prasidės „skyrybos". Žinoma, pagal Sovietų Sąjungos įstatymus. Pokalbis baigėsi

nelabai apibrėžtai. Mes kartojome savo poziciją, kad reikia užtikrinti jaunuolių saugumą, kad prieštaraujame prievartiniams veiksmams, bet Gorbačiovas mūsų požiūrio nekomentavo.

– Viskas, tiek norėjau pasakyti.

Landsbergis sako, kad turime atlikti Konstitucijoje ir Vyriausybės įstatyme numatytą procedūrą:

– Jeigu mes priimsime Ministrės Pirmininkės atsistatydinimą, tada žengsime toliau. Nesu visai tikras, ar mes turime balsavimu priimti tą atsistatydinimą, ar tiesiog žodžiu paklausiant, ar priimam atsistatydinimą. Kad paskui nekiltų kokių abejonių...

Kai iš salės kažkas šūktelėjo, kad balsavimu, Landsbergis paprašė balsuoti:

– Kas už tai, kad būtų priimtas Ministrės Pirmininkės Kazimiros Prunskienės atsistatydinimas? Kas prieš? Kas susilaikė?

Kokie rezultatai? Balsavo 102 deputatai, už – 72, prieš – 8, susilaikė – 22. Vyriausybės atsistatydinimas priimtas.

Landsbergis dėkoja Prunskienei, sako, kad jis pats ją pasiūlė į šį postą ir ją rėmė:

– Diskutuodavome, pasikeisdavome kritika. Galiu pasakyti, kad Pirmininkė mano atžvilgiu pasakydavo kritikos, ir aštrios. Ir visada į akis. Aš už tai ją gerbiu. Ir man atrodo, kad tas bendradarbiavimas buvo vaisingas.

Priminė, kad Prunskienė yra nepaprastai darbšti ir šiame poste dirbo labai daug. Į savo paties užduotą klausimą, ar visada sekėsi organizuoti kolektyvinį darbą, ar užtekdavo laiko ir energijos labai plačiai veiklai, labai didelei veiklai ir užsienio politikos srityje, ir kartu Respublikos viduje, atsako, kad tai geriau gali žinoti pati Vyriausybė. Matyt, dėl to kai kada tekdavo ir paskubom daryti sprendimus, ir kaip mums visiems – neišvengti klaidų. Dabar gerbiamoji Kazimira Prunskienė pati padarė sprendimą.

Landsbergis nori išsklaidyti nuskambėjusius priekaištus Prunskienei, esą ji savavališkai vyko į Maskvą, todėl priduria:

– Dėl šios dienos kelionės, į kurią ji ryžosi važiuoti, manydama, kad tokia proga turi būti panaudota (dėl to vakar irgi posėdžiavome, ir ne vieną kartą, ir su derybų delegacija), jai neturėjo būti priekaištaujama. Kai kurie kiti priekaištai taip pat buvo formuojami pernelyg aštriai. Ir jai, ir Vyriausybei apskritai. Bet toks mūsų gyvenimas. Parlamentas taip pat išgirsta aštrių ir labai apibendrinančių kaltinimų: gal kada išmoksime būti taktiškesni ir kritikuoti taip pat taktiškiau. Bet Pirmininkė yra labai stipri (ekspirmininkė, turėčiau dabar sakyti) ir mes neabejojame jos būsima labai naudinga ir aktyvia veikla parlamente, o labai gali būti, kad ir naujoje Vyriausybėje. Aš nemanau, kad Vyriausybė turėtų šimtu procentų keistis. Tai jau bus mūsų konsultacijų dalykas.

Landsbergis sako, kad yra vienas klausimas, kuris nevisiškai aiškiai suformuluotas Vyriausybės įstatyme. Jame kalbama apie Vyriausybės Pirmininko

atsistatydinimą ir apie visos Vyriausybės įgaliojimų sugrąžinimą. Ir apie tai, kad atsistatydinusi Lietuvos Respublikos Vyriausybė vykdo savo pareigas tol, kol bus sudaryta nauja Lietuvos Respublikos Vyriausybė:

– Noriu patikslinti. Kadangi įstatymo tekste išskirtas Vyriausybės Pirmininkas ir visa Lietuvos Respublikos Vyriausybė (ten atsistatydinimas, o čia įgaliojimų grąžinimas), ar Lietuvos Respublikos Vyriausybė kartu su Pirmininke vykdo savo pareigas tol, kol bus sudaryta nauja Lietuvos Respublikos Vyriausybė? Aš manau, kad turbūt taip reikėtų suprasti tą tekstą. Ir aš norėčiau prašyti, kad gerbiamoji Kazimira Prunskienė sutiktų vadovauti buvusiai, bet toliau einančiai pareigas Lietuvos Respublikos Vyriausybei, kol mes, matyt, konsultuosimės ir numatysime, tvirtinsime naujos sudėties Vyriausybę. Jeigu nebūtų abejonių dėl mano interpretavimų, tai mes turėtume prašyti, kad Vyriausybė su Pirmininke, nors ir atsistatydinusi, eitų savo pareigas.

Klausia:

– Ar niekas nenorėtų interpretuoti kitaip? Gerbiamasis Aurimas Taurantas, kaip Reglamento ir Konstitucijos žinovas, gal išaiškins?

– Kaip suprantu, jūs skaitėte senesnį Vyriausybės įstatymo tekstą. Vyriausybės įstatymo 8 straipsnis yra šiek tiek pakoreguotas, jame pasakyta, kad atsistatydinusi Lietuvos Respublikos Vyriausybė Aukščiausiosios Tarybos pavedimu vykdo savo pareigas tol, kol bus sudaryta nauja Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Norėdami padaryti tokį pavedimą, mes turėtume balsuoti.

Landsbergis pasitikslina:

– Taigi ir jūs Vyriausybės įstatymą suprantate taip, kad Vyriausybė toliau vykdo pareigas kartu su ankstesniu Ministru Pirmininku?

Taurantas atsako, kad viskas priklauso nuo to, ar Aukščiausioji Taryba duos Vyriausybei tokį pavedimą.

Įsiterpia Kęstutis Lapinskas:

– Svarstomu klausimu mes turime priimti nutarimą iš dviejų punktų. Pirmajame fiksuoti tai, už ką mes jau balsavome, priimti Vyriausybės atsistatydinimą, o antruoju punktu pavesti Vyriausybei laikinai eiti pareigas tol, kol suformuosime naują Vyriausybę.

Landsbergis pasiūlo priimti nutarimą, kad pavedame Lietuvos Respublikos Vyriausybei toliau eiti pareigas.

Balsuojama: nutarimas priimtas, visa Vyriausybė pareigas eis laikinai, kol bus sudaryta nauja Vyriausybė.

Landsbergis paskelbia, kad posėdis baigtas, rytoj renkamės 10 valandą. Būtinai turime susirinkti.

Turiu pasakyti kad Lietuvoje pavojinga padėtis kilo ne tik dėl kainų. Pagrindiniai pavojai yra kitur. Galiu informuoti, kas šiandien buvo kalbama TSRS Aukščiausiosios Tarybos posėdžio pabaigoje: „Rafikas Nišanovas: Paklausykite! – su giliu liūdesiu pranešu, kad Lietuvoje dėl neapgalvotos politikos

prasidėjo neramumai. Panaudotos lazdos, vandensvydžiai ir pan. Aukų kol kas nėra. Neramumai vyksta Vilniuje ir Klaipėdoje. Aukų kol kas nėra.“ Tiesiog ilgesys dvelkia iš šitų jo žodžių. „Atrodo, jog Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė nebekontroliuoja padėties.“ Čia taip pat ilgesys. Todėl mes turime dirbti ir kontroliuoti padėtį.

XLV

Klausiausi posėdžio transliacijos per rūmų vidinį radiją. Kai Landsbergis pradėjo kalbėti, kad jis nėra visai tikras, ar mes turime balsavimu priimti Prunskienės atsistatydinimą, ar tiesiog žodžiu paklausiant, ar priimam atsistatydinimą, pagalvojau, kad bus blogai. Net nekilo abejonių, kad turi būti priimtas Aukščiausiosios Tarybos nutarimas. Išgirdęs Lapinsko pasiūlymą apsidžiaugiau. Tai buvęs mano dėstytojas, Teisės fakultete daug metų dėstė valstybinę teisę, jis tokios klaidos neleistų padaryti. Bet nutarimas vis dėlto nebuvo teisiškai tvarkingas. Pirmiausia užkliuvo jo pavadinimas. Kodėl nutarimas vadinasi „Dėl Ministrės Pirmininkės pareiškimo“, bet nenurodyta, kokio pareiškimo? Pavadinime trūko žodžio, kad pareiškimas dėl jos atsistatydinimo. Bet svarbiausia, nutarime nebuvo nurodyta, nuo kada jis įsigalioja. Aukščiausioji Taryba padarė tokią pačią klaidą, kaip ir prieš tai priimtame nutarime, kuriuo sustabdė Vyriausybės nutarimus dėl kainų padidinimo. Tada taip pat nenurodė, kada įsigalioja Aukščiausiosios Tarybos nutarimas. Kita vertus, net nenurodė, kokius konkrečiai Vyriausybės nutarimus sustabdo. Parašė, kad sustabdo visus Vyriausybės nutarimus dėl maisto produktų mažmeninių kainų padidinimo. Gali kilti ginčai, ar galioja nutarimai, kuriuose yra dalių, susijusių ne tik su kainomis, bet skirtų kitiems dalykams, kurie nesusiję su kainomis. Kitaip tariant, ar sustabdžius visą nutarimą yra laikoma, kad sustabdyta tik ta Vyriausybės nutarimo dalis, kuri susijusi su kainomis, ar ir visos kitos jo dalys, taip pat ir tos, kurios su kainomis visiškai nesusijusios? Apie tai pasakiau Sabučiui, jis pasitarė su Landsbergiu. Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną nutarimą, kuriame parašyta, kad jos sausio 8 dienos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų“ įsigalioja nuo jo priėmimo dienos. Bet dėl to, kad nėra aišku, kokius konkrečiai Vyriausybės nutarimus ar jų dalis, punktus Aukščiausioji Taryba sustabdė, nebuvo diskutuota. Surinkti tikslią informacija ir išvardyti, kas galioja, o kas ne, tiesiog nebuvo laiko. Aišku, kad netikslumai Aukščiausiosios Tarybos nutarime, kuriuo buvo sustabdyti Vyriausybės nutarimai dėl kainų padidinimo, atsirado tik dėl skubėjimo, siekiant nuraminti rūmų kieme susirinkusią tūkstantinę jedinstvininkų minią, kuri veržėsi į rūmus.

Bet tai, kad Aukščiausiosios Tarybos nutarime dėl Ministrės Pirmininkės pareiškimo nebuvo nurodyta, nuo kada jis įsigalioja, galėjo sukelti didesnių problemų. Net konstitucinių. Įdomu, ką reikėtų atsakyti Prunskienei, jeigu ji

paklaustų, nuo kada įsigalioja Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl jos pareiškimo ir nuo kada jos Vyriausybė laikoma atsistatydinusia?

Bronislovas Genzelis uždavė klausimą Landsbergiui dėl jo vakarykščio interviu per televiziją:

– Po vakarykštės jūsų kalbos Vyriausybė jokiu būdu negalėjo toliau likti. Ar Jūs prisiimate atsakomybę už tolesnes pasekmes, kurios gresia Lietuvai?

– Manau, kad mes visi visą laiką esam atsakingi už visų mūsų sprendimų pasekmes, – ramiai atsako Landsbergis.

Valerijonas Šadreika pareiškė, kad jis buvo vienas iš tų, kurie balsavo prieš Prunskienės Vyriausybės paskyrimą, o šiandien jis balsavo priešingai, suprask, prieš jos atsistatydinimą. Replikavo Landsbergiui, kad jis ne visada konsolidavo Aukščiausiosios Tarybos darbą, dėjo per mažai pastangų, kad Vyriausybė galėtų veikti.

Kazimieras Antanavičius rado progą pasišaipyti, sako:

– Tegul Vyriausybėje lieka tik Misiukonis, o visi kiti tegul eina šėko pjauti.

Neaišku, iš ko jis šaiposi, ar iš Vyriausybės, ar iš Aukščiausiosios Tarybos. Greičiausiai iš pastarosios.

Genzelis pareiškė, kad jis žino, jog yra šešėlinė Vyriausybė, – tegu Landsbergis tai pasako viešai.

Ar ši Vyriausybė galėjo išsilaikyti? Ko gero, ne. Jos likimą galima buvo nuspėti jau nuo pirmų jos darbo dienų. Ir kuo toliau, tuo labiau aiškėjo, kad jos atstatydinimas ar atsistatydinimas neišvengiamai artėjo. Pagalvojau, kad Vyriausybės likimą lėmė keli dalykai. Pagrindinis: Vyriausybė mažai tarėsi su Aukščiausiąja Taryba, ne visada derino sprendimus esminiais klausimais, elgėsi per daug savarankiškai ir nepriklausomai, užmiršdama, kad ją sudarė Aukščiausioji Taryba, kad ji atskaitinga Aukščiausiajai Tarybai. Takoskyra tarp Vyriausybės ir Aukščiausiosios Tarybos ypač išryškėjo, kai buvo formuojamos Lietuvos pozicijos derybose su Sovietų Sąjunga. Vyriausybė laviravo, o Aukščiausioji Taryba reikalavo elgtis daug ryžtingiau. Paveldėta ūkio sistema buvo reformuojama per lėtai, nors buvo būtinos radikalios permainos, Vyriausybė daugiausia rūpinosi skylių lopymu, o ne radikaliomis ekonomikos reformomis. Ji beveik nekreipė dėmesio į Aukščiausiojoje Taryboje dirbančių deputatų ekonomistų nuomonę ir jų pasiūlymus, sakė, kad viską žino geriau. Aukščiausiojoje Taryboje palaipsniui stiprėjo įsitikinimas, kad reikia atsisakyti Vyriausybėje esančių „buvusiųjų" veikėjų, jie buvo reikalingi tik pirmajame etape, kai reikėjo iš ankstesnės sovietinės Vyriausybės tuojau pat perimti valstybės valdymą, o tai galėjo padaryti tik tokią valdymo patirtį turintys žmonės, tik dėl to jie pateko į pirmąją nepriklausomos Lietuvos Vyriausybę. Dabar jie tapo nereikalingi. Susiformavusi dauguma negalėjo susitaikyti ir su tuo, kad Vyriausybėje daug „buvusių komunistų", sakė, kad juos reikia vyti. Buvo ir kitų Prunskienei ir visai Vyriausybei nepalankių aplinkybių. Priešprieša tarp Aukščiausiosios Tarybos ir

Vyriausybės nuolat augo. Užuot ieškojusi kompromisų, stiprinusi kontaktus su deputatų frakcijomis, Vyriausybė frakcijų nuomonę dažnai ignoravo. Visa tai atvedė prie šios Vyriausybės žlugimo.

Landsbergis vis ragina deputatus būti netoliese, kad prireikus galėtų greitai susirinkti. Žino, kad prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų jedinstvininkai rinksis ir rytoj. Sako, kad būtų gerai, jeigu Aukščiausiojoje Taryboje deputatų būtų ir naktį. Parodytume solidarumą su tais, kurie liko per naktį budėti lauke prie rūmų.

Jedinstvininkai prie Aukščiausiosios Tarybos susirinko ir sausio 9-ąją. Šį kartą skvere prie Mažvydo bibliotekos ir ant jos laiptų. Jų buvo tris keturis kartus mažiau negu vakar. Aplink Aukščiausiąją Tarybą buvo susirinkę jos rėmėjai. Milicija atskyrė vieną prieš kitą stovinčias žmonių minias, tarp jų padarė gana didelį tarpą. Mažiau galimybių kilti konfliktams, susistumdyti. Vladislovas Švedas, aršus platformininkas, Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje pareiškė:

– Kad ir ką mes šiandien kalbėtume, vis vien grįšime prie situacijos, kuri susiklostė Lietuvoje.

Jis klausė:

– Kaip toliau turi dirbti parlamentas ir iš viso ar turi moralinę teisę toliau dirbti? – Salė pasipiktino. Tai buvo aiški provokacija. – Šiandien, sausio 9-ąją, mitingas bus šešioliktą valandą, jis bus taikus, – tęsė Švedas. Ir dar demagogiškai paprašė prieš mitinguojančius nenaudoti jokios jėgos.

Apie kokį jėgos panaudojimą jis kalba? Lyg nežinotų, kad Landsbergis visą laiką primena, kad jokiu būdu negalime leisti kilti konfliktams, susirėmimams, smurtui. Tai Švedo atvesti jedinstvininkai vakar sumušė rūmus saugojusius milicininkus ir apsaugos darbuotojus, daužė langus, kurstė pulti Aukščiausiąją Tarybą. Jeigu valdžia ir ją ginantys žmonės taikiai priešinosi vakar, tai kodėl jie turėtų panaudoti jėgą šiandien? Tuo labiau kad šiandien prie Aukščiausiosios Tarybos dešimtys tūkstančių ją palaikančių žmonių. Švedas labai norėtų, kad jėga būtų panaudota, jis gerai supranta, kad tokiomis kalbomis provokuoja ir kursto neramumus. Tikisi, gal valdžia nesusilaikys.

Audrius Butkevičius tariasi su Landsbergiu, kad reikia sudaryti Aukščiausiosios Tarybos rūmų gynybos štabą. Vadovauti štabui paskiriamas Butkevičius, jo pavaduotoju bus Virginijus Česnulevičius, štabo viršininku – Jonas Gečas. Štabe ir daugiau žmonių, jie pasiskirsto, kas už ką atsakingas. Štabas įsikuria pirmame rūmų aukšte, iš karto į dešinę nuo pagrindinio įėjimo į pastatą, kabinetų langai išeina į aikštę prie Mažvydo bibliotekos. Jeigu Aukščiausioji Taryba bus puolama iš aikštės pusės, štabe esantys žmonės nukentės pirmieji.

Mieste platinami lapeliai, kviečiantys žmones šiandien ketvirtą valandą susirinkti į mitingą ir vėl protestuoti prieš valdžią. Lapeliai lietuvių ir rusų kalbomis. Mečys Laurinkus sako, kad jie buvo platinami ir naktį, juos turi savo rankose,

kas norite, gali paskaityti. Iš pat ryto stambiose sąjunginio pavaldumo įmonėse vyksta susirinkimai, darbininkai raginami eiti prie Aukščiausiosios Tarybos ir ją nuversti. Taip pat ir Vyriausybę. Į Maskvą siunčiamos telegramos, reikalaujančios įvesti prezidentinį valdymą, paleisti Aukščiausiąją Tarybą. Po kelių valandų tokie patys reikalavimai pradeda sklisti nuo Mažvydo bibliotekos pusės. Ten tokie patys, kaip ir vakar, pykčio iškreipti jedinstvininkų veidai, pakelti kumščiai, grasinimai. Mitinguotojai atskirti nuo žmonių, palaikančių Aukščiausiąją Tarybą, tarp jų maždaug penkiasdešimties metrų tarpas. Aukščiausiosios Tarybos rėmėjai, kurių keliasdešimt kartų daugiau negu protestuojančių, santūrūs, susitelkę, kupini ryžto apsaugoti Aukščiausiąją Tarybą. Skamba Kauno tremtinių choro dainos, aplink stovintys dainuoja kartu. Tokių gražių dainų dar negirdėjau. Landsbergis dėkoja į Aukščiausiąją Tarybą atvykusiam stačiatikių arkivyskupui Chrizostomui, sako, kad jis čia yra kaip taikos ir žmonių santarvės ženklas, ir mes labai džiaugiamės, kad jis yra čia. Chrizostomas kreipiasi į protestuotojus, kalba apie rusų tautos didybę, kilniaširdiškumą, apie tai, kad rusų tauta turi suprasti mažesnių tautų siekius, būti geranoriška. Jis ragina protestuotojus nesmurtauti, būti pakantiems valdžios sprendimams. Tačiau jo atidžiai klausosi tik tie, kas saugo Aukščiausiąją Tarybą, o ne jedinstvininkai. Jie nesitikėjo, kad Chrizostomas, aukščiausias rusų stačiatikių cerkvės hierarchas Lietuvoje, palaikys ne juos, o Landsbergį ir šią Aukščiausiąją Tarybą, kurių jie taip stipriai nekenčia. Matyti, kad Chrizostomo žodžiai nepasiekia nei jų protų, nei širdžių. Gal todėl, kad dauguma jų netikintys Dievo, neturintys čia šaknų, nemokantys lietuvių kalbos. Jie nenori susitaikyti su mintimi, kad Lietuva jau nepriklauso Sovietų Sąjungai. Piktai šūkaudami palaipsniui išsiskirsto, žada rinktis ir rytoj, ir užporyt, tol, kol ši valdžia pasitrauks. Tikisi, kad Maskva juos palaikys. Ne veltui Gorbačiovo pavedimu Nišanovas šiandien susitiko su platformininkų atstovais, jie, kaip ir protestuotojai, reikalauja Lietuvoje įvesti tiesioginį Sovietų Sąjungos prezidento valdymą.

Centrinė televizija, ypač jos pagrindinė informacinė laida „Vremia“, labai tendencingai, šlykščiai meluoja apie tai, kas pas mus vyksta. Parodė sausio 9-osios mitingą, pasakė, kad jame dalyvavo apie šimtas tūkstančių žmonių, bet užmiršo pasakyti, kad daugiau kaip aštuoniasdešimt tūkstančių iš jų palaikė Aukščiausiąją Tarybą, atėjo jos ginti, o protestuotojų buvo bent penkis kartus mažiau. Neatsiliko ir laikraštis „Krasnaja zvezda“. Jis aprašė sausio 8-osios dienos mitingą, paminėjo, kad rūmų kieme buvo susirinkę labai daug protestuojančių žmonių. O apie tai, kad minia puolė daužyti rūmų langus, išlaužė duris, kad prieš tai su ja buvo išėję pasikalbėti Zigmas Vaišvila, Audrius Butkevičius, Romualdas Ozolas, Birutė Nedzinskienė ir kiti deputatai, tačiau minia jų neklausė, grasino jiems ir vėliau bandė veržtis į Aukščiausiąją Tarybą, – nė žodžio. Dar parašė, kad prie Aukščiausiosios Tarybos atėjo taikūs žmonės su peticija, tačiau niekas net nesiteikė su jais susitikti ar išklausyti, vietoje to – iš pro langus iškištų priešgaisrinės

apsaugos žarnų ant žmonių neva pasipylė ledinio vandens čiurkšlės. Ir tai sausio mėnesį, kai lauke labai šalta. Ką pagalvos tas, kas paskaitys: Lietuvoje vyksta baisūs dalykai, gal ten tikrai reikia įvesti prezidentinį valdymą. Tuo, ką skelbia centrinė televizija, negali tikėti nė per nago juodimą. Paima kokį nors tikrą faktą, bet jį aplipdo tokia melaginga informacija ir pakomentuoja taip, kad tiesos visiškai nelieka. Atvirai kaitina situaciją, skatina centrą imtis „ryžtingų veiksmų".

Sausio 10-oji buvo tokia pat nerami.

Aukščiausiosios Tarybos posėdis prasideda šiek tiek nesmagiai, nes Antanavičius netikėtai pradėjo postringauti:

– Kodėl žmonės turi per naktį budėti prie rūmų, vargti, argi mums jų negaila? Juk jokio pavojaus mums nėra, niekas mums negrasina. Kodėl rūmai pilni privaryti jaunų žmonių, mūsų kareivių? Aš norėčiau padaryti paklausimą Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Prašau paaiškinti, kieno sprendimu ir kokiais tikslais Aukščiausiosios Tarybos rūmuose jau kelintą dieną pilna pašalinių žmonių? Kokiu tikslu ir kieno sprendimu prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų kviečiami Lietuvos žmonės?

– Galbūt kaip tik todėl nieko neįvyko, kad tie žmonės buvo čia. Užuot juos peikus, kad jie yra čia, reikėtų jiems padėkoti, – atsako Landsbergis.

Netrukus į Aukščiausiąją Tarybą pasipylė pasipiktinusių žmonių skambučiai. Ką Antanavičius sau leidžia? Mes, paprasti žmonės, suprantame, kad Aukščiausiajai Tarybai iškilęs didelis pavojus, ateiname jos ginti, per naktis šąlame, o Antanavičius mus tiesiog įžeidė.

Taurantas, kuris pirmininkavo posėdžiui, dar kartą atsiprašo dėl Antanavičiaus pareiškimo. Bet Antanavičiaus nenurimsta, sako:

– Aš jau atsiprašiau tų žmonių, man jų labiau gaila negu kai kuriems kitiems. Kodėl jie turi būti nervinami, kodėl turi važinėti, kodėl turi būti iškviesti, kada čia jokių pavojų nėra? O jeigu kas nors bijo taip stipriai, tai tegul eina į bunkerį slėptis. Mes čia nieko nebijom, mes čia sėdim Aukščiausiojoje Taryboje ir posėdžiaujam. Aš noriu, kad būtų atsakyta į mano paklausimą.

– Tai tik Antanavičiaus nuomonė, jis neturi teisės kalbėti visos Aukščiausiosios Tarybos vardu. Žmonės buvo suklaidinti, manė, kad tai visos Aukščiausiosios Tarybos nuomonė. Šį klausimą baigėme, – aistras ramina Taurantas.

Praėjus kelioms valandoms, kai Nijolė Oželytė iš tribūnos pristatys Aukščiausiosios Tarybos kreipimąsi į Lietuvos žmones, kuriame dėkojama už jų pasiaukojimą ir ištikimybę Lietuvos nepriklausomybei, už buvimą kartu, Antanavičius atsiprašinės, sakys, kad buvo blogai suprastas, jam tik gaila šąlančių ir naktimis budinčių žmonių, jis taip pat dėkoja Lietuvos žmonėms.

Pagalvojau, kad jeigu Antanavičius, prieš klausdamas, ką rūmuose veikia šimtai jaunų vyrų, kurie jau kelias naktis miega, kur pakliuvo, taip pat ir ant grindų, būtų su jais pasikalbėjęs, būtų išgirdęs – „Mes kausimės". Jie kautųsi, nors rankose tik lazdos. Kai kas su medžiokliniais šautuvais, mažo kalibro šautuvais,

bet jie vis tiek kautųsi su iki dantų ginkluotais sovietiniais desantininkais. Jie iki galo gins Aukščiausiąją Tarybą ir Lietuvos nepriklausomybę, nors gerai žino, kad gali žūti. Jeigu Antanavičius būtų išgirdęs, kad jie kovos ir nesitrauks, gal nedrįstų šnekėti apie rūmuose esančius neva pašalinius žmones. Dabar netektų teisintis ir atsiprašinėti.

Žodžio paprašo platformininkas Vladislovas Švedas, jis nori perskaityti pareiškimą, sako, kad tai protesto mitingo dalyvių pareiškimas. Balsuojama, ar leisti. Nepritarta. Česlovas Stankevičius siūlo pareiškimo tekstą perduoti posėdžio sekretoriatui, Švedas sako, kad perduos, bet nori, kad pareiškimą išgirstų visa Lietuva. Taurantas supranta, kad pareiškimas nukreiptas prieš Aukščiausiąją Tarybą, gali pakurstyti protestus, todėl sako:

– Turiu paklusti Aukščiausiosios Tarybos sprendimui, kuri ką tik nutarė, kad žodis pareiškimui jums nesuteikiamas.

Jau kelias dienas vyksta intensyvios konsultacijos dėl naujos Vyriausybės. Landsbergis linkęs, kad joje liktų dalis ankstesnių ministrų. Sako, turime kuo greičiau performuoti Vyriausybę, nes delsimas nenaudingas nei vidaus, nei tarptautiniu požiūriu, duoda pagrindą kalbėti, kad politinė situacija Lietuvoje esą nestabili. Jis jau kalbėjo su keliais galimais kandidatais, taip pat su frakcijų atstovais, lankėsi frakcijose.

Aukščiausiojoje Taryboje svarstomi įvairūs variantai. Vienas iš jų toks: premjeru tampa Česlovas Stankevičius (dabar jis Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas), jo vietą užima Aleksandras Abišala, Aukščiausiosios Tarybos sekretorius Liudvikas Sabutis tampa teisingumo ministru, į jo vietą paskiriamas Aurimas Taurantas. Buvo svarstoma ir tai, kad Ministru Pirmininku taptų Romualdas Ozolas. Bet jis pareikalavo teisės sudaryti tokį kabinetą, kokio nori pats, taip pat garantijos, kad nė viena jo pasiūlyta ministro kandidatūra nebus atmesta, kad bent pusmetį Vyriausybė nebus judinama. Pareikalavo aiškiai per daug, frakcijos su tokiomis sąlygomis nesutiko, Ozolo kandidatūra atkrito. Pasiūlymą tapti Ministru Pirmininku gavo ir Gediminas Vagnorius, bet jis atsisakė. Vagnorius vietoj savęs pasiūlė Zigmą Vaišvilą, bet frakcijos jo kandidatūros net nesvarstė.

Po ilgų debatų pasirinkta Alberto Šimėno kandidatūra. Jis „centristas“, nuosaikių pažiūrų. Baigęs ekonomiką, dirbo buvusiame Plano komitete, taip pat Vilniaus inžineriniame statybos institute ir Mokslų akademijos Ekonomikos institute. Turi mokslinį laipsnį.

Sužinojęs, kad jo pavardė yra realių kandidatų sąraše, Šimėnas bandė įvertinti visų politinių grupių interesus, prognozuoti veiksmus ir pasekmes. Jis gerai suprato, kad jeigu ne Sovietų Sąjungos karinio užpuolimo grėsmė, ne ypatingos aplinkybės, niekas į jį net nebūtų atkreipęs dėmesio, tapti premjeru neturėtų jokių šansų. Jis nebuvo jokios politinės jėgos ar frakcijos lyderis, neturėjo stipraus politinio užnugario, vengė dalyvauti politinio pobūdžio diskusijose. Jam

daugiausia rūpėjo ekonomikos reforma. Tapti premjeru neturėjo jokio noro. Sulaukęs pasiūlymo, kelias naktis beveik nemiegojo, svarstė visus galimus variantus. Aišku, kad yra kitų, daug geriau pasirengusių kandidatų. Bet diskusijos frakcijose rodė, kad jie nesurinks pakankamai balsų, nes Aukščiausiojoje Taryboje susiformavusių įvairių politinių grupių interesai labai skirtingi. Galėjo atsisakyti, niekas už tai jo nebūtų pasmerkęs. Sutiko tik dėl to, kad nekiltų parlamentinė krizė, Lietuva turėjo turėti premjerą tą pačią dieną, kai Prunskienė atsistatydino. Reikėjo parodyti Maskvai, kad Lietuvos parlamentas yra vieningas, jokio skilimo, kurio ji taip laukė, nėra.

– Jūs Albertą Šimėną pažįstate kaip darbštų, konstruktyvaus proto, visada racionalius pasiūlymus teikiantį ir taktiškai savo poziciją ginantį deputatą. Pagrindinis Vyriausybės uždavinys – ekonominė reforma, todėl ekonomisto, konceptualiai mąstančio asmens pasirinkimas į šį postą būtų labai svarbus. Prašau paramos mano teikiamam kandidatui, – į deputatus kreipiasi Landsbergis.

Šimėnas į deputatų klausimus atsakinėjo aptakiai, apie konkrečius ūkio reformavimo būdus net neužsiminė. Sakė, kad spręs kainų problemą, bet nepaaiškino kaip. Į klausimą, kokius matytų aktualiausius Lietuvos užsienio politikos gerinimo uždavinius, atsakė, kad užsienio politikai skirs daug dėmesio. Atsakymuose į klausimus skambėjo žodžiai: svarstysime, nagrinėsime, žiūrėsime, spręsime, turiu susipažinti su situacija, teks konsultuotis. Nieko konkretaus. Aiškiai atsakė tik į klausimą apie savo šeimą: turiu žmoną ir tris mažamečius sūnus, kurie lanko pirmą, antrą ir trečią klases. Už šį atsakymą susilaukė plojimų.

Diskusijose kandidatas iš deputatų išgirdo, kad yra kompetentingas savo srities specialistas, turi analitinį protą, yra doras, sąžiningas, nuoširdus ir geras žmogus. Normaliomis sąlygomis tai būtų, kaip sakė deputatai, tinkamiausia kandidatūra. Bet situacija kritinė, todėl jo kandidatūra nėra tinkamiausia. Jis mažai žinomas, nesugebės tinkamai atstovauti Lietuvai, nes po to, kai šį postą užėmė Prunskienė, Lietuvos premjerui nustatyti tam tikri masteliai. Tai turi būti didelio masto figūra, žinoma pasaulyje, ekonominiuose ir politiniuose sluoksniuose. Deja, iki tokio mastelio kandidatui dar trūksta vieno kito žingsnio, vieno kito etapo, kurį turi nueiti visa Lietuva. Jis nėra tas žmogus, kurio dabar reikia Lietuvai.

Eduardas Vilkas tiesiai pasakė:

– Bandžiau kolegų deputatų klausinėti, kaip jie įsivaizduoja gerbiamą Šimėną, kalbantį su Gorbačiovu ar Miteranu. Nebuvo nė vieno, kuris įsivaizduotų. Mačiau jo ekonomikos reformos programą, esu ją vartęs ir galiu pasakyti, kad jos negalima laikyti programa. Gerbiamas kandidate, noriu patarti: nesutikite tapti premjeru.

Šimėnas apsidžiaugė tuo, kaip šmaikščiai Vilkui atkirto Medardas Čobotas:

– Sakoma, kad mes nežinom, kaip jis kalbėtų su Miteranu. Pavyzdžiui, aš neįsivaizduoju, kaip bet kuris iš mūsų su juo kalbėtų. Bet mes prieš trejus metus

nė vienas neįsivaizdavome, kad ponia Prunskienė kalbės su Miteranu, su ponia Tečer.

Salei replika patiko, deputatai plojo. Landsbergis, prisidengęs burną, šypsojosi. Čobotą palaikė Eugenijus Gentvilas:

– Pasirinkime tą, ką šioje situacijoje galime pasirinkti. Ekonomiką būtina reformuoti, jeigu to nepadarysime, neturėsime nieko. Jeigu mums reformos pavyks, turėsime palankesnes sąlygas derybose su Sovietų Sąjunga. O per tą laiką kandidatas taps toks politikas, kuris sugebės akis į akį drąsiai kalbėti ir su Miteranu, ir su Gorbačiovu, ir visais kitais, su kuriais reikės kalbėti.

Įsiterpė Leonas Milčius:

– Prisiminkime, kaip atrodė tas Kuro aparatūros darbininkas, kai susitiko su prezidentu Gorbačiovu. Kaip jis atrodė ir kaip jis kalbėjo. Ir prisiminkime, kaip tada atrodė ir kaip kalbėjo mūsų akademikai.

Salė vėl plojo.

Diskusijos rodė, kad Šimėnas bus paskirtas. Algirdas Patackas pasakė aiškiai, kas norėjo suprasti, suprato: šiuo metu bet koks kitoks variantas veda nuo darnos galimybės, turime trumpai ir tiksliai apsispręsti. Nors kandidatas nėra pats geriausias, kito neturime. Džiaukimės, kad jis sutiko prisiimti tokią milžinišką atsakomybę. Ir jam padėkime.

Už Šimėną balsavo 78 deputatai, prieš buvo tik vienas, 29 – susilaikė. Jis gerai suprato, kad premjeru tapo tik dėl susiklosčiusios situacijos, kad yra daug stipresnių ir labiau pasirengusių žmonių, galinčių užimti šį postą. Suvokė ir tai, kad jam bus sunku pakeisti tokią ryškią politinę figūrą, kokia buvo Prunskienė. Ji turėjo milžinišką autoritetą ne tik Lietuvoje, bet ir Sovietų Sąjungoje, Vakarų valstybėse. Bet jis ką tik prisiekė. Atsakydamas į klausimą apie nepriklausomybės kelią, sakė:

– Ar tos pusės žmonių pasiūlytas kelias, ilgesnis, ar vidurio, šiek tiek trumpesnis, bet kur kas sunkesnis, ar žmonių, kurie norėtų kuo greičiau pasiekti tikslą, tačiau tai nepaprastai sunkus kelias. Šiandieną mes nusprendėme pasirinkti vidurio kelią. Tegul jis nuveda mus ten, kur mes visi siekiame.

Šimėno galvoje šmėsteli kelios galimų ministrų kandidatūros. Pats vienas jų nepasirinks, niekas jam to neleis, reikės tartis su Landsbergiu, frakcijomis, visa Aukščiausiąja Taryba. Svarbu, kad Lietuva jau turi naują Vyriausybės vadovą. Išgirdęs, kad „Vremia“ ką tik pranešė, jog Lietuvoje gili Vyriausybės krizė, nėra nei Vyriausybės, nei premjero, mintyse nusišypsojo. Jie vėl paskelbė iš anksto parengtą medžiagą, nes tikėjosi, kad Aukščiausioji Taryba nesutars dėl naujo premjero kandidatūros, skils, kils Vyriausybės krizė. Eilinį kartą apsimelavo. Bet labiausiai jį prajuokino „Vremia“ paskelbta žinia, kad į premjerus esą buvo siūlomos Vladislovo Švedo ir Mykolo Burokevičiaus kandidatūros. Meluoja išsijuosę. Kad Švedas ar Burokevičius galėtų būti kandidatas į premjerus, – tokia mintis galėjo kilti nebent „Jedinstvos“ lyderiams, bet ne Aukščiausiosios Tarybos

deputatams. Ir Švedas, ir Burokevičius aršiai nusiteikę prieš nepriklausomybę, tai kaip jie gali būti minimi kaip galimi kandidatai į Ministro Pirmininko postą? Nesąmonė. Dar pagalvojo, kad Švedas veržėsi į tribūną ne tik dėl to, kad norėjo perskaityti protestuotojų reikalavimus. Ko gero, būtų paraginęs Maskvą padėti sudaryti naują Lietuvos Vyriausybę. Dar neužmiršome, kuo tai baigėsi 1940 metais.

Prunskienė surengė spaudos konferenciją, į kurią susirinko labai daug žurnalistų, tarp jų ir užsienio. Ji sulaukė įvairiausių klausimų, daugiausia apie tai, kodėl turėjo atsistatydinti Vyriausybė. Atsakė, kad taip nutiko dėl Aukščiausiosios Tarybos intrigų, trukdymų dirbti. Ji visą laiką jautusi Aukščiausiosios Tarybos nepasitikėjimą tuo, ką Vyriausybė daro. Vyriausybė buvo supančiota, negalėjo laisvai veikti, buvo per daug kontroliuojama. Dar pareiškė, kad Landsbergis, kuris anksčiau laviravo tarp Vyriausybės ir tautininkų partijos, dabar atvirai perėjo į „čepaitininkų“ pusę, todėl politinių jėgų santykis parlamente pasikeitė ir Vyriausybė negalėjo nekristi. Na, o apie tai, kad ekonomikos reforma iš esmės nevyko, kad Vyriausybė neturėjo ūkio pertvarkymo planų ir trypčiojo vietoje, – net neužsiminė. O juk būtent dėl to Vyriausybė turėjo trauktis. Ambicinga moteris. Per daug pasitikinti savo jėgomis ir žiniomis. Šaiposi, kad norint būti politiku, nepakanka būti vien deputatu, dar reikia būti ir asmenybe, kurią žinotų pasaulis. Suprask, jos lygio asmenybe. Išpuiko, ir tiek. Įdomu, ką atsakytų į Čoboto repliką, kai jis, atsakydamas Vilkui, priminė, kad ir apie ją, Prunskienę, pasaulis sužinojo ne iš karto.

Gorbačiovas atsiuntė kategorišką ultimatumą, reikalauja „nedelsiant ir visiškai atkurti SSRS Konstitucijos ir Lietuvos TSR Konstitucijos galiojimą, panaikinti anksčiau priimtus „antikonstitucinius aktus““. Laiškas adresuotas „Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai“, kurios jau beveik metai nėra. Bus rengiamas atsakymas. Niekas geriau už Landsbergį neparašys. Prisiminiau, kaip kovo 12-ąją Landsbergis tiesiog padiktavo laišką Gorbačiovui, pasiūlė visus nustebinusį kreipinį: „Jo Prakilnybei TSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui“. Neabejojo, kad ir šį kartą Aukščiausiosios Tarybos atsakyme Maskvai bus įpinta aštrių sakinių, Landsbergis nenusileis, kalbės tiesiai ir kietai. Gal pasišaipys ir iš to, kad Gorbačiovo kreipimasis atsiųstas ne tuo adresu, nes nuo 1990 metų kovo 11 dienos Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba neegzistuoja.

Su vidaus reikalų ministerija tariamasi, kaip geriau apginti rūmus, jeigu jie būtų šturmuojami. Išėjęs į koridorių, pamatau į savo pusę einantį nedidelį būrelį žmonių. Keli iš ūkio skyriaus, keli deputatai, kažkas iš vidaus reikalų ministerijos vadovybės, pavardės neprisimenu. Su jais Boleslovas Makutinovičius, specialios paskirties milicijos būrio „Omon“ vadas. Aukštas, lieknas, sausas. Jį buvau matęs tik per televiziją. Priėję sako, kad ieško patalpų, kur galėtų įsikurti šio būrio milicininkai, jie bus pasitelkti saugoti rūmus. Kabinetai į upės pusę jiems netinka, didžiausia tikimybė, kad rūmus puls nuo Mažvydo bibliotekos

pusės, iš prie jos esančios aikštės. Patalpos turi būti tokios, kad iš jų matytųsi aikštė. Deputatai sako, einame į koridoriaus galą, ten yra didelis kabinetas, parodysime Makutinovičiui, tas kabinetas turėtų tikti. Būrelis nueina koridoriumi.

Skučas, sužinojęs, kad į rūmus žadama įsileisti „Omon", labai abejoja, ar tikrai to reikia. Jis atsargus, nenori, kad rūmuose būtų tiek daug gerai ginkluotų ir specialiai apmokytų milicininkų, kurių jis nepažįsta. Jis negali jais pasitikėti, nežino, kaip jie elgsis kritiniu momentu, bijo, kad tarp jų gali būti šnipų. Be to, „Omon" tiesiogiai pavaldus Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministrui. Tegul rūmus iš vidaus saugo Butkevičiaus žmonės iš Krašto apsaugos departamento, prireikus „Omon" bus galima panaudoti kitur. Kai kurie įtakingi deputatai taip pat linkę neskubėti įsileisti į rūmus tiek daug ginkluotų žmonių: mes nežinome, kas jie iš tikrųjų yra, ar jais galima visiškai pasitikėti, palaukime.

Sausio 11-oji prasidėjo taip pat neramiai. Kaip ir vakar, prie Aukščiausiosios Tarybos iš pat ryto renkasi jedinstvininkai, tiesa, šiandien jų mažiau. Aukščiausiosios Tarybos rėmėjai arti prie rūmų jų neprileido. Apsupo ratu, tegul pašūkauja, pamitinguoja. Kai protestuojančių padaugėjo, milicija atskyrė žmones, tarp protestuotojų ir rūmų gynėjų padarė kelių dešimčių metrų tarpą. Iki šiol tokia taktika pasiteisino, susidūrimų pavyko išvengti. Salėje tik 78, kažkas patikslina, kad 77 deputatai. Kiti tikriausiai rūmuose, savo kabinetuose. Gal posėdžiauja frakcijose. Landsbergis prašo, kad deputatai per posėdžio pertrauką rastų laiko išeiti pasikalbėti su žmonėmis, paaiškintų, ką daro ir ko siekia Aukščiausioji Taryba.

Sausio 11-osios posėdžio darbotvarkėje klausimas ir dėl Sovietų Sąjungos Prezidento Gorbačiovo pareiškimo. Landsbergis perskaito Aukščiausiosios Tarybos atsakymo Gorbačiovui projektą. Sako, kad turi tik ranka rašytą, tekstas jau spausdinamas ir dauginamas, tuojau bus išdalytas.

Po kelių minučių tekstas jau deputatų rankose, skaito susidomėję. Netrukus iš salės pasigirsta pasiūlymų, kaip reikėtų papildyti tekstą.

– Siūlote akcentuoti, kad žmogaus teisės Lietuvoje nėra pažeidžiamos? – perklausia Landsbergis. Gerai, pagalvosiu. Manau, kad galima įrašyti. Jeigu deputatai turėtų pastabų ir pasiūlymų, prašau teikti. Delsti su atsakymu negalime.

Aukščiausiąją Tarybą pasiekia vis neramesnės žinios apie tai, kas dedasi mieste. Sovietų desantininkai užėmė telefonų stotį, buvusį DOSAAF pastatą Viršuliškėse, ten dabar įsikūręs Lietuvos krašto apsaugos departamentas. Šiaurės miestelyje dislokuotos divizijos vadas generolas Viktoras Uschopčikas informuoja Aukščiausiąją Tarybą, kad Vilniaus mieste pradedami kariniai manevrai, gatvėse pasirodys šarvuočiai. Iš Rudaminos į Vilnių pajuda apie penkiasdešimt desantinių šarvuočių. Apie dvyliktą valandą užgrobiami Spaudos rūmai. Aplink susirinkę žmonės puolantiems kariškiams užtvėrė kelią, bandė jų nepraleisti, tuomet jie panaudojo dujas, daužė žmones automatų buožėmis. Dalyvauja tankai, šarvuočiai, šaudoma koviniais šoviniais, vienas žmogus peršautas, kulka

pataikė į veidą, perskrodė žandikaulį. Tai Vytautas Lukšys, jis nugabentas į Antakalnio ligoninę, operuojamas. Net devyni sužeisti, taip pat ir užsienio žurnalistas. Užiminėjami pastatai Alytuje, Šiauliuose, Kaune. Šiaurės miestelyje tankai stovi užvestais varikliais, labai daug kovinės technikos, ji pasiruošusi išvažiuoti į gatves. Prie Aukščiausiosios Tarybos susirinkusi jedinstvininkų minia, išgirdusi, kad kariškiai užėmė Spaudos rūmus, pradėjo džiaugsmingai šūkauti, bet greitai išsiskirstė. Aplink Aukščiausiąją Tarybą tūkstančiai žmonių, jie saugo ne tik Aukščiausiąją Tarybą, jie saugo Lietuvos nepriklausomybę. Saudargas išsiuntė protesto telegramą Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministrui Ševardnadzei, bet vilties, kad tai padės, nedaug. Bet telegrama rodo pasauliui, kad Lietuva protestuoja prieš tokius sovietinės kariuomenės veiksmus.

Landsbergis kelis kartus bando prisiskambinti Gorbačiovui, sako, kad kontakto negauna, jo padėjėjai aiškina, kad Gorbačiovas esą labai užsiėmęs. Landsbergiui pažadėta, kad apie jo skambučius Gorbačiovas bus informuotas. Sovietų kariuomenės veiksmus Landsbergis pavadina karo veiksmais prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę. Jis neklysta, tai karinės agresijos pradžia.

Landsbergis supranta, kad reikia kuo skubiau sudaryti Vyriausybę. Apie pusę trijų mane į savo kabinetą pakvietė Juozas Žilys, jis ką tik gavo Landsbergio prašymą skubiai parengti Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą dėl ministrų paskyrimo. Sako, gavau ir kandidatų sąrašą, turime paskubėti, Pirmininkas labai skubina.

Nutarimo projektą, tiksliau, nutarimo schemą abu su Žiliu surašėme greitai, konkrečių pavardžių neįrašėme, palikome tuščias vietas, prireikus bus galima nesunkiai įrašyti. Šiek tiek pasiginčijome, ar reikia atskiro punkto dėl pavedimo ir toliau eiti ministrų pareigas tiems ministrams, kurių nėra sąraše, taigi, kurie šiandien nebus paskirti. Sutarėme, kad tokio atskiro pavedimo nereikėtų, nes Aukščiausioji Taryba jau pavedė buvusiai Vyriausybei laikinai toliau eiti pareigas, vadinasi, ir tiems ministrams, kurie šiandien nebus paskirti. Jie ir be atskiro naujo pavedimo toliau eis pareigas. Žinoma, galima padaryti ir kitaip: dėl jų įrašyti atskirą punktą. Tegul sprendžia deputatai. Kita vertus, koks keistas sprendimas: pakeičia tik dalį ministrų, o kitus palieka. Ko gero, dar ne dėl visų kandidatūrų pavyko susitarti. Žilys nunešė projektą Landsbergiui ir Sabučiui.

Landsbergis kreipiasi į deputatus: dėl ministrų kandidatūrų yra tam tikras sutarimas, su jais kalbėta, jie sutinka. Tegul Albertas Šimėnas pristato kandidatūras.

Šimėnas kalba trumpai:

– Kad Vyriausybė galėtų priimti sprendimus, joje turi būti ne mažiau kaip vienuolika asmenų, su Ministru Pirmininku ir jo pavaduotojais. Jums išdalytas sąrašas, jame dešimt pavardžių. Kartu su manimi, Ministru Pirmininku, bus tiek, kiek reikia, kad Vyriausybė veiktų. Jie visi buvo ankstesnės Vyriausybės nariai. Teikiu svarstyti ir tvirtinti šias kandidatūras: Vytas Navickas – ekonomikos ministras; Leonas Ašmantas – energetikos ministras; Darius Kuolys – kultūros ir

švietimo ministras; Vaidotas Antanaitis – miškų ūkio ministras; Kostas Birulis – ryšių ministras; Algimantas Nasvytis – statybos ir urbanistikos ministras; Jonas Biržiškis – susisiekimo ministras; Algis Dobravolskas – socialinės apsaugos ministras; Juozas Olekas – sveikatos apsaugos ministras; Algirdas Saudargas – užsienio reikalų ministras. Sąrašą papildau dar viena pavarde – Albertas Sinevičius, prekybos ministras.

Landsbergis pasiūlo balsuoti. Balsuojama už visą sąrašą, nes laiko balsuoti už kiekvieną atskirai nėra. Už – 99, prieš – 5, susilaikė – 10. Ministrai paskirti. Taupant laiką prisiekia visi iš karto, choru.

Abišala sako:

– Ką tik paskyrėme ministrus, Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektas parengtas, jau spausdinamas. Gal jį galima priimti iš klausos? Perskaitysiu. „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas: pirma, paskirti šiuos Lietuvos Respublikos ministrus (ir išvardyti ministerijas ir pavardes); antra, pavesti naujai suformuotai Vyriausybei pradėti eiti pareigas; trečia, kitų ministerijų vadovai eina savo pareigas, iki bus paskirti nauji ministrai."

Posėdžio pirmininkas suabejoja, ar galima balsuoti iš klausos. Siūlo tai padaryti po pertraukos. Abišala nepriešterauja.

Išgirdę Abišalos pasiūlytą nutarimo schemą su Žiliu supratome, kad pasirinktas variantas, kurį svarstėme. Tada galvojome, kad gali būti ir toks. Netrukus Abišala atėjo į skyrių, pakartojo savo idėjas, paprašė nutarimą surašyti taip, kad būtų aišku, jog Vyriausybė jau eina savo pareigas.

Bandau aiškinti, kad Vyriausybė savo pareigas eina iš karto po to, kai prisiekė, jokio atskiro Aukščiausiosios Tarybos pavedimo eiti pareigas nereikia. Argi nauja Vyriausybė, kurios ministrai ką tik prisiekė, negali pradėti eiti pareigų, kol negaus Aukščiausiosios Tarybos pavedimo? Manau, kad jokio atskiro pavedimo nereikia, Vyriausybė iš karto po ministrų priesaikos įgijo visus įgaliojimus, visi ministrai iš karto eina savo pareigas.

Bet nei Žilio, nei mano paaiškinimai Abišalos neįtikino. Jis sako, kad dabar situacija tokia, jog Vyriausybei būtina duoti atskirą pavedimą eiti pareigas.

Parengėme tokį Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą, kokio pageidavo Abišala. Nunešiau į Dokumentų skyrių, jo vedėjai Irenai Perkauskienei, tegul tvarkingai perspausdina ir neša Pirmininkui pasirašyti, jis labai laukia. Po valandos paklausiau Perkauskienės, ar Landsbergis jau pasirašė? Išgirstu, kad ne, dar nepasirašė. Staiga man toptelėjo mintis, kad nutarime nėra punkto, jog nutarimas įsigalioja nuo jo priėmimo. Apie tai tuojau pat pasakiau Žiliui. Jis iš karto suprato, kad neapsižiūrėjome, apsižioplinome.

– Vytai, skubiai pasakyk Sabučiui, taip pat Šarūnui Adomavičiui, tegul eina pas Pirmininką, nutarimą, kol dar nepasirašytas, reikia taisyti, punktas apie įsigaliojimą būtinas.

Gerai, kad Landsbergis nutarimo dar nebuvo pasirašęs, o informacinė tarnyba jo dar neišplatino. Nutarimas perspausdinamas, įrašoma, kad jis įsigalioja nuo priėmimo. Landsbergis pasirašo, dabar galima perduoti spaudai.

Sovietų kariškiai toliau užiminėja svarbius pastatus. Pastatuose esančius ir aplink pastatus stovinčius beginklius žmones baugina, muša. Situacija darosi kritiška. Aukščiausioji Taryba kreipiasi į pasaulio valstybių vyriausybes: padėkite sustabdyti Sovietų Sąjungos karinį smurtą. Kreipiamasi ir į Europos bendrijos valstybes nares ir jų sąjungininkes: padėkite įtikinti Sovietų Sąjungos karines jėgas ir prezidentą Gorbačiovą, kad nenaudotų jėgos prieš Lietuvos žmones. Jeigu to nepadarysite, žus daug žmonių. Dar vienas kreipimasis – į Lietuvos žmones. Aukščiausioji Taryba ragina žmones savo ištverme, rimtimi, susitelkimu ir moraline jėga apsaugoti Lietuvą, jos nepriklausomybę. Jeigu dėl Sovietų Sąjungos panaudotos ginkluotos jėgos būtų paralyžiuotos Lietuvos valstybės teisėtos valdžios institucijos, kviečiame Lietuvos gyventojus nedalyvauti jokiuose okupacinių jėgų arba joms pavaldžių organizacijų rengiamuose rinkimuose, referendumuose ar kituose politiniuose renginiuose. Tai lyg įspėjimas, kad žmonės nebūtų suklaidinti, kaip tai įvyko 1940 metais, kai Sovietų Sąjunga, prisidengdama vadinamojo Liaudies seimo rinkimais, aneksavo okupuotą Lietuvą.

Apie pietus kažkoks Lietuvos demokratinių jėgų kongresas Landsbergiui ir Šimėnui atsiunčia ultimatumą: reikalaujame iki sausio 11 dienos 15 valandos atkurti sovietinių konstitucijų galiojimą Lietuvoje, jeigu tai nebus padaryta, jie įkurs Nacionalinio gelbėjimo komitetą. Greitai paaiškėja, kad kongresą surengė „Jedinstvo“, „Interfrontas“, LKP ant Sovietų Sąjungos komunistų partijos platformos ir dar keli prieš nepriklausomybę aršiai nusiteikę promaskvietiški dariniai. Maskva juos labai skatina protestuoti, visokeriopai remia. Tuojau po 15 valandos vienas iš LKP ant SSKP platformos vadovų Juozas Jermalavičius spaudos konferencijoje paskelbia, kad Nacionalinio gelbėjimo komitetas jau įkurtas. Kas yra jo nariai, nežinoma. Aukščiausioji Taryba nedelsdama reaguoja, padaro pareiškimą, kad Lietuvos visuomenei nežinomų jėgų sudarytas apsišaukėliškas Lietuvos nacionalinio gelbėjimo komitetas su svetimos kariuomenės pagalba ketina užgrobti valdžią, jeigu tai įvyktų, bet kuri marionetinė prosovietinė valdžia Lietuvoje ir visi jos sprendimai būtų visiškai neteisėti ir niekam neprivalomi.

Į Gorbačiovo ultimatumą nedelsiant atkurti Sovietų Sąjungos Konstitucijos veikimą Lietuvoje Aukščiausioji Taryba nutarė atsakyti pareiškimu. Jis prasidėjo nuo to, kad Sovietų Sąjungos prezidentas kreipėsi į neegzistuojančios Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Kitaip tariant, ultimatumą atsiuntė ne tuo adresu. Jam priminta, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje veikia tik Lietuvos Konstitucija ir jos pagrindu priimti įstatymai. Jo reikalavimas tučtuojau pripažinti, kad Lietuvoje veikia kitos valstybės – Sovietų Sąjungos – Konstitucija, reiškia ne ką kitą, o reikalavimą, kad Lietuva įstotų į Sovietų Sąjungą, pati įteisintų Sovietų

Sąjungos 1940 metais įvykdytą Lietuvos aneksiją. Stebimasi, kad to reikalaujama nepaisant Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimo nutarimo, kuriame pasmerkta tuometinė imperinė Sovietų Sąjungos ultimatumų ir tarptautinių sutarčių laužymo politika. Aukščiausioji Taryba pareiškė, kad ji neturi nei teisės, nei rinkėjų mandato atsisakyti Lietuvos Respublikos suvereniteto, kad Sovietų Sąjungos kišimuisi į Lietuvos reikalus nėra jokio teisinio pagrindo. Visi ginčytini klausimai turi būti sprendžiami ne karine prievarta, ne šantažu, o derybų ir sutarčių principais, kaip tai priimta tarptautinėje bendrijoje. Priminė, kad Gorbačiovas dar neatsakė į Landsbergio sausio 7 dieną jam siųstą telegramą, jog Lietuvos valstybinė delegacija, kurios pirmininkas jis yra, pasirengusi tęsti kontaktus su Sovietų Sąjungos valstybine delegacija. Pareiškimo tekstas baigėsi tuo, kad, nepaisant Sovietų Sąjungos vykdomos agresijos, padėtis Lietuvoje yra kontroliuojama, didžioji dauguma jos gyventojų remia Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą ir Vyriausybę.

Mano kabinetas paskutiniame, ketvirtame, rūmų aukšte, prie pat rūmų kampo, matyti dalis prospekto ir dalis Žaliojo tilto, upė. Girdžiu, kad ant stogo kažkas vyksta, lyg kažką gręžia ir kala. Skambinu į ūkio skyrių, gal jie žino, kas ten darosi. Išgirstu, kad desantininkai gali pulti rūmus iš oro, nusileisti malūnsparniais ar parašiutais. Kažkas iš savanorių yra tarnavęs Afganistane, pasakojo, kad ten pastatai buvo šturmuojami ir tokiu būdu. Turime pasisaugoti. Ant stogo bandys pritvirtinti smailius strypus, su Butkevičiumi viskas suderinta.

Rūmų koridoriuose išvyniotos priešgaisrinės apsaugos žarnos, perėjimuose smėlio maišai, sklinda Molotovo kokteilių kvapas. Buteliai su padegamuoju skysčiu stovi ant palangių. Benzinas į juos pilamas čia pat, koridoriuose. Buteliai užkemšami laikraščio skiautėmis, jų galai kyšo iš butelių kakliukų, padegi ir meti. Ne visi atsargūs. Matau, kad kai vienas savanoris į butelį pila benziną, kitas čia pat, vos už metro, traukia cigaretę. Kažkas jam rėkia: ar išprotėjai, baik rūkyti, gali sprogti!

Rūmuose ryšininkai sugebėjo sumontuoti kažkokią pusiau slaptą radijo aparatūrą, sako, kad dabar turime ryšį su apsaugos postais išorėje. Bet svarbiausia – galime pasiklausyti Šiaurės miestelyje esančių sovietinių kariškių pokalbių. Pasiklausant ryšys kol kas prastas. Reikia, kad aplink Šiaurės miestelį stovinčiuose gyvenamuosiuose namuose, ypač jų viršutiniuose aukštuose, būtų sumontuota daugiau ryšio taškų. Sako, kad Butkevičiaus žmonės tuo jau rūpinasi, patikimų žmonių butuose už langų užuolaidų palieka kažkokias nedideles dėžutes.

Radijas praneša, kad „Vilmos“ gamykloje pasirodė desantininkai, jie ginkluoti, persirengia civiliais rūbais. Ši gamykla, kaip ir Oktiabrio Burdenkos Radiotechninių matavimo prietaisų gamykla, vadinama „petiorkė“ (toks buvo jos karinis kodas), – tikras jedinstvininkų lizdas. Lietuvių ten labai mažai, tarp vadovų – vos vienas kitas, tik vidurinėje grandyje, absoliuti dauguma – rusai ir kitų tautybių rusakalbiai. Tai jie mitinguoja prie Aukščiausiosios Tarybos,

grasina ją nuversti, reikalauja prezidentinio valdymo. Gamykloje sklinda kalbos, kad greitai desantininkai įves tvarką, kad šiai Aukščiausiajai Tarybai liko visai nedaug.

Apie 11 valandą vakaro pranešama, kad desantininkai užėmė Vilniaus geležinkelio stotį, traukiniams neleidžia nei išvykti, nei atvykti. Stoties transporto mazgas visiškai užsikimšo, traukiniuose tūkstančiai tranzitinių keleivių. Pradėjo streikuoti oro uostas, lėktuvams neleidžiama nei išskristi, nei nusileisti. Reikalauja, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba pasitrauktų, kad būtų įvestas sovietinis prezidentinis valdymas. Girdėta dainelė. Vėlai vakare, prieš dvyliktą, nusileidau į rūmų fojė. Ji pilna žmonių. Labai daug iš Krašto apsaugos tarnybos, apsirengę juodomis uniformomis, su juodomis beretėmis. Taip pat daugybė kitų žmonių, ir labai jaunų, ir vyresnių. Tikrai, ne mažiau kaip pusė tūkstančio. Jie pradeda rikiuotis būriais, stoja keliomis eilėmis. Laiptais nusileidžia Landsbergis ir Butkevičius, atsistoja priešais rikiuotę. Prie Landsbergio atsistoja Patackas. Jau kelias dienas jis nė per žingsnį nesitraukia nuo Landsbergio. Buvo karatistas, sako, kad dar neužmiršo to, ką mokėjo, vienu smūgiu iškirs kiekvieną, kas puls Landsbergį, gins iki galo. Matyti, kad nedvejodamas užstos krūtine, jeigu kas nors mėgintų į jį šauti.

Butkevičius kalba trumpais, bet labai aiškiais sakiniais. Sako, kad artėja kritinis momentas, Lietuvai ir jos nepriklausomybei iškilo mirtinas pavojus, sovietų kariškiai gali pulti rūmus:

– Turime būti pasirengę viskam, taip pat ir žūti. Netrukus jūs duosite priesaiką. Pasižadėsite prireikus paaukoti savo gyvybę. Tie, kas dvejoja, ar likti rūmuose, turite kelias minutes apsispręsti, galite išeiti, dėl to niekas jūsų nesmerks. Po to, kai duosite priesaiką, be mano leidimo iš rūmų neišeisite.

Butkevičius garsiai skaito priesaikos žodžius, rikiuotė juos kartoja balsu. Priesaikos žodžiai garsiai sklinda ir iš fojė duobės, kurioje dar daugiau savanorių. Stoviu vos už kelių žingsnių nuo Landsbergio ir Butkevičiaus, jiems už nugaros, kartu su visais kartoju priesaikos žodžius. Stočiau į savanorių rikiuotę, ji vos už kelių metrų, Butkevičius tikrai leistų į ją atsistoti, nes pažįsta ir pasitiki, bet esu apsirengęs šviesios spalvos kostiumu, nederės su juodomis uniformomis apsirengusiais ir juodas beretes dėvinčiais vyrais. Rikiuotė apšviesta prožektorių, filmuoja televizija, šviesa spigina į akis. Priesaika duota. Niekas nežino, ar sovietų kariuomenė išdrįs pulti rūmus. Visi, kas ką tik davė priesaiką, supranta, kad, jeigu puls, su lazdomis rankose prieš automatus neatsilaikys, o jeigu priešinsis, – bus iššaudyti be jokio gailesčio. Bet jie priešinsis, net jeigu tai truktų labai trumpai ir net jeigu tektų žūti. Sako, kad taip, kaip buvo keturiasdešimtaisiais, tikrai nebus, pasimokėme. Aplink Aukščiausiąją Tarybą dešimtys tūkstančių žmonių, tai leidžia jaustis daug ramiau ir saugiau. Su tankais važiuoti per žmonių jūrą gal nedrįs. Kalbama, kad iš rūmų išėjo vos penki ar šeši savanoriai,

ne todėl, kad būtų išsigandę, tiesiog turi mažų vaikų, jeigu čia žūtų, nebūtų, kas jais pasirūpintų.

Deputatai kalba, kad Šimėnas rytoj galbūt vyks į Maskvą, gal pavyks susitikti su Gorbačiovu, išsiaiškinti, ką jis planuoja toliau daryti Lietuvoje, gal jį pavyktų įtikinti sustabdyti kariuomenės siautėjimą Lietuvoje. Nemažai deputatų abejoja, ar tokiu metu jam reikėtų ten vykti. Paaiškėjo, kad Šimėnas neturi tinkamo juodo kostiumo, kurį galėtų vilkėti susitikimų Maskvoje metu. Turi tik vieną, jis labai aptrintas, rankogaliai apskurę, su tokiu Maskvoje būtų gėda pasirodyti. Jų žurnalistai nepraleistų progos viešai pasišaipyti, kad jeigu taip prastai apsirengęs atvyksta pats Lietuvos premjeras, tai Lietuva per pastaruosius metus labai nuskurdo. Matote, kaip nepriklausomybė atsisuko prieš juos pačius. Sinevičius, prekybos ministras, sako, kad turi naują, dar nedėvėtą juodą kostiumą, jeigu reikės, paskolins. Tiesa, kelnės gali būti trumpokos, nes Šimėnas už jį aukštesnis, bet gal galima bus šiek tiek iš vidaus atlenkti, pailgės. Kelnės nuvežamos siuvėjai, ji sako, kad medžiagos atlenkti tiek, kad tiktų Šimėno ūgiui, pakanka. Maždaug po valandos jau galima matuotis. Su nauju juodu kostiumu Šimėnas atrodo visiškai kitaip, daug geriau. Kai kurie deputatai jo iš karto net nepažino.

Labai greitai paaiškėjo, kad naujo kostiumo Šimėnui neprireiks, situacija pablogėjo tiek, kad į Maskvą jis neskris.

XLVI

Sausio 12-ąją prabudau labai anksti, apie šeštą. Minkštasuolis, ant kurio jau trečią naktį iš eilės miegojau savo darbo kabinete Aukščiausiojoje Taryboje, iš tiesų nebuvo toks minkštas, koks turėtų būti sprendžiant pagal jo pavadinimą. Aptrauktas tik šiek tiek storesne medžiaga, mažai kuo skyrėsi nuo paprasto suolo. Miegojau nuleidęs kojas ant žemės, nes minkštasuolis buvo per trumpas, kad galėčiau išsitiesti. Vėl neišsimiegojau, kaip ir vakar ir užvakar. Jau keturios dienos, kai neišeinu iš rūmų, miegu savo darbo kabinete. Gretimame kabinete nakvoja Žilys ir dar keli deputatai. Kas ant tokių pat kietų minkštasuolių, kas ant plonų čiužinių, numestų ant grindų. Užsikloję paltais, kaklus apsivynioję šalikais. Skaudėjo visą kūną, jaučiausi kaip sumuštas. Paltą, kuriuo buvau užsiklojęs naktį, pakabinau į drabužių spintą, ji įtaisyta sienoje, prie įėjimo į kabinetą. Jau kelios dienos, kai nesiskutau, ant veido styro šeriai. Labiausiai, ko dabar norėčiau, tai palįsti po karštu dušu, pasikeisti apatinius ir marškinius. Nors kasdien galėjau grįžti nakvoti į namus, nes niekas man, kaip ir Žiliui, neliepė visą laiką būti čia, bet jaučiau, kad turiu likti nakvoti rūmuose. Niekas nežino, kas gali įvykti po valandos ar kelių. Rūmuose tvyro nuojauta, kad kažkas bręsta, kažkas turi įvykti, tai neišvengiama. Kas tiksliai, niekas nežino, vis garsiau kalbama, kad desantininkai puls rūmus.

Atmosfera įkaitusi kaip niekad anksčiau, priartėta prie labai pavojingos ribos. Gorbačiovas ne šiaip sau atsiuntė ultimatumą, tik naivuoliai gali manyti, kad jis toliau nieko nesiims. Pastatų užgrobimas – tai tik pradžia. Kariškiai jaučiasi nebaudžiami, jėgą naudoja vis plačiau ir agresyviau. Kad tik Maskva nesumanytų prieš žmones paleisti tankų ir šarvuočių, mūsų žvalgyba turi žinių, kad jie Šiaurės miestelyje stovi su įjungtais varikliais, gali bet kokią akimirką pajudėti. Būtų tragedija, bet gal Gorbačiovui užteks proto nesiimti tokios avantiūros.

Iš pat ryto į Aukščiausiąją Tarybą plaukia vis labiau neraminančios žinios. Kariškiai toliau užiminėja pastatus. Tuojau po vidurnakčio jų rankose – ypatingos paskirties milicijos padalinio „Omon" būstinė Valakampiuose. Deputatus pribloškia žinia, kad Makutinovičius ir apie trisdešimt penki jo būrio milicininkai perėjo į Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministerijos pusę, atsuko ginklus prieš Lietuvą. Su siaubu pagalvojau, kas galėjo atsitikti, jeigu Makutinovičius ir jo omonininkai, kaip norėjo kai kurie deputatai, būtų iš vidaus saugoję Aukščiausiosios Tarybos rūmus, o gal ir Landsbergį. Gerai, kad tada jų neįsileido. Skučas buvo teisus, kai abejojo, ar visais jais galima pasitikėti. Nuojauta jo neapgavo.

Jedinstvininkai tęsia protestus prieš Aukščiausiąją Tarybą, kaip ir vakar ir užvakar, reikalauja, kad ji pasitrauktų, prašo, kad Gorbačiovas Lietuvoje įvestų prezidentinį valdymą. Šį kartą jie skvere prie Mažvydo bibliotekos, ant jos laiptų. Nuo rūmų juos atskyrė milicija, padarė tarpą, už kokių dvidešimties metrų stovėjo tūkstančiai Aukščiausiosios Tarybos rėmėjų. Jie buvo apjuosę visą pastatą, todėl į rūmų kiemą, kaip sausio 8-ąją, protestuotojai net nebandė veržtis. Bet triukšmo kėlė daug. Centrinė televizija jų mitingus sugeba parodyti taip, kad susidaro vaizdas, jog protestuotojų yra daug daugiau negu tų, kurie palaiko valdžią. Kuo toliau, tuo aiškiau matyti, kad protestuojančių jedinstvininkų ir Maskvos veiksmai yra iš anksto suderinti. Ir vieni, ir kiti reikalauja Lietuvoje įvesti tiesioginį prezidentinį valdymą, nedelsiant atkurti Sovietų Sąjungos ir Lietuvos TSR konstitucijų galiojimą, panaikinti Nepriklausomybės Aktą.

Į Vilnių atvyko Sovietų Sąjungos gynybos ministro pavaduotojas generolas pulkininkas Viačeslavas Ačialovas, apsistojo Šiaurės miestelyje. Tikėtis, kad jis sustabdys kariškių veiksmus, neverta, nes be Maskvos leidimo ir įsakymų kariškiai čia nieko nesiimtų. Klausimas tik vienas: kiek toli jie išdrįs eiti? Tiek, kiek leis Maskva.

Landsbergis nuo sausio 8-osios neišeina iš rūmų, nakvoja savo kabinete, tiksliau, poilsio patalpoje, kuri yra už kabineto. Kaip ir visi, kurie tas dienas ir naktis leidžia rūmuose, atrodo šiek tiek pavargęs, bet energingas, ryžtingas. Jo padėjėjai sako, kad amerikonai atvežė kažkokių vitaminų, jie padeda kurį laiką išlikti energingam, bet jeigu Landsbergis neras laiko per dieną pamiegoti bent kelias valandas, gali smigti iš nuovargio.

Landsbergis supranta, kad Lietuvos nepriklausomybei atėjo lemtingos dienos. Apie tai kalba Aukščiausiosios Tarybos rytiniame posėdyje. Sako, kad virš

Lietuvos iškelta galinga jėgos ranka, kuri kol kas dar galutinai nekrinta ant mūsų galvų. Tik dėl to, kad tie, kas ją pakėlė, kažkuria užpakaline smegenų dalimi jaučia, kad mažos Lietuvos klausimas jiems patiems gali kainuoti labai daug. Vakaruose vis labiau pradedama suvokti, kad Gorbačiovas turi pradėti kalbėtis su Lietuva. Jie užjaučia Gorbačiovą, kad jis ir savo šalyje turi daug vidinių problemų, bet pradeda suprasti, jog tai, kas vyksta Lietuvoje, yra ir tarptautinė problema. Tokio požiūrio mes labai ilgai laukėme. Kad tas balsas stiprėtų, turime brangiai mokėti. Vakarų valstybių palaikymas vėluoja, būtų gerai, kad apskritai nepavėluotų. Dabar kiekviena valanda mums labai svarbi. Landsbergis pasidžiaugia, kad Česlavas Okinčicas labai gražiai gina Lietuvos interesus Lenkijoje, o Emanuelis Zingeris – Švedijoje. Sako, kad, nepatikrintais duomenimis, Zingeris pradėjo bado streiką. Reikia, labai reikia tokių priemonių, kurios belstųsi į užsienio politikų pragmatiškumu persunktą kompiuterinę sąžinę.

– Žinau, kad šiandien, dvyliktą valandą, Maskvoje renkasi Sovietų Sąjungos Federacinė Taryba. Svarstys ir Lietuvos reikalus. Paprašiau, kad Bičkauskas dalyvautų tik kaip stebėtojas, jis neturi teisės dalyvauti jokiose diskusijose. Mums svarbu iš pirmų lūpų sužinoti, ką jie planuoja, – tęsia Landsbergis.

Jis pasiūlo grįžti prie kai kurių įstatymų projektų, kurie buvo parengti šiek tiek anksčiau, bet nebuvo pirmaeiliai. Konkrečiai, prie Nepaprastosios padėties įstatymo. Projektą rengė Teisinės sistemos komisija, jai labai daug padėjo Juridinio skyriaus darbuotojai. Žiliui ir man taip pat teko dalyvauti. Projektas sudėtingas, jis ką tik išdalytas deputatams. Po to, kai Kęstutis Lapinskas jį pristatė Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, Teisinės sistemos komisijos pirmininkas Jonas Prapiestis paprašė deputatų neuždavinėti klausimų, tegul deputatai ramiai paskaito, įsigilina, o visas pastabas ir pasiūlymus teikia komisijai, ji apibendrins, svarstys, ką galima priimti.

Kazimieras Motieka, – jis pirmininkauja posėdžiui, – prašo, kad per pertrauką deputatai išeitų pasikalbėti su žmonėmis – jie nusipelno didesnės pagarbos, negu mes galime jiems išreikšti.

Iš tiesų, jiems kuo didžiausia visų mūsų pagarba ir dėkingumas. Mes rūmuose, čia nešalta, žmonės atveža paskerstų kiaulių, ką tik iškeptos naminės duonos. Šiandien valgykloje reikėjo sumokėti daug mažiau. Vedėja Elena Guigienė sako, kad už antrą patiekalą mokėti nereikia, dėkokite ūkininkams, kurie atvežė šviežios mėsos. Net nesmagu prieš tuos, kurie stovi lauke. Ypač sunku atvykusiems iš kitų miestų, jie šąla ant grindinio. Tiesa, žmonės, kurie gyvena prie Aukščiausiosios Tarybos ar netoli jos, stengiasi juos pagloboti, neša karštos arbatos, sumuštinių, pasikviečia pernakvoti. Bet visų nepriimsi, jų tūkstančiai. Mano galvoje šmėsteli mintis, kad tikrieji rūmų gynėjai yra būtent tie žmonės, kurie stovi rūmų išorėje, susispietę aplink pastatą. Kas mes, esantys rūmų viduje, būtume be jūsų, brangieji. Suprantame, kad ginate ne mus, o Lietuvą. Duok,

Dieve, jums ištvermės ir stiprybės. Kol jūs čia, mes rūmų nepaliksime, neturime teisės jų palikti.

Po pertraukos grįžtama prie Nepaprastosios padėties įstatymo. Frakcijų nuomonės labai išsiskyrė, pradedama abejoti, ar tikrai politiškai tinkamas laikas jį priimti. Tai gali būti pretekstas Maskvai įvesti prezidentinį valdymą, sakys, kad patys lietuviai pripažįsta, jog padėtis Lietuvoje nevaldoma, kitaip nepriimtų tokio įstatymo. Jeigu net priimtume tokį įstatymą, ar turėtume realių galimybių jį įgyvendinti? Nelabai, tai kam skubėti. Teisinės sistemos komisija posėdžiauja kartu su Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumu, nutarta projektą kol kas atidėti.

Posėdyje pasirodo vidaus reikalų ministras Marijonas Misiukonis. Jis informuoja, kas vyksta Lietuvoje, kas atsitiko su specialiosios paskirties būriu „Omon". Sako, kad sovietų kariškiai šturmavo būrio bazę Valakampiuose, Boleslovas Makutinovičius ir dar apie trisdešimt penkis omonininkus su visais ginklais perėjo į sovietų pusę. Aiškinamės, po to priimsime sprendimą. Į deputatų klausimą, ar, be šito, dar yra kitų atvejų, kad mūsų vidaus reikalų ministerijos darbuotojai kolaboruotų su sovietine armija, ypač Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, ministras atsako, kad ne, tokių atvejų nėra.

Prie mikrofono prieina Patackas:

– Aš norėčiau paklausti gerbiamų deputatų, gal man padės prisiminti pavardes tų deputatų, kurie prieš kelias dienas siūlė išformuoti Pirmininko apsaugą ir būtent šitą „Omon" būrį paskirti saugoti Pirmininką? Gal atsiras, kas tai siūlė?

Pirmininkaujantis posėdžiui atsako, kad siūlė Gediminas Ilgūnas.

– Tegul tie, kas siūlė, prieina prie Patacko ir patys pasisako, taip bus geriau. Tai ne plenarinio posėdžio diskusijų dalykas.

Landsbergis praneša, kad jau gavo žinių iš Bičkausko. Sovietų Sąjungos Federacinės Tarybos posėdyje Borisas Jelcinas, mūsų Baltijos kaimynai, net Vidurinės Azijos respublikų atstovai pasisakė prieš jėgos naudojimą Lietuvoje. Nutarta, kad į Lietuvą atvyks trijų Federacinės Tarybos narių grupė, aiškinsis situaciją. Kalbama apie konsultacijas, kol kas neaišku, kokias: ar derybų pobūdžio, ar dėl derybų. Federacinės Tarybos posėdyje šis žodis buvo minimas. Dar nežinoma, kokie konkretūs uždaviniai suformuoti tai grupei, kai ji atvyks, paaiškės tiksliau.

– Šios informacijos dar neskelbiu spaudai, iš Kremliaus laukiu oficialaus pranešimo, jie žadėjo, jog būsim informuoti, kad galėtume sutikti tuos įgaliotinius, Federacinės Tarybos narius. Pasirūpinti jų priėmimu, darbu ir visų klausimų apsvarstymu. Prašau ir jūsų, gerbiamieji deputatai, kol kas neskleisti šios informacijos, kai ją gausime oficialiai, žinosime atvykstančių pavardes ir pareigas, tada ir paskelbsime. Tai, kad nutarta taip ieškoti klausimų sprendimo, galbūt yra posūkis, grįžimas atgal prie civilizuotų problemų sprendimo būdų. Tai sveikintina.

Landsbergis nemano, kad pavojai praslinko. Kariškiai tebesiautėja, toliau užiminėja pastatus. Sako, kad nežinome, kaip į tokį Federacinės Tarybos sprendimą

reaguos tos Lietuvai priešiškos politinės grupelės, kurios tikėjosi Gorbačiovo prezidentinio valdymo ir kad bus pasodintos į valdžią. Jelcinas tiesiai pasakė, kad vienintelė teisėta valdžia Lietuvoje yra jos žmonių išrinkta valdžia. Ar Maskva nesiims kokių nors avantiūrų, ar nepabandys ir Rusijos pastatyti prieš kokį nors jau įvykusį faktą?

– Todėl turime būti čia, Aukščiausiojoje Taryboje, ar netoli jos, šiuose rūmuose visą laiką turi būti deputatų, gal galime kaip nors pasidalyti, pasiskirstyti.

Per naktį Landsbergis su kai kuriais deputatais parengė Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą dėl priemonių Lietuvos Respublikai ginti. Projektą pateikė svarstyti plenariniame posėdyje. Sakė, kad jį rengiant buvo nagrinėjami įvairūs variantai. Siūloma įsteigti Lietuvos gynybos vadovybę. Iš salės pasipylė daugybė klausimų. Daugiausia apie tai, kokius konkrečius įgaliojimus turės siūloma Gynybos vadovybė, kur jie bus nustatyti, kas juos nustatys. Po ilgų diskusijų ir ginčų sutarta, kad Gynybos vadovybė bus laikina, ją sudarys Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas kartu su Vyriausybe, o sudėtį ir statusą tvirtins Aukščiausioji Taryba. Sovietų Sąjungos veiksmai prieš Lietuvą buvo įvardyti kaip atvira karinė agresija, kuri turi būti nedelsiant nutraukta. Vidaus reikalų ministerijos ir Krašto apsaugos departamento padaliniams suteikiama teisė priešintis bet kokiam užpuolikui, kuris pultų svarbiausius valstybinius objektus. Nors tiesiai neparašyta, tai reiškia, kad jie turi teisę priešintis ginklu.

Rūmuose susirinkę savanoriai jau kelias dienas skundžiasi, kad valgykloje brangu, jiems baigiasi pinigai, už kuriuos turi valgyti. Landsbergis pasiūlo paprastą sprendimą. Aukščiausioji Taryba turi pavesti Reikalų valdybai organizuoti Aukščiausiosios Tarybos rūmų gynėjų maitinimą, o Vyriausybė turės padengti rūmų gynėjų maitinimo išlaidas. Dar priduria, kad maitinti reikia, o maistas kainuoja.

– Ar galime balsuoti? – klausia Landsbergis.

Diskusijų nekyla, nutarimas priimtas.

Bičkauskas iš Maskvos perduoda patikslintą informaciją. Federacinė Taryba į Lietuvą siunčia Vladimirą Oleiniką (Ukraina), Levoną Ter Petrosianą (Armėnija) ir Nikolajų Dementėjų (Baltarusija). Tai oficiali informacija, ją jau paskelbė Sovietų Sąjungos informacinė agentūra TASS. Jos pranešime rašoma, kad Federacinėje Taryboje buvo svarstomas ir padėties Lietuvoje klausimas, jos posėdyje buvo pabrėžta, kad labai svarbu veikti politiniais metodais, nenaudoti jėgos.

Landsbergis sako, kad, pagal turimą informaciją, Federacinės Tarybos atstovai atvyks rytoj, tikriausiai į Minską. Sprendžiama, kaip atidaryti Vilniaus oro uostą. Rytoj jie bus Lietuvoje.

Landsbergis turi dar kelias naujienas. Pradeda nuo blogos. Pabaltijo karinės apygardos vadas Fiodoras Kuzminas informavo Estijos vadovybę, kad Estijoje rytoj bus dislokuoti keli tūkstančiai desantininkų, jie gaudys estų jaunuolius, kurie atsisako eiti tarnauti sovietų kariuomenėje. Estijos vadovai tai sužinojo

būdami Maskvoje, jie dalyvavo Federacinės Tarybos posėdyje. Tame posėdyje jie tiesiai paklausė gynybos ministro Dmitrijaus Jazovo, ar jis žino, ką rengiamasi daryti Estijoje. Jis atsakė, kad tokio įsakymo nedavė, kad tai būtų apygardos vado savivalė ir provokacija. Tada Estijos premjeras iš karto paskambino Fiodorui Kuzminui ir perdavė Jazovo žodžius, kad tas nesiimtų tokių veiksmų, nedarytų klaidos, susitvarkytų, nes „jeigu nesusitvarkys, tai tada Jazovo kariuomenė sutvarkys Kuzmino kariuomenę".

Salė ploja. Landsbergis dar priduria:

– Gerai, kad estai nepraranda humoro jausmo.

Be ilgų diskusijų priimamas Aukščiausiosios Tarybos kreipimasis į sąjunginių respublikų aukščiausiąsias tarybas, jis bus siunčiamas kiekvienai atskirai.

Matyti, kad iš Maskvos gauta žinia, jog Federacinėje Taryboje buvo pabrėžta, kad sprendžiant situaciją Lietuvoje labai svarbu veikti politinėmis priemonėmis, nenaudoti jėgos, į Lietuvą siunčiami Federacinės Tarybos atstovai, nuėmė Aukščiausiojoje Taryboje iki tol tvyrojusią įtampą. Deputatų nerimą, kad netrukus turi įvykti kažkas baisaus, pakeitė atsipalaidavimas. Deputatai pavargę, nemažai jų jau kelias naktis negrįžta namo, nakvoja savo kabinetuose. Apsidžiaugia, kai Landsbergis pasako:

– Rytoj nedirbame, ilsimės; tuos, kurie gali, kviečiu ateiti į rūmus, pakalbėti su prie jų esančiais žmonėmis. Kitas posėdis pirmadienį, vienuoliktą valandą.

XLVII

Sausio 12-osios vėlai vakare pravėriau Žilio kabineto duris.

– Juozai, ką darysime? Ar vėl nakvojame čia, o gal šiandien galime nors trumpam grįžti į namus? Gal gali pakalbėti su Sabučiu, ką jis pasakys? Girdėjai, Maskva žada, kad viską spręs politinėmis priemonėmis, siunčia delegaciją. Landsbergis sakė, kad rytoj posėdžio nebus, galima eiti pailsėti.

– Gerai, einu pasikalbėti. Gal šiąnakt tikrai nieko neatsitiks. Būtų gerai išsimaudyti vonioje.

Sabučio kabinetas aukštu žemiau, trečiame aukšte. Žilys grįžta po gero pusvalandžio.

– Kalbėjau su Sabučiu, sakė, kad galime eiti namo, bet turime būti bet kada pasiekiami. Prašė niekur toli neišvažiuoti, niekas nežino, kas naktį gali atsitikti. Mūsų gali prireikti.

Į namus grįžau apie dešimtą vakaro. Regina ir Aurelija labai laukė. Joms skambindavau kiekvieną dieną, iš balso telefono ragelyje jaučiau, kad jos labai jaudinasi, pergyvena. Kiekvieną kartą bandžiau raminti. Dabar galiu apkabinti. Regina prisiglaudusi tyliai klausia:

– Na, mielasis, kaip tu laikais? Gerai, kad grįžai.

Jos balsas virpa, trūkčioja, tuoj pravirks.

Aurelija puola ant kaklo:

– Tėti, jeigu tu žinotum, kaip aš tavęs pasiilgau!

Užplūsta dėkingumo ir ramybės jausmas. Man dar niekada nebuvo taip gera kartu. Vos tvardausi, noriu pasakyti labai daug: abi jus labai myliu, jūs pačios brangiausios mano gyvenime, labai džiaugiuosi vėl jus matydamas, ir dar daug gražių žodžių, bet iš susijaudinimo balsas stringa gerklėje. Vis dėlto kaip gera grįžti į namus, vėl būti kartu! Pirmiausia einu į vonią, beveik savaitę nesimaudžiau. Nusiskutu, visi sėdame prie stalo. Regina lyg atsiprašinėdama sako:

– Pagaminau iš to, ką turėjau, dabar parduotuvėse nelabai ką gali gauti.

– Brangioji, kad tu žinotum, kaip viskas skanu! Viskas labai skanu, viskas puiku, nesijaudink. Juk žinai, kad man visada skaniausia buvo tai, ką pagamini. Geriau už bet kokį restoraną. Neįsivaizduojate, kaip man gera, kad grįžau į namus, matau jus abi. Atrodo, jūsų nemačiau visą gyvenimą, nors iš tiesų tik keturias dienas. O tu, Aurelija, dar labiau pagražėjai.

Jai tik šešiolika, visas gyvenimas prieš akis. Pagalvojau, koks jis bus? Jeigu Dievas duos, gal laisvoje Lietuvoje. Ji su klasės draugais jau kelis kartus buvo pasirengusi eiti budėti prie Aukščiausiosios Tarybos, net per naktis, pyksta, kad mama sulaiko, sako, kad dar per jauna, vienos neleis, ten ir taip daug žmonių. Jos klasės draugų tėvai taip pat neleidžia, sako, kad jie dar per jauni. Kas bus, jeigu kas užpultų? Netyčia prasitaria, kad dieną su keliais klasės draugais vis tiek buvo nuėjusi, kad eis, – mamai nesakė. Juokauju, kad kai buvai prie rūmų, galėjai pamojuoti ranka, juk žinai, kur mano kabineto langai, būčiau pamojavęs atgal. Su Aurelija mane visada siejo ypatingas artumo ryšys. Štai ir dabar, kai mama išgirdo, kad ji vis dėlto buvo prie Aukščiausiosios Tarybos, ir vos nepradėjo barti, užstoju Aureliją, sakau, kad ir pats taip padaryčiau, prieš tai tėvams taip pat nieko nesakyčiau, nes bijočiau, kad neleistų. Aurelija nusišypso, tėtis ją vėl palaikė. Regina supranta, kad šios akimirkos labai brangios, šios palaimos nevalia suardyti, ji taip pat šypsosi. Sako:

– Viešpatie, kaip atlaikyti šią nežmonišką įtampą, ji veda iš proto, kiek ji dar tęsis?

Apkabinu Reginą, po to Aureliją, jas stipriai priglaudžiu prie savęs, jeigu galėčiau, niekada nepaleisčiau. Jos brangios kaip niekada anksčiau. Tokių artumo akimirkų gyvenime pasitaiko labai retai. Sakau, kad nors dar nėra vienuoliktos, einu miegoti, šiandien anksti kėliausi. Jeigu per radiją išgirsite ką nors blogo, tuojau pat pažadinkite.

Lova kaip niekada minkšta, kelių dienų nuovargis daro savo, po kelių minučių jau miegu.

– Vytai, – pro miegus išgirstu Reginos balsą.

Atmerkiu akis. Regina sutrikusi. Lyg atsiprašinėdama kalba, kad radijas ką tik pranešė, jog iš Šiaurės miestelio pajudėjo šarvuočiai, jų daug, važiuoja į miesto

centrą. Sako, žinau, kad ką tik užmigai, bet prašei pažadinti, jeigu praneš ką nors blogo. Jeigu nepažadinčiau, vėliau man to neatleistum.

Miegai išgaruoja akimirksniu. Skubiai apsirengiu.

Regina klausia:

– Ar tikrai turi lėkti atgal? Gal jie kaip ir vakar tik pasisukinės mieste ir grįš atgal. Kiek jie gali terorizuoti žmones! Kažkokie pabaisos!

Aurelija tyli, matau, ir ji nenori, kad vėl išeičiau. Ką joms pasakyti? Turiu eiti. Žiūrėdamas į Aureliją bandau pajuokauti:

– Kai anūkai kada nors manęs paklaus: seneli, o ką tu veikei, kur buvai, kai rusų desantininkai puolė Aukščiausiąją Tarybą, neturėsiu ką jiems atsakyti. Nejaugi sakysiu, kad buvau namuose, miegojau? Sudegsiu iš gėdos. Nesijaudinkite, gal tai tik eilinis pagąsdinimas, greitai grįšiu.

Pabeldžiu į kaimyno Algimanto duris, jis gyvena virš manęs, taip pat dirba Aukščiausiojoje Taryboje, užima aukštas pareigas:

– Algimantai, greitai renkis, radijas pranešė, kad iš Šiaurės miestelio į centrą pajudėjo tankai, jaučiu, kad bus blogai, aš bėgu į rūmus, palauksiu, kol apsirengsi.

Atsakymas pribloškia:

– Nėra ko ten bėgti, viskas baigta, sakiau, kad taip bus.

Puolu laiptais žemyn. Iš pirmo buto išbėga Antanas Beniulis, jis dirba Aukščiausiosios Tarybos ūkio skyriuje. Bėgdamas sagstosi paltą.

– Vytai, girdėjai, kas darosi mieste? Aš bėgu atgal į darbą.

Sakau, kad ir aš bėgu ten pat. Dviese smagiau. Šmėsteli mintis: štai kaip būna, paprastam žmogui iš ūkio skyriaus Lietuva rūpi labiau negu tam, kuris užima daug aukštesnes pareigas. Netrukus abu atsidūrėme Antakalnio gatvėje, netoli Petro ir Povilo bažnyčios. Į miesto centro pusę bėgo ir daugiau žmonių. Sustabdėme žigulį, prašome pavežti iki Aukščiausiosios Tarybos. Vairuotojas šaukia: sėskitės, sėskitės greičiau, aš pats ten važiuoju. Pakeliui paimame dar kelias jaunas merginas, jos taip pat skuba prie Aukščiausiosios Tarybos. Po dešimties minučių buvome prie rūmų. Vairuotojas išleidžia gatvėje nuo upės pusės. Nuo jos taip pat yra įėjimas į rūmus. Ant laiptų daugybė žmonių, šiaip ne taip prasibraunu prie durų, bet jos užrakintos iš vidaus, užblokuotos, į vidų nepateksi. Bėgu prie centrinio įėjimo, ten dar daugiau žmonių. Jie stovi labai arti vienas kito, tiesiog susiglaudę, nieko nepraleidžia. Vienas iš jų, gal tas, kuris organizuoja įėjimo apsaugą, klausia: kas jūs toks, mums liepta praleisti tik tuos, kas čia dirba, kitų ne. Ar jūs čia dirbate? Parodau Aukščiausiosios Tarybos darbuotojo pažymėjimą, žmogus atidžiai skaito, sako, praleiskite, jis iš Juridinio skyriaus. Įsmunku į man padarytą mažą tarpelį, atsiduriu prie pat durų. Kažkoks man nepažįstamas žmogus taip pat nori patekti į rūmus, šaukia: praleiskite, aš taip pat čia dirbu, nepasiėmiau pažymėjimo. Tie, kurie ką tik praleido mane, klausia: ar jis čia dirba? Nežinau, jį matau pirmą kartą, jo nepažįstu. Įbėgu pro duris. Prie jų staliukas, keli budėtojai, vienas prašo sustoti: palaukite, turiu įrašyti jūsų

pavardę, kad žinotume, kas yra rūmuose. Sakykite greičiau. Pasakau savo vardą ir pavardę, dar priduriu – Juridinis skyrius, nes žinau, kad tokią pavardę turi dar keli darbuotojai.

Kartu pro duris į rūmus įbėga deputatas Albinas Januška, mes pažįstami, pasisveikiname. Deputatą žmonės atpažįsta, jam pažymėjimo rodyti nereikia.

Po kelių minučių buvau savo kabinete, Žilys – jau atėjęs. Persimetame keliais žodžiais: panašu, kad prasideda kažkas rimta.

Darbuotojų kol kas nedaug, iš kitų skyrių mačiau Ireną Perkauskienę, Albertą Valį, Violetą Gureckienę, dar kelis.

Deputatų taip pat labai mažai, gal 30–40, posėdžių salė pustuštė. To nepakanka, kad Aukščiausioji Taryba galėtų priimti sprendimus, reikia, kad salėje būtų ne mažiau kaip du trečdaliai visų deputatų, tai yra net 94 deputatai. Pranešama, kad kariuomenė puola Vilniaus televizijos bokštą, taip pat Radijo ir televizijos komiteto pastatą Konarskio gatvėje, naudojami tankai, šarvuočiai, kareiviai šaudo kovinėmis kulkomis. Žmonės skambina į Aukščiausiąją Tarybą, praneša, kad jau yra žuvusių ir daug sužeistų. Kartu su kitais neatplėšiu akių nuo televizoriaus ekrano, vyksta tiesioginė transliacija iš radijo ir televizijos pastato, rodoma, kas dedasi jo viduje. Laidos vedėja Eglė Bučelytė susijaudinusiu balsu sako, kad girdi šūvius, sprogimus, pastatas puolamas, transliacija gali bet kada nutrūkti. Matau, kad radijo ir televizijos pastato koridoriuje pasirodo specialios paskirties būrio „Alfa“ kariai, jie praveria kiekvieno kabineto duris, tikrina, ar ten nėra žmonių. Keli iš jų atsargiai, bet ryžtingai artėja prie televizijos studijos, iš kurios vyksta tiesioginė transliacija. Vienas prieina prie koridoriuje stovinčios ir į koridorių nukreiptos televizijos kameros, ją nusuka į šoną. Matyti pilka siena. Transliacija nutrūksta.

Salėje susirinkę deputatai nežino, ką daryti, blaškosi. Tai vienas, tai kitas eina į tribūną, bando kažką siūlyti, rodyti iniciatyvą, bet tai tik emocijos, bendri pasvarstymai, nieko konkretaus. Net ir norėdami jie nieko negali nuspręsti, nes nėra kvorumo. Gerai, kad jų palaipsniui daugėja, apie trečią valandą nakties salėje jau maždaug šešiasdešimt deputatų. Sekretoriato darbuotojai ir deputatai skambina į namus tiems, kurių čia nėra, ragina nedelsiant atvykti. Ne visus pavyksta rasti, kai kurie išvažiavę į savo rinkimų apygardas, dabar yra už kelių šimtų kilometrų. Iš ten skambina patys, sako, kad važiuoja, bet geriausiu atveju atsiras tik po kelių valandų. Rasa Rastauskienė ar kažkas kitas iš tribūnos praneša, kad ką tik skambino deputatui XXX, rado jį namuose, pakvietė kuo greičiau atvykti į Aukščiausiąją Tarybą, nes padėtis kritinė, bet jis atsisakė ateiti, pasakė, kad čia nėra ką daryti, viskas prarasta, turime galvoti, kaip veikti kitaip. Salė suūžė. Iš jo to nesitikėjo. Tiesa, paryčiui, kai viskas jau buvo nurimę, jis pasirodė Aukščiausiojoje Taryboje, net spėjo nusifotografuoti posėdžių salės tarpduryje su dujokauke per petį. Suprask, šią naktį aš taip pat buvau rūmuose. Sekretoriato darbuotojai nenustoja skambinti deputatams, jų ieško visais įmanomais būdais,

ragina tuojau pat kuo greičiau atvykti į Aukščiausiąją Tarybą. Į skambučius atsiliepia ne visi. Viena sekretoriato darbuotoja pasakojo, kad paskambino deputatui XXX, pažino jo balsą, bet išgirdo, kad žmogus, kuriam skambinate, čia negyvena, klaidingas telefono numeris. Bet tokių dvejojančių ir bijančių deputatų nedaug, vos vienas kitas. Nors ir lėtai, bet deputatų salėje daugėja.

Šiek tiek po trečios valandos nakties pradedamas posėdis, jam pirmininkauja Virgilijus Čepaitis. Sako, kad mažąjį kvorumą jau turime, konstitucinių sprendimų priimti dar negalime, bet įstatymus jau galime pradėti leisti, taip pat priimti pareiškimus. Apie kokį mažąjį kvorumą jis kalba? Tokio termino nėra nei Konstitucijoje, nei Reglamente. Sėdžiu salės balkone, iš ten gerai matyti, kiek deputatų salėje. Mėginu suskaičiuoti, jų nedaug, vos 66. O posėdis teisėtas, kai jame dalyvauja ne mažiau kaip 94 deputatai, vadinasi, kvorumo dar nėra, Aukščiausioji Taryba negali nei priimti įstatymų, nei daryti pareiškimų.

Čepaitis bando pasitikslinti, kiek deputatų salėje, klausia:

– Kiek mūsų yra?

Atsakymo neišgirsta. Jis pirmininkauja labai trumpai, paprašo, kad to imtųsi Taurantas.

Taurantas ragina deputatus teikti pasiūlymus, kokių veiksmų turime imtis, ką galime nuveikti. Vieni siūlo grįžti prie Nepaprastosios padėties įstatymo, kiti – suformuoti Gynybos vadovybę, nors tai jau pavedė padaryti Prezidiumui kartu su Vyriausybe. Dar kiti ragina pranešti žmonėms, kad Aukščiausioji Taryba susirinkusi, dirba. Siūloma pagalvoti ir apie tai, kaip Aukščiausioji Taryba elgsis blogiausiu atveju, jeigu būtų užimta, kaip bus užtikrintas darbo tęstinumas. Prasideda diskusija, ar kreiptis į prie rūmų susirinkusius žmones ir paprašyti, kad moterys ir vaikai pasitrauktų iš aikštės, nes joje likti pavojinga, gali būti aukų. Nusprendžiama dar kartą neraginti, nes visai neseniai per garsiakalbį Oželytė jau prašė, kad moterys ir vaikai paliktų aikštę, bet žmonės nesitraukia, negalime jų įžeisti, tegul kiekvienas iš jų sprendžia pats, kaip jam elgtis.

Rupeika replikuoja, kad ir šioje salėje yra tuščių vietų, kuriose šią naktį kai kurie deputatai tikrai neatsiras. Tai kiekvieno garbės ir sąžinės reikalas. Jis žino, kas neatsiras.

Deputatai vienas po kito eina į tribūną, dalijasi informacija, kurią iš miesto gauna telefonu ar sužino kitais būdais. Į salę atnešamos dujokaukės, bijomasi, kad desantininkai panaudos dujas, sako, kad jas naudojo puldami Televizijos bokštą. Koridoriuje sutinku Albertą Valį, jis į salę neša dar vieną dujokaukių dėžę. Sako:

– Pasiimk sau ir dar vieną Žiliui.

Apie ketvirtą valandą pranešama, kad mūsų radistai perėmė pokalbius tarp tankų ekipažų: tankams duota komanda pasižiūrėti, ar po jų vikšrais „neliko mėsos“, ir grįžti į Šiaurės miestelį. Tokia pati komanda duota ir tankams bei šarvuočiams, kurie ką tik desantininkams padėjo užimti Televizijos bokštą.

Keliems šarvuočiams įsakyta likti. Tankai ir šarvuočiai jau pajudėjo Aukščiausiosios Tarybos link. Į posėdžių salę ateina kunigas Robertas Grigas, jis jau kelias dienas rūmuose, į salę susirinkti pakviečia ir Aukščiausiosios Tarybos darbuotojus. Sako, pasimelskime, kunigai turi teisę atleisti visas nuodėmes tiems, kas stovi mirties akivaizdoje. Manau, kad ta valanda visiškai priartėjo. Peržegnoja esančius salėje, taria:

– Atleidžiu jums visas jūsų nuodėmes, jeigu teks susitikti su Viešpačiu, – susitiksime apsivalę ir ramia širdimi.

Kartu su kitais kalbu maldą, akyse kaupiasi ašaros, matau, kad ne man vienam. Pasąmonėje kaip kaleidoskopas sukasi įvairūs gyvenimo epizodai, ir iš vaikystės, ir iš mokyklos, ir iš studijų laikų. Lyg spalvoti paveikslai, pilni saulės spindulių ir šviesos. Mintimis apkabinu Reginą ir Aureliją, dar prisimenu, su kokia meile jos prie manęs glaudėsi vos prieš kelias valandas. Prieš akis išnyra Aurelijos žvilgsnis, lyg ji norėtų įsidėmėti, kaip atrodo jos tėtis. Jeigu atsitiks blogiausia, net ir kitame pasaulyje būsiu su jumis, mano brangiausiosios. Baimės nejaučiu, esu visiškai ramus, bet užplūsta kažkokia neapsakomai gili tuštuma, kurios prieš tai dar niekada nebuvau jautęs.

Matau, kai kurie deputatai apsikabina, atsisveikina vieni su kitais. Sako, kad jeigu sovietų desantininkai įsiverš, galime nespėti vienas kitam pasakyti gerą žodį. Tai vienas, tai kitas iš susirinkusių salėje prasitaria, kad jau paskambino į namus, atsisveikino su šeimomis. Persmelkia mintis, kodėl aš nepaskambinau, turėjau laiko. Kažkas sulaikė. Nenorėjau sukelti dar didesnio nerimo ir skausmo Reginai ir Aurelijai, jos ir taip labai nerimauja, kad esu Aukščiausiojoje Taryboje, bijo, kad man gali atsitikti kas nors blogo. O ką galėčiau joms pasakyti? Jos ir taip žino, kad neturiu nieko brangesnio negu jos. Tai joms sakiau vos prieš kelias valandas, išeidamas iš namų. Ne, neskambinsiu, nejaudinsiu. Dar nežinia, kuo šią naktį viskas pasibaigs. Jeigu negrįšiu, už tai, kad nepaskambinau, jos man tikrai atleis. Žino, kad turiu būti čia, kad ir kaip man tai pasibaigtų.

Mintis, kad gyvenimas gali labai greitai nutrūkti, kad galiu jų daugiau nepamatyti, supurto. Ne, mano mielos, atleiskite, kad įsileidau tokią kvailą mintį, dar neatsisveikinu, dar anksti. Ką aš čia įsikaliau į galvą! Juk ir kunigas Grigas nesakė, kad tikrai žūsime. Jis kalbėjo tik tai, kad mirtis netoli, ji gali ateiti, būkite pasirengę, jeigu bus tokia Dievo valia. Mūsų čia daug, ir deputatų, ir darbuotojų, po kunigo žodžių esame ramesni ir švaresni. Tegul būna taip, kaip lemta, juk nieko negalime pakeisti. Bėgdamas į rūmus žinojau, kuo viskas gali baigtis. Dabar esu čia ir dėl to visiškai nesigailiu. Kaip nesigaili ir kiti, šioje salėje stovintys gretimais ir tyliai kalbantys maldą. Niekada gyvenime sau neatleisčiau, jeigu šią naktį nebūčiau čia. Žmonėms, kurie prie rūmų stovi lauke, tikrai daug sunkiau. Lauke šalta ir žvarbu. Jeigu Gorbačiovas eis iki galo, jie žus pirmi. Bet žmonių daugėja, jų jau tūkstančiai. Jie saugo ne pastatą, jie saugo savo išrinktą

valdžią, jie gina Lietuvos laisvę. Landsbergis labai gerai pasakė: „Esate mūsų skydas, ne kalavijas, mes visada laimėdavome, kai atlaikydavome."

Išėjęs iš posėdžių salės nenorėjau likti vienas, vėl pakilau į salės balkoną. Iš ten labai gerai matyti, kas vyksta salėje. Deputatai pavargę, kai kas snaudžia padėjęs galvą ant atlenkiamų staliukų, ant jų greta guli dujokaukės. Salėje šalta, daug kas su paltais. Landsbergis savo kabinete, jis kelis kartus bandė prisiskambinti Gorbačiovui, jo nesujungia, sako, kad Gorbačiovas miega. Landsbergis jau kelias valandas skambina kitų valstybių parlamentų ir vyriausybių vadovams, įtakingiems parlamentarams, visiems Lietuvos draugams užsienyje, informuoja, kad Sovietų Sąjunga panaudojo prieš taikius gyventojus karinę jėgą, tankus, yra žuvusių ir sužeistų, Sovietų Sąjunga siekia karine jėga nuversti teisėtą Lietuvos valdžią. Jis kalba tiesiai ir aiškiai: tai atvira karinė agresija prieš Lietuvą, tai nepaskelbtas karas. Padėkite sustabdyti sovietų kariškių puolimą, padarykite viską, kad toliau nebūtų liejamas nekaltų žmonių kraujas, teisėta Lietuvos valdžia būtų apginta. Landsbergio balsas išgirstas. Jam jau skambina Vakarų valstybių parlamentarai, žurnalistai, jie nori iš pirmų lūpų išgirsti, kad dedasi Lietuvoje. Informacija apie kariškių puolimą, taikių žmonių žudymą, aukas ir sužeistuosius sparčiai plinta visame pasaulyje. Landsbergis gerai supranta, kad jeigu įtakingų Vakarų valstybių vadovai pasmerks Sovietų Sąjungos veiksmus, paragins ją nenaudoti karinės jėgos, ieškoti būdų taikiai sureguliuoti situaciją, – tai gali priversti Kremlių persvarstyti savo sprendimus šiąnakt ginkluota jėga nuversti Lietuvos valdžią. Jis mato, kad jo sprendimas pirmiausia kreiptis į užsienio valstybes, informuoti apie agresiją prieš Lietuvą, prašyti paramos sustabdyti Sovietų Sąjungą buvo teisingas. Ateina žinia, kad užsienio valstybės smerkia jėgos panaudojimą, jų pirmoji reakcija teikia vilčių. Dabar jis jau gali eiti į posėdžių salę, jo padėjėjai sako, kad ten jau daugiau kaip 80 deputatų.

Landsbergį deputatai pasitinka plojimais. Jis po švarku pasivilkęs mėlyną neperšaunamą liemenę, šalia apsaugos darbuotojas su automatu rankose. Pirmininkas pasidžiaugia, kad salėje daug deputatų. Sako:

– Gaila, kad moterys pasidarė tokios nepaklusnios. Joms čia šiandien gal ne vieta. O gal jos paklausytų Pirmininko įsakymo. Aš įsakau moterims eiti namo. – Pagrasina: – Aš tuoj pakviesiu Butkevičių su visa jo militaristine galia.

Tai prajuokina.

Landsbergis primena, kad buvome nutarę patvirtinti Gynybos vadovybę, gaila, kad kai kurių numatytų kandidatų čia nėra. Klausia:

– Ar Šimėnas yra Vyriausybės rūmuose?

Taurantas atsako:

– Taip, jis Vyriausybės rūmuose.

– Gerai, kad yra, aš buvau susirūpinęs, gal jis kur nors pakeliui dingo. Padarykime dar vieną teisės aktą. Tuo atveju, jeigu Lietuvoje nebus leista laisvai veikti žmonių laisvai išrinktai Aukščiausiajai Tarybai ir jos sudarytai Vyriausybei,

pavesti Saudargui ne tik atstovauti Lietuvos Respublikai užsienyje, bet ir sudaryti Vyriausybę išeivijoje. Galbūt teisininkai galėtų pamąstyti apie tokio nutarimo tekstą.

Teisininkams aišku, kad nutarimo nepakaks, tokie klausimai sprendžiami tik įstatymais. Jo projektą parengia Stankevičius, jam padeda keli deputatai, taip pat Žilys. Po deputatų pastabų projektas šiek tiek koreguojamas, bet jo esmė lieka tokia pati: jeigu susidarys situacija, kai Aukščiausioji Taryba negalės susirinkti ir laisvai priiminėti savo sprendimų, Vyriausybė pradės veikti emigracijoje. Nuo to momento 1991 metų sausio 11 dieną paskirta Vyriausybė netenka savo įgaliojimų. Vyriausybės emigracijoje pirmininku skirti užsienio reikalų ministrą Saudargą, jis turi teisę skirti Vyriausybės emigracijoje narius ir Lietuvos Respublikos diplomatinius atstovus.

Balsuojama, įstatymas priimtas.

Landsbergis nežino, ar dar ilgai turės galimybę kalbėti, įrašo savo priesakus tautai. Įrašas reikalingas, jeigu jis tokios galimybės nebeturės. Ramiu balsu kalba, kad ši naktis nebus ilga, niekas nežino, kaip ji pasibaigs, bet jis tiki, kad valstybė, net jeigu bus sunaikinta, vis tiek atgims, nes liks žmonių širdyse. Neikite į svetimųjų tarnybą, nebūkite nei deputatai, nei ministrai, nei jų raštininkai. Nedalyvaukite jokiuose rinkimuose. Lietuvoje teisėti tik Lietuvos įstatymai. Turime išlikti savo žemėje. Ištieskite ranką persekiojamam ir padėkite artimam. Nusigręžkite nuo šnipo ir išdaviko. Skausmo neskandinkite degtinėje. Saugokite nesuteršta savo sielą, branginkite savo garbę, išsaugoję savo garbę, atgausime ir Lietuvos garbę. Ir dar daug kitų priesakų. Taip kalbėti gali tik žmogus, stovintis mirties akivaizdoje, žinantis, kad jeigu sovietų kareiviai užims Aukščiausiąją Tarybą, jis bus nužudytas.

Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje televizija nufilmuoja jo kreipimąsi į Gorbačiovą. Kalba rusiškai, kad nereikėtų versti iš lietuvių kalbos, kreipimąsi, jeigu jis pasieks Sovietų Sąjungą, supras daugiau žmonių. Paragina Gorbačiovą pasižiūrėti į savo rankas, klausia, kodėl nesustabdėte žudikų? Jeigu galėjote tai padaryti, kodėl nepadarėte? Kur eina jūsų šalis? Ji ritasi į raudonojo fašizmo bedugnę, tai labai pavojinga, ji gali į tą bedugnę įtraukti visą pasaulį. Sustokite. Kalba tiesiai ir atvirai, žodžiai paprasti, bet labai prasmingi, sminga į protą ir širdį. Juose ir skausmas, ir susirūpinimas, ir vis dar rusenanti viltis prisibelsti į Gorbačiovo sąžinę. Jeigu jis ją turi.

Niekas nežino, kur sustos ir ką darys sovietų tankų ir šarvuočių kolonos, pajudėjusios nuo Radijo ir televizijos komiteto pastato, taip pat Televizijos bokšto. Gal pravažiuos tuneliu prie Aukščiausiosios Tarybos ir grįš į Šiaurės miestelį, o gal pasuks į aikštę prie Aukščiausiosios Tarybos ir puls ją saugančius žmones ir pačią Aukščiausiąją Tarybą. Pravažiuoja tuneliu. Kariškiai žino, kad prie Aukščiausiosios Tarybos susirinkę apie dvidešimt tūkstančių žmonių, jie iš visų pusių apsupę pastatą tankiomis eilėmis, stovi vienas šalia kito. Ne tik vyrai. Daug

moterų, jaunų žmonių. Kariškiai supranta, kad jeigu šaudys tuščiais šoviniais, žmonių neišgąsdins, jie nesitrauks. O jeigu panaudos kovinius šovinius ar per žmonių jūrą važiuos tankais, bus labai daug aukų, daug daugiau negu prie Televizijos bokšto. Butkevičiaus žmonės užfiksuoja pokalbį tarp kelių sovietų tankų ekipažų: prie parlamento „per daug mėsos".

Kariškiai negauna įsakymo pulti Aukščiausiosios Tarybos, grįžta į Šiaurės miestelį.

Tauranto informacija, kad Ministras Pirmininkas Šimėnas yra Vyriausybės rūmuose, nepasitvirtino. Nors jau beveik rytas, Šimėnas dar neatsirado.

Ministras Algimantas Nasvytis atvyko į Vyriausybės rūmus apie antrą valandą nakties. Premjero priimamajame yra budintis patarėjas Petras Dzikaras, sekretorė Makselienė ir Gintaras Songaila, Rytų Lietuvos komisijos narys, kuris sakosi, kad atvyko iš Aukščiausiosios Tarybos. Dzikaras ir Nasvytis skambina Šimėnui į Turniškes, informuoja apie situaciją, sako, kad jums išsiuntėme budintį automobilį. Apie pusę trijų Dzikaras skambina ministrams, kviečia skubiai atvykti į Vyriausybės rūmus. Panašiu laiku atvyksta vicepremjeras Ozolas. Sako, kad Šimėnas, ko gero, veikia pagal specialų planą, koks jis, – nežino. Ministrai susirenka apie pusę keturių, prasideda Vyriausybės posėdis. Jis labai trumpas. Ozolas išeina į Aukščiausiąją Tarybą, praneša Landsbergiui apie Šimėno dingimą. Iš jo išgirsta, kad ir jis nežinąs, kur gali būti Šimėnas. Ozolas grįžta į Vyriausybės rūmus. Tuo metu jau tapo žinoma vairuotojo pavardė ir automobilio numeris, kuriuo iš Turniškių išvyko Šimėno šeima. Apie pusę šešių Brazauskas skambina Prunskienei ir pakviečia atvykti į Vyriausybės rūmus. Ji atvyksta po valandos, apie pusę septynių, atsisėda į premjero vietą.

Ministrai klausia:

– Gal žinote, kur yra Šimėnas?

– Jis prieš pat vidurnaktį išvažiavo iš Turniškių, sėdo į prie vartų jo laukusį automobilį „Žiguli". Prisimenu net automobilio numerį. Kur jis išvyko ir kur yra šiuo metu, – nežinau.

Parlamentas pasimetęs, sutrikęs, premjero nėra, reikia gelbėti valstybę. Imkimės iniciatyvos ir pradedam veikti.

Teisingumo ministras Pranas Kūris Prunskienės klausia:

– Ką jūs čia veikiate? Jūs ne Vyriausybės narė, jūsų vieta Aukščiausiojoje Taryboje.

Jis skambina Landsbergiui, informuoja, kad Prunskienė atvykusi į Vyriausybę ir ragina imtis iniciatyvos.

Į Aukščiausiąją Tarybą ateina ministras Kuolys, sako, kad Vyriausybė yra keistoje moralinėje ir juridinėje situacijoje. Aukščiausioji Taryba ką tik priėmė įstatymą dėl Vyriausybės emigracijoje, mes tai supratome kaip nepasitikėjimą mūsų Vyriausybe, nors galbūt galima aiškinti ir kitaip. Kelis kartus pakartoja,

kad Ministras Pirmininkas Šimėnas yra dingęs, Vyriausybė neturi vadovo, tai labai bloga situacija, ją reikia spręsti.

Landsbergis supranta, kad Šimėno ilgiau laukti negalima, kad tokią akimirką Vyriausybė negali būti be vadovo. Kreipiasi į deputatus:

– Turime spręsti Vyriausybės vadovo problemą. Jis dingęs su visa šeima, neturime informacijos, kur jis yra. Jis gali būti šantažuojamas, prievartaujamas. Be jo Vyriausybė neturi vadovo, neturi kvorumo. Deja, turime nutarti, kad Šimėnas atleidžiamas iš Vyriausybės vadovo pareigų. Galime įrašyti į protokolą, kad tuo atveju, jeigu jis atsiranda ir gali eiti savo pareigas, naujasis mūsų išrinktas Ministras Pirmininkas savaime pasitraukia.

Landsbergio pasiūlymas į posėdžio protokolą įrašyti, kad tuo atveju, jeigu Šimėnas atsiranda ir gali eiti savo pareigas, naujasis Ministras Pirmininkas savaime pasitraukia, suglumina. Kažkokia improvizacija. Nei Konstitucija, nei Vyriausybės įstatymas tokios „savaime pasitraukia“ procedūros nenumato. Niekas neabejoja, kad Šimėnui atsiradus Aukščiausioji Taryba gali prieš tai paskirtą Ministrą Pirmininką atleisti iš pareigų, dėl to teks balsuoti. Pagaliau jis gali pats atsistatydinti, bet dėl to, ar priimti jo atsistatydinimą, taip pat turės būti balsuojama. Bet jeigu naujasis Ministras Pirmininkas bus atleistas pareigų, dėl to ankstesnis Ministras Pirmininkas Šimėnas savaime negrįžta į ankstesnes pareigas. Ministru Pirmininku jis gali tapti tik tuo atveju, jeigu Aukščiausioji Taryba jį vėl paskirs į šias pareigas. Tokios taisyklės yra nustatytos Konstitucijoje ir Vyriausybės įstatyme, jokios improvizacijos su įrašais posėdžio protokole ar protokoliniais Aukščiausiosios Tarybos nutarimais negalimos. Kitaip kils klausimas, ar Šimėnas teisėtai vėl eina Ministro Pirmininko pareigas.

Iš salės pasigirsta balsas, kad reikėtų priimti atskirą nutarimą dėl Šimėno atleidimo iš Ministro Pirmininko pareigų, o po to protokolinį nutarimą, kad jam atsiradus vietoje jo paskirtas Ministras Pirmininkas pasitraukia.

Landsbergis sutinka.

– Tai dabar darome tą pirmąjį nutarimą, paskui darysim antrą nutarimą, ir jeigu jūs sutiksite, sudėsime į vieną.

Balsuojama. Šimėnas iš Ministro Pirmininko pareigų atleidžiamas kaip esantis nežinia kur ir negalintis vykdyti savo pareigų. Atrodytų, jog dabar turėtų būti priimtas antras nutarimas, kad jam atsiradus vietoje jo paskirtas Ministras Pirmininkas pasitraukia, tačiau Landsbergis balsavimui jo nepateikia. Tikriausiai dėl tvyrančios įtampos apie šį savo paties pasiūlymą tiesiog užmiršo. Jam labiausiai rūpi tai, kad kuo greičiau būtų paskirtas naujas Vyriausybės vadovas ir sudaryta nauja Vyriausybė. Pagal Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, tik jis vienas turi teisę siūlyti Ministro Pirmininko kandidatūrą. Pasiūlo skirti Gediminą Vagnorių. Klausia deputatų, ar laikysimės įprastų procedūrų, kurios daromos įprastomis sąlygomis, kada kandidatas pasakoja apie save ir yra klausinėjamas.

Priduria, kad „jis yra davęs žodį tam atvejui, kurį minėjau“. Iš salės pasigirsta balsai, kad ne, nereikia, balsuokime.

Vagnorius paskiriamas Ministru Pirmininku. Jis tuojau pat prisiekia, priesaiką priima Landsbergis, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. Buvo septinta valanda keturiasdešimt minučių.

Landsbergis kreipiasi į Vagnorių:

– Ministre Pirmininke, dabar jūsų prerogatyva teikti Vyriausybę.

Tai pasakęs išeina iš posėdžių salės.

Iš salės pasigirsta klausimas:

– O kaip dėl protokolinio nutarimo?

Kažkas iš salės šūkteli, kad jo nereikia, nes Vagnorius yra davęs žodį. Taurantas, kuris pirmininkauja posėdžiui, nepasiūlo balsuoti dėl protokolinio nutarimo. Sako, kad jis abejoja, ar tokio nutarimo reikia, gal tai reikėtų spręsti vėliau?

Atleidus iš pareigų Ministrą Pirmininką Albertą Šimėną, visa jo Vyriausybė grąžina įgaliojimus, turi būti sudaryta nauja Vyriausybė. Apie aštuntą valandą į Aukščiausiąją Tarybą atvyksta visi ministrai. Vagnorius prašo ministrais vėl paskirti tuos ministrus, kurie buvo patvirtinti sausio 11 dieną. Išvardija pavardes: Vytas Navickas, Leonas Ašmantas, Darius Kuolys, Vaidotas Antanaitis, Kostas Birulis, Algimantas Nasvytis, Jonas Biržiškis, Algis Dobravolskas, Juozas Olekas, Algirdas Saudargas, Albertas Sinevičius. Aukščiausioji Taryba balsuoja, juos vėl paskiria ministrais. Vagnorius sako, kad norėtų turėti du pavaduotojus: Zigmą Vaišvilą ir Mečislovą Treinį, jeigu jis sutinka. Matyti, kad Treiniui pasiūlymas visiškai netikėtas, jis atsisako:

– Prasta sveikata, esu psichologiškai nepasiruošęs.

Vagnorius sako, kad kol kas apsiribokime vienu pavaduotoju. Vaišvila paskiriamas Ministro Pirmininko pavaduotoju. Po to Vagnorius siūlo Aukščiausiajai Tarybai priimti dar vieną nutarimą: pavesti laikinai eiti pareigas tiems ministrams, kuriems tai buvo pavesta sausio 11 dieną. Balsuojama. R. Jasinavičiui, V. Knašiui, R. Kozyrovičiui, P. Kūriui, M. Misiukoniui ir R. Sikorskiui pavedama laikinai eiti ministrų pareigas. Buvusiems vicepremjerams Algirdui Brazauskui ir Romualdui Ozolui nepavedama laikinai toliau eiti pareigų, o jų paskyrimo į šiuos ar kitus postus klausimas paliekamas ateičiai.

Vagnorius kreipiasi į Lietuvos žmones. Dėkoja už tai, kad šią sunkią valandą jie yra kartu. Prašo laikytis rimties, susitelkti, nepasiduoti provokacijoms. Sako, kad jis sutiko eiti Ministro Pirmininko pareigas tol, kol atsiras Šimėnas ir pradės eiti savo pareigas. Užtikrina, kad Vyriausybė, ministerijos, valstybės aparatas dirba. Valdžia yra Lietuvos Respublikos rankose.

Salėje vis dar šurmuliuojama dėl nepriimto protokolinio nutarimo tam atvejui, jeigu Šimėnas atsiras. Vagnorius reaguoja, paprašo išklausyti jo trumpą pareiškimą.

– Šiandien nei jūs, nei aš, nei kas kitas negali pasakyti, koks likimas ištiko gerbiamą Albertą Šimėną. Aš visiškai suprantu tą keblią padėtį, kurioje yra atsidūrusi Aukščiausioji Taryba, kartu ir aš. Todėl pareiškiu, jog atsiradus Albertui Šimėnui aš sutinku, kad jis būtų vėl paskirtas Vyriausybės Pirmininku.

Salėje kyla triukšmas.

Suklūstu. Vagnoriaus žodžiai, kad atsiradus Šimėnui jis sutinka, kad Šimėnas vėl būtų paskirtas Ministru Pirmininku, nėra tas pats, apie ką maždaug prieš dešimt minučių kalbėjo Landsbergis. Jo mintis buvo visiškai kita: jeigu Šimėnas atsiranda, jis vėl tampa Vyriausybės vadovu, o Vagnorius pasitraukia. Sakė, kad Vagnorius jam yra davęs žodį, kad trauksis, jeigu atsiras Šimėnas. Dabar Vagnorius įsipareigoja tik sutikti, kad atsiradęs Šimėnas vėl būtų paskirtas Vyriausybės vadovu. Kitaip tariant, jis neįsipareigoja atsistatydinti ir užleisti vietos Šimėnui, kai tik jis atsiras. Kiekvienas teisininkas pasakys, kad Vagnoriaus pažadas sutikti, jog atsiradęs Šimėnas vėl būtų paskirtas Ministru Pirmininku, neturi jokios teisinės reikšmės, nes jeigu Vagnorius ir prieštarautų, tai nesuvaržytų Aukščiausiosios Tarybos, nes ji turi teisę paskirti premjeru bet kokį jai priimtiną asmenį. Ar Vagnorius žodžiai nuo Landsbergio minties skiriasi tik atsitiktinai, ar tai padaryta sąmoningai?

Tai neturi reikšmės, nieko nekeičia, nes ir protokolinis nutarimas, apie kurį minėjo Landsbergis, jeigu jis būtų priimtas, taip pat nesukeltų jokių teisinių padarinių. Jis prieštarautų Vyriausybės įstatymui, pagal kurį Ministras Pirmininkas yra atleidžiamas, jeigu Aukščiausioji Taryba pareiškia juo nepasitikėjimą. Jokiais protokoliniais nutarimais Ministras Pirmininkas negali būti įpareigojamas pasitraukti iš pareigų. Net toje kritinėje situacijoje, kurioje tuo metų buvo atsidūrusi Lietuva, Vyriausybės įstatymas galiojo, jokie protokoliniai Aukščiausiosios Tarybos nutarimai jam negalėjo prieštarauti. Gerai, kad nei Landsbergis, nei posėdžiui pirmininkavęs Taurantas Aukščiausiajai Tarybai nepasiūlė balsuoti dėl to protokolinio nutarimo. Vėliau tai galėjo sukelti dar didesnių teisinių problemų.

Per vidinį rūmų radiją išgirstu posėdžiui pirmininkaujančio Aurimo Tauranto balsą:

– Turiu perduoti informaciją, kad Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas Vytautas Sinkevičius kviečiamas skubiai ateiti į Liudviko Sabučio kabinetą.

Nueinu. Ten randu Ireną Perkauskienę ir Remigijų Mockevičių. Sabutis sako, kad turiu padėti skubiai parengti Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą dėl naujos Vyriausybės.

Žiliui ir man teko rengti sausio 11 dienos nutarimus dėl Vyriausybės, žinau, kaip tai daryti. Projektą turėjome maždaug po dešimties minučių. Irena Perkauskienė čia pat peržiūrėjo, ar viskas gerai kalbos požiūriu, sako, einu išspausdinsiu ir nunešiu Landsbergiui pasirašyti.

Apie dešimtą valandą Vaišvila praneša, kad yra žinoma, kur yra Šimėnas. Jis gyvas ir sveikas, yra saugioje vietoje, gali laisvai judėti, kai tik gaus žinią iš Aukščiausiosios Tarybos, kad gali čia atvykti, nedelsdamas atvyks.

Taigi Šimėnas atsirado praėjus vos trims valandoms po to, kai Ministru Pirmininku buvo paskirtas Vagnoriaus. Įdomu, ką dėl jo nutars Aukščiausioji Taryba.

Landsbergis pateikia informaciją apie padėtį Lietuvoje, atsakinėja į deputatų klausimus. Pasidžiaugia, jog labai netikėtai atsirado Albertas Šimėnas, kad jam nieko neatsitiko. Sako:

– Mes pasišnekėjome su juo, žinau, kad jis turėjo daug ir staigios baimės dėl savo šeimos, mažamečių vaikų, juos perkėlė į kitą vietą, o atgal grįžti nebuvo taip paprasta, kaip atrodė. Gal ir jis pats norės ką nors pasakyti.

Matydamas, kad Landsbergis jau rengiasi palikti posėdžių salę, deputatas Paleckis klausia:

– Aš norėčiau išsiaiškinti, kol gerbiamasis Pirmininkas neišėjo. Jeigu mes neišspręsime to klausimo, galime likti dviprasmiškoje padėtyje. Dėl premjero. Kadangi Vagnorius pareiškė, kad kai atsiras ekspremjeras Šimėnas, jis atsistatydins. Tokią dviprasmybę, man atrodo, reikėtų kuo greičiau išspręsti.

Landsbergis atsako:

– Tai čia klausimas ne man.

Į Aukščiausiąją Tarybą Šimėnas atvyksta apie ketvirtą valandą po pietų.

XLVIII

Lėktuvas, kuriuo į Vilnių skrido Sovietų Sąjungos Federacinės Tarybos atstovai, sausio 12-osios vakare nusileido Minske. Jiems buvo pasakyta, kad lėktuvas negali nusileisti Vilniuje, nes oro uoste streikas, nesaugu. Kas dabar pasakys, ar lėktuvas nebuvo sąmoningai nukreiptas į Minską, kad jie sausio 13-osios naktį nebūtų Vilniuje? Galbūt buvo tikėtasi, kad per naktį sovietų kariuomenė Lietuvoje pakeis valdžią, ją perduos savo sudarytam „nacionalinio gelbėjimo komitetui“, bus įvestas tiesioginis prezidentinis valdymas. Nepavyko, Lietuvos žmonės atsilaikė.

Aukščiausiojoje Taryboje svarstoma, kad būtų gerai, jeigu Federacinės Tarybos atstovus pasitiktų kas nors iš buvusių Sovietų Sąjungos liaudies deputatų, nes kai kuriuos iš jų atvykstantys, ko gero, dar prisimena. Į oro uostą važiuoja Kazimieras Uoka, Romas Gudaitis ir Vaidotas Antanaitis. Ten svečių jau laukia Mykolas Burokevičius, kiti platformininkai ir jedinstvininkai. Nors oro uosto vadovas Genadijus Liachovas žino, kad delegacijos laukia Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, jis lėktuvą nukreipia į tą vietą, kur jos laukia platformininkai. Pamatę, kad jie gali perimti svečius, mūsiškiai sėda į automobilius ir lekia ten, kur sustojo lėktuvas. Suspėjo pačiu laiku, nes delegacija jau

pasirodė ant lėktuvo trapo. Platformininkai kviečia ją sėsti į jų automobilius, jie stovi čia pat, prie lėktuvo. Antanaitis jau anksčiau pažinojo Dementėjų, Oleiniką ir Ter Petrosianą. Prieina prie jų, sveikinasi ir sako:

– Mes su deputatais Uoka ir Gudaičiu esame įgalioti jus pasitikti.

Dementėjus ir kiti delegacijos nariai sutrinka, svyruoja, į kieno automobilius sėsti, aiškina, kad jie turi bendrauti ir su vienais, ir su kitais.

Antanaitis sako:

– Jūs oficiali valstybinė delegacija, mes Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, sėskite į mūsų automobilius, matote, ant jų Lietuvos Respublikos ir TSRS vėliavėlės. Apsaugą garantuojame, gausite geras darbo sąlygas, o šita publika – tai tik visuomeninės organizacijos atstovai, jeigu norėsite, su jais dar galėsite susitikti. Oleinikas, pamatęs Gudaitį, sėda į jo automobilį, nors platformininkai jį kvietė į savo. Dementėjus ir kiti Federacinės Tarybos atstovai taip pat sėda į Aukščiausiosios Tarybos atsiųstus automobilius. Platformininkai šaukia, kad „nie v tie mašiny sadities“ (ne į tas mašinas sėdate), bet automobilių kolona jau pajudėjo. Platformininkų juodos volgos seka iš paskos, neatsilieka, platformininkai vis dar tikisi, kad jiems pavyks perimti delegaciją, jie yra numatę, kad ji iš karto turi vykti į Šiaurės miestelį. Ką daryti? Vienas iš automobilyje sėdinčių policininkų pasiūlo:

– Vežam juos pro Televizijos bokštą.

Kolona pasuka prie bokšto, juodi platformininkų automobiliai „Volga“ iš karto dingsta. Prie bokšto tūkstančiai žmonių, kolona sustoja. Žmonės, pamatę automobilius su TSRS vėliavėlėmis, iš karto juos apsupa. Federacinės Tarybos atstovams nelieka nieko kito, kaip išlipti ir kalbėtis su automobilius apsupusiais žmonėmis. Žmonės pasipiktinę. Rodo tuščias kulkų gilzes, kurios vis dar mėtosi ant žemės, pasakoja, kaip čia šiąnakt sovietų kariškiai šaudė į beginklius žmones, daužė juos automatų buožėmis, traiškė šarvuočiais. Pažiūrėkite, ir dabar čia stovi jūsų tankai, šarvuočiai ir desantininkai. Kodėl jie užėmė Televizijos bokšto pastatą, kodėl jie ne Šiaurės kariniame miestelyje? Kas atsakys už tai, kad jūsų kariškiai šiąnakt čia žudė ir žalojo taikius Lietuvos žmones? Atrodė, kad minia tuojau pat puls ir sudraskys atvykusius iš Maskvos. Dementėjus ir Oleinikas balti kaip drobės. Antanaitis, Uoka ir policininkai ramina žmones, sako, jog Federacinės Tarybos atstovai atvyko išsiaiškinti ir stabilizuoti situacijos, įtikinti kariškius, kad jie daugiau nenaudotų jėgos, užkirsti kelią naujoms žudynėms. Tikimės, kad iš Maskvos atvykusi delegacija mums padės. Tai, ką jie išgirdo iš jūsų, turėtų jiems padėti geriau suvokti, kas iš tiesų šiąnakt įvyko Lietuvoje.

Nežinau, ar taip buvo sutarta iš anksto, bet milicininkai neprivežė Federacinės Tarybos delegacijos iki pat Aukščiausiosios Tarybos rūmų durų, o išleido ją šiek tiek toliau, už kelių šimtų metrų, ir į rūmus nuvedė per žmonių, apjuosusių pastatą, jūrą. Buvo susirinkę apie aštuoniasdešimt tūkstančių. Žmonės šiek tiek prasiskyrė, padarė siaurą taką, kad delegacija galėtų praeiti. Takas šiek tiek

vingiavo, taip atrodė dar ilgesnis. Per žmonių minią delegacija iki Aukščiausiosios Tarybos rūmų ėjo beveik pusvalandį. Žmonės vieningai skandavo „Laisvė“, „Lietuva“, „Landsbergis“. Pro antro aukšto langus gerai mačiau, kad Federacinės Tarybos atstovai buvo tiesiog priblokšti, sutrikę. Maskvoje jiems buvo sakoma, kad Vilniuje jie pamatys dviejų milžiniškų žmonių minių priešpriešą, kuri bet kada gali prasiveržti smurtu, jie turi neleisti, kad tas smurtas prasiveržtų, o čia mato neįtikėtiną žmonių vienybę ir ryžtą apginti laisvę. Platformininkų ir jedinstvininkų nematyti. Ypač susijaudinęs buvo Levonas Ter Petrosianas, jis vis nusilenkdavo žmonėms, lyg už kažką atsiprašinėdamas. Gal dėl to, kad gerai prisiminė, kas prieš metus vyko Baku.

Aukščiausiojoje Taryboje atvykusiems asmenims parodoma dokumentinė medžiaga apie tai, kas įvyko naktį. Tankai, šarvuočiai, automatais ginkluoti desantininkai, „Alfa“ būrys, prie radijo ir televizijos pastato specialiais autobusais atvežti jedinstvininkai su metalinėmis lazdomis rankose. Jie puola taikiai stovinčius žmones, kariškiai šaudo, juos daužo automatų buožėmis. Federacinės Tarybos atstovai mato kovinėmis kulkomis peršautus žmones, iš jų žaizdų srūvantį kraują, žuvusius. Mato ligoninėse ant grindų suguldytus sužeistus žmones, mato, kaip medikai tvarsto jų žaizdas. Ir girdi prie radijo ir televizijos pastato per kariškių garsiakalbius sklindantį platformininko Jermalavičiaus balsą, kad valdžią perėmė Nacionalinis gelbėjimo komitetas, jis užtikrins tvarką ir ramybę, apsaugos žmones nuo smurto. Mato, kad kariškių niekas nepuola, žmonės bando plikomis rankomis stabdyti ant jų važiuojantį tanką, iš po jo vikšrų traukia ten patekusius. Jeigu Federacinės Tarybos atstovai turi akis ir sąžinę, jie negali nematyti, kad šiąnakt sovietų kariškiai padarė nusikaltimą. Jie turėtų išsiaiškinti, kas davė įsakymą išvesti į gatves tankus ir kitą sunkią šarvuotą techniką, svarbiausia, kas davė įsakymą pulti taikius protestuotojus ir į juos šaudyti.

Čepaitis informuoja Aukščiausiąją Tarybą, kad Federacinės Tarybos atstovai susitiks su kariškiais, lankysis gamyklose, paskui vėl atvyks į rūmus, praneš, dėl ko pavyko susitarti su kariškiais.

Deputatai apsidžiaugia, kai iš Landsbergio išgirsta, kad jis kelis kartus kalbėjosi su Jelcinu, o tas griežtai pareikalavo Gorbačiovo nutraukti smurtą Lietuvoje, pareiškė, kad Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas smerkia jėgos naudojimą Lietuvoje. Yra vilties, kad į Lietuvą nukreipto smūgio jėga bent kelioms valandoms sustabdyta. Daug kas spręsis vakare, neaišku, ką kariškiai darys, kai pradės galioti nežinia kieno neteisėtai paskelbta komendanto valanda.

Antanavičius kelis kartus atkakliai klausia Landsbergio:

– Ar tai Gorbačiovo darbas, ar vietinių?

Landsbergis atsako, kad jis to nežino, kad tokios žvalgybos mes neturime ir niekas negali pasakyti, ar kariškiai vėl nepradės šaudyti.

Antanavičius nerimsta, vėl klausia to paties.

Čepaitis bando „nugesinti“ jo energingumą, sako:

– Jeigu deputatas Antanavičius būtų atvykęs naktį, kai mes visi atvykome čia, į pirmąjį posėdį, kartu su visais, kai grėsė didžiulis pavojus visai Aukščiausiajai Tarybai ir Lietuvai, jam galbūt būtų kai kurie klausimai ir aiškūs, jis tada to neklausinėtų.

Patackas dėkoja visiems, kurie šią naktį praleido Aukščiausiojoje Taryboje. Visiems. Ne tik apsaugos vyrams, bet ir darbuotojams, deputatams. Sako:

– Tie, kurie buvome praeitą naktį šituose rūmuose, nuo šiol esame kraujo broliai.

Salė ploja.

Landsbergis praneša, kad delegacijos darbas jau duoda kai kurių vaisių, jis susitiks su kariškiais, dabar turi eiti tartis dėl tokio susitikimo.

Vakare pranešama, jog sovietų kariškiai pažadėjo, kad šiąnakt jie nieko nedarys.

O jeigu darys? Kazimieras Motieka netikėtai pagauna save galvojant: kas bus su Aktu, jeigu sovietų kariškiai užims Aukščiausiąją Tarybą ir suras Aktą? Nors jo kopijos jau gana plačiai pasklidusios, Akto originalą būtina išsaugoti. Apie savo nerimą prasitaria Mečiui Laurinkui, abu nueina pas Landsbergį, išdėsto savo nuogąstavimus, sako, kad Aktą reikia paslėpti. Landsbergis pritaria. Kur ir pas ką paslėpti? Nutaria, kad kreipsis į kardinolą Vincentą Sladkevičių, juo gali visiškai pasitikėti, gal jis sutiks, kad Aktas būtų paslėptas pas jį. Galvoja, kad jeigu teisėta Lietuvos valdžia būtų nuversta ir sovietų okupantai pradėtų ieškoti Akto originalo, gal jie nedrįstų daryti kratos pas kardinolą, nes Vatikanas netylėtų, kiltų tarptautinis skandalas. Motieka ir Laurinkus paslepia Aktą automobilyje „Žiguli“, kažkur variklio skyriuje, ir išvažiuoja į Kauną. Rizikuoja, nes kelyje gali pasitaikyti sovietų kareivių postų, gali bet kada sustabdyti ir iškratyti. Bijodami, kad telefono pokalbis su kardinolu gali būti pasiklausytas, apie tai, kad vyksta pas jį, iš Vilniaus nepraneša. Paskambina tik nuvykę į Kauną, iš telefono automato būdelės. Atsiliepia jo padėjėjas, sako, kad kardinolas sunkiai serga, nieko nepriima. Bet kai Motieka pasako, kad atvyko Landsbergio pavedimu ir kad reikalas labai skubus, kardinolas sutinka juos priimti. Pokalbis trumpas, kardinolas supranta, kad Lietuvai atėjo lemtingos dienos, jis sutinka paslėpti Aktą. Kur jį geriau paslėpti? Jo žvilgsnis nukrypsta į prie sienos stovinčią paprastą sekciją su stiklu, į joje gulintį futliarą su popiežiaus bulėmis. Viena – apie tai, kad jam suteikiamas kardinolo titulas, kita – apie tai, kad jis skiriamas Kauno arkivyskupu. Bulės puošnios, rašytos ant pergamento iš jauno ėriuko odos. Ištraukia bules, Kovo 11-osios Aktą įsuka tarp jų, viską įdeda į futliarą ir už stiklo. Jeigu kas darytų kratą, gal futliaro su popiežiaus bulėmis, kurios padėtos visiems prieš akis, nelies? Kardinolas gerai supranta, kokią milžinišką atsakomybę prisiėmė sutikęs paslėpti Aktą. Apie tai, kur yra Aktas, dabar žino tik jis, o kad Aktas buvo perduotas saugoti būtent jam, žino tik trys asmenys: Landsbergis, Motieka ir Laurinkus.

Surengiamas uždaras Aukščiausiosios Tarybos posėdis. Norima išgirsti Šimėno paaiškinimus, kodėl jis buvo dingęs.

Šimėnas kalba nerišliai, kartojasi, painiojasi. Matyti, kad jis visiškai išsekęs, sutrikęs, labai įsitempęs. Žmogus palūžęs. Į situaciją reaguoja nevisiškai adekvačiai, sako, kad jis ir toliau save laiko teisėtu Ministru Pirmininku ir pan.

Deputatai supranta, kad tokios būsenos žmogaus negalima klausinėti, jam reikalinga medikų pagalba.

– Aš nesu gyvenime nieko jūsų prašęs. Šį kartą prašau: nebetęskime toliau šios diskusijos. Atidėkime šį aiškinimąsi, suvaldykime savo smalsumą, žmogišką, politinį ir visokį kitokį, – deputatų prašo Patackas.

Jam pritaria Vytenis Andriukaitis:

– Aš kaip gydytojas esu per daug sujaudintas. Visi matome, kaip stipriai ši naktis išsekino žmogų, ne visi vienodai atlaiko tokią milžinišką įtampą. Galbūt Albertas Šimėnas sutiktų, kad toliau Ministro Pirmininko pareigas eitų Vagnorius, o jis atsiimtų savo kandidatūrą?

Nesupratau, ką norėjo pasakyti Andriukaitis klausdamas „gal Šimėnas sutiktų, kad toliau Ministro Pirmininko pareigas eitų Vagnorius, o jis atsiimtų savo kandidatūrą“. Akivaizdu, jog pagal Konstituciją ir Vyriausybės įstatymą Šimėno sutikimo nereikia, kad Vagnorius galėtų toliau eiti Ministro Pirmininko pareigas. Jis šias pareigas eina dėl to, kad yra į jas paskirtas. Jeigu Šimėno sutikimo nereikia, kodėl jo klausiama, ar jis sutiktų? Andriukaičio klausimo antrosios dalies taip pat nesuprantu: kodėl Šimėno klausiama, gal jis sutiktų atsiimti savo kandidatūrą? Kandidatūrą į kokias pareigas? Jeigu į premjero, tai į jas kandidatūrą turi teisę teikti tik Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, Šimėnas jos negali nei pateikti, nei atsiimti. Gal Andriukaitis šiuos klausimus uždavė dėl to, kad prisiminė Vagnoriaus paskyrimo Ministru Pirmininku aplinkybes ir Landsbergio pasiūlymą į posėdžio protokolą įrašyti, kad jeigu Šimėnas atsiras ir galės toliau eiti savo pareigas, Vagnorius pasitrauks iš premjero pareigų, užleis jas Šimėnui. Bet šis pasiūlymas taip ir liko tik pasiūlymu, dėl jo net nebuvo balsuojama.

Gediminas Šerkšnys taip pat siūlo nutraukti diskusijas, bet kartu paragina išsiaiškinti visas aplinkybes, sako, kad reikėtų sudaryti specialią tyrimo komisiją Šimėno dingimo aplinkybėms ištirti.

Deputatai pritaria. Į komisiją paskiriami Julius Beinortas, Egidijus Jarašiūnas, Kazimieras Motieka, Rolandas Paulauskas, Valerijonas Šadreika ir Vidmantas Žiemelis. Jai vadovaus Motieka. Komisija turės išsiaiškinti Šimėno dingimo aplinkybes ir apie tai informuoti Aukščiausiąją Tarybą.

Albertas Šimėnas atsigulė į Santariškių ligoninę, Neurologijos skyrių, ten praleido maždaug mėnesį.

Komisija pirminę informaciją apie savo atliktą darbą Aukščiausiajai Tarybai pateikia sausio 18-ąją. Aukščiausiosios Tarybos posėdis uždaras. Komisijos

vardu kalba Jarašiūnas. Sako, kad komisija surengė šešis posėdžius-apklausas. Per jas buvo parengtas tyrimo planas. Šiuo metu apklausti devyni asmenys, išreikalauta medžiaga iš Generalinės prokuratūros. Tai tik darbo pradžia, pateikti vienokias ar kitokias komisijos išvadas dar per anksti. Jarašiūnas kalba:

– Turime tik pačius pradinius duomenis, kurie leidžia suvokti įvykių eigą, tačiau kol kas daryti kokias nors išvadas apie tų įvykių prasmę yra ankstoka. Tyrimą stabdo paties deputato Šimėno sveikatos būklė. Komisijos atstovas išsiaiškino, kad šiuo metu jis yra Santariškėse, Neurologijos skyriuje. Gydanti gydytoja sako, kad jo sveikatos būklė gerėja. Kitą savaitę komisija galbūt galės apklausti ir patį deputatą Šimėną. Komisija yra nutarusi, kad tol, kol tyrimas nebaigtas, nė vienas komisijos narys neteikia kokių nors paaiškinimų dėl gautų duomenų ir neteikia savų komentarų. Tai tiek, ką aš jums galiu pasakyti šiuo metu. Būtų labai gerai, kad klausimų neužduotumėte.

Klausimų nėra.

Posėdžio pirmininkas Aleksandras Abišala informuoja, kad dalyvauti diskusijoje užsirašė Mandatų ir etikos komisijos pirmininkas Aloyzas Sakalas. Sako, tegul tai būna kaip papildomas pranešimas, siūlo diskusijos neplėtoti ir klausia deputatų, ar jie sutinka.

Niekas neprieštarauja.

Sakalas sako, kad jo neįtikina Šimėno paaiškinimai, kodėl jis nutarė dingti. Šimėno dingimą jis nori susieti su greitais sprendimais skiriant Vagnorių nauju Ministru Pirmininku. Primena, kad Vagnorius yra žadėjęs, kad atsiradus Šimėnui jis atsistatydins. Šito jis neįvykdė.

Žodį atsakyti gauna Vagnorius:

– Dabar dėl mano pasižadėjimo. Su kokiu malonumu aš jums atiduočiau tą savo vietą. Jeigu jūs norit, paimkit. Aš tik siūlau dabar, kadangi aš tokio žaidimo toliau žaisti nenoriu, tie, kurie šypsosi, tie, kurie yra laimingi, prašau, imkitės tos atsakomybės, eikite į tą jovalą, kuris yra padarytas per aštuonis mėnesius, pamatysit, kas ten darosi. O dabar aš siūlau, kadangi yra mano pažadėjimas, tik aš laukiu, kad kas nors pareikalautų iš manęs, pasakytų, kad tu turi. Aš negaliu kažkaip atėjęs pats pasakyti, kad aš atsistatydinu. Man kažkas turi pasakyti, kaip ir tiems ministrams, kuriuos palikom laikinai eiti pareigas. Jie eis tol, kol aš pasakysiu, kad jiems reikia atsistatydinti. Na, kitas klausimas, ar visiems reikia. Tai ir šiuo atveju aš noriu, kad Aukščiausioji Taryba išspręstų klausimą, ar aš turiu kelti savo atsistatydinimą. Prašau balsuoti dėl šio klausimo, ar aš turiu pateikti jums savo atsistatydinimą. Ir jeigu jūs nubalsuosit paprasta balsų dauguma, tada aš pateiksiu savo atsistatydinimą.

Aukščiausioji Taryba net nesvarsto, ar balsuoti dėl to, ką pasiūlė Vagnoriaus. Klausimas baigtas.

Komisija Šimėno dingimo aplinkybėms ištirti savo išvadas parengė vasario pabaigoje. Per tą laiką apklausė net 36 žmones, peržiūrėjo daugybę filmuotos

medžiagos, kai kuriuos paaiškinimus tikrino vietoje. Susidarė du stori tomai medžiagos. Paaiškėjo, kad sausio 12-ąją Šimėnas į Turniškes grįžo prieš pat vidurnaktį ir nuėjo miegoti. Po kelių valandų, jau sausio 13-ąją, apie antrą valandą nakties jam paskambino Vyriausybės patarėjas Petras Dzikaras, o po kelių minučių – ministras Nasvytis ir informavo, kad užimtas Televizijos bokštas, Radijo ir televizijos komitetas, jis turįs skubiai atvykti į Vyriausybės rūmus, jam išsiųstas budintis automobilis. Šimėnas komisijai teigė, kad jis ir pats vyriausybiniu ir miesto telefonais bandė prisiskambinti į Aukščiausiąją Tarybą, norėjo išsiaiškinti, kas vyksta, bet, kaip jis sakė, jam to padaryti nepavyko, niekas į jo skambučius neatsakė. Susisiekti su Vyriausybės rūmais jis nebandė, galvojo, kad jie jau yra užimti. Tada jis paskambino savo geram draugui Kondrotui, kurį pažįsta nuo senų laikų, kartu mokėsi, ir paprašė atvažiuoti į Turniškes, išvežti jį iš Vilniaus. Kondrotas savo žiguliu prie Turniškių vartų milicijos posto atvyko apie trečią valandą nakties, paskambino Šimėnui, pasakė, kad jo laukia. Tuo pat metu į Turniškes atvažiavo iš Vyriausybės garažo atsiųstas budintis automobilis. Šimėnas nustebo, kad jį vairuoja ne jam pažįstamas vairuotojas, o žmogus, kurio jis visiškai nepažįsta. Šimėnas su šeima sėdo į šį automobilį, bet prie Turniškių vartų persėdo į Kondroto automobilį ir jo paprašė nuvežti į Druskininkus, į Ratnyčią, pas Ratnyčios kleboną Antaną Andriuškevičių. Pas jį atvažiavo apie šeštą valandą ryto. Šimėnas paprašė Kondroto grįžti į Vilnių ir pranešti Aukščiausiajai Tarybai, kad jis žino, kur Šimėnas yra, tad prireikus galės nurodyti. Šimėnas teigė, kad ir pats bandė miesto telefonu susisiekti su Aukščiausiąja Taryba, bet to padaryti jam nepavyko, nes nebuvo ryšio. Po aštuntos valandos iš televizijos laidų Šimėnas sužinojo, kad yra atleistas iš Ministro Pirmininko pareigų kaip nežinia kur esantis ir negalintis vykdyti savo pareigų, kad paskirtas naujas Ministras Pirmininkas. Šimėnas paprašė kunigo Andriuškevičiaus parūpinti jam automobilį, kad galėtų grįžti į Vilnių. Andriuškevičius surado taksi, Šimėnas į Vilnių atvažiavo apie dvyliktą valandą. Pirmiausia užsuko pas Kondrotą, į jo butą, iš jo sužinojo, kad šis apie dešimtą valandą pranešė Vaišvilai, kad žino, kur yra Šimėnas. Per radiją pasiklausė, kokia informacija perduodama iš Aukščiausiosios Tarybos, sužinojo, kad gali vykti į Aukščiausiąją Tarybą. Į Aukščiausiąją Tarybą Šimėnas atvyko apie ketvirtą valandą.

Komisija padarė išvadą, kad „A. Šimėno veiksmus, padarytus 1991 m. sausio 13 d., sąlygojo politinės situacijos sudėtingumas Lietuvoje, TSRS ginkluotųjų pajėgų vykdoma agresija prieš Lietuvos Respubliką, A. Šimėno politinis nepatyrimas, pervargimas, nepakankamas informuotumas, laiko apgalvoti sprendimus stoka. A. Šimėno psichologinę nuotaiką taip pat nulėmė išvakarėse susitikime su Jungtinės sąjūdžio frakcijos atstovais pasakyta žinia apie neva ekspremjerės pasakymą, kad jam liko būti premjeru iki 24 valandos.“ Komisija nerado įrodymų, kad Prunskienė būtų taip sakiusi, ji tai neigia. Šimėno psichologinei būklei įtakos turėjo ir tai, kad jo asmens sargybinis pranešė, jog pakeistas jo vairuotojas. Tai,

kad Šimėnas yra dirglus, jo veiksmai yra neadekvatūs situacijai, buvo pastebėta dar išvakarėse, kai jis susitiko su Aukščiausiosios Tarybos frakcijų atstovais. Komisija taip pat konstatavo, kad „nesurinkta įrodymų, leidžiančių paneigti paties A. Šimėno paaiškinimą, kad 1991 m. sausio 13 d. įvykius jis suvokė kaip valstybinį perversmą prieš teisėtą Lietuvos Respublikos valdžią ir ėmėsi veiksmų, kurie, pavykus perversmui, padėtų jam išlikti valstybės atstovu, o perversmui nepavykus, vėl imtis premjero pareigų. A. Šimėno nuomone, nepranešimas apie jo buvimo vietą Aukščiausiosios Tarybos vadovybei tik būtų padėjęs Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui V. Landsbergiui nuoširdžiai pranešti pasauliui apie jo dingimą. Be to, Lietuvai priešiškų jėgų sluoksniuose būtų buvusi sukelta sumaištis ir būtų laimėtas laikas sprendimams priimti." Komisija, įvertinusi tyrimo medžiagą, nutarė, kad „1991 m. sausio 12 d. A. Šimėnas sprendimus priėmė savo valia. Faktų, kad buvo tiesioginis spaudimas iš šalies, nenustatyta. Taip pat tai, kad A. Šimėno veiksmuose nebuvo tyčios pakenkti valstybei."

Kartu komisija atkreipė dėmesį į tai, kad „Lietuvos Respublikos ministrai, sausio 13-osios naktį buvę Lietuvos Respublikos Vyriausybės rūmuose, nesiėmė pakankamų priemonių skubiai organizuoti operatyvines priemones A. Šimėno buvimo vietai nustatyti. Tą nulėmė kalbomis pagrįstas įsitikinimas, kad A. Šimėnas veikė pagal specialų ministrams nežinomą planą. Aiškinantis tyrimą, pasirodė, kad jokių aiškių duomenų nėra." Priekaištų padaryta ir Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriui: „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyrius, perėmęs Lietuvos Respublikos vadovų apsaugą, neužtikrino tinkamos Lietuvos Respublikos Vyriausybės vadovo apsaugos."

Paskelbus komisijos išvadą žodžio paprašė Šimėnas. Ilgai kalbėjo apie tai, kodėl sutiko būti paskirtas Ministru Pirmininku, kas būtų buvę, jeigu būtų nesutikęs. Sakė, jog kai tik sužinojo, kad Federacinės Tarybos delegacija vasario 12 dieną nusileido Minske ir liko ten nakvoti, supratęs, kad tą naktį Lietuvoje bus bandyta įvykdyti valstybės perversmą, nuversti teisėtą valdžią. Žinių, kad Saudargas jau išvyko į užsienį ir galės atstovauti Vyriausybei, jis neturėjo. Jis neabejojo, kad Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės telefonų buvo klausomasi, būtų visiškai nesunku nustatyti, kas ir iš kur skambina. Vieną kartą bandė susisiekti su Aukščiausiosios Tarybos Pirmininku, bet nepavyko.

– Tokioje situacijoje teisėtos Vyriausybės reliktu galėjau išlikti tik aš. Jeigu kam nors bandysiu pranešti telefonu, kur aš esu, man niekas neleis dingti, nes perversmininkams pirmiausia reikalingas premjeras. Jo nesulaikius, perversmas jau nepavykęs. Jeigu būčiau atvykęs į Vyriausybės rūmus, perversmas vyktų pagal jų planą, nes būdamas rūmuose kaip nors sutrukdyti perversmui neturėjau jokių galimybių. Todėl nusprendžiau dingti ir savo pareigas vykdyti būdamas ne Ministrų Taryboje. Dingti taip, kad apie tai, kur aš esu, nežinotų ne tik perversmininkai, bet ir Aukščiausioji Taryba. Nes jeigu žinos Aukščiausioji

Taryba, žinos ir perversmininkai. Esu įsitikinęs, kad mano dingimas kur kas didesnę sumaištį sukėlė ne Aukščiausiojoje Taryboje, o perversmininkų štabe. Jie buvo priversti keisti perversmo scenarijų. Kai sužinojau, kad Saudargas jau užsienyje, man slapstytis jau nebuvo reikalo, nes Vyriausybės reliktas jau buvo.

Savo kalbą Šimėnas baigė taip: – Taigi, gerbiamieji deputatai, savo dingimo motyvus jums įvardijau ir kartu, manau, įrodžiau, kad visų pirma aš niekur nepabėgau, nedalyvavau perversmą rengusios grupės veikloje, nebuvau koks nors, kaip kai kas mėgsta įvardyti, V. Landsbergio šalininkų surežisuoto spektaklio vykdytojas. Manau, kad į visus pagrindinius klausimus, kuriuos potencialiai man galite užduoti, aš iš esmės ir atsakiau.

Kyla klausimų: ar reikia skelbti komisijos išvadas? Gal paskelbti tik dalį? O ką daryti su Šimėno paaiškinimais? Ar jis sutinka, kad jie būtų paskelbti? Gal prie komisijos išvadų pridėti ir kai kuriuos šiame posėdyje nuskambėjusius Prunskienės paaiškinimus, deputatų pastabas?

Landsbergis sako, kad iš Šimėno „mes išgirdome labai išsamią analizę, galbūt ji subjektyvi, bet ji paaiškina žmogaus veiksmus. Paaiškina veiksmus. Jeigu būtų nutarta skelbti komisijos išvadas, tai reikėtų pridėti ir iš tos motyvacijos, kurią pateikė Šimėnas. Žinoma, jeigu jis pats sutiktų."

Deputatai sutaria, kad šiandien nespręs, ar reikia skelbti komisijos išvadas ir kaip jas skelbti. Gal prie šio klausimo grįšime rytoj.

Komisija baigė darbą, visą savo surinktą medžiagą, du storus tomus, perdavė saugoti Sabučiui. Tuos du tomus jis užrakino seife, kuris stovėjo viename iš ketvirtame aukšte esančių tuščių kabinetų. Sakė, kad raktą nuo seifo turi tik jis, be jo žinios niekas tos medžiagos negaus. Po kelių dienų į Sabutį kreipėsi keli deputatai, prašydami parodyti komisijos medžiagą, jie nori įsitikinti, kad komisijos išvada tikrai yra paremta apklaustų žmonių paaiškinimais ir kita medžiaga. Gal komisija ką nors praleido ar ne taip interpretavo? Sabutis su deputatais nueina į kabinetą, kur stovi seifas, į kurį jis buvo padėjęs komisijos surinktą tyrimo medžiagą, atrakina seifą. Seifas tuščias! Visa medžiaga dingusi, nors, kaip sakė Sabutis, ji dar vakar vakare gulėjo seife. Kas dar, be jo, galėjo turėti seifo raktą, jis nežinąs.

Žinia, kad iš seifo, kurio raktą turėjo Sabutis, paslaptingai dingo visa komisijos surinkta tyrimo medžiaga, dar labiau pakurstė sklandžiusias kalbas, jog Šimėno dingimas galbūt buvo iš anksto surežisuotas. Esą tie, kurie norėjo iš Ministro Pirmininko pareigų pašalinti Šimėną ir premjeru padaryti Vagnorių, dabar bando paslėpti pėdsakus. Ant komisijos atlikto tyrimo buvo mestas abejonių šešėlis, nors abejoti jos išvada, kad Šimėnas sprendimą dingti priėmė savo valia, o faktų, kad jam buvo daromas koks nors spaudimas iš šalies, nenustatyta, nebuvo jokio pagrindo.

Bandymai išsiaiškinti, kaip iš seifo, kurio raktą turėjo Sabutis, galėjo dingti ten saugoma komisijos atlikto tyrimo medžiaga, nieko nedavė. Atvirai kalbant,

man susidarė įspūdis, kad niekas rimtai to ir nemėgino aiškintis. Medžiagos dingimas iš seifo liko toks pat paslaptingas, kaip ir paties Šimėno dingimas.

XLIX

Gorbačiovas buvo įsiutęs. Ant Dmitrijaus Jazovo, Egoro Ligačiovo, Vladimiro Kriučkovo ir daugybės kitų, kurie jį nuolat spaudė prieš Lietuvą imtis ryžtingų veiksmų. Sakė, kad, jeigu jų nesiims dabar, po to bus vėlu. Žinojo, kad jie melavo, kai jau kelis pastaruosius mėnesius jam tvirtino, jog Lietuvoje darbo žmonės yra prieš Landsbergį ir jo Aukščiausiąją Tarybą, kad žmonės pavargo nuo ekonominių sunkumų, pakaks tik stipresnio postūmio iš Maskvos ir sąjūdiečių valdžia sugrius, dauguma gyventojų remia Burokevičiaus partiją. Jis turi ir kitokią, tikrą informaciją. Aišku, kad absoliuti dauguma lietuvių nori nepriklausomybės, palaiko ir remia valdžią, kurią patys pirmą kartą per šešiasdešimt metų išsirinko laisvai. Bet jis niekada neleis, kad Lietuva atsiskirtų nuo Sovietų Sąjungos, būtų nepriklausoma. Jis atėjo reformuoti Sovietų Sąjungos, bus nauja sąjunginė sutartis, respublikos gaus daugiau teisių, bet centras išlaikys visus lemiamus svertus. Kitaip nebus. Gaila, kad Landsbergis to nesupranta, yra užsispyręs, vis primena, kad Lietuva į Sovietų Sąjungą pateko ne savo noru, Lietuva jau paskelbė nepriklausomybę ir jokių naujų sąjunginių sutarčių net nesvarstys, esą tai Sovietų Sąjungos vidaus reikalas. Dar primena liaudies deputatų suvažiavimo nutarimą dėl Molotovo–Ribentropo pakto ir jo slaptųjų protokolų. Ne, galvojo Gorbačiovas, Lietuva iš Sovietų Sąjungos nepabėgs. Neleisime pabėgti. Kitaip ir latviai, ir estai paseks jos pavyzdžiu. Ilgai laukti nereikės. O jeigu to užsimanys ir kitos respublikos? Ne, to tikrai nebus. O Jazovas, Varenikovas, Kriučkovas yra tikri liurbiai ir ištižėliai. Jų žinioje tūkstančiai kariškių, specialūs desantininkų daliniai, pagaliau, tankai, šarvuočiai, o nesugebėjo užimti Aukščiausiosios Tarybos, suimti deputatų, išsklaidyti žmonių minios. Na ir kas, kad būtų daug aukų. Juk ir Jazovas, ir Kriučkovas, ir Varenikovas, ir visi, kas dalyvavo, kai svarstėme, ką daryti su Lietuva, gerai suprato, jog aš neprieštarauju, kad Lietuvos valdžia būtų nuversta bet kokiais būdais, net karine jėga. Įsakymo tai padaryti nedaviau, nes gerai supratau, kad jeigu paaiškėtų, jog daviau tokį įsakymą, mano kaip demokrato ir reformatoriaus įvaizdžiui būtų galas. Ne tik šalyje, bet, svarbiausia, užsienyje. Bet kariškiams aiškiai daviau suprasti: darykite, veikite ryžtingai. Išvakarėse paskelbėme, kad Federacijos Taryba nutarė, jog situacija bus sprendžiama taikiomis priemonėmis. Tai gerokai sumažino Vilniaus budrumą, nemažai deputatų, kurie kelias dienas laukė puolimo ir likdavo nakvoti Aukščiausiojoje Taryboje, grįžo į namus. Lėktuvą su Federacinės Tarybos atstovais, kuriuos nusiuntėme į Vilnių, specialiai nutupdėme Minske, kad netrukdytų kariškiams. Rytoj Vilniuje jų turėjo laukti nauja valdžia. Bet kariškiams aiškiai pasakiau: jeigu jiems nepasiseks, aš niekuo dėtas, apie tai nieko nežinojau. Matė, kad

kariškiai jį suprato teisingai. Net žadėjo, kad jiems nereikės daug laiko, per šią naktį viską sutvarkys, rytoj Lietuvoje bus kita valdžia, ji iš karto paprašys įvesti tiesioginį prezidentinį valdymą. Nedvejosiu nė minutės, iš karto įvesiu. Laukiau visą naktį, nemiegojau. Žinojau, kad Landsbergis puls manęs ieškoti, skambins. Tikrai skambino, kelis kartus. Į jo skambučius neatsiliepiau, įspėjau padėjėjus, kad jeigu skambins Landsbergis, aš miegu, jie neturi teisės manęs pažadinti, apie jo skambutį mane būtinai informuos anksti ryte ir pan. Tegul pasinervina. Kariškiai iki ryto užbaigs tai, ką pradėjo vidurnaktį. O ką iš kariškių ir KGB vadų girdžiu dabar? Prie Aukščiausiosios Tarybos buvo labai daug žmonių, jie būtų nesitraukę, tuo įsitikinome prie Televizijos bokšto. Aukščiausiojoje Taryboje daug deputatų, taip pat savanorių gynėjų. Jeigu būtume šturmavę, per žmonių jūrą būtų tekę brautis su tankais ir šarvuočiais, Aukščiausiojoje Taryboje vyktų kautynės, būtų labai daug aukų, žūtų ir deputatų. Nenorėjome jums pakenkti. Tegul viskas nurimsta, praėjus kuriam laikui pabandysime vėl. Jau pakenkėte, daugiau neįmanoma pakenkti. Apie tai, kas vyko Vilniuje, jau žino visas pasaulis, viešoji nuomonė jau Lietuvos pusėje. Kaip viską, kas vyko, leidote filmuoti kažkokiam norvegų žurnalistui! Jo medžiagą rodo didžiausios įvairių valstybių televizijos. Nors Bušas, Kolis ir Miteranas kol kas tyli, bet jų reakcijos ilgai laukti nereikės, ją galima nuspėti – pareikalaus nedelsiant sustabdyti karinės jėgos naudojimą, primins apie mano duotus pažadus nenaudoti jėgos prieš Lietuvą ir kitas Baltijos valstybes. Dar suabejos, ar verta su manim tęsti derybas dėl milijardinių kreditų, įvairių naujausių technologijų pardavimo, nes neaišku, ar po to, kas įvyko Vilniuje, tam pritars jų valstybių parlamentai. Jau dabar iš įvairių valstybių ateina protestai, jų daugės. Jam jau kelis kartus skambino Jelcinas, griežtai reikalauja tuojau pat sustabdyti kariškius, nenaudoti kariuomenės, sako, kad tai antikonstituciniai veiksmai. Tai ne tik jo, bet ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo kategoriškas reikalavimas. Net grasina, kad pats kreipsis į Pabaltijo respublikose dislokuotus kariškius, paragins nenaudoti ginklo prieš taikius gyventojus.

Gorbačiovas suprato, kad antrą kartą negalės leisti panaudoti karinės jėgos. Šį kartą lietuviai atsilaikė, bet tegul negalvoja, kad jis daugiau nieko nedarys. Nepriklausomybės jie negaus.

Gorbačiovas prisiminė savo klausimą, kurį prieš metus, devyniasdešimtųjų sausį, uždavė Vilniuje. Tada jis lankėsi Lietuvoje, tiesa, dar Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje. Kad jis turi vykti į Lietuvą, nutarė partijos CK politbiuras: jis turįs vietoje išsiaiškinti, kas ten iš tiesų vyksta, ar tikrai yra grėsmė, kaip informuoja KGB, kad rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą gali laimėti Sąjūdis ir kad nauja Aukščiausioji Taryba gali paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, Lietuva gali atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos.

– Ar jūs tikrai norite atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos? – Vilniuje, susitikime su Lietuvos mokslo ir kūrybine inteligentija, tada paklausė Gorbačiovas.

Geriau to klausimo nebūtų uždavęs. Iki tol jis gana vykusiai valdė salę, nusodino kelis profesorius, kurie bandė pasakyti, kad Lietuvai jau nepakanka didesnio ekonominio savarankiškumo, jai reikia daug daugiau. Manė, kad jeigu tiesiai paklaus, ar Lietuva tikrai nori atsiskirti, pasigirs nemažai balsų – norime, bet dar daugiau bus tokių, kurie sakys, kad svarstome, dar pagalvosime. Jam reikia būtent to. Na, štai, draugai, matote, ne visi to nori, ir šioje salėje yra daug blaiviai mąstančių žmonių, kurie supranta, kad atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos veda lietuvių tautą į pražūtį. Kalbės apie persitvarkymą ir būsimas reformas, toliau įtikinės salę, kad jos bus sėkmingos, Sovietų Sąjunga iš esmės pasikeis, žmonės gyvens geriau. Bet kai salė, atsakydama į jo klausimą, vienu balsu garsiai nedvejodama atsakė – taip, norime atsiskirti, – ir pati sau pradėjo ploti, jis suprato, kad susidūrė su auditorija, su kokia jam per penkerius metus, kai yra valdžioje, niekada anksčiau neteko susidurti. Apie tai, kad nori atsiskirti, jam tiesiai ir atvirai atsakė ne kokie nors Sąjūdžio ekstremistai ar radikalai, o Lietuvos inteligentijos, mokslo ir kultūros žiedas. Jis prisimena ne visas kalbėjusių pavardes, bet tai, kad prie kiekvieno iš jų buvo pridedama, jog kalbės nusipelnęs kultūros ir meno veikėjas, nusipelnęs artistas, liaudies artistas, nusipelnęs rašytojas, įvairių sąjunginių ir respublikos premijų laureatas, jam įstrigo. Į tą susitikimą su Lietuvos mokslo ir kūrybine inteligentija važiavo gerai nusiteikęs, tikėdamasis, jog tai, kad jame pasakys, jog rengiama nauja sąjunginė sutartis, kad Sovietų Sąjunga bus stipriai reformuota, respublikos turės daugiau teisių, o, svarbiausia, kad rengiamas išstojimo iš Sovietų Sąjungos įstatymas, bus pagrindinė naujiena ne tik Sovietų Sąjungai, bet ir Vakarų pasauliui. Tai, ką jis pasakys, dar labiau įtvirtins jo kaip reformatoriaus įvaizdį, šios naujienos visuomenėje bus sutiktos labai palankiai, jos nugesins lietuvių norą skelbti nepriklausomybę. Bet nieko panašaus neatsitiko. Priešingai. Jo žodžiai, kad Sovietų Sąjunga bus reformuota pagal naują sutartį, kad rengiamas įstatymas, pagal kurį respublikos turės teisę pasitraukti iš Sovietų Sąjungos, svarbiausia naujiena tapo tik užsienio žurnalistams, kurių buvo privažiavę labai daug, bet ne lietuviams. Lietuviai buvo aiškiai nusivylę, jie laukė daug daugiau. Ko gero, tikėjosi, kad bus pažadėta pašalinti Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes, kad Lietuva galės laisvai apsispręsti, ar likti Sovietų Sąjungoje. Kalbėjusieji ne vieną kartą minėjo tą nelemtą liaudies deputatų suvažiavimo nutarimą, lyg jis nežinotų, ką nutarė suvažiavimas. Kaip jie nesupranta, jog tai, kad paktas ir jo slaptieji protokolai buvo pasmerkti, dar nereiškia, kad Lietuva įgijo teisę atsiskirti. Ne, nereikėjo tiesiai klausti, ar tikrai norite atsiskirti. Padarė klaidą, pats save įvarė į kampą. O kai pabandė aiškinti, kad Lietuvai be Sovietų Sąjungos bus labai sunku, nežinote, kiek realiai kainuoja dujos, nafta ir kitos žaliavos, ant kurių laikosi Lietuvos pramonė, už viską, ką dabar beveik dykai gaunate iš Sovietų Sąjungos, teks mokėti tvirta valiuta, salėje nuvilnijo lengvas šurmulys ir atodūsis, pasigirdo – nesijaudinkite, kaip nors išgyvensime ir be Sovietų Sąjungos. Štai taip, Lietuva išgyvens ir be Sovietų

Sąjungos. Viskas daug rimčiau, negu jis manė prieš atvykdamas čia. Tai tik pradžia. Ką teks daryti, jeigu naujoje Aukščiausiojoje Taryboje dominuos tie, kurie mąsto taip pat kaip ir šie žmonės, kurie neslepia, kad nori atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos? Tik naivuoliai gali nesuprasti, kad jeigu Lietuva paskelbs nepriklausomybę, Sovietų Sąjungai kils mirtinas pavojus.

Gorbačiovas suprato, kad jo pranešimas ir naujos idėjos, ypač apie išstojimo mechanizmą, susirinkusiems nepadarė to įspūdžio, kurio tikėjosi. Susirinkusieji net neslėpė, kad netiki jo idėjomis, jo reformas laiko pusinėmis, nepakankamomis, neduosiančiomis laukiamų rezultatų. Jeigu jie žinotų, kad net tai, ką jis siūlo, Maskvoje susilaukia didžiulio pasipriešinimo.

Gorbačiovo nuotaika visiškai sugedo. Visą kelią, kol iš Spaudos rūmų važiavo į Latvių gatvėje esančius Svečių namus, kuriuose buvo apgyvendintas, tylėjo. Jo žmona Raisa taip pat nepratarė nė žodžio. Dar niekur jos vyro nebuvo klausomasi taip atsainiai, dar niekada jo žodžiai nebuvo sutikti taip abejingai ir šaltai, kaip ką tik įvyko Spaudos rūmuose. Visos jo idėjos buvo beveik atvirai atmetamos. Kitose respublikose vykusiuose susitikimuose Gorbačiovo žodžiai, kad respublikos greitai turės didesnį ekonominį savarankiškumą, sukeldavo pritarimą, net šūksnius, kad to seniai reikėjo, ilgai nedelskite, o čia per salę nuvilnijo didelio nusivylimo banga. Jeigu jos vyras nebūtų partijos generalinis sekretorius, realus Sovietų Sąjungos vadovas, salė, ko gero, būtų reagavusi dar blogiau.

Brazauskas, kuris važiavo kartu, taip pat visą kelią tylėjo. Jam buvo nepatogu prieš Gorbačiovą, šiaip ar taip svečias. Galėjo neklausti salės, ar tikrai norite atsiskirti. Vadimas Medvedevas galėjo įspėti, kad taip tiesmukai geriau neklausti. Juk dar prieš atvykstant Gorbačiovui, kai su Brazausku lankėsi įvairiuose darbo kolektyvuose, ten ne kartą girdėjo, kad Lietuva nori būti savarankiška. Vos išgirdęs Gorbačiovo klausimą Brazauskas jau žinojo, ką atsakys susirinkusieji salėje. Taip, norime atsiskirti. Pačiam ne kartą teko atsakinėti į panašų klausimą. Maskvoje dar šiaip ne taip išsisukdavo, bet Lietuvoje iš jo vis dažniau buvo reikalaujama aiškiai atsakyti: ar jis už Lietuvos nepriklausomybę? Ar jo komunistų partija, nors ir atsiskyrė nuo Maskvos, yra už nepriklausomybę? Stengdavosi tiesiai neatsakyti, kalbėdavo apie suvereniteto didinimą, apie tai, kad negalime staiga imti ir nutraukti visų santykių su Sovietų Sąjunga, su Maskva turėsime derėtis. Be naftos, dujų, žaliavų, kurias pigiai gauname iš Sovietų Sąjungos, bus labai sunku, galime neišgyventi. Ir dar kažką panašaus. Supranta, kad toks jo vinguriavimas žmonėms nepatinka, kad jie nori aiškumo, kad kuo toliau, tuo sunkiau bus išsisukinėti nuo tiesaus atsakymo. Jaučia, kad žmonės tikrai siekia laisvės ir nepriklausomybės, kad jiems jau nepakanka pažadų apie didesnį suverenitetą ir ekonominį savarankiškumą. Bet dar nėra apsisprendęs, kokiu keliu Lietuva turi eiti į savarankiškumą, todėl tiesiai ir neatsako, ar yra už nepriklausomybę. Netikėtai pagauna save, kad jo mintyse vėl sukasi žodžiai „didesnis suverenitetas“, „didesnis ekonominis savarankiškumas“, „daugiau

teisių“, o ne „nepriklausomybė“. Žodis „nepriklausomybė“ jam kol kas nepriimtinas. Nepriklausomybė dabar, staiga – ne, tai per daug radikalu. Jis negali taip stipriai rizikuoti, tai tik suerzins Maskvą, o Lietuvai nieko gero neduos. Apie nepriklausomybę su Maskva reikia kalbėtis, bet atsargiai, palaipsniui siekiant kuo daugiau savarankiškumo. Po to derybos dėl nepriklausomybės. Kito kelio jis kol kas nemato. Gorbačiovas ką tik pats įsitikino, kokios nuotaikos pradėjo dominuoti Lietuvoje, gal geriau supras, kodėl jis priverstas laviruoti Maskvoje. Gal mažiau priekaištaus. Ir mažiau gąsdins.

Gorbačiovas pusryčiavo tik su Raisa.

– Tokia mūsų tradicija, mes pusryčius visada valgome tik dviese, ramiai pasikalbame, aptariame įvairius reikalus, – jau per pirmą vakarienę pasakė Brazauskui. – Su jumis pietausime ir vakarieniausime, laiko pasišnekėti tikrai pakaks. Aš dar tikiu, jog jūs už tai, kad Sovietų Sąjunga liktų vieninga, dar galite suvaldyti situaciją. Ir partijos CK, ir jo politbiuras jumis kol kas pasitiki. Nors man jau ne vienas ir Maskvoje, ir čia, Lietuvoje, sakė, kad Brazausku iki galo pasitikėti negalima, jis jau perėjo į Sąjūdžio pusę. Supraskite, Algirdai Kazimierovičiau, Lietuva negali štai taip imti ir atsiskirti. Matau, kad Lietuvoje turite didelį autoritetą, žmonės jus mėgsta, panaudokite tai, neleiskite įsibėgėti iščentrinėms jėgoms, nes bus blogai. Ne tik jums, bet ir Lietuvai, taip pat ir man, ir visai Sovietų Sąjungai. Aš asmeniškai pažadu jums padėti.

Nesmagumą, net kartėlį, kurį Gorbačiovas vakar patyrė susitikime Spaudos rūmuose, šiek tiek praskaidrino kitą dieną įvykęs jo susitikimas su partiniu ir tarybiniu aktyvu. Čia Gorbačiovas jautėsi savo stichijoje. Vėl aistringai kalba apie tai, kad perestroika buvo būtina, demokratija ir viešumas jau duoda vaisių, daromi realūs žingsniai reformuoti Sovietų Sąjungą, rengiama nauja sąjunginė sutartis, respublikos turės daugiau suvereniteto, ekonominio savarankiškumo. Ir panašiai, ir taip toliau. Procesai jau prasidėjo, jų nesustabdysi, visi turime susitelkti, ir centre, ir čia, vietose, nes laukia daug darbų. Jų negalime atidėlioti. Nors susirinkusiems visa tai jau daug kartų girdėta, Gorbačiovas nepasakė nieko naujo, jie pritariamai linkčiojo. Abejingumo ir nusivylimo, kuris po jo panašios kalbos vakar tvyrojo Spaudos rūmuose ir kuris jį taip sunkiai prislėgė, šioje salėje nejuto. Pagalvojo, gal Lietuvoje dar ne viskas prarasta, juk štai, žmonės, suvažiavę iš įvairių Lietuvos rajonų ir miestų, jį palaiko. Kai kurie net priekaištauja, kad per daug liberaliai žiūri į Sąjūdį, jame daug radikalų ir ekstremistų, jie bando Lietuvą nuvesti klaidingu keliu, rengiasi atskirti nuo Sovietų Sąjungos. Jis raginamas veikti ryžtingiau, neleisti laisvai veikti tiems, kas propaguoja pavojingas separatistines idėjas, sutvarkyti spaudą, kuri naudojasi jo paskelbtu viešumu ir palaiko atsiskyrimo idėjas. Tai akmenėliai į Brazausko daržą, mato, kad jis nepatenkintas, pradeda muistytis. Gorbačiovas girdi, kad šie žmonės nori likti gyventi vieningoje Sovietų Sąjungoje, nenori, kad ji būtų sugriauta. Tai, kaip jį priima sėdintys šioje salėje, jam labai svarbu, bet jis supranta, kad tai tik aktyvas,

o aktyvas visur, ne tik Lietuvoje, dažnai linkęs sakyti tai, ką nori išgirsti aukštesni partiniai vadovai, o ypač atvykę iš centro. Mandagiai išklauso, atsargiai išdėsto kokį nors pageidavimą, bet su tuo, ką sako centrinės valdžios atstovas, iš esmės sutinka, nesiginčija. Po vakarykščio susitikimo su kūrybine inteligentija ir mokslo darbuotojais jis nėra tikras, kad šie žmonės, kurie pirmą ir paskutinį kartą mato SSKP CK generalinį sekretorių, yra visiškai atviri. Ar jie tikrai mąsto taip, kaip kalba, ar tikrai perteikia tas nuotaikas, kurios pastaruoju metu vyrauja Lietuvoje? Vakar jis girdėjo visiškai kitus žodžius, priešingą nuomonę. Gal jie tik nori pasirodyti, kad yra ištikimi partiečiai, o atvirai pasakyti, ką galvoja apie jo perestroikos politiką, nedrįsta? Bet jis dar lankysis gamyklose, kolūkiuose, kalbėsis ne tik su jų direktoriais ir partijos komitetų sekretoriais, bet ir su paprastais darbininkais, kolūkiečiais, klaus, ar ir jie, paprasti darbo žmonės, nori atsiskirti. Jis turi pajusti, ko iš tikrųjų siekia dauguma lietuvių. Jam rūpi išsiaiškinti ir tai, kaip Lietuvoje vykstančius šiuos procesus vertina ir priima čia gyvenantys rusai ir kitų tautybių rusakalbiai žmonės.

– Michailai Sergejevičiau, nuvykite į Kuro aparatūros gamyklą, – pasiūlo Vadimas Medvedevas.

Jis vienas iš SSKP CK sekretorių, į Lietuvą su CK darbuotojų brigada atvyko prieš savaitę, yra atsakingas už Gorbačiovo vizito organizavimą. Sako, kad per tą laiką apvažinėjo beveik visą respubliką, lankėsi įvairiose gamyklose. Kuro aparatūra yra viena didžiausių sąjunginio pavaldumo įmonių, susijusi su gynybos pramone, svarbiausia, joje dominuoja ne lietuviai, tai daugiatautis kolektyvas, jame labai daug rusų ir kitų rusakalbių. Daug kas iš jų į Lietuvą atvyko iš karto po karo, jie net neįsivaizduoja, kad Lietuva gali būti ne Sovietų Sąjungos sudėtyje. Jie tikrai turės ką pasakyti, jie tikisi, kad juos išgirsite. O nerimo jie turi daug.

Pasitiko gamyklos direktorius, partijos komiteto sekretorius, cechų vadovai. Salėje, kaip ir per kitus susitikimus, daugybė žmonių. Gorbačiovas stengiasi kuo paprastesniais žodžiais paaiškinti, kas vyksta Sovietų Sąjungoje, su kokiais iššūkiais susidūrė perestroika, kokios reformos jau pradėtos, kokių bus imtasi artimiausioje ateityje. Nuo perestroikos kurso nesitrauksime, kalba jis, kito kelio pagerinti žmonių gyvenimą nėra. Jis žinąs, kad Lietuvoje prasidėjo procesai, kurie kelia nerimą ne tik Sovietų Sąjungos vadovybei, bet ir Lietuvos darbo žmonėms, taip pat ir jums. Sako, kad atvyko norėdamas išsiaiškinti, kas čia iš tikrųjų vyksta, kas labiausiai jaudina žmones, pirmiausia paprastus darbininkus ir kolūkiečius, darbo kolektyvus. Jis girdėjęs, kad dėl savo ateities ypač susirūpinę Lietuvoje gyvenantys rusai ir kiti rusakalbiai. Šiandien turime progą apie visa tai atvirai pasikalbėti.

– Na, ką galvojate apie perestroiką, ar ją palaikote, ką turime daryti kitaip? Dėstykite viską atvirai, man labai svarbu žinoti, ką jūs galvojate.

Mato daugybę pakeltų rankų. Direktorius suteikia žodį tai vienam, tai kitam. Greitai supranta, jog su kai kuriais iš anksto sutarta, kad jie kalbės. Ko gero,

sutarta ir tai, ką sakys. Tai standartinės kalbos: pritariame partijos kursui, perestroika yra būtina, mes ją palaikome, bet yra tam tikrų trūkumų, juos reikia skubiai taisyti. Jis stengiasi pastebėti tuos, kurie spontaniškai kelią rankas. Jie gali pasakyti tai, kas jiems tikrai guli ant širdies. Pats tai vienam, tai kitam ranka parodo: galite kalbėti. Išgirsta tai, ką ne kartą yra girdėjęs ir kituose susitikimuose: pragyventi sunku, nors gamykloje atlyginimai didesni negu kitur, labai trūksta būtiniausių buitinių ir kitų prekių, ne visada po darbo parduotuvėse gali nusipirkti mėsos ir kitų produktų, reikia ne kosmetinių, o tikrų reformų, jau pavargome nuo pažadų. Jis ne kartą yra tai girdėjęs ir kitur, gerai žino, kad šalyje trūksta visko. Sako, kad dėl to ir pradėjo perestroiką, kad žmonių gyvenimas pagerėtų. Suklūsta, kai išgirsta, kad Lietuvoje valdžią ima Sąjūdis, komunistų partija nesugeba prisitaikyti prie naujų aplinkybių, veikia pasenusiais metodais, kad kai kurie laikraščiai pasidavė ekstremistinių jėgų spaudimui, skatina atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos. Michailai Sergejevičiau, patikėkite, jeigu viskas ir toliau vyks taip, kaip vyko iki šiol, rinkimus laimės Sąjūdis. Jis jau privertė dabartinę Aukščiausiąją Tarybą priimti pilietybės įstatymą, davė dvejus metus apsispręsti, ar norime tapti Lietuvos piliečiais, jeigu jais tapsime, – neteksime Sovietų Sąjungos pilietybės, o jeigu netapsime Lietuvos piliečiais, – Lietuvoje būsime užsieniečiai. Rinkimų teisę turės tik Lietuvos piliečiai, vadinasi, mes jos neturėsime. Sąjūdis valdžią privertė priimti ir valstybinės kalbos įstatymą, tik lietuvių kalba yra valstybinė, o apie rusų kalbą net neužsimenama. Ar suprantate, ką tai reiškia? Daug rusų ir kitų tautybių rusakalbių, kurie atvyko į Lietuvą po karo ar gimė jų šeimose, lietuvių kalbos nemoka. Per visą tą laiką jos mums tiesiog nereikėjo, pats gerai žinote, kad bendranacionalinio bendravimo kalba visada buvo rusų kalba, taip ir turėjo likti. Bet viskas staiga apsivertė, dabar tuos, kurie nemoka lietuviškai, pradės atleidinėti iš darbo, jie negalės užimti jokių vadovaujamų pareigų. Kaip reikės išlaikyti šeimas, vaikus? Kodėl nebuvo nustatyta, kad yra dvi valstybinės kalbos – lietuvių ir rusų? Ar mūsų vaikai turės būti tik juodadarbiai, nes jie taip pat nemoka lietuvių kalbos, jų nepriims į universitetą ar kitas aukštąsias mokyklas. Mums vis dažniau tiesiai į akis sako: jeigu Lietuvoje nepatinka, grįžkite ten, iš kur atvykote. Vadina okupantais. Negalime visko mesti ir išvažiuoti. Neturime kur, norime likti gyventi čia, mums čia patinka. Bet nenorime būti antrarūšiai žmonės, norime turėti visas teises, norime jaustis saugūs. Ar galite mums tai užtikrinti? Turite mus ginti, negalite mūsų palikti vienų.

Gorbačiovas ramino, kad jis neleis diskriminuoti nei rusų, nei kitų tautybių rusakalbių. Sovietų Sąjunga labai daug investavo į Lietuvos pramonę, iš įvairių jos vietovių į Lietuvą atvykę specialistai statė gamyklas, elektrines, kūrė pramonę, tiesė kelius. Be Sovietų Sąjungos Lietuva nebūtų tiek išsivysčiusi, kokia yra dabar. Jis ir visa Sovietų Sąjungos vadovybė iš Lietuvos vadovų griežtai pareikalaus, kad nebūtų jokios diskriminacijos kalbos ar tautybės pagrindu, o

vietinis pilietybės įstatymas prieštarauja Sovietų Sąjungos pilietybės įstatymui, todėl yra negaliojantis, nekreipkite į jį dėmesio, esate ir liksite ir Lietuvos TSR, ir TSRS piliečiai. Nesibaiminkite, visos jūsų teisės bus užtikrintos, niekam neleisime jų pažeisti.

Eidamas per cechą pamato pagyvenusį darbininką, laikantį savadarbį plakatą su užrašu rusų kalba. Darbininkas Zenys Lisauskas stovėjo visiškai netoli perėjimo. Jeigu Gorbačiovas lyg niekur nieko praeitų pro šalį, aplinkiniai galėtų pagalvoti, kad jis tik apsimetė, kad nemato plakato. Ne, jis nepraeis pro šalį, jis prieis ir pasikalbės.

– Nagi, kas čia parašyta? Ne daugiau teisių, o visiška nepriklausomybė. Kokia nepriklausomybė?

– Aš gimiau nepriklausomoje Lietuvoje ir turiu mirti nepriklausomoje Lietuvoje.

– Kas jums pavedė parašyti šitą plakatą?

– Aš pats, asmeniškai.

– Jūs parašėte „visiška nepriklausomybė“. Vadinasi, iš Sąjungos išsiruošėte išeiti?

– Taip. Anksčiau ar vėliau...

– Jūs viską apgalvojote ir viską žinote?

– Na, taip, žinoma...

Tokio atvirumo Gorbačiovas nesitikėjo. Dar niekas jam tiesiai į akis nedrįso pasakyti to, ką pasakė šis pagyvenęs darbininkas. Net Spaudos rūmuose niekas taip nekalbėjo. Kad nori atsiskirti, jis išgirdo iš salės. Pats uždavė tą nevykusį klausimą, atsakymas buvo kolektyvinis, o ne konkretaus žmogaus. O čia jam be jokių užuolankų paprastas šaltkalvis sako, kad trokšta numirti nepriklausomoje Lietuvoje, ji anksčiau ar vėliau atsiskirs. Ne, jis to nepakęs, jis paaiškins, kad to nebus.

– Ką, manote, mane sutrikdysite? Nesutrikdysite manęs, – įsikarščiavo Gorbačiovas.

Kad per daug įsiaudrino, Gorbačiovas suprato tik tada, kai Raisa pradėjo jį tyliai raminti.

– Miša, Miša, nustok... – išgirdo jos tylų prašymą.

Pajuto, kad Raisa jį lengvai, bet ryžtingai traukia už rankovės, lyg norėtų, kad jis atsitrauktų nuo darbininko, eitų toliau, kaip ir buvo numatyta, į kitą cechą. Suvokė, kad neturėjo iškėlęs smilių grūmoti šiam pagyvenusiam darbininkui. Tie, kurie stovėjo arčiau, neturėjo matyti, kad darbininko atsakymai jį suerzino. Bet argi gali išlikti ramus, kai girdi tokius atsakymus?

– Sunku jums bus, – mestelėjo darbininkui ir pasuko į kitą cechą.

Bet čia pat iš jo išgirdo:

– Kur? Į Jakutiją išvešite?

Mintis, kad Lietuva tikrai nori atsiskirti, netilpo Gorbačiovo galvoje. Ji jam buvo visiškai nepriimtina, to apskritai negali būti. Na ir kas, kad Konstitucijoje įrašyta, jog sąjunginės respublikos turi teisę išstoti iš Sąjungos. Kai jam tai priminė kažkoks užsienio žurnalistas, jis pajuokavo, kad komunistų partija tam ir yra, kad toks noras joms niekada nekiltų. Gerai, kad atsisakė atvykti į Sąjūdžio surengtą mitingą, jie tai pavadino tautos sueiga. Nors Landsbergis per radiją jį viešai kvietė ateiti į Katedros aikštę ir iš joje susirinkusių žmonių, o ne iš partinių funkcionierių išgirsti, ko iš tikrųjų siekia lietuvių tauta, nutarė nerizikuoti. Jau Spaudos rūmuose suprato, kad jo žodžiai apie reformas, atsinaujinančią Sovietų Sąjungą, išstojimo įstatymą ir kitus dalykus susirinkusiems nedaro jokio įspūdžio, lietuviai nori daug daugiau. Kitą dieną vienas laikraštis jam replikavo: „Jie vėl sprendžia, ką su mumis daryti. 1940 metais kažkodėl nereikėjo jokių gudrių mechanizmų, pakako gyvulinių vagonų." Susirinkusiems aikštėje jis nepasakytų nieko naujo. Medvedevas jį įspėjo, kad aikštėje ir jos prieigose gali susirinkti labai daug žmonių, vėliau sakė, kad jų buvo apie trisdešimt tūkstančių. Jie nori, kad Gorbačiovas tiesiai iš jų išgirstų, ko jie jau seniai trokšta. Plakatuose lietuvių, rusų ir anglų kalbomis parašyta, kad Lietuva 1940 metais buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota, ji nori būti laisva. Plakatų, kurie palaikytų Gorbačiovą, remtų jo politiką, vos vienas kitas. Perestroika minima tik tiek, kad atėjo laikas atstatyti istorinį teisingumą, pasmerkti prievartinį Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos. Akivaizdu, kad mitinge iš jo bus pareikalauta suteikti Lietuvai laisvę, pašalinti Molotovo–Ribentropo pakto padarinius, bus priminta ir apie sovietinę okupaciją, ir apie lenininę tautų apsisprendimo teisę. Vadimas Medvedevas ir kiti, kurie lydėjo Gorbačiovą, jam primygtinai pataria mitinge nedalyvauti. Jie nenori, kad viso pasaulio televizijos parodytų daugiatūkstantinį mitingą su tokiais plakatais. Gorbačiovas neturi dalyvauti mitinguose, kuriuose atvirai keliami tokie separatistiniai reikalavimai, kurstomos atsiskyrimo nuotaikos.

– Ar pagalvojote, kas atsitiktų, jeigu jums kalbant žmonių minia pradėtų nepritariamai ūžti ar net švilpti? – klausia Medvedevas.

Vakarų televizijoms būtų gardus kąsnelis, jos to labai laukia.

– Ar neperdedate? To dar niekur nebuvo, nė vienoje respublikoje, mane visur išklausydavo, o pabaigoje plodavo. Net Spaudos rūmuose plojo.

Nors Medvedevas jo balse girdi susierzinimo gaideles, bando atkalbinėti toliau.

– Taip, tikrai to niekur nebuvo, bet, Michailai Sergejevičiau, sutikite, kad nė vienoje kitoje respublikoje, kurioje prieš tai lankėtės, negirdėjote, kad ji norėtų atsiskirti, norėtų būti nepriklausoma. Jūs geriau negu aš žinote, kad situacija Lietuvoje yra visiškai kitokia negu kituose regionuose, matote, kiek daug žmonių palaiko separatistus. Jeigu nueisite į mitingą, į kurį jus viešai pakvietė ne kas kitas, o Sąjūdžio vadovas Landsbergis, ar tai nebus suprasta, kad palaikote

Sąjūdį ir jo reikalavimus? Paaiškinti, kodėl nepanorote susitikti su žmonėmis Katedros aikštėje, bus nesunku: apie tokį susitikimą nebuvo pagalvota iš anksto, apsauga negalėtų užtikrinti jūsų saugumo ir panašiai.

Medvedevas laukė, ką pasakys Gorbačiovas. Žinojo, kad jis ambicingas žmogus, todėl pabandė išnaudoti šią jo silpnybę. Tikėjosi, kad jo abejonė, ar Gorbačiovas turi eiti į mitingą, į kurį jį pakvietė ne Brazauskas, o Sąjūdžio vadovas Landsbergis, užgaus Gorbačiovo savimeilę ir ambicijas. Taip ir atsitiko. Eiti į mitingą Gorbačiovas atsisakė.

Į Maskvą grįžo prislėgtos nuotaikos. Nesitikėjo, kad situacija Lietuvoje tokia prasta. Per švelniai pasakyta, ji labai pavojinga. Apie tai, kad nori likti vieningoje Sovietų Sąjungoje, girdėdavo rusakalbių kolektyvuose. Taip pat iš tų lietuvių, kurie užima aukštus partinius ar kitus postus. Nors ir jie išsisukinėja, gudrauja, vengia tiesiai pasakyti, ką iš tiesų galvoja. Jis turi pripažinti, kad dauguma paprastų lietuvių mąsto taip: mes gerai suprantame, kad pradžioje be Sovietų Sąjungos bus ekonomiškai sunku, bet mes norime patys tvarkyti Lietuvos gyvenimą. Todėl ir palaiko Sąjūdį su jo nepriklausomybės siekiu. Kaip jis, partijos generalinis sekretorius, turi reaguoti į tokias Lietuvos žmonių nuotaikas, kokių priemonių imtis pasiūlys partijos Centro komitetui ir politbiurui? Jis elgsis tik taip, kaip jį įpareigoja užimamos pareigos ir Sovietų Sąjungos Konstitucija. Kol jis yra partijos generalinis sekretorius ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas, tol Lietuva nepriklausomybės negaus, o jeigu norės atsiskirti, tai užtruks ilgai ir jai kainuos labai brangiai. Kalbama ne tik apie naftą, dujas, kitas žaliavas, už kurias teks mokėti gryna valiuta. Kai sužinos, kad gali netekti Vilniaus krašto, Klaipėdos ir dalies pietryčių Lietuvos, turės grįžti prie prieškario sienų, – gal noras atsiskirti sumažės.

– Michailai Sergejevičiau, kaip galvojate, gal jau būtų laikas paskambinti Landsbergiui, naktį jam žadėjome, kad ryte jus informuosime apie jo skambutį, – girdi savo padėjėjo balsą.

Ir pats apie tai ką tik pagalvojo. Ne, kol kas neskambins. Palauks, tegul Landsbergis ir visa jo Aukščiausioji Taryba pamato, kad turiu pakankamai priemonių priversti juos paklusti. Nesuvokiu, kaip kariškiai su liaudies draugovėmis nesugebėjo užimti Aukščiausiosios Tarybos, suimti Landsbergio ir kitų deputatų. Turėjo suimti ir Algirdą Brazauską, ir Vladimirą Beriozovą, ir kitus vadinamosios savarankiškos Lietuvos komunistų partijos vadovus, nes jie išdavė mūsų bendrą reikalą, nusekė paskui Landsbergį. Kariškiams šaudyti neleisiu, bet jie situaciją laikys įkaitusią. Lietuvos dar nepraradome, turiu padaryti viską, kad jos neprarastume. O gal Dementėjus pasakys, kad ir šiandien ar šią naktį dar galime paspausti? Ne, Landsbergiui kol kas neskambinsiu, šiek tiek lukterėsiu. Jau girdėjau, kad jis paryčiui pakeitė Vyriausybę, paskyrė naują premjerą, nes ankstesnis buvo kažkur dingęs. Kad ir kaip būtų, argumento, kad situacija Lietuvoje nevaldoma, kad ten net nėra Vyriausybės, jau negalėsiu naudoti.

L

Iš pat ryto Aukščiausiojoje Taryboje pasklido žinia, kad į ją greitai atvyks SSRS Federacinės Tarybos nariai. Gal paaiškės, kas vakar davė įsakymą į gatves išleisti tankus, užimti radiją ir televiziją, kas leido į beginklius žmones šaudyti kovinėmis kulkomis.

Delegacija į posėdžių salę atėjo apie vienuoliktą valandą. Landsbergis pabrėžtinai mandagiai ir pagarbiai pristato jos narius: Nikolajus Dementėjus, Levonas Ter Petrosianas, Borisas Oleinikas ir Vladimiras Fotejevas. Dėkoja, kad jie vakar labai daug padarė, jog padėtis būtų stabilizuota, padėjo užmegzti kontaktus su kariškiais, išvengti tolesnio kraujo praliejimo. Sako, kad jie ir šiandien daug dirbs, padės mums išspręsti tas skaudžias problemas, kurios labai aiškios. Mes sveikiname jų buvimą čia.

Pirmas Dementėjaus sakinys teikia vilčių: jis kreipiasi ne į gerbiamus deputatus, bet į gerbiamus Lietuvos Respublikos deputatus. Iki šiol žodžių „Lietuvos Respublika“ Maskvoje vengiama, net Sovietų Sąjungos Prezidentas Gorbačiovas savo telegramas adresuoja ne Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai, o jau beveik metus neegzistuojančiai „Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai“. Bet tolesnė Dementėjaus kalba visus smarkiai nuvylė. Jis kalba Maskvos trafaretiniais štampais: į Lietuvą jie atvyko dėl to, kad čia yra nerimą keliančių reiškinių, konfliktų. Jiems pavesta būti tarpininkais tarp konfliktuojančių šalių, jie turi padėti pristabdyti procesus, kurie atvedė iki kraujo praliejimo.

– Jau su daug kuo susitikome, supratome, kad visi klausimai susiję su tuo, kaip turi elgtis kariškiai, siekdami užtikrinti saugumą Vilniuje. Mes įtikinome abi puses – Aukščiausiąją Tarybą ir kariškius – susitikti ir susitarti, kad iš abiejų nebus jokių dalykų, kurie galėtų paskatinti konfrontaciją ir jėgos, taip pat ir ginklo panaudojimą. Mums pavyko tai pasiekti, laikotarpis nuo sausio 13-osios iki 14-osios tai patvirtina. Prezidentas Gorbačiovas iš Lietuvos gauna labai daug telegramų ir laiškų, kuriuose klausiama, kodėl jis nepasinaudoja jam Konstitucijos suteiktais įgaliojimais, kodėl jis negina Lietuvos Respublikos piliečių. Šiandien susitiksime su darbo kolektyvais, kurie turi klausimų ir Sovietų Sąjungos Aukščiausiajai Tarybai, ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai. Čia dar grįšime, kad galutinai susitartume dėl to, kad nepageidaujamos ir konfliktiškiausios situacijos būtų nutrauktos. Jūs ir patys dirbsite šia linkme, kad būtų užtikrintos tos žmogaus teisės, kurias pripažįsta pasaulis, taip pat ir Sovietų Sąjunga, ir Lietuvos Respublika. Tokia mūsų misija.

Salėje nejauki tyla. Niekas neploja, nėra už ką. Deputatai tikėjosi ne tokios kalbos. Iš to, ką pasakė Dementėjus, galima suprasti, kad jis galvoja, jog Lietuvos Aukščiausioji Taryba yra ta antroji konfliktuojanti pusė, ji taip pat kalta dėl to, kas įvyko sausio 13-osios naktį, ji taip pat kurstė jėgos panaudojimą, nesugebėjo susitarti su kariškiais. Kažkoks absurdas.

Landsbergis dėkoja Dementėjui, sako, jog su juo yra sutarę, kad klausimų nebus, nes komisija turi savo darbų grafiką, turi vykti į suplanuotus susitikimus. Matyti, kad jis nesutinka su tuo, ką išgirdo iš Dementėjaus, bet nenori to garsiai sakyti, nes gerai supranta, jog komisija labai daug padarė, kad kariškių smurtas būtų sustabdytas, tegul ir trumpam. Kol komisija yra Lietuvoje, kariškiai nedrįs pulti Aukščiausiosios Tarybos. Lietuvai labai reikia atsilaikyti bent kelias dienas. Vakarai jau išgirdo jo kreipimąsi, kurį padarė šią naktį, išgirdo jo pagalbos prašymą. Jelcinas ir Jelcino Rusija taip pat išgirdo. Vakarų valstybių visuomenės protestuos, jau protestuoja, jų lyderiai turės reaguoti, netylės, jie jau spaudžia Gorbačiovą nenaudoti karinės jėgos. Tai gali išgelbėti Lietuvą.

Landsbergis mato, kad deputatai nori paaiškinti Dementėjui, jog Lietuvoje nėra jokių konfrontuojančių pusių susidūrimų, neramumus provokuoja pati Maskva, tai ji sukūrė vadinamąjį Nacionalinio gelbėjimo komitetą, palaiko platformininkus ir jedinstvininkus, visais įmanomais būdais Lietuvoje kursto neramumus. Jeigu Vilniuje, kaip sako Dementėjus, yra nesaugu, tai tik dėl to, kad jame, kaip ir kituose Lietuvos miestuose, siautėja kariškiai, jie baugina gyventojus, skelbia kažkokias komendanto valandas. Jis pats tai mėgino paaiškinti Dementėjui, kai šį rytą su juo kalbėjosi atskirai. Nenori, kad deputatai pradėtų priekaištauti Dementėjui, jog jis visiškai nesupranta, kas iš tikrųjų vyksta Lietuvoje, tegul pasišneka ne su platformininkais ir kariškiais, o su tais, kurie stovėjo prie Televizijos bokšto ar Radijo ir televizijos komiteto pastato. Turime būti kantrūs. Tegul komisija susitinka su tuo, su kuo nori, tegul ji galvoja taip, kaip sako Dementėjus. Mes negalime neleisti jiems vartoti stereotipinių frazių. Šiandien geriau komisijos neerzinti, ji turi laviruoti, nes žino, kokia yra Maskvos pozicija: vien kariškiai negali būti kalti, juos išprovokavo. Nuo šios pozicijos negali nukrypti, bet ir nenori, kad Lietuvoje ir toliau būtų liejamas kraujas. Kol kas jie nusiteikę geranoriškai. Pamatę dokumentinius vaizdus įsitikino, kad nebuvo jokio pagrindo naudoti karinę jėgą, koviniais šoviniais šaudyti į beginklius taikius žmones. Šiandien vakare komisija dar kartą atvyks į Aukščiausiąją Tarybą, bus proga dar kartą jiems paaiškinti, kad sausio 13-osios naktį Lietuvoje susidūrė ne kokios nors dvi konfrontuojančios pusės, o Sovietų Sąjungos kariuomenė ginklu bandė nuversti teisėtą Lietuvos valdžią. Tai nepaskelbtas karas prieš Lietuvą. Landsbergis netiki, kad tai buvo daroma be Gorbačiovo žinios ir sutikimo. Žmonės apgynė Lietuvą ir jos teisėtą valdžią. Tiek to, tegul Dementėjus ir visa delegacija ramiai išeina. Kad ir ką apie juos galvotume, bet šiandien jie labai padėjo Lietuvai.

Vis dėlto Sabutis neištvėrė. Vos tik Landsbergis padėkojo Dementėjui, jis paprašė žodžio ir dar delegacijai nespėjus išeiti iš salės sako:

– Atsiprašau daugelio žmonių vardu. Noriu paprašyti, kad komisijoje, jeigu ji geranoriškai nusiteikusi, nebūtų vartojami tokie žodžiai kaip „konfrontacija“, „konfliktas“ ir panašiai. Žmonės supranta, kad čia nėra nei konfrontacijos, nei

konflikto, o užpuolimas. Jeigu mes šito negirdėsime, bus labai nepadoru. Štai to, man atrodo, daugumos vardu mes galėtume jiems palinkėti, nors ir išeinantiems iš salės.

Žiemelis prašo Sabučio: pavykite juos, visos Aukščiausiosios Tarybos vardu jiems perduokite tai, ką pasakėte.

Sabutis išskuba paskui delegaciją. Bet Dementėjus net nesileido į kalbas, kad dėl to, kas įvyko naktį, kalti kariškiai. Jis prisimena, ką jam prieš išskrendant į Lietuvą sakė Gorbačiovas: Lietuvoje didžiulė gyventojų konfrontacija, bet kada gali įsiplieksti smurtas, dėl įkaitusios situacijos kaltos abi pusės, taip pat ir Lietuvos Aukščiausioji Taryba. Kariškiai turi neleisti prasiveržti smurtui, apsaugoti žmonių teises. Nuo šios pozicijos Dementėjus negali atsitraukti, jo komisija negali konstatuoti, kad kalti tik kariškiai. Jeigu komisija tai padarytų, tai reikštų, kad už sausio 13-osios nakties agresiją prieš Lietuvą, žmonių aukas yra atsakinga tik Sovietų Sąjunga. Jo komisija neužkraus atsakomybės tik Sovietų Sąjungai, komisija neturi įgaliojimų tirti įvykių Lietuvoje aplinkybių, jai pavesta būti tik tarpininke tarp konfliktuojančių šalių, stabilizuoti situaciją. Jeigu jis ar kuris nors kitas komisijos narys pareikštų, kad kalti vien kariškiai, Landsbergis nedelsdamas tuo pasinaudotų: sakytų, matote, net Federacinės Tarybos atsiųsta komisija nustatė, kad kalta tik Sovietų Sąjunga. Į Sabučio žodžius, kad ne tik jis asmeniškai, bet ir Aukščiausioji Taryba yra tos nuomonės, jog dėl visko kalta ne kokia nors konfrontacija, o tik Sovietų Sąjunga, atsako niurnėjimu, kad ir patys esate kalti, nes nenorėjote ir nemokėjote kalbėti su žmonėmis, taip pat ir su Lietuvoje dislokuotais kariškiais, prisidėjote prie konfrontacijos.

Sabutis nustebęs – ar Dementėjus tikrai nieko nesupranta, ar tik apsimeta?

Iš Aukščiausiosios Tarybos delegacija nuvyko į Šiaurės miestelį. Kartu važiavo Vaidotas Antanaitis, Romualdas Ozolas ir Audrius Butkevičius. Pasitiko keli karininkai ir būrys automatininkų. Karininkas sako, kad galės eiti tik liaudies deputatai („proidut tolko narodnyje deputaty“). Antanaitis ir Ozolas parodo SSRS liaudies deputatų pažymėjimus, juos praleidžia, o Butkevičiui tenka likti automobilyje, jis ne liaudies deputatas. Dideliame kambaryje susirinkę nemažai kariškių: Vilniaus karinio garnizono vadas generolas Viktoras Uschopčikas, kiti generolai, civiliškai apsirengę kariškiai. Iš to, kad jų nurodymai iš karto vykdomi, galima spręsti, kad ir jų kariniai laipsniai yra labai aukšti. Kariškiai pareiškia, kad jie kalbės tik su Federacinės Tarybos atstovais, kiti turi palikti patalpas. Jeigu nebūtų įsikišęs Dementėjus, ko gero, būtų reikėję paklusti ir išeiti. Jis sako, kad Antanaitis ir Ozolas yra TSRS liaudies deputatai, jie galėtų dalyvauti. Kariškiai trumpai pasitaria, Antanaitis ir Ozolas išprašomi į kitą kambarį. Iš ten girdi, kaip kariškiai ginčijasi, ar jiems leisti dalyvauti pokalbyje. Pagaliau leidžia. Pokalbis vyksta sunkiai. Kariškiai dėl visko, kas įvyko naktį, kaltina tik Aukščiausiąją Tarybą ir Landsbergį, Vyriausybę. Sako, kad naktį jie veikė teisėtai, nes gynė TSRS konstitucinę santvarką, rusakalbių teises. Praėjus kuriam laikui,

į kambarį įeina apie dešimt penkiolika žmonių, su jais ir Burokevičius, kiti perversmininkai, sako, kad jie iš Nacionalinio gelbėjimo komiteto, tiksliau, ir yra tas Nacionalinis gelbėjimo komitetas, apie kurį buvo paskelbta. Dauguma jau gerokai pagyvenę, su veteranų ženkliukais. Diskusija su jais taip pat buvo labai sunki. Antanaičiui ir Ozolui labiausiai rūpi, kad kariškiai naktį vėl nepradėtų naudoti jėgos. Jie prašo, kad kariškiai tai pažadėtų, bet jokių garantijų nesulaukia. Išgirsta, kad kol Aukščiausioji Taryba ir Landsbergis elgsis taip, kaip tai darė iki šiol, jokių garantijų, kad jėga nebus panaudota, neduos. Panaudos, jeigu manys, kad to reikia norint apginti rusakalbių teises, užtikrinti TSRS Konstitucijos galiojimą ir pan. Dementėjus ragina kariškius susitikti su Landsbergiu ir jo pavaduotojais, įtakingais Aukščiausiosios Tarybos deputatais. Sako, kad gal po pokalbio su Landsbergiu bus rastas sprendimas, kaip sumažinti konfrontaciją ir įtampą. Mūsų delegacija jau lankėsi Aukščiausiojoje Taryboje, supratome, kad ir Landsbergis, ir visa Aukščiausioji Taryba labai nori, jog nebūtų naudojama karinė jėga. Sakė, kad nedarė ir nedarys nieko, kas gali eskaluoti situaciją, jog gandai apie rusakalbių teisių pažeidimus neturi jokio pagrindo, tai melas, rusakalbių teisių niekas nepažeidinėjo iki šiol, nepažeidinės ir ateityje. Supraskite, kad konfrontacijos nereikia ne tik jiems, bet ir jums patiems. Juk jums ir jūsų šeimoms teks čia ir toliau gyventi, kaip gyvensite, jeigu tokia situacija tęsis.

Pokalbis tęsėsi beveik keturias valandas. Pagaliau kariškiai pažada, kad šiąnakt jėgos nenaudos, jie sutinka susitikti su Landsbergiu ir aptarti viską, kas rūpi jiems ir jų šeimoms.

Antanaitis ir Ozolas lengviau atsikvepia. Jie išgirdo tai, ko Lietuvai labiausiai reikėjo ir dėl ko jie čia atvažiavo: kariškių pažadą, kad šią naktį Aukščiausiosios Tarybos ir kitų objektų jie nepuls. Supranta, kad garantijų, jog kariškiai laikysis duoto pažado, nėra. Bet jų ir negali būti. Vis dėlto į Aukščiausiąją Tarybą geriau grįžti su tokiu kariškių pažadu negu be jo.

LI

Sausio 14-ąją apie vienuoliktą ryto Landsbergiui paskambino Gorbačiovas. Naktį Landsbergis pats kelis kartus jam skambino, bet jo nesujungė, iš pradžių sakė, kad Gorbačiovas labai užsiėmęs, vėliau – kad jis miega. Landsbergis prašė, kad kai tik Gorbačiovas galės, tegul jam paskambina.

Gerai, kad skambina, nors ir pavėluotai.

– Sveiki, Michailai Sergejevičiau, ačiū, kad paskambinote, kelis kartus ieškojau jūsų. Jūs tikriausiai žinote, kas Vilniuje įvyko vakar naktį, jūsų kariškiai šaudė į beginklius žmones, daug sužeistų, yra žuvusių, – santūriai pradeda Landsbergis.

Staiga išgirsta piktą Gorbačiovo balsą:

– Kas ten pas jus Lietuvoje vyksta? Man pranešė, kad situacija Lietuvoje beveik nevaldoma, yra didelė žmonių priešprieša, formuojami smogikų būriai,

kariškiai bando užkirsti kelią smurtui, yra žmonių aukų. Kodėl nesusitvarkote? Daug kartų reikalavau, kad turite grąžinti Sovietų Sąjungos Konstitucijos galiojimą, užtikrinti rusakalbių teises, įspėjau, kad darbo kolektyvai netylės, protestuos, kariškiai gali neatlaikyti. Neklausėte! Nesišnekėjote nei su Burokevičiumi, nei su „Jedinstvo", nei su kariškiais. Dabar skinate savo užsispyrimo vaisius.

To Landsbergiui buvo per daug. Jis tikėjosi, jog Gorbačiovas pirmiausia išreikš apgailestavimą dėl kariškių veiksmų, pareikš užuojautą žuvusių šeimoms, pažadės, kad griežtai pareikalaus iš kariškių nenaudoti jėgos, pasiūlys ieškoti būdų, kaip normalizuoti padėtį, o išgirdo priekaištus, esą patys kalti dėl to, kas įvyko.

Pagalvojo, na ką gi, jeigu tu taip, tada paklausyk, ką aš tau, drauge Gorbačiovai, pasakysiu. Ne aš pradėjau kalbėti tokiu tonu, nemanyk, kad išsigąsiu ar susigūšiu:

– Aš griežtai protestuoju prieš kariškių smurtą, reikalauju jį tuojau pat nutraukti. Reikalauju, kad kariškiai nedelsdami pasitrauktų iš užgrobtų pastatų, grįžtų į savo bazes. Neturite teisės žudyti mūsų žmonių. Kas valdo Sovietų Sąjungą, jūs ar generalitetas? Kas davė leidimą naudoti karinę jėgą prieš taikius gyventojus? Tai nusikaltimas. Ar norite būti jo bendrininkas? Kieno įsakymą vykdo kariškiai?

Telefone trumpa tyla. Landsbergis jaučia, kad Gorbačiovas tokio ryžtingo, tiesaus ir kieto atsakymo nesitikėjo. Nebuvo pratęs, kad kas nors su juo kalbėtų tokiu tonu. Ir dar reikalautų pasiaiškinti, ar jis dar valdo Sovietų Sąjungą?

Pats uždavė pokalbio toną, daviau atgal. Tegul negalvoja, kad jis mano viršininkas, kad gali su manim kalbėti pakeltu balsu ir priekaištauti dėl to, ką pats leido padaryti šią naktį Vilniuje.

– Aš tokio įsakymo nedaviau, – išgirsta suminkštėjusį Gorbačiovo balsą. – Išsiaiškinsiu, kas jį davė. Pas jus yra Federacinės Tarybos delegacija, ji turi visus mano įgaliojimus, gali priimti sprendimus. Dar kartą įspėju, nedarykite nieko, kas gali išprovokuoti kariškius ar darbo kolektyvus, iš jų gaunu daug telegramų ir laiškų, kad jų teisės Lietuvoje pažeidžiamos, jie prašo įvesti prezidentinį valdymą.

– Kokiu pagrindu įvesite prezidentinį valdymą kitoje valstybėje? Tai bus karinė agresija, tarptautinės teisės pažeidimas. Lietuva yra nepriklausoma valstybė, tai įvykęs faktas, pagaliau turite tai suprasti. Turime pradėti realias tarpvalstybines derybas, niekas nedavė jums teisės prieš mus naudoti karinę jėgą ir kitaip mums grasinti.

– Išspręsime ir šį klausimą, kol kas Lietuva yra Sovietų Sąjungos dalis, joje turi galioti Sovietų Sąjungos Konstitucija. Daug kartų reikalavau atkurti jos galiojimą. Taip nusprendė SSRS liaudies deputatų suvažiavimas. To reikalausiu ir ateityje. Šiandien daugiau nieko negaliu jums pažadėti. Dar kartą prašau

susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, kurie gali išprovokuoti darbo kolektyvų ir kariškių nepasitenkinimą, – pokalbį baigė Gorbačiovas.

Jis tikrai nesitikėjo, kad pokalbis su Landsbergiu pakryps būtent taip. Žinojo, kad Landsbergis laukia jo skambučio, vadinasi, mąstė Gorbačiovas, kantriai išklausys viską, ką jam pasakysiu, dar paprašys padėti normalizuoti situaciją, nes gali būti nuverstas. Padėties šeimininkas bus jis, o ne Landsbergis. Net Bušas su juo nekalbėjo tokiu tonu, kokį sau leido Landsbergis. Tik įsivaizduokite, jis griežtai protestuoja, jis reikalauja! O klausimas, kas vadovauja Sovietų Sąjungai – jis ar generalitetas? Turėtų suprasti, kad kariškiai be jo žinios nieko nedarytų. Gaila, kad jie naktį nesugebėjo susitvarkyti, taip pat ir su Landsbergiu. Gerai, kad jam nieko konkretaus nepažadėjau. Kita vertus, o ką galėjau pažadėti?

Ko gero, padariau klaidą. Pernai iš karto po to, kai Lietuvos Aukščiausioji Taryba paskelbė nepriklausomybę, reikėjo įvesti prezidentinį valdymą. Varenikovas buvo teisus, kai pernai kovo pabaigoje vykusiame CK politbiuro posėdyje siūlė įvesti ne tik prezidentinį valdymą, bet ir karinę padėtį. Iki tokios situacijos, kuri susiklostė dabar, nebūtų prieita. Buvau per daug naivus, tikėjausi, kad pakaks plačiau paaiškinti Lietuvos žmonėms mūsų politiką, vykdomas reformas, norus atnaujinti Sovietų Sąjungą ir jie nusigręš nuo naujos Aukščiausiosios Tarybos. Senos valdžios atgaivinti negalėjome, rinkėjai ją atmetė, išrinko naują. Griežtų priemonių nenorėjau imtis. Pasaulio akyse atrodyčiau labai prastai, jeigu išvaikyčiau šią Aukščiausiąją Tarybą. Turiu pripažinti, kad ji buvo išrinkta laisvuose ir demokratiškuose rinkimuose, ji buvo teisėta. Su tuo turėjau skaitytis. Ekonominis spaudimas Lietuvai – tam pritariau. Bet naudoti jėgą – ne. Maniau, kad dar ne laikas. Tada Ligačiovas mane įspėjo – galime prarasti laiką. Galvojau, kad jo dar turime. Patiko Ryžkovo pasiūlymas, kad Lietuvoje turime suformuoti alternatyvią valdžią, kaip Kuuisineno vyriausybę Karelijoje, Suomijos karo metais. Nutarėme, kad Lietuvoje reikia suaktyvinti darbo žmonių kolektyvus, ypač sąjunginio pavaldumo, kurti nepaklusnumo komitetus, siųsti į Lietuvą daugiau įtakingų inteligentijos atstovų, kultūros veikėjų, ypač iš Maskvos. Kaip ir kiti politbiuro nariai buvau kategoriškai prieš derybas su Lietuva, nes jeigu naudotume formulę „Lietuva – Sovietų Sąjunga“, tai ir Vakarai pradėtų su ja derėtis. Kitų valstybių vyriausybės iš karto pripažintų Lietuvos vyriausybę. Tada Ryžkovas mane palaikė, sakė, kad Lietuva tik ir svajoja, jog sėsime su ja prie derybų stalo. Jis buvo teisus, kad Lietuvai negalime leisti štai taip paprastai ir demonstratyviai pasitraukti iš Sovietų Sąjungos. Pirštus ant gaiduko jau laiko Gruzija, Moldova, Latvija, Estija. Jeigu pradėsime derybas su Lietuva, tai bus Sovietų Sąjungos byrėjimo pradžia. To negalėjome leisti. Nuo tiesioginio prezidentinio valdymo ar net karinės padėties įvedimo Lietuvoje mane sustabdė ir Ryžkovo žodžiai, kad Vakarai gali sureaguoti į tokius mūsų veiksmus, gali pristabdyti ar net nutraukti grūdų pirkimo kreditavimą. Per du tris mėnesius grūdų pritrūktume, atsidurtume aklavietėje. O jeigu Lietuvoje bus pradėti

kurti savarankiški ginkluoti daliniai, juos būtina paleisti ir nuginkluoti, jeigu priešinsis, panaudoti jėgą. KGB ir Gynybos ministerija turi užtikrinti vidinių sienų neliečiamumą. Jazovo siūlymas, kad reikia grąžinti ankstesnę vyriausybę, kurią nuvertė būrelis avantiūristų, politbiuro posėdyje nesulaukė pritarimo. Kokiu pagrindu galime ją grąžinti? Nauja Vyriausybė sudaryta pagal Lietuvos Konstituciją, kaip ją galima nuversti? Kriučkovas taip pat sakė, kad ankstesnių valdžios organų neįmanoma reanimuoti, jis supranta, kad su nauja Lietuvos vyriausybe nesusikalbėsime, bet dar yra įvairios Lietuvos piliečių sąjungos, darbininkų komitetai, kitos struktūros. Tai alternatyva valdžiai. Jas reikia ir kurti, ir naudoti. Tam iš karto pritariau. Lietuvą spausime politiškai ir visais kitais būdais. Užsienio reikalų ministerija turi informuoti užsienio valstybes apie mūsų požiūrį į Lietuvą, įspėti, kad derybos su Lietuva, jeigu būtų pradėtos, gali labai rimtai pakenkti jų santykiams su Sovietų Sąjunga. Tai atšaldys jų norus derėtis su Lietuva. Dar prieš kovo 11-ąją įspėjau Brazauską, kad jeigu Lietuva paskelbs nepriklausomybę, ji turės sumokėti Sovietų Sąjungai apie 21 milijardą rublių už sąjunginės reikšmės įmones ir kompleksus, juos išpirkti. Įspėjau ir apie tai, kad Lietuva gali netekti Klaipėdos uosto ir aplinkinių teritorijų, nes grįžtume į 1939 metų sienas, o Klaipėda tada priklausė Rytų Prūsijai, vadinasi, dabar priklausytų Kaliningrado sričiai. Tuo labiau kad Klaipėdoje dabar gyvena labai daug rusų. Baltarusija taip pat gali iš Lietuvos pareikalauti grąžinti teritorijas, kurios jai buvo perduotos 1940 metais, kai Lietuva buvo priimta į Sovietų Sąjungą. Brazauskas sakė, kad jis supranta situacijos sudėtingumą, bet jo partija balsuos už nepriklausomybę, nes kitos išeities neturi. Išdavikas, sėdo ant Landsbergio suolo. Taip, Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą turėjau išvaikyti tą pačią dieną, kai ji paskelbė Lietuvos nepriklausomybę. Apie tai atvirai sakiau ne vienos Vakarų valstybės vadovams. Gailiuosi, kad tada to nepadariau. Lietuviai užbėgo TSRS liaudies deputatų suvažiavimui už akių, pastatė prieš įvykusį faktą. Taip nesielgiama, tiesiog pakėlė rankas ir nubalsavo, kad Lietuva nepriklausoma, nėra Sovietų Sąjungos sudėtyje. Gerai, kad didžiųjų Vakarų valstybių lyderiai neskuba pripažinti Lietuvos nepriklausomybės, kalba tik apie tai, kad jie remia Lietuvos laisvės siekius. Tegul remia. Vienintelė sąlyga, kurią jie iki šiol kėlė, – nenaudokite karinės jėgos.

Leidau panaudoti, žinojau, kad ji bus panaudota. Kariškiai labai spaudė, Burokevičius su savo partija taip pat. O dar sąjunginio pavaldumo įmonių direktoriai, partijos komitetų sekretoriai. Užpylė darbo kolektyvų telegramomis ir laiškais, kad toliau delsti negaliu, turiu veikti ryžtingai, nes Lietuvoje pažeidžiamos rusakalbių teisės, situacija įkaitusi tiek, kad ji tampa nekontroliuojama, bet kada gali prasidėti smurtas. Jeigu nieko nesiimsiu, Lietuva tikrai išeis iš Sovietų Sąjungos. Negalėjau nereaguoti, jeigu nieko nedaryčiau, labai rizikuočiau. Bet įsakymo naudoti karinę jėgą nedaviau. Gynybos ministras Jazovas taip pat nedavė. Jokio įsakymo iš Maskvos nebuvo. Nei raštu, nei žodžiu. Kaltas

vietinio karinio garnizono vadas, neišlaikė nervai, pasidavė valdžios provokacijoms. Niekam nepavyks įrodyti, jog aš žinojau, kad ji bus panaudota, ir leidau tai padaryti.

Kai prieš mėnesį su Džordžu Bušu apie Lietuvos reikalus kalbėjomės laive prie Maltos krantų, sakiau jam, kad jėgos nenaudosime, viską spręsime vadovaudamiesi Sovietų Sąjungos Konstitucija. Tai, kas vakar įvyko Vilniuje, įvyko be mano žinios. Juk Vakarų lyderiai žino, kad esu prieš jėgos naudojimą. Tą sakiau ir Federacinės Tarybos posėdyje: situaciją spręsime politinėmis priemonėmis. Nusiuntėme atstovus, kad vietoje išsiaiškintų, kas ten vyksta, susitiktų su konfliktuojančiomis pusėmis, tarpininkautų. Ir Bušui, ir Koliui, ir Miteranui, ir Tečer – visiems jiems esu labai reikalingas, nemanau, kad dėl Lietuvos jie ryžtųsi aukoti santykius su Sovietų Sąjunga. Jie supranta, kad ant kortos būtų pastatyta ne tik Europos, bet ir pasaulio ateitis. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas – tai ne Lietuvos ekonominė blokada, dėl kurios nusileidau. Jokių derybų su Lietuva, kaip nepriklausoma valstybe, nebus, kad ir kaip stipriai jie mane spaustų.

LII

1991 metų vasario 9-oji, šeštadienis. Reta savaitgalio diena, kai nereikėjo skubiai lėkti į darbą, visą dieną su šeima praleidau namuose. Taip smagu visiems kartu papietauti, kalbėtis, juokauti. Tai suartina, kariškių siautėjimas ir įtampa lyg atitolsta. Darbe, Aukščiausiojoje Taryboje, „budėjo“ Žilys. Su juo keičiamės: jeigu vienas budi šeštadienį, kitas – sekmadienį. Nesvarbu, kad savaitgalis, bent vienas iš mūsų turi būti darbe, nes Landsbergis ar jo pavaduotojai gali bet kada ieškoti.

Vėlai vakare, apie vienuoliktą, suskamba telefonas.

– Kaip praleidai dieną, ką planuoji veikti rytoj? – klausia Žilys.

Iš karto supratau, kad sekmadienis pražuvęs, teks dirbti. Taip ir buvo. Žilys sako, kad rytoj dešimtą turiu būti pas Stankevičių, jis prašo padėti parengti įstatymo projektą.

– Gal dėl visuotinės apklausos?

– Nežinau, nieko nesakė, tiesiog paprašė, kad rytoj būtum pas jį, nori pasitarti, sakė, kad reikės padėti parengti įstatymo projektą, kokio – nežinau.

Jeigu tai projektas dėl visuotinės apklausos, – mačiau jį vakar, Stankevičius rodė pirminį variantą, sakė, kad su juo dar reikės padirbėti. Nežinau, kam konkrečiai kilo mintis surengti tokią apklausą, bet rasti geresnį laiką tai padaryti būtų sunku. Žmonių atmintyje dar buvo gyvas sausio 13-osios nakties siaubas, jie gerai prisimena ir Maskvos ekonominę blokadą, kai trūko beveik visko. Žmonės pavargo nuo sovietinių kariškių siautėjimo, bauginimo, smurto, nuo

viso to, ką Sovietų Sąjunga pastaruosius metus darė Lietuvoje. Žmonės piktinosi Maskva, Gorbačiovu ir jo politika. Tuo reikėjo pasinaudoti.

Landsbergis daug kartų sakė, jog Gorbačiovas iš jo reikalauja referendumo dėl nepriklausomybės, kad ir Bušas jam kartoja tą patį. Pernai gruodį, kai Landsbergis Vašingtone susitiko su Džordžu Bušu, jis paklausė:

– Kiek procentų pas jus sudaro lietuviai?

Landsbergis atsakė, kad daugiau kaip aštuoniasdešimt.

– Tai ko jūs bijote referendumo? Žmonės jus palaikys.

Landsbergis matė, kad jo argumentai, jog referendumo nereikia, nes deputatai turėjo tautos įgaliojimus paskelbti nepriklausomybę ir ją paskelbė tautos valia, Bušo neįtikino. Išklausęs Landsbergį, jis dar kartą pakartoja, kad jeigu tauta referendumu pritartų nepriklausomybei, tai sudarytų palankias prielaidas deryboms su Sovietų Sąjunga, paspartintų Lietuvos vyriausybės pripažinimą. Nereaguoti į Bušo nuomonę negalėjo. Apie referendumą Landsbergiui buvo užsiminę ir kiti didžiųjų Vakarų valstybių vadovai. Bet jis buvo atsargus. Jeigu referendume klausime, ar jūs už Lietuvos nepriklausomybę, ar patys nepakliūsime į Gorbačiovo paspęstas pinkles, esą Aukščiausiosios Tarybos pernai kovo 11-ąją paskelbta nepriklausomybė yra kažkokia netikra, nevisavertė, ją dar turi patvirtinti referendumas? To turime išvengti.

Gerai prisiminiau politikų ginčus: kaip išgirsti žmonių nuomonę ir kartu nepakenkti nepriklausomybei? Kaip klausimą suformuluoti taip, kad tai būtų klausimas dėl nepriklausomybės, bet kartu neleistų jos kvestionuoti?

O jeigu paklaustume taip: ar jūs už tai, kad Konstitucijos pirmajame straipsnyje būtų įtvirtinta, jog „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“? Konstitucija jau pradėta rengti, kodėl nepasiklausius, ar tauta pritaria šiai nuostatai? Jeigu pritaria, tai būtų būsimos Konstitucijos pagrindas. Siūloma formuluotė pakankamai saugi: jeigu atsitiktų taip, kad jai nebūtų pritarta, tai reikštų, kad tauta atmetė tik būsimos Konstitucijos pirmojo straipsnio projektą, bet ne pačią nepriklausomybę.

Daug daugiau buvo ginčijamasi dėl to, kokiu būdu sužinoti tautos nuomonę. Ar tikrai turi būti surengtas referendumas, gal yra koks nors kitas būdas? Jeigu būtų surengtas referendumas, jis būtų laikomas įvykusiu, jeigu atvyktų ne mažiau kaip pusė visų rinkėjų, o sprendimas būtų laikomas priimtu, jeigu už pasiūlytą formuluotę balsuotų daugiau kaip pusė piliečių, įtrauktų į sąrašus. Kartelė labai aukšta. Jeigu referendume dalyvautų mažiau kaip pusė piliečių, įtrauktų į sąrašus, referendumas būtų laikomas neįvykusiu. Maskva nedelsdama tuo pasinaudotų, tuojau pat visam pasauliui ištrimituotų, kad štai, patys matote, mes buvome teisūs, kai sakėme, kad lietuviai nenori nepriklausomybės. Jie net nenori dėl to balsuoti, neatėjo į referendumą, jis neįvyko. Sakėme, kad nepriklausomybė, kurią paskelbė Landsbergio vadovaujama Lietuvos Aukščiausioji

Taryba, neatspindi tikros tautos valios, tai buvo grupelės neatsakingų žmonių sprendimas.

Dar blogiau būtų, jeigu referendume žmonės balsuotų prieš nepriklausomybę. Tuomet apsiginti nuo Maskvos kaltinimų būtų dar sunkiau. Reikia rasti būdą, kad žmonės galėtų pasakyti, ką jie galvoja apie nepriklausomybę, bet kad tai nebūtų privaloma Aukščiausiajai Tarybai.

Kažkas iš politikų lyg tarp kitko sako:

– O ką, jeigu būtų surengtas ne referendumas, o visuotinė gyventojų apklausa? Tegul ją surengia Vyriausybė. Referendumas ir apklausa – tai skirtingi dalykai. Referendumas, jeigu pateiktam teiginiui pritarta, reiškia, kad tauta priėmė galutinį sprendimą, jis visiems privalomas. O apklausos atveju yra kitaip. Ji skirta gyventojų nuomonei išsiaiškinti, konkretus sprendimas pateiktu klausimu nėra priimamas, vadinasi, valdžios institucijos, leisdamos įstatymus, turėtų atsižvelgti į apklausos rezultatus, bet jos turi tam tikrą veikimo laisvę, gali pasirinkti įvairius sprendimus. Kitaip tariant, apklausos rezultatai nereiškia, kad tauta priėmė sprendimą, tai tik tautos nuomonė. Jeigu visuotinėje gyventojų apklausoje žmonės pritartų siūlomai konstitucijos nuostatai, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, jie kartu pritartų ir Lietuvos nepriklausomybei. Ne tik Bušas ir Gorbačiovas, bet ir kitų valstybių vadovai negalėtų ir toliau atsisakinėti pripažinti Lietuvos nepriklausomybę remdamiesi vien tuo, kad jie esą nežino, kokia yra tikroji tautos valia. O jeigu Konstitucijos formuluotė nesulauktų palaikymo, tuomet Aukščiausioji Taryba spręstų, ką daryti toliau.

Buvo dar viena labai svarbi aplinkybė, kodėl reikėjo surengti visuotinę apklausą. Sovietų Sąjunga paskelbė, kad 1991 metų kovo 17 dieną bus rengiamas sąjunginis referendumas – žmonių bus klausiama, ar jie nori gyventi vieningoje Sovietų Sąjungoje. Lietuvos pozicija buvo aiški: jokie kitos valstybės rengiami referendumai Lietuvoje negali vykti ir nevyks. Sovietų Sąjungos pastangos priversti jos žmones balsuoti kitos valstybės referendume buvo įvertintos kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą. Visuotinė gyventojų apklausa būtų deramas politinis ir teisinis atsakymas Maskvai.

Pradžioje Aukščiausioji Taryba nusprendė, kad apklausą surengs Vyriausybė ir savivaldybės. Apklausoje dalyvaus Lietuvos piliečiai ir asmenys, turintys teisę į Lietuvos pilietybę. Jų bus klausiama, ar pritaria rengiamos naujos Konstitucijos teiginiui, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Po kelių dienų nutarimas buvo papildytas: apklausą organizuoti buvo pavesta ir Respublikinei rinkimų komisijai, taip pat rajonų ir miestų rinkimų komisijoms. Apklausa turėjo vykti pagal tokią pačią tvarką, kaip ir renkant Aukščiausiosios Tarybos deputatus: balsavimas visuotinis, tiesioginis, visi turi lygią balsavimo teisę, išduodami balsavimo biuleteniai, balsavimas slaptas, jį stebi stebėtojai,

balsai skaičiuojami stebint visuomenių organizacijų atstovams ir stebėtojams. Taip, kaip referendume.

Respublikinės rinkimų komisijos pirmininko pavaduotojas Vaclovas Litvinas tada skundėsi, kad nežino, iš kur gauti popieriaus balsavimo biuleteniams. Jie turėjo būti išspausdinti trimis kalbomis: lietuvių, rusų ir lenkų. Popieriaus šiaip ne taip rado, biuletenius spėjo išspausdinti laiku. Bet dalį biuletenių lenkų kalba netikėtai teko perspausdinti. Spaustuvėje dirbantys žmonės, kurie spausdino biuletenius, pranešė Landsbergiui, kad jie abejoja, ar biuleteniuose klausimas, dėl kurio bus balsuojama, yra teisingai išverstas į lenkų kalbą. Biuletenyje lietuvių kalba buvo rašoma, kad tai balsavimas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės, o tekste lenkų kalba žodis „valstybė" buvo išverstas kaip „kraštas" (*kraj*). Nors žodį „valstybė" verčiant į lenkų kalbą gali būti vartojamas ir žodis „kraštas", bet vertimas buvo labai dviprasmiškas. Vien dėl to, kad visiems buvo žinomas terminas „Vilniaus kraštas". Vertimą organizavo policijos pasų tarnybos darbuotojai. Landsbergis klausė, dėl ko balsuotų lenkai, gavę tokius biuletenius, – ar dėl „krašto" nepriklausomybės, ar dėl „valstybės" nepriklausomybės? Mokantys lenkų kalbą sakė, kad vietoje žodžio „kraj" (kraštas) daug geriau tiktų žodis „państvo" (valstybė). Vertėja, Pedagoginio instituto lenkų kalbos dėstytoja, buvo iškviesta į policiją, jai teko rašyti paaiškinimus, net buvo pagrasinta, kad jai gali būti iškelta baudžiamoji byla. Vargšė moteris. Greitai paaiškėjo, kad ji tikrai neturėjo jokių piktų kėslų, išvertė taip, kaip jai atrodė gražiau. Bet lenkų kalba anksčiau išspausdintus biuletenius teko sunaikinti, buvo išspausdinti nauji, su žodžiu „państvo" (valstybė).

Į apklausą atvyko 84,43 procento visų rinkėjų. Už tai, kad į naujai rengiamą Konstituciją būtų įrašytas teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika", balsavo net 90,40 procento apklausoje dalyvavusių rinkėjų. Rinkimų apylinkės buvo sudarytos ne tik Lietuvoje, bet ir ten, kur dirbo nemažai lietuvių: Rusijoje – Smolenske, Tiumenės srities Kogalymo mieste, Armėnijoje – Artyko mieste, Maskvoje, Taline. Žmonių aktyvumas buvo milžiniškas. Tik Vilniaus ir Šalčininkų rajonų žmonės buvo abejingi. Gal todėl, kad tų rajonų vietinė valdžia buvo priešiška Lietuvos nepriklausomybei. Kaip vyko apklausa, stebėjo net dvylikos užsienio valstybių atstovai, tarp jų buvo ir diplomatų, ir parlamentų narių iš Australijos, Belgijos, Bulgarijos, Kanados, Čekoslovakijos, Danijos, Vokietijos, Vengrijos, Islandijos, Norvegijos, Lenkijos, Rusijos, Švedijos. Buvo stebėtojų ir iš Rusijos, Baltarusijos, Armėnijos, Gruzijos. Negauta nė vienos pastabos, kad apklausa vyktų nesąžiningai, jos rezultatai būtų klastojami ar būtų kokių nors kitų pažeidimų. Visi stebėtojai pripažino, kad ji atitiko visus demokratijos ir laisvų rinkimų standartus. Užsienio stebėtojai buvo labai nustebę, kad gyventojai tokie aktyvūs, pakilios nuotaikos, atvirai kalba, kad atėjo balsuoti tik už nepriklausomybę.

Bet kokios abejonės dėl to, ar tauta vis dar trokšta nepriklausomybės, buvo išsklaidytos. Tautos valia buvo daugiau nei aiški – dabar jau niekas negalės priekaištauti, kad esą reikėjo surengti referendumą ir jame patvirtinti Aukščiausiosios Tarybos kovo 11-osios sprendimą. Lietuva pati pasitikrino – žmonės remia nepriklausomybę, dėl jos neabejoja.

Kitą dieną Aukščiausiosios Tarybos posėdyje apibūdindamas visuotinę apklausą Landsbergis sakė, kad tauta padarė pagrindinį teisinį-konstitucinį sprendimą, kuris yra ir mūsų politinis ginklas. Visuotinę apklausą jis pavadino *plebiscitu*, kurio rezultatai yra galutiniai ir privalomi.

Deputatai sutinka, kad apklausos rezultatus reikia gerbti, jie labai svarbūs, tai tikroji tautos valia. Nors ji buvo pareikšta pagal procedūras, kurios taikomos rinkimams ir referendumams, bet vyko ne referendumas, o visuotinė gyventojų apklausa. Tai skirtingi dalykai. Apklausa savaime nesukūrė teisės normos, ją galėjo sukurti tik referendumas. Apklausa – tai gyventojų nuomonė, o ne visiems privalomas teisinis sprendimas. Kyla mintis, kad apklausoje išreikštą tautos valią reikia paversti teisiniu imperatyvu, kuris būtų visiems privalomas. Klausimas, kaip tai padaryti.

Pagalvojau, kad Česlovas Stankevičius mane kviečiasi būtent dėl to. Projektas, kurį mačiau išvakarėse, nepatiko. Nepatiko ir kitiems teisininkams, kuriems jį parodžiau. Aukščiausioji Taryba negali tvirtinti apklausos rezultatų, tai nepriimtina, nes tautos valios niekas negali nei patvirtinti, nei nepatvirtinti, ją galima tik vykdyti! Apie tai jau buvau minėjęs Stankevičiui, be to, jam pažadėjau, kad pasitarsiu su savo kolegomis Juridiniame skyriuje ir pasakysiu bendrą teisininkų nuomonę.

Sekmadienį 10 valandą buvau Stankevičiaus kabinete. Ten jau laukė Stasys Stačiokas, dar maždaug po 15 minučių atėjo Kęstutis Lapinskas. Dėl Stankevičiaus parengtų projektų diskutuota labai trumpai: Stačiokas išdėstė teisininkų bendrą požiūrį, kad Stankevičiaus pateikti projektai yra nepriimtini, reikia ieškoti kito varianto. Apklausos rezultatus reikia įtvirtinti ne Aukščiausiosios Tarybos pritarimu, o kaip nors kitaip. Palaikiau Stačioką:

– Dėl pateiktų projektų tarėmės Juridiniame skyriuje, manome, kad projektus reikia iš esmės taisyti.

Stankevičius sutinka, kad Aukščiausioji Taryba neturėtų tvirtinti apklausos rezultatų. Klausia:

– Ką siūlote? Kol galvojate, noriu patikslinti savo idėją: šiuo atveju reikia ne paprasto, o ypatingo teisės akto, kuris turėtų tokį patį svorį kaip ir konstitucija, kurio nebūtų galima lengvai pakeisti. – Ir lyg tarp kitko sako: – Gal tai gali būti konstitucinis įstatymas ar konstitucijai prilygintas įstatymas?

Na štai, inžinierius pagal išsilavinimą, gal ir pats ne iki galo suprasdamas, kas yra konstitucinis įstatymas, pasufleravo teisininkams sprendimą: galima priimti ne paprastą, o konstitucinį įstatymą.

Kęstutis Lapinskas ir Stasys Stačiokas, kurie daug metų universitete dėstė valstybinę teisę, gerai žinojo, kad įvairių pasaulio valstybių teisės sistemose yra toks dalykas kaip konstituciniai įstatymai. Pavyzdžiui, Švedijoje, Čekoslovakijoje. Iš jų paskaitų tai žinojau ir aš. Bet nė vienam iš mūsų į galvą nešovė mintis, kad konstitucinį įstatymą galima priimti ir Lietuvoje. Gal todėl, kad Lietuvoje per visą jos teisės istoriją konstitucinių įstatymų niekada nebuvo? Bet kodėl nepamėginti, kodėl nepradėti formuoti naujos praktikos?

Projektas taisomas. Įrašoma, kad Aukščiausioji Taryba atsižvelgia į apklausos rezultatus, apklausos rezultatai įpareigoja Aukščiausiąją Tarybą, ji vykdo tautos valią ir nustato, kad visuotinėje gyventojų apklausoje išreikštas tautos pasirinkimas „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra valstybės pagrindinis principas. Tai svarbiausi projekto teiginiai, jie aplipdomi kitais sakiniais. Apie dvyliktą valandą projektas parengtas. Lapinskas išeina, sako, kad jis nenori laukti, kol projektas bus perspausdintas, eina dirbti kitų darbų.

Apie pirmą valandą į Stankevičiaus kabinetą atėjo Landsbergis. Perskaitė naują įstatymo projektą, pasakė, kad neblogai, ir pasiūlė įrašyti dar dvi papildomas nuostatas: pirma, „tauta išreiškė savo suvereninę valią, grindžiamą suverenine galia“; antra, „tauta didžiule ir nenuginčijama balsų dauguma pasisakė už tai, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Vėl užverda aštri ir gana ilga diskusija. Kaip suprasti teiginį „tauta išreiškė savo suvereninę valią, grindžiamą suverenine galia“? Kaip galima „suvereninę valią grįsti suverenine galia“? Puoliau ieškoti enciklopedijų, tarptautinių ir teisinių terminų žodynų, skaitome Aukščiausiosios Tarybos priimtus įstatymus, kuriuose gali būti vartojama sąvoka „suverenitetas“, analizuojame Kovo 11-osios Aktą ir kitus tą dieną priimtus nepriklausomybės atkūrimo dokumentus. Ne, Landsbergio pasiūlytos nuostatos į projektą įrašyti negalima, teisine prasme jos turinio neįmanoma paaiškinti. Bet Landsbergis atkaklus, Sabučio ir mano argumentai jo neįtikina, jis nori, kad mes pritartume jo pasiūlytai nuostatai. Nesulaukęs palaikymo, pats ją įrašo į projektą. Ateina Lapinskas. Pamatęs, kaip Landsbergis pataisė projektą, kategoriškai pasipriešina, atvirai sako Landsbergiui, kad toks jo pataisymas yra visiškai nepriimtinas. Po ilgų diskusijų randamas kompromisas: į projektą įrašyti žodžius „išreiškė savo suvereninę galią ir valią“.

Dėl Landsbergio pasiūlytų žodžių „tauta didžiule ir nenuginčijama balsų dauguma“ diskutuota ne taip aršiai, bet buvo sugaišta dar gerą valandą. Pasiūliau, gal būtų geriau, jeigu tiesiogiai įrašytume, kad „3/4 visų gyventojų, turinčių rinkimų teisę, pasisakė už tai, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika“, o visus procentus nurodytume rengiamoje deklaracijoje dėl Lietuvos dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje. Šiaip ne taip Landsbergį pavyko įtikinti, kad mano pasiūlyta formuluotė yra teisiškai tikslesnė ir aiškesnė. Jis nusileido.

Rengiant konstitucinio įstatymo projektą jame buvo vartojamas terminas „visuotinė apklausa“, nes Aukščiausioji Taryba paskelbė būtent ją. Kažkas klausia:

– O kaip terminas „visuotinė apklausa“ bus verčiamas į anglų kalbą? Ar jis nebus suprastas tiesiogine prasme, pavyzdžiui, kaip gyventojų sociologinė apklausa?

Tokia samprata labai sumažintų apklausos reikšmę, o svarbiausia, iškreiptų jos tikrąjį turinį. Faktiškai įvyko referendumas, bet šio žodžio rašyti negalima, nes pagal Aukščiausiosios Tarybos nutarimą buvo rengiamas ne referendumas, o visuotinė gyventojų apklausa. Bet tikrai ne sociologinė. Prisiminėme, kad Landsbergis, kalbėdamas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, apklausą pavadino tikru plebiscitu. Aišku, kad šį žodį tada pavartojo ne dėl to, kad galvotų, kaip jis skambės išverstas į anglų kalbą. Bet, gal pats to nesuprasdamas, teisininkus užvedė ant kelio: o jeigu prie žodžio „apklausa“ skliaustuose prirašytume „plebiscitas“? Šis žodis visame pasaulyje suprantamas vienodai: tautos balsavimas tam tikru klausimu. Perskaitę, kad Lietuvoje įvyko apklausa (plebiscitas), užsienio valstybių lyderiai supras, kad Lietuvoje įvyko ne šiaip kažkokia gyventojų apklausa, o tautos balsavimas, kuriame tauta absoliučia balsų dauguma pritarė, kad rengiamoje Lietuvos Konstitucijoje būtų įrašyta, jog „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“.

Jeigu į konstitucinį įstatymą įrašysime žodį „plebiscitas“, galime sulaukti priekaištų, kad balsavimo biuletenyje tokio žodžio nebuvo, buvo surengta apklausa, o ne plebiscitas, o dabar, sužinojus balsavimo rezultatus, bandoma padailinti tai, kas iš tiesų vyko. Na ir kas, tegul priekaištauja. Žodis „plebiscitas“ nepaneigia, kad įvyko apklausa, bet atskleidžia ir išryškina jos esmę. Įvyko ne šiaip sau gyventojų apklausa, o tautos balsavimas – plebiscitas. Tai ne kas kita, o tikras referendumas.

1991 metų vasario 11 dieną, pirmadienį, Aukščiausiosios Tarybos plenarinis posėdis prasidėjo 11 valandą, tačiau greitai buvo padaryta pertrauka iki penktos vakaro, kad deputatai frakcijose galėtų aptarti sekmadienį parengtą konstitucinio įstatymo projektą. Apie antrą valandą man perdavė, kad turiu skubiai eiti pas Stankevičių baigti redaguoti projektų. Jo kabinete radau Gudaitį, kuris paprašė peržiūrėti deputatų pataisas, kurios buvo gautos svarstant deklaracijos dėl Lietuvos dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje projektą. Po kelių minučių atėjo Lapinskas. Abu padėjome Romui Gudaičiui sutvarkyti deklaracijos projektą. Lapinskas sako, jog deputatai siūlo pagalvoti, kaip į konstitucinio įstatymo projektą įrašyti, kad apklausos rezultatus galima pakeisti ne mažesne Lietuvos gyventojų balsų dauguma, negu ta, kuria buvo pritarta apklausai pateiktam teiginiui.

– Ką galvoji? – klausia manęs.

– Gal galime pratęsti įstatymo 2 straipsnį ir įrašyti sakinį „jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 visų Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę“.

Lapinskas sutinka, sako, kad būtų visai logiška. Nereikės rašyti jokių konkrečių procentų. Užsirašo papildymą, sako, kad informuos deputatus.

Andriukaitis, pamatęs, kad projekte rašoma, jog įvyko apklausa (plebiscitas), nuėjo į biblioteką ir pradėjo ieškoti, kaip žodis „plebiscitas“ aiškinamas enciklopedijose. Surado, kad tarptautinėje teisėje šis žodis dažniausiai vartojamas tais atvejais, kai tauta apsisprendžia dėl tam tikros teritorijos statuso. Jo nuomone, vartoti šią sąvoką mūsų parengtame įstatymo projekte ir kituose dokumentuose yra neteisinga, nes ir užsienyje, ir Lietuvoje atitinkamas sąvokas reikia suprasti vienodai. Nesutikau, kad plebiscito sąvoką reikia suprasti tik taip siaurai, kaip ją aiškina Andriukaitis. Bandžiau argumentuoti, kad ši sąvoka gali būti aiškinama ir kitaip, jos turinys yra daug platesnis, ši sąvoka nėra susijusi tik su tautos apsisprendimu dėl teritorijos statuso. Ypač dabar, kai užsienio valstybėse mūsų apklausa yra suprantama kaip tautos valios išreiškimas. Kas tai yra, jeigu ne tikras plebiscitas? Argi mes galime atsisakyti tokios plebiscito sąvokos sampratos ir išbraukti ją iš įstatymo projekto?! Pasakiau, kad Juridiniame skyriuje turime sukaupę nemažai medžiagos, kurioje ši sąvoka aiškinama įvairiai, jos santrauką jau esu perdavęs Narcizui Rasimavičiui. Nuėjome į skyrių. Ten visiškai netikėtai sutikome Narcizą Rasimavičių, kuris buvo užsukęs dėl kitų reikalų. Sužinojęs, ko Andriukaitis ieško, sako:

– Vyteni, nevark, parodysiu, ką turiu, tikrai gera medžiaga.

Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Andriukaitis šiuo klausimu nekalbėjo, nors prieš tai sakė, kad būtinai dalyvaus diskusijoje, nes mes elgiamės nekorektiškai, vartojame sąvokas, kurios turi visiškai kitokią reikšmę negu įprasta.

Svarstymas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje praėjo ramiai. Buvo kai kurių pasiūlymų taisyti įstatymo projektą, bet jie buvo neesminiai, tik redakcinio pobūdžio. Vietoje žodžių „pamatinis principas“ buvo siūloma įrašyti „pagrindinis principas“, kai kur vietoje žodelio „ar“ padėti kablelį ir pan. Bet vienas priblokšė, galėtų būti įtrauktas į kuriozišką sąrašą. Žodžius „*apklausa (plebiscitas)*“ buvo pasiūlyta pakeisti į „*plebiscitą referendumą*“, nes, kaip sakė siūlytojas, referendumo sąvoka yra platesnė negu plebiscito, būtina atsižvelgti į tai, kad priimamas ne bet koks, o konstitucinis įstatymas. Išmintingu tokio pasiūlymo negalėčiau pavadinti, kažkokia teisinė abrakadabra. Jeigu šis pasiūlymas būtų priimtas, sukurtume kažką tokio, kas iki šiol teisėje nebuvo žinoma. Ką reiškia naujadaras „plebiscitas referendumas“, nesuprastų niekas, jo turinio neįmanoma paaiškinti. Gerai, kad Stankevičius greitai susivokė ir nesutiko su tokiu pasiūlymu. Buvo ir kitų smulkių redakcinių pastabėlių, bet jos nekeitė projekto esmės. Aukščiausioji Taryba priėmė mūsų parengtą konstitucinio įstatymo projektą. Jo esmė: teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra Lietuvos valstybės konstitucinė norma ir pamatinis principas; šį teiginį galima pakeisti tik visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 piliečių, turinčių rinkimų teisę.

Visa tai, kas vyko salėje, stebėjau iš balkono. Pranešimą apie apklausos rezultatus perskaitė Juozas Bulavas, Respublikinės rinkiminės komisijos pirmininkas. Sekmadienį jis kelis kartus buvo atėjęs į mūsų darbo grupę, kai buvome susirinkę pas Stankevičių, sakė, kad nori geriau pasirengti pranešimui. Paskaitė mums kelias vietas iš savo parengto teksto. Jos buvo įdomios ir svarbios, bet nevisiškai tiksliai atspindėjo konstitucinio įstatymo pagrindines nuostatas, galėjo būti suprastos nevienareikšmiškai. Stankevičius ir Landsbergis padėjo jam suformuluoti pagrindinius pranešimo teiginius: apklausos rezultatai – tai tautos valia; ją turime vykdyti; tautos valios niekas negali pakeisti, tik pati tauta, ir kt. Pranešimą Bulavas skaitė sunkiai, tačiau visos pagrindinės tezės, kurias jam buvo pasiūlyta įrašyti į pranešimą, buvo pasakytos. Paskui kalbėjo Landsbergis. Jis akcentavo politinę apklausos reikšmę, pasakė, kad dabar niekas negali abejoti mūsų tautos valia.

Konstitucinio įstatymo projektą Aukščiausiajai Tarybai pristatė Stankevičius. Paaiškino, kodėl būtina priimti tokį įstatymą. Nors argumentus, kodėl tokio įstatymo reikia, buvome aptarę rengdami projektą, dabar jie skambėjo dar įtikinamiau. Tačiau vienas argumentas, kurį Stankevičius ištraukė nežinia iš kur, privertė suklusti: jis pareiškė, kad surengta apklausa (plebiscitas) yra aukštesnė už referendumą. Tokio argumento teisiškai neįmanoma pagrįsti! Kaip apklausa, kuri nieko teisiškai neįpareigoja, gali būti aukštesnė už referendumą?! Tačiau buvo pasakyta būtent tokia tezė. Ką gi, dar kartą įsitikinau, kad ne teisininkai su teisinėmis sąvokomis ir kategorijomis dažnai elgiasi gana laisvai. Kita vertus, argi ne paradoksalu, kad būtent visiškai atsitiktinė ne teisininko, bet inžinieriaus Stankevičiaus užuomina apie „konstitucinį įstatymą“ buvo labai svarbi atrandant tinkamiausią teisės akto, kuriuo galima buvo išreikšti apklausos rezultatus, formą?

Prieš pat Aukščiausiosios Tarybos posėdį, kuriame turėjo būti priimamas šis įstatymas, į Juridinį skyrių atbėgo Louri Vyman, teisininkė iš JAV, kuri, kaip sklido kalbos, JAV lietuvių bendruomenės prašymu atvyko į Lietuvą kartu su savo vyru Barnabu Džonsonu padėti Lietuvos teisininkams rengti Konstituciją ir kitus teisės aktus. Ji tiesiog užpuolė Žilį ir mane dėl sąvokos „konstitucinis įstatymas“. Ji pasibaisėjo, iš kur mes ištraukėme tokią sąvoką, tai esą tėra tik sovietinės teisės teorijoje sugalvotas dalykas, niekas Vakarų pasaulyje tokio pavadinimo nesupras. Dar pridūrė, kad mes su Žiliu nežinome, kas yra teisės aktų hierarchija, nesuprantame, jog konstitucinis įstatymas – tai ne kas kita kaip pati konstitucija, ir pan. Vyman pasiūlė mums tuojau pat nusileisti į Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salę ir sustabdyti konstitucinio įstatymo priėmimą! Toks karštas įtikinėjimas ir atkaklumas mus su Žiliu net sutrikdė. Žilys pradžioje pabandė „atsimušti“ sakydamas, kad jis tiesiogiai nedalyvavo rengiant šį projektą, kad su projektu dirbau aš, o su juo buvo tik konsultuojamasi. Vėliau abu pabandėme argumentuoti, kad konstitucinių įstatymų sąvoka nėra jokia naujiena,

kad tokių įstatymų yra Švedijoje, Čekoslovakijoje ir kitose Vakarų valstybėse, kad tai aktas, esantis greta konstitucijos, bet žemesnės galios negu konstitucija. Kažkas panašaus į organinius įstatymus Prancūzijoje. Tačiau šie argumentai jos neįtikino, ji net atšovė, kad Lietuva kol kas neturi savo Konstitucijos. Nieko sau, pasirodo Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kuris buvo priimtas kovo 11-ąją ir kurį iki šiol visi laikėme Laikinąja Konstitucija, nėra Konstitucija! Pasiūlėme jai kreiptis į Lapinską, jis dalyvavo rengiant projektą, gali pasakyti savo nuomonę ne tik kaip teisininkas, bet ir kaip Aukščiausiosios Tarybos deputatas. Vyman nuėjo į Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salę, susirado Lapinską, tačiau nieko nepešė. Lapinskas jos nepalaikė. Priešingai, labai aiškiai pasakė, kad konstitucinio įstatymo sąvoka yra visiškai priimtina ir apskritai koks jos reikalas, kas ir kaip Lietuvoje turi priimti Konstituciją ir įstatymus. Vyman ir jos vyras Džonsonas labai užsigavo. Ir anksčiau įvairiuose pasitarimuose su Lietuvos teisininkais jie dažnai elgdavosi taip, lyg jie vieni supranta, kas yra teisė ir įstatymų leidyba, o Lietuvoje esą to niekas nesupranta arba supranta labai mažai. Jų mandagiai išklausydavo, taktiškai pasakydavo, kad gal jie nevisiškai teisūs, tuo ir pasibaigdavo. Dar niekas jiems į akis nebuvo pasakęs to, ką šiandien posėdžių salėje išgirdo iš Lapinsko. Įsižeidė. Kitą dieną Džonsonas net nepasisveikino su Šarūnu Adomavičiumi, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko padėjėju, nes, kaip sakė, „esu labai piktas, kad mūsų su Louri nepaklausėte".

Po to, kai šis konstitucinis įstatymas Aukščiausiosios Tarybos buvo priimtas, Vyman vėl atėjo į Juridinį skyrių, sako, noriu pratęsti diskusiją. Vėl aiškina, kad mes suklydome. Ne, nesuklydome, net jeigu sprendimą priimti būtent „konstitucinį įstatymą" lėmė ne tik teisiniai, bet ir politiniai motyvai. Ginčas su Vyman baigėsi tuo, kad Žilys atvirai pasakė:

– Konstitucinis įstatymas jau yra priimtas, todėl aš dėl jo daugiau nediskutuosiu ir negilinsiu šios diskusijos kur nors kitur. Taip pat elgtis siūlau ir jums. – Tada tiesiai paklausė: – Ką jūs man atsakysite, jeigu pasakysiu, kad tokia yra įstatymų leidėjo valia?

Vyman nusišypsojo:

– Prieš tokį argumentą aš neturiu jokių kontrargumentų, bet mums šiuo klausimu dar teks diskutuoti.

Papildomai diskutuoti neteko, nes nebuvo dėl ko diskutuoti.

LIII

– Na ką, lieki atsakingas už „ūkį".

Tokiais žodžiais 1991 metų rugpjūčio 4 dieną Maskvos oro uoste Gorbačiovas atsisveikino su viceprezidentu Genadijumi Janajevu, kuris kartu su Ministru Pirmininku Valentinu Pavlovu ir kitais aukščiausiais Sovietų Sąjungos

pareigūnais buvo atvykęs išlydėti Gorbačiovo ir jo šeimos atostogų į Krymą, į Foroso rezidenciją prie Juodosios jūros.

Gorbačiovas buvo labai pervargęs, fiziškai ir psichologiškai išsekęs. Naujos sutarties rengimas iš jo pareikalavo labai daug jėgų. Jos galutinį tekstą su Jelcinu ir Nazarbajevu pavyko suderinti tik liepos 29 dieną. Tai buvo kompromisas. Kitų respublikų vadovai, taip pat ir Ukrainos, projektui irgi pritarė. Ne dėl to, kad būtų buvę patenkinti būsima sutartimi, jie tiesiog neturėjo kito pasirinkimo. Viena vertus, Gorbačiovo jiems reikėjo kaip tam tikro garanto, kad respublikos gaus daugiau teisių, bus savarankiškesnės, kad į valdžią negrįš „kietos rankos" šalininkai, bus išvengta represijų. Kita vertus, būsima sutartis leido jiems išsaugoti ir net sustiprinti savo turimą valdžią respublikose, nes centras į tai mažiau kištųsi.

Prieš išskrisdamas Gorbačiovas džiaugėsi, kad jam pavyko suvaldyti Sovietų Sąjungos iširimo procesą, kad Sąjunga išliks vieninga, tegul ir mažesnė, negu pradžioje tikėjosi. Kompromisas su Jelcinu jį taip pat tenkino, nes jis, o ne Jelcinas, išliks aukščiausias valstybės pareigūnas. Per atostogas norėjo ne tik pailsėti. Tikėjosi, kad Kryme galės ramiai parengti kalbą, skirtą sutarčiai pasirašyti, gal pavyktų numatyti ir svarbiausias būsimos naujos Sąjungos raidos gaires. Sąjunginės respublikos jau sudariusios oficialias delegacijas, kurios atvyks pasirašyti sutartį. Pats buvo paskyręs ir Sovietų Sąjungos delegaciją, kuri pasirašys sutartį. Gerai, kad su Borisu Jelcinu ir Nursultanu Nazarbajevu sutarė, jog sutarties pasirašymas nebus vienkartinis aktas, kad tai bus procesas. Reikia užbėgti už akių galimai sutarties kritikai. O ji buvo neišvengiama. Vien dėl to, kad sutartyje neliko termino „socialistinių respublikų sąjunga", nors sąjunginiame referendume devynių sąjunginių respublikų gyventojai balsavo būtent už atnaujintos „Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos" išsaugojimą, o ne už suverenių valstybių sąjungos išsaugojimą. Gorbačiovas žinojo ir tai, kad reakcionieriams bus nepriimtinos ir kitos sutarties nuostatos, ypač tos, kurios mažina „centro" įgaliojimus, taigi ir „centro" įtaką respublikoms. Tegul sutartį pirmos pasirašo mažesnės respublikos, taip jos atsisakys savo separatistinių tikslų, susitaikys su didesnio savarankiškumo doktrina, parodys pasitikėjimą nauja Sąjunga. Vėliau, pagal pasirengimo laipsnį, tai padarys didžiosios respublikos, o kai jos tai padarys, Sovietų Sąjungos delegacijai neliks nieko kito, tik pasirašyti sutartį, kitaip ji bus apkaltinta, kad nenori atnaujintos Sąjungos, stengiasi išlikti imperinis centras. Sąjunginė delegacija sutartį turėtų pasirašyti iki rugsėjo vidurio, ji neturės kitos išeities.

O apie atnaujintos Sąjungos ateitį, apie tai, kaip jis vykdys šios atnaujintos Sąjungos prezidento pareigas, kas bus jo komandoje ir dar apie daugybę kitų dalykų jis dar turės laiko pagalvoti. Taip pat ir vaikščiodamas Juodosios jūros pakrante ar stebėdamas jūros tolius iš savo rezidencijos balkono Forose. Tiesa, į Maskvą trumpam teks grįžti, nes sutartis bus pasirašoma Novo Ogariove, netoli

Maskvos. Išskrisiu rugpjūčio 18-tos vakare, gal 19-tos rytą, galvojo Gorbačiovas. Pasitarsiu su Raisa. Gal po sutarties pasirašymo savaime išnyks ir vidinis nerimas, kurio niekaip nepavyksta atsikratyti. Jis labai gadina atostogas, o taip norisi ilsėtis visiškai atsipalaidavus, be įtampos ir abejonių. Susiimk, tarė sau, liko visiškai nedaug, rugpjūčio 20-oji jau čia pat, dar galėsi ramiai atostogauti, juk dar turėsi pusantro mėnesio.

Gorbačiovas neskubėdamas pakilo lėktuvo trapu į viršų, prieš įžengdamas į lėktuvą atsisuko ir draugiškai pamojavo jį išlydintiems. Jis net nenujautė, kad tie patys žmonės, kurie dabar stovi prie lėktuvo ir jam pataikaujančiai mojuoja, prieš pat sutarties pasirašymą jį užblokuos rezidencijoje Forose, atkirs nuo bet kokio ryšio su išoriniu pasauliu, paskelbs sunkiai sergančiu ir negalinčiu eiti prezidento pareigų, pareikalaus prezidento įgaliojimus perduoti viceprezidentui Janajevui. Žinojo, kad ne visi iš jų pritaria naujai sąjunginei sutarčiai, bet net nekilo mintis, kad jam išvykus atostogų bus pamėginta restauruoti ankstesnę sistemą, kurią jis per penkerius metus, kai tapo partijos generaliniu sekretoriumi, stipriai pertvarkė ir vis dar pertvarko. Jam net į galvą neatėjo, kad siekiant sužlugdyti naujos sąjunginės sutarties pasirašymą gali būti bandoma įvykdyti karinį perversmą. Gal dėl to, kad buvo fiziškai ir psichologiškai labai pavargęs, šį kartą jo politinė nuojauta buvo atbukusi. Kitaip jis būtų supratęs, kad iki tol, kol nauja sąjunginė sutartis nepasirašyta, iš Maskvos išvykti negali.

Skrydis nebuvo varginantis, po trijų valandų nusileido Kryme, Belbeko aerodrome, netoli Foroso.

LIV

1991 metų rugpjūčio 17 dieną KGB politinės žvalgybos svečių namuose Maskvoje vyko slaptas aukščiausių Sovietų Sąjungos pareigūnų pasitarimas. Dalyvavo Ministras Pirmininkas Valentinas Pavlovas, gynybos ministras Dmitrijus Jazovas, KGB pirmininkas Vladimiras Kriučkovas ir jo pavaduotojas Viktoras Gruško, Gorbačiovo padėjėjas Olegas Baklanovas, sausumos kariuomenės vadas Valentinas Varenikovas, SSKP CK skyriaus vedėjas Valerijus Boldinas, SSKP CK sekretorius Olegas Šeninas, generolas pulkininkas Vladislavas Ačialovas ir dar keli asmenys. Objektas buvo labai patogus susirinkti, nes buvo nuošalioje Maskvos gatvelėje, apjuostas aukšta tvora, labai gerai saugomas. Aplinka buvo tokia, kad buvo galima atvirai kalbėtis bet kokiomis, net pačiomis jautriausiomis temomis, ir nesibaiminti, kad kas nors apie tai sužinos.

Svarstoma, ar tokia nauja sąjunginė sutartis, kokia yra parengta, gali būti pasirašyta. Visų nuomonė vienoda – ne, negali, nes tai reikštų Sovietų Sąjungos iširimą. Jos pasirašymą reikia sustabdyti. Dabartinėje situacijoje vienintelė išeitis – visoje valstybėje įvesti nepaprastąją padėtį. Gorbačiovas jau pusantrų metų turi įgaliojimus įvesti nepaprastąją padėtį, bet jais nepasinaudojo,

elgiasi labai pasyviai. Aišku, kad prieš naujos sąjunginės sutarties pasirašymą jis turimais įgaliojimais nepasinaudos, valstybę gali išgelbėti tik nepaprastoji padėtis, stipri centrinė valdžia.

Pamažu susidėlioja planas.

Gorbačiovą reikia tuojau pat izoliuoti Forose, užblokuoti jo telefoninį ir kitokį ryšį su Maskva, su užsienio valstybėmis ir griežtai pareikalauti: jis negali pasirašyti naujos sąjunginės sutarties, nes tai sugriaus Sovietų Sąjungą. Pateikti ultimatumą: arba jis nedelsdamas visoje valstybėje įveda nepaprastąją padėtį, arba atsisako prezidento pareigų. Jeigu atsisakys, – jo izoliaciją tęsti, paskelbti, kad jis sunkiai serga ir dėl to negali vykdyti prezidento pareigų, jas laikinai pradeda eiti viceprezidentas Genadijus Janajevas. Tada sudaryti Valstybinį nepaprastosios padėties komitetą, kuriam pavedamas valstybės valdymas. Komitetui reikia suteikti aukščiausio valdžios organo įgaliojimus, jis visoje Sovietų Sąjungoje įves nepaprastąją padėtį. Kai nepaprastoji padėtis bus įvesta, o situacija stabilizuosis, Gorbačiovas galės grįžti ir toliau eiti prezidento pareigas.

Nutariama nedelsiant vykti pas prezidentą į Krymą, į Forosą, ir jį įtikinti įvesti valstybėje nepaprastąją padėtį ar laikinai perduoti savo įgaliojimus Janajevui ar Nepaprastosios padėties komitetui.

– Kas vyks pas Gorbačiovą?

Pasigirsta balsai, kad tai turi būti žmonės, kuriais Gorbačiovas pasitiki, laiko juos sau artimais. Sutariama, kad į Krymą skris Valentinas Varenikovas, Valerijus Boldinas, Olegas Šeninas, prezidento apsaugos viršininkas Jurijus Plechanovas ir jo pavaduotojas Viačeslavas Generalovas.

LV

Gorbačiovui rugpjūčio 18-oji prasidėjo kaip paprastai, taip, kaip ir vakar, ir užvakar, kaip ir kiekviena prieš tai buvusi diena. Jis jau daugiau kaip dvi savaites yra čia, Kryme, Foroso rezidencijoje prie Juodosios jūros. Jam labai reikėjo šių atostogų, buvo mirtinai pervargęs. Tą jautė ne tik pats, bet ir Raisa.

– Jums, Michailai Sergejevičiau, reikia bent šiek tiek pailsėti, – vis dažniau išgirsdavo ir iš pačių artimiausių kolegų bei bendradarbių.

Gerai, kad paklausė. Per prabėgusias atostogų dienas jau spėjo įprasti prie pasikeitusio gyvenimo ritmo. Keldavosi vėliau negu Maskvoje, neskubėdamas pusryčiaudavo su Raisa, kalbėdavosi ir apie paprastus kasdienius dalykus, ir apie tai, kas vyksta šalyje ir pasaulyje. Atidžiai peržvelgdavo centrinius laikraščius, pirmiausia „Pravdą“ ir „Izvestijas“, pavartydavo ir kitus. Dar specialus paštas, įvairūs pranešimai su žyma „visiškai slaptai“, „Tik SSRS Prezidentui M. Gorbačiovui“. Po to – pasivaikščiojimas jūros pakrante. Dažniausiai vaikščiodavo vienas, Raisa prisijungdavo tik kartais, ilgas vaikščiojimas ją vargindavo. Vieta labai graži, švelnus, ramus, šiltas oras, plati jūros panorama... Jautė, kad jėgos

grįžta, kūnas atsigauna. Džiaugėsi, kad grįžta vidinė ramybė ir pusiausvyra, vėl atsiranda noras imtis aktyvios veiklos. Vakar į rezidenciją buvo atvykęs vyriausybinio ryšio tarnybos vado pavaduotojas – tai šiek tiek netikėta, apie tai iš anksto nebuvo informuotas, apsauga sako, kad tikrino, ar gerai veikia ryšio su SSRS prezidentu mazgas. Tegul tikrina, tai jo darbas. Gorbačiovas galvojo: kalba, kurią po kelių dienų, rugpjūčio 20-ąją, sakysiu Novo Ogariove naujos sąjunginės sutarties pasirašymo proga, jau parengta. Jakovlevas ir jo komanda, taip pat ir mano padėjėjai gerai padirbėjo, pataisiau tik kai kurias vietas, neesminius dalykus, šiek tiek stilių, kad man būtų patogiau skaityti ir kad įtaigiau skambėtų. Kad ir kokia prasta ir netikusi, kaip man bando įteigti stagnatoriai, būtų nauja sutartis, be jos vieningos Sovietų Sąjungos neišsaugosime. Tuo esu įsitikinęs. Būtų labai gerai, jeigu galėtume reformuoti valstybę be naujos sutarties, bet be jos to padaryti neįmanoma. Jelcinas ir Nazarbajevas galvoja taip pat. Žinau, kad kiekvienas iš jų turi savo tikslų ir planų, visko iki galo nepasako, bet šiame etape man pakanka, kad jie palaiko naują sutartį ir ją pasirašys. Kas bus vėliau, pažiūrėsime, kad ir kas būtų, naujos Sąjungos prezidentu, vadinasi, pirmu asmeniu valstybėje, liksiu aš, jiems teks tenkintis mažesniais postais.

Žinau, kad Pavlovas ir jo Vyriausybė turi daug pastabų naujos sutarties projektui, ragina peržiūrėti daugybę jos nuostatų, reikalauja sušaukti sąjunginės delegacijos, kuri turėjo dalyvauti rengiant sutartį, posėdį ir apsvarstyti Vyriausybės pasiūlymus. Apie tai, kad Pavlovas tokios sutarties nenori, girdėjau ir iš jo paties, ir iš kai kurių ministrų. Bet dėl sutarties projekto jau sutarta su Jelcinu ir Nazarbajevu, pasirašymo data paskirta, kelio atgal nėra. Turime pabaigti tai, dėl ko sutarėme Novo Ogariove. Jeigu aš, prezidentas, pradėsiu blaškytis, naujos sutarties nebus, viskas gali žlugti. Nieko nekeisime. Sprendžiu aš, o ne Pavlovas su savo Vyriausybe. Jis dar nežino, kad nebus naujos Sąjungos Ministru Pirmininku, kad premjeru taps Nazarbajevas, – piktdžiugiškai šypsodamasis pagalvojo Gorbačiovas. Kai sutartis bus pasirašyta, Pavlovo nuomonė ir jo pastabos neturės jokios reikšmės, traukinys jau bus nuvažiavęs.

Dar neapsisprendžiau, kada grįžtu į Maskvą, – ar šiandien, ar rytoj. Prieš kelias valandas telefonu kalbėjausi su Janajevu, jis teiravosi, kada atskrendu, sakė, kad pasitiks oro uoste. Maskvoje ilgai neužtruksiu, gal kelias dienas, o po to – atgal į Forosą, išnaudosiu likusias kelias atostogų savaites.

Po pietų Gorbačiovas sėdėjo patogiame krėsle prie darbo stalo, vartė kalbos tekstą. Sustodavo prie atskirų sakinių ir pastraipų, juos garsiai perskaitydavo, klausydamasis, kaip skamba žodžiai. Vietas, pradedančias naują mintį, pasibraukdavo, matys, kada turi padaryti pauzę, į kokį žodį įdėti daugiau aistros, kada mintį išreikšti klausimo forma. Tokį kalbėjimo ir pranešimų stilių buvo daug kartų išbandęs ir susitikimuose su gyventojais, ir su partiniu aktyvu, ir partijos plenumuose bei suvažiavimuose. Žmonėms tai patikdavo, jie klausydavosi. Jie jau atprato nuo anksčiau iš aukštų tribūnų skambėjusių nuobodžių,

monotoniškų ir migdančių kalbų, kai pranešėjas neatitraukia akių nuo teksto, kartoja daug kartų girdėtus banalius dalykus, dažnai neturinčius nieko bendro su realiomis problemomis ir gyvenimo tikrove. Staiga prisiminė anekdotą apie Brežnevą, vieną iš prieš tai buvusių generalinių sekretorių. „Brežnevas, partijos suvažiavime paskaitęs ilgą ir nuobodžią kalbą, kuri truko net valandą, savo padėjėjams sako: kalba buvo gera, man patiko, bet labai ilga, juk prašiau, kad tilptume į pusvalandį. Kodėl tiek daug viršijote? Padėjėjai atsako: tekstas buvo tik pusvalandžiui, ne ilgesnis negu pageidavote, bet mes jums davėme du kalbos egzempliorius."

Čia reikia ne juoktis, o verkti – liūdnai šyptelėjo Gorbačiovas. Jeigu apie generalinį sekretorių sklando tokie ir dar riebesni anekdotai, vadinasi, žmonės mato, kad jis jau neveiksnus, kad valdo ne jis, o jo aplinka. Kas konkrečiai, neaišku. Brežnevas buvo apsistatęs jam ištikimais klapčiukais, suformavęs tokį CK ir į svarbiausius postus paskyręs tokius žmones, kurie bet kokia kaina norėjo jį išsaugoti. Kitaip patys netektų ne tik įtakos, bet ir sotaus gyvenimo, užmiesčio vilų, specialių parduotuvių, poilsio namų, užsienio kelionių. Neduok Dieve, jų vaikai ir anūkai turėtų laikyti stojamuosius egzaminus į universitetus taip, kaip juos laiko visi kiti. Nepaskambinsi rektoriui ir nepasakysi, kad rezervuotų vietą. Po Brežnevo mirties atėję kiti generaliniai – ir Jurijus Andropovas, ir Konstantinas Černenka – taip pat buvo nusenę, ligoti, nepajėgūs ką nors savarankiškai spręsti. Apie kokias nors esmines reformas net nebuvo galvojama, nors buvo akivaizdu, kad permainos būtinos. Visa šalis ir užsienis iki šiol prisimena mano, kaip naujo generalinio sekretoriaus, kalbą, kurią pasakiau 1985 metais Leningrade. Nustebimas, kad generaliniu netikėtai tapo jaunas žmogus, jau buvo praėjęs. Visi laukė, ką pasakysiu. Ar vėl kalbėsiu trafaretinėmis frazėmis apie socializmo pranašumus, laikinus sunkumus, imperialistinių jėgų klastingas užmačias, komunistų partijos vaidmens didinimą, ar apie tai, ką matė ir kas rūpėjo kiekvienam: valstybėje daugybė įsisenėjusių problemų, žemas gyvenimo lygis, pradeda trūkti elementarių buities prekių, maisto produktų, vis labiau atsiliekame kurdami naujas technologijas, be užsienio kreditų jau neišsiverčiame, skolos vis auga, jas reikės gražinti. Iš ko? Darbo našumas visiškai kritęs, vidaus produktas nustojo augti, lėšų ginklavimuisi neturime. Kas bus, jeigu žmonių kantrybė baigsis, prasidės streikai? Juk nemalšinsime jėga, kaip darė Nikita Chruščiovas ir kiti po jo buvę šalies vadovai. Kai viename susitikime manęs paklausė, kodėl pas mus yra socialistinio darbo didvyriai, o užsienyje nėra kapitalistinio darbo didvyrių, bet jie vis tiek gyvena daug geriau, įtikinamai atsakyti nesugebėjau. Kažką aiškinau apie tai, kad socializmas įrodė savo pranašumą, kad jo potencialas dar neišnaudotas, bet mačiau, kad auditorijos neįtikinau. Ji daug geriau reagavo į tai, kad problemas išspręsime, jeigu imsimės esminių ir realių reformų. Daugiau demokratijos, viešumo, didesnis sąjunginių respublikų ir darbo kolektyvų ūkinis savarankiškumas – be to neapsieisime. Leningrade

kalbėjau gerai suprasdamas, ką sakau, ir tuo nuoširdžiai tikėdamas. Į prieš akis gulintį tekstą pažvelgdavau tik retkarčiais, man jo nereikėjo, nes daug ką parašiau pats. Tada mano kalba apie perestroiką, apie naują partijos kursą daug kam suteikė tikėjimo ir vilties, kad šalį pavyks atnaujinti, kad galime gyventi geriau. Tuo tikiu ir dabar, praėjus penkeriems metams. Bet turiu prisipažinti, kad tada, kai pradėjau perestroiką, net minties nebuvo, kad ekonominė ir politinė situacija šalyje tik blogės, kad Lietuva pasinaudos atsiradusia galimybe ir paskelbs nepriklausomybę, kad jos keliu jau eina Latvija ir Estija, o apie savo suverenitetą paskelbs Rusija, apie jį vis garsiau kalbės Ukraina, Baltarusija ir Kazachstanas, kitos respublikos. Nebuvo ir minties, kad norėdamas išsaugoti Sovietų Sąjungą turėsiu derėtis su Jelcinu ir Nazarbajevu dėl naujos sąjunginės sutarties. Buvau priverstas derėtis, kitos išeities neturėjau.

Gorbačiovas trumpam atitrūko nuo parengtos kalbos teksto. Bandė įsivaizduoti, kaip jo kalbą priims ne tik tie, kas dalyvaus pasirašymo ceremonijoje, bet ir eiliniai žmonės, visuomenė, o ypač užsienio šalių vadovai. Jis tikisi, kad sutartis bus palaikyta, juk akivaizdu, kad kito kelio išeiti iš krizinės situacijos, kurioje atsidūrėme, tiesiog nėra. Gerai, kad partijos CK politbiurą, visą CK iš esmės nušalinau nuo sutarties rengimo, jeigu to nebūčiau padaręs, tokios sutarties, kokia ji yra dabar, neturėtume. Prisiminė, kaip keliuose pastaruosiuose partijos Centro komiteto plenumuose, ypač balandžio, reakcinio sparno partiečių buvo aršiai spaudžiamas eiti kitu keliu.

– Argi nematote, kur nuvedė jūsų perestroika? Baikite žaisti demokratiją, reikia tvirtos rankos, būtina stipriau suveržti veržles, separatistų vieta kalėjimuose, turite grąžinti sąjunginės Konstitucijos galiojimą Lietuvoje. Kodėl iki šiol neįvedėte nepaprastosios padėties, ko delsiate? Turite veikti ryžtingai, kitaip bus vėlu, Sovietų Sąjunga subyrės, – kaip kirčiai skambėjo priekaištai.

Nepakluso, vos atsilaikė. Gal tik dėl to, jog pagrasino, kad jeigu jo pradėtu perestroikos kursu ir juo pačiu nebepasitikima, jis pasirengęs tuojau pat pasitraukti iš generalinio sekretoriaus pareigų. Tegul ateina kas nors kitas. Net aršiausiems jo kritikams tai buvo netikėta. Jeigu Gorbačiovas pasitrauks, kas užims jo vietą? Nei Egoras Ligačiovas, nei Gorbačiovo pavaduotojas Vladislavas Ivaško, nei Aleksandras Dzasochovas ir kiti partijos vadovybės nariai nė iš tolo neprilygsta Gorbačiovo populiarumui nei šalies viduje, nei užsienyje. Šalis jų iš esmės nepažįsta, dar daugiau – nemėgsta. Vakarus užvaldžiusi „gorbimanija“, jo pasitraukimą užsienis priims kaip perestroikos pabaigą. Kreditų, prekybos lengvatų, naujų technologijų, kuriuos gauname iš užsienio valstybių, gali nelikti, o be jų gresia ekonominis krachas. Pavojų savo postams pajuto ir sąjunginių respublikų kompartijų vadovai, visa partinė nomenklatūra. Geriau tegul lieka Gorbačiovas, jis palaiko respublikų savarankiškumo didinimą, netrukdo jiems stiprinti savo valdžią vietose, leidžia pasirinkti, kas respublikose užims vadovaujamas pareigas. Ar taip bus ir atsiradus naujam generaliniam, neaišku. Gali

būti ir visiškai kitaip, rizikuoti neverta. Gerai išprausėme, šiam kartui pakaks, tegul žino, kad bet kada gali būti nuverstas.

Gorbačiovas liko partijos generaliniu sekretoriumi. Pažadėjo veikti dar aktyviau, kad šalyje padėtis būtų kuo greičiau stabilizuota. Bet aiškiai pasakė, kad represijų ir jėgos prieš kitaip mąstančius nesiims, to, kas buvo prieš jam ateinant į valdžią, daugiau nebus. Krizę, kurioje atsidūrė Sovietų Sąjunga, gali įveikti tik demokratija, viešumas ir atsinaujinimas.

– Turime ryžtingai tęsti pertvarką, kurią pradėjome prieš penkerius metus. Atgal negrįšime, bet Sovietų Sąjungą kaip vieningą valstybę išsaugosime. Pažadu, kad niekam neleisime jos sugriauti, – tokiais žodžiais Gorbačiovas baigė savo kalbą CK plenume.

Netikėtai pasigirsta atsargus beldimas į Gorbačiovo kabineto duris.

– Įeikite, – garsiai tarė Gorbačiovas.

Įeina jo asmeninės apsaugos viršininkas generolas Vladimiras Medvedevas ir vienas iš budinčių padėjėjų.

– Kas atsitiko? – klausia Gorbačiovas.

– Michailai Sergejevičiau, atsiprašau, žinau, kad negaliu trukdyti, bet pas jus ką tik atvyko delegacija iš Maskvos. Šeninas, Varenikovas, Boldinas, Plechanovas ir kiti. Laukia čia pat, svečių namuose, sako, kad reikalas labai skubus, prašo nedelsiant priimti, man ką nors paaiškinti atsisako, sako, kad viską paaiškins tik jums asmeniškai. Ką jiems pasakyti?

– Nieko nesuprantu. Kokia delegacija iš Maskvos, koks neatidėliotinas reikalas, kodėl su manim iš anksto nederino, ar jie gali atvykti? Anksčiau to niekada nebūdavo. Ko konkrečiai jie nori? Kaip jie pateko į teritoriją, kas juos įleido?

– Su jais Jurijus Plechanovas, gerai žinote, kad jis ne tik KGB Apsaugos valdybos viršininkas, bet ir mano tiesioginis viršininkas. Su juo ir jo pavaduotojas Generalovas, apsauga negalėjo jų neįleisti.

– Pasakyk jiems, kad su manim niekas jų atvykimo nederino, kad aš dar nebaigiau gydytojų paskirtos procedūros, tegul palaukia, pakviesiu, kai baigsiu.

Laukti teko gerą valandą.

– Kas atsitiko, kad atvykote visiškai netikėtai, neįspėję? – klausia Gorbačiovas, kiekvienam paduodamas ranką.

Išgirsta, kad valstybėje susiklosčiusi ekonominė ir politinė situacija reikalauja neatidėliotinų sprendimų, kad jis turįs nedelsdamas įvesti nepaprastąją padėtį. Jeigu pats nenori to padaryti, tegul laikinai perduoda savo įgaliojimus vicepreziden tui Janajevui, su juo sutarta, kad jis iš karto įves nepaprastąją padėtį. Visuomenei bus galima paskelbti, kad prezidentas sunkiai serga, jam reikalingas gydymas. Gydytojai parengs reikiamas pažymas. Įgaliojimus Janajevui perduosite tik laikinai, o kai situacija bus suvaldyta, vėl pradėsite vykdyti prezidento pareigas. Tokios naujos sąjunginės sutarties, kokią parengėte, pasirašyti negalima, nes ji reikštų vieningos Sovietų Sąjungos pabaigą, valstybė subyrės.

Nepaprastoji padėtis bus teisėtas pretekstas atšaukti sutarties pasirašymą. Su reikalavimais turite sutikti iki rugpjūčio 19-osios 16 valandos.

Gorbačiovas pasipiktinęs:

– Ką jūs sau leidžiate, kaip drįstate man tai siūlyti?! Ar nesuprantate, kad tai sąmokslas prieš teisėtą prezidentą, prieš teisėtą valdžią? Ar norite pilietinio karo, kraujo praliejimo? Ką, vėl griebsitės represijų? Nepavyks, visuomenė jau ne tokia, kokia buvo.

– Jeigu nesutiksite, bus paskelbta, kad jums sutriko smegenų kraujotaka, gulite patale ir apskritai nesiorientuojate, kas vyksta. Pasižiūrėkite, čia dviejų gydytojų pažymos. Aiškiai parašyta, kad smegenų kraujotaka sutriko rugpjūčio 16-ąją.

– Aš atmetu jūsų reikalavimus, jūs avantiūristai. Sutinku, kad situacija sudėtinga, dėl jos neramu visiems, taip pat ir man, bet tai, ką jūs darote, yra beprotybė. Pražudysite visą liaudį, visą šalį. Kvieskime Aukščiausiąją Tarybą, suvažiavimą, viską spręskime ten. Kokiais būdais? Tik ne tokiais, kokius čia siūlote, tik ne puču.

Pokalbis tęsiasi beveik valandą. Atvykusieji vis atkaklesni: Michailai Sergejevičiau, turite priimti mūsų reikalavimus. Ypač aštriai ir nesismulkindamas kalba Varenikovas. Gorbačiovui tiesiai į akis rėžia viską, ką apie jį galvoja. Į jo ir kitų išpuolius Gorbačiovas reaguoja ne mažiau emocingai. Jis nesileis bauginamas, kiekvieną iš priešais jį esančių pastatys į jiems deramą vietą. Tegul neužsimiršta, kad kalbasi ne su sau lygiais, o su Sovietų Sąjungos prezidentu, su Gorbačiovu. Sprendimus priima jis, neleis, kad kas nors jam diktuotų. Baigiasi tuo, kad įsiutęs Gorbačiovas pradeda keiktis, visus atvykusius pasiunčia ant trijų raidžių. Kas moka rusų kalbą, žino, kokios tai raidės ir ką reiškia iš jų sudarytas žodis. Šlykštus žodis. Dar šlykščiau, kad taip keikiasi ne eilinis rusas, o Sovietų Sąjungos prezidentas.

– Atmetu viską, ko iš manęs reikalaujate. Su rengiamu perversmu niekada nesutiksiu, savo valia turimos valdžios nei Janajevui, nei kam nors kitam neatiduosiu. Nepaprastosios padėties neskelbsiu ir Janajevui to padaryti neleisiu. Žinokite, jūs pralaimėsite, – sunkų pokalbį baigė Gorbačiovas.

Nors ir Gorbačiovas, ir atvykėliai kalbėjo pakeltais balsais, nevengdami grasinimų, atvirų įžeidinėjimų ir užgauliojimų, net riebių rusiškų keiksmažodžių, o Gorbačiovas atvykusius beveik atvirai vadino pučistais, tai jam nesutrukdė atsisveikinant kiekvienam iš jų paduoti ranką. Taip pat ir Varenikovui.

Kai kabinetas ištuštėjo, Gorbačiovas priėjo prie darbo stalo, pakėlė ant jo stovinčio telefono ragelį. Tai buvo tiesioginio ryšio su viceprezidentu Janajevu telefonas. Gorbačiovas norėjo pranešti, kad yra gyvas ir sveikas, kad netikėtų gandais, jog jis serga, kad jokių prezidento įgaliojimų jam kaip viceprezidentui neperdavė. Taip pat norėjo įspėti, kad nepadarytų klaidos, nepaklustų reikalavimams skelbti nepaprastąją padėtį, neatvertų kelio represijoms. Telefono

ragelyje jokio garso, absoliuti tyla, lyg telefonas būtų atjungtas. Pakėlė kito telefono ragelį, to, kuris buvo skirtas tiesioginiam ryšiui su Vyriausybe. Vėl absoliuti tyla. Lukjanovo telefonas taip pat buvo atjungtas. Bandė paskambinti dar keliais numeriais, taip pat ir per specialų komutatorių, kuris turėjo veikti nepertraukiamai, bet niekas, kam skambino, neatsiliepė. Visų telefonai tylėjo.

– Kas čia, po velnių, vyksta? Niekam negaliu paskambinti, nedelsiant sutvarkykite ryšį, – liepia iškviestam ryšio mazgo karininkui.

– Bandome sutvarkyti, padarėme viską, kas nuo mūsų priklauso. Problemos ne čia esančiame ryšio mazge, o už rezidencijos ribų. Už tai atsakome ne mes, o kitos tarnybos. Su jomis ryšio taip pat nėra. Stengiamės, tikimės, kad pavyks.

„Gudrūs, žalčiai. Atjungė ryšį, kad galėtų saugiai grįžti į Maskvą, – dingtelėjo Gorbačiovui, – tegul eina velniop su visais savo reikalavimais. Jie man nediktuos. Tegul daro ką nori, nesikišiu. Tai jų pasirinkimas. Įspėjau, kad atsakyti teks jiems. O kad išjungė ryšį, man gali būti naudinga. Kaip aš galėjau žinoti, kas vyksta, jeigu neturėjau jokio ryšio? Lukterėsiu kelias dienas, pažiūrėsime, ką jie darys ir kuo viskas baigsis. Vėliau kreipsiuosi į žmones, į partiją, rasiu ką pasakyti."

LVI

1991 metų rugpjūčio 18 dienos vėlų vakarą Kriučkovas kartu su visais, kurie buvo nuskridę pas Gorbačiovą į Krymą, grįžo į Maskvą. Iš karto paskambino Pavlovui.

– Reikėtų skubiai susitikti, pasitarti.

Susirinko Kremliuje. Dalyvavo ne tik tie, kurie buvo nuskridę į Krymą ir kalbėjosi su Gorbačiovu, bet ir tie, kurie turėjo realius įgaliojimus priimti sprendimus, jeigu būtų įvesta nepaprastoji padėtis. Susitikimas tęsėsi iki trečios valandos nakties. Dokumentai, kad įvedama nepaprastoji padėtis, buvo parengti apie vidurnaktį. Visi laukė, kol Janajevas pasirašys įsaką, kad jis, viceprezidentas, pradeda eiti Sovietų Sąjungos Prezidento pareigas. Kai jis pasirašė įsaką, dar kelias valandas užtruko dokumentų redagavimas. Daug ir net aršiai ginčytasi, kas pasirašys dokumentą, kad įvedama nepaprastoji padėtis. Visi suprato, kad tas, kuris padės parašą, prisiims visą atsakomybę. Pasigirsta argumentas: jeigu viceprezidentas Janajevas ką tik pradėjo eiti Sovietų Sąjungos Prezidento pareigas, jis ir turi paskelbti nepaprastąją padėtį. O gal būtų geriau kolektyvinis sprendimas, ant kurio bus ir Janejevo parašas? Parengiamas Šalies vadovybės pareiškimas. Jame rašoma, kad nuo rugpjūčio 19 dienos ketvirtos valandos ryto atskirose Sovietų Sąjungos vietovėse šešiems mėnesiams įvedama nepaprastoji padėtis ir kad sudaromas valstybinis ypatingosios padėties komitetas – GKČP (pavadinimo rusų kalba „Gosudarstvennyj komitet po čerezvyčainomu položeniju" žodžių pirmosios raidės). Į jį įeina: Genadijus Janajevas – Sovietų Sąjungos

viceprezidentas, einantis Sovietų Sąjungos Prezidento pareigas, Olegas Baklanovas – Sovietų Sąjungos Gynybos tarybos pirmininko pirmasis pavaduotojas; Vladimiras Kriučkovas – Sovietų Sąjungos KGB pirmininkas; Valentinas Pavlovas – Sovietų Sąjungos Ministras Pirmininkas; Borisas Pugo – Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras; Vasilijus Starodubcevas – Sovietų Sąjungos valstiečių sąjungos pirmininkas; Aleksandras Tiziakovas – Sovietų Sąjungos valstybinių įmonių ir pramonės, statybos, transporto bei ryšių objektų asociacijos prezidentas; Dmitrijus Jazovas – Sovietų Sąjungos gynybos ministras. Šalies vadovybės pareiškimą pasirašo Baklanovas, Pavlovas ir Janajevas.

Pirmas GKČP nutarimas, kurį jis priėmė rugpjūčio 19-iosios naktį, skirtas ypatingosios padėties režimui įgyvendinti. Skelbiama, kad GKČP sprendimai privalomi visiems valstybinės valdžios ir valdymo organams, įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms, visiems gyventojams. Sustabdyta politinių partijų ir visuomeninių organizacijų, kurios trukdo įgyvendinti nepaprastąją padėtį, veikla. Uždrausta rengti mitingus, demonstracijas, eitynes, įvesta laikraščių ir kitų žiniasklaidos priemonių cenzūra. Nutarime daugybė kitų draudimų. Už GKČP nutarimų nevykdymą grasinama baudžiamąja atsakomybe.

Kai apie Gorbačiovo nušalinimą, nepaprastosios padėties įvedimą ir GKČP sudarymą ankstų rugpjūčio 19-osios rytą buvo informuotas Jelcinas, jis iš karto paskambino premjerui Pavlovui ir paklausė, kas vyksta. Pavlovas atsakė, kad Gorbačiovas serga, todėl negali eiti prezidento pareigų, jas pradėjo vykdyti viceprezidentas Janajevas, kad nuo ketvirtos valandos ryto įvesta nepaprastoji padėtis, ji tęsis šešis mėnesius, kad visą valdžią šalyje perėmė GKČP, kariuomenė juda Maskvos link, ji toliau veiks pagal gynybos ministro Jazovo nurodymus.

– Tai avantiūra, provokacija. Ar jūs suprantate, ką darote, kuo visa tai gali baigtis?! – į telefono ragelį šaukia Jelcinas.

Pavlovas ramiu balsu atsako, kad tai ne jo, o valstybinio ypatingosios padėties komiteto sprendimas, kad jis nieko negalįs padaryti. Dar pagalvojo: „Ką, Jelcinai, tavęs dar nesuėmė? „Alfa“ tai padaryti turėjo dar vakar, iš karto, kai tik grįžai iš Kazachstano. Ar Kriučkovas vėl kažką pražiopsojo?“

Naktį iš rugpjūčio 18 į 19 Jelcinas nakvojo ne Maskvoje, o savo vasarnamyje Maskvos priemiestyje Archangelskoje. Tai vyriausybinė užmiesčio gyvenvietė, kurioje buvo ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko Ruslano Chasbulatovo, ir Rusijos Ministro Pirmininko Ivano Silajevo, kitų aukštų Rusijos pareigūnų vasarnamiai. Tą naktį jie buvo Archangelskoje, atostogavo. Jelcinas pakvietė tuojau pat susirinkti pas jį. Mintis, kad su GKČP galbūt reikėtų tartis, buvo iš karto atmesta, nutarta priešintis. Jelcinas su Chasbulatovu, Silajevu ir kitais sėdo rašyti kreipimąsi į liaudį. Spausdinimo mašinėlės nebuvo, tekstą teko rašyti ranka. Paskui jis padauginamas kseroksu, padaryta daug kopijų. Kaip jas nuvežti į Maskvą, kaip išplatinti? Per laikraščius, radiją ir televiziją neišplatinsi, juos kontroliuoja GKČP paskirti asmenys. Vienintelis būdas – nuvežti į Maskvą,

įteikti Vakarų valstybių ambasadoriams, platinti gatvėse. Liaudis ir Vakarų valstybės turi žinoti, kad įvyko valstybinis perversmas. Jelcinas ir kiti bijo, kad KGB gali jiems neleisti išvykti iš Archangelskoje, gali sulaikyti. Nutarta vykti atskiromis mašinomis, jeigu KGB kurią nors sulaikytų, gal kam nors vis dėlto pavyks prasiveržti.

LVII

1991 metų rugpjūčio 19-osios rytą prabudau kaip įprastai, septintą. Jau savaitė, kai su šeima esu Palangoje, poilsio namuose. Atsimiegojau, prieš kelias dienas pradėjau keltis anksčiau, nubėgdavau prie jūros, ten mankšta, po to išsimaudydavau. Jeigu maudynėmis galima vadinti tai, kad kelis kartus trumpam pasinerdavau į šaltą jūros vandenį. Bet ir to pakakdavo, kad vanduo nuplautų mankštos prakaitą ir atgaivintų.

Praskleidžiau lango užuolaidos kamputį. Buvo apniukę. Nors debesys plaukė gana aukštai, buvo justi, kad artėjo lietus.

– Regina, kol nepradėjo lyti, einu pabėgioti. Gal išsimaudysiu, žiūrėsiu, koks vanduo. Jūs su Aurelija ramiai pusryčiaukite, nelaukite, pavalgysiu vėliau.

Kaip paprastai, trys kilometrai pušyno takais. Tada pusvalandžio mankšta, atsispaudimai paplūdimyje. Ir į jūrą. Tokių kaip jis šiandien yra ir daugiau. Vanduo jau įšilęs, galima ne tik įbristi, bet ir šiek tiek paplaukioti. Nors jūra rami, giliai nebrendu, žinau, kad ji apgaulinga, gali būti duobių. Paplaukiojau išilgai kranto. Pajutau, kad kūnui darosi šalta, laikas į krantą. Griebiu rankšluostį, pirmiausia nusišluostau veidą, paskui rankšluosčiu stipriai trinu nugarą, krūtinę. Jaučiu, kaip kūną iš lėto užlieja šiluma, o sužvarbusi oda atgyja.

Grįžtu lengva ristele, neskubėdamas. Nenoriu iš naujo suprakaituoti. Oras čia visai kitoks negu Vilniuje, prisotintas jūros ir pušyno kvapo. Kai saulė pakils aukščiau ir pradės šilti, šis kvapas bus ne toks gaivus ir sodrus, koks būna rytais. Vien dėl to verta keltis anksčiau ir eiti pabėgioti.

– Na, koks vanduo, ar maudeisi? – klausia Regina.

– Taip, šiandien net ilgiau negu vakar, gal jau įpratau prie vandens. Įjunk televizorių, pažiūrėkime, gal rodo ką nors įdomaus.

Įjungia televizorių, ekranas palaipsniui nušvinta. Rodo baletą „Gulbių ežeras“.

– Visai pakvaišo, iš pat ryto „Gulbių ežeras“. Kas tokiu laiku jį žiūrės? Pažiūrėk, ką rodo kitas kanalas, – paprašau.

Kitu kanalu tas pats: „Gulbių ežeras“.

Kažkas įvyko, iš pat ryto tokių laidų nebūna. Gal Maskvoje mirė koks nors labai svarbus veikėjas? Kas per radiją, gal gali įjungti?

Per radiją simfoninė muzika.

– Regina, ar tu ką nors supranti?

Ji gūžteli pečiais, sako jaučianti, kad vyksta kažkas negero. Tuojau bus žinios, gal ką nors pasakys.

Tai, ką išgirdome, pribloškė. Gorbačiovas sunkiai serga, negali eiti prezidento pareigų, jas perėmė viceprezidentas Janajevas. Sudarytas nepaprastosios padėties komitetas, jo sprendimai privalomi visiems, įvesta nepaprastoji padėtis.

– Regina, tuojau pat grįžtam į Vilnių, greičiau susikraukime daiktus. Turiu būti darbe, gali pulti Aukščiausiąją Tarybą. Turime spėti pravažiuoti, kol rusų desantininkai neužblokavo kelių.

Susiruošėme labai greitai, daiktus tiesiog sumetėme į lagaminą ir kelioninį krepšį. Gerai, kad išvakarėse įsipyliau benzino, turėtų pakakti. Kai išėjau į kiemą, pamačiau, kad ir kiti skubėdami kraunasi lagaminus į automobilių bagažines. Vos išvažiavus iš Palangos susiformavo ištisa žigulių ir moskvičių kolona. Ką nors lenkti nebuvo prasmės, nes visi lėkė vienodu greičiu. Ties Kaunu prasidėjo liūtis. Pylė kaip iš kibiro, valytuvai vos spėjo braukti vandenį nuo priekinio stiklo. Tik prieš pat Vilnių lietus šiek tiek aprimo. Nusileidome nuo Panerių kalno, įvažiavome į miestą. Jis beveik tuščias, vasarą visada taip būna. Gatvėse mašinų nedaug, rusų kariškių taip pat nesimatė. Nerimavau, kad jie gali pasirodyti bet kurią akimirką, gali blokuoti kelius. Lengviau atsidusau tik tada, kai įvažiavau į namo kiemą. Reginai ir Aurelijai namuose bus ramiau ir saugiau. Niekas nežino, kas iš tikrųjų dedasi Maskvoje, kokie įsakymai bus duoti kariuomenei, svarbiausia, ar bus duotas įsakymas užimti Aukščiausiąją Tarybą, pakeisti valdžią, suimti deputatus. Dingtelėjo mintis: nejaugi jie gali mus pribaigti? Ir estus, ir latvius. Ir Jelciną. Ar grįš represijos, kalėjimai, tremtys? Jeigu prieš Aukščiausiąją Tarybą pasiųs kariuomenę ir tankus, neatsilaikysime.

Staiga susigriebiau: na ko tu čia stresuoji! Dar niekas neaišku. Geriau rask kelis švelnius žodžius Reginai ir Aurelijai, apramink jas.

Žiūrėdamas į jas bandau šypsotis. Jos sutrikusios, jaudinasi. Kaip ir tą sausio 13-osios vakarą, kai atrodė, kad atsisveikina visam laikui.

– Niekur neikite, būkite namuose, aš greitai grįšiu, jeigu ką, paskambinsiu.

Apkabinu Reginą ir Aureliją. Išėjęs į laiptinę atsisuku, dar kartą padrąsinamai nusišypsau – noriu įsidėmėti jų veidus. Suprantu, kad joms būtų daug ramiau, jeigu likčiau namuose. Bet turiu lėkti į Aukščiausiąją Tarybą – nenoriu vėliau apsimetinėti, kad apie tai, kas vyksta, nieko nežinojau, nes nesiklausiau radijo, nežiūrėjau televizoriaus, grybavau miške.

Po pusvalandžio buvau Aukščiausiojoje Taryboje. Vos įžengiau į savo darbo kabinetą, suskambo telefonas.

– Vytai, gerai, kad tave radau. Skubiai ateik pas Pirmininką, Žilys jau čia, – išgirstu Landsbergio padėjėjo Šarūno Adomavičiaus balsą.

LVIII

Jelcinas buvo sukrėstas. To reikėjo laukti. Ištisus metus centrinė televizija ir laikraščiai ant jo liejo purvą. Ant Rusijos Aukščiausiosios Tarybos, jos demokratinio flango. Kuo tik nekaltino, pirmiausia tuo, kad nori sugriauti vieningą Sovietų Sąjungą. Niekada to nenorėjau, mąstė Jelcinas. Priešingai. Gorbačiovui ne kartą sakiau, kad Sąjungą išlaikysime, jeigu ji iš federacijos virs konfederacija, respublikos turės daug daugiau savarankiškumo. Kitaip nieko nebus, Sąjunga subyrės. Pagaliau įtikinau, labai sunkiai, bet naują sutartį vis dėlto parengėme. Liko padėti parašus. Ir štai, GKČP, nepaprastoji padėtis, tikras pučas. Dabar net nežinau, kur tiksliai yra Gorbačiovas, kas jam atsitiko. Netikiu, kad staiga susirgo taip, jog negali eiti prezidento pareigų. Situacija subrendo ne vakar ir ne užvakar, ji tvyrojo ore jau gerą pusmetį. To nematyti galėjo tik tas, kas nenorėjo matyti. Bet Gorbačiovas kažkodėl buvo įsitikinęs, kad tvirtai valdo situaciją. Gal dėl to, kad į visus svarbiausius postus buvo paskyręs jam ištikimus asmenis. Jam daugiau rūpėjo kitų rankomis pjudyti mane ir Rusijos Aukščiausiąją Tarybą, jos demokratinį branduolį. Per daug žaidė su stagnatoriais, prisižaidė. Buvau įspėjęs, kuo visa tai gali pasibaigti. Jeigu būtų laiku paklausęs, dabar nesėdėtų užblokuotas Kryme. Buvau įspėjęs ir dėl Lukjanovo, sakiau, kad juo negalima pasitikėti. Kur Lukjanovas dabar, kodėl tyli, neprotestuoja, nepasmerkia pučistų? Šiandien pat turėjo sušaukti Aukščiausiąją Tarybą. Laukia, kuo visa tai pasibaigs. Tikri bepročiai. Ar jie nesupranta, kad liaudis jau kitokia, žmonės nesitaikstys, išeis į gatves. Labai klysta, jeigu galvoja, kad įvesime kariuomenę, tankus ir viską išspręsime jėga. Nepavyks.

Paskui atsisuka į čia pat stovintį asmeninės apsaugos vadą:

– Apsaugai kovinė parengtis, visi, kas gali, turi būti čia. Be mano leidimo į pastatą nieko neįleisti ir neišleisti. Tai įsakymas. Skubiai paruošk automobilius, važiuojame į Baltuosius rūmus. Pasiimkite automatus, granatas, žodžiu, pilna ginkluotė. Jeigu pakeliui kas nors bandys stabdyti, elgsimės pagal situaciją. Gali tekti gintis, veržtis jėga, pasakyk vyrams, kad turi būti pasiruošę bet kam.

Lėkė įjungę švyturėlius. Jelcinas matė, kad iš priekio ir abiejų šonų jo automobilį dengia apsaugos automobiliai, iš paskos – dar vienas automobilis. Pagalvojo: „Svarbu, kad kelio neužblokuotų šarvuočiai ar tankai, pro kitas užtvaras prasiveršime. Nebent atidengtų ugnį. Nedrįs, jau šviesu, ant automobilio Rusijos Prezidento vėliavėlė, visi mato, kas važiuoja. Priekyje pastebi kelis mikroautobusiukus, stovinčius šalikelėje. Prie jų kariškomis kamufliažinėmis uniformomis apsivilkę tvirtai sudėti vyrai. Ginklų nematyti."

– Jeigu stabdytų, – nesustoti, padidinti greitį, pralėksime, – įsako Jelcinas.

Niekas nestabdė, devintą buvo Baltuosiuose rūmuose. Pasijuto daug saugiau. Čia Genadijus Burbulis, Ruslanas Chasbulatovas, Ivanas Silajevas, Sergejus Šachrajus ir daug kitų, kuriais gali pasitikėti ir remtis.

Jelcinas veikė ryžtingai. Jis suprato, kad pirmiausia turi kreiptis į maskviečius, į Rusijos Aukščiausiąją Tarybą, visas demokratines jėgas. Turi paraginti maskviečius išeiti į gatves protestuoti, saugoti valdžios pastatus, priešintis pučui, nepaklusti GKČP nutarimams. Taip pat paraginti kariuomenę neprisidėti prie perversmo. Pučą reikia griežtai pasmerkti, jam reikia pasipriešinti visomis išgalėmis.

Įsakas apie GKČP nekonstitucingumą jau parengtas, Jelcinas nedelsdamas jį pasirašo. Tų, kurie įsteigė komitetą ir jame dalyvauja, veikla kvalifikuojama kaip valstybinis perversmas ir valstybinis nusikaltimas. Visi GKČP sprendimai laikomi neteisėtais ir Rusijos teritorijoje neturinčiais galios; Rusijoje veikia tik teisėtai išrinkta valdžia – Rusijos Prezidentas, Rusijos Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba, taip pat visi Rusijos valstybinės ir vietinės valdžios ir valdymo organai. Pareigūnų, kurie vykdo GKČP sprendimus, veiksmai patenka į Baudžiamajame kodekse nurodytas veikas ir bus persekiojami pagal įstatymą.

Skubiai parengiamas kreipimasis į Rusijos piliečius. Tekstas, kurį naktį rašė Archangelskoje, labai pravertė. Pasklinda žinia, kad dalis Tamanės divizijos karių, kurie buvo pasiųsti apsupti Baltuosius rūmus, perėjo į Jelcino pusę. Taip pat ir apie dešimt tankų. Jelcinas, pažvelgęs per savo kabineto penktame aukšte langą, mato, kad aplink rūmus jau susirinko keli tūkstančiai maskviečių, jų vis daugėja. Stovi keli tankai, tankistai, atidarę tankų liukus, draugiškai bendrauja su Baltųjų rūmų gynėjais.

Kažkas pasiūlo:

– Borisai Nikolajevičiau, gal jums reikėtų išeiti į aikštę ir kreiptis į joje susirinkusius žmones ir į visus Rusijos piliečius užlipus ant tanko, kad visi matytų? Ant to, kuris stovi visiškai arti išėjimo. Žurnalistams, taip pat ir Vakarų, bus patogiau filmuoti. Patikėkite, kalba, pasakyta stovint ant tanko, padarys daug didesnį įspūdį. Ją išgirs ne tik maskviečiai ir visi šalies gyventojai, bet ir visas pasaulis. O tai, kad kalbėsite stovėdamas ant tanko, parodys, jog padėtis labai grėsminga. Kartu ir tai, kad ne visa kariuomenė palaiko pučistus, dalis kariuomenės remia jus ir Rusijos Aukščiausiąją Tarybą.

Jelcinas gerai žinojo, kad televizija turi milžinišką galią. Kelių minučių vaizdai iš aikštės prie rūmų, apjuostų statomomis barikadomis, ir jo kalba, kurią pasakys užlipęs ant tanko, paveiks milijonus žmonių. Jie ne tik išgirs, bet ir savo akimis pamatys, kad jis ir Rusijos Aukščiausioji Taryba priešinasi perversmui, juos gina tūkstančiai žmonių, taip pat ir desantininkų tankai. Tai gali sukrėsti šalį, paskatinti maskviečius ir kitų miestų gyventojus išeiti į gatves protestuoti, nepaklusti pučistams, pakreipti visuomenės ir kariuomenės nuomonę jo naudai.

Jelcinas nedvejojo.

– Kur kalbos tekstas? Leidžiamės žemyn. Į žmones kreipsiuosi tiesiogiai, aikštėje, tegul GKČP negalvoja, kad išsigandau ir slepiuosi. Mes priešinsimės visomis išgalėmis.

Ant tanko užsiropštė sunkiai, buvo stambus vyras. Apsauginiankai tiesiog užkėlė, dabar jis tvirtai stovi ant tanko liuko, tikrai gerai matomas iš visų pusių. Kažkas iš žurnalistų paprašo, kad jis šiek tiek pasisuktų į kameras, bus geresnis rakursas. Pasisuka, supranta, kad televizijos kadrai, kuriuos pamatys visa šalis ir pasaulis, turi būti kuo geresni.

– Maskviečiai, visi Rusijos žmonės, tai, kas dabar vyksta, yra pučas, bandymas jėga užgrobti valdžią. Perversmui turime priešintis, negalime leisti, kad jis pavyktų, tai įstums šalį į pilietinį karą ir dar neregėtą chaosą. Išeikite į gatves, protestuokite, ateikite prie Baltųjų rūmų, prie Maskvos tarybos, apginkite savo pačių išrinktą teisėtą valdžią. Pasakykite pučui – ne. Šalies likimas jūsų rankose, – tvirtai skamba Jelcino žodžiai.

Kalba padarė įspūdį. Po kelių valandų prie Baltųjų rūmų jau šimtai tūkstančių žmonių. Nors Sovietų Sąjungos viceprezidento Janajevo, vadovaujančio GKČP, įsaku Maskvoje nuo 16 valandos paskelbta nepaprastoji padėtis, į miestą įvesta kariuomenė ir tankai, gyventojai nepaiso draudimų rinktis, jie plūsta prie Baltųjų rūmų, Maskvos tarybos pastato, užtvindo aikštes ir gatves. Daugybė plakatų su lozungais „Šalin chuntą“, „Apginsime demokratiją“, „GKČP – ne!“. Televizija iš Užsienio reikalų ministerijos tiesiogiai transliuoja pirmą GKČP spaudos konferenciją. Už stalo sėdintys Janajevas ir kiti GKČP nariai atrodo kažkaip neužtikrintai, net baikščiai. Televizijos operatoriai lyg tyčia Janajevą, jo rankas rodo stambiu planu. Ne tik Sovietų Sąjungos, bet ir viso pasaulio televizijų žiūrovai mato, kaip stipriai virpa Janajevo rankų pirštai, kokie sutrikę ir įsitempę yra greta jo sėdintys GKČP nariai. Janajevas nelabai rišliai aiškina, kad Sovietų Sąjungos Prezidentas Gorbačiovas dėl staiga pablogėjusios sveikatos negali vykdyti savo pareigų, todėl pagal Konstituciją jas perėmė viceprezidentas, Sovietų Sąjungai iškilo mirtinas pavojus, reikėjo imtis ypatingų priemonių, nepaprastoji padėtis bus atšaukta, kai tik situacija stabilizuosis ir pan. Kiti GKČP nariai taip pat kalba nelabai užtikrintai, matyti, kad jie jaudinasi. Ir Janajevo, ir jo bendrininkų kalbėjimas daugiau primena mėginimą pasiteisinti dėl to, kas įvyko, o ne jų tvirtą įsitikinimą, kad jie kitaip elgtis negalėjo.

Jelcinas supranta – tol, kol šalies ginkluotosios pajėgos, milicija, saugumo kariuomenė, specialiosios paskirties daliniai ir kitos jėgos struktūros yra pavaldžios sąjunginėms žinyboms, lieka didelė grėsmė, kad GKČP prieš Rusijos Aukščiausiąją Tarybą, Maskvos tarybą, prieš taikius demonstrantus panaudos karinę jėgą. To negalima leisti. Jis pasirašo įsaką, kad Sovietų Sąjungos kariuomenės, Vidaus reikalų ministerijos, KGB ir kitų jėgos struktūrų kariniai daliniai, esantys Rusijos teritorijoje, pereina į jo – Rusijos Prezidento – pavaldumą. Kitas įsakas – apie Operatyvaus valdymo grupės sudarymą. Grupės sudėtis dubliuoja Rusijos Ministrų Tarybos sudėtį, iš esmės tai rezervinė Rusijos Vyriausybė. Ji išskraidinama į Rusijos gilumą, Sverdlovską, įsikuria atsarginiame valdymo punkte. Pradės veikti, jeigu kariuomenė užims Baltuosius rūmus, neleis veikti

Rusijos Ministrų Tarybai. Į užsienį išsiunčiamas Rusijos užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas, prireikus jis sudarys Rusijos vyriausybę emigracijoje.

Nors GKČP kontroliuoja televiziją ir laikraščius, kitus masinės informacijos kanalus, per centrinės televizijos programą „Vremia“ netikėtai parodomas dieną filmuotas reportažas, kai Jelcinas nuo tanko kreipėsi į Rusijos piliečius. Skamba Jelcino žodžiai, kad GKČP yra neteisėtas, kad tai valstybinis perversmas, kad gyventojai turi apginti savo teisėtai išrinktą valdžią. Reportažas visiškai nedera su kitais siužetais, kuriuose palaikomas GKČP. Pasitikėdami žurnalistu, kuris ruošė laidą eteriui, GKČP paskirti cenzoriai šį reportažą tiesiog pražiopsojo. Visa šalis pamato, kad situacija visiškai ne tokia, kokią visą dieną rodo televizija. Svarstyklės pradeda svirti į Jelcino pusę.

Naktis iš rugpjūčio 19 į 20 praeina ramiai. Ant Janajevo stalo guli įsako projektas, kuriuo Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Gruzijoje ir Moldovoje įvedama nepaprastoji padėtis. Jų valdžios organai bus paleisti, visą valdžią perims kariuomenė. Janajevas dvejoja, ar pasirašyti. Pagalvojo, kad pasirašys rytoj, dabar svarbiausia izoliuoti Jelciną ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos vadovybę. Nesupranta, kodėl Kriučkovas delsia, juk viskas sutarta.

Dieną Rusijos Aukščiausiosios Tarybos deputatų grupė Kremliuje susitinka su Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Lukjanovu, pareikalauja nutraukti GKČP veiklą, grąžinti į Maskvą Gorbačiovą. Spaudžia iš lėto, ne ultimatyviai. Nenori aštrinti situacijos, dabar jiems svarbiausia, kad GKČP nepanaudotų karinės jėgos. Supranta, kad dviprasmiška situacija naudingesnė jiems, o ne pučistams, nes gyventojų mitingai, kuriuose palaikomas Jelcinas ir Rusijos Aukščiausioji Taryba, tampa vis gausesni. Apie vidurdienį Maskvoje prasidėjusiame mitinge dalyvavo beveik pusė milijono maskviečių. Pagrindinis reikalavimas: „Šalin GKČP“, „Pučui – ne!“, „Laisvė“.

GKČP pajunta, kad pradeda nekontroliuoti situacijos. Jie nesitikėjo tokio didelio maskviečių, Jelcino ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos pasipriešinimo. Priimamas sprendimas naktį šturmuoti Baltuosius rūmus. Sovietų Sąjungos gynybos ministro pavaduotojo Vladislavo Ačialovo kabinete susirenka oro desanto kariuomenės vadas Pavelas Gračiovas ir jo pavaduotojas Aleksandras Lebedis, sausumos kariuomenės vadas Valentinas Varenikovas, Vidaus reikalų ministro pavaduotojas Borisas Gromovas, KGB pirmininko Kriučkovo pirmasis pavaduotojas Genijus Agejevas, grupės „Alfa“ vadas Viktoras Karpuchinas ir kiti generolai. Parengiamas šturmo planas, jo kodinis pavadinimas „Griaustinis“. Šturmas prasidės trečią valandą nakties, truks apie keturiasdešimt minučių, jame dalyvaus apie 30 tankų ir 40 šarvuočių, apie tūkstantis kariškių. Gali žūti daugiau kaip penki šimtai civilių. Šturmą pradės Gračiovo desantininkai, jie apsups Baltuosius rūmus, tankais padarys barikadose praėjimus, pro juos prasiverš „Alfa“ grupės kariai, jie granatsvaidžiais pramuš ėjimų į rūmus duris, apšaudys pirmą ir antrą aukštus, kariai iš karto pakils į penktą aukštą, ten Jelcino

kabinetas, suims Jelciną ir visą Rusijos vadovybę. Jau pagaminta apie 200 tūkstančių porų antrankių, išspausdintos šūsnys suėmimo orderių, juos reikės tik užpildyti. Gynybos ministras Jazovas visus ragina veikti ryžtingai.

Nors planas šturmuoti Baltuosius rūmus yra slaptas, informacija apie planuojamą šturmą prasiskverbia į viešumą. Vakare rūmų gynėjams tampa žinomos šturmo plano detalės. Nors Janajevas ir GKČP neigia, kad ruošiamasi šturmui, kariuomenės judėjimas mieste rodo ką kita – ji užima pozicijas, numatytas šturmo plane. Jelcinas tikisi, kad po to, kai jis išleido įsaką, kuriuo laikinai perima visų ginkluotųjų pajėgų, esančių Rusijos teritorijoje, vyriausiojo vado pareigas, bent dalis karinių dalinių vadų paklus jo įsakymams, atsisakys vykdyti GKČP nurodymus. Baltųjų rūmų barikados sustiprinamos, dabar net tankams jas nebus lengva pralaužti. Rusijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, pasiskirstę nedidelėmis grupėmis, išvyksta į karinius dalinius, judančius į miesto centrą. Jie stengsis įtikinti dalinių vadus sustoti, nepaklusti GKČP, priešintis perversmui, nenaudoti ginklų prieš taikius gyventojus.

Pagal šturmo planą, Gračiovo oro desantininkai turėjo pajudėti vidurnaktį, lygiai 12 valandą, kitaip jie nespėtų numatytu laiku apsupti Baltųjų rūmų. Vidaus kariuomenė ir KGB kariuomenė laukė – jie pradės veikti iš karto, kai Baltieji rūmai bus visiškai apsupti. Dabar viskas priklausė nuo Gračiovo. Nors 12 valanda nakties jau praėjo, jo desantininkai nepajudėjo iš vietos. Gračiovas delsė. Jam buvo pranešta, kad su juo nori skubiai susitikti Jelcino patarėjas Jurijus Skokovas, jis atvyks Jelcino pavedimu. Sutarė, kad susitiks gatvėje, o kad pažintų vienas kitą, duos sutartą ženklą.

Skokovas buvo atviras.

– Atvykau Rusijos Prezidento Jelcino pavedimu. Tikriausiai suprantate, kad padėtis labai rimta, tai valstybinis perversmas, gresia pilietinis karas, chaosas, gali būti pralietas nekaltų žmonių kraujas. Žinome, kad dalyvavote rengiant šturmo planą, jau turėjote pajudėti link Baltųjų rūmų ir juos apsupti. Kai apsupsite, rūmus puls kariuomenė. Dabar viskas priklauso nuo jūsų. Rusijos Prezidentas prisimena neseną bendravimą su jumis, kai lankėsi oro desanto kariuomenės pratybose, sako, kad jam padarėte labai atsakingo ir garbingo generolo įspūdį. Rusijos Prezidentas dabar prašo jūsų pagalbos: apginti jį ir Rusijos Aukščiausiąją Tarybą nuo šturmo. Turite aiškiai apsispręsti, kieno jūs pusėje. Nedelskite, kitaip gali būti vėlu. Jazovas apie mūsų susitikimą neturi žinoti.

Gračiovas buvo patyręs kariškis, jis gerai supranta, kad rūmų šturmas sukels labai sunkius padarinius, jų neištaisysi, žus ne tik daug kariškių, bet ir civilių. Nors gynybos ministras Jazovas yra GKČP narys ir reikalauja besąlygiškai vykdyti jo sprendimus, ragina veikti ryžtingai ir šturmuoti Baltuosius rūmus, Gračiovas žino, kad ne visi kariuomenės rūšių vadai palaiko GKČP, nemaža dalis karinių dalinių vadų tiesiai sako, kad jie nenori veltis į šį bjaurų reikalą,

neaišku, kokią pusę jie palaikys. Jeigu GKČP, – šalį gali užlieti kraujo jūra, kaip po 1917 metų bolševikų perversmo.

Atsako trumpai, bet labai aiškiai:

– Esu rusas, neleisiu, kad armija pralietų savo tautos kraują. Suprantu, kuo rizikuoju, bet oro desanto kariuomenė šturme nedalyvaus. Taip ir pasakykite Borisui Nikolajevičiui. Tegul nesibaimina, kad prie rūmų jau yra mano pavaduotojo, Tulos desanto divizijos vado Aleksandro Lebedžio vadovaujami desantininkų daliniai. Jiems įsakymo pulti rūmus neduosiu.

Nors šturmui buvo visiškai pasirengta, numatytu laiku jis neprasidėjo. GKČP ištikimi kariniai daliniai laukė, kol pulti pradės Gračiovo oro desantininkai – pagal planą jie, tankų padedami, turėjo padaryti perėjimus barikadose, bet jie nepajudėjo iš vietos. Gračiovas laikėsi duoto pažado. Dar daugiau. Jam ką tik paskambino generolas Lebedis, kurio vadovaujami oro desanto daliniai jau buvo prie Baltųjų rūmų, ir pranešė, kad Rusijos Prezidentas Jelcinas paprašė jo pereiti į Jelcino ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos bei rūmų gynėjų pusę. Lebedis klausia: ką jam daryti? Gračiovas jau apsisprendęs: pereik, Jelcinui esu pažadėjęs, kad oro desanto kariuomenės daliniai rūmų nešturmuos, ginklo prieš žmones nepakels.

Po kelių valandų Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministro pirmasis pavaduotojas Borisas Gromovas netikėtai pareiškė, kad vidaus kariuomenė šturme nedalyvaus. Grupės „Alfa“ karinių dalinių vadai taip pat pradėjo abejoti, ar tikslinga pulti Baltuosius rūmus. Jie slapta buvo nuvykę prie rūmų, matė barikadas, jos tvirtos, aikštėje apie 30 000 žmonių, prasiveržti bus labai sunku, žus daug civilių. Žino ir tai, kad rūmų vidinė gynyba gerai organizuota, jai vadovauja generolai, jų daugiau kaip dešimt, beveik visi jie – deputatai. Nemaža dalis gynėjų yra tarnavę Afganistane, jie tikrai moka naudotis ginklais, puolimas jų neišgąsdins. Automatų ir kitų ginklų rūmuose taip pat pakanka, kad būtų rimtai pasipriešinta. Apskaičiavo, kad per šturmą gali žūti maždaug pusė visos šturme dalyvausiančios grupės „Alfa“ karių. Tai būtų šios grupės savižudybė.

Apie antrą valandą nakties pasitarime pas Ačialovą, kuris vadovavo rūmų šturmo operatyviniam štabui, kažkas paklausė, ar yra raštiškas įsakymas šturmuoti rūmus ir kas jį turi duoti. Paaiškėjo, kad GKČP jo nedavė, Janajevas kažkur dingęs, Kriučkovas ir Jazovas taip pat viską tvarko tik žodžiu. Raštiško įsakymo pulti rūmus nėra. KGB pavaldūs kariniai daliniai laukia sausumos kariuomenės veiksmų, kariuomenė laukia, ką darys KGB daliniai, o Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenė ir grupės „Alfa“ karinių dalinių vadai atvirai atsisako dalyvauti šturme. To niekas nesitikėjo. Kaip nesitikėjo ir to, kad Gračiovas ir Lebedis, kurie su savo oro desanto daliniais turėjo pradėti rūmų šturmą, pereis į Jelcino pusę. Trūko tik to, kad kariuomenės daliniai pradėtų kautis tarpusavyje. Tikras chaosas. Ačialovas ir Operatyvinis štabas supranta, kad tas, kuris duos raštišką įsakymą pulti, prisiims visą atsakomybę. Ne, nei Ačialovas,

nei Operatyvinis štabas tokio įsakymo neduos, kol iš Sovietų Sąjungos vadovybės negaus raštiško įsakymo šturmuoti Baltuosius rūmus. Jie tik vykdytojai. Visą atsakomybę turi prisiimti centrinė valdžia, o ne štabas. Jis jau valandą laukia raštiško įsakymo pulti, bet jo vis nėra. Bandoma susisiekti su Janajevu, Kriučkovu, Jazovu. Nesėkmingai. Apie trečią valandą nakties ateina Jazovo įsakymas kariniams daliniams: „Sustoti ir laukti." Tokį įsakymą duoda, nes sužino, kad šarvuočiams su kareiviais kelią bando pastoti ne pavieniai maskviečiai, o žmonių minios, kad gatvės užblokuotos skersai jų pastatytais autobusais, sunkvežimiais ir kita sunkiąja technika, o kariškių ir maskviečių konfliktai tampa vis pavojingesni, keli vos nesibaigė kraujo praliejimu. „Sustoti ir laukti" įsako ir dėl to, kad sužino, jog Gynybos ministerijos kolegijos posėdyje, kuris prasidės po kelių valandų, penktą ryto, iš jo bus pareikalauta išvesti kariuomenę ir tankus iš Maskvos. Ačialovas, supratęs, kad raštiško įsakymo pulti Baltuosius rūmus negaus, o kariuomenės daliniams įsakyta „sustoti ir laukti", atšaukia suplanuotą operaciją, kariniams daliniams, priartėjusiems prie Baltųjų rūmų, įsako nuo jų atsitraukti.

Gynybos ministerijos kolegijos posėdyje, kaip Jazovas ir tikėjosi, įvairių kariuomenės rūšių vadai Pavelas Gračiovas, Jevgenijus Šapošnikovas, Vladimiras Černavinas, Jurijus Maksimovas ir kiti generolai atvirai nepritaria Jazovo sprendimui įvesti į Maskvą kariuomenę, pareikalauja ją nedelsiant išvesti. Jazovas įsako kariniams daliniams grįžti į jų nuolatinio dislokavimo vietas.

Tai lūžis, GKČP pralaimėjimo pradžia.

Apie aštuntą valandą ryto prasideda paskutinis GKČP posėdis. Jo nariai aštriai užsipuola Jazovą: kodėl jis neužėmė Baltųjų rūmų, kodėl įsakė atitraukti kariuomenę? Jazovas atsako:

– Tik todėl, kad nenoriu kraujo, nenoriu, kad kariuomenė šaudytų į žmones.

Nors Kriučkovas dar bando raginti tęsti „klampią kovą", visi supranta, kad ji jau pralaimėta. Jazovas pasiūlo skristi į Forosą pas Gorbačiovą. Toks pasiūlymas nuskamba ir po kelių valandų prasidėjusiame pasitarime pas Janajevą. Sudaroma delegacija, joje Lukjanovas, Jazovas, Ivaško ir Kriučkovas.

Rugpjūčio 21 dieną dešimtą valandą prasideda RTSFR Aukščiausiosios Tarybos nepaprastoji sesija. Darbotvarkėje tik vienas klausimas: politinė situacija, susiklosčiusi po valstybinio perversmo. Dalyvauja Rusijos Prezidentas Jelcinas. Gavęs žodį, jis primena, kad dar metų pradžioje Ševardnadzė įspėjo apie artėjančią diktatūrą ir apie tai, kad reakcionieriai rengiasi pučui. Tai, kas dabar vyksta, yra valstybinis perversmas. Gorbačiovas nepareiškė, kad jis negali vykdyti prezidento pareigų. Jo asmeninis gydytojas matė Gorbačiovą rugpjūčio 19-ąją, jis buvo sveikas, turi tik nedidelį radikulitą, tai ne problema. Po to, kai gydytojas papasakojo apie Gorbačiovo savijautą, gydytojas tuojau pat buvo nušalintas nuo pareigų. Jelcinas kalbėjo: rugpjūčio 19-osios ryte aš, Chasbulatovas ir Silajevas paskelbėme kreipimąsi į Rusijos piliečius. Mus blokavo, buvo

įvesta griežčiausia cenzūra, bet mes sugebėjome perduoti kreipimąsi masėms. Žmonės atsiliepė, išėjo į gatves, jie protestuoja. Ačiū jiems. Į savo pavaldumą perėmiau kariuomenę, vidaus kariuomenę ir KGB priklausančią kariuomenę, esančias Rusijos teritorijoje. Jeigu Rusijos prezidentas ir Rusijos vadovybė būtų nušalinta, jeigu šie Rūmai bus šturmuojami, – sudarėme grupę asmenų, kurie vadovaus pasipriešinimui iš kitos vietos. Kodėl naktį jie nesuėmė manęs ir visų jūsų? Tik todėl, kad rūmus ir mus pradėjo saugoti Tulos oro desanto divizijos padaliniai, vadovaujami generolo Lebedžio. Tik todėl, kad rūmus saugojo dešimtys tūkstančių maskviečių. Jie iki šiol mus saugo. Savo ruožtu aš įsakiau nuo sąjunginių jėgos struktūrų saugoti generolą Lebedį. Pasirašiau kreipimąsi į kariuomenę, dalinių vadus, karininkus ir kareivius, paraginau nedalyvauti perversme, nekelti ginklų prieš taikius protestuotojus. Lukjanovu tikėti negalima, jis viską žinojo, viskam tyliai pritarė. Susisiekiau su Bušu, paprašiau, kad jis pareikalautų ryšio su Gorbačiovu. Netikėkite, kad Gorbačiovas serga ir negali eiti prezidento pareigų. Jis užblokuotas Forose, ten net trys užtvarų juostos, jų įveikti nepavyksta. Lėktuvų pakilimo takai užstatyti sunkvežimiais ir kita sunkiąja technika, automobilių keliai uždaryti, jūra taip pat neįmanoma išvykti. Totali blokada. Šiandien kalbėjau su Kriučkovu, paprašiau kuo skubiau skristi į Forosą, atvežti Gorbačiovą į Maskvą. Kriučkovas apie 13 valandą atvyks į šią sesiją, žadėjo paaiškinti, kas vyksta. Reikalauju, kad GKČP būtų nedelsiant išformuotas, o jo nariai perduoti teismui.

Aukščiausioji Taryba pasmerkia GKČP, suteikia Rusijos Prezidentui papildomus įgaliojimus, perima į Rusijos valdžios jurisdikciją Maskvos vidaus reikalų padalinį ir Maskvos KGB padalinį. Įtampa šiek tiek atslūgsta, nes dabar Jelcinas ir Rusijos Aukščiausioji Taryba gali remtis ne tik maskviečiais, bet ir jėgos struktūromis, ginkluota jėga.

Lėktuvas su GKČP suformuota delegacija į orą pakilo apie antrą valandą dienos. Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pagaliau paskelbė, kad viceprezidentas Janajevas neteisėtai perėmė Sovietų Sąjungos prezidento įgaliojimus, ir pareikalavo, kad Janajevas atšauktų visus įsakus ir nutarimus dėl nepaprastosios padėties, paskelbtų juos negaliojančiais. Apie penktą valandą vakaro į orą pakilo dar vienas lėktuvas, jo kursas taip pat į Forosą, pas Gorbačiovą. Lėktuve Rusijos Ministras Pirmininkas Ivanas Silajevas, viceprezidentas Aleksandras Ruckojus, teisingumo ministras Nikolajus Fiodorovas, taip pat Eugenijus Primakovas, Vladimiras Bakatinas, kiti aukšti Rusijos valdžios pareigūnai. Jie skrenda Jelcino pavedimu, turi susitikti su Gorbačiovu. Kartu skrenda 36 milicijos karininkai, ginkluoti automatais.

Nors GKČP delegacija pas Gorbačiovą atsirado daug anksčiau negu Rusijos valdžios atstovai, Gorbačiovas jų nepriėmė. Jis pareikalavo atkurti ryšį su Maskva ir pasauliu. Kai tai buvo padaryta, sužinojo, kad atskrenda ir Rusijos delegacija. Jai vos pavyko nusileisti, nes kariškiai, pavaldūs Kriučkovui, sunkvežimiais

užblokavo Belbeko aerodromo, kuriame turėjo nusileisti lėktuvas, nusileidimo taką. Lėktuvas ilgai suko ratus virš aerodromo, sunkvežimiai buvo patraukti tik po to, kai Gorbačiovas, susisiekęs su lėktuvo įgula ir sužinojęs, kodėl lėktuvui neleidžiama nutūpti, griežtai pareikalavo kariškių atlaisvinti nusileidimo taką.

Maždaug po valandos Gorbačiovui paskambino Jelcinas. Trumpai paaiškino situaciją, sako, smulkiau apie tai, kas įvyko ir dar vyksta Maskvoje, taip pat sąjunginėse respublikose, jums papasakos mano nusiųsta Rusijos delegacija. Priimkite ją, kai tik atvyks, nedelskite. Dabar brangi kiekviena minutė. Nesijaudinkite, mano delegacija grąžins jus į Maskvą.

Tuo metu Maskvoje Janajevas pasirašė įsaką, kuriuo paleido GKČP, visus komiteto priimtus sprendimus paskelbė negaliojančiais, taip pat atsisakė anksčiau prisiimtų Sovietų Sąjungos Prezidento pareigų vykdymo. Rusijos generalinis prokuroras GKČP nariams iškėlė baudžiamąsias bylas, priėmė sprendimą juos suimti.

Gorbačiovas atsisakė susitikti su GKČP delegacija. Nepriimti perversmininkų jam pasiūlė Jelcinas. Gerai, kad paklausė patarimo. Tik dabar pradėjo suprasti, kas būtų, jeigu GKČP būtų pavykę įgyvendinti savo planus. Teisėta valdžia būtų nuversta, visa valdžia atsidurtų Konstitucijoje nenumatyto organo rankose, valstybė būtų nugramzdinta į chaosą, kiltų pilietinis karas, prasidėtų teroras. Vien pagalvojus apie tai oda nubėgo šiurpuliai.

Vėlai vakare iš Belbeko aerodromo, kuris yra visai netoli Foroso, pakyla keli lėktuvai. Pirmame, prezidentiniame, kartu su Gorbačiovu skrenda Ruckojus, Silajevas ir Kriučkovas. Į tą patį lėktuvą Kriučkovą nutarta paimti tik dėl skrydžio saugumo. Jeigu GKČP ir KGB ištikimiems kariškiams kiltų mintis numušti Gorbačiovo lėktuvą, jie to nedrįs padaryti vien dėl to, kad lėktuve bus Kriučkovas. Sužinojęs, kad skris prezidentiniu lėktuvu su Gorbačiovu, Kriučkovas apsidžiaugė, jo galvoje šmėstelėjo mintis, kad galbūt jam viskas baigsis gerai. Bet džiaugsmas išgaravo vos įlipus į lėktuvą, nes buvo pasodintas lėktuvo uodegoje, antrame salone, o greta atsisėdo du milicijos karininkai su automatais.

GKČP delegacija skrido antru lėktuvu. Prieš pat skrydį Jazovui paskambino jo pavaduotojas Mojisejevas, pranešė, kad prieš kelias valandas viceprezidentas Janajevas savo įsaku paleido GKČP, atšaukė nepaprastąją padėtį, visus GKČP sprendimus paskelbė negaliojančiais. Įspėjo, kad Jelcinas davė nurodymą jį ir kitus ir komiteto narius suimti, jie bus suimti, kai tik išlips iš lėktuvo Maskvoje.

Kai Jazovas šiomis naujienomis pasidalijo su kitais GKČP nariais, jie suprato, kad viskas baigta. Perversmas galutinai žlugo.

LIX

Gorbačiovas į Maskvą sugrįžo rugpjūčio 21-osios naktį. Jis tikisi, kad sunkiausia jau praeityje. Net nenutuokia, kad per šias tris dienas centrinės valdžios

neliko, ji subyrėjo. Nesupranta, kad grįžo į šalį, kurioje jis jau neturi realios valdžios, kad tautos akyse jis jau ne prezidentas, o partijos akyse – jau ne generalinis sekretorius. Jis visiškai nesuvokia, kad tokios Sovietų Sąjungos, kokia ji buvo iki pučo, neliko ir daugiau nebus, kad prasidėjo jo, kaip partijos generalinio sekretoriaus ir Sovietų Sąjungos Prezidento, karjeros pabaiga.

Jeigu būtų suvokęs, kad šios kelios dienos visiškai pakeitė šalį, kad pučas nepavyko tik dėl to, kad jam ryžtingai pasipriešino Jelcinas, Maskvos gyventojai, Rusijos Aukščiausioji Taryba, kad pirmiausia jiems turi būti dėkingas už tai, jog yra laisvas ir galėjo grįžti, gal kitaip būtų reagavęs į nedrąsiai užduotą savo padėjėjo klausimą, kurį išgirdo nusileidęs lėktuvo trapu ir eidamas prie prezidento automobilio:

– Michailai Sergejevičiau, pagalvokite, gal prieš grįždamas į namus užsuktumėte į Baltuosius rūmus, padėkotumėte Jelcinui ir Rusijos Aukščiausiosios Tarybos deputatams, prie rūmų susibūrusiems maskviečiams. Patikėkite, jie to nusipelnė. Jūsų atvykimas ir padėka parodytų, kad labai vertinate tai, ką jie padarė ne tik jums asmeniškai, bet ir visai šaliai.

– Ne šiandien, dar turėsiu laiko, nuvažiuosiu, kai viską išsiaiškinsiu, – atsainiai atsako Gorbačiovas. Ir priduria: – Jeigu Jelcinas klaus, kodėl nuvažiavau tiesiai į namus, pasakyk, kad Raisa Maksimovna prastai jautėsi.

Kad padarė klaidą, suprato po kelių dienų, kai atvyko į Rusijos Aukščiausiosios Tarybos posėdį ir stovėjo tribūnoje atsakinėdamas į deputatų klausimus. Jį pakvietė Jelcinas ir Chasbulatovas. Išvakarėse kalbėjosi su Jelcinu, jis tiesiai paprašė, kad be jo žinios jokių naujų paskyrimų į aukštus postus nebūtų. Turėjo sutikti, nes suprato, kad reali valdžia Rusijoje, vadinasi, ir visoje Sovietų Sąjungoje, priklauso ne jam, o Jelcinui, Rusijos Prezidentui. Žinoma, Jelcinas galėjo tai pasakyti delikačiau, bet prie jo tiesmukumo buvo įpratęs. Nenustebo, kad jo prašymas nuskambėjo beveik kaip įsakymas. Apsimetė, kad ir pats norėtų, jog naujiems paskyrimams prieš tai pritartų Jelcinas. Bet kad su juo Rusijos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje bus elgiamasi taip nepagarbiai, tikrai nelaukė. Važiavo tikėdamasis, kad bus sutiktas kaip nugalėtojas. Nors jo padėjėjai buvo įspėję, kad „tai ne jūsų sąjunginiai deputatai“, kurie visada buvo paklusnūs, tokių aštrių klausimų, kuriuos išgirdo, ir tokios priešiškos salės reakcijos visiškai nesitikėjo.

Priešiškumą pajuto vos išlipęs iš automobilio. Iš prie Aukščiausiosios Tarybos susirinkusios minios girdėjosi šūksniai: „Į atsargą“, „Jūsų laikas baigėsi“, „Traukitės“.

Gorbačiovo kalba iš Aukščiausiosios Tarybos tribūnos nebuvo labai rišli, jis šokinėjo nuo vienos temos prie kitos, jautėsi, kad ne visiškai adekvačiai reaguoja į tai, kas įvyko. Galvoja, kad grįžo situacija, kuri buvo prieš perversmą. Salė pradeda bruzdėti, auga nepasitenkinimas tuo, ką jis sako, pasigirsta kandžios replikos, nepritarimo šūksniai. Deputatų klausimai peraugo į žeminančią

apklausą, net tardymą, reikalavimus pasiaiškinti. Kai mėgindavo atsakyti, buvo nuolat pertraukiamas, jam dar nebaigus sakinio iš salės pasigirsdavo raginimai neišsisukinėti, sakyti tiesą, nemeluoti. Tribūnoje jautėsi lyg prisidirbęs mokinukas, baramas mokytojo. Buvo atvirai žeminamas, iš jo buvo tiesiog tyčiojamasi.

– Ar negalvojate, kad Sovietų Sąjungoje socializmą reikia uždrausti, o komunistų partiją paleisti, nes tai nusikalstama organizacija? – klausia kažkuris deputatas.

Gorbačiovas pasišiaušia, jis neleis abejoti socializmu ir komunistų partija. Reformas reikia tęsti, partiją reikia reformuoti, o ne paleisti, partijoje daug sąžiningų žmonių, ne visi susidėjo su pučistais.

Toks atsakymas tik dar labiau įkaitina deputatus. Įsiterpia Jelcinas:

– Michailai Sergejevičiau, prašau patvirtinti visus mano įsakus, kuriuos kaip Rusijos Prezidentas išleidau rugpjūčio 19–21 dienomis. Kad Jums būtų patogiau, jie visi sudėti į šį aplanką, matote, jis vadinasi „Įsakai ir nutarimai, priimti apsiaustuose Tarybų Rūmuose“. Įteikiu jums.

Salė audringai ploja, aidi pritarimo šūksniai, juokas, kažkas švilpia.

Gorbačiovas net nebuvo perskaitęs tų įsakų, kaip jis gali juos pasirašyti? Ne, jis to nedarys. Prašo jo nespausti, jam reikia laiko su jais susipažinti, tada apsispręs, ar pasirašys. Vėl bando aiškinti, kad situacija labai sudėtinga, daug ką reikia permąstyti, sparčiau tęsti reformas, sutelkti visas demokratines jėgas...

Jelcinas neleidžia Gorbačiovui pabaigti sakinio, kreipiasi į deputatus:

– Draugai, sumažinkime įtampą. Leiskite pasirašyti įsaką dėl Rusijos komunistų partijos veiklos sustabdymo.

Salėje ovacijos, šauksmai „Valio“, „Bravo“.

Gorbačiovas, pritrenktas to, ką rengiasi padaryti Jelcinas, lemena:

– Borisai Nikolajevičiau... Borisai Nikolajevičiau...

Bet Jelcinui tai nė motais. Jis mėgaujasi akimirka. Garsiai, kad girdėtų visa salė, paskelbia:

– Aš pasirašau. Įsakas pasirašytas.

Tokios nepagarbos ir pažeminimo Gorbačiovas dar niekada ir niekur nebuvo patyręs. Posėdis truko beveik pusantros valandos, buvo tiesiogiai transliuojamas per televiziją, visa tai matė milijonai žmonių visoje šalyje ir užsienyje. Jelcinas triumfavo, jis su kaupu atkeršijo Gorbačiovui už tai, ką iš jo buvo patyręs anksčiau. Visa šalis pamatė, kieno rankose yra reali valdžia.

Rusijos tolesnės raidos strateginis planas subrandinamas maždaug per mėnesį. Tokios naujos sąjunginės sutarties, kurią buvo parengęs Gorbačiovas, Rusija nepasirašys. Aplinkybės visiškai pasikeitė. Na ir kas, kad Gorbačiovas spaudžia tęsti Novo Ogariovo procesą, tobulinti sutartį, numatyti dar didesnes sąjunginių respublikų teises, naują sąjungą formuoti konfederacijos pagrindais. Virš Rusijos nebus jokio stipraus ar silpno „centro“, jai nediktuos nei Sovietų Sąjungos prezidentas, nei sąjunginė vyriausybė ar kokia nors sąjunginė

ministerija, ar kokia nors būsima naujos konfederacijos valdžia. Rusija tvarkysis pati. Palaipsniui perims į savo rankas visą nuosavybę, kuri yra Rusijos teritorijoje, visas sąjunginio pavaldumo įmones, Sovietų Sąjungos valstybinį banką su visu jo turtu ir aktyvais. Perims visų Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų kontrolę. Kitos sąjunginės respublikos naujos sutarties taip pat nepasirašys, jos nori ne didesnio suvereniteto, ekonominio ir kitokio savarankiškumo, o tikros nepriklausomybės. Esamus ekonominius ir kitokius ryšius su jomis išlaikysime, sukursime Ekonominio bendradarbiavimo tarybą ar ką nors panašaus. Galime galvoti ir apie naujos formos sąjunginių respublikų sąjungą, bet ne apie federaciją ir ne apie konfederaciją, o tikrai nepriklausomų valstybių sąjungą. Nors joje visos valstybės turės lygias teises, lemiamas balsas bus Rusijos, nes ji didžiausia savo teritorija ir gyventojų skaičiumi, turi milžiniškus gamtos turtus, jos ekonomika ir karinė galia – stipriausia. Be Rusijos tos valstybės neapsieis. Tokia Sovietų Sąjunga, kokia yra dabar, atgyveno, ji nereikalinga. Rusija palaipsniui perims visus sąjunginės valdžios svertus, o visos sąjunginės struktūros, taip pat ir Sovietų Sąjungos prezidentas, neteks realios valdžios. Savaime kils klausimas, ar Sovietų Sąjunga, neturėdama veiksmingų sąjunginių valdžios organų, dar realiai egzistuoja kaip valstybė. Teks konstatuoti, kad jos kaip valstybės faktiškai jau nėra, ji subyrėjo. Kada apie tai paskelbsime, dar neaišku. Turėsime tartis su Ukraina ir Baltarusija, gal ir su Kazachstanu. Jiems taip pat nereikia stipraus „centro“, atsikando. Kitų sąjunginių respublikų balsas nieko nelems. Po to Rusijai beliks galutinai perimti visas Sovietų Sąjungos teises ir pareigas, taip pat ir tarptautinėse organizacijose, pasiskelbti vienintele Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų tęsėja.

Gerai, kad apie šį planą kol kas žino tik nedidelis būrelis žmonių, pagalvojo Jelcinas. Žmonėmis, kurie jį parengė, visiškai pasitikiu. Jie mąsto strategiškai, jeigu tai, ką numatėme, įgyvendinsime, Rusija taps tikrai nepriklausoma ir didžia valstybe. Plano kol kas viešai neskelbsime ir neaptarinėsime, tai gali tik pakenkti. Supažindinsime, kai sudėliosime visus svarbiausius taškus. Veiksime greitai ir ryžtingai, negalime prarasti iniciatyvos.

Mintis, kad Gorbačiovo, kaip Sovietų Sąjungos prezidento, dienos jau suskaičiuotos, kad didžiųjų pasaulio valstybių vadovai, atvykę į Maskvą, pirmiausia susitiks su juo, Rusijos Prezidentu, o ne su Gorbačiovu, glostė Jelcino savimeilę.

Strateginis planas, arba Burbulio memorandumas – taip planą vadino pagal vieno iš jo iniciatorių ir autorių pavardę, – buvo gerai apgalvotas. Vos per kelis mėnesius visos sąjunginės valdžios struktūros, taip pat ir Sovietų Sąjungos prezidentas Gorbačiovas neteko realių valdžios svertų, be Jelcino ir jo paskirtų Rusijos pareigūnų leidimo jie negalėjo priimti jokių sprendimų.

1991 metų gruodžio 8 dieną Rusijos Prezidentas Borisas Jelcinas, Ukrainos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Leonidas Kravčiukas ir Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Stanislavas Šuškevičius, susitikę Belovežo

girioje esančioje rezidencijoje, paskelbė, kad konfederacijos pagrindais sukurti naujos sąjungos neįmanoma. Priimamas sprendimas įsteigti Nepriklausomų valstybių sandraugą, kuri grindžiama ne federacijos ar konfederacijos pagrindais, o valstybių nepriklausomybe ir visišku savarankiškumu. Taip pat nusprendžiama, kad, įsteigus Nepriklausomų valstybių sandraugą, Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga kaip tarptautinės teisės subjektas ir geopolitinė realybė nustoja egzistavusi.

Gruodžio 12-ąją Rusijos Aukščiausioji Taryba denonsavo 1920 metų gruodžio 30 dienos sutartį dėl SSRS sudarymo, po kelių dienų Jelcinas įspėjo Gorbačiovą, kad Rusijos Prezidentas ir jo administracija dirbs Kremliuje. Tai buvo ultimatumas Gorbačiovui, jis privalo išsikraustyti. Visi ankstesniam sąjunginiam parlamentui priklausę pastatai, taip pat ir Kremlius, su visu jų turtu pereina Rusijos parlamento nuosavybėn.

1991 metų gruodžio 21 dieną Almatos susitikime prie Belovežo susitarimo įsteigti Nepriklausomų valstybių sandraugą prisijungia Azerbaidžanas, Armėnija, Kazachstanas, Kirgizija, Moldova, Tadžikistanas, Turkmėnija ir Uzbekistanas. Visos šios valstybės kartu su Rusija, Ukraina ir Baltarusija pasirašo deklaraciją dėl Nepriklausomų valstybių sandraugos tikslų ir principų. Šiame susitikime vienuolikos buvusių sąjunginių respublikų vadovai paskelbia, kad Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga nustojo egzistuoti, o Sovietų Sąjungos Prezidento postas panaikinamas. Rusijos Federacija perėmė visas Sovietų Sąjungos teises ir pareigas, tapo jų tęsėja, perėmė Sovietų Sąjungos vietą Jungtinėse Tautose, tapo Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos nuolatine nare. Gruodžio 25 dieną SSRS prezidentas Gorbačiovas atsistatydina, virš Kremliaus suplevėsuoja Rusijos vėliava. Gruodžio 26 dieną SSRS Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją dėl Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos likvidavimo ir nutraukė savo veiklą. Gruodžio 27 dieną Rusijos Prezidentas Jelcinas užėmė buvusio Sovietų Sąjungos prezidento Gorbačiovo darbo kabinetą Kremliuje.

Jokių oficialių valstybinių renginių ir ceremonijų, susijusių su Gorbačiovo pasitraukimu iš Sovietų Sąjungos prezidento posto, ir jo išlydėtuvių nebuvo. Nei Jelcinas, nei visų kitų buvusių sąjunginių respublikų vadovai atsisveikinti su Gorbačiovu neatvyko.

LX

Niekas neabejojo, kad 1990 metų kovo 11 dieną priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas neatitinka naujų visuomenės ir valstybės poreikių, naujai besiklostančių ekonominių, politinių, socialinių santykių. Jį teko priimti, nes valstybė negali būti be teisės akto, kurio galia yra aukščiausia. Nors Laikinasis Pagrindinis Įstatymas buvo laikinoji Konstitucija, jo pavadinime žodžio „Konstitucija“ nėra. Taip norėta pabrėžti, kad tai tik tam tikro pereinamojo laikotarpio

Pagrindinis Įstatymas, kuriam negali prieštarauti kiti įstatymai ir teisės aktai. Buvo aišku, kad netrukus reikės rengti ir priimti visiškai naują Konstituciją.

Tą pačią dieną, kai buvo priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, Aukščiausioji Taryba sudarė redakcinę komisiją, kuri turėjo per tris savaites parengti pasiūlymus dėl jo tobulinimo. Buvo naivu tikėtis, kad per tokį trumpą laiką redakcinei komisijai gali pavykti kokybiškai parengti ką nors naujo, ji ir pati sau nekėlė tokio uždavinio, todėl Aukščiausiajai Tarybai tada pateikė tik tas Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisas, kurios buvo neišvengiamos. Vėliau pataisų sparčiai daugėjo. Jas diktavo nauji visuomenės ir valstybės raidos poreikiai, sudėtinga politinė ir ekonominė tikrovė, į kurią nebuvo galima nereaguoti. Per pusmetį buvo pakeista beveik pusė Laikinojo Pagrindinio Įstatymo straipsnių. Lopas ant lopo reaguojant į tų dienų aktualijas. Pataisos fragmentiškos, neturinčios ilgalaikės perspektyvos, skirtos išspręsti konkrečią situaciją, užkamšyti spragas. Buvo akivaizdu, kad galimybės tobulinti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą išseko, reikia pradėti rengti kokybišką naują Konstituciją. Tokią, kuri atlieptų ne tik to laikotarpio poreikius, bet ir padėtų tvirtus pagrindus ateičiai, įtvirtintų fundamentalius politinio, ekonominio, teisinio gyvenimo principus, valdžių padalijimą, žmogaus teises ir laisves, jų realią apsaugą, kitas universalias vertybes, pagal kurias gyvena demokratinės teisinės valstybės.

Kokia turėtų būti nauja Konstitucija? Vizijų buvo daug ir labai įvairių, ypač dėl valstybės valdžios institucijų sąrangos, jų įgaliojimų, tarpusavio santykių. Suderinti įvairius požiūrius nebuvo lengva, nes dažnai jie buvo visiškai priešingi. Konstitucijos rengimui reikėjo pasiruošti. Buvo sugalvotas įdomus žingsnis: pradžioje parengti ne *Konstitucijos projektą*, o *Konstitucijos koncepcijos metmenis*. Kitaip tariant, koncepcijoje turėjo būti apibrėžiamos Lietuvos valstybės esminės charakteristikos: kokia galėtų būti Konstitucijos struktūra, kaip galėtų būti organizuota valstybės valdžia, jeigu Lietuva pasirinktų parlamentinę ar prezidentinę valdymo formą, kokia galėtų būti valdžių sąveika, žmogaus teisių ir laisvių pagrindai ir t. t. Teisininkai, su kuriais man tada teko bendrauti, juokavo, kad tai bus gera proga ne tik pasvarstyti, kokie galimi būsimos Konstitucijos modeliai, tai bus ir politikų teisinio neraštingumo likvidavimo kursai, nes buvo ne vienas atvejis, rodantis, kad jie kol kas sunkiai įsivaizduoja, kas yra valdžių padalijimo principas, žmogaus teisės ir laisvės, nepriklausomi teismai, laisva žiniasklaida ir kt. Galvoja, kad Aukščiausioji Taryba galės spręsti viską.

Politikai suprato, kad jie vieni Konstitucijos koncepcijos metmenų projekto neparengs, prireiks kvalifikuotų teisininkų pagalbos. Todėl į Konstitucijos projekto rengimo komisiją, kurią 1990 metų lapkričio 7 dieną sudarė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, buvo įtraukti ne tik Aukščiausiosios Tarybos deputatai, bet ir žymiausi to meto teisininkai: Juozas Bulavas, Algimantas Dziegoraitis, Juozas Galginaitis, Pranas Kūris, Kęstutis Lapinskas, Zenonas Namavičius, Vytautas Pakalniškis, Artūras Paulauskas, Stasys Stačiokas, Juozas Žilys. Jie

sudarė pusę komisijos. Komisijai vadovavo Vytautas Landsbergis. Konstitucijos koncepcijos metmenys turėjo būti parengti iki 1991 metų kovo pabaigos. Labai greitai išryškėjo du pagrindiniai požiūriai, kokia galėtų būti nauja Konstitucija. Jos turinį lems tai, kokia valdymo forma bus pasirinkta: dalis komisijos narių buvo tos nuomonės, kad Lietuva turėtų būti grynai parlamentinė respublika, kita dalis buvo prezidentinės respublikos šalininkai. Jeigu Lietuva bus parlamentinė respublika, politinėje sistemoje pagal Konstituciją aiškiai dominuos parlamentas, o Respublikos Prezidentas turės nedidelius įgaliojimus, bus priklausomas nuo parlamento; jeigu bus apsispręsta, kad Lietuva yra prezidentinė respublika, Respublikos Prezidento įgaliojimai bus labai dideli, jis galės daryti milžinišką įtaką visuomenės ir valstybės gyvenimui. Sunkiausia buvo susitarti būtent dėl valstybės valdymo formos. Nuomonės skyrėsi ir kitais esminiais klausimais, pavyzdžiui, kas rinks Respublikos Prezidentą (parlamentas, speciali rinkikų kolegija ar tauta visuotiniuose rinkimuose), kokia bus parlamento rinkimų sistema (proporcinė ar mažoritarinė), kokia institucija vykdys įstatymų konstitucingumo kontrolę (atskiras Konstitucinis Teismas ar Aukščiausiasis Teismas) ir t. t.

Komisijos parengta Konstitucijos metmenų koncepcija nebuvo Konstitucijos projektas. Tai buvo įžvalgos, kokia galėtų būti Konstitucijos struktūra, kaip galėtų būti organizuota valstybės valdžia, kokius įgaliojimus galėtų turėti parlamentas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybės, teismai. Nemaža koncepcijos dalis buvo skirta žmogaus teisėms ir laisvėms.

Nors nebuvau Konstitucijos koncepcijos metmenų rengimo komisijos narys, kaip Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas dalyvaudavau jos posėdžiuose, kai ką užsirašinėjau.

Iš dienoraščio:

„*1991 m. vasario 18 d. (pirmadienis).* Vakare (18.30) vyko Konstitucijos koncepcijos projekto rengimo grupės posėdis. Vadovavo V. Landsbergis. Amerikiečiai L. Vyman ir B. Džonsonas pateikė savo parengtą Konstitucijos projektą, kuris grindžiamas prezidentine valdymo forma ir yra JAV Konstitucijos modelis. Tiesa, truputėlį pataisytas ir, kaip jie patys sako, pritaikytas Lietuvai. L. Vyman sako, kad mes patys nežinome, kaip rašyti Konstituciją, nežinome, kur kreiptis ir kas mums gali padėti, todėl jie jaučia pareigą padėti Lietuvai. Taigi pasirodo, kad mes patys nieko nesugebame?! J. Galginaitis tyliai klausia manęs: kodėl jie mus laiko papuasais, ar mes panašūs į juos? K. Lapinskas ir S. Stačiokas žvalgydamiesi vienas į kitą kantriai laukė, kol B. Džonsonas dėstė elementarius dalykus; P. Kūris taip pat tylėjo, tačiau visų veido išraiška buvo tokia ironiška, kad jos nesuprato tik tas, kas nenorėjo suprasti... Tačiau, atrodo, tai, ką sakė B. Džonsonas posėdyje dalyvavusiems kai kuriems mūsų labai aukštiems politikams buvo naujiena, nes jie vis ragino užsirašyti, nes tai esą labai svarbu, ir net stebėjosi, kodėl mes, posėdyje dalyvaujantys teisininkai, neužsirašome to, ką sako kolegos amerikiečiai... Tiesiog nebuvo ką užsirašyti.

L. Vyman, B. Džonsonas ir A. Dziegoraitis atkakliai perša prezidentinę valdymo formą. Kai K. Lapinskas pasiūlė Pirmininkui pateikti Aukščiausiajai Tarybai abu Konstitucijos variantus (parlamentinės ir prezidentinės respublikos), Pirmininkas lyg teisindamasis atsakė, kad jis visiškai nesirengia teikti prioriteto prezidentinei formai, kad tai yra konsultantų nuomonė ir kad mums reikia žinoti pasaulio valstybių patirtį...

J. Galginaitis įtaria, kad vyksta žaidimas, kad L. Vyman ne šiaip sau labai proteguojama, visur remiama ir jos žodžiais dažnai remiamasi. Taip mano ir kai kurie kiti grupės nariai. J. Žilys man tiesiai pasakė: Vytai, pamatysi, turėsime prezidentinę respubliką.

<...> L. Vyman informavo, kad JAV kongresmenų delegacija, kuri neseniai lankėsi pas mus, pavedė jai atrinkti 30-ties žmonių grupę, kuri galėtų maždaug pusmečiui vykti į JAV ir ten pasimokyti. Kai sugrįš, jie tuojau pat galės pradėti vykdyti naują Konstituciją. Įdomu, ką tokio jie ten išmoks, kad gautas žinias iš karto pritaikytų visiškai kitoje realybėje, Lietuvoje?! Ko gero, L. Vyman įsitikinusi, kad mes nukopijuosime JAV Konstituciją, jų teisės sistemą ir ja naudosimės. Tačiau JAV Konstitucija ne mūsų tradicijai, ne mūsų politinei kultūrai, teisinei sąmonei. Mes turime pakankamai savo molio, kad galėtume nulipdyti savo Konstituciją. Kaip ji iki šiol to nesupranta? O gal tik vaizduoja, kad nesupranta? Apskritai, jos ir jos vyro B. Džonsono pasitikėjimas savimi tiesiog stebina (rimtais veidais dėsto elementarias vadovėlines tiesas, manydami, kad atskleidžia kažką ypač vertinga. Mūsų profesūra tik iš pagarbos Pirmininkui tiesiai nepasako jam visko, ką galvoja apie tokius konsultantus. O gal reikėtų pasakyti, sutaupytume laiko!).

Galvoju dar apie vieną dalyką, kuris verčia susimąstyti. Kodėl taip prastai organizuojami grupės posėdžiai? Diskusijos chaotiškos, klausimai ir problemos neakcentuojamos, daug tuščiažodžiavimo, „nuėjimo į šalį“. Ar iš nepatyrimo, ar todėl, kad siekiama konkretaus tikslo: pripratinti prie prezidentinės respublikos idėjos, aptarti ją įvairiais aspektais, o paskui įgyvendinti? Jeigu ne viską iš karto, tai bent kai kuriuos elementus... Nežinau, gal aš klystu, tačiau kartais apima būtent tokios abejonės, nes daug ko iš to, kas vyksta, negaliu suprasti.“

Kad būtų aiškiau, kokį Konstitucijos projektą Lietuvai piršo L. Vyman ir B. Džonsonas, pasakysiu, kad, pagal jų projektą, Lietuva būtų griežtai prezidentinė respublika, kurioje Respublikos Prezidentas yra aukščiausiasis vykdomosios valdžios pareigūnas, turintis ypač didelius įgaliojimus. Vyriausybės, kaip atskiros vykdomosios valdžios institucijos, projekte nebuvo numatyta, vietoje jos veiktų Respublikos Prezidento Kabinetas. Jį sudarytų Viceprezidentas ir ministrai. Ministrų kandidatūras parinktų ir, gavęs Seimo pritarimą, skirtų Respublikos Prezidentas. Pacituosiu projekto 7 straipsnį: „Prezidentas turi teisę siūlyti, o gavęs Seimo pritarimą skirti visus, išskyrus Viceprezidentą, Kabineto narius, taip pat jų pirmuosius ir antruosius pavaduotojus. Po to jie visi privalo

eiti tarnybą pagal Respublikos Prezidento pageidavimus. <...>“ Dar vienas projekto straipsnis, tiksliau, 1 straipsnio 2 dalis: „Visi vykdomosios valdžios, administracijos, ginkluotojų pajėgų, policijos pareigūnai ir diplomatai privalo paklusti teisėtiems Prezidento įsakams, ir visi jie gali būti jo nedelsiant perkelti į kitas pareigas arba atleisti <...>.“ Labai įdomi, bet visiškai absurdiška projekto nuostata, susijusi su valstybės biudžeto projekto sudarymu. Cituoju projekto 9 straipsnio 3 dalį: „Lietuvos Respublikos biudžetas privalo turėti konstitucinio įstatymo statusą. Jeigu Seimas ir Prezidentas dėl jo nesutaria dar nepasibaigus ankstesniems finansiniams metams, Prezidentas, Kontrolierius ir Vyriausiasis Lietuvos Teisėjas privalo sudaryti naująjį biudžetą ir kiekvienas jų visais svarstomais klausimais turi po vieną balsą.“

Na, o pabaigai pacituosiu projekto 2 straipsnį:

„Ši Konstitucija turi būti skelbiama lietuvių, lenkų, rusų ir anglų kalbomis. Lietuviškasis Konstitucijos tekstas turi būti laikomas pagrindiniu, tačiau tekstai kitomis kalbomis taip pat gali būti naudojami aiškinant šios Konstitucijos žodžių bei posakių reikšmes. Šia Konstitucija Lietuvos žmonės deda Respublikai Vakarų konstitucinės demokratijos, politinės išminties, valstybinio ir administracinio valdymo patirties, proto, teisingumo, teisėtumo ir teisės pamatus. Žmonės šitaip nurodo, kad Konstitucijos žodžiams ir teiginiams turi būti suteikiama būtent ta prasmė, kurią jiems teikia istoriškai susiklosčiusi Vakarų teisės sampratų vartojimo tradicija ir kaip jie yra juridiškai bei moksliškai aiškinami kitose konstitucinėse demokratijose. Žmonės nurodo, kad Lietuvos teisės žodžiai ir posakiai negali būti aiškinami svetimų tironų primesta vartosena, jei tokia vartosena prieštarauja Vakarų teisinei tradicijai.“

Vien tai, ką trumpai pacitavau, liudijo, kad šis Konstitucijos projektas neturi jokios perspektyvos. Nors L. Vyman buvo baigusi Harvardo universitetą, bet iš projekto buvo matyti, kad ji ir B. Džonsonas beveik nieko neišmanė apie Europos demokratinių teisinių valstybių konstitucijas ir konstitucines tradicijas. Taip pat ir apie Lietuvos valstybės konstitucijas. Niekas tiesiai į akis jiems to nepasakė, todėl buvo ilgai ir visiškai neproduktyviai diskutuota, sugaišta daug laiko, kol ir aukšti politikai pagaliau suprato, kad tai nėra tas Konstitucijos projektas, kuris galėtų tikti Lietuvai. Nepaisant to, L. Vyman laiko save Lietuvos Konstitucijos kūrėja, taip ji 1991 metų pabaigoje prisistatė Tomui Venclovai. Dar jam pasiskundė, esą „mūsiškių užsispyrimas, intrigos ir absoliutus nenoras pratintis prie vakarietiškų standartų ją tiek įsiutino, kad ji linkusi bet kokius kontaktus su lietuviais nutraukti“. Jeigu jis pasiklaustų Lietuvos teisininkų, dalyvavusių rengiant Konstituciją, ką jie galvoja apie tokius konsultantus, išgirstų, kad nuo jų reikia laikytis kuo toliau, nes jie išmano labai mažai ir tik trukdo.

Iš dienoraščio:

„*1991 m. kovo 4 d. (pirmadienis).* Apie 11 val. paskambino Pirmininko sekretorė ir pasakė, kad šiandien 16 val. yra šaukiamas Konstitucijos grupės posėdis,

kad reikia informuoti narius. Tai buvo truputį netikėta, nes posėdžiui reikia pasirengti, o mes dar nebuvome padarę to, ką planavome. Nuėjau pas J. Žilį, pas jį radau J. Prapiestį. Pasakiau apie posėdį. Prisimindamas praėjusio posėdžio metu Juridiniam skyriui duotą pavedimą apibendrinti turimą medžiagą, pasiūliau J. Žiliui pakviesti A. Dziegoraitį, S. Stačioką ir pamėginti parengti vieną variantą su alternatyvomis. Jis iš karto sutiko. S. Stačioko neradau, jis buvo paskaitose; apie 14 val. atėjo A. Dziegoraitis. Mes su J. Žiliu jau buvome peržiūrėję tekstus, kuriuos parengė Z. Namavičius, S. Stačiokas, K. Lapinskas (vienas tekstas), ir kitą tekstą, kurį pateikė B. Nemickas ir A. Dziegoraitis. Skirtumų buvo nedaug, pagrindu paėmėme K. Lapinsko grupės tekstą, o A. Dziegoraičio teksto dalis tik klijavome prie jo. Baigėme prieš pat posėdį, skubiai nunešiau naują bendrą variantą „dauginti", tai užtruko apie 15 min., tad į komisijos posėdį nuėjau tik 16.10. Pas Pirmininką jau buvo susirinkę P. Kūris, S. Stačiokas, J. Galginaitis, A. Paulauskas, A. Taurantas, J. Žilys, A. Dziegoraitis, Z. Namavičius. Išdalijau projekto tekstą. Komisija iš karto pradėjo jį svarstyti. Darbą baigėme apie 19 val., nes Pirmininkas skubėjo į spaudos konferenciją.

Peržiūrėjome tik keturis puslapius iš 15-os. Kai svarstėme straipsnius apie žmogaus teises, pasiūliau pasirinkti kitokį dėstymo būdą, t. y. rašyti, kad „niekas negali... varžyti, pažeisti, trukdyti" ir pan., o ne taip, kaip iki šiol vartojome – „žmogus turi teisę...". Argumentavau, kad taip yra JAV Konstitucijoje. Be abejo, grupės nariai teisininkai gerai žinojo apie tokį teisių ir laisvių formulavimo būdą, jie pritarė, grupė sutiko. Sutarta, kad perredaguosime visus straipsnius ir pasirinksime „teigimo" formą ir „draudimo" pažeisti teises ir laisves formą (juk jos yra prigimtinės)."

„*1991 m. kovo 10 d.* Visą savaitę vyko Konstitucijos koncepcijos metmenų rengimo grupės posėdžiai. Prasidėdavo vėlai vakare, apie 20 valandą, ir trukdavo iki vidurnakčio, o kartais ir ilgiau.

Č. Stankevičius kategoriškai tik už parlamentinę respubliką, todėl siekia įrašyti nuostatas, kurios nesudarytų net mažiausios galimybės įsitvirtinti Prezidentui. Jis pasiūlė įrašyti, kad Prezidentą renka tik Seimas, tačiau kiti grupės nariai jo pasiūlymo lyg „neišgirdo", todėl projekte liko ir kitas variantas, t. y. Prezidentą gali rinkti tauta (tiesiogiai).

Nustebino Č. Stankevičiaus pozicija ir supratimas apie teismo nepriklausomumą. Posėdyje jis kelis kartus teiravosi: „nesuprantu, kaip bus kontroliuojamas teismas. Niekaip negaliu sutikti, kad teisėjai būtų skiriami iki gyvos galvos." J. Galginaitis, J. Žilys ir aš įrodinėjome, kad teismo nepriklausomybė yra būtina, kad tai mažesnė blogybė negu jo priklausomybė ir kontrolė. Tačiau Č. Stankevičius vis klausinėjo: „Kaip bus kontroliuojamas teismas?" Tuomet nuėjau į savo darbo kabinetą, atsinešiau straipsnį apie suvienytos Vokietijos justiciją ir garsiai perskaičiau tą vietą, kurioje rašoma apie teismų nepriklausomybę, apie tai, kad žmonija iki šiol nieko geresnio nesugalvojo, norėdama užtikrinti įstatymo

galią. Č. Stankevičius pasiklausė, patylėjo, tačiau ką jis galvoja, – neaišku. Jeigu taip mąsto vienas iš aukščiausių valstybės pareigūnų, darosi neramu. Vėliau A. Paulauskas – tuometinis Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras – man pasakojo, kad ir jam Č. Stankevičius kelis kartus sakęs, jog „reikia pagalvoti apie teismų kontrolę, nes teismai ne visada teisingai sprendžia bylas". Ir dar priminė vieną konkrečią bylą dėl vieno namo Kaune. Ją nagrinėjo ir tikrino visų grandžių teismai, žiūrėjo prokuratūra, tačiau ieškovas liko nepatenkintas, nes byla buvo išspręsta ne jo naudai. Č. Stankevičius pasiūlė A. Paulauskui užprotestuoti teismo sprendimą ir pagrasino, kad jeigu tai nebus padaryta, tuomet jis „perduos bylą nagrinėti parlamentui". Taigi su tokiu supratimu apie teismo nepriklausomumą galima labai toli nueiti... Politikai vėl pradės nagrinėti konkrečias teismines bylas?! Toks etapas mūsų istorijoje jau buvo, argi jau užmiršome, kuo visa tai baigėsi?.. Dar apie vieną įdomų dalyką. Č. Stankevičius visus labai ragino pagalvoti, kaip bus įgyvendinama Konstitucija, kokia tvarka bus formuojami nauji valdžios organai. S. Stačiokas pasiūlė variantą, kurio pagrindinė idėja tokia – dabar veikiančios institucijos išlaiko savo įgaliojimus iki kadencijos pabaigos arba iki tol, kol bus reorganizuotos. Kai šis pasiūlymas buvo pateiktas, grupės nariai deputatai net kažkaip lengviau atsikvėpė: jų įgaliojimai greitai nesibaigs! Vėliau S. Stačiokas šypsodamasis sakė; na štai, atrodo, pavyko nuraminti žmones.

Vienu metu Č. Stankevičius net buvo suabejojęs, ar jis neturi pasitraukti iš grupės, nes svarstomas ir prezidentinės respublikos modelis. Jis klausinėjo J. Žilio, iš kur grupėje atsirado A. Dziegoraitis, kas jis ir kodėl taip atkakliai perša prezidentinį modelį. Kai J. Žilys atsakė, kad grupės dauguma remia parlamentinės respublikos modelį, Č. Stankevičius nusiramino.

V. Landsbergis forsuoja grupės darbą. Jis labai nori, kad iki kovo 11 dienos jau turėtume kokį nors Konstitucijos koncepcijos metmenų variantą, apie kurį būtų galima paskelbti visuomenei, būtų galima svarstyti. Jis, kaip visada, santūrus, netgi tais atvejais, kai Č. Stankevičius, įžvelgęs bent mažiausią galimybę stipriai prezidentinei valdžiai, puola įrodinėti, kad reikia daryti kitaip. Tiesiog pažvelgia į jį ir pasako: „Klausyk, Česlovai, juk viso šito čia nėra." Arba paprasčiausiai nusileidžia ir sutinka su jo siūlymais, sakydamas: „Juk tai dar ne Konstitucija, tegul ją pasvarsto, vėliau pažiūrėsime." Na, o kartais tiesiog pajuokauja, ironizuoja ir... sutinka. Taip buvo ir tada, kai kilo diskusija, ar Prezidentas galės daryti įtaką ministrams. Projekte buvo numatyta, kad Seimo deputatai galės ministrams pateikti paklausimus, tačiau Prezidentas tokios teisės neturės. Pirmininkas paklausė: tai kaipgi čia bus, Prezidentas ir nieko negalės padaryti ministrui? J. Žilys pamėgino aiškinti, kad Prezidentas visada ras vieną ar kitą galimybę paveikti ministrą. V. Landsbergis replikavo: ar aš turėsiu turėti savo deputatų, na, bent vieną deputatą? Ar tai turėjote galvoje? (Žinoma, tai visus gerokai pralinksmino.)

A. Taurantas pasiūlė įrašyti, kad rinkimai vykdomi proporcine sistema, t. y. bus balsuojama už partijų sąrašus. Šį pasiūlymą įrašėme į tekstą, tačiau jo nekritikavo tik dvi dienas. Trečią dieną Pirmininkas ir Č. Stankevičius paklausė: o ką reikės daryti žmonėms, kurie norės būti kandidatais, tačiau nenorės priklausyti jokiai partijai? Juk be jos paramos jie nepateks į sąrašus, turės žymiai mažiau šansų. A. Taurantas dar mėgino paaiškinti, kad tai paskatins partijų kūrimąsi, tačiau jo argumentai nebuvo labai įtikinami, todėl atsirado alternatyva: deputatai gali būti renkami ir mažoritarine sistema.

Konstitucijos koncepcijos metmenis baigėme rengti kovo 7 dieną apie 24 val. Penktadienį tikslinome redakciją, padauginau tekstą grupės nariams. Kelias dienas bus galima ramiai paskaityti, o sekmadienį, kovo 10 dienos vakare, 20 val., įvyks Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdis, kuriame ši koncepcija turėtų būti kažkaip įvertinta."

Aukščiausiosios Tarybos 1991 metų kovo 11-osios posėdyje Landsbergis informavo Aukščiausiąją Tarybą, kad Konstitucijos koncepcijos metmenų rengimo grupė pateikė Prezidiumui savo darbo rezultatus, Prezidiumas nutarė su koncepcija supažindinti deputatus, norėtų gauti jų pastabas, tada koncepcija galėtų būti teikiama Aukščiausiajai Tarybai svarstyti.

Paskutinis Konstitucijos koncepcijos metmenų rengimo grupės posėdis įvyko 1991 metų balandžio 24 dieną. Grupė nutarė, kad teksto, kuris yra parengtas, ji daugiau netaisys, o nuostatos, dėl kurių nepavyko susitarti, bus pateiktos kaip alternatyvos. Koncepcijos metmenys buvo perduoti Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, po savaitės jie buvo paskelbti svarstyti visuomenei. Svarstymo metu gautos pastabos ir pasiūlymai turėjo būti apibendrinti ir pateikti Aukščiausiajai Tarybai, ji nuspręs, kaip toliau bus organizuotas Konstitucijos projekto rengimo darbas.

Metmenų svarstymo metu gauti pasiūlymai atspindėjo tris pagrindines tendencijas: parengti naują Konstitucijos tekstą, konstituciškai patvirtinantį parlamentinės valstybės funkcionavimą; parengti naują tekstą, teikiantį pamatus prezidentinei respublikai; atkurti 1938 metų Lietuvos Konstituciją su šiuolaikinėmis jos interpretacijomis, pritaikant šiandienos poreikiams.

Pasipila įvairūs Konstitucijos projektai: Lietuvos demokratinės darbo partijos, Lietuvos liberalų sąjungos, JAV gyvenusių Lietuvos išeivių teisininkų ir kiti. Anksčiau savo Konstitucijos projektą buvo pateikę Lietuvos teisininkų draugija kartu su Filosofų draugija, amerikiečių teisininkai Louri Vyman ir Barnabas Džonsonas. Tada suskaičiavau bent penkis skirtingus projektus. Vienuose Lietuva aiškiai parlamentinė respublika, valstybės valdžių sąrangoje dominuoja parlamentas. Kituose įvairūs prezidentinės valdymo formos variantai, modifikuota 1938 metų Konstitucija. Projektai įdomūs, kiekviename yra kai kurių vertingų dalykų, bet savo esme nė vienas iš jų nėra tinkamas, kiekviename iš jų labai daug trūkumų. Nė vienas negali būti pagrindas rengiant naują Konstituciją.

1991 metų vasara. Atsiranda vis daugiau valstybės valdymo problemų. Sovietų Sąjungos ekonominė blokada skaudžiai kirto šalies ekonomikai, ūkio reformos vėluoja, žmonių gyvenimo lygis smarkiai krito, pradedama stokoti elementarių prekių. Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės santykiai labai įtempti, Lietuvos banko nuomonė finansų politikos klausimais dažnai nesutampa su Vyriausybės požiūriu. Teisėsauga nesusidoroja su organizuotu nusikalstamumu, verslininkai reketuojami, policija bejėgė, nusikaltėliai jaučiasi nebaudžiami, valdininkai ir teismai korumpuoti. Užuot veikdamos bendrai, valdžios institucijos stumdosi tarpusavyje, kaltina viena kitą. Anksčiau buvusi vieninga Sąjūdžio dauguma Aukščiausiojoje Taryboje skyla, susiformuoja deputatų frakcijos, jos turi skirtingas nuomones, kaip spręsti susidariusias problemas, kokiu keliu turi eiti Lietuva. Aukščiausiojoje Taryboje, V. Landsbergio žodžiais tariant, susidaro „nauja kairioji dauguma“. Tai reiškia, jog Sąjūdis ir jį palaikančios politinės jėgos Aukščiausiojoje Taryboje jau neturi pakankamai balsų, kad galėtų priimti norimus sprendimus. Pavojingiausia tai, kad auga žmonių nepasitikėjimas valdžia. Ypač kaimuose ir mažuose miesteliuose. Vis dažniau pasigirsta raginimų rengti naujus Aukščiausiosios Tarybos rinkimus, nes ši esą nesusitvarko, deputatai, užuot ėmęsi ryžtingų sprendimų, riejasi tarpusavyje, nežino, kaip įveikti sunkumus, kurių pilna visose srityse. Aukščiausiosios Tarybos deputatai supranta, kad jeigu situacija taip klostysis ir toliau, žmonių nepasitenkinimas valdžia tik didės, gali iškilti realus pavojus Lietuvos nepriklausomybei.

Kaip suvaldyti ir pakeisti padėtį, kuri kasdien tampa vis grėsmingesnė? Atsiranda idėja atkurti Respublikos Prezidento instituciją nelaukiant, kol bus parengta nauja Konstitucija, o papildant Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą nauju skirsniu apie Respublikos Prezidentą. Tokį pasiūlymą 1991 metų spalio 22 dieną pateikė Sąjūdžio Seimo taryba. Iniciatyvą nedelsdamos palaiko Lietuvos piliečių chartija, Lietuvos tautininkų sąjunga, Lietuvos demokratų partija, Nepriklausomybės partija, Lietuvos laisvės lyga, Teisingumo partija ir kitos politinės jėgos. Jų nuomone, atkūrus Respublikos Prezidento instituciją būtų suformuota efektyvi valdymo sistema, padidėtų valdžios veiksmingumas, parlamento ir Vyriausybės darbas taptų koordinuotesnis ir efektyvesnis, būtų įtvirtinta asmeninė atsakomybė už svarbių valstybės ir visuomenės klausimų sprendimą, atsižvelgta į Lietuvos konstitucinę tradiciją (turima omenyje 1938 metų Konstitucija). Be to, būtų sutvarkytas deramas Lietuvos valstybės atstovavimas tarptautiniuose santykiuose. Respublikos Prezidentas turėtų turėti didelius įgaliojimus Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės ir kitų valstybės institucijų atžvilgiu, jie turi būti tokie, kad būtų užtikrinta darni ir efektyvi valstybės institucijų veikla. Respublikos Prezidento institucijos atkūrimas, kaip teigė šios idėjos sumanytojai, sudarys prielaidas sparčiau plėtoti ekonomiką ir kultūrą, išlaikyti socialinę pusiausvyrą, veiksmingiau ginti žmogaus teises ir laisves. Žodžiu, padės išspręsti visas susidariusias problemas. Netrukus Aukščiausiajai Tarybai pateikiamas

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo papildymo nauju skirsniu „Respublikos Prezidentas“ projektas.

Tokia iniciatyva dar labiau paaštrina diskusiją dėl to, kokia bus naujoji Konstitucija. Aukščiausiojoje Taryboje, taip pat visuomenėje nuomonės dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo labai išsiskiria. Nepritariantys iniciatyvai baiminasi, kad Respublikos Prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, juos galės panaudoti netinkamai, mėgins suvaržyti demokratinius procesus, valstybėje gali įsivyrauti autoritarizmas. Jie sako, kad dabar ne laikas atkurti Respublikos Prezidento instituciją, ją bus galima numatyti naujoje Konstitucijoje, kurioje bus įtvirtintas ne tik valdžių padalijimo principas, bet ir stabdžių bei atsvarų sistema, kuri neleis Respublikos Prezidentui uzurpuoti valdžios. Iniciatyvos autoriai nenusileidžia, iškelia ultimatumą: arba Aukščiausioji Taryba pati papildo Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą stipraus Prezidento skirsniu, arba klausimas bus perduotas spręsti tautos referendumui. Aukščiausioji Taryba nepasiduoda spaudimui. Susikuria referendumo iniciatyvinė grupė, pradedami rinkti parašai skelbti referendumą dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo papildymo skirsniu „Respublikos Prezidentas“. Projekte buvo numatyta, kad Respublikos Prezidentas galės atleisti Ministrą Pirmininką, o tai reiškia, kad griūna visa Vyriausybė; jis galės reorganizuoti Vyriausybę; turės teisę dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose ir jiems pirmininkauti; jeigu Seimas pareikš nepasitikėjimą Vyriausybe, Respublikos Prezidentas galės skelbti naujus Seimo rinkimus ir t. t. Tokie ir kiti numatomi jo įgaliojimai rodė, kad Lietuva pavirstų prezidentine respublika, būtų kažkas panašaus į Prancūzijos modelį.

1991 metų gruodžio 10 dieną Aukščiausioji Taryba sudaro parlamentinę komisiją Konstitucijos projektui parengti. Ji sudaroma tik pagal politinio atstovavimo principą, iš visų deputatų frakcijų atstovų, komisijoje 14 asmenų. Teisininkai, kurie kartu su politikais rengė Konstitucijos koncepcijos metmenis, į komisiją neįtraukiami. Konstitucijos projekto rengimui paprastai vadovauja aukščiausiasis valstybės pareigūnas – toks tada buvo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, bet jis atsisakė būti įtrauktas į komisijos sudėtį. Gal dėl to, kad, rengiant Konstitucijos koncepcijos metmenis, o vėliau juos svarstant, kai kurie Aukščiausiosios Tarybos deputatai susidarė nuomonę, kad jis yra prezidentinės respublikos šalininkas. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje diskutuojant dėl komisijos sudarymo ir jos sudėties pasigirdo Vytautą Landsbergį įžeidžiančių replikų. Kazimieras Antanavičius pareiškė, kad Landsbergis neturėtų būti įtraukiamas į komisijos sudėtį, nes jis yra suinteresuotas, be to, jeigu jis būtų įtrauktas į komisijos sudėtį, jį tektų rinkti komisijos pirmininku, o „tada ta grupė būtų kiek suvaržyta“. Landsbergis atsakė, kad jis nenorįs, kad dėl jo dalyvavimo komisijoje ar renkant komisijos pirmininką kiltų vienokių ar kitokių vertinimų ir problemų. Jis nematąs savęs toje komisijoje. Vietoje savęs

pasiūlė į komisiją įtraukti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotoją Kazimierą Motieką.

Komisijos pirmininko skyrimas užsitęsė, jis buvo paskirtas tik po mėnesio, juo tapo deputatas Kęstutis Lapinskas, žinomas teisininkas, daug metų Vilniaus universitete dėstęs konstitucinę teisę. Jis pareiškė, kad Konstitucijos koncepcijos metmenys, kuriuos parengė Vytauto Landsbergio vadovaujama deputatų grupė, komisijos nesaisto, komisija savarankiškai rengs originalų Konstitucijos projektą, nesivadovaus nei metmenimis, nei jokiais iki tol paskelbtais konstitucijų projektais.

– Turime pradėti nuo tuščio lapo, negalime pasiduoti kuriai nors vienai politinei jėgai, – sako Lapinskas.

Vėliau ši komisija bus pavadinta Lapinsko komisija.

Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas iš teisininkų sudaro darbo grupę, kuri turi padėti komisijai rengti Konstitucijos projektą. Jai vadovauja tuometinis Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas Juozas Žilys, vėliau tapęs pirmuoju Konstitucinio Teismo pirmininku. Man teko garbė dirbti toje darbo grupėje.

Labai greitai paaiškėjo, kad dauguma komisijos narių pasisako už parlamentinės respublikos modelį. Stipraus prezidento modelį palaiko tik kai kurie komisijos nariai.

Iš dienoraščio:

„1992 m. sausio 27 d. (pirmadienis). Dalyvauja: K. Lapinskas, R. Ozolas, V. Andriukaitis, B. Genzelis, Z. Šličytė, K. Motieka, S. Kropas, J. Liaučius, A. Taurantas, D. Morkūnas, Z. Balcevičius, N. Rasimavičius, E. Jarašiūnas, J. Žilys, V. Sinkevičius, G. Bulotas.

Klausimai: 1) valstybės valdžios struktūra; 2) komisijos vidinis reglamentas (darbo taisyklės; turės parengti teisininkai – J. Žilys, V. Sinkevičius ir G. Bulotas).

Dėl Konstitucijos projekto teksto: formuluotės turi būti lakoniškos, tačiau aiškios, pakankamai detalios, kad jų negalima būtų skirtingai traktuoti; vengti formuluočių, kurias greitai gali tekti keisti; rašyti platesnį, išsamesnį tekstą, tačiau lakoniškai.

Sutarta, kad Konstitucijos dalį apie žmogaus teises rašys E. Kūris ir Š. Vilčinskas; dalį apie valdžios institucijas, jų struktūrą, tarpusavio santykius – J. Žilys, V. Sinkevičius, G. Bulotas.

Sutarta dėl Konstitucijos rengimo etapų: 1) pirmas projekto variantas – iki kovo 15 d.; 2) bendra diskusija parlamente dėl principinių teiginių – nuo kovo 15 d. iki balandžio vidurio; 3) Konstitucijos projekto svarstymas visuomenėje – nuo balandžio vidurio iki rugsėjo 1 d.; 4) Konstitucijos projekto taisymai ir papildymai – iki spalio 1 d.; 5) pataisyto projekto pateikimas Aukščiausiajai Tarybai – apie spalio 15 d.

Diskusija dėl valdžios institucijų ir jų struktūros. Pagrindinis klausimas – kokios valstybės norime; nuo to priklausys principai, kuriuos formuluosime.

R. OZOLAS. Buvo referendumas, jame suformuluoti pagrindiniai teiginiai. Tai demokratinė respublika. Būtų naudingiau, jeigu dominuotų vykdomoji valdžia. Vykdomoji valdžia turi būti griežtai kontroliuojama. Ją gali kontroliuoti tik parlamentas, nes vienas asmuo, pvz., Prezidentas to nepajėgs padaryti. Prezidentas gali būti, tačiau jo įgaliojimai turi būti kuo mažesni. Visuomenėje yra vienmatiškas požiūris, žmonės gali pradėti diktuoti Prezidentui, jis gali neatsilaikyti. Jis negali būti vienas atsakingas už valstybę. Manau, kad taip turėsime gyventi dar maždaug 20 metų. Taigi reikia stiprinti parlamentinės respublikos koncepciją. Valstybė turi būti nacionalinė. Ji turi būti orientuota ir į pasaulį, turi būti atvira. Lietuvių tautą irgi turime matyti pasaulio plėtotės kontekste. Niekas negali pateisinti veiksmų prieš žmogų, prieš žmoniškumą.

V. ANDRIUKAITIS. Europa turi stiprų parlamentarizmo modelį. Prancūzijoje taip pat stiprus ir parlamentas. Lietuva turėjo 1922 metų Konstituciją, tai parlamentarizmo pavyzdys. Sąjūdžio programoje irgi parlamentinė, demokratinė respublika. To nereikia keisti. Prezidentas galimas, bet pačioje parlamentarizmo struktūroje. Prioritetas – žmogaus laisvės, tautos laisvė. Dėl „dvejų“ ar „vienų“ rūmų? Dar reikia pasitarti. Demokratija yra silpna, abu modeliai turi savo privalumų.

B. GENZELIS. Buvo referendumas, jo rezultatai žinomi. Prezidentinės respublikos galimos tik ten, kur yra demokratijos tradicijos. Pas mus – tik parlamentinė respublika. Turi būti sunkus Konstitucijos keitimo mechanizmas. Prezidentinėje respublikoje gali įsivyrauti totalitarizmas. Prezidentas galimas tik kaip valstybės reprezentantas. Stipri valdžia turi būti Vyriausybėje. Ji turi būti gerai kontroliuojama. Konstituciją reikia kurti valstybei, o ne konkrečiam asmeniui. Kontrolės sistemoje – ir Konstitucinis Teismas. Jis prižiūrės, kad ir Prezidentas neviršytų savo įgaliojimų. Konstitucinio Teismo sprendimai turi būti privalomi visiems, net parlamentui ir Prezidentui. Aš už parlamentinę respubliką. Teisėta tik 1922 metų Konstitucija, kitos Konstitucijos buvo primestos.

Z. ŠLIČYTĖ. Valdžią reikia padalyti. Vykdomoji valdžia – tai ne tik įstatymų vykdymas. Tai ir valdymas, administravimas. Ji ne tik vykdo įstatymus, bet ir priima aktus nustatytose leistinose ribose. Valstybės galva Prezidentas taip pat turi turėti galimybę veikti ir parlamentą, ir Vyriausybę. Jis turi turėti teisę siūlyti Seimui priimti įstatymus, grąžinti juos papildomai svarstyti; Prezidentas pasirašo ir Vyriausybės aktus.

Teisminė valdžia – sudėtinė valdžios dalis. Visos trys valdžios turi būti kontroliuojamos. Koks mechanizmas? Konstitucinis Teismas kontroliuos tik tai, ar priimti aktai atitinka Konstituciją. Gal reikia ir administracinio teismo, kuris kontroliuos pareigūnų veiksmus?

Valdžių atribojimas – per Prezidentą, kuris reguliuoja valdymą.

N. RASIMAVIČIUS. Nors referendumas ir pasisakė už parlamentinę respubliką, tačiau apie tą tezę niekas gerai nediskutavo. Konstitucija nebus ilgaamžė, dabar tokios parengti nepavyks, tai neįmanoma. Istorija rodo, kad visi, kurie po karo priėmė labai geras demokratines Konstitucijas, ėjo per diktatūrą, fašizmą ir pan. (?!) Visos valdžios parlamentui negalima atiduoti. Jis yra amorfinė masė, korumpuotas. Reikia ieškoti vidurio: nei parlamentas, nei Prezidentas negali turėti absoliučios valdžios. Parlamentas turi turėti galimybę save paleisti. Turime remtis Prancūzijos pavyzdžiu, kad visos valdžios turėtų stiprius įgaliojimus.

Z. ŠLIČYTĖ. Svarbu ieškoti būdų, kaip parlamentas galėtų efektyviai kontroliuoti Vyriausybę.

K. MOTIEKA. Nors ir pasisakome už demokratiją, tačiau be tikro valdžių atskyrimo jokios demokratijos nebus. Nuogąstauju, kai Prezidentą bandoma jungti su Vyriausybe. Tai didžiausias pavojus, kai vykdomoji ir įstatymų leidžiamoji valdžios yra sumaišytos. Savivalda rodo, kad sumaišyti pavojinga. Svarbiau atidalyti valdžias. Negalima net galvoti apie teismų kontrolę. Tai neleis įgyvendinti įstatymų. Teisėjai turi būti „atsakomingi", bet ne kontroliuojami.

E. JARAŠIŪNAS. Konstitucija turi stovėti ant šios dienos realybės pamato. Turime žiūrėti, ko norime ir kas tai mums gali garantuoti. Svarbiausia – užtikrinti visuomenės stabilumą. Kas jį gali užtikrinti? Ar esamos struktūros gali tai padaryti? Reikalinga veiksminga valdžia. Jeigu nesugebame užtikrinti įstatymo galiojimo, – blogai. Valdžios turi būti savarankiškos, stiprios, tarp jų turi būti pusiausvyra. 1922 metų Konstitucija yra tik ideali forma, bet jos turinys diskutuotinas. Jie irgi rėmėsi Prancūzijos modeliais. Mechaniškai negalime perkelti į šias dienas. Taigi – subalansuoti, jausti ryšį, saiką ir pan.

Z. BALCEVIČIUS. Valdymo forma yra labai svarbu. Turime ir tradicijas. Tik parlamentinė demokratinė respublika. Konstitucinis Teismas yra būtinas. Fašizmo pavojus ragina pasirinkti tik parlamentinę respubliką.

D. MORKŪNAS. Atstovauju liberalų frakcijai. Turime orientuotis į realybę, kad valdžia būtų efektyvi ir veiksminga. Siekti valdžių atskyrimo, stiprios vykdomosios valdžios. Numatyti atsvaras. Kaip užtikrinti įstatymų vykdymą? Jeigu bus prezidentinė sistema, galimos šios atsvaros: 1) visuomenė gali pati kontroliuoti; tai įmanoma tik demokratinėje visuomenėje; pas mus šių sąlygų nėra. Prezidentas gali tapti tautos vadu, jis ims daryti daugiau, negu jam leista; 2) vykdomoji valdžia turi remtis Seimo suteiktais įgaliojimais, būti jo kontroliuojama. Man artimesni Vokietijos, Didžiosios Britanijos modeliai. Vyriausybė turi turėti stiprius įgaliojimus.

J. LIAUČIUS. Remiuosi referendumo rezultatais (vasario 9 d.). Turi būti valdžių balansas. Kol kas veikia tik dvi valdžios. Norint pasiekti balansą, reikia padidinti teismų vaidmenį. Mums reikia dvejų rūmų parlamento. Vieni kontroliuotų Vyriausybės veiklą. Prezidentas turi turėti didelius įgaliojimus, bet ne

parlamento sąskaita. Galutinis žodis turi priklausyti parlamentui. Dabar daug ką lemia korupciniai ryšiai.

A. TAURANTAS. Jau vėlu rengti švietėjiškus seminarus, reikia darbo. Aš už parlamentinę respubliką. Turime tartis dėl atskirų valdžių įgaliojimų ir jų paskirstymo. Juk niekas iš mūsų neremia JAV modelio... Turime matyti realijas, gyvename Europoje. Valdžios efektyvumą galima įgyvendinti įvairiais būdais. Tai, kas buvo galima viduramžiais, šiais laikais yra neįmanoma. Žmogus turi būti laisvas, nejausti prievartos. Parlamente yra atstovaujama, tai yra pagrindas. Kaip rasti vidurį tarp efektyvumo ir visuomenės poreikių?

K. LAPINSKAS. Mes patys nutarėme, kad pasikeisime nuomonėmis, manau, tai buvo naudinga. Valdžios struktūra: alternatyvos valdžių padalijimo teorijai nėra. Kitaip neužtikrinsime demokratijos, bus valdžios uzurpacija, autoritarizmas. Turime daug pavyzdžių. Svarbiausia – neleisti vienose rankose sutelkti absoliučios valdžios. Įstatymų leidyba – tik Seime. Vykdomoji valdžia – pagal kokį modelį (prezidentinį ar parlamentinį) ši valdžia turi būti formuojama? (JAV modelis – tik Prezidentas atsako už vykdomąją valdžią.) Jeigu pasirinksime šį modelį, turime galvoti apie Vyriausybės vaidmenį. Europoje tokio modelio nėra. Turime kitas tradicijas. Dideli Prezidento įgaliojimai negalimi ir Vyriausybės sąskaita. Jeigu taip bus, – parlamentas turi būti dar stipresnis. Kitaip ateisime į autoritarizmą. Negalime sukurti sąlygų, kad būtų galimybė jam atsirasti. Viena didžiausių garantijų – parlamentas negali būti paleidžiamas. Taigi, pagrindinė problema – valdžių atskyrimo principas. Vykdomoji valdžia – geras pavyzdys 1922 metų Konstitucija. Prezidento valdžia negali būti stiprinama parlamento sąskaita. Prezidentui galima leisti: pasirašyti aktus; atidedamasis veto, daugiau – ne. Dabar dvejų parlamento rūmų nereikia, nes darbas dar labiau sulėtėja. Parlamentas bus dar daugiau kaltinamas. Labai svarbu išskirti teisminę valdžią, ji turi būti stipri ir nepriklausoma.

A. TAURANTAS. Turime nurodyti konkrečius atvejus, kai Seimas gali nutraukti savo veiklą. Tai ne Seimo paleidimas, o naujų rinkimų skelbimas. Paleisti nepaskyrus naujų rinkimų – tai jau diktatūra."

Iš dienoraščio:

„*1992 m. sausio 29 d. (trečiadienis). K. Lapinskas, R. Ozolas, B. Genzelis, V. Andriukaitis, E. Jarašiūnas, S. Kropas, D. Morkūnas, J. Liaučius, R. Mockevičius, J.* Žilys, V. *Sinkevičius. Vėliau ateina A. Taurantas.*

Organizaciniai klausimai.

K. LAPINSKAS. Noriu padaryti pareiškimą. Mes sutariame pagrindiniais klausimais, tačiau komisija sudaryta frakcijų pagrindu. Kaip išvengti frakcijų nesutarimų, nes jie turi pagrindą. Man rūpi ir atsakomybė, kurią mums užkrovė parlamentas, nes jeigu neparengsime projekto, Konstitucijos priėmimas dar labiau užsitęs. Jaučiu nusiteikimą dirbti sutartinai, žinau, kad yra įvairų Konstitucijos projektų: LDDP, Socialdemokratų, yra pagal 1938 metų modelį,

L. Vyman projektas, liberalai turi savo projektą. Mes neturime jų imti pagrindu, nes tai bus pasidavimas kuriai nors vienai politinei jėgai. Projektas – tai mūsų uždavinys, jis bus tik mūsų komisijos kūrinys. Čia atstovaujamos visos frakcijos, turime rasti sutarimą, sukurti projektą nepasiduodami įtakoms, pradėti nuo nulio. Aš, kaip komisijos pirmininkas, taip pat turiu turėti galimybę pasakyti savo asmeninę nuomonę. Noriu turėti galimybę paaiškinti teorinius ir kitus dalykus, kai bus klausimų.

B. GENZELIS. Sutinku, kad neturime atiduoti prioriteto kokiam nors vienam Konstitucijos projektui, tačiau jų tekstais turime naudotis, tai mums pravers.

V. ANDRIUKAITIS. Socialdemokratai nerengė Konstitucijos, turime tik kai kurias tezes.

J. LIAUČIUS. Pritariu komisijos pirmininkui, kad be sutarimo, tampomi įvairių politinių jėgų neparengsime Konstitucijos. Neskubėkime bendrauti su spauda, ji tik sukels nereikalingų aistrų, trukdys produktyviai dirbti.

R. OZOLAS. Jeigu nesutarsime, reikės formuluoti alternatyvas, teiksime parlamentui.

D. MORKŪNAS. Gal į posėdžius reikia kviesti ir ekspertus, jie taip pat gali teikti paaiškinimus, ypač tada, kai sprendžiami esminiai dalykai.

K. LAPINSKAS. Ekspertai įsitrauks vėliau; kiekvienas iš mūsų gali konsultuotis su kuo tik nori; galime daryti platesnius aptarimus. Noriu pasakyti dėl informacijos spaudai. Turime pasitarti, ar reikia teikti ir kiek teikti.

V. ANDRIUKAITIS. Turime apsiriboti komunikatais ir pan. Tegul teikia komisijos pirmininkas, trumpai ir pan.

D. MORKŪNAS. Kol neturime tvirtos nuomonės atskirais klausimais, pareiškimų reikėtų vengti. Ypač tada, kai nuomonės skiriasi.

A. TAURANTAS. Spaudos dalyvavimo kol kas nereikia, tačiau kiekvienas iš mūsų gali pasakyti savo nuomonę.

R. OZOLAS. Kol kas spaudos vengti, tegul Pirmininkas rengia susitikimus, kartą per mėnesį ir pan.

B. GENZELIS. Stenkimės nedaryti to, kas gali pakenkti komisijos darbui; reikia moralinio susitarimo.

K. LAPINSKAS. Nutariame: 1) žurnalistai nedalyvauja; 2) rengiame spaudos konferencijas; 3) kiekvienas gali pasisakyti, tačiau tai bus tik asmeninė nuomonė.

Pabrėžiu, posėdžio stenogramas gali turėti tik komisijos nariai, jų neplatinti.

<...>

Klausimas „Dėl valdžios struktūros".

A. TAURANTAS. Manau, kad darbą pradėjome nuo blogo dalyko – pavedėme rašyti apie žmogaus teises ir laisves, net nenustatę orientyrų, jokių rėmų. Tai bus rašinys laisva tema. Toks darbo organizavimas yra Konstitucijos rengimo vilkinimas. Aš buvau kaltinamas, kad vilkinu, o išeina atvirkščiai. Turime pradėti nuo bendros Konstitucijos schemos aptarimo.

V. ANDRIUKAITIS. Manau, tai ne vilkinimas, o darbo organizavimas.

K. LAPINSKAS. Teisininkai rašo apie žmogaus teises atsižvelgdami į metmenis, visuotines ir kitas deklaracijas. Gal pradėkime svarstyti... Tema: Seimas. Bus vienų ar dvejų rūmų?

R. OZOLAS. Turime turėti bendrą Konstitucijos planą.

<...> Diskusija. Išvada: 1) Seimas – vienų rūmų; 2) Seimo narių skaičius – 140; 3) Seimo rinkimų sistema – nurodyti į rinkimų įstatymą (nustato rinkimų įstatymas).

Vėl diskusija apie rinkimų sistemą. <...>

R. OZOLAS. Siūlau tiesiogiai Konstitucijoje įrašyti, kad rinkimų sistema bus mišri. Tai svarbus principas.

E. JARAŠIŪNAS. Gal dabar laikinai konkrečios sistemos neužfiksuokime, tai ateities dalykas.

V. ANDRIUKAITIS. Proporcinė sistema neužkirs kelio asmenybėms. Jeigu įrašysime, ko mes siekiame, tai bus naudinga. Pasisakau už proporcinę sistemą, gal galima ir mišri.

R. OZOLAS. Siūlau į Konstituciją įrašyti mišrią sistemą.

K. LAPINSKAS. Nerašykime, tai rinkimų įstatymo reikalas."

Iš dienoraščio:

„1992 m. vasario 3 d. (pirmadienis). K. Lapinskas, R. Ozolas, V. Andriukaitis, B. Genzelis, Z. Šličytė, N. Rasimavičius, E. Jarašiūnas, D. Morkūnas, Z. Balcevičius, R. Paulauskas, J. Žilys, R. Mockevičius, V. Sinkevičius. Vėliau ateina A. Taurantas, K. Motieka.

Svarstyta: Konstitucijos struktūros projektas; Seimas (sk. projektas).

<...> *E. JARAŠIŪNAS.* Manau, kad reikia atskiro skirsnio „Lietuvos Tauta". Tai subjektas, suverenas.

B. GENZELIS. Iškils daug ginčų, bus skaldymo. Lenkai ir kiti jausis antros rūšies piliečiais. Konstitucijoje neturi būti miglotų formuluočių.

R. PAULAUSKAS. Jau dabar mus bara už terminą „Lietuvos tauta". Ypač tautininkai.

R. OZOLAS. Svarstykime, tačiau žiūrėkime konsolidavimo prasme. Sunkumai – tai viena, bet juk visada buvo „Lietuvos tauta". Su šia idėja žengėme į laisvę.

A. TAURANTAS. Tai principinės reikšmės klausimas. Gal nebūtinai reikia atskiro skirsnio, gal įrašykime į pirmą skirsnį. Žiūrėkime Vokietijos, Ispanijos Konstitucijas.

E. JARAŠIŪNAS. Galime įrašyti ir į pirmą skirsnį, tačiau tai ištirpdys suvereną kitose nuostatose. Reikia atskiro skirsnio.

Z. BALCEVIČIUS. Jeigu padarysime protingai, bus konsolidavimas. Gal pasisakykime ir apie tautines mažumas?

Z. ŠLIČYTĖ. Kilmės dalykai yra sudėtingi. Lietuvoje seniai gyvenantys žmonės turi būti laikomi Lietuvos tauta. Pvz., karaimai yra Lietuvos tautos dalis.

V. ANDRIUKAITIS. Reikia platesnės diskusijos, nes prieštaravimų tikrai bus. Įrašykime į pirmą skirsnį, atskiro nedarykime.

R. PAULAUSKAS. Jeigu bus atskiras skirsnis, bus neblogai. Tačiau aistrų bus daug, demagogai pasinaudos.

A. TAURANTAS. Žinau vykstančias diskusijas, tačiau draskymosi neturėtų būti.

K. MOTIEKA. Atskirame skirsnyje bus sunku įrašyti. Tačiau į pirmą skirsnį galima įrašyti – tautos apibrėžimą atskleisti per jos suverenitetą, kitus įgaliojimus, nepateikiant pačios tautos apibrėžimo.

K. LAPINSKAS. Sutarkime: 1) Tautos suverenitetą reikia „vesti" iš „Lietuvos tautos" sąvokos; 2) ar pirmame skirsnyje, ar atskirame skirsnyje? Atskiras skirsnis nutolintų Tautos sąvoką, todėl reikėtų įrašyti į pirmą skirsnį.

B. GENZELIS. Gal dar padiskutuokime apie „Lietuvos tautą". Tegul E. Jarašiūnas pateikia pasiūlymus, dabar dar nenuspręskime.

K. MOTIEKA. Metmenų tezes dar reikia diskutuoti. Gal įvesti „Tėvynės" sąvoką?

V. ANDRIUKAITIS. Atidėkime sąvokų formulavimą, dabar svarstykime struktūrą. Tegul E. Jarašiūnas pateikia formuluotes.

R. OZOLAS. Sąvokos yra labai reikšmingos. Nuo to priklausys ir Konstitucijos struktūra. Pvz., žmogaus teisių dalį galima nukelti toliau, o pradžioje rašyti apie tautą ir pan.

V. ANDRIUKAITIS. Turinio kol kas nesvarstykime. Tarkimės dėl struktūrinių dalykų. Kokios bus dalys, koks jų turinys.

K. LAPINSKAS. Paprašykime, kad E. Jarašiūnas parengtų skirsnį apie tautą, vėliau svarstysime.

A. TAURANTAS. Manau, kad aštuntą skirsnį galima išplėsti ir ten rašyti apie ekonominę sistemą. Pirmame skirsnyje turi likti patys bendriausi dalykai, be ekonomikos. Apie pilietybės dalykus kalbėti atskirame skirsnyje.

K. LAPINSKAS. Jeigu plačiau rašysime apie ekonomiką, tai primins „seną" valdymo situaciją. Čia reikėtų tik bendrų principų, ekonomikos laisvės; finansai ir biudžetas priskiriami valstybės veiklai, apie tai taip pat reikės rašyti. Dėl pilietybės – turime įrašyti tik principus, pagrindus, plačiau apie tai rašyti nereikia.

Z. BALCEVIČIUS. Antrame skyriuje įrašykime apie tautines mažumas, jų teises.

A. TAURANTAS. Aš kalbėjau apie tai, kad valstybė nesikištų į ekonomiką ten, kur nereikia.

V. ANDRIUKAITIS. Siūlau pažiūrėti į Estijos konstituciją; ten yra ekonominių laisvių dalis, ji išskirta iš kitų teisių ir laisvių. Be to, siūlau iškelti „Vietos savivaldą" po skirsnio „Finansai ir biudžetas".

R. OZOLAS. Prašau atkreipti dėmesį, kad mus vienija pilietybė. Ar po „Tautos“ skirsnio nereikia apibrėžti pilietybės? Po to „valdžia“ ir t. t. Estai gerai padirbėjo.

N. RASIMAVIČIUS. Jeigu rašysime skirsnį apie „Tautą“, įrašysime ir apie tautines mažumas kaip apie tautos dalį.

K. LAPINSKAS. Susitarkime, kad struktūra yra priimtina, ja reikia vadovautis. Rašyti: 1) apie ekonomiką (kur?); 2) apie „Lietuvos tautą“; 3) apie pilietybę (gal atskiras skirsnis, gal 1 skirsnyje, gal skirsnyje apie Lietuvos tautą?); 4) apie tautines mažumas.

Z. ŠLIČYTĖ. „Lietuvos tauta“ – gyvenimas Lietuvos teritorijoje ir pilietybės turėjimas.

B. GENZELIS. Kol kas nesvarstykime „Seimo“ skirsnio, atidėkime trečiadieniui, turime susipažinti, padiskutuoti. <...>

Sutarta „Seimo“ skirsnį atidėti iki trečiadienio.“

Diskusijos, kurios vyko komisijos posėdžiuose, rodė, kad pozicijos dėl įvairių projekto nuostatų, pirmiausia dėl valstybės valdžios institucijų sąrangos ir jų įgaliojimų, vis labiau išsiskiria, jos darosi nesutaikomos. Komisijos narių dauguma yra už parlamentinę respubliką, bet kokie pasiūlymai stiprinti Respublikos Prezidento įgaliojimus jai nepriimtini, atmetami. Komisijos nuostatuose buvo numatyta, kad komisijos narių mažuma, bet ne mažiau kaip trys, turi teisę Aukščiausiajai Tarybai pateikti alternatyvų straipsnio ar jo dalies projektą. 1992 metų kovo 31 dieną trys komisijos nariai – Egidijus Jarašiūnas, Narcizas Rasimavičius ir Zita Šličytė – komisijai pateikė projekto kelių skirsnių ir straipsnių alternatyvas, kurios labai sustiprintų Prezidento įgaliojimus. Komisija alternatyvas atmetė, 11 iš 14 komisijos narių pritarė komisijos parengtam projektui, pagal kurį Lietuva – aiškiai parlamentinė respublika, Respublikos Prezidento galios labai silpnos.

Komisijos parengtą projektą Lapinskas pristatė 1992 metų balandžio 7 dienos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Jarašiūnas jį vertino kritiškai, pateikė alternatyvius pasiūlymus net aštuoniems skirsniams. Alternatyvų esmė: Konstitucijoje reikia nustatyti didesnius Respublikos Prezidento įgaliojimus, kad „tai turėtų būti institucija ne reprezentacijai“. Pateiktos alternatyvos nesulaukė Aukščiausiosios Tarybos palaikymo. Po kelių savaičių Aukščiausioji Taryba nutarė paskelbti visuomenei svarstyti tik Lapinsko komisijos projektą, o pasiūlymus kartu paskelbti ir Jarašiūno grupės parengtas alternatyvas atmetė. Buvo aišku, kad išryškėjusi priešprieša tuo nesibaigs, bręsta alternatyvus Konstitucijos projektas. Jo ilgai laukti nereikėjo: 1992 metų gegužės 6 dieną Sąjūdis, Lietuvos demokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija ir Lietuvos tautininkų sąjunga paskelbė deklaraciją dėl Lietuvos Konstitucijos ir paskelbė, kad sudaryta koalicija naujam Konstitucijos projektui parengti, ji pasivadino Sąjūdžio koalicija „Už demokratinę Lietuvą“. Alternatyvų Konstitucijos projektą ji parengė labai greitai, per savaitę, jis paskelbtas spaudoje. Projekto pagrindas – Jarašiūno

vadovaujamos deputatų grupės alternatyvos Lapinsko komisijos projektui. Vienas laikraštis, labai nemėgęs Vytauto Landsbergio, Sąjūdžio koaliciją „Už demokratinę Lietuvą“ paniekinančiai pavadino „KUDLA“, o jos parengtą Konstitucijos projektą – „KUDLOS“ projektu. Koalicija reagavo į šią užgaulią santrumpą, ankstesnį pavadinimą pakeitė į „Santara „Už demokratinę Lietuvą“. Ji tobulino savo projektą.

Dešinieji vėl reikalauja papildyti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą nauju skirsniu „Respublikos Prezidentas“, nelaukiant naujos Konstitucijos. Pagrindiniai argumentai liko tokie patys: dabar valdžia neefektyvi; neaišku, kas atsako už valstybės valdymą; Prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, prisiims asmeninę atsakomybę už visuomenėje ir valstybėje vykstančius procesus, užtikrins visuomenės stabilumą, neleis įsiūbuoti valstybės laivo, kitaip nepriklausomybei ir valstybingumui gali kilti pavojus. Nepritariantys iniciatyvai kartoja, kad „pateikiama totalitarinės valstybės valdymo schema“, didelių galių sutelkimas Prezidento rankose yra labai pavojingas; primenama 1938 metų Konstitucija, kai visa valdžia buvo sutelkta Prezidento rankose, o Seimui teko antraeilis vaidmuo; jeigu referendumu bus atkurta Respublikos Prezidento institucija, turinti labai didelius įgaliojimus, rengiamą Konstituciją reikės priderinti prie referendumu priimto sprendimo, tai gali sugriauti Konstitucijos projekto rengimą; Respublikos Prezidento institucijos atkūrimą ir jo įgaliojimus bus galima svarstyti rengiant naują Konstituciją visų jos nuostatų kontekste.

Aukščiausioji Taryba atsisako papildyti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą skirsniu „Respublikos Prezidentas“. Dešiniųjų spaudimas didėja. Referendumo iniciatyvinė grupė surinko beveik 356 tūkstančius rinkėjų, reikalaujančių paskelbti referendumą, parašų. Aukščiausioji Taryba priima nutarimą surengti referendumą, jis vyks 1992 metų gegužės 23 dieną.

Visuomenėje kilusios diskusijos, ar Lietuvai reikia Prezidento, turinčio didelius įgaliojimus, rodė, kad ji yra susiskaldžiusi į dvi dideles grupes, jos apylygės, atspėti, kokie bus referendumo rezultatai, sunku.

Referendumas įvyko, nes jame dalyvavo daugiau kaip 50 procentų visų rinkėjų: 1 525 734 rinkėjai (59,18 proc. visų rinkėjų). Už tai, kad būtų atkurta Respublikos Prezidento institucija, balsavo 1 056 898 rinkėjai (40,99 proc.). Tai reiškė, kad pasiūlymui nepritarta, nes, pagal Referendumo įstatymą, pasiūlymas laikomas priimtu, jeigu už jį balsuoja daugiau kaip pusė visų rinkėjų. Pritrūko 9,1 procento balsų.

Referendumo rezultatai tapo lūžiu politiniame gyvenime. 1992 metų vidurys: politinės įtampos kulminacija, labai aštri politinė priešprieša. Prasideda vadinamoji „parlamentinė rezistencija“, kuri tęsiasi beveik mėnesį. Aukščiausioji Taryba skyla į dvi maždaug vienodo dydžio dalis, jos posėdžiauja skirtingose salėse, viena – dabartinėje Kovo 11-osios salėje, kita – buvusioje Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo salėje, dabartinėje Konstitucijos salėje, o grupė

deputatų migruoja iš vienos salės į kitą, griauna kvorumą. Nė viena dalis neturi pakankamai balsų, kad galėtų priimti svarbius sprendimus. Visuomenės nepasitenkinimas valdžia didėja. Politikai supranta, kad tai labai pavojinga, tokia situacija ilgai negali tęstis, nes tai kelia pavojų visuomenės ir valstybės stabilumui. Aiškėja, kad politinė priešprieša tokia didelė, jog ją įveikti ir atsakymą į tai, kokios politinės valdžios norėtų Lietuvos žmonės, kokia bus Lietuvos valdymo forma (parlamentinė ar prezidentinė), gali duoti tik nauji parlamento rinkimai ir nauja Konstitucija.

Dešinieji nori, kad rinkimai vyktų ir nauja Konstitucija būtų priimta kuo greičiau, siūlo 1992 metų rugpjūčio mėnesį, nes ekonominė ir politinė situacija vis blogėja. Kairieji laikosi priešingos nuomonės: rinkimai turėtų vykti ir Konstitucija turėtų būti priimta 1993 metų vasario mėnesį, o gal ir vėliau. Jie manė, kad iki to laiko situacija dar labiau pablogės, bus dar daugiau nepatenkintų valdžia, jie turės daugiau šansų laimėti rinkimus.

Po ilgų ginčų pagaliau buvo sutarta, kad rinkimai vyks 1992 metų spalio mėnesį, kartu vyks referendumas dėl naujos Konstitucijos. Liko apsispręsti dėl konkrečios dienos. Po abipusių kompromisų pasirenkamos dvi datos: spalio 18 arba spalio 25 diena. Kairieji staiga prisiminė, kad spalio 18 diena yra Vytauto Landsbergio gimimo diena. Jeigu rinkimai vyks tą dieną, tai sutelks jo ir dešiniųjų šalininkus, kairiesiems tai nenaudinga. Jie pasiūlo rinkimus ir referendumą rengti spalio 25 dieną. Dešinieji nesutinka, jie norėtų, kad rinkimai ir referendumas dėl Konstitucijos vyktų spalio 18 dieną. Susitarti nepavyksta. Nutarta mesti burtus, mesti monetą. Kokią? Rusiškos monetos mesti nesinori, popierinių „vagnorkių“ nepamėtysi. Deputatas Jonas Tamulis iš švarko kišenės išsitraukia vokišką monetą, 50 pfeningų. Vienoje pusėje – skaičius 50, kitoje – jauna moteris, sodinanti ąžuoliuką. Sutariama, kad jeigu iškrenta ąžuoliukas, – rinkimai ir referendumas vyks spalio 25 dieną, jeigu skaičius, – spalio 18 dieną. Veiksmas vyksta Aukščiausiosios Tarybos koridoriuje, prie Prezidiumo posėdžių salės. Susiginčijama ir dėl to, kas mes monetą: gal išmes ne visai sąžiningai! Pro šalį eina vienas iš Aukščiausiosios Tarybos apsaugos skyriaus pareigūnų, deputatai sako, ateik, pabūsi futbolo teisėju, mesi monetą, mesi tarp mūsų. Mesk ir eik. Jis nesupranta, kodėl turi mesti monetą, bet, jeigu deputatai prašo, kodėl gi nemesti. Meta, moneta krenta ant grindų, vienas iš deputatų lenkiasi ją pakelti. Juršėnas šaukia: nelieskite, nelieskite! Deputatai mato, kad iškrito ąžuoliukas, taigi, rinkimai į Seimą ir referendumas dėl Konstitucijos vyks spalio 25 dieną.

Aukščiausioji Taryba 1992 metų liepos 9 dieną priima Seimo rinkimų įstatymą, taip pat priima nutarimą, kuriuo nustato, kad pirmalaikiai Seimo rinkimai vyks spalio 25 dieną, kartu vyks referendumas dėl naujos Konstitucijos.

Data paskelbta, bet vieno Konstitucijos projekto dar nėra. Yra du skirtingi variantai: vienas – Aukščiausiosios Tarybos Komisijos variantas, pagal kurį Lietuva yra grynai parlamentinė respublika, Prezidento galios labai menkos;

kitas (alternatyvus) – santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projektas, pagal kurį Lietuva būtų pusiau prezidentinė respublika, Prezidentas turėtų didelius įgaliojimus. Projektus bandoma suderinti, bet kiekviena šalis labai atkakliai laikosi savo projekto, nenusileidžia, į jokius kompromisus neina. Deputatai susiginčiję tiek, kad beveik nebendrauja, iš karto atmeta viską, ką pasiūlo kita šalis.

Kuo skiriasi projektai? Pagrindinis ginčas vyko dėl to, kokius įgaliojimus turės valdžios institucijos – Seimas, Prezidentas, Vyriausybė, taip pat dėl to, koks bus jų įgaliojimų santykis. Palyginkime Komisijos ir alternatyvų projektus.

Komisija: Vyriausybės sudėtį tvirtina Seimas; *alternatyva:* Vyriausybės sudėtį tvirtina Prezidentas.

Komisija: Vyriausybei vadovauja Ministras Pirmininkas; *alternatyva*: Prezidentas turi teisę dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose ir jiems pirmininkauti.

Komisija: Vyriausybė veikia tol, kol turi Seimo pasitikėjimą; Ministras Pirmininkas atsistatydina, kai Seimas pareiškia juo nepasitikėjimą; *alternatyva*: Respublikos Prezidentas turi teisę atleisti Ministrą Pirmininką be Seimo sutikimo, tokiu atveju Vyriausybė atsistatydina; Respublikos Prezidentas gali reorganizuoti Vyriausybę.

Komisija: Prezidentas negali kištis į Vyriausybės veiklą; *alternatyva*: Prezidentas turi teisę sustabdyti Vyriausybės aktus ir siūlyti Seimui juos panaikinti.

Komisija: Vyriausybės ir ministrų atsistatydinimą priima Seimas; *alternatyva*: Vyriausybės atsistatydinimą priima Prezidentas.

Komisija: Prezidentas negali inicijuoti Konstitucijos keitimo; *alternatyva*: Prezidentas turi teisę inicijuoti Konstitucijos keitimą.

Komisija: įstatymų konstitucingumo kontrolę vykdo Konstitucinis Teismas; *alternatyva*: Konstitucinio Teismo nėra, jo nereikia, jo funkcijas atliks Vyriausiasis Tribunolas, t. y. Aukščiausiasis Teismas.

Komisija: Konstitucijoje neturi būti nustatyta konkreti Seimo rinkimų sistema, tai nustatys įstatymas; *alternatyva*: Seimo nariai renkami tik pagal mažoritarinę rinkimų sistemą, tik vienmandatėse rinkimų apygardose.

Komisija: Seimą sudaro 140 narių, kas dveji metai Seimo sudėtis atnaujinama per pusę; *alternatyva*: Seimą sudaro 120 narių, atnaujinimo nėra.

Būta ir kitų esminių skirtumų.

Projektų rengėjams nepavyksta susitarti, nė vieni nenusileidžia. Bet kokie kitos šalies pasiūlymai atmetami jų rimtai net nesvarstant.

Aukščiausiojoje Taryboje sudaroma „Konstitucinių problemų derinimo grupė“. 1992 metų birželio–liepos mėnesiais joje pasiekiami tam tikri susitarimai. Parengiamas Derinimo grupės protokolas, jame numatyta, kad Konstitucija turi būti rengiama dviejų projektų, t. y. Konstitucijos rengimo komisijos (Kęstučio Lapinsko komisijos) ir Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ (Egidijaus Jarašiūno grupės projektas) pagrindu. Lapinskas ir Jarašiūnas įpareigojami iki rugsėjo 1 dienos parengti suderintą projektą ir pateikti jį Aukščiausiajai Tarybai.

Protokole taip pat nurodytos pagrindinės nuostatos, kurios turi atsispindėti bendrame Konstitucijos projekte.

Derinimo grupės protokolą 1992 metų rugpjūčio 4 dieną patvirtina Aukščiausioji Taryba. Atrodytų, kad rengiant Konstitucijos projektą pasiektas proveržis. Deja, ne. Santara „Už demokratinę Lietuvą" rugsėjo 11 dieną skelbia savo patikslintą Konstitucijos projektą; Kęstučio Lapinsko komisija į jį reaguoja taip: santaros projektas nepriimtinas, komisija pati savarankiškai tobulins savo projektą.

Rugsėjo pabaiga, referendumo diena artėja, bet vieno Konstitucijos projekto, kuris bus pateiktas balsavimui, nėra. Yra du alternatyvūs projektai: vienas Kęstučio Lapinsko komisijos, įtvirtinantis parlamentinę respubliką, kitas – Egidijaus Jarašiūno grupės, numatantis stiprų Respublikos Prezidentą, įtvirtinantis pusiau prezidentinę respubliką. Svarstoma, jog Seimą galbūt reikėtų rinkti tik metams, kad jis parengtų naują Konstituciją, o po to vėl būtų skelbiami nauji Seimo rinkimai. Galvojama ir apie tai, kad galbūt referendumui būtų galima teikti Konstitucijos projektą su atskirų straipsnių alternatyvomis. Nė vienas iš šių pasiūlymų nesulaukia reikalingo palaikymo. Deputatai, supratę, kad jiems patiems nepavyks susitarti dėl būsimos Konstitucijos projekto, kreipiasi į Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus teisininkus.

Iš dienoraščio:

„*1992 m. spalio 28 d.* Per šį mėnesį įvyko labai svarbių dalykų. Visų pirma, nauja Lietuvos Konstitucija. Rugsėjo 29 dieną į Juridinį skyrių [Aukščiausiosios Tarybos Juridinį skyrių – *aut. paaiškinimas*] atėjo visų svarbiausių, atrodo, devynių Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų atstovai ir paprašė, kad J. Žilys ir aš pamėgintume iš dviejų Konstitucijos projektų, t. y. iš E. Jarašiūno (santaros „Už demokratinę Lietuvą") ir K. Lapinsko (AT komisijos) padaryti vieną projektą, kuris būtų priimtinas abiem pusėms. Deputatai buvo tiek susiginčiję tarpusavyje, kad nenorėjo girdėti vieni kitų. Sakė, patys mes jau nesusitarsime, net negalime žiūrėti vieni į kitus. Jie buvo sutarę tik dėl kai kurių dalykų, įrašė tai „derybų protokole", tačiau mums paliko visai laisvas rankas. Svarbiausias dalykas – projektas turi būti priimtinas abiem pusėms. J. Žilys iš karto paprašė indulgencijos – jeigu naujas variantas kuriai nors vienai pusei būtų nepriimtinas, „prašome mūsų labai nebarti". Deputatai juokaudami pažadėjo, kad paliks galvas ant pečių... Bepigu jiems juokauti – juk ne apie jų, o apie mūsų galvas kalbama!

Dirbome labai intensyviai, kasdien iki vidurnakčio. Ketvirtadienį, t. y. po trijų dienų, jau turėjome pirminį projekto tekstą. Sunku pasakyti, kokį iš dviejų variantų ėmėme pagrindu, nes naudojomės ir vienu, ir kitu. Iš E. Jarašiūno varianto panaudojome skirsnį apie valstybę, tik kai ką patikslinome. Kita dalis – gerokai pertvarkytas K. Lapinsko komisijos variantas. Visų pirma, labai sutrumpintas. Antra, papildytas kai kuriomis nuostatomis iš E. Jarašiūno

varianto, numatant daugiau įgaliojimų Prezidentui. Ir trečia, K. Lapinsko komisijos tekstas, tiksliau, nemažai jo dalių, buvo sukeista vietomis, suformuojant naujas jų sąsajas (straipsniai, kai kurie skyriai ir kt.). Dabar, kai pasižiūriu į juodraštį, daug kartų braukytą, klijuotą, taisytą ir pan., darosi net baugu, kaip drąsiai mes „tvarkėme" abiejų projektų tekstus. Gal todėl, kad neturėjome išeities – būtinai reikėjo padaryti naują Konstitucijos projekto variantą, kuris galėtų būti tolesnio svarstymo objektas. Žinoma, kiekvienas iš mūsų turėjome savo pažiūras, bet argi jos tuo metu galėjo būti svarbios, ar galėjo kam nors rūpėti... Svarbiausia – padaryti tokį kompromisinį variantą, kad tiktų abiem pusėms!

Kodėl deputatai pasirinko būtent mus su J. Žiliu? Pasirodo, prieš tai jų „derinimo" grupėje dėl to vyko gana smarkūs ginčai, buvo siūlomos įvairios kandidatūros. Kadangi S. Stačiokas buvo pateikęs Liberalų sąjungos parengtą projektą su labai stipriu Prezidentu, jo kandidatūrą atmetė centristai ir kairieji. Kitų teisininkų nenorėjo kviesti, nes bijota, kad jie gali palaikyti kairiųjų projektą. E. Jarašiūnas pasiūlė, kad dalyvaučiau aš kaip stipresnio Prezidento šalininkas, bet ne radikalus, kiti – kad dirbtų J. Žilys kaip gana nuosaikių pažiūrų žmogus. Atrodo, tik dėl mūsų abiejų neutralumo ir nuosaikumo šis darbas buvo patikėtas būtent mums. E. Jarašiūnas prieš tai kelis kartus buvo atėjęs lyg pasitarti, ar aš sutikčiau atstovauti palyginti stipraus Prezidento variantui ir jį ginti. Apie tai manęs klausinėjo ir V. Žiemelis. Pasirodo, kitų frakcijų atstovai apie parlamentinės respublikos palaikymą klausinėjo J. Žilio...

Projektus rengėme su J. Žiliu, vėliau prisidėjo G. Bulotas. Kai dirbome su projektais, stengėmės atsiriboti nuo bet kokių įtakų. Kitų žmonių nenorėjome kviesti, nes jie mažai žinojo apie tai, dėl ko labiausiai ginčijosi deputatai, turėjo per mažai informacijos apie įvairias „povandenines sroves", tad iš jų tikėtis kokios nors didesnės paramos buvo nerealu. Dirbome vieni, sekretorei pasakę, kad mūsų nėra. Tačiau ir tai nesutrukdė kai kuriems deputatams, ypač N. Rasimavičiui, kelis kartus ateiti į J. Žilio kabinetą, atsisėsti ir lyg niekur nieko stebėti, kaip mes dirbame. Žinoma, darbas tuojau pat sustodavo, pradėdavome kalbėti apie visai pašalinius dalykus, apie orą ir kitus niekus. Jis suprasdavo, ką tuo norime pasakyti, ir išeidavo. Bet po kurio laiko vėl ateidavo! Kelis kartus koridoriuje buvau stabdomas V. Žiemelio, V. Andriukaičio, Č. Stankevičiaus, kurie klausinėjo, kaip sekasi rašyti, ir kartu bandė paaiškinti, kodėl turi būti daroma vienaip, o ne kitaip. Č. Stankevičius apskritai abejojo mūsų darbo prasme, tiesiai pasakė, kad neįsivaizduoja, kaip iš šių dviejų projektų galima padaryti vieną, nes jie per daug skirtingi. Tačiau mes mažiausiai galvojome apie tai, kokį projektą imti pagrindu – darėme variantą, kuris galėtų būti priimtinas abiem pusėms.

Per tris dienas ir naktis padarėme naują Konstitucijos projekto variantą. J. Žilys įdėjo deputatams į jų dėžutes (tiems, kurie buvo atėję prašyti, kad parengtume projektą) ir laukėme atsiliepimų. Spalio 4 dieną (sekmadienį) buvo sukviestas frakcijų pasitarimas, kuriame „abi pusės" turėjo pasakyti savo nuomonę. Ryte

sutikau akademiką E. Vilką, paklausiau, kaip jis vertina naują projektą. Atsakė, kad jam tekstas priimtinas. E. Jarašiūnas vengė plačiau komentuoti, tačiau supratau, kad ir jis iš esmės neprieštaraus. Dabar reikėjo laukti abiejų deputatų grupių taktinės kovos, įvairių gudrybių, nes kiekviena iš jų vis dar tikėjosi įrašyti į projektą nuostatas, kurių siekė anksčiau ir kurių šiame projekte neliko. Taip ir atsitiko. Nors pasitarimas buvo sukviestas 10 valandą ir jame turėjo dalyvauti V. Landsbergis, jis į pasitarimą nesuspėjo, nes tuo metu priėmė Savanoriškos krašto apsaugos tarnybos (ar pan.) vadovus. Tai buvo pretekstas frakcijų atstovams paprašyti valandos pertraukos, kad būtų galima nuodugniau susipažinti su projektu. Išeinant iš kabineto (308 kab.), jau ant laiptų K. Lapinskas neišlaikė ir mestelėjo J. Žiliui: „Tai ką, tarėtės su Tėtušiu? Kiek jums sumokėjo?“ Abu atsakėme, kad dirbome vieni ir visai savarankiškai, kad niekas mums nemokėjo, tačiau, atrodo, K. Lapinskas tuo nepatikėjo...

11 val. atėjo V. Landsbergis ir pakvietė visus susirinkti jo kabinete, nes ten buvo šilčiau. Iš tiesų, buvo truputį šilčiau, nors vis tiek labai šalta. Pirmininkas buvo apsivilkęs labai storą megztinį, bet tai mažai gelbėjo, jis nuolat trynė rankas. Mes visi darėme tą patį, tačiau šiame kabinete tikriausiai sandariau užsidarė langai, nes buvo šilčiau...

Kaip ir laukiau, pokalbis prasidėjo nuo taktinių gudrybių. E. Vilkas pareiškė, kad šis projektas – tai prezidentinis variantas, kad dešiniųjų pusė gavo tai, ko norėjo (nors dar prieš valandą man sakė, kad jis jam priimtinas!). Atsakydamas E. Jarašiūnas pasakė, kad Prezidento įgaliojimai yra gana maži, todėl dešinieji nepatenkinti projektu. Tačiau toks parodomasis nepasitenkinimo demonstravimas truko neilgai. Viskas atsistojo į savo vietas, kai Pirmininkas pasakė, kad jis mato neblogas kompromiso paieškas, kad šį variantą galima svarstyti, dėl jo galima tartis ir pan. Po šių žodžių abi deputatų pusės iš karto patvirtino, kad dabar iš tiesų jau yra pagrindas tartis...

<...> Savaitė praėjo toliau šlifuojant projektą. „Derinimo“ grupė dirbo labai intensyviai, tačiau kardinaliai naujų idėjų neatsirado. Buvo tikslinamos sąvokos, kai kas sukeista vietomis, patikslinti kai kurie procedūriniai dalykai. Be abejo, tai buvo labai svarbu, tačiau mūsų su J. Žiliu parengtas projektas iš esmės nepasikeitė. Daugiausia laiko sugaišta diskutuojant dėl vienos ar kitos deputatų grupės pasiūlymų įrašyti į tekstą nuostatas, kurių atsisakėme, nes jautėme, kad jos bus nepriimtinos arba kairiesiems, arba dešiniesiems. Tiesa, kai kuriuos nelabai svarbius dalykus buvome sąmoningai palikę pasiginčyti parlamentarams, kad jie turėtų ką pataisyti... <...>

<...> Spalio 12-osios vakarą darbas „derinimo“ grupėje ėjo gana sparčiai. Visi jautė, kad kritinė riba jau peržengta, „mašina paleista“, jos jau nesustabdysi (be moralinių, politinių ir kitokių nuostolių), tad pastabos ir pasiūlymai buvo arba greitai priimami, arba greitai atmetami. Galutinį tekstą turėjome apie 23.15. Tada Pirmininkas pakvietė visus į savo poilsio kambarį išgerti kavos, arbatos.

Atnešė karštų dešrelių. Buvo ir viskio, tiesa, labai nedaug, tik ant butelio dugno, taip pat vienas neatkimštas butelis degtinės. Apie šią smulkmeną rašau tik todėl, kad šia proga buvo pasakytas gana šmaikštus kalambūras: kai Pirmininkas paklausė, nuo ko pradėsime, E. Vilkas atsakė, kad nuo degtinės, nes jos butelis dar neatidarytas: jeigu pradėsime nuo viskio, tai šio butelio vėliau galime negauti.

Pirmininkas padėkojo visiems už darbą, norą susitarti. Apskritai visų nuotaika buvo gana pakili. Nors kiekvienas, be abejo, galvojo apie tai, kas bus rytoj, ateityje... Šis nežinios laukimas jautėsi ir Pirmininko susimąstyme, ir K. Lapinsko vidiniame nerime, ir E. Vilko pašmaikštavimuose... Išsiskirstėme gana greitai, maždaug po pusvalandžio. Mes su J. Žiliu nuėjome pas kompiuteristus ir „suvedėme“ į kompiuterį galutinį projekto tekstą. Buvo po pusiaunakčio (apie 2 val. nakties), kai baigėme darbą ir išėjome namo.

Aukščiausiojoje Taryboje projektas buvo vertinamas gana įvairiai, tačiau už jį balsavo net 98 deputatai. Kai kurių deputatų reakcija buvo netikėta. Antai nelauktai griežtai prieš projektą pasisakė Lietuvos demokratinės darbo partijos frakcija. Tiesa, vėliau jie balsavo „už“, tačiau kritinių pastabų tikrai nepagailėjo. Įdomiai projektas buvo vertinamas ir po to, kai jis buvo paskelbtas visuomenei. Tuo metu Č. Stankevičius buvo išvykęs. Kai grįžo, atsitiktinai susitikome I rūmų koridoriuje. Pasakė, kad projektą perskaitė grįždamas kelionėje ir už tokį projektą referendume niekaip nebalsuos, nes jame nustatyta, kad naujas Seimas gali „atkeršyti“ Prezidentui ir skelbti jo pirmalaikius rinkimus. Mėginau paaiškinti, kad šiuo atveju ir Prezidentas turi būti stabdomas, jis turi gerai pagalvoti prieš paleisdamas Seimą, pagaliau, tokios atsvaros yra daugelyje pasaulio valstybių. Jis nesutiko ir dar kartą pasakė, kad už tokią Konstituciją nebalsuos. Tačiau po kelių dienų labai nustebino, kai per televiziją... pradėjo agituoti už Konstituciją. Įdomūs buvo ir „Lietuvos aido“ darbuotojo, vieno iš jo ideologų <...> vertinimai. Kai paklausiau, kaip jis vertina projektą, išgirdau labai skeptišką atsakymą, kad tai „pataisytas Lapinsko projekto variantas“. Tačiau po to, kai paaiškėjo Seimo rinkimų pirmojo turo rezultatai, jis susitikęs mane džiaugėsi: „Gerai, kad nors Konstituciją pavyko priimti.“ Na štai, pasirodo, Konstitucijos vertę lemia ne jos turinys, o rinkimų rezultatai?! Laikas parodys, kokia iš tikrųjų šios Konstitucijos vertė; manau, kad šiuo laikotarpiu Konstitucija tikrai nebloga.“

Nebloga, nes dvi skirtingas Konstitucijos vizijas – parlamentinės respublikos ir prezidentinės – pavyko sulieti į vieną nacionalinę viziją. Turime parlamentinę respubliką su pusiau prezidentinės respublikos bruožais. Politikai sugebėjo pakilti virš savo asmeninių, grupinių ir partinių ambicijų ir interesų, prioritetą atidavė visuomenės ir valstybės interesams. Kompromisinė Konstitucija visada geresnė už tą, kuri yra primesta daugumos. Bet šiokio tokio nerimo yra. Kompromisai buvo daromi tikintis, kad kiekviena valdžios šaka – Seimas, Prezidentas, Vyriausybė – vykdydami savo įgaliojimus gerbs Konstituciją, veiks tik taip, kaip numato Konstitucija ir jai paklus, nepiktnaudžiaus savo galiomis, nemėgins

iškreipti Konstitucijoje įtvirtinto valdžių padalijimo ir pusiausvyros principo. Bet jeigu jie veiks nesilaikydami to, kas numatyta Konstitucijoje, kai kurios joje įtvirtintos nuostatos gali tapti fiktyvios, jų nepavyks apginti. Tai ne priekaištas Konstitucijos rengėjams. Konstitucijoje neįmanoma aptarti visų situacijų: o kas būtų, jeigu būtų... Ji buvo rašoma tiems, kurie savo pareigas vykdo sąžiningai.

Skaitydamas viešą paskaitą apie Konstituciją klausytojams, o tarp jų buvo nemažai teisininkų, uždaviau, atrodytų, elementarų klausimą: kada įsigaliojo Konstitucija? Nuo kada kiekvienas iš jūsų savo teises galite ginti remdamasis tiesiogiai Konstitucija? Priminiau kai kurias datas: Konstitucija priimta 1992 metų spalio 25 dieną, pasirašyta lapkričio 6-ąją, laikraštyje „Lietuvos aidas" paskelbta lapkričio 10-ąją, o „Valstybės žiniose" – lapkričio 30 dieną. Išgirdau įvairių atsakymų, bet tik vieną teisingą, ir tik po to, kai žmogus pamaigė savo mobiluįį telefoną ir „pasigūglino". Įsigaliojo 1992 metų lapkričio 2 dieną. Auditorija sušurmuliavo, kažkas paklausė: ar galite paaiškinti, kodėl lapkričio antrą, iš kur ši data? Kaip gali įsigalioti Konstitucija, kuri dar nepasirašyta ir oficialiai nepaskelbta? Atsakydami į jūsų klausimą, taikėme bendrą taisyklę, kad teisės aktas įsigalioja tik po to, kai yra pasirašytas ir oficialiai paskelbtas. Kaip laikytis Konstitucijos, kuri dar nėra paskelbta, vadinasi, jos tikrasis turinys dar nežinomas?

Geri klausimai.

Tokia Konstitucijos įsigaliojimo tvarka atsirado neatsitiktinai. Konstitucijos rengimo darbui einant į pabaigą, bandant suderinti du skirtingus projektus, kažkas iš Lapinsko komisijos narių netikėtai paklausė: o kas bus, jeigu referendumu priimtos Konstitucijos Landsbergis nepasirašys? Juk tai ne tokia Konstitucija, kokios jis pageidavo! Ką tada darysime? Ji neįsigalios?! Turime apsidrausti, ieškokime būdų, kaip tai galima padaryti. Buvo sugalvota originali Konstitucijos įsigaliojimo tvarka: jeigu referendumu Konstitucija bus priimta, ji įsigalios kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo, be Landsbergio parašo ir jos teksto oficialiai nepaskelbus. Bet Konstitucija negali likti nepasirašyta ir nepaskelbta, todėl į Konstituciją reikia įrašyti, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas turi ją pasirašyti ir paskelbti, pavyzdžiui, ne vėliau kaip per penkiolika dienų. Šios nuostatos įrašytos į Konstitucijos projektą, kuris buvo pateiktas referendumui.

Unikali norma, nustatyta pačioje Konstitucijoje: kad Konstitucija įsigaliotų, pakanka oficialiai paskelbti referendumo rezultatus! Konstitucijos nereikia nei pasirašyti, nei oficialiai paskelbti, ji turės būti pasirašyta ir paskelbta ne vėliau kaip per penkiolika dienų, vadinasi, tam tikrą laiką galios ir nepasirašyta, ir nepaskelbta. Tokios Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos teisiškai neįmanoma paaiškinti. Bet tada ją lėmė ne teisė, o vienų politikų nepasitikėjimas kitais. Į klausimą, kaip valdžios institucijos, visuomenė, asmenys vykdys Konstituciją ir jos laikysis, jeigu ji ne tik nepasirašyta, bet ir oficialiai nepaskelbta, buvo atsakoma, kad per kelias savaites nieko blogo neatsitiks, jos tekstas buvo skelbtas,

jis visiems žinomas, Konstitucija yra tokia, koks buvo jos projektas, pateiktas referendumui, už kurį piliečiai balsavo. Keista logika, panaši į absurdą: jeigu balsavai už Konstituciją, turi prisiminti visą jos tekstą, net 153 straipsnių turinį. Net Konstitucijos rengėjai, neturėdami prieš akis jos teksto, nesugebėtų jo tiksliai pažodžiui atkartoti. Tai kaip to galima reikalauti iš eilinio rinkėjo?

Iš kur atsirado minėta lapkričio antroji? Pirmas šią datą nurodė Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis savo 1992 metų lapkričio 6 dienos potvarkyje, kuriuo paskelbė Konstituciją ir įstatymą dėl jos įsigaliojimo tvarkos. Išleisti potvarkį Landsbergiui patarė Žilys: Pirmininke, pagal Konstituciją Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas turi pasirašyti ir paskelbti Konstituciją ne vėliau kaip per penkiolika dienų, faktas, kad jūs įvykdėte Konstitucijoje numatytą reikalavimą, turi būti užfiksuotas teisine forma, manau, kad tiktų jūsų potvarkis. Žinote, kad Konstitucijoje nenurodyta, kokią dieną ji įsigalioja. Parašyta, kad įsigalioja kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo. Gali atsirasti skirtingų nuomonių ir aiškinimų, kada jie buvo oficialiai paskelbti. Gali kilti nereikalingų nesusipratimų. Jų išvengtume, jeigu jūsų potvarkyje būtų nurodyta ir konkreti Konstitucijos įsigaliojimo data. Referendumo rezultatai buvo paskelbti lapkričio 1 dieną, vadinasi, Konstitucija įsigaliojo lapkričio 2 dieną.

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko 1992 metų lapkričio 6 dienos potvarkyje taip ir parašyta: skelbiu Konstituciją ir įstatymą dėl Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos, kurie buvo priimti referendume 1992 metų spalio 25 dieną ir įsigaliojo 1992 metų lapkričio 2 dieną.

Jeigu kas nors pamėgintų rasti, kokiame laikraštyje ar kitoje žiniasklaidos priemonėje lapkričio 1 dieną buvo oficialiai paskelbti referendumo dėl Konstitucijos rezultatai, susidurtų su nemenkais sunkumais. 1992 metų lapkričio 1 diena buvo sekmadienis, tą dieną „Lietuvos aidas“, „Lietuvos rytas“, „Respublika“ ir kiti nacionaliniai laikraščiai nebuvo leidžiami. Jie nebuvo spausdinami ir lapkričio 2 dieną. Vadinasi, lapkričio 1 dieną laikraščiuose jie negalėjo būti paskelbti. Anksčiau negu lapkričio 1 dieną jie taip pat negalėjo būti paskelbti, nes Vyriausioji rinkimų komisija galutinius referendumo rezultatus suvedė tik spalio 31 dienos vakare. Pagal įstatymus, Vyriausioji rinkimų komisija referendumo rezultatus turėjo paskelbti ne vėliau kaip per septynias dienas. Lapkričio 1 diena buvo ta paskutinė septintoji diena. Komisija jos vos nepražiopsojo. Kai Vyriausioji rinkimų komisija iš rinkimų apygardų pradėjo gauti pirminius Seimo rinkimų rezultatus, ji buvo šokiruota, nes rezultatai buvo labai netikėti. Referendumo dėl Konstitucijos rezultatai nuėjo į antrą planą, į juos mažai kas kreipė dėmesį, nes matėsi, kad Konstitucija bus priimta. Spalio 31 dieną (tai buvo šeštadienis) Landsbergis pasiteiravo vieno iš savo padėjėjų: gal jau žinomi preliminarūs referendumo dėl Konstitucijos rezultatai? Jis skambina Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkui Litvinui, klausia, kokie referendumo

rezultatai. Primena, kad rytoj paskutinė diena, kai komisija turi oficialiai paskelbti referendumo rezultatus. Litvinas griebėsi už galvos: visai užmiršome, kad rytoj turime paskelbti referendumo rezultatus! Skubiai sukvietė komisiją, puolė skaičiuoti balsus. Jokių skundų dėl referendumo komisija nebuvo gavusi, jokių ginčų nekilo, balsus suskaičiavo greitai, niekas iš komisijos narių neprieštaravo, kad jie suskaičiuoti teisingai. Spalio 31 dieną apie šeštą vakaro Komisijos nariai pasirašė balsų skaičiavimo protokolą, priėmė nutarimą, kuriuo jį patvirtino. Referendume dalyvavo beveik du milijonai rinkėjų, t. y. 75,7 procento visų rinkėjų, vadinasi, referendumas įvyko, o už Konstituciją balsavo beveik pusantro milijono rinkėjų – 56,76 procento. Konstitucija priimta. Klausimas: kaip rytoj oficialiai paskelbti referendumo rezultatus? Rytoj laikraščiai neišeina!

Niekas iš tuometinės Vyriausiosios rinkimų komisijos narių, su kuriais bendravau, neprisiminė, kokią dieną ir kaip buvo oficialiai paskelbti referendumo rezultatai. Neprisiminė ir komisijos pirmininkas Vaclovas Litvinas. Komisijos nariai siuntinėjo vienas pas kitą, bet nė vienas, su kuriuo kalbėjau, nesugebėjo atsakyti į mano klausimą. Kažkas iš komisijos narių sakė: jeigu tą dieną laikraščiai nebuvo leidžiami, gal paskelbė per televiziją? Gal „Panoramoje“, gal „Žinių“ laidoje? Negaliu patvirtinti, bet man atrodo, kad tada kalbėjome apie televiziją ir radiją. Pagalvojau, kad, ko gero, taip ir buvo, nes referendumo rezultatai tikrai buvo paskelbti, negalėjo būti nepaskelbti. Nutariau pasitikslinti. Paprašiau, kad LRT peržiūrėtų to laiko archyvus. Peržiūrėjo, bet nieko nerado. Sako, kad tada televizijos juostų labai trūko, todėl panaudotos juostos po tam tikro laiko buvo ištrinamos ir naudojamos iš naujo. Gal taip atsitiko ir su juosta, kurioje buvo įrašas apie referendumo rezultatų oficialų paskelbimą? Žodžiu, Lietuvos radijas ir televizija negali nei patvirtinti, nei paneigti, kad jie oficialiai paskelbė referendumo rezultatus.

Kad Konstitucija įsigaliojo būtent 1992 metų lapkričio 2 dieną, patvirtino ir Konstitucinis Teismas. Jo 1994 metų balandžio 21 dienos nutarime „Dėl bažnytinės santuokos“ rašoma, kad „Konstitucija įsigaliojo kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo, t. y. 1992 metų lapkričio 2 dieną“. Taigi, pagal Konstitucinį Teismą, referendumo rezultatai buvo oficialiai paskelbti dieną prieš, t. y. lapkričio 1 dieną. Deja, jokio dokumento, patvirtinančio, kad referendumo rezultatai buvo oficialiai paskelbti būtent lapkričio 1 dieną, nei pačiame nutarime, nei jo rengimo medžiagoje nėra. Še tau, kad nori! Į Konstitucinio Teismo nutarimą įrašyta konkreti data, nepagrindžiant, kodėl įrašyta būtent tokia data, nepateikiant jokių jos autentiškumo įrodymų! Nemanau, kad tai Konstitucinio Teismo neapsižiūrėjimas. Galiu tik spėlioti, kodėl Konstitucinis Teismas savo nutarime nenurodė, kada ir kaip buvo oficialiai paskelbti referendumo rezultatai: tikriausiai jis taip pat nerado duomenų ir įrodymų, kada tiksliai buvo oficialiai paskelbti referendumo rezultatai ir kokiu būdu jie buvo paskelbti. Turėjo vadovautis prezumpcija, kad jie buvo oficialiai paskelbti. Neradęs duomenų,

kad jie buvo paskelbti anksčiau negu paskutinę septynių dienų dieną, apskaičiavo, jog nuo spalio 25 dienos, kai įvyko referendumas, paskutinė nurodyto termino diena buvo lapkričio 1 diena, vadinasi, referendumo rezultatai oficialiai buvo paskelbti būtent tą dieną. Jeigu taip, tai Konstitucija, kaip nurodyta jos 151 straipsnyje, įsigalioja kitą dieną, t. y. lapkričio 2 dieną. Kitokio paaiškinimo, kodėl Konstitucinio Teismo nutarime būtent 1992 metų lapkričio 2 diena yra laikoma Konstitucijos įsigaliojimo diena, aš neturiu. Taip pat neturiu didelių vilčių, kad kitų smalsuolių paieškos, kada ir kaip buvo oficialiai paskelbti referendumo dėl Konstitucijos rezultatai, bus sėkmingesnės. Jeigu net Česlovas Juršėnas, kuris, kaip ir aš, tiesa, daug vėliau, bandė išsiaiškinti referendumo rezultatų skelbimo aplinkybes, nesugebėjo rasti, kada ir kaip tai buvo padaryta, kitiems tai padaryti nėra jokių šansų. Beveik nėra.

Konstitucijos įsigaliojimo data – tikras detektyvas, juo planavau pabaigti pasakojimą apie 1992 metų Konstitucijos rengimą. Taip ir būčiau padaręs, tačiau mano ketinimą pakoregavo žiniasklaidoje netikėtai nuskambėję vieno garbaus istoriko žodžiai, kad Konstitucijos preambulę esą parašė poetas Justinas Marcinkevičius. Nežinau, kokiais šaltiniais remiasi istorikas, bet jo teiginys reikalauja tam tikrų paaiškinimų ir patikslinimų, kitaip jis gali paplisti ir tapti aksioma. Pradėsiu nuo to, kad Marcinkevičius visiškai nedalyvavo rengiant 1992 metų Konstituciją, taigi, nedalyvavo ir rengiant jos preambulę. Bet apsisprendžiant dėl to, kokia bus jos preambulė, buvo iš dalies pasinaudota Marcinkevičiaus rengtomis preambulėmis 1988 ir 1989 metų Lietuvos TSR Konstitucijos pakeitimo projektams. Komisija į 1992 metų Konstitucijos preambulės projektą įrašė minėtų Marcinkevičiaus rengtų preambulių teiginius apie Lietuvos valstybės sukūrimą, apie tai, kad tauta šimtmečiais ryžtingai gynė savo laisvę ir nepriklausomybę, išsaugojo savo raštą, kalbą ir kultūrą, siekia užtikrinti prigimtinę žmogaus teisę gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių žemėje. Kitų Marcinkevičiaus rašytose preambulėse buvusių teiginių, pavyzdžiui, apie taikos ir bendradarbiavimo principus su visomis tautomis, kad esame pasaulio nacijų bendrijos narys, ir kai kurių kitų buvo atsisakyta. Į preambulę buvo įrašytos naujos nuostatos: tauta valstybės teisinius pamatus grindė Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis, tauta siekia atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės, Lietuvos žemėje puoselėjama tautinė santarvė, Konstitucija priimama ir skelbiama atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia. Taip atsirado 1992 metų Konstitucijos preambulės projektas. Kai Konstitucijos rengimo komisija jį galutinai suredagavo, Bronislovas Genzelis, kuris taip pat buvo Konstitucijos projekto rengimo komisijos narys, nuvyko pas Marcinkevičių į namus, parodė jam pataisytą preambulės variantą ir paklausė: ar neprieštarausite, kad kai ką pasiskolinome iš jūsų anksčiau rengtų projektų? Marcinkevičius jokių pretenzijų ir pastabų neturėjo.

Visi, kas skaito galiojančios Konstitucijos preambulę, atkreipia dėmesį į tai, kad ji labai graži ir poetiška. Tai neabejotina Marcinkevičiaus įtaka. Bet to, kad buvo iš dalies pasinaudota 1988 ir 1989 metais rengtų Lietuvos TSR Konstitucijos pakeitimų projektų preambulėmis, kurias tada parašė Marcinkevičius, nepakanka, kad būtų galima teigti, esą jis parašė ir 1992 metų Konstitucijos preambulę. Gal būtų teisingiau sakyti taip: Marcinkevičius, pats to nežinodamas, netiesiogiai prisidėjo prie jos rengimo.

Kai apie 1992 metų Konstitucijos preambulės rengimo aplinkybes vienoje iš mokslinių konferencijų išgirdo Konstitucinio Teismo darbuotojai, jie paprašė Marcinkevičiaus, kad jis perduotų Teismui 1988 ir 1989 metų Lietuvos TSR Konstitucijos projektų preambulių tekstus, kuriuos tada parašė. Išgirdo, kad jis yra išsaugojęs tik 1989 metais rengtos preambulės tekstą, bet kur jį pasidėjo, – neprisimena, neranda. Jis atsirado visiškai atsitiktinai, gal 2010 metais. Vytenis Andriukaitis man yra pasakojęs, kad tada – tikslios datos neprisimena – jis lankėsi pas Marcinkevičių namuose. Pokalbio metu Marcinkevičiui kažkas paskambino telefonu, kuris stovėjo kitame kambaryje. Norint į jį patekti reikėjo nusileisti kelias laiptukais žemyn. Kai Marcinkevičius išėjo į kitą kambarį, Andriukaitis, neturėdamas ką veikti, pasiėmė iš knygų lentynos pirmą pasitaikiusią knygą ir pradėjo ją vartyti. Staiga iš knygos iškrito per pusę perlenktas bloknoto dydžio lapas, ant kurio mėlynu tušinuku buvo užrašytas tekstas, prasidedantis žodžiais „Lietuvių Tauta“. Andriukaitis iš karto suprato, kad tai Marcinkevičiaus ilgai ieškotas 1989 metų Lietuvos TSR Konstitucijos keitimo projekto preambulės tekstas. Kai iškritusį lapą parodė į kambarį grįžusiam Marcinkevičiui, tas sušuko žmonai: „Genute, ateik, Vytenis rado tai, ko aš ilgai ieškojau ir neradau!“

Dabar ši Marcinkevičius ranka rašyta 1989 metų Lietuvos TSR Konstitucijos projekto preambulė yra saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Ji yra viešai paskelbta instituto išleistuose leidiniuose, skirtuose Justino Marcinkevičiaus gyvenimui ir kūrybai. Kiekvienas, kuriam tai įdomu, gali su ja susipažinti ir palyginti su šiuo metu galiojančios Konstitucijos preambule. Matys, kad jos panašios tik iš dalies. Manau, kad kurti dar vieno detektyvo apie tai, kas parašė 1992 metų Konstitucijos preambulę, nėra jokio reikalo. Ją parašė ne Justinas Marcinkevičius, o Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sudaryta Konstitucijos projekto rengimo komisija.

LXI

Seimo rinkimų, kurie vyko tą pačią dieną kaip ir referendumas dėl Konstitucijos, pirmojo turo rezultatai pribloškė visus. Nors buvo daug ženklų, kad Sąjūdis gali juos pralaimėti, bet kad absoliučią daugumą gautų buvusieji komunistai, nesitikėjo niekas. Net jie patys. Kokių tik pamazgų prieš rinkimus jie nepylė ant Landsbergio ir tuometinės valdžios. Dėl visų sunkumų kaltino

tik Landsbergį. Esą jis sugriovė kolūkius, leido „prichvatizuoti“ valstybės turtą, išvogti įmones, grąžino namus, žemes ir miškus buvusiems jų savininkams, vijo iš grąžinamų namų ten ilgai gyvenusius žmones. Dar apkaltino, kad jis pavogė Kovo 11-osios Aktą, nes archyvuose jo nėra ir niekas nežino, kur jis dingo. Aišku, kad tai galėjo padaryti tik Landsbergis. Paskleidė šlykštų melą, neva jis pavogė jo kabinete ant sienos kabojusį kardą, kurio rankena buvo inkrustuota brangakmeniais. Iš kur jie ištraukė tą kardą su brangakmeniais? Esu daug kartų buvęs Landsbergio kabinete, mačiau tą už jo darbo stalo ant sienos kabėjusį kardą. Nukaltas iš paprasto metalo, rankena be jokių papuošalų ir brangakmenių, geležtė apjuosta taip pat iš paprasto metalo nukalta lapų girlianda. Tą kardą Landsbergiui padovanojo Estijos liaudies fronto atstovai per kažkokį jubiliejinį renginį. Kairiųjų lyderiai, kurie taip pat ne kartą lankėsi Landsbergio kabinete, gerai žinojo, kaip iš tikrųjų atrodo ant sienos kabantis kardas, bet vis tiek paleido bjaurią antį apie esą brangakmeniais inkrustuotą kardą. Taip, palikdamas darbo kabinetą, Landsbergis kardą pasiėmė, nes jis buvo padovanotas jam asmeniškai už nuopelnus atkuriant nepriklausomybę. Ar jam asmeniškai padovanotą daiktą turėjo palikti Brazauskui, kuris vėliau užėmė jo kabinetą? Visa tai kairiesiems nerūpėjo, jie nesiskaitė su jokiomis priemonėmis, kad tik kuo stipriau apjuodintų Landsbergį ir visą tuometinę valdžią. Pridėkime buvusių partinių sekretorių, kolūkių pirmininkų, tarybinių aktyvistų ir kitų nuo lovio nustumtų buvusių sovietinių funkcionierių skleidžiamus gąsdinimus, esą, jeigu dabartinė valdžia liks ir toliau, žmonių gyvenimas dar labiau pablogės, kol kas veikiančios įmonės greitai užsidarys, nes Landsbergis ir jo vadovaujama valdžia sugriovė visus ryšius su Rusija, iš ten negauname žaliavų, o be jų Lietuvos ekonomika žlugs, žmonės neturės darbo, nesugebės išlaikyti šeimų. Argi nematote: jau dabar dirbantis žmogus negali pragyventi, pinigai visai nuvertėjo, infliacija milžiniška, taupomosiose kasose laikomos santaupos neteko didesnės dalies savo vertės. Rinkite mus, Demokratinę darbo partiją, mes už darbo žmogų, tai matyti net iš mūsų partijos pavadinimo. Neleisime griauti Lietuvos, skurdinti žmonių, sustabdysime valstybės turto grobstymą, pasirūpinsime, kad visi turėtumėte darbo, gyventumėte geriau. Turime labai gerą lyderį, Brazauską, patys žinote, kad jis geras ūkininkas, tokio ekonominio chaoso ir sumaišties, neteisingumo, kokie Lietuvoje yra dabar, neleis. Turi daug ryšių Rusijoje, pasirūpins, kad iš ten gautume reikalingų žaliavų, visi turės darbo.

Žodžiu, pasak kairiųjų, Landsbergis ir jo valdžia sugriovė Lietuvos ūkį, įstūmė žmones į skurdą. Tai jis kaltas dėl visų Lietuvos nelaimių. Šalin Landsbergį ir jo valdžią! Tokie šūkiai iš kairiųjų stovyklos skambėjo per visą rinkimų kampaniją.

Lietuvos ekonominė padėtis tuo metu tikrai buvo bloga, žmonės gyveno labai sunkiai, buvo daug nepatenkintų valdžia. Bet tai, kad padėtis Lietuvoje tada buvo labai prasta, buvo ne tik valdžios kaltė, kaip tada klykavo kairieji. Nesiginčiju, valdžia pridarė nemažai klaidų. Bet tada ekonominė padėtis negalėjo

būti gera ir dėl priežasčių, kurios nuo valdžios mažai priklausė. Vis dar jautėsi Sovietų Sąjungos ekonominės blokados pasekmės, planinis ūkis buvo tik pradėtas pertvarkyti rinkos ekonomikos pagrindais subyrėjus Sovietų Sąjungai, o vadinamosioms sąjunginėms respublikoms tapus savarankiškomis valstybėmis, sutrūkinėjo buvę ekonominiai ryšiai, nutrūko žaliavų tiekimo grandinės. Rasti naujus šaltinius nebuvo lengva, nors ir buvo stengtasi. Pridėkime aštrius ir dažnai bevaisius politikų ginčus dėl to, kokį raidos kelią turi pasirinkti Lietuva, kokios turi būti ūkio, švietimo, sveikatos, socialinio aprūpinimo ir daugybės kitų gyvenimo sričių reformos. Visa tai negalėjo nesukelti žmonių nepasitenkinimo valdžia. Kairieji tuo pasinaudojo, nepasitenkinimą kurstė pačiais įvairiausiais būdais, nevengdami melo, išsigalvojimų ir gąsdinimų. Nesiskaitydami su jokiomis priemonėmis. Tai suveikė, rinkimus jie laimėjo. Į Seimą pateko net tokie žmonės, kurie visiškai nenorėjo būti Lietuvos demokratinės darbo partijos kandidatų į Seimą sąraše, jame atsidūrė tik todėl, kad buvo įkalbėti sutikti būti įrašyti į sąrašą, nes jis turi būti kuo didesnis. Patekę į Seimą jautėsi atsidūrę ne savo vietoje, buvo sutrikę, ne vienas iš jų klausinėjo, ką čia reikės dirbti.

Naujas Seimas į pirmą posėdį susirinko 1992 metų lapkričio 25 dieną, ankstesnės Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimai nutrūko. Nutrūko ir Vytauto Landsbergio kaip Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimai. Seimo Pirmininku buvo išrinktas Algirdas Brazauskas, kuris pagal ką tik priimtą Konstituciją iš karto pradėjo laikinai eiti Respublikos Prezidento pareigas, laikinuoju Seimo Pirmininku tapo Česlovas Juršėnas.

Kitą dieną iš pat ryto nuotaika buvo bjauri. Gal dėl to, kad vis dar negalėjau atsigauti nuo žinios, jog rinkimus laimėjo Demokratinė darbo partija, kurioje buvo labai daug „buvusiųjų“, gal dėl to, kad turėjau parašyti išvadą labai prastai parengtam įstatymo projektui. Kažkoks jovalas, net nežinau, kaip jį išpainioti. Be Žilio pagalbos neapsieisiu, kad ir ką parašyčiau, galutinį sprendimą priims jis.

Pabeldžiu į Žilio kabineto duris, įkišu galvą.

– Juozai, ar galiu užeiti? Norėčiau pasitarti dėl vienos išvados.

– Užeik, pasikalbėsime.

Žilys sėdi prie darbo stalo, nugara į langą, pro kurį matyti senasis Žvėryno tiltas. Prieinu arčiau, pro langą matau, kad tiltu į Seimą eina Landsbergis, vienas, be jokios apsaugos. Atrodo pavargęs.

– Juozai, pasižiūrėk pro langą. Ar matai – Landsbergis ateina vienas, be apsaugos! Ar jie bepročiai – palikti Landsbergį be apsaugos!

Žilys liūdnai šypteli, sako, kad tikriausiai jau nuėmė apsaugą, juk jis jau ne pirmininkas:

– Neturėtume į tai kištis, tai ne Juridinio skyriaus reikalas, galime būti ne taip suprasti. Pats žinai, kaip dabartinė valdžia žiūri į Landsbergį. Sakei, kad nori pasitarti dėl išvados, sėskis, pasižiūrėkime.

Ilgai neužtrukome, dar kartą įsitikinau, kad jis aukščiausio lygio teisininkas. Pamatė ne tik tai, kas užkliuvo man, bet nemažai ir kitų tokių taisytinų dalykų, kurių aš nepastebėjau. Dar patarė:

– Gal prieš rašydamas išvadą pasikalbėk su projekto autoriais, išsiaiškink, ko jie nori pasiekti siūlydami tokį įstatymą, pasakyk, kas mums kliūna. Tada galutinai apsispręsime, kokią išvadą parašysime.

Vaizdas, kai Landsbergis vienas eina tiltu, man nedavė ramybės. O kas būtų, jeigu Landsbergį kas nors užpultų, sužalotų ar, neduok Dieve, atsitiktų kas nors dar blogesnio? Žilys teisus, kad tai ne Juridinio skyriaus reikalas. Mūsų darbas – padėti Seimo nariams parengti įstatymų projektus, patarti teisės klausimais. Tai, ką saugoti, o ko ne, sprendžia politikai. O jeigu vis dėlto pabandyčiau pasikalbėti su kuo nors iš naujosios valdžios? Lyg tarp kitko paklausčiau, ar žino, kad Landsbergis jau neturi apsaugos ir vaikšto vienas, ar nesibaimina, kad gali įvykti nelaimė? Paklausčiau ne kaip Seimo darbuotojas, o kaip eilinis žmogus. Nesvarbu, ką jie pagalvos apie mane, ir taip žino, kad nesu kairiųjų gerbėjas. Negaliu būti susigūžęs, bijoti pratarti žodį.

Susiradau Vladimirą Beriozovą, jis vienas įtakingiausių valdančios partijos narių, ko gero, antras žmogus po Brazausko. Jį pasirinkau dėl to, kad šiek tiek pažinojau iš darbo Poželos komisijoje, kuri rengė sovietinės Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl Molotovo–Ribentropo pakto, su juo teko bendrauti ir jam būnant praėjusios kadencijos Aukščiausiosios Tarybos nariu. Tikėjausi, kad jis išklausys, nepaklaus: o koks jūsų reikalas, kad Landsbergis nėra saugomas?

Beriozovas klausėsi ramiai, šypsodamasis. Jis apskritai labai ramus žmogus.

– Jis buvo saugomas kaip Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. Neteko pareigų, neteko ir apsaugos. Pats žinai, kad eiliniams Seimo nariams ji nepriklauso. Buvo įpratęs važinėti šarvuotu mersedesu, aišku, kad ten jautėsi saugesnis. O ko jam bijoti? Dabar niekam jis nerūpi, nieko jam neatsitiks.

– O jeigu atsitiks? Kodėl rizikuojate? Gerai žinote, kad yra daug žmonių, kurie jo nemėgsta, net nekenčia. Ar galite garantuoti, kad jie nieko blogo jam nepadarys? O jeigu atsiras koks nors chuliganas ar beprotis? Žinau, kad formaliai jam apsauga jau nepriklauso, bet ar ir jums patiems nebūtų daug ramiau, jeigu žinotumėte, kad niekas nieko blogo jam nepadarys, nes jis yra saugomas. Galima padaryti išimtį, skirti jam apsaugą kaip buvusiam Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui. Gal ne tokią, kokią turėjo iki šiol, bet nors minimalią. Apie jokį šarvuotą mersedesą aš nekalbu. Ar nepagalvojote, kad jeigu Landsbergį kas nors užpuls, visa atsakomybė už tai teks šiai naujai valdžiai, jūsų partijai? Ar jums to reikia?

– Ar tikrai manai, kad Landsbergį gali kas nors užpulti?

– Taip, tikrai manau, kitaip nedrįsčiau kvaršinti jums galvos. Istorijoje buvo ne vienas atvejis, kai iš valdžios pasitraukę buvę valstybių vadovai ar kiti aukšti

pareigūnai, likę be apsaugos, būdavo užpuolami ar net nužudomi. Tfu tfu tfu... Nenoriu prikranksėti.

– Gerai, supratau, pasitarsiu su saviškiais, pažiūrėsime, ką galima padaryti. Niekas nenori, kad jam kas nors atsitiktų.

Praėjus kelioms dienoms pamačiau, kad Landsbergį, per Žvėryno tiltą einantį į Seimą, lydi apsaugos darbuotojas. Kaip paprastai, atsilikęs per kelis žingsnius.

Aišku, šarvuoto mersedeso, apie kurį kalbėjo Beriozovas, jam neskyrė. Tada tokių automobilių Lietuvoje buvo vos du. Keliuose tik žiguliukai, zaporožiečiai, moskvičiai. Aukšti pareigūnai ar labai turtingi žmonės važinėdavo volgomis. Valstybiniuose garažuose dar buvo kelios čaikos, jomis galėdavo naudotis tik pirmieji valstybės asmenys ir garbingiausi Lietuvos svečiai. Nors jos buvo daug patogesnės, greitesnės ir saugesnės už visus kitus to meto sovietinius automobilius, bet buvo didelės, sunkios ir nemanevringos, dažnai gesdavo. Buvo retai naudojamos. Atvykus užsienio svečiams tekdavo suktis iš padėties, ieškoti tamsios spalvos volgų, kad susidarytų bent kiek išvaizdesnė automobilių kolona. Ne automobiliai Lietuvai tuomet rūpėjo, valiutos reikėjo svarbesniems dalykams. Ramūnas Bogdanas, tuometinis Landsbergio padėjėjas užsienio politikos klausimais, pasakojo, kad jam paskambino Vokietijos ambasadorius Lietuvoje Gotfridas Albrechtas ir paklausė, ar Lietuva norėtų gauti du šarvuotus mersedesus, kurių būklė tikrai yra gera. Paaiškino, kad Vokietijoje nutarta pakeisti automobilius, kuriais naudojosi aukšti tos valstybės pareigūnai, į naujus aukštesnės klasės automobilius, o jų naudoti automobiliai bus perduoti naujiems šeimininkams. Išgirdo: kas nenorėtų! Po kelių savaičių Vokietijos ambasadorius Bogdanui paskambino dar kartą, sako:

– Norėčiau pasimatyti, atvažiuok prie „Draugystės“ viešbučio.

Bogdanas nuvažiavo. Prie viešbučio stovėjo tralas su dviem mersedesais, vienas tamsiai mėlynos spalvos, kitas – šiek tiek šviesesnės, į pilkumą. Ambasadorius sako:

– Tai Vokietijos dovana, vienas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui, kitas – Ministrui Pirmininkui. Pasirink, koks geriau tiktų Landsbergiui.

Abu nutarė, kad Landsbergiui, kaip Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui, labiau tiktų tamsios spalvos automobilis, atrodo solidžiau. Landsbergio vairuotojas vėliau pasakojo, kad vairuoti tokį automobilį – vienas malonumas. Tai buvo visiškai kitos klasės automobilis negu sovietiniai, kuriuos jis vairavo anksčiau. Galingas, greitas, manevringas. Landsbergis dėl savo užimtumo dažnai vėluodavo į renginius ir susitikimus, vairuotojui tekdavo paspausti, apsauga, kuri važinėjo žiguliukais, nespėdavo paskui, atsilikdavo. Ypač žiemą, kai keliai būdavo gerokai užpustyti. Kol vairuotojas laukdavo renginio pabaigos, automobilį dažnai apsupdavo smalsuoliai, aptarinėdavo, ką gali šis automobilis, ar jis šarvuotas, ar jo stiklai neperšaunami. Ko tik neprišnekėdavo, pasakydavo ir nelabai malonių žodžių: žmonės skursta, vargsta, o jis kaip ponas važinėja tokiu brangiu

automobiliu. Jie nežinojo, kad automobilio viduje, nors jo durelės ir uždarytos, gerai girdėti, ką jie šneka. Mikrofonai buvo paslėpti automobilio veidrodėliuose, iš išorės jų nesimatė. Vairuotojas pasakojo, kad vieną kartą, išgirdęs, kaip karštai vienas automobilių „žinovas" įrodinėja, kad automobilis nešarvuotas, kad taip tik atrodo, jeigu kas leistų, jis galėtų kumščiu išmušti automobilio durelių stiklą, neišlaikė – išlipo iš automobilio ir tam smarkuoliui sako:

– Pabandyk, aš leidžiu.

Tas pirmiausia nustebo, iš kur vairuotojas žino, kad jis netiki, jog automobilis šarvuotas.

– Pabandyk, nebijok, jeigu išmuši, žmonės galės paliudyti, kad aš leidau.

Tas kelis kartus iš visų jėgų trenkė kumščiu į durelių stiklą, bet šis net neskilo. Žmonėms, ypač provincijoje, automobilis darė įspūdį. Tautoje jis greitai buvo pramintas landsberginiu mersedesu. Kas nori pamatyti, kaip atrodo tas garsusis Landsbergio mersedesas, gali nueiti į Energetikos ir technikos muziejų, automobilis dabar stovi jo pagrindinėje ekspozicijoje. Muziejaus darbuotojai sako, kad jis iki šiol geros būklės, tinkamas važinėti, bet, kaip vertingas istorinis eksponatas, už teritorijos ribų išvažiuoti negali.

Na, ką aš čia apie tą Landsbergio mersedesą. Ir pats tada iš smalsumo ne kartą ėjau į Aukščiausiosios Tarybos ūkinį kiemą pasižiūrėti, kaip jis atrodo iš arti. Vairuotojas leido jame pasėdėti. Tikras komfortas, nėra ko lyginti su sovietinėmis volgomis ar čaikomis. Vairuotojas pripasakojo įvairių istorijų, susijusių su tuo mersedesu, taip pat ir juokingų. Kad ir apie tai, kad vieną kartą, tai buvo žiemą, Landsbergio apsauga, kuri tada važinėdavo žiguliais, stengdamasi neatsilikti įlėkė į griovį. Ar apie tai, kad Landsbergio mersedesas važinėja neteisėtai, nes automobilis neregistruotas! Pasirodo, Vokietijos ambasadorius, pasirūpinęs, kad Lietuva gautų du gerus mersedesus, kartu su automobiliais neperdavė dokumentų, kuriais remiantis automobiliai galėtų būti įregistruoti.

Dabar Landsbergis apsieis ir be to šarvuoto mersedeso, pradžiai pakaks apsauginio. Prireikus išsikvies paprastą automobilį iš Aukščiausiosios Tarybos garažo. Tai daug geriau negu būti visiškai be apsaugos.

LXII

Dar niekada vienoje vietoje nemačiau tiek daug Rusijos generolų, kiek jų sėdėjo priešais, kitoje stalo pusėje, už Rusijos derybų delegacijos nugarų. Antpečiuose po kelias dideles žvaigždes, vadinasi, tai ne eiliniai generolai, o ypač aukšto rango kariškiai. Rusijos delegacijai vadovauja Ministro Pirmininko pavaduotojas Sergejus Šachrajus. Lietuvos valstybinei derybų delegacijai vadovauja Česlovas Stankevičius, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas. Delegacijos nariai sėdi pirmoje eilėje, antroje – delegacijos ekspertai. Esu vienas iš jų. Tai pirmas Rusijos ir Lietuvos valstybinių delegacijų derybinis susitikimas.

Prieš kelias savaites Landsbergis, viešėdamas Maskvoje, su Jelcinu susitarė, kad Rusijos kariuomenė bus išvesta iš Lietuvos. Ji apibūdinta kaip „kariuomenė, išvedama iš Lietuvos ir esanti Rusijos Federacijos jurisdikcijoje, kurios veiksmai neturi prieštarauti Lietuvos valstybiniam suverenitetui ir įstatymams". Valstybių vadovai sutarė, kad per mėnesį bus parengtas susitarimas, numatantis Rusijos kariuomenės išvedimo pagrindus. Šiandien, 1992 metų sausio 31 dieną, vyks pirmasis derybų etapas, išryškės valstybių pozicijos. Yra ženklų, kad jos gali nesutapti. Prieš dešimt dienų iš Rusijos gynybos ministerijos Lietuva gavo tipinės sutarties projektą, adresuotą visoms Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) šalims. Jis vadinosi taip: „Dėl buvusios SSRS ginkluotųjų pajėgų, esančių XXX respublikos teritorijoje, teisinio statuso ir išvedimo tvarkos". Projekte numatoma, kad Rusijos kariuomenei, išvedamai iš tų valstybių, bus nustatytas tam tikras laikinas statusas; ji gins ne tik Rusijos, bet ir tų valstybių suverenitetą bei teritorinį vientisumą, išorinę NVS sieną; valstybės kariniams daliniams sudarys sąlygas vykdyti savo funkcijas; Rusijos kariuomenės užimami pastatai ir kiti objektai, kitas jų valdomas turtas bus pripažįstami Rusijos nuosavybe; Rusijos kariškiai, išeinantys į atsargą, ir jų šeimos turės teisę likti gyventi toje valstybėje, gauti jos pilietybę; valstybėse pasilikusius gyventi kariškius valstybės aprūpins butais; valstybės padengs Rusijos išlaidas, kurias ji turės statydama butus iš valstybių išvestiems kariškiams ir jų šeimos nariams ir pan.

Jeigu Rusijos derybų delegacijos pozicija bus grindžiama tokiomis projekto nuostatomis, derybos bus labai sunkios, nes visa tai, kas buvo numatyta tipiniame projekte, Lietuvai visiškai nepriimtina.

Česlovas Stankevičius sako, kad nuo pat pirmo derybų etapo turime siekti, kad būtų svarstomi ne Rusijos delegacijos, o Lietuvos delegacijos teikiami susitarimo projektai. Jis kartu su kitais delegacijos nariais prieš derybų delegacijų susitikimą parengė alternatyvų susitarimo projektą, kuris grindžiamas visiškai kitais pagrindais: turi būti deramasi ne dėl to, ar Rusijos kariuomenė turi būti išvesta iš Lietuvos, – tai yra Rusijos pareiga, kylanti iš tarptautinės teisės reikalavimo pašalinti Sovietų Sąjungos 1940 metais įvykdytos agresijos prieš Lietuvą pasekmes, – Lietuva derėsis tik dėl to, kada ir kaip Rusijos kariuomenė turi būti išvesta, tai turi būti padaryta kuo greičiau; Rusijos kariuomenė Lietuvoje yra neteisėtai, tai iš Lietuvos išvedama kariuomenė, todėl Rusijos kariuomenė jokio teisinio statuso Lietuvoje neturės; Rusijos kariuomenei turi būti taikoma Lietuvos, o ne Rusijos jurisdikcija, jos kontingentui privalomi Lietuvos įstatymai; Rusijos kariuomenės užimti ir valdomi pastatai ir kiti objektai yra Lietuvos nuosavybė, Rusija negali į juos pretenduoti; jokių laikinų ar kitokių Rusijos karinių bazių Lietuvoje nebus; į atsargą išeinantys išvedamos Rusijos kariuomenės karininkai ir jų šeimų nariai negalės likti gyventi Lietuvoje, turės išvykti kartu su išvedama kariuomene, nes į Lietuvą jie atvyko neteisėtai; Lietuvos pilietybė jiems nebus suteikiama; Rusija yra Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėja

ir tęsėja, vadinasi, jai tenka pareiga atlyginti Lietuvai sovietinės okupacijos metu padarytą žalą; Rusijos kariuomenės išvedimas turi prasidėti 1992 metų pavasarį, o visa kariuomenė turi būti išvesta iki 1992 metų pabaigos.

Šios Lietuvos derybinės pozicijos pateikiamos aprobuoti Landsbergiui, jis pritaria, Lietuvos derybų delegacijai suteikia įgaliojimus derėtis su Rusija vadovaujantis nurodytomis derybinėmis pozicijomis.

Nuogąstavimai, kad Rusijos derybų delegacija savo pozicijas grįs minėtu tipinio susitarimo projektu, pasitvirtino. Šachrajaus išdėstyti pasiūlymai beveik nesiskyrė nuo to, kas buvo numatyta tipinėje sutartyje, jų esmė liko tokia pati. Rusija bandė prilyginti Lietuvos Respubliką kitoms NVS valstybėms, kurios atsirado iš anksčiau buvusių „sąjunginių respublikų". Stankevičius pareiškė, kad toks Rusijos požiūris Lietuvai nepriimtinas, nes taip ignoruojama istorinė tiesa apie 1940 metais Sovietų Sąjungos įvykdytą Lietuvos okupaciją ir aneksiją, vadovaujamasi propagandiniais štampais apie esą savanorišką Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą. Sakė, kad Lietuvos delegacija turi parengusi kitokį susitarimo projektą, grindžiamą istorine tiesa ir tarptautine teise. Trumpai jį pristatė, po to perdavė Rusijos delegacijos vadovui. Mačiau, kad Rusijos delegacijai tai netikėta, jie planavo derėtis tik dėl savo pateikto susitarimo varianto, o čia staiga gavo visai kitais principais grįstą projektą. Tokiam derybų posūkiui Rusijos delegacija nepasirengusi. Šachrajus vėl pradėjo aiškinti, kad tol, kol Rusijos kariuomenė yra Lietuvoje, ji turi turėti tam tikrą teisinį statusą, negali jo neturėti. Kalbėjo, kad Sovietų Sąjunga įdėjo labai daug lėšų statydama Lietuvoje įvairius karinius objektus, todėl jos kariuomenės užimti pastatai ir kiti objektai turi būti Rusijos nuosavybė. Esą Sovietų Sąjungos kariuomenė po karo užtikrino ir Lietuvos saugumą, todėl į atsargą išeinantys karininkai turi turėti teisę likti gyventi Lietuvoje, turėti tokias pačias teises kaip ir kiti Lietuvos gyventojai, įgyti Lietuvos pilietybę. Apibendrindamas pareiškė, kad Rusijos kariuomenė negali staiga susikrauti karinės technikos ir išvykti, norint išvesti kariuomenę reikia turėti, kur ją išvesti, reikia naujų dislokavimo vietų, o jų kol kas nėra, jas parengti prireiks laiko. Paprašė apsvarstyti, kad Lietuvoje kurį laiką galėtų likti Rusijos karinės bazės, esą tai būtina Rusijos išorės saugumui užtikrinti. Lietuvos pasiūlymą išvesti kariuomenę iki 1992 metų pabaigos pavadino nerealiu.

Mačiau, kad Pranas Kūris, tarptautinės teisės profesorius, klausydamasis Šachrajaus pradėjo muistytis, nepritariamai kratyti galvą, kėlė ranką. Kūris sėdėjo antroje eilėje, Stankevičiaus nematė, kad jis kėlė ranką ir norėjo kalbėti. Kūris neišlaikė. Negavęs Stankevičiaus leidimo, atsistojo ir pradėjo aiškinti, kodėl Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos tarptautinės teisės požiūriu negali būti grindžiamas Rusijos siūlomomis nuostatomis, kad atspirties tašku turi būti pripažinimas, jog Sovietų Sąjunga 1940 metais okupavo ir aneksavo Lietuvą, jos kariuomenė Lietuvoje yra neteisėtai, ją išvesti iš Lietuvos yra Rusijos pareiga, kylanti iš jos įvykdyto tarptautinio nusikaltimo. Pateikė ir kitų labai

įtikinamų teisinių argumentų, kodėl Rusijos pateikti pasiūlymai Lietuvai yra nepriimtini. Šachrajus kantriai klausėsi, po to kreipėsi į Stankevičių:

– Ar jūsų ekspertai be jūsų leidimo ir toliau kada panorėję šokinės iš vietos ir kalbės? Ar jie kalba Lietuvos delegacijos vardu? Gal susitarkime, kad delegacijų nariai ir ekspertai kalba tik delegacijų vadovams leidus?

Stankevičius sutiko.

Šachrajus patenkintas šypsojosi, jis ką tik ne tik nusodino garsų tarptautinės teisės profesorių, bet ir turėjo pagrindą neatsakyti į jo klausimą, ar derėdamasi dėl savo kariuomenės išvedimo Rusija pasirengusi pripažinti istorinę tiesą ir vadovautis tarptautine teise. Į Lietuvos derybų delegacijos ekspertų, kurie kalba savo iniciatyva ir tik savo vardu, klausimus jis neatsakinės. O ką gali atsakyti? Istorinių faktų ir tarptautinės teisės požiūriu argumentai, kuriuos išgirdo, yra nepaneigiami. Bet jis negali nukrypti nuo Rusijos pozicijos: Rusija negali būti atsakinga už Sovietų Sąjungos 1940 metais įvykdytą Lietuvos okupaciją ir aneksiją, taip pat ir už Lietuvai padarytą žalą, nes tai padarė ne Rusija, o Stalino režimas, Rusija pati nuo jo nukentėjo. Prisiminė Jelcino žodžius, kad jis už Staliną nemokės.

Derybos vyko visą dieną, prasidėjo iš pat ryto, o baigėsi po vidurnakčio. Jos buvo labai įtemptos ir sunkios, visi labai pavargę, argumentai pradėjo kartotis. Rusija ir Lietuva laikėsi visiškai skirtingų pozicijų, jos nė kiek nesuartėjo. Rusijos delegacija atkakliai siūlė susitarimo projekto pagrindu imti jos Gynybos ministerijos parengtą tipinį susitarimo projektą, pagal kurį Lietuva buvo traktuojama kaip buvusi „socialistinė respublika“, 1940 metais esą laisva valia sutikusi, kad Sovietų Sąjungos kariuomenė būtų įvesta į jos teritoriją. Lietuva su tokiu požiūriu nesutiko ir negalėjo sutikti, nes 1940 metais ji buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota, jos kariuomenė į Lietuvą buvo įvesta neteisėtai, pažeidžiant Lietuvos Respublikos ir SSRS sudarytas tarptautines sutartis, tarptautinės teisės aktus. Lietuvos derybų delegacija siūlė derybų pagrindu imti jos parengtą susitarimo projektą, nes jis grindžiamas tarptautine teise, bet Rusijos delegacija su tuo nesutiko. Į dvišalį komunikatą pavyko įrašyti tik tai, kad „karinių dalinių išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos prasidės 1992 metų vasarį“. Dėl to, kada kariuomenė bus galutinai išvesta, susitarti nepavyko. Rusijos delegacijos vadovas Šachrajus pareiškė, kad Rusijos kariuomenė iš Lietuvos išeis tik po to, kai ji bus išvesta iš Vokietijos, Vengrijos, Čekoslovakijos ir kitų Vidurio Europos valstybių, o tai įvyks ne anksčiau negu 1994 metų pabaigoje. Sakė: visi suprantame, kad šiandien Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos galutinės datos nenustatysime, tegul dirba ekspertų grupės.

Ekspertų grupės susitiko bent tris kartus, bet jokio proveržio nepavyko pasiekti. Rusijos ekspertai atkakliai laikėsi pozicijos, kurią Rusijos derybų delegacija išdėstė per pirmą susitikimą su Lietuvos derybų delegacija. Būsimo susitarimo su Lietuva pagrindu jie siūlė imti Rusijos Gynybos ministerijos

parengtą tipinio susitarimo projektą. Lietuvos ekspertai su tuo nesutiko, nes tipinis projektas buvo grindžiamas klaidingomis teisinėmis prielaidomis ir sovietiniais propagandiniais štampais, esą Lietuva 1940 metais savanoriškai įstojo į Sovietų Sąjungą, buvo viena iš jos „sovietinių socialistinių respublikų“, o dabar atsiskyrė nuo Sovietų Sąjungos, todėl reikia susitarti dėl Rusijos kariuomenės išvedimo. Mes argumentavome, kad Lietuvos negalima lyginti su buvusiomis „sovietinėmis socialistinėmis respublikomis“ ar kokiomis nors NVS valstybėmis, nes Lietuva 1940 metais buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota, todėl siūlomas tipinis susitarimo projektas Lietuvai netinka. Įrodinėjome, kad Lietuvos atvejis yra visiškai kitoks, todėl susitarimo pagrindu siūlėme imti Lietuvos derybų delegacijos parengtą projektą.

Ekspertų grupėms nepavykus susitarti, derybos dėl Rusijos kariuomenės išvedimo įstrigo. Daugėjo ženklų, kad Rusija palaipsniui atsitraukia nuo pernai liepą pasirašytos Lietuvos ir Rusijos sutarties dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų, bando primesti Lietuvai „buvusių sovietinių socialistinių respublikų atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos“ doktriną. Jeigu derybų pagrindu taps tipinio susitarimo projektas, ji išvengs atsakomybės už sovietinės okupacijos metu Lietuvai padarytą žalą. Lietuva negali su tuo sutikti. Rusijos ir Lietuvos pozicijos vis labiau išsiskiria.

Jelcinas 1992 metų kovą paskyrė naują Rusijos derybų delegacijos vadovą. Juo tapo Viktoras Isakovas, kadrinis diplomatas, buvęs ambasadorius Indijoje, dabar ambasadorius ypatingiems pavedimams. Jau pirmame derybų delegacijų susitikime pamatėme, kad jis užsispyręs, nelankstus, ignoruoja akivaizdžius istorinius faktus ir tarptautinę teisę, derybose naudoja spaudimo ir bauginimo taktiką. Net neigia akivaizdų faktą, kad Lietuva 1940 metais buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota. Į Lietuvos delegacijos pastabą, ar tokia jo pozicija reiškia, kad jis nepripažįsta SSRS liaudies deputatų suvažiavimo 1989 metų gruodžio 24 dienos nutarimo, kuriuo Sovietų Sąjunga pripažino, kad 1940 metais ji okupavo ir aneksavo Lietuvą, atkirto, kad nutarime žodžių „okupacija“ ir „aneksija“ nėra, o kalbama tik apie tai, kad prie SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties pridėti slaptieji protokolai teisės požiūriu prieštaravo kai kurių trečiųjų šalių suverenumui ir nepriklausomybei. Esą Lietuva neteisingai aiškina SSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimą. Isakovas sakė: 1940-aisiais jūs patys pasiprašėte priimami į Sovietų Sąjungą, o dabar nenorite to prisiminti. Turėtumėte būti dėkingi Sovietų Sąjungai už tai, kad ji čia pastatė daug stambių gamyklų, nutiesė kelius, aprūpino pigia nafta, metalais ir kitomis medžiagomis. Jeigu už tai turėtumėte mokėti užsienio valiuta, neįpirktumėte, neturėtumėte to, ką turite dabar. Nepamirškite, kad Sovietų Sąjungos kariuomenė jus išvadavo iš hitlerinės okupacijos, čia žuvo keli šimtai tūkstančių mūsų kareivių ir karininkų, turėtumėte gerbti jų atminimą. Po karo mūsų kariuomenė čia liko ne kaip okupantai, o kaip išvaduotojai, užtikrinantys ir jūsų saugumą. Rusų ir kitų tautybių rusakalbių

žmonių taip pat negalite laikyti okupantais, nes jie atvyko ne kaip okupantai, o kaip kvalifikuoti specialistai, padėję Lietuvai tapti pramonine šalimi. Į Lietuvą investavome milijardus. Buvote Sovietų Sąjungos sudėtyje, buvote sąjunginė respublika, todėl tarsimės ne tik dėl kariuomenės išvedimo, bet ir dėl visų iš to kylančių klausimų sureguliavimo. Kariuomenė bus išvesta tik po to, kai susitarsime. Kitaip išvedimas užsitęs ilgam.

Kai jo paklausėme, ar tokia jo pozicija reiškia, kad Rusija ignoruos ir Rusijos–Lietuvos 1991 metų liepos 29 dienos sutartyje dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų įtvirtintą nuostatą, jog Sovietų Sąjunga turi pašalinti Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, atsakė, kad sutartyje kalbama apie Sovietų Sąjungai, o ne Rusijai tenkančią pareigą. Lyg Rusija nebūtų Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėja ir tęsėja.

Tikras senos sovietinės diplomatijos mokyklos auklėtinis. Kalba ramiai, šaltai, mūsų delegacijos argumentus atremia naudodamas senas sovietines dogmas apie neva „savanorišką" Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą, apie tai, kad buvusios Sovietų Sąjungos kariuomenė, kuri tapo Rusijos kariuomene, Lietuvoje yra teisėtai, ji bus išvesta tik susitarimo pagrindu. Apie tai, kad Rusijai tenka pareiga išvesti kariuomenę pašalinant Sovietų Sąjungos įvykdyto tarptautinio nusikaltimo – Lietuvos okupacijos – pasekmes, net nenori girdėti. Esą 1940 metais patys sutikote, kad Sovietų Sąjungos kariuomenė būtų įvesta į Lietuvą, pasitikote draugiškai, nesipriešinote. Dabar dėl kariuomenės išvedimo tariamės tik dėl to, kad pasikeitė geopolitinė situacija, tapote nepriklausoma valstybe.

Pirmame derybų delegacijų susitikime vyravusi pakankamai geranoriška atmosfera visiškai pasikeitė. Supratome, kad pasikeitus Rusijos derybų delegacijos vadovui derybos bus dar sunkesnės.

Rusija neskubėjo derėtis, aiškiai vilkino derybas. 1992 metų birželio 14 dieną referendumas dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos ir žalos atlyginimo suteikė Lietuvos derybų delegacijai papildomą labai stiprų derybinį argumentą, nes tauta pritarė reikalavimui, kad Rusijos kariuomenė iš Lietuvos būtų išvesta 1992 metais. Bet Rusijos delegacija pareiškė, kad referendumas neturės įtakos deryboms, kariuomenė bus išvesta, kai dėl to susitarsime. Kol nesusitarsime, ji liks čia. Jie tvirtino, kad kariuomenė išeis tik susitarimo, o ne kažkokio tarptautinės teisės pažeidimo pasekmių pašalinimo pagrindu. Jokio tarptautinės teisės pažeidimo Rusija esą nepadarė, tai 1940 metais padarė stalinistinis Sovietų Sąjungos režimas, o ne Sovietų Sąjunga, Rusija pati nukentėjo nuo to režimo.

Buvo aiškiai matyti, kad Rusija nenori prisiimti atsakomybės už tai, kad Sovietų Sąjunga 1940 metais įvykdė tarptautinį nusikaltimą: okupavo ir aneksavo Lietuvą. Ji nenori atlyginti Lietuvai padarytos žalos.

Derybas išjudino 1992 metų liepos 10 dieną Helsinkio viršūnių susitikime priimta deklaracija. Lietuvai, padedant jos pastangas remiančioms Vakarų valstybėms, į deklaraciją pavyko įrašyti, jog turi būti sudaryti susitarimai ir grafikai,

kad Baltijos valstybėse esanti užsienio kariuomenė iš jų būtų išvesta greitai, visiškai ir tvarkingai. Rusija nesipriešino, kad toks straipsnis būtų įrašytas į deklaraciją. Derybos žymiai paspartėjo.

Rusijos delegacijoje įvyko tam tikrų pokyčių: į derybas įsijungė Rusijos gynybos ministro Pavelo Gračiovo įgalioti ministerijos atstovai, kurie buvo nusiteikę dirbti konstruktyviai. Jie pradėjo dominuoti Rusijos delegacijoje, atsitraukė nuo ankstesnės labai nelanksčios Rusijos pozicijos, sutiko, kad derybų pagrindu būtų paimti Lietuvos delegacijos parengti projektai. Tai lūžis derybose. Per gana trumpą laiką pavyko pasiekti, kad į pagrindinį susitarimą būtų įrašyta tokia nuostata: „Rusijos Federacija pripažįsta savo tarptautinius įsipareigojimus išvesti kariuomenę ir įvykdys organizuotą ir visišką Rusijos Federacijos ginkluotojų pajėgų išvedimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos ne vėliau, kaip iki 1993 m. rugpjūčio 31 dienos.“ Į projektą buvo įrašyta ir tai, kad Rusija kompensuos Lietuvai už Sovietų Sąjungos 1940 metais pagrobtą Lietuvos kariuomenės ginkluotę ir turtą, atlygins ekologinę žalą, kurią po 1991 metų gruodžio 24 dienos Lietuvai padarė Sovietų Sąjungos kariuomenė, kai ji perėjo Rusijos žinion. Labai svarbu buvo ir tai, kad į projektą buvo įrašyta, jog dėl Lietuvai padarytos kitos žalos atlyginimo bus deramasi ateityje.

Lietuva taip pat turėjo daryti nuolaidų. Ypač sunku buvo nusileisti dėl Rusijos kariuomenės išvedimo galutinės datos. 1992 metų birželio 14 dienos referendume tauta nutarė, kad Rusijos kariuomenė turi būti išvesta iš Lietuvos iki 1992 metų pabaigos, o Rusija pasiūlė įrašyti, kad ji bus išvesta iki 1993 metų rugpjūčio 31 dienos.

Eilinis delegacijų susitikimas turėjo įvykti 1992 metų rugpjūčio 11 dieną Vilniuje. Susitikimo išvakarėse Lietuvos Respublikos Vyriausybė šiek tiek pakoregavo Lietuvos derybų delegacijos sudėtį: Stasys Stačiokas, Vilenas Vadapalas ir aš, kurie prieš tai buvome delegacijos ekspertais, buvome paskirti derybų delegacijos nariais. Tai reiškė, kad mūsų, tapusių delegacijos nariais, atsakomybė labai padidėjo.

Derybų raundas, vykęs 1992 metų rugpjūčio 11 dieną Vilniuje, buvo labai sunkus. Išsaugojau jo metu darytus užrašus, jie atskleidžia, kokia įtempta ir sudėtinga buvo atmosfera. Užrašuose nenoriu nieko redaguoti, pateikiu tokius, kokius tada padariau.

Iš dienoraščio:

„*1992 m. rugpjūčio 11 d. (Vilnius, Užsienio reikalų ministerija, 10 val.).*

Č. STANKEVIČIUS sveikina Rusijos delegaciją, sako, jog tikisi, kad šis derybų delegacijų susitikimas ir derybos padės spręsti pagrindinį klausimą – Rusijos kariuomenės išvedimą iš Lietuvos.

V. ISAKOVAS dėkoja; tikisi, kad rasime sprendimus, atitinkančius valstybių interesus.

Č. STANKEVIČIUS. Siūlau svarstyti pagrindinį klausimą, t. y. kariuomenės išvedimo klausimą, vėliau – visus kitus klausimus.

V. ISAKOVAS. Siūlau aptarti penkias pagrindines kryptis: 1) teisinės-humanitarinės problemos; 2) karinės problemos; 3) Kaliningradas; 4) nacionalinių mažumų padėtis, žmogaus teisės ir jų užtikrinimas Lietuvoje; 5) ekonomika. Noriu išdėstyti Rusijos poziciją visais nurodytais klausimais.

Č. STANKEVIČIUS. Ar šis Rusijos derybų delegacijos pasiūlymas reiškia, kad kariuomenės išvedimo grafiko nesvarstysime?

V. ISAKOVAS. Svarstysime ir tai, tačiau žymiai plačiau; tegul dirba ekspertai, mes patys neredaguosime.

Č. STANKEVIČIUS. Prašau pirmiausia svarstyti kariuomenės išvedimo klausimą.

V. ISAKOVAS. Gerai, dabar nesiginčysime; svarstysime ir kariuomenės išvedimo klausimą, bet kartu su visais kitais klausimais. Gaila, kad Lietuva vėl nepasiruošusi svarstyti ekonomikos ir kitų klausimų. Pradžioje noriu pateikti kai kurias pastabas: jau žinau Jūsų požiūrį į Rusijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrų susitikimą. Noriu Jūsų argumentacijos. Kodėl Lietuva nori komplikuoti santykius su Rusija, kodėl nenori užsiimti vien savo vidaus reikalais? Jūsų referendumas dėl kariuomenės išvedimo ir žalos atlyginimo buvo nereikalingas, nes Jūs žinojote, kad Rusija neišves savo kariuomenės 1992 metais. Referendumas įstūmė Jus į aklavietę. Supraskite, kad išvedimo terminus lemia, visų pirma, tai, kad Rusija turi paruošti savo naujas gynybos pozicijas. Jas įrengti reikia bent 5 metų, o mes sutikome iki 1994 metų. Tai B. Jelcino sprendimas, jam nebuvo lengva apsispręsti. Jeigu Lietuva tai supras ir tuo pagrindu norės susitarti, – per kelis posėdžius galime susitarti. Latvijoje ir Estijoje žymiai daugiau problemų. Lietuva gali bent keleriais metais aplenkti Latviją ir Estiją kariuomenės išvedimo klausimu. Ten yra strateginių objektų, problemos su tautinėmis mažumomis, jie yra priėmę kai kurių taisytinų įstatymų. Ten tikrai bus sudėtingiau. Vien valstybių vadovai negali imti ir susitarti dėl kariuomenės išvedimo, kariuomenės išvedimui reikia pasiruošti. 1994 metai nurodyti atsižvelgiant į kariuomenės dydį, kariškių skaičių, naujų butų statybos poreikius ir kitus dalykus.

Žinau, kad A. Abišala vyksta į Daniją; turės progą pakalbėti apie pinigus ir danų pagalbą. 1994 metai – tai maksimumas, ką Rusija gali pasiūlyti ir padaryti. Dėl to turėsime daug ekonominių, psichologinių ir kitų problemų. Rusijos sienos dabar neginamos, mes ruošiame naują karinę doktriną.

Išvesime 223 karines dalis, apie 36 tūkst. žmonių. 1992 m. – išvesime apie 11 tūkst. kariškių, iš jų – apie 4,5 tūkstančių karininkų; 1993 m. – apie 7,3 tūkst. kariškių; 1994 m. – apie 17,5 tūkst. kariškių, iš jų – apie 4,5 tūkst. karininkų.

Mes esame aklavietėje dėl kelių priežasčių: 1) Rusijos parlamentas neratifikuos jokio susitarimo, jeigu nebus apgintos karininkų ir jų šeimos narių socialinės

ir kitos teisės; 2) mūsų armija yra Lietuvoje, tai faktas, su tuo reikia skaitytis; kariškiai turi čia gyventi, kol bus išvesti; jie turi turėti kažkokį teisinį statusą.

Noriu pasakyti ir dėl žalos atlyginimo. Rusija nesutinka atlyginti Lietuvos reikalaujamą žalą, nes Rusija nepadarė Lietuvai žalos, ją padarė Sovietų Sąjunga; Lietuva išstojo iš Sovietų Sąjungos, todėl čia liko Sovietų Sąjungos turtas; kodėl Lietuva reikalauja atlyginti žalą tik iš Rusijos, kodėl ne iš Turkmėnijos, ne iš kitų sąjunginių respublikų?

Noriu Lietuvos delegacijai perduoti susitarimo projektą dėl karinių krovinių tranzito per Lietuvą.

Be to, noriu pasakyti, kad mums reikia apie 11,2 tūkst. butų (3 kambarių – 3600; 2 kambarių – 6100; 1 kambario – 500 butų). Butams pastatyti prireiks apie 12,5 miljardo rublių. Lietuva gali prisidėti prie butų statybos.

Č. STANKEVIČIUS. Dėkoju, kad kai ką paaiškinote; ačiū už atvirą Rusijos pozicijos išdėstymą. Turiu paaiškinti Lietuvos poziciją:

– Lietuva niekada nebuvo įstojusi į Sovietų Sąjungą, todėl nėra reikalo kalbėti apie kažkokius „išstojimus“ iš jos; turime vadovautis tarptautine teise, o ne kažkieno sugalvotais ir teisiškai visiškai nepagrįstais teiginiais;

– pagal Helsinkio dokumentus, Rusija negali reikalauti ir veikti taip, kad jos saugumas būtų užtikrintas Lietuvos saugumo sąskaita;

– Rusija savo kariuomenės buvimu Lietuvoje dabar pati (o ne Sovietų Sąjunga) daro žalą Lietuvai, jos gamtai ir kt.; už žalą būtina atlyginti;

– negalima ignoruoti mūsų Tautos valios, pareikštos referendume dėl Rusijos kariuomenės išvedimo ir Lietuvai padarytos žalos atlyginimo;

– Lietuvos pateiktas grafikas dėl Rusijos kariuomenės išvedimo yra pagrįstas, jį dar bus galima tikslinti;

– dėl Rusijos kariuomenės statuso: Lietuva turi paruošusi atitinkamus projektus, bet iš karto noriu pasakyti, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje neturės jokio teisinio statuso ir jokių ypatingų sąlygų kovinei parengčiai. Tai Lietuvoje neteisėtai esanti ir iš Lietuvos išvedama kariuomenė, todėl Lietuvoje ji negali turėti jokio jos buvimą čia įteisinančio statuso;

– Rusija turi prisiminti, kad butai reikalingi ne tik išvedamos kariuomenės karininkams, bet ir mūsų tremtiniams; jie nori grįžti, Rusija gali jiems padėti grįžti.

(Rusijos delegacija nelaukė tokio aiškaus ir griežto atsakymo; atmosfera aiškiai kaista; būtina pauzė, kitaip gali atsitikti taip, kad jie net nesutiks kalbėtis ir dėl to apkaltins Lietuvą; 11.30 min. skelbiama pusės valandos pertrauka; 12.00 – delegacijos vėl prie derybų stalo. Panašu, kad aistros kiek aprimo.)

V. ISAKOVAS. Galima svarstyti, kaip Rusija atlygins žalą, kuri atsirado nuo tos dienos, kai kariuomenė perėjo Rusijos žinion; be to, galime aiškintis, kaip atlyginti Lietuvai už jos kariuomenės turtą, kuris buvo sunaikintas 1940 metais.

Č. STANKEVIČIUS. Ar Rusija sutinka atlyginti žalą už 1991 m. sausio 13 d. agresiją?

V. ISAKOVAS. Rusija tuomet jus apgynė, jūs net dėkojote B. Jelcinui, o dabar – norite už tai dar gauti iš Rusijos atlyginimą?

Č. STANKEVIČIUS. Ar Rusija atlygins žalą Lietuvos žmonėms, kurie nukentėjo nuo stalinizmo?

V. ISAKOVAS. Rusija už Sovietų Sąjungos veiksmus nemokės.

Č. STANKEVIČIUS. Mes negalime atsisakyti ginti savo žmonių teisių.

V. ISAKOVAS. Kodėl jūs nenorite kalbėti apie visą kompleksą klausimų? Ar ir toliau reikalaujate atlyginti žalą? Taip ar ne? Ar vis dėl to modifikuosite savo poziciją?

Č. STANKEVIČIUS. Galėsime tartis dėl įvairių variantų. <...> Pirmiausia galėtume mėginti detalizuoti Lietuvos pateiktą Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką.

V. ISAKOVAS. Jūsų premjeras vyksta į Daniją, galės paprašyti pinigų, tuomet išvesime greičiau.

Č. STANKEVIČIUS. Nemanau, kad Lietuvos premjeras turi rūpintis pinigais Rusijai; jis turi rūpintis savo valstybės gyventojais. Turiu pasakyti, kad išklausius Jūsų, susidaro įspūdis, jog Rusija čia skelbia išankstinį verdiktą, bando primesti savo poziciją ir sprendimus kitai mažesnei valstybei. Ar tai, apie ką B. Jelcinas užsiminė Miunchene – Rusija kariuomenę išves 1993 metų viduryje, – negali būti tas variantas, kuris būtų labiau priimtinas?

V. ISAKOVAS. Aš stebiuosi, kaip jūs nesuprantate, kad 1994 metai – tai ir B. Jelcino, ir Užsienio reikalų ministerijos, ir Gynybos ministerijos suderinta pozicija. Greičiau niekaip negalime. Atvirkščiai, norime išvesti kuo greičiau. Pas mus yra politinių jėgų, kurios apskritai nenori išeiti iš Baltijos valstybių ir iš Lietuvos. Su jomis teko nemažai aiškintis, net kovoti. Nuo to, kaip elgsis derybų delegacijos, priklausys visa Rusijos – Lietuvos santykių ateitis. Helsinkio proceso dalyviai irgi nurodė, jog visos problemos turi būti sprendžiamos derybomis. Noriu pasakyti, kad dar prieš mėnesį mes negalėjome pasiūlyti 1994 metų. Dabar jau galime tai pasiūlyti, Lietuva tai turi vertinti.

Č. STANKEVIČIUS. Mes norėtume, kad kariuomenė būtų išvedama greičiau.

V. ISAKOVAS. Lietuvos pozicija reiškia, kad viskas gali labai užsitęsti, kad Rusijos – Lietuvos santykiai labai susikomplikuos. Kam mums to reikia? Sutikite su 1994 metais; kol nesutarsime, ekspertai negalės dirbti su tekstais.

Č. STANKEVIČIUS. Žinoma, mes negalime pasipriešinti jėga, Jūs galite dar kartą mus „nubausti", kaip 1940 metais. Tačiau tokia Rusijos pozicija neturi nieko bendra nei su tarptautine teise, nei su demokratija. Mūsų neįtikino Rusijos argumentai, kad 1994 metai – tai greitas kariuomenės išvedimas. Galite mažinti savo kariuomenę, pavyzdžiu, paleisti karininkus.

V. ISAKOVAS. Gaila, kad mūsų argumentai Jūsų neįtikino. Rusijoje mes turėjome palaužti kariškių pasipriešinimą. Kariškiai negali šiaip sau išeiti. Ginkluotės negalime palikti. Mes net kelis mėnesius nagrinėjome, tiesiog kovojome dėl šio termino, o dabar Jums ir šito maža?

F. MELNIČIUKAS, Rusijos Šiaurės Vakarų karinės grupuotės vado pirmasis pavaduotojas. Patikėkite, kariškai apie 1994 metus net negalvoja. Jie ir dabar netiki, kad taip greitai reikia išeiti. Mums dar teks daug ką įtikinėti. <...> Norime pirmiausia išvesti kariuomenę iš Lietuvos. Lietuvai jaučiame simpatijas, todėl daug ką darome greičiau negu Latvijoje ir Estijoje. Išvesti greičiau negalime fiziškai. Jau dabar kariuomenei nekeliame uždavinio palaikyti kovinę parengtį. Tik tiek, kiek reikia dalinių funkcionavimui.

Č. STANKEVIČIUS. Ar galime pradėti diskutuoti dėl kariuomenės išvedimo grafiko? Manome, kad yra galimybių sutrumpinti išvedimo terminus. Ar Kozyrevo išdėstytos pozicijos, pvz., dėl butų statybos iš Lietuvos išvedamiems karininkams, yra Rusijos keliamos išankstinės sąlygos?

*F. MELNIČIUK*AS. Dėl butų galime atsižvelgti į tai, kad dalis karininkų jau privatizavo butus ir jiems butų nereikės statyti.

G. ŠERKŠNYS. Ar turime suprasti, kad Rusija pateikia išankstines derybų sąlygas?

V. ISAKOVAS. Tai nėra išankstinės sąlygos. Bet apie tai turime kalbėti.

Pietų pertrauka (13.35–15.00).

Derybų tęsinys.

Č. STANKEVIČIUS. Gerai, kad bandome ieškoti sprendimų. Turime faktą – įvykusį referendumą dėl Rusijos kariuomenės išvedimo, yra 1992 metų terminas. Tautos valios negalime pakeisti, tai būtų neteisėta. Rusijos pasiūlymus vertiname labai rimtai, galime svarstyti motyvaciją ir pan. Gal darbas su Lietuvos siūlomu grafiku, jo analizė padės rasti rezervų paspartinti kariuomenės išvedimą? Gal delegacijos gali duoti pavedimus ekspertams dirbti su išvedimo grafiku? Manau, kad dar turime galimybių ieškoti trumpesnio išvedimo termino. Labai vertiname tai, kad ir Rusija žada ieškoti galimybių išvesti kariuomenę anksčiau. Ar Rusija būtinai turi ratifikuoti susitarimus dėl kariuomenės išvedimo?

V. ISAKOVAS. Maskvoje aš pasitikslinsiu, ar būtinas ratifikavimas. Kiek man žinoma, Lietuva nežada teikti ratifikavimui. Neįsivaizduoju, kaip galės dirbti ekspertai, kol jie nežinos galutinio kariuomenės išvedimo termino. Kaip suderinti 1992 ir 1994 metus? Suprantu, kad negalite paneigti referendumo rezultatų, tačiau kaip išvengti šito prieštaravimo?

Č. STANKEVIČIUS. Šiandien minėjote, kad Lietuvoje yra apie 36 tūkst. kariškių, anksčiau sakėte, kad buvo 35 tūkst. Ar tai reiškia, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje padidėjo be Lietuvos leidimo? Ar Rusija atmeta mūsų siūlomą grafiką išvesti kariuomenę 1992 metais, nes, kaip teigiate, yra daug įvairių faktorių?

V. ISAKOVAS. Dar nėra kur išvesti, nėra paskirtų išvedimo vietų. 1992 metais išvesime tik apie trečdalį kariuomenės. Lietuva nenori atsižvelgti į išvedamos kariuomenės įsikūrimo problemas, o skaičiuoja vien kariuomenės išvedimo laiką, tai neteisinga.

Č. STANKEVIČIUS. Rusijos pasiūlymas išvesti kariuomenę 1994 metais gali būti nagrinėjamas, bet tik dėl to, kad galima būtų sutrumpinti Rusijos siūlomą kariuomenės išvedimo terminą.

V. ISAKOVAS. Rusija gali svarstyti, kaip dalį jos padarytos žalos Lietuvai kompensuoti ginklais. Suprantu, kad mūsų siūlomi 1994 metai – Jums problema. Vis dėlto – kokia Lietuvos pozicija?

Č. STANKEVIČIUS. Mes turime savo grafiką, jūs – savo. Taip ir pažymėkime derybų protokole.

V. ISAKOVAS. Rusija padarė maksimumą. Padaryti kitaip negalime fiziškai. Mūsų kariškiai nesutinka ir su 1994 metais, tačiau mes priėmėme šį sprendimą. Žinoma, kai kurias karines dalis galime išvesti ir anksčiau, tačiau visos kariuomenės anksčiau išvesti negalime. Rusija padarė viską, ką gali. Mes važiavome ir džiaugėmės, kad vežame Lietuvai dovaną, o Lietuva visiškai nesidžiaugia. Juk anksčiau galėjome kalbėti tik apie 1999 metus. Jūsų referendumas paskatino mus sutrumpinti terminus iki 1994 metų; galime susitarti ir dėl dalinio žalos kompensavimo ginklais. Galiu pasakyti, kad 1994 metais kariuomenė iš Latvijos ir Estijos neišeis. Ten diskriminuojami etniniai Rusijos gyventojai, yra strateginių objektų ir kitų problemų. Lietuvos pateiktas grafikas – kariuomenės išvedimas 1992 metais, – tai Rusijos kariuomenės išsiuntimo iš Lietuvos, o ne išvedimo grafikas. Su Rusija taip negalima elgtis. Sutinku, kad ekspertai turi tartis dėl kariuomenės išvedimo grafiko, žalos dalinio kompensavimo už 1940 metais sunaikintą Lietuvos kariuomenės turtą, dėl Rusijos kariškių socialinių reikalų. Tačiau pagrindinis klausimas: kariuomenės išvedimo terminas. Ekspertai nieko nepadarys, kol nežinos galutinio išvedimo termino. Lietuva turi apsispręsti ir priimti politinį sprendimą, t. y. sutikti su Rusijos siūlomu 1994 metų terminu. Rusija kelis mėnesius viduje kovojo dėl 1994 metų. O Jūs atmetate.

Č. STANKEVIČIUS. Vertinga tai, kad sutarėme, jog nėra teritorinių problemų ir pretenzijų, žmogaus teisių problemų, kad Rusija nereikalaus jokių karinių bazių Lietuvoje, kad išves savo kariuomenę. Lietuvos pasiūlymai dėl 1992 metų lieka. Tačiau Rusija nesutinka pavesti ekspertams nagrinėti kitokio jos kariuomenės išvedimo grafiko negu 1994 metai. Ar taip?

V. ISAKOVAS. Ir dar dėl tranzito per Lietuvą.

Č. STANKEVIČIUS. Sunku kalbėti apie tranzitą, kol Lietuvoje yra Rusijos kariuomenė. Tačiau mes apsvarstysime jūsų pasiūlymus."

Iš dienoraščio:

„*1992 m. rugpjūčio 28 d. (penktad.)* Artėja V. Landsbergio ir B. Jelcino susitikimas. Prieš kelias dienas V. Landsbergis susitarė su B. Jelcinu, kad susitikimas

įvyks Maskvoje rugsėjo 8 d. Labai įtemptai dirbame su projektų tekstais. <...> Sekmadienį planuojame skristi į Maskvą, dirbsime su Rusijos ekspertais ir delegacija, kad valstybių vadovams liktų mažiau problemų <...>."

„*1992 m. rugpjūčio 30 d. (sekmad.).*

Vakare išskridome į Maskvą. (Egidijus Jarašiūnas, Saulius Pečeliūnas, Gediminas Šerkšnys, Vilenas Vadapalas, Stasys Stačiokas ir kiti asmenys.) Pirmiausia susitikome su Rusijos gynybos ministro patarėjais Genadijumi Melkovu ir Aleksandru Jevstignejevu, buvusios „Ščit" organizacijos nariais, taip pat keliais pulkininkais, Rusijos gynybos ministerijos atstovais. Jie yra gavę Pavelo Gračiovo pavedimą su mumis kiek įmanoma suderinti kariuomenės išvedimo dokumentus, kad rugsėjo 8 d. juos galėtų pasirašyti valstybių vadovai V. Landsbergis ir B. Jelcinas. Dirbome dvi dienas, po 16 val. per parą, miegojome po 3–4 val., ir tai labai blogai, nes jaudinomės ir pergyvenome, ar nepadarėme klaidų, – neturėjome teisės padaryti nors mažiausios klaidos. Tačiau šį kartą Rusijos atstovų požiūris buvo labai konstruktyvus. Jautėme, kad derybų iniciatyvą iš Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų perėmė Rusijos gynybos ministerijos žmonės. Rusijos atstovai pirmą kartą per visą derybų laikotarpį ne tik klausėsi mūsų argumentų, bet ir diskutavo, ieškojo abiem valstybėms priimtinų formuluočių. Derybų pagrindu buvo paimti Lietuvos parengti susitarimų projektai. Rusijos derybų delegacijos vadovas Viktoras Isakovas buvo atvykęs labai trumpam (negražu džiaugtis kitam žmogui atsitikusia nelaime, ypač susijusia su sveikata, bet kelios savaitės prieš tai V. Isakovą buvo sugriebęs apendicitas, jis buvo operuotas ir, kol gulėjo ligoninėje, jam nedalyvaujant ir į derybas įsijungus Rusijos gynybos ministerijos ekspertams, mums pavyko gerokai pasistūmėti Lietuvai palankia linkme). Taigi Rusijos derybų delegacijos vadovas V. Isakovas buvo atvykęs labai trumpam, nes tik prieš kelias dienas buvo pradėjęs vaikščioti po apendicito operacijos. Laikėsi labai santūriai, į pokalbį beveik nesikišo, daugiau klausėsi. Prisimindamas, kaip jis bandydavo mus „auklėti" per ankstesnius delegacijų susitikimus ir kaip skausmingai priimdavo Č. Stankevičiaus dėstomus argumentus, nors jie buvo grindžiami tarptautine teise ir teisingumu, buvau nustebęs, kad šį kartą jis taip ramiai reaguoja į Rusijos ekspertų dėstomą pasikeitusią Rusijos poziciją ir mums palankias dokumentų pataisas. Gal todėl, kad dar nelabai suprato, kas čia vyksta, iš kur derybose atsirado nauji Rusijai atstovaujantys asmenys ir kokie jų įgaliojimai.

Žinoma, kariuomenės išvedimo terminas, su kuriuo sutinka Rusija, – 1993 metų rugpjūčio 31 dieną – Lietuvai yra palankus ir priimtinas. Tai mūsų pergalė (o gal Dievo dovana mums už nuoseklią ir tvirtą poziciją?). Tačiau visgi palaukime rugsėjo 8 d., kai abiejų valstybių vadovai pasirašys parengtus dokumentus. Tuomet galėsime būti tikresni dėl to, kad nesame apgauti, nes ši valstybė jau ne kartą davė pagrindą ja nepasitikėti."

Iš dienoraščio:

„1992 m. rugsėjo 6 d. (sekmad.)

Į Maskvą atskridome vėlai vakare. Lėktuvas vėlavo, nes iš Vilniaus išskridome pavėlavę 15 min., be to, pūtė stiprus priešpriešinis vėjas. Oro uoste skubiai sėdome į mūsų laukiančias mašinas, o Č. Stankevičius su E. Bičkausku mūsų ambasados kadilaku nulėkė nieko nelaukdami, nes Rusijos delegacija jau laukė Lietuvos ambasadoje. Šį kartą jai vadovavo Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Vitalijus Čiurkinas. Dalyvauja V. Isakovas, kiti Rusijos delegacijos nariai, daug naujų žmonių. Derybos prasidėjo ir vyko labai sunkiai bei įtemptai. V. Čiurkino laikysena ir kalbėsena buvo tokia, kuri turėjo rodyti, kas čia yra padėties šeimininkas. Pradžioje jis pabandė tiesiog diktuoti, ką mes turime padaryti, kur turime nusileisti, kad dokumentai būtų pasirašyti. Bendras įspūdis buvo gana slegiantis, pasijutau lyg 1940 metų birželyje, kai į Kremlių buvo pakviestas Juozas Urbšys ir kiti Lietuvos atstovai. Jeigu V. Isakovas Rusijos poziciją dėstydavo susiraukęs ir kažkaip vangiai, lyg kažkuo abejodamas ir visko iki galo nepasakydamas, tai V. Čiurkinas buvo ciniškai atviras ir tiesiog nenumaldomas, net pačius bjauriausius dalykus sakė šypsodamasis... Patyręs, ryžtingas, gudrus. Staigi reakcija, tvirtas ir pasitikintis savimi, nesileidžiantis į diskusijas klausimais, kai pajunta, kad gali pralaimėti. Nevengia cituoti tų mūsų parengtų ir su Rusijos atstovais suderintų dokumentų tekstų, kurie jam parankūs, ir „nemato“ tų teksto dalių, pagal kurias Rusija gauna daugiau, negu jai priklausytų, nors dokumentai sudaro vientisą visumą ir atspindi tam tikrus abipusius kompromisus. Ir dar įžūlus, kartais net chamiškas. Žodžiu, tikras seno imperinio mąstymo valstybės atstovas, ginantis tik jos interesus ir be jokių sentimentų atmetantis viską, kas su tuo nesuderinama. Tarptautinė teisė ir teisingumas jam neegzistuoja, yra tik Rusijos interesai. Kai Česlovas Stankevičius, reaguodamas į bandymus diktuoti Lietuvos delegacijai, kas ir kaip turėtų būti parašyta rengiamuose dokumentuose, replikavo, jog elementarus politinis padorumas, tuo labiau vykstant deryboms, reikalauja, kad Rusijos pozicija nebūtų tokia griežta ir nebūtų reiškiama tokiu būdu, kaip tai daro Rusijos atstovai, V. Čiurkinas jį šiurkščiai nutraukė: „Nekalbėkime apie padorumą, palikime tai kitiems, nes čia esame tik dėl to, kad turime interesų. Mes – savo, o jūs – savo. Ir mūsų reikalas juos ginti. Tik dėl to čia atvykome.“

Sekmadienio vakare derybos vyko iki 23 val. 30 min. Tekstai buvo derinami labai sunkiai, ypač dėl teisių perėmimo, dėl Rusijos pareigos vykdyti jai atitekusius tarptautinius įsipareigojimus, kylančius iš Sovietų Sąjungos padarytų tarptautinės teisės pažeidimų Lietuvos atžvilgiu, įtraukiant pareigą atlyginti Lietuvai padarytą žalą. Tvyrojo didžiulė įtampa. Ne vieną kartą atrodė, kad susitarti neįmanoma, kad derybos atsidurs aklavietėje. Kategoriškas Rusijos reikalavimas išbraukti iš vadinamosios pagrindinės sutarties net „švelniausiu būdu“ suformuluotas nuostatas apie Rusijos pareigą vykdyti tarptautinius įsipareigojimus,

taip pat ir dėl žalos atlyginimo, mums buvo nepriimtinas. Nurodytas nuostatas turėjome kokiu nors būdu užfiksuoti. Nors Č. Stankevičius kelis kartus atkakliai bandė siūlyti šias nuostatas išsaugoti pagrindinėje sutartyje, V. Čiurkinas buvo kategoriškai prieš. Jis tiesiai pareiškė, kad jeigu Lietuva ir toliau reikalaus įrašyti minėtas nuostatas, derybos gali tęstis dar labai ilgai, B. Jelcino ir V. Landsbergio susitikime nieko nebus pasirašyta, žodžiu, viskas atsidės neribotam laikui. Tai buvo panašu į ultimatumą: arba sutikite su Rusijos pozicija, arba galite išvažiuoti namo be nieko, taip pat ir be kariuomenės išvedimo grafiko. V. Čiurkinas kreipiasi į Č. Stankevičių: „Sutikite su Rusijos pasiūlymais, o po to galima bus pasirašyti susitarimus ir išgerti šampano." Č. Stankevičius atsako: „Na taip, kaip 1940 metais, tada irgi vyko derybos, buvo geriamas šampanas, gal dar eisime filmo pažiūrėti? Bet mes neužmiršome, kas įvyko po to, tai žino visi." V. Čiurkinas reagavo gana atžagariai: „Na gerai, negersime mes jūsų šampano, tačiau pagalvokite ir apsispręskite, nes susitarimai gali būti nepasirašyti..."

Pirmadienį visą dieną iki vėlaus vakaro dirbome su tekstais. Vakare atskrido V. Landsbergis, A. Saudargas, V. Katkus, kiti Lietuvos pareigūnai. Apie 23 val. 30 min. delegacija susirinko 3 aukšte, V. Landsbergiui skirtame kabinete. Aptarinėjome tekstus, aiškinome, kaip suprantame vieną ar kitą nuostatą. Pirmininkas buvo skaitęs ankstesnius susitarimų projektus, per pastarąsias dienas jie truputį pasikeitė, todėl Pirmininkas smulkiai aiškinosi dėl visų naujų pataisų, jų prasmės, interpretavimo. Jau po 24 val. paklausė, kas dar norėtų ir galėtų padirbėti, ypač su tekstais lietuvių kalba, nes laiko vertimams liko labai nedaug. Visi buvome gerokai pavargę, todėl tą naktį nieko reikšmingesnio nenuveikėme. <...>

Vilties išsaugoti pagrindinėje sutartyje anksčiau su Rusijos atstovais suderėtas 9 ir 12 straipsnių nuostatas nepraradome iki pat rugsėjo 8 dienos ryto. V. Isakovas išvažiavo iš mūsų ambasados beveik vidurnaktį, taip ir nesulaukęs Lietuvos delegacijos sutikimo išbraukti minėtų nuostatų iš sutarties, nes Č. Stankevičius tikėjosi, kad ryte V. Landsbergis pasikalbės su B. Jelcinu telefonu ir pagrindinės sutarties tekste galbūt pavyks palikti 9 ir 12 straipsnių nuostatas. Deja. Rugsėjo 8 dieną ryte į Lietuvos ambasadą atvyko Rusijos Prezidento patarėjas Genadijus Burbulis. Jis susitiko su V. Landsbergiu ir perdavė, kad B. Jelcinas nenori pasirašyti suderėto pagrindinio susitarimo, nes jam nepriimtinas 9 straipsnis, numatantis, jog Rusija kaip kompensaciją perduos Lietuvai kai kurią ginkluotę ir amuniciją. Rusijos pozicija: žodžio „kompensacija" dokumentuose neturi būti. Tai labai prastas ženklas. Panašu į tai, kad Užsienio reikalų ministerijos fundamentalistai kažkaip „priėjo" prie B. Jelcino ir sugebėjo jį įtikinti, jog net tokia „nekalta" formuluotė apie kompensavimą Rusijai yra pavojinga. Iš karto prisiminiau B. Jelcino žodžius, kuriuos jis pasakė ir kuriuos pats girdėjau, kai buvo rengiama pasirašyti Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartis: „Už Staliną aš nemokėsiu."

Prisimindami V. Čiurkino grasinimus, kad jeigu Lietuva nenusileis ir toliau reikalaus nuostatas dėl žalos atlyginimo įrašyti pagrindinėje sutartyje, gali atsitikti ir taip, kad susitarimai apskritai nebus pasirašyti, negalėjome rizikuoti; teko sutikti su Rusijos siūlymu pagrindinės sutarties 9 ir 12 straipsnių kai kurias nuostatas įrašyti į atskirą Lietuvos pareiškimą, kuris bus pridėtas prie pagrindinės sutarties, nors mūsų derybų delegacijai tai buvo labai sunkus sprendimas.

Iš dienoraščio:

„*1992 m. rugsėjo 8 d.*

Intensyviai dirbome iki 13 val. Lyginome tekstus rusų ir lietuvių kalba, taisėme vertėjų padarytus netikslumus <...>. Nuo Lietuvos ambasados pastato pajudėjome 16 val. 30 min. Išsirikiavo ištisa mašinų kolona, eismas Novaja Arbatskaja (buvusia Kalinino) gatve buvo uždarytas. Iki Kremliaus vos 5 minutės kelio. Dokumentų pasirašymo ceremonija vyko Vladimiro salėje. Delegaciją lydėjo Rusijos Federacijos valstybės sekretorius Genadijus Burbulis. Salėje nedaug žmonių, dalyvauja pirmieji Rusijos asmenys: J. Gaidaras, R. Chasbulatovas, kiti aukšti pareigūnai. Taip pat Jelcino padėjėjai, žurnalistai. Gaidaras pasitiko mūsų delegacijos vadovus, atsistojo prie staliuko, ant kurio turėjo būti pasirašomi dokumentai. V. Landsbergis kviečiamas užeiti pas B. Jelciną, buvo 16 val. 45 min. Stebėjau Rusijos pirmuosius asmenis. Kas jie, dabartiniai Kremliaus šeimininkai? Čia kažkada vaikščiojo Rusijos carai, vėliau bolševikų vadai Leninas ir Stalinas, paskutinis ir vienintelis Sovietų Sąjungos prezidentas Gorbačiovas. Dabar vaikšto jie, naujieji Rusijos valdytojai, nuo kurių labai priklauso ne tik Lietuvos, bet ir viso pasaulio likimas. Įeina Gračiovas, Rusijos gynybos ministras. Su didvyrio žvaigžde ant krūtinės, pakaušis šiek tiek pliktelėjęs, ant kelnių ryškūs generolo lampasai. Atrodo pavargęs, žvelgia į aplinkinius lyg būtų kažkuo nusikaltęs. Gaidaras – neaukštas, apskrito veido, suglamžytomis kelnėmis. Visa savo išvaizda rodo, kad jis atitrauktas nuo svarbesnių darbų ir čia yra tik todėl, kad to reikalauja protokolas. Taip pat pavargęs, tai ypač matosi pažvelgus į jo akis. Chasbulatovas – taip pat neaukštas, dar žemesnis negu aš, tvirto sudėjimo. Tamsus kostiumas, platus diržas su balta sagtimi, stovėsena lyg imtynininko. Sveikinasi su Stankevičiumi, persimeta keliais nereikšmingais sakiniais. Atrodo pasitikintis ir patenkintas savimi, tikrai mažiau pavargęs negu kiti Rusijos atstovai. Burbulis – liūdnas, papilkėjusiu veidu... Visi Rusijos atstovai įsitempę, susimąstę, nė vienas nesišypso. Mūsų delegacijos nuotaika geresnė, žvalgomės po salę, ant kurios kupolo likę Vladimiro apdovanojimai, dvigalviai ereliai. Juokaujame, kad jie liko nenumušti tik dėl to, kad buvo labai aukštai. Salės grindys labai gražios, įvairių spalvų parketo derinys. Durys – labai storos, paauksuotos. 17 val. 10 min. pagrindiniais laiptais į salę nusileidžia V. Landsbergis ir B. Jelcinas. Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką ir dar du dokumentus pasirašo A. Butkevičius ir P. Gračiovas. Laukiame, kada prie stalo atsisės V. Landsbergis ir B. Jelcinas, jie turi pasirašyti pagrindinį susitarimą. Bet kas gi čia vyksta? Jie

neatsisėda prie stalo, o B. Jelcinas prieina prie Lietuvos delegacijos, spaudžia rankas ir lyg atsiprašinėdamas sako: „Nesijaudinkite, kariuomenės išvedimo grafikas pasirašytas, Estija ir Latvija ir šito neturi.“ Niekas nieko nesupranta. B. Jelcinas atsisveikina ir išeina. Vėl automobilių kortežas, vėl gatvėse uždarytas eismas, ir po 5 minučių – mes jau Lietuvos ambasadoje.

V. Landsbergis trumpai papasakojo, kaip vyko jo pokalbis su B. Jelcinu: vos tik įėjęs į jo kabinetą, pastebėjau, kad B. Jelcinas kažkoks paniuręs, nesišypso, net pyktelėjęs. Pradėjome skaityti pagrindinės sutarties tekstą. Jis gerokai subraukytas. B. Jelcinas rodo straipsnį apie Rusijos pareigą atlyginti Lietuvai padarytą ekologinę žalą. <...> Po to rodo kitus sutarties straipsnius ir sako: čia dar nelabai aišku, čia dar reikia pataisyti ir pan. Mėginau sakyti, kad tai galima padaryti nors ir dabar, tačiau B. Jelcinas tvirtai pasakė, kad šio dokumento jis negali pasirašyti. Kas buvo vėliau, Jūs visi matėte. <...>

Visų nuotaika labai prislėgta. Ne tik dėl to, kad mus apgavo. Tai buvo kažkas daugiau. Tiesiog fiziškai pajutau, kad greta yra didelis ir galingas kaimynas, kuris gali atvirai diktuoti. <...> Jeigu žinotume, kad pagrindinis susitarimas nebus pasirašytas, Rusijos kariuomenės išvedimo grafiko preambulė būtų kitokia, joje nebūtų apsiribota tuo, kad grafikas sudarytas remiantis pagrindine sutartimi, būtų rasta formuluotė, kuri labiau pabrėžtų, jog pats grafikas yra tarptautinė sutartis. Gerai, kad Č. Stankevičiaus iniciatyva Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas tą dieną (ryte) buvo parengtas tokia forma, kad jį pasirašantys abiejų valstybių gynybos ministrai jį turėjo pasirašyti ne tik kaip gynybos ministrai, bet kaip valstybių įgalioti atstovai: „už Rusijos Federaciją“ ir „už Lietuvos Respubliką“.

<...> G. Šerkšnys pradėjo abejoti, ar mes neįteisinome Rusijos armijos buvimo Lietuvoje, nes „Funkcionavimo“ taisyklėse yra kai kurių straipsnių, kuriuose rašoma, kad Rusijos armija yra Lietuvoje. Nesutikau su tokiu požiūriu, pasakiau, kad Rusijos kariuomenės buvimo Lietuvoje jokiais būdais neįteisinome ir kad vien iš to, kas nurodyta „Funkcionavimo“ taisyklėse, negalima daryti išvadų apie kokį nors kariuomenės įteisinimą. Tokio pobūdžio valstybės sutikimai turi būti išreiškiami labai aiškiai ir konkrečiai, o šiuo atveju rašoma tik apie išvedamos kariuomenės funkcionavimą. Nežinau, ar visi sutiko su mano argumentais, bet daugiau dėl šio klausimo delegacijoje nebuvo diskutuojama. E. Bičkauskas staiga pareiškė, kad be pagrindinės sutarties Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas negalioja. Tai visus labai sujaudino. Tačiau tik trumpam. Tai vienas, tai kitas delegacijos narys, taip pat ir mes su V. Vadapalu pradėjome abejoti tokio teiginio pagrįstumu. Rėmėmės po grafiku esančiais žodžiais „už Rusijos Federaciją“ ir „už Lietuvos Respubliką“; šie keli žodžiai reiškė, kad grafikas pasirašytas valstybių vardu, vadinasi, grafikas tapo tarptautine sutartimi, galiojančia ir be pagrindinės sutarties. Ir nors E. Bičkauskas dar kartą pakartojo, kad be pagrindinės sutarties grafikas negalioja, delegacija su tokiu aiškinimu nesutiko

ir nutarė laikytis tokios pozicijos: Rusijos kariuomenės išvedimo grafiko pasirašymas yra tarptautinės sutarties pasirašymas, ši sutartis įsigaliojo nuo jos pasirašymo ir turi būti vykdoma. Č. Stankevičius sako: dabar svarbiau pasirūpinti tuo, kad grafikas būtų vykdomas, o ne abejoti jo teisine galia. <...> Vakare Rusijos televizijos laida „Vesti", komentuodama derybas ir tai, kas buvo pasirašyta ir nepasirašyta Kremliuje, tai įvertino kaip didelę Rusijos diplomatijos pergalę. Bet mes jau buvome „išsiaiškinę" situaciją, sudėlioję teisinius argumentus ir galvojome visiškai kitaip: svarbiausia tai, kad turime pasirašytą Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką, tai tarptautinė sutartis, Rusija privalės ją vykdyti. Todėl tai, kas šiandien įvyko, yra didelė Lietuvos, o ne Rusijos pergalė."

Taigi iš suderėtų septynių dokumentų Rusija pasirašė tik tris: Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką, karinių dalinių ir kariškių elgesio bei funkcionavimo taisykles, Rusijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo techninių ir organizacinių klausimų sprendimo tvarką. Jelcinas, prieš nurodytų dokumentų pasirašymą atskirai susitikęs su Landsbergiu, pareiškė, kad likusių keturių dokumentų jis negali pasirašyti, nes juose yra Rusijai nepriimtinų nuostatų. Sakė, nesijaudinkite, likusius keturis dokumentus, tarp jų ir pagrindinį politinį susitarimą, bus galima pasirašyti 1992 metų spalį, bet prieš tai juos reikės pataisyti. Landsbergis turėjo nusileisti, nes suprato, kad jeigu nesutiks, Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos grafikas galėjo būti nepasirašytas.

1992 metų spalio 25 dieną įvykusius Seimo rinkimus triuškinamai laimėjo Demokratinė darbo partija, buvę komunistai. Jau metų pradžioje buvo daug požymių, rodančių, kad jie gali grįžti į valdžią. Valstybės ekonominė padėtis buvo labai bloga, gyvenimo lygis smarkiai krito, Aukščiausiojoje Taryboje esančios politinės jėgos labai susiskaldžiusios, nuolat aršiai konfrontuojančios, nesugebančios susitarti dėl esminių valstybės ekonominės ir socialinės raidos dalykų, turinčios skirtingas valstybės ateities vizijas. Žmonės buvo labai pavargę nuo materialinių nepriteklių ir nuolatinių politikų rietenų, jie laukė racionalių valdžios sprendimų, kurie pagerintų gyvenimą, bet vietoje to matė nesibaigiančius politikų tarpusavio ginčus, valdininkų savivalę, valstybės turto grobstymą ir jo „prichvatizaciją", nežabotą korupciją, kyšininkavimą, teisingumo stoką. Aukščiausioji Taryba skilo per pusę, į dvi maždaug vienodo dydžio dalis, nė viena iš jų neturėjo aiškios daugumos, kad galėtų priimti bent kiek svarbesnį sprendimą. Nepasitenkinimas valdžia didėjo, tai kėlė pavojų valstybės nepriklausomybei. Buvo aišku, kad tokia padėtis ilgai tęstis negali, būtini radikalūs sprendimai. Bet vietoje to, kad susitelktų, pakiltų virš savo partinių, grupinių, asmeninių ir kitokių ambicijų, ieškotų kompromisų, politikai nutarė, kad jų tarpusavio ginčus gali išspręsti tik pirmalaikiai Seimo rinkimai. „Dešinieji", praradę Aukščiausiojoje Taryboje anksčiau turėtą daugumą, tikėjosi, kad tauta palaikys būtent juos, nes jie atkūrė ir įtvirtino nepriklausomybę. O „kairieji" džiaugėsi, kad žmonės vis labiau nepatenkinti valdžia, kurstė ir skatino jų nepasitenkinimą, dėl visko

kaltino Landsbergį ir jo šalininkus. Jie tikėjosi pasinaudoti sunkia ekonomine padėtimi, žmonių nepasitenkinimu ir laimėti rinkimus.

Rinkimų rezultatai prabloškė visus, net pačius „kairiuosius“. Lietuvos demokratinė darbo partija gavo net 74 vietas, jie patys to visiškai nesitikėjo. Dar tris vietas gavo po Aukščiausiojo Teismo sprendimo. Tai absoliuti dauguma, leidžianti priimti bet kokius sprendimus. Per pasaulį nuvilnijo žinia, kad Lietuvoje į valdžią grįžo buvę komunistai, o dalis Lietuvos visuomenės labai baiminosi, kad Lietuva vėl nepasuktų į Rusijos pusę, išlaikytų orientaciją į demokratinį Vakarų pasaulį.

Seimo rinkimų rezultatai turėjo tiesioginės įtakos deryboms dėl Rusijos kariuomenės išvedimo.

1992 metų rudenį Rusijos užsienio reikalų ministerija pradėjo reikalauti iš esmės persvarstyti suderėtą pagrindinį politinį susitarimą „Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos“. Ji siekė išbraukti iš susitarimo nuostatą, kad Rusija išveda savo kariuomenę vykdydama tarptautinius įsipareigojimus, taip pat bet kokias užuominas apie tai, kad Rusija turi kompensuoti Lietuvai padarytą žalą. Lietuva atkakliai laikėsi savo ankstesnės pozicijos: Rusijos kariuomenė iš Lietuvos išvedama šalinant Sovietų Sąjungos 1940 metais prieš Lietuvą įvykdyto tarptautinės teisės pažeidimo (okupacijos) pasekmes, Rusija privalo atlyginti Lietuvai padarytą žalą.

Derybos įstrigo. Rusija pradėjo atvirai spausti ir bauginti. Rusijos Aukščiausiosios Tarybos užsienio reikalų ir išorinių ekonominių ryšių komitetas pareiškė, kad 1992 metų rugsėjo 8 dieną Maskvoje pasirašytas Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos grafikas negalioja, nes pagrindinis susitarimas liko nepasirašytas, pareikalavo stabdyti Rusijos kariuomenės išvedimą, kol bus pasirašytas pagrindinis susitarimas. Rusijos Federacijos Prezidentas Borisas Jelcinas 1992 metų spalio 29 dieną pasirašė įsaką, kuriuo laikinai pristabdė Rusijos kariuomenės išvedimą iš Pabaltijo valstybių, „kol bus sudarytos Rusijos ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybinės sutartys, kuriomis reglamentuojama Rusijos armijos išvedimo procedūra, tvarka, sąlygos, terminai ir numatomas kariškių bei jų šeimų socialinės apsaugos priemonės, griežtai laikantis tarptautinių teisės normų“. Po kelių dienų jis pakomentavo, kad Rusija atnaujins kariuomenės išvedimą, kai bus pasirašytos tarpvalstybinės sutartys, kuriose su Baltijos valstybėmis bus aptartas visas kompleksas klausimų. Laiške Vytautui Landsbergiui jis paragino Lietuvą greičiau pataisyti nepasirašytą pagrindinį susitarimą ir kitus susitarimus. Rusijos užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas 1993 metų kovo 15 dieną apkaltino Lietuvą, kad ji esą vengia pasirašyti susitarimus dėl kariuomenės išvedimo ir kariškių socialinių garantijų, tai neleidžia įgyvendinti pasirašyto kariuomenės išvedimo grafiko. Susitikime su Lietuvos Respublikos Prezidentu jis pareiškė, kad Seimo rinkimus laimėjus kitoms politinėms jėgoms Rusija laukia, kol bus suformuota nauja Lietuvos derybų delegacija, nes

ankstesnė delegacija buvo nesukalbama. Algirdas Brazauskas užtikrino, kad nauja delegacija bus baigta formuoti per dvi savaites. Rusijos ambasadorius Lietuvoje Nikolajus Obertyševas užsiminė, kad jeigu pagrindinis susitarimas ir kiti susitarimai nebus pasirašyti, Rusijos politika dėl kariuomenės išvedimo gali pasikeisti.

Tai buvo atviras grasinimas. Nors jis buvo skirtas daugiau Rusijos vidaus rinkai, nes kariuomenė vis dėlto buvo išvedama, nekreipti dėmesio į besikeičiančią ir vis griežtesnę Rusijos poziciją nebuvo negalima.

Seimo rinkimų antras turas dar labiau įtvirtino Lietuvos demokratinės darbo partijos vienvaldystę. Jų lyderis Algirdas Brazauskas 1993 metų vasario 14 dieną buvo išrinktas Respublikos Prezidentu. Pasklido žinia, kad derybų delegacija bus pakeista. Apie tai spaudoje viešai prabilo Gediminas Kirkilas ir Egidijus Bičkauskas. Derybų delegacijos vadovas Česlovas Stankevičius buvo apkaltintas, kad yra nesukalbamas, užsispyręs, per daug kategoriškas. Buvo atvirai sakoma, kad Rusijos delegacijai jis visiškai nepriimtinas, todėl jį ir visą derybų delegaciją reikia pakeisti. Tokie įtakingų Lietuvos politikų pareiškimai buvo labai netikėti, nes jie visiškai sutapo su Rusijos reikalavimais. Stebino tai, kad raginantiems pakeisti derybų delegacijos vadovą Č. Stankevičių buvo nė motais, jog būtent jo „nesukalbamumas“ lėmė, kad Rusija pradėjo kalbėtis su Lietuva kaip su užsienio valstybe, kad būtent jo „užsispyrimas“ leido į susitarimų projektus įrašyti Lietuvai labai svarbias nuostatas, su kuriomis Rusija sutiko parafuodama susitarimų projektus, o dabar siekia jų atsisakyti.

Žiniasklaidos pranešimai, kad Česlovo Stankevičiaus vadovaujama derybų delegacija netrukus bus pakeista, pasitvirtino. 1993 metų kovo 25 dieną ankstesnės sudėties delegacija nustojo egzistavusi, jos sudėtis buvo iš esmės pakeista.

Tuo metu rašytame dienoraštyje radau tokį įrašą:

„*1993 m. kovo 26 d.*

<...> Vakar, t. y. kovo 25 dieną, senoji delegacija nustojo egzistavusi. Išvakarėse paskambino Č. Stankevičius ir pranešė, kad rytoj, 10 val. delegacija kviečiama pas Respublikos Prezidentą. Delegacija susirinko anksčiau Juridiniame skyriuje. Iš spaudos žinojau, kad būsiu paskirtas į naują delegaciją. Anksčiau senoje delegacijoje buvome sutarę, kad vengsime įeiti į naują delegaciją, jeigu senoji delegacija bus paleista. Todėl aš tiesiai paklausiau, ar nereikėtų per susitikimą su Respublikos Prezidentu pasiūlyti išlaikyti senosios delegacijos politinį branduolį. Niekas neprieštaravo, tik Č. Stankevičius suabejojo, ar reikia kalbėti apie jo asmenį, nes Respublikos Prezidentas gali tai suprasti kaip asmeninį interesą. <...>“

LXIII

Susitikimas su Respublikos Prezidentu Algirdu Brazausku paliko sunkų ir net slogų įspūdį. Išsaugojau pokalbio stenogramą. Jos neturėtume, jeigu vienas iš delegacijos narių nebūtų įrašęs pokalbio į portatyvinį magnetofoną. Vėliau įrašas buvo iššifruotas ir išspausdintas, tekstą pasirašė derybų delegacijos vadovas Česlovas Stankevičius, vadinasi, stenograma autentiška. Ji pokalbio turinį ir atmosferą atspindės geriau negu mano senstanti atmintis. Buvo kilusi mintis pataisyti stenogramos kalbą ir stilių, bet jos atsisakiau, pabijojau, kad gali atsirasti netikslumų, galiu iškreipti kalbėjusių mintis. Ją pateikiu tokią, kokia ji yra. Stenograma netrumpa, joje daug kalbos, stiliaus ir net minčių bei logikos „nešvarumų", todėl skaitant prireiks kantrybės. Raminu save, kad svarbiausias dalykas yra jos turinys, o jis, mano galva, įdomus. Tekstas gana ilgas. Kad skaitytojas, atsivertęs knygą būtent šioje vietoje, nepagalvotų, kad jog jos autorius yra visiškai neraštingas, visą stenogramos tekstą rašau kursyvu.

„VALSTYBINĖS DERYBŲ SU RUSIJA DELEGACIJOS SUSITIKIMAS SU RESPUBLIKOS PREZIDENTU ALGIRDU BRAZAUSKU 1993 KOVO 25 D.

STENOGRAMA

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Taip, tai pas mus delegacija... ponas Šerkšnys yra, Butkevičius išvažiavęs, Jarašiūnas yra, ponas Jarmolenko yra, Katkaus nėra (Č. STANKEVIČIUS: Išvykęs, nepavyko surasti), Navickas čia, Nazelskis čia, Sinkevičius... taip, matau, yra, Romualdas Ozolas – čia, Saulius Pečeliūnas – čia, Stasys Stačiokas – čia, Vilenas Vadapalas... (Č. STANKEVIČIUS: Išvykęs užsienin), tiesa, jis stažuojasi, Adolfas Venckus... (Č. STANKEVIČIUS: Taip pat užsienyje). Aišku. Kodėl aš pakviečiau šiandien ponus delegacijos narius? Pirmiausia norėjau informuoti: yra vakar apsvarstyta ir dar anksčiau Seimo užsienio reikalų komitetas keletą kartų svarstė mano su p. Gyliu pasiūlytą naują delegaciją, naujos delegacijos sudėtį. Aišku, aš visiškai sutinku su tuo, ką parašė ponas Stankevičius savo kovo 17 dienos rašte, kurį aš gavau... Nežinau, ar čia visos delegacijos vardu buvo apsvarstytas klausimas, ar tik taip sau... (Č. STANKEVIČIUS: Taip, visos delegacijos, vienuolikos narių.) Vienuolikos? Tai labai gerai... taigi, visos delegacijos raštą... Na, kai kuriuos priekaištus, prisipažinsiu, aš priimu, todėl, kad valdžių pasikeitimo laikotarpis pas mus užtruko labai ilgai... dar viena vyriausybė nepradėjo rimtai veikti, vėl prezidento rinkimai, vėl pagal Konstituciją vyriausybės formalus pasikeitimas... ir ne tik formalus, dalinai pasikeičiant personalinę sudėtį vyksta, jau įvyko, liko paskutinis žingsnis – aprobuoti ar neaprobuoti vyriausybės programą ir jai priimti priesaiką... Tikiuosi, kad tai jau kitą savaitę turėtų įvykti ... arba – arba. Na, delegacija dirba... Aš galiu kalbėti tik apie delegaciją, kuri buvo suformuota rugpjūčio mėnesio 10 dieną, kadangi jūs veikėte pagal pono Abišalos

potvarkį Nr. 796p, kurį aš išnagrinėjau, kitokio man niekas neperdavė... žinoma, tas darbas vyko ir anksčiau. Buvo tos delegacijos gal šiek tiek kitokia sudėtis, ji keitėsi, bet jos pagrindiniai vadovai visą laiką buvo... ir atliko labai sudėtingą darbą. Aš manau, kad kariuomenės išvedimo tvarkaraščio sudarymas ir dviejų ministrų pasirašymas to dokumento – labai didelis žingsnis į priekį. Labai daug buvo padaryta, padėta pastangų, laikytasi pagrindinių mūsų valstybės principų. Tai yra labai ir labai didelis indėlis ir aš, kiek galiu, dėkoju mūsų delegacijos nariams už šitą darbą. Tai buvo sudėtingas laikotarpis, pirmieji Lietuvos nepriklausomybės žingsniai – audringi, triukšmingi, reikalaujantys didelio atkaklumo, daugelio susitikimų. Juo labiau kad ir Rusijos vadovybė dar nuo Tarybų Sąjungos vadovybės, taip sakytume, keitėsi ir teko turėti kontaktus dar su Tarybų Sąjungos įvairaus rango vadovais, paskui – su Rusijos vadovais. Aišku, kad nuo rugsėjo mėnesio, kada buvo paskutinis kontaktas ir pono Landsbergio kelionė, kada liko nepasirašytas susitarimas dėl Rusijos kariuomenės išvedimo... dabar, taip sakant, kai kurie aukšto rango veikėjai bando naudotis tuo faktu, kad buvo nepasirašytas tas susitarimas. Na, bet aš nemanau, kad tai... Mes vis vien laikysimės tos linijos tvirtai ir ateityje. Nors, kaip jūs matot, jeigu pas mus įvyko valdžių pasikeitimas per tą laiką, tai Rusijoje buvo įvykiai dar audringesni, netgi su sunkiom, sakyčiau, liekamom deformacijom politikoj: Jelcino, kaip prezidento statuso klausimas, vykdomosios valdžios pasikeitimai, nestabilumas vykdomojoj valdžioj nedavė galimybių nuosekliai vykdyti tą visą derybų procesą. Žinoma, kai kurios mūsų organizacijos – čia irgi valdžių pasikeitimo pas mus klausimas, aš suprantu, – nevisiškai laikėsi to, kas šiame pono Abišalos potvarkyje pavesta, kad jos turi derinti savo veiksmus su delegacija. Aš manau, kad taip ir buvo ir tik kai kas šito nedarė. Matyt, kad delegacija ateityje turėtų turėti savo tvirtesnius nuostatus, gal patvirtintus Vyriausybės, dėl veiklos, atsakomybės, atsiskaitomumo prieš atitinkamas valdžios institucijas. Turėtų būti pastovus atsiskaitomumas. Aš nežinau, kaip buvo daroma, – labai toli buvau nuo to, – ar tai buvo daroma, ar Vyriausybėje buvo atsiskaitoma? Seime, man atrodo – nelabai. Aš įsivaizduoju, tokia delegacija turi būtinai atsiskaityti prieš valdžios institucijas. Aš tiesiai atvirai pasakysiu – kai kas iš jūsų, aišku, nėra patenkinti, kad mes tą delegaciją keičiame. Bet reikia suprasti – valdžia irgi keičiasi, keičiasi mūsų valstybės vadovybė, valdžios institucijos, atitinkamai keičiasi ir šita delegacija, jos sudėtis. Mes pasiūlėme naują sudėtį, nors čia perimamumas yra labai nemažas. Aš vakar gavau Kazio Bobelio oficialų Užsienio reikalų komiteto sprendimą – jis mano rankose. Delegaciją sudaro Seimo narys Bulovas iš Kauno, Jaskelevičius, irgi žinomas, Katuoka – juristas, Kozyrovičius – būsimasis pasiuntinys Rusijoje, Vytas Navickas, Nazelskis... perimamumas yra... Preidys – būsimasis valstybės banko pirmininko pavaduotojas, bankininkas mums būtinai reikalingas, Rumskas – prekybos ir pramonės ministro pavaduotojas, Sinkevičius – irgi perimamumas yra... ir Nikolajus Medvedevas. Delegacijos vadovu siūloma Bulovo kandidatūra. (Suskamba telefonas). Alio! Galima, jeigu

vyrai neprieštarauja. Iš „Panoramos“ atėjo... neprieštaraujate? Kaip, ponas Stankevičiau? (Č. STANKEVIČIUS: Prezidento valia.) Ką čia valia, aš nieko nenoriu daryti... Visi labai susiinteresavę... Aš manau, kad galima... Tai tegul užeina. Dabar, jeigu galima, aš pabaigčiau savo dalį, paskui jūs pasakytumėte savo. Tai dar dėl šito rašto. Tam tikri priekaištai čia padaryti... Aš savikritiškai juos priimu. Tame laikotarpyje mums buvo sunkoka darbą tęsti. Ir užsienio reikalų ministerijoje geroki pakitimai buvo, ir Vyriausybės vadovas pasikeitė. Šita komisija buvo paskirta Vyriausybės potvarkiu, be jokio derinimo Aukščiausiojoje Taryboje procedūros. Mes čia dabar pasitarėme ir nutarėme, kad reikėtų tą klausimą plačiau Seimo komitetui apsvarstyti. Aš nemanau, kad Seime reikėtų svarstyti. Tai nėra konstitucinis teisinis institutas ir aš manau tą naują delegaciją patvirtinti jau dekretu todėl, kad įeina atstovai organizacijų, kurios nėra Vyriausybės kompetencijoje, todėl reikėtų šitaip padaryti. Dabar dėl to susirūpinimo, kuris čia yra išdėstytas dėl Surguto. Na ką gi, aš tiesiai atvirai pasakysiu, aš čia nemačiau jokio pavojaus. Todėl, kad tai buvo grynai žvalgybinio pobūdžio kelionė. Ji buvo premjero suderinta su manim. Mes nutarėme vis tik pasiųsti... Kvietė premjerą, mes nutarėme, kad jis nevažiuotų į šitą susitikimą, į tą derinimą, kad čia nereikalingas toks lygis, todėl pasiūlėme nuvažiuoti Sinevičiui. Jokie susitarimai nepasirašyti. Šiandien aš gavau informaciją, kad jie balandžio pirmą ar kurią dieną kviečia Maskvoje taip vadinamą dvylikos valstybių pasitarimą šito OPEK'o sudarymo klausimu. Mes, aišku, nedalyvausime tame pasitarime. Tokiu būdu ta informacija, kuri buvo labai išpūsta korespondentų ir žurnalistų, išgarsinta, sukeltas labai didelis triukšmas, iš tikrųjų neturi juridinio ar faktinio pagrindo. Aš taip net neformuluočiau. Žinoma, mums kaip valstybei iškyla tam tikros problemos dėl kuro apsirūpinimo, bet vis tiek mes jas turėsime spręsti, galbūt aktyviau ieškodami alternatyvų. Tai gal paskatins Vyriausybę... Šitokių alternatyvų nebuvimas buvo viena iš priežasčių, dėl ko Ašmantui nebuvo pasiūlyta toliau būti ministru. Todėl, kad labai neoperatyviai šitie klausimai buvo svarstomi ir nepriimami sprendimai. Turėjo būti žymiai operatyvesnis šitas darbas. Tokių alternatyvų turėjo būti ieškoma. Dabar Rusijoj situacija darosi kritiška dėl apsirūpinimo kuru... jų pačių organizacijų kuru, todėl, kad gavyba katastrofiškai mažėja ir mes, aišku, ieškosime, kitokių būdų... galbūt gauti iš Rusijos naftą ir dujas koncesijos pagrindu, imant kreditus, įsigyjant versloves, arba tiesioginiu, taip sakant, dvišaliu susitarimu su atitinkamomis organizacijomis, nepainiojant čia visiškai politikos į tą reikalą, o remiantis grynai komerciniais ekonominiais pagrindais, sudarant atitinkamus susitarimus. Aišku, kad per oficialius kanalus ar kokiais nors pažadais nieko ten nelaimėsi. Tai dabar aišku kaip dieną, nes Rusija kitais metais gaus apie 270 milijonų tonų naftos, t. y. taps importuojančia valstybe, ir jokie čia tie OPEK'ai nieko nepadės, todėl, kad jų pagrindinis tikslas vis tik yra sukaupti lėšas ir surasti investitorius tų verslovių reanimacijai. Pirmiausia, reanimacijai tų verslovių, kurios dabar yra apleistos, arba kokiu kitu būdu yra palaidotos, daugiausia dėl žmonių, dėl

buitinių sąlygų nebuvimo ir panašiai, ir panašiai. Todėl, kalbėdamas su jumis, aš norėčiau, kad jūs žinotumėt mano poziciją, mano ir Vyriausybės, kadangi ji yra ta pati, nes mes tariamės, konsultuojamės šituo klausimu ir tarp mūsų nėra jokių nesusipratimų ir jokių nuomonių skirtumo. Todėl, kad mes žiūrime grynai praktinės pusės, prisilaikant, žinoma, mūsų politinių principų ir mūsų valstybės principų ir jokios suvereniteto dalies neatiduodant niekam – ar tai būtų rusai, ar vokiečiai, ar anglai, galų gale, suverenitetas yra mums vienodai brangus. Aš vienodai tai vertinu, iš visų pusių – iš kur bebūtų šitas dalykas. Ypatingai tokiame laikotarpyje, kada mes tvirtinam valstybę, kad mes dar kaip reikiant neatsistojome ant tvirtų bėgių savo gyvenime, kada dar properšų tarp tų bėgių yra, kas visiškai nepageidautina, bet matyt, kol kas dar nelabai išvengiama. Tai tokia būtų mano pozicija. Ir, aišku, mes ieškosime visai kitų metodų įsigyti šitos naftos ir užsitikrinti gauti nors minimumą visų rūšių organinio kuro. Ir atominio taip pat, nes čia irgi labi rimtas klausimas dėl atominio kuro. Tai tokia būtų mano nedidelė įžangėlė. Aš tikiuosi, gal jūs ką nors...

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Aš tikiuosi, kad mūsų dokumente nebuvo galima įžvelgti priekaištų. Mes išreiškėme tik tam tikrus apgailestavimus, kad ilgą laiką delegacijos patirtimi buvo per mažai naudojamasi. Ir... tas netikrumas atsirado... Mes esame susirūpinę, kad tai buvo nenaudinga Lietuvos Respublikai. Taip pat mums nepavyko pasiekti, kad būtų svarstomos ankstesnės, mūsų labai aiškiai suformuluotos politinės ir teisinės nuostatos. Na, bet visa tai yra praeityje. Aš dar norėčiau pasakyti, kad, be pačių delegacijos narių, delegaciją sudaro žymiai daugiau žmonių – ekspertai, ekspertų grupės. Mes vadovavomės ir dirbome tokia struktūra, kai delegacijos nariai vadovavo ekspertų grupėms, kuriose buvo nagrinėjami specialūs klausimai ir remiamasi daugelio žmonių kompetentingomis ir visiškai išnagrinėtomis nuostatomis. Vėliau jos buvo išreiškiamos per derybinius susitikimus. Delegacijos nariams vadovaujant ekspertų grupėms ir dalyvaujant ekspertų grupių darbe pavyko išlaikyti vieningą politiką. Ekspertų darbas vyko ta pačia politine kryptimi, laikantis tų pačių nuostatų, kaip ir delegacijos, kai vėliau vyko generaliniai delegacijų susitikimai. Nežinau, kokia dabar bus struktūra ir kokia bus metodika, bet yra nerealu sutelkti specialiąją kompetenciją pačioje delegacijoje. Aš džiaugiuosi ir čia, Jūsų akivaizdoje, noriu išreikšti padėką ir ypatingai aukštą mūsų delegacijos narių suvokimą, specialiąją kompetenciją, ypač mūsų teisininkų – pono Stačioko, pono Sinkevičiaus, pono Vadapalo. Savo darbą mes dirbome kolegialiai ir, man atrodo, kad tai buvo pakankamai efektyvi metodika. Mes turėjome reglamentą. Mes priimdavome sprendimus kolegialiai. Mes parengdavome sprendimus, derindavome juos su valstybės vadovais, bet derybų darbą mes supratome ne taip, kaip man atrodo, jis dabar, kai formuojama nauja delegacija, yra suprantamas, kad delegacija – tai yra tik atstovavimas, politinis dalyvavimas, partinis buvimas ir kiti dalykai. Mes supratome tai kaip valstybės darbą, kuris dirbamas daugiausia namuose, prie stalo, be žurnalistų, be radijo. Aš esu

dėkingas delegacijos nariams už tas begales laisvalaikio valandų, šeštadienių, sekmadienių, vakarų, naktų, kurias jie paskyrė darbui, kad Lietuva visada turėtų parengusi alternatyvas... Delegacijos narių ir ekspertų darbo dėka Lietuvos delegacija buvo aktyvi. Mes teikėme alternatyvius projektus, nes Rusijos projektai turėjo aiškią kryptį, aiškius politinius tikslus, ir, kokia bebūtų sutartis, tie politiniai tikslai visada būdavo įžvelgiami. Mes kurdavome alternatyvas, kad Lietuvos teisės ir teisėti interesai būtų apginti. Mums kelia susirūpinimą, kad formuojant delegaciją atsisakoma pasinaudoti perimamumu, patirtimi ir kad pagrindiniai derybininkai nedalyvaus tolimesniame darbe. Tai vargu ar naudinga Lietuvai, kuri yra ne tokia... ne tiek daug tų pajėgų yra, kad būtų galima jas išblaškyti. Būtų gerai, kad kiek galint daugiau žmonių būtų panaudota. Nesuklysti yra labai sunku, arba, ko nors nežinant, galima sudaryti prielaidas, kad Rusija tuo pasinaudos. Pasinaudodama tuo grąžins mus į derybų pradžią ir bus prarasta tai, ką mes daugelyje sričių buvome pasiekę, įtikinę rusus, kai jie aiškiai žinojo mūsų poziciją... Dabar gali būti tuo pasinaudota. Tai kelia mums didelį susirūpinimą. Kitas dalykas, kuris kelia susirūpinimą, tai mažėjantis derybų koordinavimas. Viena iš delegacijos funkcijų buvo – peržiūrėti ir aprobuoti, prižiūrėti, jeigu taip galima išsireikšti, tas derybas, kurias vykdė ne pati delegacija, kai preliminariai derėjosi ministerijų arba Vyriausybės atstovai. Dabar vis daugiau derybų perduodama į Vyriausybės, tiksliau, ministerijų darbuotojų rankas, nuleidžiama į žemesnį rangą, žemesnį lygį, ir mes matome, kad pagrindinės nuostatos arba pagrindinių sutarčių turinys yra blogai suprantamos, blogai interpretuojamos ir žemesnio rango sutartys keičia ar koreguoja ankstesnius susitarimus, ne Lietuvos naudai. Pasinaudoju proga, jums, gerbiamas Prezidente, tai pasakyti. Delegacija buvo suformuota ne rugpjūčio mėnesį. Dabartinės sudėties delegacija buvo patvirtinta rugpjūčio mėnesį, papildžius ją kai kuriais nariais, tapus premjeru ministru ponui Abišalai, kuris iki tol buvo derybų delegacijos koordinatorius. Tačiau visa delegacija, išskyrus poną Abišalą, iš tikrųjų liko ta pati, papildžius kai kuriais naujais nariais. Taigi šios delegacijos bendro kolegialaus darbo patirtis yra daugiau negu metai, o kai kurių narių – nuo pat 1990 metų, nuo derybų su Sovietų Sąjunga. Gal iš tikrųjų tai yra menkos reikšmės patirtis dabarties laikotarpiui, bet kai kas joje gali būti naudinga. Būtų gaila, jeigu ja būtų nepasinaudota. Mes laikėme svarbiausiu savo uždaviniu – ginti Lietuvos teises. Kurios buvo pažeistos okupacija, prievartiniu Lietuvos inkorporavimu. Mes labai norėtume tikėti, kad tų nuostatų bus laikomasi, jų nebus atsisakoma, ir ypač – kad ir toliau bus vadovaujamasi tarptautine teise, kuri buvo tvirtas ir galbūt vienintelis pagrindas mūsų sėkmių, kurias mes pasiekėme, apgindami Lietuvos teises ir pasiekdami kariuomenės išvedimo. Per šias derybas dėl kariuomenės išvedimo Rusija mėgino pasiekti, kad kariuomenės išvedimas yra sutarties dalykas. Lietuvos delegacija aiškiai teigė ir jai pavyko pasiekti, kad Rusija suprato ir pripažino, jog kariuomenės išvedimas nėra sutarties dalykas, kad jis atsiranda iš Rusijos pareigos pašalinti tarptautinės

teisės pažeidimą, iš Rusijos tarptautinių įsipareigojimų – kaip Jungtinių Tautų, kitų tarptautinių organizacijų narės, kaip civilizuotos valstybės ir TSRS teisių ir pareigų tęsėjos. Aš tą norėčiau ypač pabrėžti. Na, žinoma, ne jums, pone Prezidente, bet norėdamas, kad tai būtų perduota naujai delegacijai kaip svarbus dalykas. Jūs turbūt vėliau su ja kalbėsitės. Norėčiau, kad kai kurie svarbūs momentai būtų niekada nepamiršti. Nors praktinėj išraiškoj, straipsniuose būdavo formuluojami konkretesni, smulkesni dalykai, mes visada stengdavomės nepamiršti pagrindinių principinių dalykų, kad jie sutartyse atsispindėtų. Delegacijos keitimas – mes esame šį dalyką ne kartą svarstę – manome, buvo nenaudingas, nes juo parodome, kad atsisakome perimamumo ir tęstinumo – tai rodo delegacijos sudėtis, nes derybininkai, kurie buvo labai aktyvūs ir kompetentingi, nepatenka į naują delegaciją nariais... nežinau, kaip bus su ekspertais. Mes jautėme ir mums aiškiai buvo parodyta, kad Rusija diktuoja kai kuriuos reikalavimus, daro spaudimą, kad keičia savo pozicijas ir reikalauja, kad ir Lietuva pakeistų pozicijas. Tos delegacijos keitimas, jos griovimas, aš manau, dabar išprovokavo didesnį Rusijos spaudimą. Ji turi kai kurių iliuzijų. Tai sudarys sunkumų naujajai delegacijai. Jai sunkiau bus šioje situacijoje laikytis tų pačių pozicijų. Labai gaila, kad taip įvyko. Tačiau aš turiu vilties, kad bus laikomasi tų dalykų, kurie buvo pasiekti. Savo ruožtu aš noriai ir sąžiningai perduosiu visa tai, ką aš žinau, visas sutartis, taip pat kitą medžiagą. Tačiau yra dalykų, kurių negalima perduoti vien žodžiais, kas yra patirties dalykas. Perduosiu geranoriškai viską, ką galima perduoti žodžiu ir dokumentais. Po to, žinoma, nauja delegacija perims visą atsakomybę. Jai dabar tenka ta atsakomybė už tai, jeigu ji nepakankamai principingai gins Lietuvos interesus. Aš dar norėčiau baigdamas pabrėžti, kad ne tik aš, bet ir visa delegacija teikia ypatingą reikšmę žalos atlyginimo klausimui, nes Rusijos pretenzijos didėja, Rusija mėgina reikšti pretenzijas į okupacijos metu ir tikslais sukurtą turtą Lietuvoje. Būtų gerai, kad Rusijai nepavyktų pasiekti, jog Lietuvos delegacija svarstytų tokias pretenzijas kaip derybų objektą, nes tai nėra derybų objektas. Jeigu kas ir turi turtinių prievolių, tai tik Rusija Lietuvai. Nieko teisėto Rusija Lietuvoje negali turėti. Su kariuomenės išvedimu siejama daug naujų reikalavimų, kurie dar pernai metais mūsų delegacijos buvo argumentuotai atmesti. Tas nuostatas ir informaciją mes buvome išdėstę savo pranešimuose. Dabar bus siekiama pradėti derybas iš naujo, t. y. nubraukti tai, kas, nors ir nebuvo pasirašyta, bet buvo aiškiai suderėta rugsėjo 8 dieną. Aš dar noriu pastebėti, kad man, kaip Lietuvos delegacijos vadovui, būnant Šiaurės Atlanto Asamblėjoje, paskutinėje sesijoje Briugėje, Belgijoje... Asamblėja plenariniame posėdyje specialiu dokumentu patvirtino, kad rugsėjo mėnesį yra suderėti, bet dar nepasirašyti kiti susitarimai, kad Rusija juos turi pasirašyti. Dėl to yra priimta speciali rezoliucija. Mes ten, Briugėje, tiesiog derėjomės su Rusijos atstovais. Jie sutiko su ta rezoliucija ir šitą taip pat reikėtų turėti omenyje, nes Rusija dabar stengiasi viską revizuoti. Būtų labai gaila, jeigu jai pavyktų tai pasiekti pasinaudojant Lietuvos delegacijos pakeitimu. Ir pabaigai aš

noriu pasakyti, jog mes supratome, kad delegacija yra atsakinga ne tiek prieš vyriausybę, kiek prieš tautą, kad ji vykdo tautos valią principiniais gyvybiškais klausimais – tai žalos atlyginimo, okupacinės kariuomenės išvedimo, visiškos neprikla usomybės klausimais. Mes laikėmės viešumo principo, nes jeigu valdžia yra atsakinga ir atskaitinga prieš tautą, tai tauta turi teisę gauti informaciją, dėl ko deramasi, kokių laikomasi nuostatų. Todėl mes skelbėme tam skirtus pranešimus, kiek buvo galima skelbti, išlaikant diplomatinio korektiškumo reikalavimus. Mūsų metodas buvo toks. Aš dėkoju, pone Prezidente, kad jūs leidote pasisakyti, ir už jūsų išreikštą padėką Lietuvos Respublikos vardu. Aš noriu prie jos prisijungti asmeniškai, perduodamas tą padėką delegacijos nariams.

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. <...> pradžioj nėra įrašo <...> komisijos parengti politiniams, ekonominiams ir kitiems klausimams. Vienu iš tokių svarbiausių delegacijos branduolio ir ypač Česlovo Stankevičiaus nuopelnu laikyčiau Lietuvos–Rusijos sutartį, kurios faktiškai neturi nei Latvija, nei Estija, kurioje būtų numatyta pakankamai daug normų. Faktiškai Rusija pripažino Lietuvos aneksiją, buvo numatytas didžiausio ekonominio palankumo režimas ir kiti dalykai. Antrasis kompleksas sutarčių, kurios buvo parengtos ir prie kurių buvo labai daug dirbta, – tai tos karinės sutartys. Jos buvo paruoštos iš viso šešios, plius – grafikas. Iš tų šešių dvi buvo pasirašytos, kaip žinote. Kitos buvo nepasirašytos dėl įvairių priežasčių. Jos jau buvo išsakytos iš Rusijos pusės. Rusijos delegacijos vadovo pono Isakovo buvo išsakyta viena iš priežasčių – tai mūsų reikalavimas atlyginti žalą. Antroji rimta priežastis – Rusijos reikalavimas legalizuoti okupacinės kariuomenės buvimą, įteisinti statusą. Norėčiau jums perduoti, kad tai yra tie reikalavimai, kurie, kaip aš suprantu, ir dabar bus keliami. Kiti dalykai, pavyzdžiui, socialinės garantijos, statybos ir t. t. Iš mūsų pusės buvo padaryta pakankami daug nuolaidų ir mus tiesiog stebina, kodėl Rusija tų sutarčių nepasirašė. Buvo ruošiamos ir kitos sutartys. Kaip tik ponas Navickas dalyvavo ruošiant dalį ekonominių sutarčių, kad įteisintų taloną ir litą, kad nebūtų konflikto tarp Lietuvos ir Rusijos juos įvedant. Buvo ruoštos ir laisvos prekybos sutartys, kurios, kaip jūs žinote, buvo nepasirašytos dėl to, kad Rusija reikalavo visiškai uždrausti reeksportą ir kad Lietuva atsiskaitytų už bet kokį (?)... Kaip matote, reikalavimai tie patys. Taip pat buvo ruošta daug kitų sutarčių. Pavyzdžiui, Rusijai keliant socialinius kariškių reikalus ir atsiuntus projektą, kuris buvo nekonkretus ir Lietuvai nepalankus, mes paruošėme – čia irgi pono Stankevičiaus didžiausias nuopelnas – projektą, kuris atitinka tarptautinės teisės normas ir kuris buvo konkretizuotas dėl Lietuvoje pasiliekančių asmenų – buvusių Rusijos kariškių pensininkų. Tas projektas yra nusiųstas Rusijai, bet atsakymo negauta. Kita didelė sutarčių grupė – tai išvedamos iš Vokietijos [kariuomenės – šifr. pastaba*] karinio tranzito sutartis. Ši sutartis ekspertų lygiu parafuota. Kaip tik man teko dalyvauti gruodžio mėnesį parafuojant tą sutartį. Ekspertų nuspręsta perduoti ją delegacijoms. Deja, delegacijoms nepavyko susitikti. Mes po to grįžę delegacijoje apsvarstėme ir delegacija nusiuntė*

ponui Isakovui laišką, kuriame siūlomi keletas pakeitimų. (Č. STANKEVIČIUS: Delegacijos tiesiog negalėjo susitikti, nes Lietuvoje buvo paskelbta, kad formuojama nauja delegacija. Mes negalėjome užbaigti tos sutarties.) Iš pat pradžių Rusija norėjo derėtis ir dėl karinio tranzito į Kaliningrado sritį, tačiau mes tai vertiname kaip karinį bendradarbiavimą su Rusija ir kad tai yra žymiai sudėtingesnis klausimas, o šiuo metu bandėme padėti Rusijai išspręsti iš Vokietijos išvedamos kariuomenės klausimus, kurie yra platesniame tarptautiniame kontekste, kuriais yra suinteresuota ir Vokietija, ir Rusija. Taip pat buvo paruošta ir nusiųsta Rusijos pusei pakankamai daug kitų sutarčių, tarp jų grynai ekonominių, kaip žuvininkystės, standartizacijos – jų parengimas ėjo per delegaciją. Dar buvo, pavyzdžiui, laidojimo vietų apsaugos sutartis iš mūsų pusės... Čia, pradžioj, buvo Rusijos iniciatyva. Mes pridėjome mūsų žmonių laidojimo vietų apsaugą. Tad sutarčių paketas yra pakankamai didelis, įdirbis pakankamas, galima būtų toliau dirbti. Po to, kai aš buvau atleistas iš Užsienio reikalų ministerijos, aš tą medžiagą perdaviau ponui Stankevičiui. Kiek aš galėsiu, irgi prisidėsiu perduodant žinias ir patirtį naujai delegacijai. Tuo turbūt savo bendradarbiavimą su valstybinėmis struktūromis ir užbaigsiu.

ROMUALDAS OZOLAS. Jeigu galima, porą žodžių aš norėčiau irgi pasakyti. (Č. STANKEVIČIUS: Aš norėčiau prieš tai pasakyti, kad ponas Ozolas vadovavo vienai iš sunkiausių Lietuvos–Rusijos santykių sričių – dėl žalos, kuri buvo padaryta okupacija ir inkorporavimu. Tas darbas yra didžiulis, labai daug padėta ekspertų pastangų. Jis yra nebaigtas. Reikia dar daug jėgų, reikia lėšų, padėti... Bet labai gaila, kad pono Ozolo paslaugos taip pat tapo nereikalingos, o darbas liko neužbaigtas.) Aš manau, kad darbas, kuris yra padarytas, – tai visų pirma ekspertų darbas, ir, ko gero, galime viltis ir net prašyti, kad jis būtų tęsiamas. Jį iš tiesų reikėtų užbaigti visiškai iki galo, nes tai nėra koks nors laisvos valios pareiškimas. Tai istorijos imperatyvas mums. Ir šitoj vietoj aš ne tiek kaip tos ekspertų grupės vadovas, kaip delegacijos narys, bet kaip politikas norėčiau apskritai pasakyti, kad mes neturime pasirinkimo. Ir kas man dabar neleidžia gyventi žiūrint į šitą delegacijų kaitą ir jos kontekste dar vykstantį nuostatų kitimą, yra tai, kad, atrodo, galime daryti išvadą, jog norom nenorom pasikeis mūsų valstybės santykis derybų koncepcijoje su mūsų partneriu. Yra vienas pagrindas jau šiandien teigti, kad mes pradedame vykdyti arba norėtume vykdyti nedalyvavimo Tarybų sąjungoje politiką, o ne okupacijos padarinių panaikinimo politiką, kaip kad buvo daroma iki šiol. Jeigu šitaip atsitiktų, – neduok Dieve mums visiems šitų pasekmių. Visų pirma mes netektume tarptautinės bendrijos paramos – tos paramos, su kuria Lietuvos nepriklausomybės atstatymo galimybė buvo išsaugota nuo keturiasdešimtųjų metų. Tos paramos, kuri buvo parodyta, kad ir labai saikingai, bet vis dėlto pakankamai ryžtingai po pučo. Būtent šituo pagrindu mums buvo rodoma parama, t. y. pripažįstant mūsų buvimą. Ir dabar, kada bandoma... na, tarkim, Druskininkų sanatorijos atveju pripažinti šitą nuosavybę kaip Baltarusijos

nuosavybę – tai yra žiauri klaida. Buvo galima padovanoti tam tikras dovanas, irgi išsiderant iš kitos pusės... taip sakant – laisvo susitarimo pagrindu, bet jokiu būdu nepripažįstant TSRS pretenzijų ir toms valstybėms, buvusioms iki 1990 arba kitų metų jos sudėtyje tokiu pačiu statusu, kuris buvo taikomas kitiems, o ne Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Mes čia susilyginome iš karto. Lygiai tų pačią koncepciją mes perėmėme, kai kada kalbame apie bendras gamyklas, t. y. pereiname prie jų traktavimo ne kaip okupantų pastatyto, sukurto turto, kuris besąlygiškai turi priklausyti tai valstybei, kurioje buvo pastatytas, tik toliau vedant visokius ten reikalus ir derybas – kai tai galėtų būti įvertinta... bet nuostatos keisti negalima be specialaus nutarimo, be specialaus valstybinio šios nuostatos įteisinimo. Lygiai taip pat negalima atsisakyti 1940 metais sunaikinto mūsų armijos turto, taip pat ir penkiasdešimties metų padarytų nuostolių žmonėms, turtui, gamtai ir kitų. Kaip visa tai reikia išimti iš ten – kitas klausimas. Mes irgi kėlėm tai, kad, galbūt, jeigu jie neturi pinigų, prašom, galite natūra kokia nors tenai duoti, bet neprieidavo iki šito. Delegacijos nepriimtinumas jiems iškilo visu kategoriškumu būtent tada, kai mes priartėdavome prie žalos atlyginimo. (Č. STANKEVIČIUS: Ir sutiko jau svarstyti šitą klausimą, nes negalėjo nesutikti. Tada buvo keičiama delegacija ir rusams pasisekė...) Du dalykai yra – armija ir žala – kurie yra, taip sakant, besąlygiškai paskutiniai okupacijos reliktai ir jų panaikinimas yra besąlygiškas reikalas. Armijos išvedimo, kad ir kaip norėta, nepavyko išvengti, bet žalos – jau spiriasi kaip ožys... Ir aš matau, kad naujos delegacijos sunkumai bus susiję ne tik su tuo, kad bus didelis pasipriešinimas, bet ir su tuo, kaip šita problema bus pačios delegacijos traktuojama. Tai, kad dažnai neįžvelgiama tų sunkumų, kurie iškyla mums darant bandymus nustatyti su Rusija kontaktus šiandien, nėra kokie nors atsitiktiniai dalykai. Todėl aš irgi nuolat šneku apie tai ir spaudoje, viešai keldamas nepasitenkinimą. Man būtų žymiai maloniau to nepasitenkinimo nekelti, jeigu viskas vyktų taip, kaip turi vykti, kaip privalo vykti. Bet jeigu žmonės nesuvokia, tai, vadinasi, aiškinimas turi vykti arba sėdint prie stalo – šitas nevyksta ir šituo delegacijos reorganizavimu nubraukiama – arba tąsyk viešai. Tai, taip sakant, irgi yra ne mano pasirenkama pozicija, tai irgi man įsakymas iš to, kame aš gyvenu ir kaip aš gyvenu. Tai štai šitas rūpestis yra tikrai didžiulis ir aš negalėsiu nedalyvauti tokiu būdu, kokiu aš toliau būsiu šitoje situacijoje – delegacijos narys, ar ne delegacijos narys – aš laikau, kad čia jau ginčai išspręsti, dekretas yra, ar nutarimas yra ir mes priimame ir svarstome faktą, bet perspektyva prieš mus visus veriasi bendra, ir aš privalau pasakyti taip pat, kaip aš, taip sakant, savo pilietinės pozicijos laikysiuosi.

SAULIUS PEČELIŪNAS. Aš norėčiau porą žodžių... Pirmiausia, prisijungdamas prie pono Česlovo Stankevičiaus padėkų, norėčiau savo ruožtu pasakyti tai, ką ponas Romualdas Ozolas ir ponas Gediminas Šerkšnys, – kadangi buvau vienas iš grupių vadovų, – padėkoti jos nariams ir pasidžiaugti, kad vis dėlto mūsų grupės darbo vaisius pavyko pasirašyti. Jie jau tapo valstybiniais susitarimais. Būtent tos

sutartys, kurios buvo pasirašytos rugsėjo 8 dieną, buvo mūsų grupės konkretus darbo baras, jeigu taip galima įvardinti. Aišku, tai nebuvo tiktai derybų delegacijos narių nuopelnas, bet ir visos tos grupės žmonių, kurie iš įvairių institucijų dalyvavo ekspertų grupėse ir kiekvieną žodį, kiekvieną nuostatą derino, žiūrėjo... tai tikrai buvo kruopštus ir labai nelengvas darbas. (R. OZOLAS: Jeigu Prezidento būtų akceptuojama tai, kas yra jau nuveikta gatavais pavidalais... ponas Nazelskis yra tokį tyrimą padaręs apie armijos sunaikinimą – jį reikia išleisti knyga, nedelsiant paskelbti, kad žmonės žinotų. Aš čia jau ne apie padėką šneku – tiesiog neapibūdinami dalykai...) Taip, be jokios abejonės, įdirbis yra labai didelis ir jis negali likti kažkur stalčiuose ar neprieinamas visuomenei. Tuo, kas tikrai yra padaryta, – nauja derybų delegacija, be jokios abejonės, turėtų naudotis. Kitą dalyką aš norėčiau pabrėžti, kad, kaip sakė ponas Romualdas, norim mes to ar nenorim, kiekvienas iš mūsų, ypač tie, kurie yra Seimo nariai arba šiaip politikai, turėsime stebėti, kaip vystysis santykiai su Rusija ir vyks naujos delegacijos darbas. Norim ar nenorim, turėsime laikas nuo laiko pateikti ir tam tikrą savo požiūrį į vieną ar kitą dalyką. Ne vien todėl, kad mes esame politikai, bet ir todėl, kad dalį tos patirties, kuri yra sukaupta, kitokiu būdu perduoti tiesiog neįmanoma. Ji liks ir vers mus reaguoti į vieną ar kitą dalyką. Sakykim, dėl Surguto. Mes dar turėjome galimybę savo nuomonę surašyti ir tiesiogiai ją perduoti Prezidentui. Ar ateityje mes tokią galimybę turėsime, šiandien niekas negali pasakyti. Galbūt liks tas vienintelis kelias, apie kurį ponas Romualdas Ozolas sakė, tai – viešas aptarimas kai kurių dalykų, kurie mums kelia nerimą. Tai gal tiek.

VLADIMIRAS JARMOLENKO. Norėčiau pasakyti apie kitus dalykus. Yra angliškas tekstas, aš norėčiau turėti lietuvišką tekstą visų tų dokumentų. Paskutinio etapo knyga yra išleista tiktai angliškai. Pirmieji „Put k peregovoram" ir t. t. irgi įdomiai išleisti – angliškai ir rusiškai. Pone Prezidente, tai mano didelis susirūpinimas. (Juokas) Ponui Bulovui buvo be galo sunku skaityti angliškai visa tai, ką mes prikeverzojome per tuos metus. Norėčiau pasakyti, kad man buvo didelė garbė dirbti su tokia delegacija, pirmiausia kaip žmogui – psichologiškai... Vienas toks pastebėjimas: tai iš tikrųjų buvo derybų delegacija, o ne pokalbių delegacija. Aš, man atrodo, neįžeisiu nieko, pasakydamas, kad derybų delegacija būtų pokalbininkai. Antra, ką aš norėčiau pasakyti, asmeniškai man – aš iš tiesų esu lyriškai nusiteikęs – derybos prasidėjo prie šito stalo, dalyvaujant ponui Landsbergiui su komisaru Vysockiu. Tai buvo kovo 14 dieną. Tos dienos patirties prireikė mums jau derantis su Mironovu, jau kitoje salėje. Daug buvo visokių tokių kontaktų dėl vidaus reikalų divizijos, dėl išvedimo iš televizijos bokšto. Skirtingos patirties įgyji... Netgi su Ruckojum teko kalbėti... Viena noriu pasakyti, kad derybų delegacijos įteisinimas potvarkiu, nuostatų suformulavimas – jau šito sąstato, reglamento turėjimas padėjo daugeliu atveju išvengti formalių dviprasmybių, dėl ko aš esu dėkingas delegacijos vadovui ponui Stankevičiui. Nežinau, kaip mes prie šito priėjome, bet priėjome. Aš norėčiau pasakyti, pone Prezidente, kad jūs ne visai

korektiškai sakote kaip Aukščiausiosios Tarybos deputatas, kad Seime nebuvo atsiskaityta. Tris sykius Stankevičius prašė uždaro posėdžio, tris sykius tai buvo atmesta – dar anoje Aukščiausioje Taryboje. Aš jau nekalbu apie kitus dalykus. Nesutikčiau su jūsų formuluote, kad dabartiniame Užsienio komitete buvo plačiai apsvarstyti delegacijai rūpimi klausimai. Buvo gan plačiai apsvarstytas tik naujų ir naujų personalijų klausimas. Deja, taip įvyko. Mes, tarp kitko, komitete irgi apie tai kalbėjom – aš turėjau garbės perduoti ponui Bulovui, kad jokiu būdu nebus jokių formalių ir neformalių kliūčių, kad jau seniai buvo laikas pradėti dialogą. Baigdamas noriu pasakyti, na ką gi, jei nereikia, neturėsite, pone Prezidente... [praleista – juostos keitimas]. Čia lyrika... Aš vadinu šitą politiką labai paprastai, ji ir Vakaruose buvo paprastai suformuluota, pavyzdžiui, Briugėje – labai kietai, bet labai paprastai, galbūt, jausmine arba, kaip jūsų patarėjai sako, – ritualine politika. Labai paprasta. Paprasčiausiai – visiškai kitokiu teisiniu situacijos vertinimu. Bet aš noriu jau ponui Stačiokui perpasuoti tai... jis specialistas toje srityje... Bet per jausmą labai daug buvo pasiekta. Fantastiškai daug, ypač pirmame etape, kai po sausio mėnesio mes pradėjome derėtis visai su kitu atstovu – tai buvo Jelcino žmogus. Irgi buvo jausminis kontaktas, daugiau nieko... Ačiū.

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Prašau, pone Stačiokai.

STASYS STAČIOKAS. Aš labai trumpai. Man atrodo, labai svarbu jums pasakyti, pone Prezidente, kad naujoji delegacija būtų labai dėmesinga šitiems dalykams. Labai svarbu – teisinė argumentacija derybose su Rusija. Kodėl? Rusija kaip buvo praeityje, taip ir toliau politiką vykdo iš jėgos pozicijos, ypatingai iš jėgos pozicijos mūsų atžvilgiu. Ir tai turbūt bus amžiams. Mūsų vienintelis ginklas šiose derybose yra tarptautinis teisingumas. Reiškia, teisininko argumentacija – atvira argumentacija, labai dėmesinga, na, kaip čia net pasakius, labai operatyviai turi būti pastebimi momentai, kada reikia šitą argumentaciją naudoti. Rusai pasiduoda tik tada, kai teisiniai argumentai jiems tampa naudingi, netgi jų įsivaizdavimu jiems žalingais atvejais. Jie puikiai supranta, kad tarptautinėje situacijoje, tarptautiniuose ryšiuose jie negali nuneigti tikros teisinės argumentacijos. Kodėl tai kalbu? Atrodo, visiškai suprantamas dalykas, nėra ką sakyti. Bet iš tikrųjų, kada aš išgirdau naujos derybų delegacijos sudėtį, tai teisininkų perimamumas... tiktai Vytautas Sinkevičius. Aš labai noriu prašyti jus, kad naujoji delegacija nedarytų jokių sprendimų be, sakyčiau, specialios papildomos teisininkų – delegacijos narių – ekspertizės, kad nebūtų jie užgožti. O tokį pavojų ne tik kad galima įžiūrėti – jis atrodo labai realus. Žinote, kaip teisininkų žodžio pas mus yra įprasta klausyti. Todėl aš tikrai labai atkakliai jus prašyčiau šitų žmonių veiklos delegacijos būtinumą.

VYTAS NAVICKAS. Porą žodžių tiktai. Čia daug buvo minėta, kad ekonominius klausimus delegacija sprendė ir, matyt, ateityje teks dar daugiau spręsti. Prieš kokią savaitę buvęs Rusijos ekonominių ryšių ministras Avenas (?) pasakė, dalyvaujant tarptautiniams ekspertams, kad užsienio ekonominiai ryšiai yra ir ateityje

išliks labai politizuoti. Ten dalyvavo daug žmonių, visi tai girdėjo ir jis pakartojo tai kelis kartus. To negalima nepastebėti per praėjusį mūsų darbo laikotarpį. Kadangi čia daug jau buvo kalbėta apie tai, aš tiesiog norėčiau keletu faktų pailiustruoti, kaip bandoma atgaivinti politines struktūras ir per ekonominius sprendimus į jas įtraukti. Iš šviežesnių sumanymų yra, sakykim, tarpvyriausybinis bankas. Jo tikslas lygtai kilnus. Sausio 22 pasirašė septyni ar aštuoni. Įdomu – bankas gimsta tarsi atsiskaitymo problemai spręsti, bet jo įstatus pasirašo bankų atstovai, o šalia to dar vieną – susitarimą dėl to banko steigimo – pasirašo vyriausybių vadovai, prezidentai. Netgi tarptautiniams ekspertams kyla klausimas, kodėl čia du dokumentai. Jeigu yra bankų atsiskaitymo problema, tai tegul bankai atsisėda ir sprendžia. O štai šalia tą kitą dokumentą su visokiais dideliais tikslais priekyje deklaruoja vyriausybių vadovai. Matyt, tokius dalykus reikia vertinti, žiūrint iš politinių tikslų, tuo labiau, kad kartais tokiuose sprendimuose ekonominių sprendimų netgi nesimato. Daugelis vertina, kad toje režisūroje įstatai netgi skelbiamų problemų ir nespręs. Tai tiesiog dokumentas, kuris duoda rezonansą labai toli. Kitas dokumentas. Prieš savaitę gauname iš Rusijos (yra toks įkurtas specialus komitetas „gossotrudničestvo" tarp SNG šalių, jo pirmininkas yra Mašecas, kurio pavardė dažnai minima) įsteigti Torgovaja Palata, pavadinime netgi yra žodis „Sodružestvo", siūlo Lietuvai dalyvauti. Tokių sprendimų ir neapgalvotų atsakymų į tokius siūlymus reikia vengti ir, matyt, delegacija ateityje, kaip ir praeityje, tame turėtų aktyviai dalyvauti. Pasireiškia dar vienas Rusijos bruožas, kad kai siūlomi stambesnio masto ekonominiai projektai, ar kaip juos pavadinti, – ji bando eiti dalinių sprendimų keliu. Štai irgi ne per seniausiai – Rusijos finansų ministro pavaduotojas atsiunčia nekaltą raštą, sakydamas Lietuvos Vyriausybei: štai jūs nedalyvaujat likviduojant TSRS skolas, atsiskaitant su kitomis valstybėmis, todėl „Vniešekonombanko" indėliai jums nebus grąžinami. Tai yra ir politinis, ir ekonominis klausimas, bet jis eina su finansų ministro parašu. Ir jeigu per dalines struktūras tas klausimas bus paleistas, iš karto išnyksta tai, ką mes čia keliame dėl žalos atlyginimo, išsprūsta per dalinius sprendimus. Viena svarbi iš to pamoka – reikalinga tų dalykų koordinacija – vyriausybinių struktūrų kartu su delegacija. Tas buvo išlaikyta. Aš manau, kad ateityje ir būsima delegacija turėtų sukurti kažkokį mechanizmą, kad tas būtų sekama ir tinkamai vertinama, kad daliniai sprendimai nesugadintų mūsų bendro politinių santykių su Rusija tikslo. Tai akivaizdžiai matyti iš paskutinio meto... lygiai kaip ir prekybiniuose santykiuose. Aš norėjau keletu faktų pailiustruoti, kad yra toks ryšis.

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Pone Prezidente, aš norėjau paminėti dar vieną aplinkybę. Dabar Rusija spaudžia, kad būtų nauja delegacija ir būtų greitai priimami sprendimai. Tai yra labai pavojingas Lietuvai dalykas. Labai pavojingas. Jeigu aš jums nepasakyčiau to šiandieną, tai liktų ant mano sąžinės. Delegacija visiškai nepasirengusi, ji nežino, dėl ko buvo derėtasi, kaip buvo derėtasi ir kokia buvo argumentacija. Ji bus įtraukta į derybas nepasirengusi ir Rusija gali

pasinaudoti šia situacija. Aš turiu dėl to perspėti ir prašyti jus rasti būdą kaip nors nuo to apsaugoti. Lietuvos Respublikai mano paslaugos nereikalingos ir aš tą priimu natūraliai. Bet man Lietuvos Respublika yra reikalinga ir aš turiu pareigų prieš ją kaip pilietis. Aš turėsiu kaip pilietis vertinti šios delegacijos darbą. Jums, pone Prezidente, tauta suteikė mandatą. Konstitucija suteikia pareigas ir atsakomybę. Šitas sprendimas dėl delegacijos pakeitimo yra visiškai jūsų valioje, bet iš jo kils kai kurių pasekmių. Tai, ką padarys delegacija, nepriklausomai nuo to, ar ji padarys dėl nesugebėjimo ar dėl nežinojimo – jau nekalbant, kad dėl piktos valios, aš to visiškai neprognozuoju, – bet atsakomybė už tai yra visiškai ta pati. Tuos rezultatus reikės vadinti tais vardais, kuriais reikia juos vadinti, klaidas reikės vadinti klaidomis, o kai ką galbūt reikės vertinti ir griežčiau. Jeigu taip atsitiktų, tai atsitiktų dėl to, kad, kai spaudimas Lietuvai didėja, tuo metu Lietuva keičia delegaciją ir išleidžia silpnesnę komandą, nepasirengusią mūšiui. Aš niekuo negaliu padėti, aš už tai neatsakingas. Aš dirbau iki paskutinės minutės ir derybos vyko ne tik prie derybų stalo.

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Supratau... Gal dar kas norės?...

EUGENIJUS NAZELSKIS. Aš norėčiau kitais klausimais truputį... mūsų vidaus darbo klausimais... Man yra didžiulė garbė ir atsakomybė dalyvauti derybų delegacijos darbe, tačiau... Išėjo taip, kad tik iš laikraščių sužinau, kad vienu atveju aš neįtraukiamas į delegacijos narius, kitu atveju skaitau laikraščiuose, kad aš įtraukiamas į delegacijos narius. Belieka spėlioti, ar ta problema, kurią mes analizavome, prie kurios dirbome, pasilieka, ar ji jau nereikalinga. Suprantate, atsiranda tokia dviprasmybė, spėlionės ir panašiai. Argi negalima rasti galimybės, juk visi galų gale esame žmonės, kiekvieno iš mūsų paklausti – kiek mes esame naudingi? Tarkim, mano darbas... Labai ačiū ponui Ozolui už tą kuklaus mūsų darbo įvertinimą – tikrai yra suformuota medžiaga, žmonės tos medžiagos pagrindu rašo disertacijas... Tačiau mano dalyvavimas tolimesniame derybų delegacijos darbe, išardžius tandemą su ponu Ozolu, tampa mažai efektyvus. Galbūt galima pagalvoti ir – nei vienas iš čia sėdinčių ir už durų esančių nėra koks priešas – kiekvienas žmogus pagalvos, kaip įnešti maksimalų indėlį... Aš neįsivaizduoju, kaip be Abišalos patirties dirbti... jo net šiandien čia nėra, jis nedalyvauja... Manyčiau, kad tokiais atvejais, kada sprendžiami tokie rimti klausimai, reikėtų atsižvelgti, paklausti... Seimo komitetas dirba – galėtų pasikviesti, paklausti mūsų pozicijos, nuomonės – kiek mes naudingi, kiek, sakykim, aš naudingas. Gal yra dešimt kartų naudingesnių žmonių, kurie perspektyvai gali naudingiau dirbti... Aš tokį kaip ir palinkėjimą... Jūs keletą kartų pats paminėjote – pragmatizmas, naudingumas... tad gal ir reikėtų viduje tvarkytis pagal tai, kiek mes esame pragmatiški ir naudingi...

ROMUALDAS OZOLAS. Dar pora žodžių man... daugiau – viskas. Aš manau, kad delegacija, kuri bus suformuota, vis tiek turės remtis projektais. Aš siūlyčiau, Prezidente, kad būtų... (A. BRAZAUSKAS: Turite galvoje – paruoštais

projektais?)... Taip... kad būtų komanda, tikrai galėtų – aš esu įsitikinęs tūkstančiu procentų – privalėtų pasinaudoti pono Stankevičiaus patirtimi. Jeigu būtų kokių politinių nesutarimų, jeigu jų kiltų, sakykim, dėl jo, kaip piliečio, kaip jis čia pasakė, nuostatų nesutapimo su delegacijos politinėmis nuostatomis, – visada tai gali būti išsprendžiama. Tačiau, ieškant racionalumo pradmenų, ieškant naudos... Jūs žinote, kad aš lengvai nesiūlau... Čia aš primygtinai sakau – reikėtų pasinaudoti visa sukaupta patirtimi.

VYTAUTAS SINKEVIČIUS. Pone Prezidente, jūs, turbūt, tikrai šiandien turėjote progos įsitikinti, kad tas derybų darbas, kuris buvo padarytas, ir ta derybų patirtis, kuri atsirado, atsirado sunkių mūsų abejonių ir mąstymų, netgi vidinių kančių pagrindu. Kai čia buvo fiksuojama, kad delegacijos tęstinumas lygtai ir yra užtikrintas, tai aš norėčiau pastebėti, kad jis užtikrintas, na, tokia teisine, technine prasme – teisininkai yra, yra žinybų atstovai. Tokio politinio perimamumo, tokio branduolio įliejimo į naują delegaciją, deja, neįvyko. Ir aš štai dėl ko pergyvenu – aš pergyvenu, kad nauji žmonės, politikai, vadovai susidurs su labai dideliais sunkumais. Jiems reikės antrą kartą praeiti tą kelią, tą sunkų kelią, kurį nuėjome mes, kol jie priims tas nuostatas ne tik popieriuje surašytas, bet kai jie jaus kiekvieną niuansą to žodžio, kuris naudojamas rusų pusėje. Aš tik galiu pasakyti, kad, kai pirmą kartą Rusijos derybų delegacija, labai aukšti generolai susėdo, ir kai į juos mes kreipėmės „gospodin ministr", „gospodin posol", jie vos nepasipiktino, kad į juos taip kreipiamasi. (R. OZOLAS: Jie drebėjo...). Jie drebėjo... sako: „slušaj, kak za rubežom!" (klausyk, kaip užsienyje!). Tą visą reikėjo patirti... Aš nežinau, ar tai jau yra galutinis sprendimas dėl būsimos delegacijos sudėties, ar ne, bet vis tik, man atrodo, būtų labai naudinga delegacijai ir visai Lietuvai, kad politikai, kurie buvo ir visa tai formavo, kurie visa tai pagrindė ir kurie tikrai įrodė savo pozicijos tvirtumą ir ištikimybę Lietuvai, kad jie surastų vietos toje delegacijoje. Tai yra naudinga Lietuvai, naudinga delegacijai. Suvesti perimamumą vien tik į teisininkus... Bijau, kad bus sunku. Tikrai sunku bus. Be abejo, čia yra prerogatyva ne derybų delegacijos, bet mes jaučiame šitą problemą ir tiesiog norime atkreipti dėmesį.

EGIDIJUS JARAŠIŪNAS. Kadangi visi šnekėjo, tad jeigu leisite... kelis žodžius. (A. BRAZAUSKAS: Prašau, prašau...). Visų pirma aš noriu pasakyti, kad man kelia nerimą, kai girdžiu iš oficialių žmonių, iš oficialių atstovų, kurie tvarko užsienio politiką, kad siekiama politikavimą užsienio politikoje pakeisti Lietuvos ekonominių interesų gynimu. Sakyčiau, kad tokia tendencija yra labai pavojinga, kadangi teisiniai ir ekonominiai dalykai – jie eina kartu. Ir jeigu mes juos lygtai atskiriame, tai aš bijau, kad sprendžiant ir kasdienius ekonominius dalykus sprendimai turės teisines politines pasekmes. Sakyčiau, kad šių dviejų pusių atskyrimo akcentavimas vargu ar yra perspektyvus. Tie dalykai turi eiti kartu, kadangi teisinėmis politinėmis formomis sieki būtent ekonominių tikslų, laikantis tarptautinės teisės reikalavimų visais lygiais. Aš manau, kad didžiausias dalykas, kurį

derybų delegacija pasiekė, yra tai, kad privertėme rusų pusę kalbėti mūsų kalba, t. y. teisine kalba. Duok Dieve, kad tie žmonės, kurie derėsis, irgi išsilaikytų bent šiame lygyje. Baigdamas aš norėčiau padėkoti už galimybę pasisakyti ir padėkoti derybų delegacijos nariams ir pasakyti, kad tas laikas, kai dirbome kartu, buvo geras laikas. Ačiū.

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Aš pridurčiau – pasiekėme, kad rusai nagrinėtų mūsų projektus, o ne mes rusų projektus.

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Kad jie turbūt nelabai ir ruošė tuos projektus...

VISI CHORU. Ruošė... ruošė.

SAULIUS PEČELIŪNAS. Kiekvieną kartą savo atsiųsdavo...

VLADIMIRAS JARMOLENKO. Tą patį po penkis kartus atsiųsdavo...

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Gal dar kas, ar jau visi? Gal dar kokių minčių bus?.. Tada norėčiau aš savo įspūdžius pasakyti po to, kai jūs pakalbėjote. Tik aš norėčiau ne iš eilės, kaip buvo kalbėta, bet nuo pono Stankevičiaus antrojo pasisakymo, kai jis pasakė, kad Rusija spaudė, kad būtų nauja delegacija. Aš noriu tvirtai pasakyti ir visiškai atsakingai – niekas nespaudė. Šitai prašome turėti omenyje. Visokios antys laikraščiuose – yra antys. Niekas nespaudė, nei vieno žodžio šituo klausimu nebuvo. Aš jums visai atsakingai pareiškiu. Kas ten buvo, nesvarbu, bet aš žinau tik tiek, kad nei su manim, nei su premjeru, nei su užsienio reikalų ministru – nei vieno žodelio nebuvo. Nei pokalbiuose su Kozyrevu, nei su Obiortyševu... na kitų oficialių kontaktų aš neturėjau. Dėl šito jau reikėtų vieną kartą visiems susitarti ir nekultivuoti šitos minties. Nebuvo jokio spaudimo iš Rusijos pusės. Jokio spaudimo. (Č. STANKEVIČIUS: Pavadinkime, kad buvo interesas... Buvo jų interesas, bet nebuvo išreikštas.) (KELI BALSAI: Buvo išreikštas... aiškiai išreikštas... pro memoria...) Pro memoria, žinote, yra toks dalykas... visiškai neoficialus, dar neaišku, iš kur ta pro memoria atsirado... Aš tai nelaikau oficialiu dokumentu... visokias pro memorijas. Tai yra neoficialus dokumentas. Oficialus dokumentas yra, kada oficialiai kreipiamasi į kurias nors valdžios institucijas, ar notos pavidalu, ar kokiais nors pareiškimais, susitikimuose su vadovais – atsakingai. Jeigu koks nors ten klerkelis ką tai parašė ir jeigu mes pradėsime vaikytis šitokių gandų, tai mes iš viso galime pasimesti savo politikoje. Mes turime turėti aiškią šviesią politiką ir aiškius santykius su oficialiomis institucijomis. Mane visas tas laikraštinis šurmulynas... deja, jis formuoja visuomenės nuomonę, remdamasis visiškai neteisinga informacija. Galbūt daugiau tokia informacija, ko nori, ko trokšta. Užtat aš labai norėčiau pabrėžti tą dalyką, kad jūs išeidami iš čia neišsineštumėte tokios nuomonės ir kad ji neliktų mintyse, kad kažkas spaudė, o Brazauskas pasidavė spaudimui. Aš jums tiesiai galiu pasakyti – nebuvo jokio spaudimo, o jeigu ir būtų, tai čia mūsų valstybės vidaus reikalas, o ne kažkokių klerkų iš Užsienio reikalų ministerijos, kažkokios Rusijos įstaigos... Visiškai neteisinga, jeigu kas yra taip įsitikinęs, turi tokių minčių... Visiškai neteisinga... Jūs suprantate... Taip, Prezidento atsakomybė. Kol aš nebuvau išrinktas

prezidentu, aš nesiėmiau jokių veiksmų ir aš buvau įsitikinęs, kad aš neturiu teisės šito daryti. Tas laikinumas einant pareigas yra, taip sakant, popierinis įgaliojimas, tai nėra oficialus Prezidento išrinkimas. Todėl aš jokių ryžtingų priemonių nesiėmiau. Nei dėl Bičkausko, pavyzdžiui, nors jis buvo išrinktas deputatų, Seimo nariu pagal mūsų įstatymus ir lygtai reikėjo spręsti Lietuvos atstovavimą Rusijoje anksčiau, bet aš nenorėjau šito daryti. Dabar, kada jau viskas pasibaigė, baigiama formuoti Vyriausybė, jai reikia pabaigti šituos savo kančių kelius, mes ją šiaip ar taip suformuosime ir jinai pradės veikti, tai naujos delegacijos formavimo klausimas irgi paraleliai iškyla. Galbūt galėjome tai padaryti ir anksčiau, bet nesinorėjo šito daryti, kada mes visi buvome laikini – ir aš laikinas, ir pono Lubio vyriausybė, suprantama, buvo laikina, kadangi valdžios formavimas taip susiklosto pagal mūsų įstatymus... Aišku, kad atsakomybė. Aš norėčiau patikinti, kad ir ta delegacija, kurios narių pavardes aš perskaičiau, – dešimt žmonių yra surašyta, – nemanau, kad ji negali būti papildyta. Jokiu būdu ne. Čia vakar dienos dokumentas... ir aš susitiksiu su nauja delegacija ir pasitarsime, galbūt iš tikrųjų mes galime... Čia niekas mūsų nevaržo... Senojoje delegacijoje buvo keturiolika asmenų, čia yra tiktai dešimt. Galime pažiūrėti, pasitarti... Aš manau, kad ta naujoji delegacija, tas perimamumas, apie kurį šnekėjote, yra visiškai neginčytinas reikalas. Absoliučiai neginčytinas klausimas. Jis turi būti iki detalių, iki smulkmenų geranoriškai išspręstas. Čia gi mūsų bendras reikalas. Čia neateina kokie tai... buvo tenai valstybė Lietuva Landsbergio, o dabar atėjo Lietuva... Lietuva yra Brazausko prezidentavimo ir t. t. Ne, nesąmonė! Lietuva tai yra Lietuva. Tie interesai ir tie principai bus išlaikyti ir čia negali būti jokių abejonių, kad kažkas pradės nusileisti, pradės ieškoti visiškai nepriimtinų kompromisų. Vis tiek derybos yra tam tikras kompromisas, bet tie kompromisai neturi išeiti iš kažkokių ribų, kažkokių principų. Visas pasaulis taip elgiasi. Tos atskiros sritys, ypatingai jūs sakėte dėl teisinės... ponas Stačiokas pasakė dėl teisinės argumentacijos... Žinoma, patrankos ir raketos mums nepadės, turi būti tarptautinės teisės normos, reikalavimas jų prisilaikyti, tada, žinoma, ir rezonansas Vakarų pasaulyje, kada mes prisilaikome ir kada kita šalis neprisilaiko. Čia jau koziriai mūsų rankose... Ir aš visada palaikysiu ir manau, kad šita teisinė delegacijos dalis aiškiai turi būti daugiau sustiprinta, reikia, kad būtų visa grupė tų teisininkų, kurie aktyviai dalyvavo šiame darbe. Čia, sakyčiau, delegacijos organizacinė pusė, kad būtų suformuota tvirta kvalifikuota teisinė ekonominė dalis, kad būtų prisilaikoma teisinių normų ir reikalaujama kitos pusės jų prisilaikyti. Dabar dėl sutarčių. Kokios čia dar gali būti abejonės? Tas visas darbas, įdirbis, kaip ji pavadinsime, yra reikalingas ir aš manau, kad jūs jį perduosite ir tas bus geranoriškai padaryta. Aš labai norėčiau, kad jūs su tais naujais žmonėmis, kurie yra nauji... kad jie turėtų galimybę – ir aš juos paraginsiu – bendradarbiauti... Kartoju – tai mūsų bendras reikalas. Supraskite ir kitą dalyką. Pasižiūrėkime į tai ir iš kitos pusės. Dabar, kai sėdime prie šio stalo ir liūdnokai kalbame, susirūpinę ir susijaudinę... Aš gerai

suprantu ir tą indėlį, ir tą didelį darbą, įdėtą į šį mūsų bendrą reikalą ir kai tenka pereiti kitur ir ateina kiti žmonės... Gyvenime taip yra. Ką gi padarysi, įvyko valdžių pasikeitimas. Jis įvyko, mes gi negalime jo ignoruoti. Mes jo negalime atmesti. Jeigu visuomenė ir Seimas, ir visi kiti reikalaus iš manęs, kaip ir jūs sakote, kad stebėsite, seksite ir kritikuosite Prezidentą ir Seimą, ir galbūt Vyriausybę ir užsienio reikalų ministeriją, na, ką gi, jūsų teisė... Bet jeigu jūs kritikuosite, tai Prezidentas ir kiti turime turėti galimybę turėti savo politiką. Visame pasaulyje šitaip vyksta ir pas mus tas pats įvyko. Mes neturėtume vienas ant kito užsigauti, likti kažkuo labai nepatenkintais. Aš irgi turėjau trisdešimt metų praktikos kalbantis su rusais, dar daugiau negu bet kas, bet aš nedalyvavau niekur, net pro plyšį nebuvau įleistas. Ne tik aš, bet ir daugelis kitų, kurie galėjo ne mažesnę naudą duoti. Ne mažesnę, aš jus užtikrinu. Na, jūs mūsų bijojote, nepasitikėjote manim, kitais, ką darysi, buvo šitaip... tai jeigu iš kitos pusės taip įvyksta, tai irgi nereikia... Aš, pavyzdžiui, nepykstu. Aš irgi bandžiau dalyvauti nors ekspertu, bet buvau irgi nušalintas, nustumtas, mano nuomonė visiškai nebuvo išklausyta ir t. t., nors Ivanovų-Petrovų aš pažinojau gal daug daugiau ir kai kada gal būtų buvę ir lengviau susikalbėti negu tiems žmonėms, kurie atėjo nauji. Na, bet tai čia, taip sakant, mūsų gyvenimo realybė ir mes su ja turime susitaikyti ir ją suprasti. Ir vienas kitą turime suprasti, nepykti vienas ant kito. Bendraujame, dirbame, sėdime už vieno stalo, ir, matyt, iškils tokių klausimų, kada visiems teks susėsti pasitarti, didesniam ratui negu delegacija, jūsų patirtį pasisemti ir patarimų išklausyti. Aš labai norėčiau, kad šitaip būtų visoje mūsų veikloje, ypatingai toje, kuri dabar laukia priekyje, derinant, pasirašant kitus dokumentus ir sutartis su Rusija ir su kitomis... su ta pačia Baltarusija, Ukraina, su kitais... kur mes irgi dar turime daug ką nuveikti... su šitomis Rytų valstybėmis. Aš dabar kalbu apie Rytų valstybes. Na, aš ne visai sutikčiau, kad atsisakome perimamumo. Yra keletas žmonių, kurie pereina į naują delegaciją. Galbūt, trupučiuką mes „nesuveikėm", kai ponas Nazelskis sako, kad per laikraščius... Na, žinote, laikraščiams aš negaliu uždrausti. Nei aš, nei niekas kitas – mes dabar jau negalime uždrausti – ką jie nori, kas ant seilės, kaip sakoma, užeina, tą jie rašo. Taip ir vyksta šitas veiksmas. Ir ant jūsų, ir ant manęs, ir ant visų... Šitą reikėtų suprasti. Aš tariausi su ministru, kas iš ministerijos turėtų būti šitoje delegacijoje. Jis pasakė jūsų pavardę, sako – perimamumas, žino žmogus reikalą. Štai jūs ir buvote pasiūlytas ir vakar komitete svarstyta jūsų kandidatūra. Aš labai prašyčiau, kad ekspertai, ekspertų grupės visą tą didžiulę medžiagą perduotų... Žinoma, mes ilgai galvojome, ką čia mums dar pasižiūrėti, kaip jūs sakėte, ponas Sinkevičius sakė, kad politinę dalį perduoti. Na, reikės dar pagalvoti dėl tos politinės... Sakote, kad ekonominė... Ne, čia kažkas labai supaprastina, sako, kad Brazauskas tik tų „snabžencų" – tiekėjų lygyje formuoja diplomatinį korpusą. Jokiu būdu ne. Žinoma, kad ekonominis aspektas yra labai svarbus ir liks labai svarbus, bet politiniais ir visais kitais požiūriais mes, aišku, turime savo liniją išlaikyti. Mes jos privalome laikytis. Aš neturiu jokių abejonių, kad šitai mes

darysime. Nežinau, ką aš čia dar nepakomentavau. Romualdo Ozolo... žinoma, kad visi šitie projektai, aš dar kartą kartoju, nėra jokios abejonės, kad viskas turi būti detaliausiai perduota ir perimta, ir suprasta, ir kad kiek galint platesnis ratas žmonių dalyvautų. Aišku, kad čia nėra maloni operacija, prisipažinsiu, ir mūsų šios dienos trupučiuką liūdnas pokalbis nesukelia didelio entuziazmo. Na, bet ką padarysi... Gyvenimas yra gyvenimas. Toks jau jisai yra. Taip jis ir klostosi. Naujos politinės jėgos turi savo nuostatą. Ta baimė, kuri, sakyčiau, yra ir visuomenėje, gyventojų tarpe, ypatingai politikų tarpe, toks imidžas, Brazausko imidžas, kurį formuoja informacijos priemonės, kad jis čia toks parsidavėlis ir panašiai, na, gal per aštrų žodį aš pasakiau, gal jis per minkštas pokalbiams su Rusija, – čia yra grynai subjektyvus reikalas. Jeigu su manimi kas būtų penkiolika metų pavažinėjęs į Rusiją, kiek aš važinėjau ir „pramušinėjau" viską Lietuvai, tai būtų žinojęs, koks aš minkštas ar kietas buvau tais laikais, kai aš vienuolika metų plano komitete dirbau ir „pramušinėjau" visas investicijas, viską, ko tik reikėjo Lietuvai. Ir šis pastatas [Seimo rūmai – šifr. pastaba*] taip atsidūrė, jis nestovėtų šitoje vietoje. Būtų šiukšlynas, kas čia buvo ant šito kampo, ir viskas. Ir daugelis, daugelis kitų žmonių... sakykim, toks Kozyrovičius, irgi senos gvardijos... na, kaip senos. Vyresnės, taip sakant, kartos žmogus, kuris įvairias pareigas ėjo tuometinėse institucijose, nors jokių labai aukštų nėjo, jokių politinių pareigų jis niekada neturėjo... Mes ilgai svarstėme, nagrinėjome, koks jis žmogus taktiškas, išlaikytas, tvirtų nuostatų ir... žinote, aš niekad nelinkęs skirstyti į patriotus ir ne patriotus – man visi patriotai... Visi ne patriotai sėdi Minske, kaip Burokevičius, o visi, kurie sėdi šiuose rūmuose, kurie atėję visur aktyviai dalyvauja – politinėje, ūkinėje, visuomeninėje veikloje – visi yra patriotai. Aš manau, kad po trupučiuką mes vienas kitą šitaip ir suprasime. Aišku, kad buvo laikotarpis, kada mes kitaip turėjome vertinti žmones ir jie įvairiai buvo vertinami, buvę ir nebuvę ir tie nauji, jie irgi susilaukė tam tikros kritikos. Bet visa tai gyvenime praeina, viskas atsistoja... Ir tos tiesos, kurios yra objektyvios, jos atsiranda, jų laikomasi ir žmonės mąsto šitomis kategorijomis, šitomis tokiomis, žinot, nusistovėjusiomis. Daug ką parodė ir mūsų politiniai įvykiai Lietuvoje pastaruoju metu, visi rinkimai, referendumai. Kiekvienas išlaikėme, sakyčiau, didelį demokratijos egzaminą, kuris tiesiog tampa pavyzdžiu, kaip reikėtų... Burlackio straipsnį man šiandien atnešė, dar neperskaičiau, įdomu, kaip jis rašo: „Model Litvy – buduščeje Rosiji." Rimtas žmogus! (Juokiasi: „Model Litvy – buduščeje Rosiji.") (V. JARMOLENKO: Pirma Latvijoje.) A, pirma Latvijoje, sakote, na, galbūt, aš nespėjau įsigilinti... perskaičiau atskirus gabaliukus, dabar tik... Toks juokas suėmė, kad dabar, kai pas juos ten sprogsta viskas ir negali susikalbėti vienas su kitu beveik jokia tema, kada neaišku, kuo čia viskas baigsis rytoj, tai čia... samoje nastojaščeje... Na, ką gi, gal baigtume tą pokalbį... Aš dar kartą norėčiau iš visos širdies padėkoti, palinkėti visiems sėkmingai darbuotis tose srityse, kuriose jūs dirbate. Kai kurių jūsų pasikeitė statusas, pareigos, pareigybės. Aš pasistengsiu, kad ir tie, kurie buvo... kurie dabar galbūt su*

pareigomis yra... su darbu... Viską mes turime išspręsti, sureguliuoti šiuos klausimus, kad neliktų žmonės už borto išmesti... aš visiškai nenoriu šito ir net negalvoju apie tai... Daugeliui žmonių, kurie netapo deputatais, mums pasisekė sureguliuoti pareigas ir buitines sąlygas daugmaž... Mes ir toliau tai darysime, kiek tiktai sugebėsime ir nelinkę kaip nors agresyviai spręsti tokius reikalus. Nežmoniška, sakyčiau... Tai ką gi, ačiū mieli...

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Po šio pokalbio aš išsinešu vieną klausimą iš šio kabineto. (A. BRAZAUSKAS: Na na, kokį?) Mes vykdėme Lietuvos politiką. Atėjo kita politinė jėga. Mes esame netinkami vykdyti Lietuvos politiką. Ar tai nereiškia, kad šitos politinės jėgos politika yra kitokia negu Lietuvos politika? Ar Lietuvos politika dabar keičiasi?

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Lietuvos politika nesikeičia. Kolega, Lietuvoje susiformavo kita politinė valdžia. Jūs užduokite tą patį klausimą Klintonui. Jis atleido trisdešimt keturis tūkstančius tarnautojų, trisdešimt keturis su puse! Ką tai reiškia „federalinė"? Pas juos vadinasi politiniai veikėjai, pasirodo (Kazickas man aiškino), o mes vadindavom „nomenklatūra". Ką, keičiasi Jungtinių Valstijų politika? Šiek tiek keisis, tai natūralu. Prancūzijoje socialistai pralaimėjo, matyt, šiek tiek keisis... tai yra, taip sakant, gyvenimo dėsniai, bet nereiškia, kad kažkas parduos Lietuvą, atiduos Rusijai Lietuvą, atsisakys suvereniteto. Čia yra mūsų konstituciniai principiniai klausimai ir mes jų laikysimės. Kiek aš būsiu prezidentas, aš jų laikysiuosi. Ateis kitas – jis laikysis. Jis gal turės trupučiuką kitokį požiūrį į santykius su Baltarusija. Aš jums irgi galiu užduoti klausimą: kodėl jūs būdami delegacijoje net nenustatėte diplomatinių santykių su Baltarusija? Čia pat, 730 kilometrų ilgio siena... Aš, pavyzdžiui, laikau, kad mums reikia turėti gerus santykius su Baltarusija. Ar tai blogai?

GEDIMINAS ŠERKŠNYS. Buvo stengiamasi tai daryti. Vyko turbūt trys derybų raundai dėl Druskininkų sanatorijos, ir ponas Kravčenko aiškiai pasakė, kad kol nebus išspręstas Druskininkų sanatorijos klausimas, diplomatinių santykių nebus.

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Kolega, ponas Stankevičiau, aš jau neoficialiai sakau: nesivarginkite, nebijokite, nepergyvenkite – ar Landsbergis, ar Brazauskas, ar Stankevičius, ar Ozolas, ar Šerkšnys, ar kas kitas, – visi mes esame lietuviai ir mes laikysimės Lietuvos interesų. Ir nemanykite, kad Brazauskas jumorą „skėlė" 1989 metais, kada man reikėdavo... Aš nežinau, ar kas tą malūną tiek perėjo, kiek aš perėjau šitam gelžbetoniniam politbiure su visais jazovais, kriučkovais ir panašiais tipais. Dėl ko visa tai buvo daroma? Dėl jumoro? Surežisuotas buvo reikalas? Aš dabar neoficialiai kalbu. Tai buvo įsitikinimas. Kiek aš galėjau tada paveikti tą partiją, tiek aš ją ir veikiau. Ir atsirado labai daug šalininkų. Tai ką, galvojate, visa tai buvo daroma?.. Tai buvo įsitikinimas, kuris tęsėsi, kuo toliau, tuo tvirtėjo... Man kaip asmeniui, kaip žinot. Žinot, gal aš čia dabar jau visiškai pasileidau į emocijas, bet tai yra gyvenimas, yra tiesa, yra mano įsitikinimai. Aš nesu koks nors piemuo, man jau šešiasdešimt metų. Per tą amžių jau teko visko matyti. Teko

ir būti, ir išklausyti, ir ko tik neteko... Stačiokas irgi žino – mes važinėjome irgi pas Anatolij Ivanovič? – [Lukjanovą – šifr. pastaba*] – dabar jis mitinguoja...*

STASYS STAČIOKAS. Tik labai paprastas dalykas – per daug atnaujinote delegaciją, per daug... (Č. STANKEVIČIUS: Ar bus tai naudinga Lietuvai?) Rusų diplomatija labai klastinga. Čia gi gyvos diplomatijos dalykas – tie nauji žmonės kol sueis, kol susiorientuos, tai galima padaryti du žingsnius atgal... Todėl, jei dar galima, tai dar...

ALGIRDAS BRAZAUSKAS. Gerai, jūs pasakėte savo pastabas. Pasitarsime <...>. Viskas, taip sakant, mūsų rankose <...>.

Pabaiga.“

Žodis „Pabaiga“ įrašytas pokalbio stenogramoje, tik todėl jį palikau. Dabar noriu paklausti: na, kaip, ar buvo įdomu?

Ką? Sakote, kad tekstas labai nuobodus, buvo sunku skaityti, net pavargote. Džiaugėtės, kad jis pagaliau baigėsi?

Tokio vertinimo galėjau tikėtis. Ne veltui buvau įspėjęs, kad skaitant reikės kantrybės. Žinojau, kad tekstas tikrai nuobodokas. Nors jį skaičiau daug kartų, labai erzina kalbos šiukšlės ir tai, kad mintys dažnai dėstomos nerišliai, trūkinėja, ne visada galima suprasti, apie ką Brazauskas ir derybininkai kalba ir ką jie nori pasakyti. Sakote, kad buvo galima pateikti ne visą tekstą, o jo santrauką? Galvojate, kad gal dar geriau būtų, jeigu tekstas būtų atpasakotas, skaitant nereikėtų tiek ilgai kankintis? Palaukite, mielieji. Kad ir ką sakytumėte, manęs jūsų samprotavimai ir burbėjimai neįtikina. Iš santraukos gautumėte tik mano apdorotą informaciją apie tai, ką kalbėjo Brazauskas ir delegacijos nariai, bet neturėtumėte galimybės patys pasidaryti išvadų apie tai, kas pokalbio metu jiems iš tikrųjų rūpėjo, paskaityti, kaip jie mąstė ir dėstė savo mintis, kokia logika vadovavosi. Neturėtumėte galimybės nustebti, kad Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas galėjo taip prastai reikšti savo mintis, kalbėti tokia netvarkinga lietuvių kalba. Nesužinotumėte, kad jis už akių buvo vadinamas „snabžencu“, bet savęs vien tokiu nelaikė, neperskaitytumėte, kaip Brazauskas teisinosi dėl savo praeities ir skundėsi, kad ankstesnės valdžios buvo nustumtas nuo derybų su Rusija, esą jo pažintys su aukštais Rusijos pareigūnais būtų naudingos. O šventas naivume! Tiksliau, visiškas nesusigaudymas: derybose jo pažintys neturėtų jokios reikšmės, tik trukdytų, nes jis galvotų, jog viską galima išspręsti pasinaudojant pažintimis. Žodžiu, kaip ankstesniais laikais. Nesužinotumėte ir daugybės kitų įdomių dalykų, pavyzdžiui, kad Lietuvos valstybės pareigūną, pranešusį Lietuvos valdžios institucijoms, jog Rusija spaudžia Lietuvą kuo greičiau pakeisti derybų delegaciją, Brazauskas pavadino tik „klerkeliu“, į kurio *pro memoria* neverta kreipti dėmesio. Andrejaus Kozyrevo žodžių, kurie jam buvo pasakyti per jų susitikimą 1993 metų kovo 15 dieną, kad „Lietuvoje po rinkimų jau praėjo pakankamai laiko, Rusija laukia, kol derybų delegacija bus pakeista, nes su ja neįmanoma susikalbėti“, Brazauskas nelaiko spaudimu Lietuvai, nors

čia pat jam atsako, kad delegacija bus pakeista per kelias ateinančias savaites. Daugybė labai svarbių ir reikšmingų pokalbio fragmentų ir niuansų liktų nuošalyje ir užmarštyje. Kalbos redaktoriai „sušukuotų“ tekstą, sutvarkytų kalbą, pataisytų stilių, visų pokalbio dalyvių žodžiai ir sakiniai skambėtų lietuviškai taisyklingai ir gražiai. O ar pagalvojate, kad prarastume svarbiausią dalyką – pokalbio autentiką ir jo dvasią. Manau, vien dėl to, kad tai pajustumėte, buvo verta šiek tiek pasikankinti. Tad baikite samprotauti, kad stenogramos tekstą buvo galima gerokai sutrumpinti. Džiaugiuosi, kad nepasidaviau šiai pagundai.

Nors per susitikimą Algirdas Brazauskas kelis kartus aiškino, kad delegacijos sudėtis keičiama tik dėl to, kad po rinkimų pasikeitė politinė valdžia, iki šiol manau, kad jis nebuvo nuoširdus. Jo vadovaujami kairieji buvo linkę sutikti su Rusijos siūlomomis sutarčių formuluotėmis, kad tik sutartys būtų sudarytos ir kariuomenė būtų išvesta. Jie nematė nieko blogo, jeigu sutartyse nebus nuostatų apie tai, kad Rusijos kariuomenė išeina iš Lietuvos vykdydama jai pagal tarptautinę teisę tenkančią pareigą pašalinti Lietuvos okupacijos ir aneksijos pasekmes. Buvo linkę sutikti ir su tuo, kad sutartyse net nebūtų užsimenama apie Rusijos pareigą kompensuoti Lietuvai padarytą žalą. Šį klausimą esą galima atidėti ateičiai. Jie buvo nepatenkinti, kad delegacija nesutiko daryti tokių nuolaidų ir atkakliai laikėsi pozicijos, kad už tarptautinės teisės pažeidimus, kuriuos Sovietų Sąjunga padarė Lietuvos atžvilgiu 1940 metais, atsakomybė tenka Rusijai kaip Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėjai ir tęsėjai. Rusijos kariuomenė privalo išeiti iš Lietuvos ne todėl, kad Rusija ir Lietuva dėl to susitarė, o dėl to, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje yra neteisėtai. Kairieji net pradėjo skleisti jų pačių suregztą sąmokslo teoriją, esą Landsbergis ir delegacija dirbtinai stabdo Rusijos kariuomenės išvedimą, nori prisiimti sau nuopelnus už tai, kad sugebėjo pasirašyti su Rusija jos kariuomenės išvedimo grafiką, o dabar, po to, kai rinkimus laimėjo kairieji, kaltins juos, kad jie nesugeba išvesti kariuomenės, nors jos išvedimo grafikas pasirašytas. Dar paskleidė gandą, esą Landsbergis pareikalavo, kad Rusija sumokėtų Lietuvai 80 milijardų dolerių žalos atlyginimą, tik tada Lietuva sutiks pasirašyti sutartis. Nesąmonė, nei Landsbergis, nei delegacija tokios sutarčių pasirašymo sąlygos Rusijai niekada nekėlė! Kairieji baiminosi, kad tvirta delegacijos pozicija, kuri buvo grindžiama tarptautine teise ir visiškai atitiko Lietuvos interesus, gali sustabdyti Rusijos kariuomenės išvedimą. Pasigirdo įtakingų kairiųjų balsų, kad delegacija nelanksti, užsispyrusi, nenori ieškoti kompromisų. Žodžiu, reikia kažką daryti. Ką? Pirmiausia pakeisti delegacijos sudėtį. Ta mintis sutapo su Rusijos norais ir interesais. Ji pabandė atvirai paspausti naują Lietuvos valdžią, iš Maskvos pasigirdo grasinimai, kad kariuomenės išvedimas bus sustabdytas, kol nebus pasirašytos sutartys. Aišku, atmetant Lietuvai labai svarbias nuostatas, dėl kurių anksčiau buvo susitarta ir kurios buvo parafuotos, ir įrašant Rusijos siūlomus teiginius, žinoma, be jokių pareigų, kylančių iš tarptautinės teisės, be jokių užuominų apie Rusijos pareigą

atlyginti Lietuvai padarytą žalą. Deja, naujoji politinė valdžia neatsispyrė spaudimui ir grasinimui, delegacijos sudėtis buvo pakeista.

Iš atminties nepavyksta ištrinti dar vieno dalyko, kurio iki šiol nesugebu paaiškinti: kodėl per susitikimą su delegacija Algirdas Brazauskas net nepaklausė, kaip vyko derybos, su kokiais sunkumais susidūrė delegacija, kokius pagrindinius argumentus derybose naudoja Rusija atmesdama Lietuvos pasiūlymus ir projektus. Nepaklausė ir to, su kokiais kompromisais galėtų sutikti Lietuva, kad derybos judėtų į priekį, kokių nuolaidų daryti jokiu būdu negalima, kur baigiasi ribos, kurių negalės peržengti ir naujos sudėties delegacija. Taip ir liko neaišku, kokios principinės pozicijos toliau laikysis Lietuva. Apie ją kalbėjo labai abstrakčiai, tiesa, žadėjo, kad politika nesikeis, ji bus tęsiama, bus laikomasi „tų principų", bus ginami Lietuvos interesai ir t. t. Į Česlovo Stankevičiaus klausimą – „Jeigu politika nesikeis, aš nesuprantu, kodėl yra keičiama delegacijos sudėtis?" – atsakė, kad taip elgiamasi visame pasaulyje, kai pasikeičia politinė valdžia, esą tada ankstesnės struktūros keičiamos naujomis, taip yra ir Lietuvoje. Delegacijos narių nerimą dėl to, kad iš delegacijos pašalinamos svarbiausios politinės figūros Stankevičius ir Ozolas, kurie buvo delegacijos varomoji jėga, paaiškino labai paprastai: jis suprantąs, kad visiems yra sunku palikti turėtas pareigas, tai žmogiška, bet politinė valdžia pasikeitė, tokia yra realybė, todėl su pokyčiais reikės susitaikyti.

Tie, kas turėjo kantrybės perskaityti visą stenogramą, tikriausiai nemažai sužinojo. Bet kai ko joje nėra. Štai ką kitą dieną užsirašiau savo dienoraštyje:

„*1993 m. kovo 26 d.*

<...> Susitikimas su Respublikos Prezidentu paliko sunkų įspūdį. Jis kelis kartus padėkojo už padarytą darbą, atrodo, klausėsi, ką sakė delegacijos nariai, užsirašinėjo, tačiau, kai baigiantis pokalbiui pamėgino apibendrinti tai, ką norėjome jam išdėstyti, į ką atkreipti dėmesį, pasirodė, kad jis nesuvokė, jog be senosios delegacijos politinio branduolio naujoji delegacija bus daug silpnesnė. Kalbėjau bene paskutinis iš delegacijos narių. Atvirai pasakiau, kad numatant naujos delegacijos sudėtį nepavyko išsaugoti politinio tęstinumo, kad be reikalo atsisakoma pasinaudoti ankstesnės delegacijos narių sukaupta politine patirtimi, kad ta patirtis buvo kaupiama ilgai, ji tiesiog iškentėta, kad naujoji delegacija turės sėsti prie derybų stalo nedelsdama, bet ji neturės tiek patirties, kiek jos reikia norint derėtis su Rusija... Žodžiu, norėjau atkreipti dėmesį į tai, kas man tada atrodė svarbiausia: kodėl derybų delegacija daroma silpnesnė, ar to reikia, ar tai nepakenks Lietuvai. Nežinau, ar Respublikos Prezidentas suprato, ką norėjau pasakyti, bet, jau išeinant delegacijai, jis paprašė, kad likčiau kelioms minutėms. Paklausė, kas iš senosios delegacijos narių, mano manymu, turėtų būti įrašytas į naujos delegacijos sudėtį. Tiesiai pasakiau, kad turi likti Č. Stankevičius, E. Jarašiūnas ir R. Ozolas, galbūt ir kiti asmenys. Respublikos Prezidentas

atsakė, kad dėl R. Ozolo ir E. Jarašiūno dar galima pagalvoti, bet Č. Stankevičius esą „sunkus žmogus, rusai jo labai nemėgsta"...“

Dar vienas įrašas dienoraštyje:

„*1993 m. kovo 26 d.*

„12 val. susirinko naujoji delegacija. Respublikos Prezidentas papasakojo apie pokalbį su senąja delegacija, užsiminė, kad aš kalbėjau apie politinį perimamumą. Žodžio paprašė N. Medvedevas, pasiūlė pagalvoti, ar delegacijos nereikėtų papildyti G. Šerkšniu, kuris, pasak jo, turi gerą sisteminį mąstymą. Respublikos Prezidentas atsakė, kad ir anksčiau nebuvo proporcinio partinio atstovavimo, kam jis reikalingas dabar. Paprašiau žodžio ir dar kartą pasiūliau padiskutuoti dėl delegacijos sudėties papildymo. Atvirai pasakiau, kad naujoji delegacija atnaujinta per daug, kad ankstesnės delegacijos sukauptą patirtį galima panaudoti geriau, kad į delegaciją būtina įrašyti Č. Stankevičių, R. Ozolą ir E. Jarašiūną, kad tai duos daug daugiau naudos, kad nežinia kuo grindžiamos abejonės dėl šių žmonių dalyvavimo naujoje delegacijoje yra visiškai neįtikinamos. N. Medvedevas suabejojo dėl Č. Stankevičiaus ir pasakė, kad „jo kalbėjimas kiekvienam rusui yra visiškai nepriimtinas ir tik atstumia"! Įdomu, iš kur tokia informacija? Ar tik ne iš E. Bičkausko, nes tai labai panašu į jo žodžius, pasakytus Maskvoje. Įsiterpiau dar kartą: argi čia svarbu politinis proporcingumas? Argi nereikia kritiško žvilgsnio iš šalies, kad galima būtų tinkamai išnagrinėti įvairius derybinius pasiūlymus? Argi nereikalinga politinė derybų patirtis? Kas galės sėstis ir toliau derėtis su Rusija, nežinodamas, kodėl anksčiau buvo įrašytas šis, o ne kitas žodis? Nauja delegacija akivaizdžiai sukluso. Pirmas sureagavo V. Bulovas, naujos delegacijos vadovas. Jis kreipėsi į Respublikos Prezidentą, sakydamas, kad yra linkęs atsižvelgti į tai, ką aš sakau, ir netgi neprieštarautų, jeigu į naują delegaciją būtų įtrauktas Č. Stankevičius. Respublikos Prezidentas lyg ir nustebo: paklausė, ar tikrai Č. Stankevičius galėtų būti delegacijoje? V. Bulovas atsakė, kad galėtų. Tuo metu įėjo kažkas iš Respublikos Prezidento padėjėjų ir pranešė, kad jau laukia žurnalistai. Respublikos Prezidentas paklausė lyg pasitikslindamas: ką gi, pasiūlysiu opozicijai, tegul pasiūlo savo atstovus. Per spaudos konferenciją jis tą pakartojo viešai. Taigi dar yra vilčių. Tuojau pat susiradau Č. Stankevičių ir R. Ozolą, pranešiau apie principinį Respublikos Prezidento sutikimą, kad į delegaciją įeiti bus pasiūlyta Č. Stankevičiui, E. Jarašiūnui ir R. Ozolui. Atrodo, kad toks ankstesnės delegacijos narių grupės asmenų, o ne atskiro asmens dalyvavimas naujoje delegacijoje R. Ozolui visiškai priimtinas. Jis sako, kad dar pasitars, tačiau svarbiausia, kad tai įmanoma. Įdomu, ar jiems tikrai bus pasiūlyta tapti naujos delegacijos nariais ir ar jie sutiks? Jeigu jie atsisakys, galvoju, kad taip pat pasitrauksiu iš delegacijos. Nors prieš tai Č. Stankevičius man sakė, kad aš turėčiau likti delegacijoje, nes ten galiu būti naudingas, o atsistatydinti visada suspėsiu... <...>“

Iš dienoraščio:

„*1993 m. balandžio 10 d.*

Įvyko keli naujos derybų delegacijos posėdžiai. R. Ozolas, E. Jarašiūnas ir Č. Stankevičius į delegaciją dar nepaskirti, tačiau aktyviai dalyvauja jos darbe. Atrodo, V. Bulovas jau įsitikino, kad be jų paramos ir patirties būtų sunku. Žinau, kad Č. Stankevičius nesutiko būti naujos delegacijos nariu, nes pradžioje nebuvo į ją įrašytas. Kad ir kaip būtų, gerai, kad senosios delegacijos politinis branduolys vėl sutelktas ir galės tiesiogiai dalyvauti priimant sprendimus.

Pokalbiai naujoje delegacijoje rodo, kad kai kuriems naujiems nariams bus sunku nepasiduoti Rusijos „gundymams". Jų vartojamos sąvokos, terminologija patvirtina, kad tai, jog jie pastaraisiais metais nedalyvavo politikoje, buvo nutolę nuo Lietuvos ir Rusijos santykių problemų, dabar gali gana skaudžiai atsiliepti. Svarbiausias dalykas, ko nauji delegacijos nariai dažnai iki galo nesuvokia, yra tai, kad Lietuva yra tokia pati valstybė, kaip ir Rusija, kad tarp Lietuvos ir Rusijos gali būti tik tarpvalstybiniai santykiai ir kad Lietuvos pozicijos turi būti formuluojamos ir išreiškiamos tik per įgaliotas valstybės institucijas, o ne per atskiras žinybas, nes žinybiniai interesai ne visada gali sutapti su visos valstybės interesais.

Į Lietuvą buvo atvykęs Rusijos Aukščiausiosios Tarybos gynybos ir nacionalinio saugumo komiteto pirmininkas S. Stepašinas. Pokalbyje su delegacijos nariais jis viešai patvirtino, kad Rusijos kariuomenė iš Lietuvos bus išvesta iki rugpjūčio 31 dienos ir kad Rusija nekelia jokių naujų kariuomenės išvedimo sąlygų. Tai gera naujiena, tuo labiau kad prieš kelias dienas Rusijos gynybos ministras P. Gračiovas pareiškė, kad kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių yra stabdomas. S. Stepašinas paaiškino, kad Lietuvai tai netaikoma, nes čia civilizuotai sprendžiami tautinių mažumų, žmogaus teisių ir kiti reikalai, be to, yra pasirašytas Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas. Tačiau kai kas jo kalboje verčia nerimauti: S. Stepašinas pradėjo kalbėti apie tai, kad svarbu ne tik sienos, bet ir sienų režimas, kad tarp Rusijos ir Lietuvos galėtų būti toks sienos režimas, koks yra tarp Prancūzijos ir Belgijos. Taip pat prakalbo apie kažkokius abipusius atsiskaitymus. Ar Rusija tikrai galvoja, kad jos piliečiai galės bet kada atvykti į Lietuvą be vizų? Ar tai reiškia, kad Rusija kels Lietuvai turtines pretenzijas, o žalos atlyginimo klausimas bus siejamas su nežinia iš kur kildintina Lietuvos pareiga Rusijai? Atrodo, kad delegacijų laukia karštas susitikimas. Jis turėtų įvykti balandžio pabaigoje, Vilniuje. <...>"

Iš dienoraščio:

„*1993 m. balandžio 29 d. (Lietuvos delegacijos pasitarimas dėl derybų su Rusija, URM).*

V. BULOVAS. Gautas V. Isakovo laiškas. Kaltina, kad mes vilkiname derybas, nenorime tartis. Grasina, kad jeigu derybos nevyks, kariuomenės išvedimas gali sutrikti. Sako, kad atsakomybė teks Lietuvai. Anksčiau siūlė: 1) aptarti visų

reikalų būklę ir atskirų susitarimų rengimo eigą; 2) toliau derinti su kariuomenės išvedimu susijusius dokumentus; 3) nagrinėti Lietuvoje liekančių Rusijos pensininkų ir kitų asmenų pensijų klausimus; 4) toliau dirbti su tekstais dokumentų, numatančių asmenų „persikėlimą“.

V. Bulovas prašo derybų delegacijos narių pareikšti nuomonę. <...>

Č. STANKEVIČIUS. Išanalizavau Estijos ir Latvijos derybų su Rusija dokumentus. Rusijos taktika yra labai aiški: nori įteisinti Rusijos kariuomenės buvimą, įrašydama nuostatas apie kariuomenės turtą, kariškių socialines garantijas ir kt. Tai būtų netiesioginis pripažinimas, kad Rusijos kariuomenė Lietuvoje buvo teisėtai. Mums tai labai pavojinga. Tada galime palaidoti mintį apie žalos atlyginimą. Jeigu jie mus „užlauš“, tai Estiją ir Latviją galės „sutvarkyti“ labai paprastai. Turime atsilaikyti dar 3 mėnesius, iki rugpjūčio 31 dienos Vėliau bus lengviau.

V. VADAPALAS. Galvoju, kad į V. Isakovo klausimus galima neatsakinėti, reikia iškelti savo klausimus.

R. OZOLAS. Reikia „užtempti“, pamėginkime susirašinėti, mes turime laimėti laiko.

Č. STANKEVIČIUS. Pritariu tam, ką sakė V. Sinkevičius. Jie nori rasti pretekstą arba atidėti kariuomenės išvedimą, arba kaip nors įteisinti (nors ir laikiną) savo kariuomenės buvimą Lietuvoje, įteisinti kariuomenės statusą, pasiekti, kad kariuomenė būtų išvedama sutarties pagrindu. Taip jie mėgins paneigti prievolę atlyginti Lietuvai padarytą žalą. Blogai, kad Estija pradėjo kalbėti su Rusija apie kariuomenės laikiną statusą Estijoje ir kt. Jie nejaučia, koks didelis pavojus už viso to slypi. Siūlau parašyti V. Isakovui, kad derybų delegacijos dar nepasiruošusios susitikti, kad turi dirbti ekspertų grupės ir pan. Būtinai turime kelti ir svarstyti žalos atlyginimo klausimą. V. Isakovas prie politinės sutarties nori grįžti ne todėl, kad norėtų ją pasirašyti, o todėl, kad nori išbraukti svarbiausius dalykus, kuriuos mums tada pavyko įrašyti į sutartį, o būtent: Rusija pripažįsta savo tarptautinius įsipareigojimus ir Lietuvai padarytą žalą. Aišku, mes labai aukštai iškėlėme kartelę, bet mums pavyko pasiekti, kad Rusija su tuo sutiktų, nors vėliau sutarties nepasirašė; dabar neturėtume trauktis. Turime laimėti laiko <...>.“

Vienu metu atrodė, kad naujoji derybų delegacija neatlaikys, nusileis Rusijos reikalavimams. Algirdas Brazauskas 1993 metų gegužės 23 dieną nusiuntė į Maskvą pagrindinio susitarimo projektą, kuriame Rusijai buvo padaryta žymių nuolaidų, labai keičiančių ankstesnį Lietuvos požiūrį. Dešinioji Seimo opozicija ir ankstesnė derybų delegacija pasipiktino, pareikalavo, kad naujoji derybų delegacija laikytųsi ankstesnės Lietuvos pozicijos: Rusija turi pareigą išvesti savo kariuomenę iš Lietuvos, ši pareiga kyla iš Sovietų Sąjungos 1940 metais prieš Lietuvą įvykdyto tarptautinio nusikaltimo – Lietuvos okupacijos ir aneksijos; Rusija turi pripažinti, kad, padariusi tarptautinės teisės pažeidimą, ji Lietuvai

padarė žalą, tad turi ją atlyginti. Naujoji derybų delegacija atsitraukė nuo projekto, kurį Maskvai buvo nusiuntęs Brazauskas. Rusijos derybų delegacijos vadovas Isakovas, pamatęs, kad susitarimo projektas, kurį jam įteikė Lietuvos derybų delegacija, labai skiriasi nuo to, kurį prieš kelis mėnesius buvo atsiuntęs Brazauskas, stebėjosi, kad Lietuvos pozicija taip stipriai pasikeitė. Klausė, ar Lietuva vėl grįžo prie savo ankstesnės pozicijos ir nesiruošia nuo jos trauktis. Kas Lietuvoje vadovauja deryboms – ar Prezidentas, ar ankstesnė derybų delegacija ir opozicija? Jis pareiškė, kad Lietuvos parengtas projektas Rusijai nepriimtinas. Vėl pasiūlė išbraukti nuostatas, kad Rusija kariuomenę išveda vykdydama savo tarptautinius įsipareigojimus, kad ji turi atlyginti Lietuvai padarytą žalą, pareikalavo įrašyti nuostatas, numatančias Lietuvos įsipareigojimus Lietuvoje esančios Rusijos kariuomenės atžvilgiu. Buvo ir kitų reikalavimų. Isakovas pareiškė, kad jeigu Lietuva nenusileis, pagrindinis politinis susitarimas nebus pasirašytas – tai gali sutrukdyti kariuomenės išvedimą.

Ilgai laukti nereikėjo. 1993 metų rugpjūčio 17 dieną Lietuvos krašto apsaugos ministerija gavo oficialų Rusijos gynybos ministerijos pranešimą, kad kariuomenės išvedimas iš Lietuvos sustabdomas. Priežastis – nepatenkinama Rusijos ir Lietuvos derybų eiga. Apie tai, kad kariuomenės išvedimas stabdomas, po kelių dienų oficialiai pranešė ir Rusijos užsienio reikalų ministerija. Rusijos užsienio reikalų ministras Andrejus Kozyrevas situaciją pakomentavo taip: Rusija neišves savo kariuomenės nepasiekusi visaapimančių susitarimų su Lietuva, kurie gintų kariškius ir garantuotų Rusijos interesus. Kartu jis pakvietė Algirdą Brazauską 1993 metų rugpjūčio 23 dieną atvykti vizito į Rusiją ir susitikti su Borisu Jelcinu. Brazauskas kvietimą priėmė. Jis sakė, kad negali toliau taikstytis su aklaviete derybose, susitikime su Jelcinu bus apsvarstyti ne tik kariuomenės išvedimo, bet ir ekonominiai bei kiti Lietuvai ir Rusijai svarbūs klausimais, taip pat ir žalos atlyginimas Lietuvai.

Žinia, kad Brazauskas vyks į Maskvą susitikti su Jelcinu, sukėlė politinės opozicijos protestus. Seimo daugumai oponuojančios politinės partijos padarė bendrą pareiškimą, kad kol Rusijos kariuomenė nėra visiškai išvesta iš Lietuvos, Brazauskas neturi vykti į Maskvą – tai daryti netikslinga, nes Maskva gali mėginti susieti kariuomenės išvedimą su ekonominėmis sutartimis. Politinė opozicija nepasitikėjo Brazausku, bijojo, kad jis neatsilaikys prieš Rusijos grasinimus neišvesti kariuomenės iš Lietuvos ir sutiks, kad į susitarimus būtų įrašytos nuostatos, kurių reikalauja Rusija. Politinė atmosfera Lietuvoje kaito. Buvo pradėta ieškoti būdų, kaip atsitraukti nuo Jelcinui duoto Brazausko sutikimo atvykti į Maskvą. Nutarta, kad Maskvoje susitiks ne derybų delegacijos, o Rusijos ir Lietuvos atstovai ir aptars susiklosčiusią situaciją. Susitikimas, kuris truko visą dieną ir buvo labai sunkus, nieko nedavė. Rusija vėl primygtinai ragino sutikti su jos anksčiau siūlytomis pagrindinio susitarimo formuluotėmis ir pasirašyti susitarimą, o Lietuvos atstovai teigė, kad Rusijos siūlomos

susitarimo formuluotės yra nepriimtinos, todėl tokio susitarimo Lietuva pasirašyti negali. Pasibaigus susitikimui, Rusijos užsienio reikalų ministerija išplatino viešą pareiškimą, kuriame apkaltino Lietuvą nenoru baigti rengti pagrindinį susitarimą dėl kariuomenės išvedimo ir pareiškė, kad esant tokioms sąlygoms Rusija nemato prasmės toliau vesti tarpvalstybinių derybų šiuo klausimu. Rusija pareiškė, kad ji išves savo kariuomenę, bet Rusijai patogiais terminais ir jos nustatytomis sąlygomis.

Rusija pradėjo plačią propagandinę kampaniją prieš Lietuvą mėgindama parodyti pasauliui, kad Lietuva yra nesukalbama ir bus kalta, jeigu Rusijos kariuomenė nebus išvesta iki rugpjūčio 31 dienos.

Tokia griežta Rusijos pozicija negalėjo neraminti. Nors jos kariuomenė iš Lietuvos buvo beveik išvesta, buvo likę vos keli tūkstančiai kareivių, tačiau niekas negalėjo duoti tvirtos garantijos, kad ji visa bus išvesta numatytu laiku. Rusijos sprendimas nutraukti tarpvalstybines derybas dėl kariuomenės išvedimo sulaukė neigiamos JAV ir Vakarų Europos valstybių reakcijos. JAV pranešė, kad ji sustabdo 700 mln. dolerių paramą Rusijai.

Įtampa atslūgo rugpjūčio 30 dieną, kai Algirdui Brazauskui pavyko susiskambinti su Borisu Jelcinu ir įtikinti jį, kad kariuomenės išvedimas numatytu laiku būtų naudingas ne tik Lietuvai, bet ir Rusijai. Kalbėdamas per Lietuvos radiją Brazauskas pranešė, kad su Jelcinu sutarta, jog Rusijos kariuomenė bus išvesta iš Lietuvos iki rugpjūčio mėnesio pabaigos. Liko palaukti pusantros paros.

Paskutinis išvedamos Rusijos kariuomenės karinis ešelonas nesustodamas kirto Lietuvos ir Rusijos sieną rugpjūčio 31 dieną 23 val. 36 min. ir 23 val. 46 min. paskutinis šio ešelono vagonas paliko Lietuvos teritoriją. Rusijos kariuomenė iš Lietuvos buvo išvesta daug anksčiau nei iš Vokietijos, Vengrijos, Lenkijos ir kitų valstybių, kuriose ji buvo.

Lietuvos ir Rusijos atstovai nepasirašė jokio dokumento apie tai, kad Rusijos kariuomenė visiškai išvesta iš Lietuvos, nes, kaip tada sakė Audrius Butkevičius, jis nebuvo suderintas iš anksto. Buvo aiškinama, kad išvedimo patvirtinimo dokumentą atstojo tai, kad 1993 metų rugpjūčio 31 dieną vykusiame valstybiniame renginyje, skirtame Rusijos kariuomenės išvedimui iš Lietuvos, dalyvavo Rusijos ambasadorius Lietuvoje Nikolajus Obiortyševas. Tai, kad Lietuvoje dar liko apie 150 Rusijos karių, daugiausia apie 50 Linkaičiuose, Radviliškio rajone esančiame artilerijos šaudmenų sandėlyje, situacijos nekeitė: Rusijos kariuomenė iš Lietuvos visiškai išvesta. Ši karių grupė liko, nes iki rugpjūčio 31 dienos nebuvo spėta išvežti visų ten sukauptų šaudmenų. Jie ten buvo kaupiami nuo 1945 metų, jų buvo labai daug. Jų išvežimo technologijos buvo labai sudėtingos, tas darbas buvo labai imlus, reikalavo labai didelio kruopštumo, menkiausia klaida galėjo sukelti baisius padarinius, todėl nebuvo galimybių paskubinti išvežimo procesą. Paskutiniai septyni Rusijos kariškiai – vienas karininkas ir šeši

kareiviai – pabaigę artilerijos šaudmenų išvežimą, iš Lietuvos išvyko 1993 metų gruodžio pradžioje.

Na, o likę dar du Rusijos „kariškiai“ – kalbu apie dviejų sovietinių kareivių skulptūrą ant Žaliojo tilto Vilniuje – nuo ten buvo nukelti tik 2015 metų liepos 19-osios naktį. Nežinau, kaip visoje Lietuvoje, bet Vilniuje tapo daug lengviau kvėpuoti.

LXIV

1999 metų vasario 11 diena man, kaip ir mano kolegoms teisininkams Egidijui Kūriui ir Stasiui Stačiokui, buvo ypatinga. Seimas mus ką tik paskyrė Konstitucinio Teismo teisėjais devyneriems metams. Pakeitėme tris kadenciją baigusius teisėjus. Teisėjų rotacija įtvirtinta Konstitucijoje, Teismas kas trejus metus turi būti atnaujinamas trečdaliu. Egidijaus Kūrio kandidatūrą pasiūlė Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus, Stasio Stačioko – laikinai einantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko pareigas Vytautas Greičius, mano – Seimo Pirmininkas Vytautas Landsbergis. Kai jis prieš kelias savaites paklausė manęs, ar sutiksiu būti jo siūlomu kandidatu į Konstitucinio Teismo teisėjus, sutikau nedvejodamas.

– Per tavo rankas praėjo beveik visi įstatymai, žinai jų rengimo aplinkybes, taip pat ir silpnas vietas, rašei išvadas projektams. Man labai svarbu, kad gerai išmanai Konstituciją, nepataikauji politikų norams, nebijai atvirai pasakyti, kad tai, ką rengiamės įtvirtinti įstatyme, gali prieštarauti Konstitucijai. Vertinu ir tai, kad pateikdamas išvadas projektams esi neutralus, nerodai savo politinių pažiūrų, vadovaujiesi tik teise, nesikiši į politinių sprendimų priėmimą. Nors į Tesės departamento išvadas ne visada atsižvelgiame, bet pats gerai žinai, kad į abejones dėl projektų konstitucingumo visada sureaguojame, svarstome ir komitetuose, ir frakcijose. Neabejoju, kad turi pakankamai žinių ir gyvenimo patirties, susidorosi.

Landsbergio pasiūlymas tapti Konstitucinio Teismo teisėju man buvo netikėtas. Žinojau, kad yra nemažai teisininkų, taip pat ir iš Seimo narių, norinčių užimti šias pareigas. Jo padėjėjai sakė, kad kai kurie iš jų dėl to ne kartą ėjo pas Landsbergį. Tai, kad jis pasirinko mane, tikrai nudžiugino. Prisipažinsiu, apie Konstitucinį Teismą kartais tyliai pasvajodavau, bet jokių žygių, kad būčiau iškeltas kandidatu, nedariau. Galvojau, kad pačiam siūlytis yra negražu, turiu kuo geriau dirbti, gal būsiu pastebėtas. Niekam per galvą nelipau. Landsbergio pasiūlymą priėmiau kaip mano profesinės kompetencijos pripažinimą. Be to, supratau, kad jis nelaiko manęs esant kairiųjų pažiūrų. Toks niekada ir nebuvau, visada balsuodavau už konservatorius, bet, būdamas Seimo Teisės departamento direktoriumi, savo politinių pažiūrų niekada nedemonstruodavau. To paties reikalavau ir iš visų departamento darbuotojų. Visi Seimo nariai – ir tie, kurie

priklausė dešiniesiems, ir tie, kurie save laikė kairiaisiais, – man buvo lygūs, jų politinė priklausomybė man nerūpėjo. Rūpėjo tik tai, kad jų teikiami įstatymų projektai būtų kuo aiškesni ir tikslesni, suderinti su kitais įstatymais, svarbiausia, neprieštarautų Konstitucijai. Tiesa, vieną kartą leidau sau per daug...

– Vytai, užeik, reikia pasikalbėti, – telefono ragelyje išgirstu griežtoką Seimo Pirmininko Česlovo Juršėno balsą.

Nujaučiau, dėl ko jis skambina. Tikriausiai dėl išvados įstatymo projektui, kuriuo gegužės pirmoji skelbiama šventine diena. Juridinės technikos požiūriu projektas buvo gana tvarkingas, išvadoje nurodėme tik kelias smulkias pastabas. Bet man užkliuvo projekto esmė, jo turinys: ar vėl, kaip prie sovietų valdžios, švęsime gegužės pirmąją? Kodėl norima sugrąžinti šventę, kurią ankstesnioji valdžia visiškai pagrįstai išbraukė iš švenčių sąrašo? Tai nebuvo tautos šventė, gegužės pirmoji liaudyje buvo pašaipiai vadinama „daržų diena". Tiesa, Gedimino prospektu pražygiuodavo profsąjungų aktyvistai ir keli šimtai jų sukviestų žmonių nešini raudonomis vėliavomis ir vėliavėlėmis, įvairiais plakatais su nežinia kam adresuotais reikalavimais ir šūkiais. Prieš apsispręsdamas, kokia bus išvada, tariausi su patyrusiais departamento darbuotojais, buvusiu Aukščiausiojo Teismo teisėju, Teisingumo ministerijos darbuotoju, Teisės fakulteto dėstytojais, klausiau, ar apsiribojame keliomis nereikšmingomis pastabomis, susijusiomis su juridine technika, ar aptariame ir projekto turinį, pažvelgiame plačiau? Išgirdau, kad tokiais projektais formuojamas labai prastas precedentas, kai švenčių dienos priklauso vien nuo politinės valdžios norų, viena valdžia – vienos šventės, kita valdžia – kitos šventės, o į tai, ar skelbiamos šventės tikrai kyla iš tautos istorijos, jos atminties, tikėjimo ir kitų visuomenei reikšmingų aplinkybių, nekreipiama dėmesio. Pats gerai žinote, sakė jie, kad pagal departamento nuostatus mes projektus vertiname juridinės technikos požiūriu, taip pat jų suderinamumo su kitais įstatymais ir atitikties Konstitucijai požiūriu. Jeigu suabejosime, ar tikrai yra pagrindas gegužės pirmąją skelbti šventine diena, kokius teisinius argumentus pateiksime? Politiniais argumentais išvados grįsti negalime. Departamentą gali apkaltinti politikavimu, kaltas, pirmiausia, būsite jūs. Dar įspėjo – galite nukentėti. Sutikau su viskuo, ką jie sakė. Bet buvo viena svarbi aplinkybė, kuri galėjo būti mums naudinga: gegužės pirmoji kaip šventinė diena buvo nustatyta sovietmečiu, ji buvo įrašyta ir į 1972 metais priimtą Darbo įstatymų kodeksą, Seimas ją panaikino 1990 metų spalio 25 dieną kaip neatspindinčią tautos tradicijų, nuo to laiko naujų aplinkybių, kuriomis būtų galima pagrįsti gegužės pirmosios grąžinimą į šventinių dienų sąrašą, neatsirado, tai koks pagrindas ją vėl padaryti šventine diena? Argumentai, švelniai tariant, ne visai teisiniai. Dingtelėjo mintis: o jeigu trumpai aptartume teisės socialinį vaidmenį, paaiškintume, kada ji tampa socialine vertybe? Nelabai padės. Ką atsakysime, jeigu paklaus, kaip mūsų aiškinimai apie teisės vaidmenį susiję su siūlymu gegužės pirmąją paskelbti šventine diena? Mažai ar beveik nesusiję.

Bet pasirinkome būtent tokį kelią. Parašėme, kad švenčių dienų nustatymo atvejais teisė savo reguliuojamąjį vaidmenį gali sėkmingai atlikti tik tuomet, kai pasitelkiant ją teisinis švenčių dienų statusas suteikiamas toms dienoms, kurios yra susijusios su ilgaamžėmis tautos dvasinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, esminiais įvykiais tautos istorijoje. Suabejojome, ar gegužės pirmoji iš tiesų yra tautos dvasinio palikimo dalis, ar ji yra susijusi su tautos istorija, ar šią dieną visuomenė laiko švente. Dar atkreipėme dėmesį į tai, kad Aukščiausioji Taryba, 1990 metų spalio 25 dienos įstatymu nustatydama švenčių dienas, jau išreiškė savo požiūrį į gegužės pirmąją ir nepripažino šiai dienai šventės statuso. Per laikotarpį, praėjusį nuo Aukščiausiosios Tarybos sprendimo priėmimo, naujų aplinkybių, verčiančių pakeisti požiūrį į šią dieną, neatsirado. Pridūriau, kad naujos šventės dienos įvedimas vien teisės normomis, t. y. remiantis valdingais įgaliojimais, sumenkintų teisės socialinę paskirtį. Atviras nepritarimas projektui, net neužmaskuota projekto kritika remiantis ne teisiniais, o ideologiniais ir politiniais argumentais. Na, o išvados pabaiga buvo visiškai nesusijusi su projektu: pasiūlėme pasvarstyti klausimą dėl Kovo 11-osios paskelbimo šventе ir nedarbo diena. Išvadą parašėme kartu su Vaidotu Vaičaičiu, pasitardami su kitais departamento darbuotojais, kurių parašų po išvada nėra. Nusprendėme, kad jeigu gausime per galvą, tai tik mes abu. Išvada suveikė. Po kelių dienų Seimo narys Kęstutis Skrebys pateikė pasiūlymą papildyti projektą ir įrašyti, kad šventės diena yra ir Kovo 11-oji – Valstybės atstatymo diena. Apsidžiaugiau, kad Seimo priimtame įstatyme švente buvo paskelbta ne tik Gegužės pirmoji, bet ir Kovo 11-oji.

Įeinu į Česlovo Juršėno kabineto prieškambarį. Sekretorė tyliai sako:

– Būkite pasiruošęs, gausite pylos.

– Laba diena, Pirmininke, kvietėte?

– Labas, užeik, reikia rimtai pasikalbėti. Na, Vytai, jomajo! Ar skaitai išvadas, kurias pasirašai? Kalbu apie išvadą dėl gegužės pirmosios. Su techninėmis pastabomis sutinku, bet kodėl nutarei įvertinti, ar gegužės pirmoji gali būti paskelbta švente. Dešinieji ją panaikino tik dėl politinių motyvų, ji švenčiama ir kitose valstybėse, mažai yra tokių, kur ji nešvenčiama. Ar departamentas pradės aiškinti projektų iniciatoriams ir visam Seimui, kokios dienos gali būti šventės, o kokios – ne?

– Pirmininke, tikrai skaitau, ką pasirašau. Šį kartą ne tik skaičiau, bet ir, prisipažinsiu, prisidėjau rašant. Su kolegomis ilgai abejojome, ar turime apsiriboti tik juridine technika, ar galime pasakyti daugiau. Tai ne tik mūsų su Vaičaičiu nuomonė, tarėmės ir su kitais departamento darbuotojais, ir su Teisės fakulteto dėstytojais, su darbo teisės specialistu docentu Ipolitu Nekrošiumi. Mūsų pagrindinis motyvas: neturėtų būti taip, kad viena valdžia nutaria, jog ši diena nėra šventė, o praėjus vos penkeriems metams kita valdžia nutaria priešingai – tai šventė. Ar po naujų rinkimų atėjusi nauja valdžia ją vėl galės išbraukti iš

švenčių dienų? Tik todėl rašėme apie teisės socialinę paskirtį, kad švenčių įvedimas negali būti grindžiamas tik politine valia. Tai daug sudėtingesnis dalykas, jis negali skaldyti ir priešinti visuomenės. Suprantu, kad visa atsakomybė už išvadą tenka man. Bet ji jau paleista, jos neatšauksi.

– Taigi, kad jau paleista. Manai, kad jos neskaitė Prezidentas ar nepastebėjo Vyriausybėje? Pas mane jau buvo atėję kai kurie mūsiškiai, nevardysiu pavardžių, bet ne eiliniai partiečiai, o turintys svorį ir įtaką. Sakė, kad „su Sinkevičiumi turime kažką daryti", tokių išvadų departamentas rašyti negali, konservatoriai ir Landsbergis ja jau remiasi. Pažadėjau, kad su tavim rimtai pasišnekėsiu. Na, ką pasakysi? Prisidirbai.

– Pirmininke, žinote, kad visada projektus vertinau remdamasis tik teisiniais argumentais, pasakydavau, kaip situacija atrodys teisės požiūriu, jeigu priimsite vienokį ar kitokį sprendimą, bet į sprendimų priėmimą nesikišdavau. Neturiu tokios teisės ir tai ne mano reikalas, sprendžia politikai. Sutinku, kad galėjome nerašyti, jog abejojame, ar yra pagrindas skelbti šią dieną švente. Jeigu manote, kad gegužės pirmoji tikrai turi būti šventė, ją paskelbsite. Būsiu atviras, ir dabar galvoju, kad tai nėra mūsų tautos šventė, ji daugiau skaldo, negu vienija. Aišku, savo nuomonę galėjau pasilaikyti sau, ji niekam nerūpi. Dabar ir pats nesuprantu, kodėl mums reikėjo suabejoti dėl šios dienos paskelbimo švente. Gal dėl to, kad projektas padvelkė sovietmečiu... Taip galvoju ne aš vienas.

– Prie ko čia sovietmetis? Ten jau buvome, niekas jo negrąžins, net ir labai norėdamas. Ar mes sugalvojome tą šventę? Ar nematai, koks laukinis kapitalizmas siaučia? Profsąjungos spaudžia, žmonės kalba, kad ji buvo panaikinta be reikalo, netekome laisvos dienos, ją reikėtų grąžinti. Pagaliau tai ne tavo ir ne Teisės departamento reikalas. Peržengei ribas. Ar tai supranti?

– Suprantu, labai gerai suprantu. Turėjau būti atsargesnis ir santūresnis, tokios išvados neturėjau pasirašyti. Labai apgailestauju. Prisiimu visą atsakomybę. Ten du parašai, Vaičaičio ir mano, bet kaltas tik aš, kiti darbuotojai nieko dėti. Parašėme tai, apie ką galvojome. Teisė nėra įrankis nustatyti bet ką. Nemanau, kad mūsų išvada gali ką nors pakeisti ar sustabdyti projekto priėmimą. Jeigu mūsų išvada buvo suprasta kaip politinių pažiūrų išraiška, dar kartą labai apgailestauju ir atsiprašau.

– Na ką man su tavimi daryti?

– Sutiksiu su viskuo. Galiu kaltinti tik save. Nenorėčiau, kad šią išvadą įvertintumėte kaip paramą konservatoriams ar kitiems jūsų politiniams oponentams. Patikėkite, išsilavinusi visuomenės dalis labai kritiškai ir net su pašaipa žiūri į tokį projektą. Ko gero, tai taip pat turėjo įtakos ir departamento nuomonei dėl projekto. Norėčiau, kad į išvadą žiūrėtumėte tik kaip į žmogaus, susirūpinusio tuo, kas vyksta, poziciją, ir joje neįžvelgtumėte jokių politinių kėslų ar angažavimosi.

– Ačiū už atvirumą. Supratau, ką norėjai pasakyti. Bet įgaliojimų ribas peržengei, turi tai pripažinti. Įsidėmėk, kad departamentas nėra ta vieta, kurioje gali reikšti savo nuomonę dėl to, kas vyksta, nors tau tai ir nepatinka. Tokių išvadų daugiau neturi būti. Žiūrėk tik teisės dalykų. Ar gali pažadėti, kad jokio politikavimo daugiau nebus?

– Tikrai nebus. Galiu pažadėti.

– Ne pirmus metus dirbame kartu, vertinu tave kaip teisininką ir kaip sąžiningą žmogų, iki šiol visada stengeisi būti politiškai neutralus. Manykime, kad šį kartą suklydai neturėdamas prieš mus nukreiptų intencijų. Šį kartą pabandysiu tave užstoti, tiesa, nežinau, kaip į tai sureaguos mūsiškai. Ne visi bus patenkinti, pirmiausia tie, kurie buvo pas mane atėję. Pasakysiu atvirai, jie reikalavo tavo galvos. Patariu, daugiau taip nesielk, nes gali baigtis liūdnai.

Iki šiol esu dėkingas Česlovui Juršėnui, kad jis tada nebuvo kategoriškas, bandė suprasti, kodėl pasirašiau tą išvadą. Po kelių dienų jis paskambino ir pasakė, kad galiu dirbti toliau. Dar kartą įspėjo, kad departamentas nesikištų į politinius klausimus, projektus vertintų tik teisės požiūriu, nerodytų savo politinių pažiūrų. Pridūrė:

– Patikėk, man nebuvo lengva įtikinti mūsiškius, kad gali likti vadovo poste. Pažadėjau, kad jeigu pastebėsiu bent mažiausią politikavimą, iš karto būsi atleistas.

Tai buvo gera pamoka. Likau dirbti. Dabar, praėjus trejiems metams, esu kandidatas į Konstitucinio Teismo teisėjus. Seimo statutas reikalauja, kad kandidatūrą Seimui pristatytų ją pasiūlęs asmuo. Landsbergis išvykęs, pristatyti mano kandidatūrą jis įgaliojo Andrių Kubilių. Išgirdau daug gerų žodžių. Net tai, kad Seimas, paskirdamas mane Konstitucinio Teismo teisėju, patirs didelį nuostolį. Tada buvau pakviestas prisistatyti Seimui ir atsakyti į Seimo narių klausimus. Sakiau, kad jeigu būsiu paskirtas, savo veikloje vadovausiuosi tik Konstitucija, teisingumo, nešališkumo ir politinio neutralumo principais. Mačiau, kad Juršėnas, išgirdęs apie politinį neutralumą, pradėjo šypsotis. Tikriausiai prisiminė išvadą dėl gegužės pirmosios paskelbimo švente. Kas buvo, tas buvo, nieko nepadarysi. Seimo narių klausimai nenustebino, didesnė dalis buvo susijusi su įvairiomis teisinėmis problemomis, Seimo nariams rūpėjo, kaip jas būtų galima spręsti. Atrodo, kad paaiškinau visai neblogai. Justino Karoso, priklausančio kairiajai opozicijai, klausimas nustebino.

– Gerbiamas pretendente, gerai žinodamas, kad mūsų Seimo Pirmininkas yra labai politizuotas žmogus, aš noriu klausti jūsų, ar jūs pats jaučiatės atitinkantis mūsų Seimo Pirmininko politizuotus kriterijus, siūlant jūs į Konstitucinio Teismo teisėjus?

Kodėl Karosas galvoja, kad Landsbergis mano kandidatūrą pasiūlė, nes aš atitinku kažkokius jo „politizuotus kriterijus“?! Kažkokia nesąmonė, būdamas filosofijos daktaru galėtų sugalvoti protingesnį klausimą. O gal nori man įgelti:

esi toks pat politizuotas, kaip ir Landsbergis? Tikrai nesu kairysis, savo pažiūromis visada buvau konservatorius, bet pažiūrų niekada viešai nedemonstravau. Iš kur jis ištraukė, kad mano kandidatūrą Landsbergis pasiūlė dėl mano politinių pažiūrų?

Nutariau nesiginčyti. Gal jis sąmoningai uždavė tokį provokuojantį klausimą, norėdamas mane įvelti į diskusiją, ar Seimo Pirmininkas gali būti politizuotas. Nepavyks. O gal abejoja, ar būsiu objektyvus, kai vertinsiu įstatymų atitiktį Konstitucijai?

– Aš gautą pasiūlymą vertinu kaip pasirinkimą, padarytą grynai profesiniu ir dalykiniu pagrindu. Ir aš pats, ir departamento žmonės, rengdami išvadas ir teikdami konsultacijas Seimo nariams, visada stengiasi vadovautis neutralumo ir politinio nepriklausomumo principais.

Kitas klausimas, kurį uždavė Povilas Gylys, patvirtino, kad Karosas abejojo mano objektyvumu.

– Ar jums neatrodo, kad jūsų komentarai garsiajame radijo ir televizijos konflikte nebuvo objektyvumo ir neutralumo požymis? Svarbiausias dalykas yra objektyvumas ir didžiausių abejonių, noriu pasakyti (gal jūs išsklaidysite jas), kyla kaip tik dėl to.

– Prisimenu tą komentarą. Jeigu jūs paskaitytumėte tos dienos laikraštį „Lietuvos rytas“, kuris išėjo po to, kai jam atidaviau savo paaiškinimą, perskaitytumėte tokią frazę: „Juridinio skyriaus vedėjas mano, kad nutarimas prieštarauja Konstitucijai, tačiau tol, kol šito nėra konstatavęs Konstitucinis Teismas, jis vertina tą nutarimą kaip teisėtą ir galiojantį.“ Tokia buvo mano komentaro esmė. Ir dabar galiu pasakyti, kad tol, kol Konstitucinis Teismas nėra pripažinęs kokio nors akto prieštaraujančiu Konstitucijai, tol tas aktas yra teisėtas.

Seimo nario Kazio Bobelio klausimas smogė į paširdžius:

– Gerbiamasis kandidate, man teko jus pažinti paskutinius šešerius mano kadencijos Seime metus ir aš tikrai labai teigiamai vertinu jūsų teisinį darbą ir jūsų pasišventimą. Bet 1997 metais, kai vyko Prezidento rinkimų kampanija, aš jūsų paprašiau, kad jūs pasirašytumėt sąraše ir paremtumėte mano kandidatūrą. Jūs pasakėte, kad jūs mielu noru pasirašytumėt, bet įstatymas to neleidžia. Visa Lietuva žino, kad kiekvienas Lietuvos pilietis gali paremti kiekvieną kandidatą ir pasirašyti kiekviename sąraše; nėra jokio įstatymo straipsnio, kuris to neleistų. Man kyla klausimas: jeigu jūs tada taip tendencingai interpretavote įstatymą, ar Konstituciniame Teisme jūs taip pat nebūsite kai kuriais klausimais labai tendencingas, nes visi žinome, kad kiekvienas iš mūsų gali pasirašyti ir jokio įstatymo suvaržymo nebuvo. Bet aš, gerbdamas jus, rengiuosi balsuoti už jūsų kandidatūrą.

Salėje pagyvėjimas, šurmulys. Ką, jis atsisakė pasirašyti, kad remia Bobelio kandidatūrą?

Išgirstų Seimo nario repliką: teisingai padarė!

Prisiminiau tą nelemtą Bobelio prašymą. Nepasirašiau, nes maniau, kad jis nėra tinkamas būti Respublikos Prezidentu. To nenorėjau jam pasakyti tiesiai, pradėjau nevykusiai išsisukinėti. Apsimečiau, kad man to padaryti neleidžia įstatymas, nes jau už vieną kandidatą pasirašiau. Mačiau, kad jis supranta, jog nenoriu pasirašyti, dar paaiškino man, kad įstatymas leidžia pasirašyti už visus kandidatus, bet tik po vieną kartą. Numykiau, kad turėčiau pasitikrinti, kas parašyta įstatyme. Lyg to nežinočiau. Aišku, kad turėjau teisę pasirašyti. Dabar dar kartą įsitikinau, kad teisinis nesąžiningumas ir vinguriavimas dažniausiai atsirūgsta. Dėl to nelemto išsisukinėjimo man tikrai buvo gėda.

– Gerbiamasis Seimo nary, dėkoju už tą priminimą. Dar senovės romėnai sakydavo: „Niekas negali būti teisėju savo byloje." Leiskite ir man šiuo atveju nebūti teisėju savo byloje. Aš manau, kad turiu teisę turėti savo požiūrį, kokį kandidatą į Prezidentus paremti parašu ir ko neparemti. Labai atsiprašau, jeigu tada mano atsisakymas jus įžeidė. Manau, kad turėjau teisę pasielgti taip, kaip tada pasielgiau.

Buvo ir daugiau klausimų. Nors jie nebuvo sudėtingi, lengviau atsidusau, kai jie baigėsi. Dabar laukė susitikimai su frakcijomis, jaučiau, kad LDDP frakcijoje sulauksiu daug aštresnių klausimų. Nuo kairiųjų galiu gauti ir į kaulus. Taip ir buvo.

Frakcijos savo nuomones dėl visų trijų kandidatų pateikė Seimo plenariniame posėdyje. Juozas Bernatonis pareiškė, kad LDDP frakcijai visų mūsų teisinė kvalifikacija nekėlė abejonių. Dėl Egidijaus Kūrio kandidatūros jie neturėjo jokių pastabų, sakė, kad frakcija dėl jo balsuos vienbalsiai. Dėl Stasio Stačioko ir mano kandidatūros jų nuomonė buvo kitokia: kadangi tiek ponas Stačiokas, tiek ponas Sinkevičius yra dalyvavę priimant kai kuriuos teisės aktus, kurie šiuo metu yra apskųsti Konstituciniam Teismui, buvo abejonių, ar galės objektyviai vertinti tuos Seimo narių prašymus. Bernatonis kalbėjo: dėl jų mes frakcijos posėdyje tarėmės dar vakar. Kadangi mūsų frakcija visada labiau vertina žmonių kvalifikaciją, kompetenciją nei kokias nors abejones dėl galimų politinių nuostatų, frakcijos nariai nebalsuos prieš šias kandidatūras, o daugelis balsuos už. Mes tikimės, kad visi kandidatai, tapę Konstitucinio Teismo teisėjais, bus nepriklausomi ir, kadangi tikime, jog jie visi trys bus paskirti, linkime sėkmingo darbo.

Taigi, LDDP frakcijos nariai nebalsuos prieš, o daugelis balsuos už. Jeigu daugelis palaikys, o kiti neprieštaraus, ar tai reiškia, kad jie gadins biuletenius?

Kazimira Prunskienė, kalbėjusi Nepriklausomos frakcijos vardu, palankiai įvertino mus visus. Kalbėdama apie Stačioko politinį angažuotumą pasakė labai svarbią mintį:

– Aš manau, kad tokio rango teisininkas atitinkamoje situacijoje gali būti laisvas ar sugebėti būti laisvas, pajėgti būti laisvas nuo prieraišumo vienai ar kitai politinei partijai, šiuo atveju konservatoriams.

Kaip frakcija balsuos? Prunskienė sako, kad ji asmeniškai remia visas tris kandidatūras, jos kolegos, Nepriklausomos frakcijos nariai, pasirinks, kaip jiems atrodys tinkama.

Taigi gali suprasti, kad balsavimas bus laisvas. Iš to, ką pasakė Prunskienė, galiu numanyti, kad jie balsuos už mano kandidatūrą.

Centro sąjungos frakcijos vardu kalbėjęs Egidijus Bičkauskas taip pat sakė, kad frakcijos nariai neabejoja mūsų profesine kvalifikacija, bet „iškilo tam tikros abejonės dėl kai kurių iš kandidatų, na, sakysim, šiuometinio šiek tiek politinio angažuotumo". Frakcija mano, kad „Konstitucinio Teismo teisėjo statusas galbūt kaip tik padės atsisakyti tos ar kitos politinės pakraipos ir teisėjas liks objektyvus, taps dar objektyvesnis." Todėl frakcijoje nutarta balsuoti kiekvienam savarankiškai. Manytina, kad didesnė dalis frakcijos palaikys visas tris kandidatūras.

Na štai, dar viena frakcija nutarė, kad kiekvienas jos narys balsuos taip, kaip norės. Guodžia tai, kad, kaip sakė Bičkauskas, didesnė frakcijos dalis palaikys visas tris kandidatūras.

Nudžiugino Krikščionių demokratų frakcijos nuomonė: dėl dviejų kandidatų, su kuriais mes kartu dirbame ir galbūt geriau pažįstame, t. y. pono Vytauto Sinkevičiaus, Teisės departamento direktoriaus, ir pono Stasio Stačioko, Seimo nario ir Teisės ir teisėtvarkos komiteto pirmininko, frakcija jokių abejonių neturėjo ir vieningai pasisakė „už". Frakcijoje pritrūko balsų, kad būtų pritarta pono Egidijaus Kūrio kandidatūrai. Tačiau dėl kiekvienos kandidatūros frakcija yra apsisprendusi balsuoti laisvai. Turbūt bus frakcijos narių, kurie balsuos ir už poną Egidijų Kūrį. Taip pat ir už kitus kandidatus.

Jungtinės frakcijos vardu kalbėjęs Kazys Bobelis paskelbė, kad frakcija bendrai balsuos už visus tris kandidatus. Frakcija tikisi, kad jie visi „suteiks naujos dvasios ir objektyvių sprendimų Lietuvos Konstitucijos interpretavimui".

Aloyzas Sakalas, kalbėjęs Socialdemokratų frakcijos vardu, sakė, kad jų frakcija kandidatus vertino pagal jų teisinę kvalifikaciją, asmenines savybes ir pagal jų nepriklausomybę nuo politinių vėjų. Mes labai palankiai vertinome visų kandidatų teisinę kvalifikaciją ir jų asmenines savybes, kalbėjo jis. Kartu tikimės, kad politinės simpatijos neturės įtakos jų sprendimams. Frakcijos nariai nusprendė balsuoti už kiekvieną kandidatą pagal savo sąžinę ir įsitikinimus.

Labiausiai argumentuotai kalbėjo Tėvynės sąjungos frakcijai atstovavęs Arvydas Vidžiūnas. Tiesa, jo pirmas sakinys, kad frakcija remia Stasio Stačioko ir Vytauto Sinkevičiaus kandidatūras į Konstitucinio Teismo teisėjus, sukėlė šurmulį. O kaip dėl Egidijaus Kūrio? Šurmulys nurimo, kai Vidžiūnas, tęsdamas tą patį sakinį, pasakė, kad frakcija neprieštarauja Jo Ekscelencijos Lietuvos Respublikos Prezidento pasirinkimui dėl Egidijaus Kūrio kandidatūros. Vidžiūnas apgailestavo, kad Konstitucinio Teismo teisėjų skyrimas yra šiek tiek primityvinamas, ypač nuvalkiojama frazė „politinis angažuotumas". Sakė, kad jis džiaugiasi, jog Lietuvos valstybė eina į brandžią visuomenę, į tokią, kurioje

politinės ir pilietinės pažiūros nėra laikomos trūkumu, o greičiau privalumu. „Mes einame į tokią visuomenę, kur politinės pažiūros nelemia priimamų dalykinių sprendimų.“ O pabaigė taip: „Kandidatų kvalifikacijos ir ypač teikėjų konstitucinis pasirinkimas mums yra svarbūs argumentai, dėl kurių mes palaikysime šitas kandidatūras.“

Frazė, kad Tėvynės sąjungos frakcija palaikys visas tris kandidatūras, šiek tiek nuramino, bet viduje vis tiek jaučiau įtampą. Mačiau, kad ir mano kolegos Stasys Stačiokas ir Egidijus Kūris nerimauja, nors stengiasi to neparodyti. Balsavimas slaptas, kad būtum paskirtas, reikia daugiau kaip pusės posėdyje dalyvaujančių Seimo narių balsų. Ar tiek gausiu? Ne viena frakcija sakė, kad jos nariai balsuos laisvai, pagal savo įsitikinimus. Negali žinoti, kokie jų įsitikinimai. Nerimas atslūgo, kai išgirdau balsavimo rezultatus. Už tai, kad būčiau paskirtas Konstitucinio Teismo teisėju, balsavo net 124 Seimo nariai, prieš buvo tik 7. Vadinasi, palaikė ne tik konservatoriai, kurie po rinkimų vėl grįžo į valdžią, bet ir kairieji, likę opozicijoje. Nors balsavimas buvo slaptas, vėliau iš kai kurių Seimo narių sužinojau, kad prieš balsavo tie, kurie prieš trejus metus buvo atėję pas Juršėną ir reikalavo mane atleisti iš pareigų. Tikrai buvo už ką atleisti. Juršėnas neatleido, su manimi pasielgė kaip padorus žmogus. Už tai jį gerbiu iki šiol.

Egidijus Kūris ir aš Konstitucinio Teismo teisėjais buvome paskirti pirmą kartą, o Stasys Stačiokas – antrą. Pirmą kartą Konstitucinio Teismo teisėju jis tapo 1993 metais, kai buvo formuojama pirmoji Teismo sudėtis. Įstatyme dėl Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos buvo numatyta, kad, pirmą kartą skiriant teisėjus, trys iš jų skiriami trejiems metams, trys – šešeriems ir trys – devyneriems. Konstitucinio Teismo teisėjai, kurie bus paskirti trejiems ir šešeriems metamas, po ne mažesnės kaip trejų metų pertraukos gali užimti šias pareigas dar vieną kadenciją. Stačiokas pirmą kartą Konstitucinio Teismo teisėju buvo paskirtas trejiems metams, vadinasi, dabar, po trejų metų pertraukos, galėjo būti paskirtas dar vienai kadencijai – devyneriems metams. Šį kartą jo paskyrimas teisėju nebuvo toks dramatiškas, koks buvo 1993 metais.

Tada buvo susiklosčiusi tokia situacija, kad Respublikos Prezidento pareigas laikinai ėjo Brazauskas, o Seimo Pirmininko pareigas laikinai ėjo Juršėnas. Nors jie turėjo visus Respublikos Prezidento ir Seimo Pirmininko įgaliojimus, taigi ir teisę teikti Konstitucinio Teismo teisėjų kandidatūras, jie suabejojo, ar tikrai gali tai daryti. Klausė, kas bus, jeigu kils ginčas, ar teisėtai paskirti mūsų pasiūlyti kandidatai? Juk mes pareigas einame tik laikinai, apie tai, kad turime teisę teikti kandidatūras į Konstitucinio Teismo teisėjus, Konstitucijoje tiesiogiai nerašoma. Girdime skirtingas teisininkų nuomones. Nenorime galimos sumaišties, todėl kandidatūrų neteiksime. Tegul jas teikia tautos išrinktas Respublikos Prezidentas ir Seimo išrinktas Seimo Pirmininkas, o ne asmenys, laikinai einantys šias pareigas. Žilio ir mano aiškinimai, kad jie, nors ir yra laikinai einantys pareigas, turi teisę teikti kandidatūras, jų neįtikino. Viršų paėmė atsargumas, nenoras

būti apkaltintiems, kad nesilaiko Konstitucijos. Buvo nutarta, kad kandidatūras pateiks tik Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas – jis nurodys, ką siūlo skirti trejiems metams, ką – šešeriems ir ką – devyneriems.

O gal reikėjo neskubėti skirti Konstitucinio Teismo teisėjų, palaukti, kol bus išrinktas „tikras" Respublikos Prezidentas ir „tikras" Seimo Pirmininkas, kol ir jie pateiks savo kandidatūras? Ne, laukti nebuvo galima. Algirdas Brazauskas 1993 metų vasario 14 dieną buvo išrinktas Respublikos Prezidentu, pagal Konstituciją Respublikos Prezidento priesaiką turi priimti Konstitucinio Teismo pirmininkas, o jo nesant – vienas iš Konstitucinio Teismo teisėjų. Vadinasi, bent vienas Konstitucinio Teismo teisėjas turėjo būti paskirtas iki Respublikos Prezidento inauguracijos – ji turėjo įvykti 1993 metų vasario 25 dieną, – kitaip nebūtų asmens, kuris gali priimti Prezidento priesaiką.

Kaip ir buvo nutarta, kandidatus į Konstitucinio teismo teisėjus pasiūlė tik Aukščiausiojo Teismo pirmininkas Mindaugas Lošys: Stasį Stačioką skirti devyneriems metams, Juozą Žilį – šešeriems, Liudviką Sabutį – trejiems metams. Laikinai einantis Respublikos Prezidento pareigas Brazauskas ir laikinai einantis Seimo Pirmininko pareigas Juršėnas kandidatūrų nepateikė.

Kad kai kurių kandidatų paskyrimas gali būti komplikuotas, paaiškėjo dar prieš balsavimą, kai jos buvo pristatomos Seimui.

Gediminas Paviržis užsipuolė Sabutį, kad jis, būdamas aukštas prokuratūros pareigūnas, o vėliau – Aukščiausiosios Tarybos sekretorius, nereagavo į tai, kad Vyriausybė priima aktus, prieštaraujančius įstatymui.

Vladas Būtėnas atkreipė dėmesį į Sabučio biografijos pažymą, kurioje buvo parašyta, kad jis dirbo Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto Administracinių organų skyriaus teisininku. Sako:

– Žinau, kad tokių pareigų nebuvo. Ar jūs pats sukūrėte tokias pareigas, ar čia kas klaidą padarė?

Būtėnas teisus, tada Centro komiteto aparate buvo instruktorių pareigos, o ne teisininkų pareigos. Sabutis bandė teisintis, kad Administracinių organų skyriuje atskiros juridinės tarnybos nebuvo, todėl jis vykdė ir teisininko, ir instruktoriaus pareigas. Pasiteisinimas nesąžiningas, nes jis dirbo Administracinių organų skyriaus instruktoriumi, prižiūrėjo, kad teisinės institucijos laikytųsi partijos nurodymų. Teisininko etato tada CK nebuvo.

Dar griežčiau apie Sabutį pasisakė Albinas Albertynas. Sako:

– Aš atidžiai susipažinau su jūsų biografija. Tą komunistinį laikotarpį mes labai puikiai žinome. Jūs buvote uolus komjaunimo darbuotojas, uolus partinis darbuotojas, na, ir jūs iškopėte iki aukščiausio laipsnio – iki generalinio prokuroro. O Generalinė prokuratūra ranka rankon dirbo su Valstybės saugumo komitetu. Tai šitą mes puikiai žinome. Ir visuose teismuose – tiek politinėse bylose, tiek kriminalinėse bylose – prokuratūros darbuotojai stodavo ne ginti teisiamojo, bet kaltinti teisiamąjį. Aš irgi esu savo gyvenime tai patyręs. Kaip

pažiūrėtų Lietuvos žmonės, kai prieš buvusį generalinį prokurorą duoda priesaiką Lietuvos Prezidentas? Kaip į šitai sureaguotų Lietuvos žmonės? Taigi asmeniškai aš balsuosiu prieš. Ne dėl to, kad jūsų kompetencija bloga, bet todėl, kad jūs buvote uolus tos komunistinės santvarkos darbuotojas.

Po kandidatūrų svarstymo frakcijose apie kai kurių kandidatų politinį angažuotumą pradėta kalbėti dar atviriau. LDDP frakcijos atstovas Algirdas Kunčinas, informuodamas Seimą apie frakcijos nuomonę, sakė, kad frakcijai „taip pat kilo kai kurių samprotavimų dėl pernelyg didelio politizuoto veikimo, išreiškiant vieną ar kitą politinę nuostatą, pasiduodant vienų ar kitų politinių jėgų veikimui. Matyt, tai kelia tam tikrą nepasitikėjimą kai kuriais kandidatais". Kokiais konkrečiai – nepasakė.

Kazimieras Antanavičius buvo dar griežtesnis:

– Norėčiau jūsų klausti, gerbiamieji kolegos, ar dera rinkti Konstitucinio Teismo teisėju vieną ar kitą žmogų, kuris keičia savo nuomones ir nuostatas nepriklausomai nuo to, ar teisiškai teisinga, ar ne, bet nuo įvairių, taip sakant, ponių noro ar nenoro, kaip būtų balsuojama šičia, Aukščiausioje Taryboje ar kitur. Ne vieną sykį man teko girdėti – taip taip, reikėtų, o ranka keliama priešingai. Manau, kad kur kur, bet Konstitucinio Teismo teisėjais tokie žmonės negali būti, neturi būti.

Nors konkreti pavardė nebuvo paminėta, bet tai, kad buvo prisimintas balsavimas „šičia ir Aukščiausioje Taryboje", reiškė, jog jis galėjo kalbėti tik apie du kandidatus: Liudviką Sabutį ir Stasį Stačioką. Po to Zita Šličytė ir Tautvydas Lideikis ragino kalbėti ne miglotomis frazėmis „kai kurie kandidatai", „kai kurių jų veiklos momentai" ir pan., o konkrečiai, atvirai pasakyti priekaištus kandidatams. Plečkaitis į pastabą, kad reikėtų kalbėti konkrečiai, nereagavo:

– Mums yra gerai žinomos visos kandidatūros. Dvi iš jų, o ypač viena, iš tikrųjų buvo labai angažuota politikoje. Tai, manyčiau, nėra teigiamas bruožas.

Politinio angažuotumo temą pratęsė Rimantas Dagys:

– Kiekvienas žmogus gali būti politiškai angažuotas. Bet tokiu atveju, žengęs tuo keliu, jis turi pasirinkti ir arba toliau išlikti teisininku grynąja prasme, arba jis turėtų vis dėlto būti politiku. Ir šiuo atveju nemanydamas, kad tai yra blogai, jog gerbiamasis Liudvikas Sabutis pasirinko politiko kelią, aš manau, kad tai yra teigiama. Bet šiuo atveju jo kandidatūrai aš nenorėčiau pritarti. Būtent jo dalyvavimas toje anksčiau vykusioje parlamentinėje rezistencijoje, mano manymu, kaip politiko tai man visiškai suprantamas, bet kaip teisininko ir juristo, aš manau, kad tai buvo žingsnis vis dėlto ne visai teisingas. Tai yra kompromisas su jo kaip juristo tam tikrais principais, kuriais jis turėtų vadovautis.

Skelbiami slapto balsavimo rezultatai: išduoti 127 biuleteniai, rasti 127. *Liudvikas Sabutis*: už – 52, prieš – 75; *Stasys Stačiokas*: už – 57; prieš – 70; *Juozas Žilys*: už – 125, prieš – 2. Taigi paskirtas tik vienas teisėjas – Juozas Žilys, o Sabučio ir Stačioko kandidatūros atmestos.

Seimas patvirtina balsavimo rezultatus, reikia priimti Seimo nutarimą dėl Juozo Žilio paskyrimo Konstitucinio Teismo teisėju. Seimo narys Julius Beinortas pastebi, kad Seimo nutarimo projekte nėra nurodytas terminas (šešeri metai), kuriam paskiriamas Juozas Žilys, prašo patikslinti nutarimo projektą, klausia, kokia būtų Aukščiausiojo Teismo pirmininko nuomonė.

Bet pirmininkaujantis Seimo posėdžiui netikėtai klausia Aukščiausiojo Teismo pirmininko Mindaugo Lošio visiškai ne to: ar jis palieka tą patį Juozo Žilio kadencijos laiką ar siūlo kitą?

Aukščiausiojo Teismo pirmininko atsakymas pribloškia:

– Aš prašyčiau Seimą šiuo atveju priimti dar papildomą nutarimą ir vietoj rekomenduoto šešerių metų termino gerbiamam Juozui Žiliui nustatyti devynerių metų kadenciją.

Lyg ką tik įvykęs Seimo slaptas balsavimas skirti Juozą Žilį šešeriems metams neturėtų jokios reikšmės, lyg būtų galima atviru balsavimu priimti kažkokį papildomą Seimo nutarimą ir vietoje šešerių metų nustatyti devynerių metų kadenciją?!

Toliau dar gražiau. Pirmininkaujantis posėdžiui sako:

– Perskaitysiu patikslintą Seimo nutarimo projektą: „Lietuvos Respublikos Seimas nutaria skirti Konstitucinio Teismo teisėju devyneriems metams Juozą Žilį."

Kiekvienam bent šiek tiek išmanančiam teisę aišku, kad Seimas negali priimti nutarimo, kuris neatitinka to sprendimo, už kurį slaptai balsavo Seimas, o Seimas, primenu, ką tik balsavo, kad Juozas Žilys būtų skiriamas šešeriems metams.

Aukščiausiojo Teismo pirmininkas tęsia:

– Pasikeitus situacijai, norėčiau, kad Seimas iš naujo svarstytų šį kadencijos klausimą ir priimtų kitą sprendimą. Kokiu būdu – ar slaptu, ar atviru – tai jūs nuspręsite.

Aiškiai antikonstitucinis pasiūlymas. Bet tą mintį pasigauna pirmininkaujantis Seimo posėdžiui, sako:

– Mes galime atšaukti, panaikinti slapto balsavimo rezultatus, galima nuspręsti, atviru ar slaptu balsavimu balsuoti dėl paskyrimo termino.

Seimo narys Kazimieras Antanavičius replikuoja:

– Tai gal panaikinkim ir Respublikos Prezidento rinkimų rezultatus?

Įsiterpia Seimo nariai Petras Giniotas ir Kazys Bobelis, jų argumentai: Juozo Žilio kadencijos trukmės klausimas jau išspręstas, kai Seimo nariai slaptai balsavo, kad jis būtų paskirtas šešeriems metams; Seimas balsavimo rezultatų pakeisti negali, tai būtų neteisėta ir nedemokratiška.

Pirmininkaujantis Seimo posėdžiui pagaliau teikia balsavimui Seimo nutarimo projektą, kad Juozas Žilys skiriamas Konstitucinio Teismo teisėju šešeriems metams. Nutarimas priimtas. Kad Žiliui kas nors neatsitiktų, jis pradedamas saugoti.

Juozas Žilys 1993 metų vasario 25 dieną priėmė Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko priesaiką. Tą pačią dieną Seimas Česlovą Juršėną išrinko Seimo Pirmininku. Dabar jie nebe laikinai einantys pareigas, o „tikri" Respublikos Prezidentas ir Seimo Pirmininkas. Abejonių, ar jie gali teikti kandidatūras į Konstitucinio Teismo teisėjus, neliko. Respublikos Prezidentas Algirdas Brazauskas Seimui pateikia Kęstučio Lapinsko, Vlado Pavilonio ir Stasio Šedbaro kandidatūras, o Seimo Pirmininkas Česlovas Juršėnas pasiūlo Algirdo Gailiūno, Prano Rasimavičiaus ir Zigmo Levickio kandidatūras. Visi jie 1993 metų kovo 18 dieną paskiriami teisėjais.

Taigi paskirti septyni teisėjai, liko paskirti dar du, nes, kaip minėta, dvi ankstesnes Aukščiausiojo Teismo pirmininko Mindaugo Lošio teiktas kandidatūras Seimas buvo atmetęs. Mindaugas Lošys Seimui pateikia Teodoros Staugaitienės, Aukščiausiojo Teismo teisėjos, ir vėl – Stasio Stačioko kandidatūrą. Tiesa, šį kartą Stačioką siūloma skirti trejiems metams, o ne devyneriems, kaip buvo pirmą kartą.

Seime kyla šurmulys. Ar galima antrą kartą teikti kandidatūrą, kurią Seimas ką tik atmetė? Nei Konstitucija, nei Konstitucinio Teismo įstatymas tokio draudimo nenumato, todėl teisiniu požiūriu pakartotinis teikimas galimas. O kiek kartų? Du, trys ar dar daugiau, gal tiek kartų, kol asmuo bus paskirtas? Į tai teisinio atsakymo nėra. Tai asmens, kuris siūlo kandidatūrą, savigarbos, politinės ir teisinės kultūros dalykas. Manau, jog taip buvo sukurtas labai prastas precedentas, kad tą pačią kandidatūrą, kurią Seimas ką tik atmetė, galima iš karto siūlyti iš naujo.

Seimas negali atsisakyti svarstyti Stačioko kandidatūros – ją pateikė subjektas, kuris turi tokią teisę. Be to, dabar siūloma jį skirti kitokiam terminui. Seimo frakcijose Stačiokas, atsakydamas į priekaištus, kad jis parengė Laikinojo Pagrindinio Įstatymo papildymo stipriu prezidentu projektą, kuriam tauta referendumu nepritarė, teisinasi, kad tas projektas neatspindi jo tikrų pažiūrų, kad tą projektą parengė vedinas tik mokslinio intereso, tai buvo tik mokslinis bandymas. Seimo kairioji dauguma neatlaiko vis stiprėjančios visuomenės kritikos, kad pirmą kartą Stačiokas nebuvo paskirtas tik dėl politinių motyvų. Ji nusileidžia: 1993 metų kovo 18 dieną už Stačioką balsuoja net 104 Seimo nariai.

Tą pačią dieną paskirta ir Teodora Staugaitienė. Taigi paskirti visi teisėjai, būtent ši data – 1993 metų kovo 18 diena – laikoma Konstitucinio Teismo įsteigimo data.

Liko paskirti Konstitucinio Teismo pirmininką. Rengiant Konstitucijos projektą buvo svarstoma ir tai, kad Konstitucinio Teismo pirmininką galės rinkti patys Konstitucinio Teismo teisėjai, gal ne visai jo kaip teisėjo kadencijai, gal tik trejiems metams. Tokia nuostata buvo kritikuojama, nes ji sudarytų prielaidas teisėjų susiskaldymui į grupes, teisėjų vidinėms kovoms, padarytų Konstitucinio Teismo pirmininką priklausomą nuo teisėjų, nes kitaip jis galėtų būti neišrinktas.

Sumanymo buvo atsisakyta. Pagal Konstituciją, Konstitucinio Teismo pirmininką iš šio teismo teisėjų skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu. Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko teikimu Seimas 1993 metų kovo 23 dieną Konstitucinio Teismo pirmininku paskiria Juozą Žilį. Seimo nutarime nebuvo nurodyta, kokiam konkrečiam laikui jis skiriamas. Nuo tada susiformavo konstitucinė tradicija, kad Konstitucinio Teismo pirmininkas skiriamas laikotarpiui, kuris sutampa su jo, kaip Konstitucinio Teismo teisėjo, įgaliojimų laikotarpiu.

LXV

Konstitucinio Teismo teisėjo priesaiką davėme 1999 metų kovo 18 dieną, įgijome visus teisėjo įgaliojimus. Tą pačią dieną nuėjome į Konstitucinį Teismą, buvome pristatyti teisėjams ir Teismo darbuotojams. Konstitucinio Teismo pastatas Gedimino prospekto viduryje. Viename prospekto gale – Seimas, kitame – Prezidento rūmai, einant į Prezidento rūmų pusę, prospekto viduryje – Vyriausybė. Vieta labai patogi. Prieš šešerius metus dėl šio pastato virė arši kova.

Rengiant Konstitucinio Teismo įstatymą buvo svarstoma ir tai, kad Konstitucinio Teismo buveinė galėtų būti ne Vilniuje, o Trakuose ar Klaipėdoje, esą taip bus užtikrintas didesnis Teismo nepriklausomumas, politikai turės mažiau galimybių kištis į jo darbą. Šios idėjos šalininkai dažniausiai rėmėsi Vokietijos patirtimi – jos Konstitucinio Teismo buveinė ne sostinėje, o Karlsrūhės mieste. Tada juokavome: įdomu, kur Trakuose įsikurs Konstitucinis Teismas? Gal Trakų pilyje? Automobiliu prie jos neprivažiuosi, žiemą teisėjams teks bristi per pusnis pasikaišius paltų skvernus. Bus smagu pažiūrėti. O jeigu bus pasirinkta Klaipėda, koks pastatas ten tiktų Konstituciniam Teismui? Gal Žvejų rūmai? Nelabai. Idėja, kad teismas įsikurs ne Vilniuje, nesulaukė palaikymo, nugalėjo racionalus požiūris: Konstitucinio Teismo nuolatinė buveinė bus Vilniuje, posėdžiai vyks tik jo nuolatinėje buveinėje. Ar dėl to, kad nesuprato, kas yra Konstitucinis Teismas ir kokios patalpos jam turi būti skirtos, ar dėl to, kad atvirai atstovavo verslo ir finansų grupių interesams, kai kurie Seimo nariai pradėjo kalbėti apie tai, kad pradžioje Konstituciniam Teismui esą pakaktų skirti kelis kambarius Teisingumo ar kitoje ministerijoje ir jis galėtų pradėti veikti. Buvo siūlymų skirti buvusius Politinio švietimo namus (ten dabar yra Medicinos biblioteka), Komunalinio ūkio ministerijos ir kitus pastatus. Pavyzdžiui, buvusio komjaunimo centro komiteto pastatą (ten šiuo metu veikia parfumerijos parduotuvė „Kristiana“); pastatą, kuriame tuo metu buvo įsikūrusi Vilniaus miesto savivaldybės architektūros valdyba (dabar „Pirklių namai“); pastatą prie Lukiškių aikštės, kuriame šiuo metu veikia Mokesčių inspekcija. Nė vienas iš jų netiko Konstituciniam Teismui. Konstitucinio Teismo vieta valstybės valdžios institucijų sistemoje ir jo konstitucinis statusas nulėmė specifinius reikalavimus jo būstinei:

patalpos turėjo būti centrinėje Vilniaus dalyje, reprezentatyvios, suplanuotos taip, kad tiktų Konstitucinio Teismo veiklai, t. y. turėjo būti pakankamai didelė Teismo posėdžių salė, kad bylų nagrinėjimą galėtų stebėti visi norintys, taip pat salė teisėjų pasitarimams, tinkamos patalpos teisėjų kabinetams, jų padėjėjams ir kitiems Teismą aptarnaujančių padalinių darbuotojams. Buvo svarbu ir tai, kad teisėjai į Teismo posėdžių salę galėtų įeiti tiesiai iš už posėdžių salės esančių ar greta jos esančių patalpų, o ne pro salėje susirinkusią publiką. Patalpoms buvo keliami ir kiti specifiniai reikalavimai, pavyzdžiui, turėjo būti tinkamos patalpos Teismo bibliotekai, svarbiems istoriniams dokumentams saugoti ir kt. Tokių patalpų Vilniaus centre nebuvo daug, jose dažniausiai jau buvo įsikūrusios įvairios valstybės institucijos, jas būtų tekę iškelti į kitas patalpas, o jas rasti nebuvo lengva. Kita vertus, valstybės ir kitos institucijos visiškai nenorėjo keltis iš Vilniaus centre esančių patalpų, rasdavo daugybę tokį nenorą neva pagrindžiančių argumentų. Nemaža kliūtimi tapo įtakingo verslo, konkrečiai, bankininkų interesai, kurie taip pat buvo nusižiūrėję ir pretendavo į kai kuriuos reprezentatyvius pastatus, esančius Vilniaus centre. Patalpų Konstituciniam Teismui skyrimas pradėjo strigti. Nors poreikis vykdyti konstitucinę kontrolę vis augo, Konstitucinis Teismas negalėjo pradėti savo veiklos, nes jo posėdžiai galėjo vykti tik jo nuolatinėje buveinėje.

Seimas sudaro specialią komisiją, kuri turi pasiūlyti, kokį pastatą skirti Konstituciniam Teismui. Komisija pasiūlo pastatą, kuriame tuo metu buvo įsikūrusi Lietuvos mokslų akademija (Gedimino pr. 3, dabar ten veikia ir Lietuvos mokslo taryba). Komisijos pirmininkas Vytenis Andriukaitis, Juozas Žilys ir dar keli komisijos nariai apsilankė Mokslų akademijoje norėdami informuoti apie tai, kad jos pastatą planuojama perduoti Konstituciniam Teismui, tačiau ten buvo akademikų gerai „išprausti“ – susidūrė su jų nepritarimu ir griežta kritika. Akademikai klausė: tai ką, ar nepriklausomybę atkūrusiai Lietuvai Mokslų akademija jau nereikalinga? Gal ir mokslas greitai taps nereikalingas? Ar jūs suprantate, kokią reikšmę Lietuvai turi Mokslų akademija? Ar Vilniuje nėra kitų pastatų, kurie tiktų Konstituciniam Teismui? Žilys pasakojo, kad pokalbis buvo labai sunkus. Klausydamasis akademikų priekaištų jis jautėsi labai nejaukiai. Abu su Andriukaičiu suprato, kad Seimo komisijos pasiūlymas nebuvo pats tinkamiausias, nes iš anksto lėmė neišvengiamą konfliktą su Mokslų akademija ir mokslo bendruomene. Po kelių dienų siūlymo skirti Konstituciniam Teismui pastatą, kuriame buvo įsikūrusi Mokslų akademija, atsisakoma.

Nusižiūrimas kitas pastatas, esantis Gedimino pr. 36. Tuo metu jis priklausė Energetikos ministerijai, jame veikė Atominės energetikos saugos inspekcija. Konstitucinis Teismas *in corpore* susitinka su tuometiniu Ministru Pirmininku Adolfu Šleževičiumi. Be jo palaiminimo Konstitucinis Teismas to pastato negaus. Pokalbis ilgas ir sunkus. Paaiškėja, kad į tą pastatą pretenduoja stambus verslas – vienas privatus bankas. Pastatas pastatytas tarpukariu, jame 1932–1940 metais

veikė Prekybos ir amatų rūmai. Bankininkai sužinojo, kad pastato rūsyje yra labai didelis seifas su beveik dvidešimties centimetrų storio sienomis ir labai sudėtinga spyna. Sakė: „Kaip tik bankui, mums labai tiks!“ Tapęs Konstitucinio Teismo teisėju, ne kartą mačiau tą seifą – tai atskira patalpa, iš esmės visas kambarys. Tiesa, seifo durų užrakinti nepavyksta, nes spyna neveikia. Jos paslaptį bandyta įminti daug kartų, bet to padaryti nepavyko niekam: nei karo metais pastate įsikūrusiai vokiečių Vermachto komendantūrai, nei nuo 1945 metų čia veikusiam komunistų partijos Vilniaus miesto komitetui. Pastate veikusios valgyklos virėjos tame seife laikė bulves, morkas, burokus ir kitokias daržoves, sakė, kad jos ilgai būna šviežios. Šleževičius žinojo apie bankininkų norus, gerai, kad jiems nieko konkretaus nebuvo pažadėjęs, sakė, žiūrėsime. Jis žinojo ir tai, jog Seimo nariai Aloyzas Sakalas ir Vytenis Andriukaitis deda labai daug pastangų, kad šis pastatas būtų paskirtas Konstituciniam Teismui, jie turi didelį Seimo narių palaikymą, žada inicijuoti Seimo nutarimą, kad pastatas perduodamas Teismui. Seimo nariai kalba, kad jo pritarimas būtų didelė parama Seimui apsisprendžiant dėl pastato skyrimo Teismui. Šleževičius pagaliau sutinka.

Seimas 1993 metų balandžio 22 dieną ypatingos skubos tvarka priima nutarimą, kad pastatas, esantis Vilniuje, Gedimino pr. 36, skiriamas Konstituciniam Teismui su visu jame esančiu inventoriumi. Seimo nutarimas įsigaliojo nuo jo priėmimo.

Atrodytų, klausimas išspręstas, bet Seimo nutarime nebuvo nustatyta, iki kada konkrečiai Energetikos ministerija turi perduoti pastatą Konstituciniam Teismui. Ji neskubėjo to daryti – Atominės energetikos saugos inspekcija nenorėjo išsikraustyti, pastato perdavimas Konstituciniam Teismui užsitęsė. Ministrui Pirmininkui teko išleisti specialų potvarkį, kuriame buvo numatyta, kad pastatas turi būti perduotas Konstituciniam Teismui iki 1993 metų birželio 30 dienos. Deja, potvarkis nebuvo įvykdytas – iki jame nurodytos datos pastatas Konstituciniam Teismui nebuvo perduotas. Reaguodamos į susiklosčiusią situaciją, kelios Seimo frakcijos (Sąjūdžio, Piliečių chartijos, Laisvės, Krikščionių demokratų, Demokratų) Seime padarė pareiškimą, kuriame atkreipė Seimo ir visuomenės dėmesį į tai, kad Konstitucinis Teismas, neturėdamas jam skirtų patalpų, negali pradėti nagrinėti jam įteiktų prašymų. Seimo frakcijos pareiškė, kad „Vyriausybė, vilkindama šios problemos sprendimą, akivaizdžiai parodo, kad LDDP daugumai Seime ši valstybinė institucija ir jos privaloma vykdyti Konstitucijos apsauga nereikalingi“. Taip pastato perdavimas Konstituciniam Teismui pradėjo įgauti politinį pobūdį. Valdantieji to nenori. Dešiniųjų frakcijų pareiškimas išjudino pastato perdavimo procesą, bet jis Konstituciniam Teismui buvo perduotas tik 1993 metų rugpjūčio 1 dieną. Nors pastate buvo būtina atlikti tam tikrus remonto darbus, tačiau minimalios darbo sąlygos jo veiklai buvo sudarytos, todėl Konstitucinis Teismas pranešė visuomenei, valstybinės

valdžios ir valdymo institucijoms, kad pradeda oficialiai registruoti prašymus ištirti, ar teisės aktai atitinka Konstituciją.

Pirmasis Konstitucinio Teismo nutarimas priimtas 1993 metų rugsėjo 17 dieną: pripažinta, kad Seimo nutarimas „Dėl Vilniaus miesto tarybos paleidimo“ prieštarauja Konstitucijai. Tuometinei Seimo kairiajai daugumai – šokas, dešinieji – plojo. Ir vieni, ir kiti suprato, kad jų visagalybė baigėsi, laikai, kai jie galėjo priimti bet kokį įstatymą ar nutarimą, nekreipdami didesnio dėmesio į Konstituciją, praėjo: nuo šiol įstatymų leidyba turės būti daug kruopščiau derinama su Konstitucija, negalės nuo jos nukrypti. O jeigu nukryps, – Konstitucinis Teismas viską suderins su Konstitucija.

Dabar, nuo 1999 metų kovo 19 dienos, šio Teismo dalimi esame ir mes, ką tik prisiekę nauji teisėjai: Egidijus Kūris, Stasys Stačiokas ir aš. Koks bus naujas gyvenimo ir profesinės veiklos etapas? Pradžioje atrodė, kad devyneri metai – tai labai daug, bet net nepastebėjau, kaip greitai jie pralėkė. Įstatymas saugo teisėjų pasitarimų kambario paslaptį, todėl negaliu atskleisti, kas ir kaip balsavo dėl vieno ar kito nutarimo, kokius argumentus teikė. Buvo visko. Pasakysiu tik tiek, kad ginčai kartais būdavo labai aštrūs. Gal dėl to, kad kiekvienas iš mūsų galvojo, jog Konstituciją išmano geriau negu kiti teisėjai. Kolegiškus ir draugiškus santykius gelbėjo tai, kad buvome sutarę, jog tai, kas vyko pasitarimų kambaryje, ten ir turi likti. Uždarius jo duris, visus nesutarimus ir pykčius pamirštame, lyg jų nebūtų buvę. Dabar, jau iš šalies žvelgdamas į Konstitucinio Teismo nueitą kelią, galiu pasakyti, kad Lietuvai labai pasisekė, jog tada Konstitucinio Teismo teisėju buvo paskirtas Egidijus Kūris. Jam pradėjus dirbti Teisme, prasidėjo kokybiškai aukštesnis Teismo veiklos etapas. Ypač po to, kai jis tapo Teismo pirmininku. Jo žinios, įgytos užsienio universitetuose, geras Vakarų valstybių konstitucionalizmo išmanymas, plati erudicija Teismui buvo labai naudingi. Konstitucijos nuostatos pradėtos aiškinti išryškinant jų giluminę prasmę, pabrėžiama konstitucinių principų svarba, Konstitucija pradėta traktuoti kaip viską apimanti normų ir principų sistema, leidžianti patikrinti kiekvieno įstatymo ar kito teisės akto atitiktį Konstitucijai. Buvo labai išplėtota konstitucinių principų samprata, į teisinę apyvartą įvestos mūsų visuomenei mažai žinomos „konstitucijos dvasios“, „implicitinio teisinio reguliavimo“ sąvokos. Atsirado visiškai nauja konstitucinė *legislatyvinės omisijos* doktrina, leidusi įstatymą pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai vien dėl to, kad jame nėra nustatyta tai, kas jame turi būti nustatyta. Labai sustiprėjo Konstitucinio Teismo nutarimų ir sprendimų teisinis argumentavimas, reikšmingai išplėtota iš ankstesnių kadencijų Teismo paveldėta konstitucinė doktrina. Kai kuri pakeista iš esmės. Pavyzdžiui, atmesta ankstesnė doktrina, kad Konstitucinis Teismas tiria tik galiojančių įstatymų ir kitų teisės aktų atitiktį Konstitucijai. Pagal naują konstitucinę doktriną, Teismas gali tirti ir negaliojančių įstatymų ir kitų teisės aktų atitiktį Konstitucijai, taip pat tokių, kurie priimti, pasirašyti ir paskelbti, bet dar nepradėti

taikyti. Labai pakeista ir ankstesnė mokesčių konstitucinė doktrina. Nauji doktrininiai dalykai, kuriuos suformavo Kūrio vadovaujamas Teismas, labai greitai tapo Lietuvos teisinės minties klasika – jie ir dabar dažnai yra raktas, kuriuo naudojasi Konstitucinis Teismas, spręsdamas bylas. Jais taip pat dažnai remiasi ir kiti teismai. Per tuos devynerius metus iš eilinio ir iš kitų valstybių konstitucinių teismų, kurie buvo neseniai įsteigti, iš niekuo neišsiskiriančio teismo Konstitucinis Teismas tapo plačiai žinomas Europos valstybių konstituciniams teismams – jo jurisprudencija pradėjo daryti įtaką kitų valstybių konstitucinių teismų sprendimams. Neperdėdamas galiu pasakyti, kad Konstitucinis Teismas įgijo didelį tarptautinį pripažinimą ir autoritetą. Kitaip tokioje mažoje valstybėje kaip Lietuva 2008 metais nebūtų surengtas Europos konstitucinių teismų konferencijos kongresas (suvažiavimas). Jame dalyvavo daugiau kaip 30 konstitucinių teismų ir aukščiausiųjų teismų, vykdančių konstitucinę kontrolę, delegacijos. Tarp jų – iš Vokietijos, Italijos, Prancūzijos ir kitų senas ir gilias konstitucinės justicijos tradicijas turinčių teismų. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kongresui pasiūlyta tema „Legislatyvinės omisijos problemos konstitucinėje jurisprudencijoje“ buvo nauja ir originali, ji sutikta su dideliu susidomėjimu, buvo nemažai valstybių, kurių konstituciniai teismai tik iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikos sužinojo, kad įstatymas gali prieštarauti Konstitucijai, *inter alia*, dėl to, kad jame nėra nustatyta tai, kas turi būti nustatyta, jeigu tai pažeidžia asmens teises ir laisves. Galvoju, kad 1999–2008 metų laikotarpis buvo pats reikšmingiausias ir vaisingiausias visoje Konstitucinio Teismo veiklos istorijoje. Jis atsirado ne tuščioje vietoje, jo šaknys – ankstesnių kadencijų Konstitucinio Teismo veikloje. Konstitucinės teisės plėtojimąsi Egidijus Kūris yra vaizdingai apibūdinęs taip: „konstitucinė teisė auga kaip koralas: vienas sluoksnis, antras, trečias, kol susiformuoja, išauga tam tikra struktūra. Visame civilizuotame pasaulyje Konstitucijos aiškinimai yra neatskiriama Konstitucijos dalis.“ Galiu pasakyti, kad jis labai daug padarė, jog Lietuvos konstitucinės teisės korale atsirastų, ko gero, tvirčiausias, reikšmingiausias ir gražiausias sluoksnis. Galiu didžiuotis, kad tada turėjau galimybę su juo ir kitais Konstitucinio Teismo teisėjais auginti modernią Lietuvos konstitucinės teisės sampratą.

PABAIGA

Nuo Kovo 11-osios praėjo 35 metai. Sėdėjau prie savo darbo stalo, varčiau ką tik išleistą knygą „Kovo 11-oji: nepriklausomybės atkūrimas“, esu jos sudarytojas. Mintis ją parengti kilo po Signatarų klubo prezidentės Birutės Valionytės skambučio, kad reikėtų parašyti, kaip tada viskas buvo iš tikrųjų, nes dėl to nesutaria ir patys signatarai – jie Nepriklausomybės Akto rengimo aplinkybes aiškina skirtingai. Džiaugiausi, kad parašyti straipsnius knygai prikalbinau signatarus Egidijų Jarašiūną ir Valdemarą Katkų, taip pat buvusį Konstitucinio

Teismo pirmininką Dainių Žalimą. Skyrelį apie Nepriklausomybės atkūrimo teisinę konstrukciją parašiau pats. Iš tų, kurie skaitė knygą, girdėjau gerų atsiliepimų – sakė, kad ji pavykusi ir turi išliekamąją vertę. Jos nebūtų, jeigu prieš tai viename iš teisės žurnalų nebūtų išspausdintas Česlovo Stankevičiaus straipsnis apie Kovo 11-osios Akto rengimą, kuriame jis smulkiai ir preciziškai tiksliai aprašė, kaip tada kasdien, o kartais net kelis kartus per dieną keitėsi visų penkių dokumentų projektai. Tai galėjo parašyti tik jis, nes būtent jis buvo atsakingas už Akto projekto parengimą, žinojo detales, išsaugojo visų dokumentų projektų kopijas. Stankevičiaus straipsnis knygoje pirmas.

Dabar Kovo 11-osios Akto ir kitų tą dieną priimtų nepriklausomybės atkūrimo dokumentų projektai guli čia, ant mano darbo stalo: penki pluoštai, po vieną kiekvienam dokumentui. Su įvairių archyvų, jų fondų ir apyrašų pavadinimais, lapai sunumeruoti. Nors kiekvieno iš jų turinį žinau beveik atmintinai, juos skaitydamas pradedu jaudintis. Atmintyje atgyja beveik kiekvienas komisijos posėdis, skamba komisijos narių balsai, jų samprotavimai, pasiūlymai, ginčai, taip pat ir abejonės. Vėl dalyvauju diskusijose. Prisimenu, kaip sunkiai gimė kiekvienas projektas, kaip buvo sveriamas kiekvienas žodis ir sakinys, kokia didžiulė atsakomybė tuomet slėgė Landsbergį, Stankevičių, Ozolą, Andriukaitį, Lapinską, Katkų, Klumbį, Saudargą, taip pat ir mane patį. Neturėjome teisės suklysti. Ir nesuklydome. Prie valstybės nepriklausomybės atkūrimo schemos, Kovo 11-osios Akto ir kitų su nepriklausomybės atkūrimu susijusių dokumentų iki šiol niekas neprikibo, vadinasi, viskas buvo padaryta gerai. Ir laiku.

Netikėtai pagavau save galvojant, kad kuo toliau tolsta Kovo 11-oji, tuo didingesnė ir iškilesnė atrodo ta diena. Tai buvo stebuklas. Pasinaudojome proga, kurią sukūrė Sąjūdis ir jo pažadinta tauta. Istorinės aplinkybės tada mums taip pat buvo palankios. Tokios progos negalėjome praleisti. Kažkas iš signatarų labai gerai pasakė: išlindome pro adatos skylutę. Mintyse klausiau savęs: nejaugi visa tai buvo? Ir kaip mes tada sugebėjome parengti tokį Aktą ir kitus dokumentus? Jokios patirties, kaip juos rašyti, neturėjome, tų dalykų universitete niekas nedėstė. O vis dėlto parengėme. Kai nerasdavome tinkamo žodžio ar sakinio, vis pasižiūrėdavome į 1918 metų vasario 16-osios Aktą. Jis visada buvo po ranka, Valdemaro Katkaus lagaminėlyje. Vasario 16-osios Aktas dažnai užvesdavo ant kelio. Žodis „atstatymo“, dėl kurio vėliau sulaukėme kalbininkų priekaištų, taip pat pasiskolintas iš Vasario 16-osios Akto: prisimenate, ten rašoma, kad Lietuvos Taryba skelbia *atstatanti* nepriklausomą Lietuvos valstybę. Žodis „nepriklausoma“ taip pat iš ten. Norėjome, kad Kovo 11-osios Aktas būtų kuo panašesnis į Vasario 16-osios Aktą. Tai būtų lyg dar vienas valstybės tęstinumo liudijimas. Labai gerų patarimų davė Lozoraitis. Jeigu ne jo skambutis Landsbergiui kovo 10-osios vidurnaktį, dar neaišku, ar nepriklausomybė būtų paskelbta kovo 11-ąją. Prisimenu ir tai, kad po nepriklausomybės atkūrimo Aukščiausiojoje Taryboje kurį laiką tvyrojo didžiulė nežinia ir įtampa: ar

pavyks, ką darys Gorbačiovas ir Maskva, ar atsilaikysime? Kartu su deputatais skaičiavau dienas: jau vieną dieną atsilaikėme, jau tris dienas atsilaikėme, savaitę atsilaikėme... Nežinau, kada nustojau skaičiuoti dienas, gal tik po to, kai Maskvoje žlugo 1991 metų rugpjūčio pučas.

Per televiziją rodomų vaizdų, kaip kruviną 1991 metų sausio 13-osios naktį sovietų kareiviai automatų buožėmis negailestingai talžo beginklius ir taikius žmones, apsupusius Televizijos bokštą, Radijo ir televizijos komiteto pastatą, negaliu žiūrėti iki šiol. Tankų šūviai, „Alfos“ smogikų ir desantininkų automatų pliūpsniai, tamsą skrodžiančios švytinčios kulkos, užmuštų žmonių kūnai, ant žemės gulintys vaitojantys sužeistieji, gydytojai ir sanitarai, bandantys ant neštuvų išnešti nužudytus ir sužeistus. Loreta, gulinti ant operacinio stalo, tanko vikšro nuplėštu klubu, ir jos klausimas: „Gydytoja, ar aš gyvensiu?“ Išgirsta: „Taip, gyvensi.“ Nors gydytojams aišku, kad jai gyventi liko vos kelios valandos. Tos nakties siaubas niekada neišnyks iš atminties. Kaip ir kunigo Roberto Grigo tą naktį suteiktas visų nuodėmių atleidimas artėjant mirčiai. Kaip ir žmonių, apjuosusių Aukščiausiąją Tarybą, ryžtas nesitraukti, net jeigu tektų žūti. Jiems turime būti dėkingi už tai, kad visi, kurie tą naktį buvome Aukščiausiojoje Taryboje, likome gyvi. Tą naktį Aukščiausiosios Tarybos rūmų fojė iš vienuolės rankų gautą nedidelę nuotrauką su šv. Mergelės Marijos atvaizdu ir nedidelį medalikėlį su jos atvaizdu saugau iki šiol.

Derybos su Rusija dėl jos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos buvo kupinos dramatizmo ir įtampos. Lietuvos ir Rusijos derybų delegacijų požiūriai kardinaliai skyrėsi. Mus slėgė didžiulė atsakomybė. Kiek galime priešintis Rusijos derybų delegacijos bandymams primesti Lietuvai nenaudingų sutarčių projektus? Lietuvos pozicija aiški, ji grindžiama tarptautine teise: Rusijos kariuomenė iš Lietuvos turi būti išvesta ne todėl, kad mes dėl to susitarėme, o dėl to, kad 1940 metais Sovietų Sąjunga okupavo ir aneksavo Lietuvą, įvykdė tarptautinį nusikaltimą, – Rusijai, kaip Sovietų Sąjungos teisių ir pareigų perėmėjai ir tęsėjai, tenka pareiga pašalinti to tarptautinio nusikaltimo pasekmes, ji privalo išvesti Sovietų Sąjungos kariuomenę, perėjusią jos dispozicijon. Deramės tik dėl Rusijos kariuomenės išvedimo termino ir tvarkos, o ne dėl jos laikino statuso Lietuvoje ar Lietuvoje gyvenančių rusų ir kitų rusakalbių žmonių socialinių, ekonominių ir kitokių garantijų. Rusijos kariuomenės išvedimas negali būti siejamas su jokiomis politinėmis aplinkybėmis, Rusijos keliamais ekonominiais, socialiniais ir kitais reikalavimais. Mačiau, kad Rusijos delegacijai mūsų pozicija ir atkaklumas, kurio mes laikėmės ją gindami, buvo netikėtas. Jie bandė kalbėti apie kažkokį savanorišką Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą, apie tai, kad turime būti dėkingi Sovietų Sąjungai už tai, kad ji mus esą išvadavo, pastatė čia daug gamyklų ir kitų objektų. Žodžiu, rėmėsi sovietinės propagandos štampais, bandė primesti tipines Rusijos kariuomenės išvedimo iš kitų sąjunginių respublikų, tapusių suvereniomis valstybėmis, sutartis, pagal kurias tos valstybės

prisiėmė įvairių įsipareigojimų. Į mūsų derybų delegacijos vadovo pastabą, kad turėtume derėtis vadovaudamiesi tarptautine teise ir istorine tiesa, o ne nieko bendro su jais neturinčiais sovietinės propagandos štampais, atsakydavo, kad taip, jie su tuo sutinka, bet negalima ignoruoti realybės, o ji yra tokia, kad Lietuva buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje. Išgirdę, kad atspirties tašku derybose turėtų būti Rusijos pripažinimas, jog 1940 metais Sovietų Sąjunga okupavo ir aneksavo Lietuvą, pradėdavo raukytis, lyg nežinotų, kad taip buvo iš tikrųjų. Jų galvose niekaip netilpo mintis, kad Lietuva teisiškai niekada nebuvo Sovietų Sąjungos dalis, nebuvo jokia „sąjunginė respublika". Mus bandė spausti įvairiais būdais. Pačią paskutinę akimirką Jelcinas atsisakė pasirašyti abiejų delegacijų suderintas ir parafuotas sutartis, tarp jų ir pagrindinę politinę sutartį, kurioje buvo kalbama apie Rusijai iš tarptautinės teisės tenkančią pareigą išvesti iš Lietuvos savo kariuomenę, kompensuoti dalį Lietuvos patirtų praradimų. Rusijos gynybos ministras Pavelas Gračiovas ir Lietuvos krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius tada pasirašė tik Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos grafiką: ji turi būti išvesta iki 1993 metų rugpjūčio 31 dienos. Gerai, kad pasirašė ne Rusijos Federacijos gynybos ministro ir ne Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro vardu, bet „už Rusijos Federaciją" ir „už Lietuvos Respubliką", taigi, valstybių vardu. Mūsų nusivylimą, kad nebuvo pasirašyta pagrindinė politinė sutartis, labai greitai pakeitė supratimas, jog pasiekėme labai daug, nes Rusija įsipareigojo išvesti savo kariuomenę iki nurodyto termino. Grafiką traktuojame kaip tarptautinę sutartį, vadinasi, turime teisinį pagrindą reikalauti, kad kariuomenė būtų išvesta numatytu laiku. Kiekvieną kartą, kai išgirsdavome grasinimus, kad jeigu nesutiksime su Rusijos delegacijos siūlomais sutarčių projektais, kurie Lietuvai buvo visiškai nepriimtini, Rusija gali neišvesti savo kariuomenės grafike numatytu laiku, klausdavome savęs: iki kokios ribos galime nenusileisti, kada galėtų kilti realus pavojus, jog Rusijos kariuomenė iki 1993 metų rugpjūčio 31 dienos, kaip numatyta jos išvedimo iš Lietuvos grafike, nebus išvesta? Jelcino įsakai, kuriais kariuomenės išvedimas kelis kartus buvo stabdomas, sukeldavo didžiulį nerimą. Atsilaikėme. Kaip išvedamos Rusijos kariuomenės paskutinis ešelono vagonas kerta Lietuvos sieną, kartu su kitais Lietuvos derybų delegacijos nariais stebėjau per televiziją. Džiaugėmės, kad mūsų atkaklumas pasiteisino, Rusijos kariuomenė iš Lietuvos buvo išvesta be jokių politinio pobūdžio sutarčių ir Lietuvos įsipareigojimų, anksčiau negu iš Vokietijos, Vengrijos, Lenkijos ir kitų Europos valstybių.

Iki šiol esu dėkingas Vytautui Landsbergiui už tai, kad 1999 metais tapau Konstitucinio Teismo teisėju. Dirbdamas Teisme daug ko išmokau, ypač iš Egidijaus Kūrio ir Egidijaus Jarašiūno. Tada visi mokėmės vieni iš kitų. Gal nuskambės per daug patetiškai, bet tai, ką nuveikė Egidijaus Kūrio vadovaujamas Konstitucinis Teismas, tapo Konstitucijos sampratos ir jos aiškinimo klasika. Konstitucija iš pagrindinio įstatymo tapo aukščiausiąja teise, joje nėra spragų,

visos normos ir principai suderinti, tarp jų nėra jokių prieštaravimų. Kai kurių netolygumų gali būti tik Konstitucijos tekste, bet ne Konstitucijoje. Ji aiškintina remiantis tik ja pačia, jos negalima aiškinti remiantis įstatymais ir kitais teisės aktais, nes jų galia žemesnė negu Konstitucijos. Konstituciją sudaro normos ir principai, Konstitucija turi ne tik raidę, bet ir dvasią, jų negalima priešpriešinti. Ir dar daug kitų labai svarbių dalykų, iš esmės pakeitusių iki tol vyravusią Konstitucijos ir konstitucinės teisės sampratą. Tai, kas dabar skamba kaip aksiomos, tada buvo atradimai. Konstitucinis Teismas net buvo kaltinamas esą per dideliu „aktyvizmu“: pasirodė asmenų, turinčių tik chemiko ar fiziko išsilavinimą, bet nieko nenutuokiančių apie teisę, kurie rašė straipsnius teigdami, kad Konstitucinis Teismas neturi teisės aiškinti Konstitucijos ir taip tariamai peržengia jam Konstitucijoje numatytus įgaliojimus. Aukšti politikai pradėjo kalbėti net tai, kad atėjo laikas priimti įstatymą ir nustatyti, jog Konstitucinis Teismas neturi teisės tirti kai kurių įstatymų atitikties Konstitucijai, pavyzdžiui, mokesčių, biudžeto, kitų įstatymų, susijusių su valstybės finansais. Gerai, kad tada viskas baigėsi tik politikų svarstymais. Jeigu Seimas priimtų įstatymą, draudžiantį Konstituciniam Teismui tikrinti tam tikrų įstatymų konstitucingumą, Konstitucinis Teismas tokį įstatymą pripažintų prieštaraujančiu Konstitucijai, nes, pagal Konstituciją, negali būti įstatymų, kurių Konstitucinis Teismas negalėtų tikrinti atitikties Konstitucijai požiūriu. Visa tai jau praeityje. Jeigu ne Konstitucinis Teismas ir jo suformuota bei tebeformuojama konstitucinė doktrina, Konstitucijos vaidmuo visuomenėje būtų visiškai kitoks. Ji būtų ne aukščiausioji teisė, kuriai privalo paklusti visos valdžios šakos – Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir teismai, o mažai ką reiškiančių deklaracijų rinkinys. Galime pasidžiaugti, kad teiginio, jog „Konstitucija yra tai, ką apie ją pasako Konstitucinis Teismas“, joks rimtas teisininkas seniai nekvestionuoja, jis tapo mūsų visuomenės ir valstybės, visos teisinės sistemos savastimi.

Užverčiau knygą apie Nepriklausomybės atkūrimą. Vertingiausia jos dalis – priedai ir Stankevičiaus straipsnis. Visi nepriklausomybės atkūrimo dokumentai surinkti vienoje vietoje, tad tiems, kas domisi, kaip buvo atkurta valstybė, nereikės vaikščioti į archyvus ir raustis fonduose. Viskas po ranka. O įžvalgas apie nepriklausomybės atkūrimą ir Sąjūdžio deputatų pasitarimų medžiagą galima skaityti kaip detektyvą. Ten tikroji to laiko dvasia. Ir ryžtas, ir abejonės, ir tikėjimas, kad mums pavyks.

Reikės paskambinti Birutei Valionytei, paklausti: gal po šios knygos pasirodymo tapo aiškiau, kaip tada buvo iš tikrųjų? Gal liko mažiau vietos ginčams, interpretacijoms ir išsigalvojimams? Prisiminiau seną romėnų posakį „Feci, quod potui, faciant meliora potentes“ (padariau, ką galėjau, kas gali, tepadaro geriau). Neabejoju, kad apie Kovo 11-ąją bus parašyta ir kitų knygų. Gal geresnių, gal prastesnių. Kad ir kaip būtų, pagrindas jau yra.

Vytautai, ar tau neatrodo, kad klausimas „Ar tai tikrai buvo?“ yra netinkamas ir net kvailas? Aišku, kad buvo. Jeigu nebūtų, dabar Lietuva būtų visiškai kitokia. Kai vienoje paskaitoje paklausiau studentų, ką reiškia raidės CK, išgirdau įvairių atsakymų, o merginos beveik choru atsakė, kad tai „Calvin Klein“ – prabangių laikrodžių, aksesuarų, kvepalų, taip pat drabužių prekinis ženklas. Apsidžiaugiau. Gerai, kad jos nežino, kas buvo Komunistų partijos Centro komitetas. Esu laimingas, nes iš arti mačiau, kaip 1990 metų kovo 11-ąją buvo atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, kaip 1991 metų sausį beginkliai žmonės atlaikė Sovietų Sąjungos karinę agresiją, kaip 1993 metų rugpjūčio 31 dieną iš Lietuvos buvo išvestas paskutinis Rusijos kariuomenės dalinys. Mačiau ir prisimenu daug daugiau, negu parašiau šioje knygoje. Ir pats prie viso to gal šiek tiek prisidėjau. Dėkoju likimui, kad tada buvau greta iškiliausių Lietuvos žmonių.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abišala, Aleksandras 41, 42, 44, 51, 147, 148, 150, 151, 154, 164, 237, 247, 253, 279, 375, 388, 389, 392, 400
Ačialovas, Vladislavas 311, 325, 327, 328
Adomavičius, Šarūnas 48, 49, 65, 253, 309, 321
Agejevas, Genijus 325
Akanovič, Stanislav 182
Albertynas, Albinas 424
Albrechtas, Gotfridas 367
Ambrazaitytė, Nijolė 152
Andropovas, Jurijus 314
Andriukaitis, Vytenis 132, 134, 136, 138, 146, 147, 174, 178, 278, 307, 344, 345, 347–350, 363, 429, 430, 433, 438
Andriuškevičius-Andraitis, Antanas 280
Antanaitis, Vaidotas 21–23, 46, 94, 192, 200, 226, 253, 272, 274, 275, 295, 296
Antanavičius, Kazimieras 51, 52, 76, 109, 110, 147, 151–153, 156, 157, 170, 174, 190, 237, 243, 246, 247, 276, 277, 343, 425, 426, 438
Apanavičius, Stasys 90, 94
Astrauskas, Vytautas 71, 75–78, 88, 89, 98–108, 111, 112, 202, 204, 215–217, 220–222, 224
Ašmantas, Leonas 52, 252, 272, 390

Bagdonas, Anicetas 97, 221
Bakatinas, Vladimiras 29, 33, 329
Baklanovas, Olegas 311, 319
Balcevičius, Zbignevas 174, 344, 346, 349, 350
Baltrūnas, Valerijonas 104
Baltušis, Juozas 219, 220
Barkauskas, Antanas 116, 117, 128
Beikeris, Džeimsas 35, 37, 44, 58
Beinortas, Julius 278, 426
Beniulis, Antanas 264
Beriozovas, Vladimiras 100, 122, 181, 182, 202, 210, 212, 213, 224–226, 292, 366, 367
Bernatonis, Juozas 421
Bičkauskas, Egidijus 6–9, 11, 19, 22, 23, 25, 29, 46, 47, 50, 53, 64, 90, 93, 94, 97, 109, 113, 116, 147, 149, 150, 155, 156, 159, 171, 173, 190, 192, 195, 199, 200, 204, 226–229, 236, 238, 239, 259–261, 381, 384, 387, 403, 410, 422
Bieliūnas, Egidijus 48, 236
Birulis, Kostas 253, 272

Biržiškis, Jonas 253, 272
Bobelis, Kazys 389, 420–422, 426
Bogdanas, Ramūnas 367
Boldarevas, Jurijus 26
Boldinas, Valerijus 311, 312, 316
Brazaitis, Algimantas 71, 95, 221
Brazauskas, Algirdas 4, 15, 24, 25, 38, 42–44, 50–54, 70, 75, 85–94, 103, 104, 106, 107, 111–113, 117, 122, 170, 171, 176, 181–184, 188, 189, 201, 202, 205, 215–219, 224–227, 236, 238, 270, 272, 286, 287, 292, 299, 364–388, 398, 400–409, 412–414, 423, 424, 427, 428
Brodavskis, Anicetas 8, 107, 159
Bučelytė, Eglė 265
Budrikienė, Birutė 74
Bulavas, Juozas 109–117, 148, 164, 169, 170, 211, 308, 335
Bulotas, Gediminas 344, 356
Bulovas, Virgilijus 389, 397, 398, 410–412
Buračas, Antanas 171
Burbulis, Genadijus 322, 333, 382, 383
Burdenko, Oktiabris 255
Burokevičius, Mykolas 31, 62, 249, 250, 274, 283, 296, 297, 299, 405
Bušas, Džordžas 32, 33, 35–37, 59, 239, 284, 298, 300–302, 329
Butkevičius, Audrius 235, 239, 244, 245, 251, 255, 256, 268, 270, 295, 383, 388, 414, 435
Būtėnas, Vladas 424

Cidzikas, Petras 208
Chasbulatovas, Ruslanas 319, 322, 328, 331, 383
Chrizostomas 245
Chruščiovas, Nikita 314
Ciechanovičius, Janas 8, 107, 159

Čaplikas, Juozas 207
Čekuolis, Algimantas 100
Čepaitis, Virgilijus 158, 180, 181, 186, 187, 238, 266, 276
Čerčilis, Vinstonas 32
Černavinas, Vladimiras 328
Černenka, Konstantinas 314
Česnulevičius, Virginijus 244
Čiuiko, Liudmila 197
Čiurkinas, Vitalijus 381–383
Čobotas, Medardas 248–250

Dagys, Rimantas 425
Daunoras, Vaclovas 122
Dekanozovas, Vladimiras 82, 217
Dementėjus, Nikolajus 261, 275, 292–296
Dobravolskas, Algis 253, 272
Domarkas, Vladislovas 88
Dzasochovas, Aleksandras 315
Dzikaras, Petras 270, 280
Dziegoraitis, Algimantas 335, 337, 339, 340
Džonsonas, Barnabas 308, 309, 336–338, 341

Eidintas, Alfonsas 206, 207, 223–225

Falinas, Valentinas 14, 28
Fiodorovas, Nikolajus 329
Fotejevas, Vladimiras 293

Gabrėnas, Pranas 218
Gaidamavičius, Vytautas 51
Gaidaras, Jegoras 383
Gailiūnas, Algirdas 427
Galginaitis, Juozas 335–337, 339
Gečas, Jonas 244
Gelažius, Jonas 208, 210, 211
Generalovas, Viačeslavas 312, 316
Gentvilas, Eugenijus 249
Genzelis, Bronislovas 87, 88, 90, 149, 171, 203, 237, 243, 344, 345, 347–351, 362
Giniotas, Petras 426
Gylys, Povilas 388, 420
Gorbačiovas, Michailas 6–11, 14–17, 19–31, 33–35, 37, 38, 40, 41, 43, 46, 47, 49, 50, 55–61, 64–68, 70, 84, 86, 88, 91, 100, 102–104, 107, 126, 130, 131, 134, 149, 151, 152, 155–159, 165, 192, 194, 199, 200, 217, 224, 225, 233, 240, 245, 248–252, 254, 255, 257–259, 261, 267–269, 276, 283, 284, 286–298, 301, 302, 309–319, 321, 322, 324, 325, 328–334, 383, 434
Gorbunovas, Anatolijus 57, 157
Gračiovas, Pavelas 325–328, 374, 380, 383, 411, 435
Grakauskas, Eimantas 174
Grigas, Robertas 267, 434
Gromovas, Borisas 325, 327
Gruško, Viktoras 311

Gudaitis, Romas 46, 54, 76, 151, 274, 275, 306
Guigienė, Elena 231, 259
Gureckas, Jonas 98–100, 104, 107, 202–204, 218, 219, 221
Gureckas, Petras 140, 141
Gureckienė, Violeta 265
Gvildienė, Gražina 44, 217

Havelas, Vaclovas 48

Ignotas, Petras 90, 97, 230
Ilgūnas, Gediminas 51, 260
Imbrasas, Stasys 90
Isakovas, Viktoras 372, 374–382, 394, 395, 411–413
Ivaško, Vladimiras 315, 328

Janajevas, Genadijus 68, 309, 311–313, 316–319, 321, 324–330
Jankelevičius, Leonas 175, 176, 182
Jasinavičius, Rimvydas 372
Jakovlevas, Aleksandras 9–12, 14–17, 19, 26, 27, 29, 30, 201, 207, 210, 216, 221, 223, 225, 226, 313, 440
Jakubickienė, Ona 185
Januška, Albinas 265
Jarašiūnas, Egidijus 278, 279, 344, 346, 347, 349–351, 354–357, 380, 388, 401, 409–411, 432, 435
Jaskelevičius, Leonardas 389
Jasukaitytė, Vidmantė 170
Jarmolenko, Vladimiras 57, 388, 397, 402, 405
Jazovas, Dmitrijus 68, 235, 262, 283, 299, 311, 319, 326–328, 330
Jelcinas, Borisas 7, 46, 68, 152, 260, 261, 276, 284, 294, 310, 313, 315, 319–334, 369, 371, 372, 375, 377, 379, 380, 382–386, 389, 398, 413, 414, 435
Jemeljanovas, Vasilijus 75
Jermalavičius, Juozas 254, 276
Jevstignejevas, Aleksandras 380
Jonušienė, Irena 110
Juknevičius, Zenonas 40, 56
Jusys, Oskaras 206, 207
Juozaitis, Arvydas 106
Jurgelis, Jurgis 155
Juršėnas, Česlovas 147, 183, 184, 239, 353, 362, 365, 416, 417, 419, 423, 424, 427
Juzeliūnas, Julius 110

Kairelis, Alfonsas 219, 221
Kašauskas, Stasys 170, 179, 180, 184–193
Kardamavičius, Vytautas 88
Karosas, Justinas 419, 420
Karpuchinas, Viktoras 325
Katkus, Valdemaras 134, 137–141, 143, 147, 163, 164, 174, 382, 388, 432, 433
Katuoka, Saulius 389
Kazanavičius, Vilius 85
Kazanikas, Aleksejus 16
Kirkilas, Gediminas 387
Klikūnienė, Vanda 85
Klumbys, Egidijus 134, 138, 145, 146, 161, 163, 174, 175, 433
Knašys, Vytautas 52, 272
Kolis, Helmutas 35, 36, 39, 40, 239, 284, 300
Kovaliovas, Anatolijus 17
Kozyrevas, Andrėjus 325, 378, 386, 402, 407, 413
Kozyrovičius, Romualdas 272, 289, 405
Kravčenko, Leonidas 68
Kravčenko, Piotras 406
Kravčiukas, Leonidas 333
Krikščiūnas, Algimantas 74, 87
Kriučkovas, Vladimiras 15, 68, 283, 299, 311, 318, 319, 325, 327–330
Kropas, Stasys 344, 347
Krukauskas, Romualdas 181
Kuolelis, Juozas 106
Kuolys, Darius 50, 51, 53, 252, 270, 272
Kubilius, Valerijonas 76, 88, 89, 97
Kumža, Algirdas 36
Kunčinas, Algirdas 425
Kupliauskienė, Jūratė 75, 77
Kūris, Egidijus 344, 415, 421–423, 431, 432, 435
Kūris, Pranas 38, 41–44, 61, 97, 116, 146, 161–164, 172, 174, 175, 177–179, 205, 212, 215, 216, 224, 236, 270, 272, 335, 336, 339, 370
Kuzmickas, Bronislovas 37, 51, 171, 236
Kuzminas, Fiodoras 235, 261, 262

Landsbergis, Vytautas 6, 7, 9, 12, 15, 20, 23–25, 35–46, 48, 50–57, 59–61, 65, 66, 75, 86, 101, 109, 117, 118, 122, 131–139, 141–150, 154, 157, 163, 165–167, 170–176, 178–184, 186–188, 190–201, 204, 210, 211, 214, 220, 221, 223, 226, 228–231, 233–237, 239–256, 258–262, 268–274, 276–278, 281–284, 291–301, 303–306, 308, 321, 336, 340–344, 352, 353, 357, 359, 360, 363–370, 379, 380, 382–386, 389, 397, 403, 406, 408, 415, 418–420, 433, 435

Lapinskas, Kęstutis 79, 133, 135–138, 143, 147, 153–155, 166–169, 174, 177, 231, 241, 242, 259, 304–307, 309, 335–337, 339, 344, 347–359, 427, 433
Laurinkus, Mečys 155, 160, 190, 244, 277,
Laurušas, Vytautas 97
Lebedis, Aleksandras 325, 327, 329
Leščinskas, Arvydas 177
Levickis, Zigmas 427
Liachovas, Genadijus 274
Liaučius, Jonas 46, 60, 61, 344, 346–348
Lideikis, Tautvydas 425
Ligačiovas, Egoras 29, 159, 283, 298, 315
Lisauskas, Zenys 290
Litvinas, Vaclovas 108–110, 117, 303, 360, 361
Lošys, Mindaugas 424, 426, 427
Lozoraitis, Stasys 5, 165, 166, 196, 231, 433
Lukjanovas, Anatolijus 16, 19, 26–30, 318, 322, 325, 328, 329, 407
Lukšys, Vytautas 252

Macaitis, Alfonsas 88
Maceikianec, Rišard 182
Mačys, Jonas 182
Maksimaitis, Mindaugas 111, 206, 211, 223–225
Maksimovas, Jurijus 328
Malkevičius, Stasys 52
Makutinovičius, Boleslovas 250, 251, 258, 260
Marcinkevičius, Justinas 12, 76, 77, 97, 100, 201, 362, 363
Medvedevas, Nikolajus 46, 90, 179, 180, 184, 187–193, 389, 410
Medvedevas, Rojus 16
Medvedevas, Vadimas 286, 288, 291, 292
Medvedevas, Vladimiras 316
Medžys, Edmundas 79, 82
Melkovas, Genadijus 380
Melničiuk, Fiodoras 378
Metlokas, Džekas 236
Mickis, Algis 136, 137
Mieželaitis, Eduardas 216
Milčius, Leonas 249
Misiukonis, Marijonas 235, 238, 243, 260, 272
Miškinis, Albertas 182
Miteranas, Fransua 35, 36, 39, 239, 248, 249, 284, 300
Mockevičius, Remigijus 273, 347, 349

Mojisejevas, Michailas 330
Molotovas, Viačeslavas 12, 13, 18, 19
Morkūnas, Donatas 219, 344, 346–349
Motieka, Kazimieras 12, 19, 38, 40, 42, 51, 52, 88, 89, 132, 147, 165, 170, 171, 174, 201, 226, 230, 259, 277, 278, 344, 346, 349, 350

Namavičius, Zenonas 335, 339
Nasvytis, Algimantas 253, 270, 272, 280
Navickas, Vytas 252, 272, 388, 389, 394, 398
Nazarbajevas, Nursultanas 68, 310, 313, 315
Nazelskis, Eugenijus 388, 389, 397, 400, 404
Nedzinskienė, Birutė 245
Nekrošius, Ipolitas 41, 417
Nekrošius, Juozas 88, 94, 230
Nekrošius, Stepanas 96, 97
Nemickas, Bronius 339
Nišanovas, Rafikas 25–27, 29, 241, 245
Norvilas, Algimantas 51, 53, 157

Obertyševas, Nikolajus 387
Okinčicas, Česlavas 57, 175, 176, 259
Oleinikas, Borisas 275???, 293
Olekas, Juozas 98–100, 104, 105, 253, 272
Ozolas, Romualdas 22, 26, 39, 40, 44, 50, 54, 77, 86, 118, 128, 133, 136, 137, 139, 141, 144, 145, 147, 170, 171, 174, 201, 207, 208, 210, 219–221, 226, 230, 236, 245, 247, 270, 272, 295, 296, 344, 345, 347–351, 388, 396, 397, 400, 401, 405, 406, 409–412, 433
Oželytė, Nijolė 246, 266

Pakalniškis, Vytautas 147, 335
Paleckis, Justas 107, 212, 213, 217, 223, 274
Panumis, Vaclovas 109
Papirtis, Virginijus 41
Pašukonis, Juozas 198–200
Patackas, Algirdas 148, 249, 256, 260, 277, 278
Paulauskas, Artūras 335, 339, 340,
Paulauskas, Rolandas 122, 141, 278, 349, 350
Pavilonis, Vladas 41, 427
Paviržis, Gediminas 424
Pavlovas, Valentinas 309, 311, 313, 318, 319

Pečeliūnas, Povilas 208, 210, 222, 229
Pečeliūnas, Saulius 153, 380, 388, 396, 402
Perkauskienė, Irena 42, 185, 194, 197, 253, 265, 273
Peško, Stanislavas 182
Petkevičius, Vytautas 122
Petrovas, Jevgenijus 41, 52, 404
Petkus, Viktoras 208, 210
Piliponis, Alfonsas 207
Pilukaitė, Laima 197, 198
Plechanovas, Jurijus 312, 316
Plečkaitis, Vytautas 425
Podcerobas, Borisas 18
Povilionis, Vidmantas 159
Požela, Juras 88, 131, 133, 135, 202, 205–207, 209, 211–214, 218–230, 366
Prapiestis, Jonas 41, 42, 44, 194, 259, 339
Preidys, Gintautas 389
Primakovas, Jevgenijus 329
Prunskienė, Kazimira 36–45, 50, 54–57, 59, 61, 91, 153, 155–160, 170, 171, 236, 238–243, 248–250, 270, 280, 282, 421, 422
Pugo, Borisas 68, 319
Pukas, Gintaras 146, 162–164, 175, 177–179

Rasimavičius, Narcizas 153, 307, 344, 346, 349, 351, 356
Rasimavičius, Pranas 427
Rastauskienė, Rasa 265
Rasteika, Anatolijus 75, 94, 109
Ribentropas, Joachimas 12, 13, 18
Rimaitis, Romualdas 101, 112
Rimkus, Kęstutis 183, 237
Rinkevičius, Viktoras 108, 117
Romeris, Mykolas 143
Riūtelis, Arnoldas 57, 136, 137
Rybelis, Antanas 128
Ryžkovas, Nikolajus 23, 29, 33, 34, 37, 41, 51, 53, 54, 298
Rodionovas, Igoris 10, 134
Rudenko, Romanas 12
Ruckojus, Aleksandras 329, 330, 397
Rudis, Gediminas 206, 207, 212, 215
Rudzys, Romualdas 182
Rumskas, Danius 389

Rupeika, Benediktas 182, 237, 266
Rupšytė, Angonita 6, 98, 198
Rustas, Matijas 32

Sabutis, Liudvikas 24, 40–43, 45, 49, 53, 78, 92, 95, 97, 107–111, 113, 116, 131, 133, 148, 150, 175, 181, 183, 185, 194–196, 198–200, 202, 204–207, 211, 214, 216, 222–225, 230, 247, 273, 282, 294, 295, 424, 425
Sadūnaitė, Nijolė 12
Saja, Kazys 182
Sakalas, Aloyzas 40, 41, 148, 160, 164, 238, 279, 422, 430
Sakalauskas, Vytautas 106, 203, 279
Samajauskas, Algis 195
Saudargas, Algirdas 39, 42, 53, 61, 134, 147, 152, 154, 163, 164, 167, 174, 236, 252, 253, 269, 272, 281, 282, 382, 433
Sikorskis, Romualdas 272
Silajevas, Ivanas 319, 322, 328, 329, 330
Simutis, Liudvikas 149
Sinevičius, Albertas 52, 253, 257, 272, 390
Sinkevičius, Vytautas 44, 135, 143, 147, 161, 211, 213, 223, 224, 273, 344, 347, 349, 388, 389, 391, 398, 401, 404, 412, 418, 421, 422
Skokovas, Jurijus 326
Skrebys, Kęstutis 417
Skučas, Artūras 231, 235, 237, 238, 251, 258
Sladkevičius, Vincentas 277
Smailys, Alfredas 228, 229
Smirnovas, Andrejus 18
Sniečkus, Antanas 131, 203, 217
Sobčiakas, Anatolijus 11
Songaila, Gintaras 270
Stačiokas, Stasys 53, 304, 305, 335, 336, 339, 340, 356, 374, 380, 388, 391, 398, 403, 407, 415, 421–425, 427, 431
Stalinas, Josifas 9, 10, 14, 18, 19, 31, 32, 122, 217, 226, 371, 382, 383
Stakvilevičius, Mindaugas 76, 95, 179, 180, 184, 187–193
Stankevičius, Česlovas 5, 37, 51, 53, 54, 134, 137–141, 143, 145, 147, 149, 161–163, 171, 174, 175, 177, 178, 236, 247, 269, 300, 304–308, 339–341, 356, 358, 368–371, 374–385, 387, 388, 390, 391, 394–399, 401, 402, 406, 407, 409–412, 433, 436
Starodubcevas, Vasilijus 319
Starovoitova, Galina 27, 187, 192
Statulevičius, Vytautas 88, 90, 94
Staugaitienė, Teodora 427

Stepašinas, Sergejus 411
Suboč, Valentina 182

Šachrajus, Sergejus 322, 368, 370, 371
Šadreika, Valerijonas 174, 243, 278
Šaltenis, Saulius 25, 57, 148, 152, 182
Šapošnikovas, Jevgenijus 328
Šarka, Mykolas 205
Šedbaras, Stasys 427
Šeninas, Olegas 311, 312, 316
Šelkogonovas, Anatolijus 33
Šepetys, Lionginas 71–73, 77–79, 86–89, 91, 93–97, 104, 107, 109, 110, 166, 207, 208, 218, 219, 221, 222, 228, 230
Šerkšnys, Gediminas 278, 378, 380, 384, 388, 394, 396, 406, 410
Šėrys, Juozas 218
Šimėnas, Albertas 247–249, 252, 254, 257, 267, 268, 270–274, 278–283
Ševardnadzė, Eduardas 35, 236, 252, 328
Šleževičius, Adolfas 429, 430
Šličytė, Zita 12, 42, 91, 109, 344–346, 349–351, 425
Šlyžius, Česlovas 91
Šniukas, Damijonas 230
Šuškevičius, Stanislovas 333
Švedas, Vladislovas 244, 247, 249, 250

Tamašauskas, Kazimieras 207
Tamulis, Jonas 151, 353
Tarmakas, Martas 146
Taurantas, Aurimas 238, 241, 246, 247, 266, 268, 270, 272, 273, 339, 341, 344, 347–350
Tečer, Margaret 239, 349, 300
Terleckas, Antanas 11, 12, 239
Terleckas, Vladas 174, 201
Ter Petrosianas, Levonas 261, 275, 276, 293
Tiškutė, Irena 108
Tiziakovas, Aleksandras 319
Tomaševič, Edvard 182
Tomkus, Vitas 76
Treinys, Mečislovas 272
Trinkūnas, Dainius 51–53
Tupikas, Pranciškus 182
Tvarijonas, Vytautas 116

Uoka, Kazimieras 97, 109, 150, 274, 275
Uschopčikas, Viktoras 251, 295

Vadapalas, Vilenas 205, 207–210, 212, 213, 215, 223, 224, 227, 374, 380, 384, 388, 391, 412
Vagnorius, Gediminas 39, 54, 149, 154, 171, 247, 271–274, 278, 279, 282, 353
Vaičaitis, Vaidotas 417
Vaišvila, Zigmas 71, 72, 75, 78, 85, 86, 90, 108, 116, 154, 158, 172, 238, 245, 247, 272, 274, 280
Vaitiekūnas, Petras 182
Vaitkevičius, Narimantas 204
Valionytė, Birutė 4, 432, 436
Valys, Albertas 110, 179, 183, 265, 266
Varanauskas, Povilas 175, 176
Varenikovas, Valentinas 283, 298, 311, 312, 316, 317, 325
Vaskėla, Gediminas 207
Venclova, Tomas 338
Vėlyvis, Stasys 41
Vidžiūnas, Arvydas 422
Vilkas, Eduardas 248, 250, 357, 358
Vyman, Louri 308, 309, 336–338, 341, 348
Vulfsonas, Mavrikas 16

Zabulis, Henrikas 207, 211, 223, 229, 230
Zėdelis, Viktoras 233
Zingeris, Emanuelis 259

Žalimas, Dainius 433
Žalys, Alfonsas 217
Žepkaitė, Regina 206, 211, 230
Žiemelis, Vidmantas 152, 154, 278, 295, 356
Žilys, Juozas 24, 25, 41, 42, 47–49, 56, 92, 93, 97, 102, 103, 107, 108, 110, 112, 115, 195–200, 232, 236, 252, 253, 257, 259, 262, 265, 266, 269, 273, 300, 308, 309, 321, 335, 337, 339, 340, 344, 347, 349, 355–358, 360, 365, 366, 423–429
Žukauskas, Algirdas 71, 88

Vytautas Sinkevičius

DIDŽIŲJŲ ŠEŠĖLYJE

Naujausios Lietuvos istorijos fragmentai liudininko akimis

Kalbos redaktorė Gabija Bankauskaitė
Viršelio dailininkė ir maketuotoja Neringa Sviščiauskaitė
Viršelio nuotraukos autorius Justinas Stacevičius

Tiražas 200 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, 08303 Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G., 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

Knygos pavadinimas „Didžiųjų šešėlyje“ patiko ne visiems. Iš kai kurių kolegų, kurie skaitė jos rankraštį, sulaukiau netikėtų klausimų: kas tie „didieji“, iš kur tu juos ištraukei? Kas buvo jų šešėlyje, ar tu?

Taip, esu vienas iš tų, kurie buvo jų šešėlyje, bet knyga ne apie mane. Tai tikrais faktais paremtas pasakojimas apie svarbiausius naujausios Lietuvos istorijos įvykius ir juos kūrusius žmones. Buvau ne tik knygoje aprašytų įvykių stebėtojas, daugelyje jų dalyvavau tiesiogiai. Iš arti mačiau, kaip 1990 metų kovo 11-ąją buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, kaip 1991 metų sausį beginkliai žmonės atsilaikė prieš Sovietų Sąjungos karinę agresiją, kaip 1993 metais iš Lietuvos buvo išvesta okupacinė Rusijos kariuomenė. Gerai prisimenu, kokios aistros kunkuliavo rengiant Konstituciją, kaip buvo sunku dvi skirtingas Konstitucijos vizijas sulieti į vieną nacionalinę viziją. Tuo metu dirbau Aukščiausiosios Tarybos Juridiniame skyriuje, buvau vedėjo pavaduotojas, vedėjas, Teisės departamento direktorius, vėliau tapau Konstitucinio Teismo teisėju. Tada kai ką užsirašinėjau, susidarė keli stori sąsiuviniai. Turiu ir ankstesnio laikotarpio užrašų. Kiekvienas aprašomas istorijos fragmentas atspindi atitinkamo laikotarpio visuomenės būseną, joje vyravusią atmosferą. Pridėjau asmeninio gyvenimo epizodų, kurie susiję su knygoje aprašomais įvykiais. Dabar visa tai prieš tavo, mielas skaitytojau, akis. Prisipažinsiu, kad per prabėgusį laiką daug kas išsitrynė iš atminties, todėl, nenorėdamas suklysti, naudojausi to laikotarpio Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos posėdžių stenogramomis, įvairia archyvine medžiaga, publikacijomis spaudoje, kolegų atsiminimais. Kaip tada mąstė knygoje minimi asmenys, galiu tik numanyti. Man atrodė, kad jie galėjo galvoti ir taip, kaip parašiau. Jeigu mano vaizduotė per daug laki ir dėl to suklydau, – iš anksto prašau man atleisti. Tikrai nieko nenorėjau nei užgauti, nei įžeisti. Dėkoju likimui, kad tuo laiku turėjau galimybę būti greta iškiliausių Lietuvos žmonių. Man jie ir yra Lietuvos didieji. O tai, kad buvau jų šešėlyje, – man didelė garbė.

Ištrauka iš knygos autoriaus tuo laikotarpiu rašyto dienoraščio:

„Projekte buvo numatyta, kad deputatai galės ministrams pateikti paklausimus, tačiau Prezidentas tokios teisės neturės. Vytautas Landsbergis paklausė: „Tai kaipgi čia bus, Prezidentas ir nieko negalės padaryti ministrui?“ Juozas Žilys pamėgino aiškinti, kad Prezidentas visada ras vieną ar kitą galimybę paveikti ministrą. Vytautas Landsbergis replikavo: „Ar aš turėsiu turėti savo deputatų, na, bent vieną deputatą? Ar tai turėjote galvoje?“ Žinoma, tai visus gerokai pralinksmino.“